

7

IRODALOMTÖRTÉNETI

KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON
A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

*

HETEDIK ÉVFOLYAM.

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1897.

Budapest 1897. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

TARTALOM.

Lap
Az első magyar irodalomtörténetiró *Dr. Badics Ferencz* 1, 129, 257, 385
Fazekas Mihály. *Tóth Rezső* 16, 176, 312
Pasquillus. Cantio apologica. *Sz. A.* 40
Petőfi »Idá«-ja 54
Péchváradi vagy Farnádi. *Dr. Széchy Károly* 143
Hugó Károly magyar drámája. *Dr. Kőrös Endre* 158
Krónikáink és a nemzeti hagyomány. *Thury József* 275, 398
Molière L'Avare-jának első magyarositói. *Bayer József* 297
Gyöngyösi István életrajzi adatainak s származásának megállapítása. *Nagy Iván* 424

ADATTÁR.

Heyden Sebald »Gyermeki beszélgetései« 1531-ből. *Dr. Dézsi Lajos* 55, 209, 329
Adatok az iskolai szinjáték és Felvinczi György életéhez. *Ferenczi Zoltán* 73
Révay Miklós levelei Paintner Mihályhoz. *Dr. Récsey Viktor* 86, 231, 353, 474
Fábián Gábor levelei Édes Alberthez. *Lévay József* 98, 224, 345, 470
Kölcsey levele. *Dr. Borovszky Samu* 108
Jászay Pál Naplója. *Czékus László* 109, 240
Adatok Listi László életéhez. *Dr. Komáromy András* 335, 451
Döbrentei Gábor levele Bolyai Farkashoz. *Koncz József* 449
Tompának egy fiatalkori verse. *Hellebrant Árpád* 489
Codexeink forrásai 372

ISMERTETÉSEK, BIRÁLATOK.

Endrődi Sándor. Kurucz nóták. (*) 118
Dr. Váczy János. Berzsenyi Dániel életrajza. *Korda Imre* 249
Szamota István. A Murmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. *Dézsi Lajos* 379
Régi Magyar Könyvtár 492
Ad vocem. *Sz. Á.* 248, 369, 494

Repertorium. *Hellebrant Árpád* 125, 254, 382, 496

Név- és tárgymutató VII

I. TARTALOM-MUTATÓ.

A) Szerzők betűrendes sora szerint.

Lap

Dr. Badics Ferencz. Az első magyar irodalomtörténetiró. Első közl. 1. — Második közl. 129. — Harmadik közl. 257. — Negyedik és befej. közl. 365

Bayer József. Molière L'Avare-jának első magyarosítói 297

Dr. Borovszky Samu. Kölcsey levele 108

Czékus László. Jászai Pál Naplója. Tizenharmadik közl. 109. — Tizennegyedik közl. 240. — Tizenötödik és befej. közl. 362

Dr. Dézsi Lajos. Heyden Sebald »Gyermeki beszélgetései« 1531-ből. Első közl. 55. — Második közl. 209. — Harmadik és befejező közl. 329

Dézsi Lajos. Szamota István. A Murmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból 379

(*) Endrődy Sándor. Kurucz nóták 118

Ferenczy Zoltán. Adatok az iskolai szinjáték és Felvinczy György életéhez 73

Hellebrant Árpád. Irodalomtörténeti repertorium 125, 254, 382, 492

Dr. Komáromy András. Adatok Listi László életéhez. Első közl. 335. — Második és befej. közl. 451

Koncz József. Döbrentey Gábor levele Bolyai Farkashoz 449

Lap

Korda Imre. Dr. Váczy János. Berzsenyi Dániel életrajza ... 249

Dr. Körös Endre. Hugó Károly magyar drámája 158

Lévay József. Fábián Gábor levelei Édes Albertkez. Harmadik közl. 98. — Negyedik közl. 224. — Ötödik közl. 345. — Hatodik és befej. közl. 470

Nagy Iván. Gyöngyösi István életrajzi adatainak s származásának megállapítása 424

Dr. Récsei Viktor. Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz. Hetedik közl. 86. — Nyolczadik közl. 231. — Kilenczedik közl. 353. — Tizedik közl. 474

Dr. Széchy Károly. Péchváradi vagy Farnádi 143

Sz. Á. Pasquillus. Cantio apologica 40

Sz. Á. Ad vocem 248, 368, 494

Sz. Á. Codexeink forrásai. Negyedik közl. 372

Petőfi »Idá«-ja 54

Thury József. Krónikáink és a nemzeti hagyomány. Első közl. 275. — Második és befej. közlemény 398

Tóth Rezső. Fazekas Mihály. Első közl. 16. — Második közl. 176. — Harmadik és befej. közl. 312

B) Irodalomtörténeti korszakok szerint.

Lap

I. Középkor.

Dr. Dézsi Lajos. Heyden Sebald »Gyermeki beszélgetései« 1531-ből. Első közl. 55. — Második közl. 209. — Harmadik és befej. közl. 329
Dézsi Lajos. Szamota István. A Murmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból ... 379
Dr. Széchy Károly. Péchváradi vagy Farnádi 143
Sz. Á. Codexeink forrásai. Negyedik közl. 372
Thury József. Krónikáink és a nemzeti hagyomány. Első közl. 275. — Második és befej. közl. 398

II. Ujkor.

(*) Endrődy Sándor. Kurucz nóták 118
Ferenczy Zoltán. Adatok az iskolai színjáték és Felvinczi György életéhez 73
Dr. Komáromy András. Adatok Listi László életéhez. Első közl. 335. — Második és befej. közl. 451
Nagy Iván. Gyöngyösi István életrajzi adatainak s származásának megállapítása ... 424
Sz. Á. Pasquillus. Cantio apologica 40

III. Legujabb kor.

Dr. Badics Ferencz. Az első magyar irodalomtörténetiró. Első közl. 1. — Második közl. 129. Harmadik közl. 257. — Negyedik és befej. közl. 385
Bayer József. Molière L'Avare-jának első magyarosítói 297
Dr. Borovszky Samu. Kölcsey levele 108
Czékus László. Jászai Pál Naplója. Tizenharmadik közl. 109. — Tizennegyedik közl. 240. — Tizenötödik és befej. közl... 362
Koncz József. Döbrentey Gábor levele Bolyai Farkashoz 449
Korda Imre. Dr. Váczy János. Berzsenyi Dániel életrajza ... 249
Dr. Körös Endre. Hugó Károly magyar drámája 158
Lévay József. Fábián Gábor levelei Édes Alberthez. Harmadik közl. 98. — Negyedik közl. 224. — Ötödik közl. 345. — Hatodik és befej. közl. 470
Dr. Récsey Viktor. Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz. Hetedik közl. 86. — Nyolczadik közl. 231. Kilenczedik közl. 353. — Tizedik közl. 474
Tóth Rezső. Fazekas Mihály. Első közl. 16. — Második közl. 176. — Harmadik és befej. közl. 312
Petőfi »Idá«-ja 54

IV. Vegyesek.

Sz. Á. Ad vocem 248, 369, 494
Hellebrant Árpád. Irodalomtörténeti repertorium 125, 254, 382, 496

II. NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Lap

Abaffy László 50
Abafi »Figyelő«-je 42, 326
Aemilius Macer 63
Agathias 285, 289, 410
Akadémia, M. Tud. ... ... 369—371
Alaghi Menyhért 48, 51
Alburci Tamás (Anselm) 297 311
Almásy András 74
Almássy Móricz gr. 367
Álmos vezér 421, 422. — és Salmutxes név azonossága 422
Amaury Duval 198, 318, 328
Ambró, országgyűlési követ 364
Andrád Sámuel 188
Andrássy Dénes 448; — Miklós 433, 442—444; — Péter 442, 446
Andree Lázár 66
Anna magyar királyné 60
Anonymus 276, 277, 278, 279, 280, 398, 399, 400—423, 493
Ányos Pál 6, 30, 327
Apáczai Csere János 17, 314
Apafi Mihály udvarára irt pasquillus 41
Apátfalvi palóczság 417
Arakréoni dalok Fazekas Sámueltől 326
Arany János 17, 68, 175, 214, 323, 307, 352; — »Buda halála« 349; — költészete 119, 121, 124; — »Koszoru«-ja 424
Arkádia-pör ... 22, 30, 177—180, 307
Árkosi Dániel 77
Armbruster János 456
Árpád 419, 420, 421, 422

Lap

Aszalay István 341, 451, 452
Athenás, Új Magyar 4
Attila 289, 292, 295, 296
Auctarium Cremifanense 290
Auersperger Bálint 465
Aventinus 293

Bacsányi János 7, 17, 317, 478
Bácsi Csomor 75
Badics Ferencz 1—15, 129—142, 257—274, 385—397
Baja 51
Bakos István tokaji kapitány 50
Baksay Sándor 346, 347; — Homér-forditása 347, 348
Balassa Bálint 51, — gr. 439; — Menyhért 371; — József 30, 64, 327 Balassa-arczképek 371; — levéltár 371
Balássy Ferencz 61
Balku Mihály 84
Ballagi Mór 63, 204, 205, 328
Batting János munkácsi kapitány 47
Balog Imre 240; — István 16, 312, 322, 328; — »Ludas Matyi-«ja 205—208, 328
Balogh Ádám 119, 123, 124
Bánffy Franciska 340; — Hedvig 336, 340, 341, 453; — Kristófné 339
Baracska 61
Baranyamegye Tisztî szótára 133, 135, 142

Lap

Baranyai Borbála 429, 430, 431 ; — Gáspár 429—431 ; — Ilona 429—431, 436, 439, 444, 446 ; — Menyhért ... ... 430, 431.
Barclay »Argenis«-e 314
Barcsay Ákos 41, 454
Bárczay György 444
Barics Ádám, pesti egy. tanár ... 8
Baróczy Sándor 21, 399
Baróti Lajos dr. 5
Baróthy Ferencz 462
Baróti Szabó Dávid 6, 17, 397 ; — »Kisded szótár« cz. müve ... 8
Bártfai m. nyomtatvány 44
Báthory Gábor 47 ; — László bibliaforditása 263
Batthyányi Alajos gr. 317
Batthyányi Kázmér gr. 160
Bay Miklós 240
Bayer József 311, 475, 493
Beck Baltazár 58
Bécsi Codex 449 ; — Képes Krónika 399, 403, 417, 419, 422
Bedekovich Lajos b. 364
Bekk Amália 116
Bekény Erzsébet 117 : — Katalin 117 ; — Zsófia ... 426, 427, 432
Békes Gáspár 51
Békési Emil 307
Bél Mátyás »Literatura Hunno — Scythica« 129
Béla (II.) m. király 419
Béltek 41
Benczédy Gergely 73
Benczúr Gyula 188
Bende Sámuel 18
Benedek Elek 204, 328
Benkő József 43, 76
Beöthy Ödön 364, 365, 367 ; — Zsolt 39, 77, 118, 119, 124, 195, 248, 326, 426
Bercsényi Lajos 250 ; — Miklós gr. 119, 123, 124
Beregszászi Nagy Pál 131, 392
Berger dr. 40
Bertik Ferencz 63
Berzsenyi Dániel 346, 249—253, 213, 391 ; — eredetisége 252 ; eszmeköre 251 ; — világnézete 252
Bessenyei György 17, 21, 34, 131, 315, 318 ; — hatása 129 ; — »Holmi« cz. müve 6 ; — »Magyarság« cz. müve 6 ; — »Magyar Néző«-je 6 ; — Philosophus«-a 189
Beszterczei szószedet 40
Beszterczebányai gymnasium tanrendje 65
Bethlen Gábor 41, 48, 49, 73, 74 ; — éneke 45, 46 ; — István 43—46 ; — ifj. 47, 49 ; — János 50 ; — Pál gr. 40 ; — Péter 43, 44, 50
Bétyei Péter 18
Beythe András »Fives könüv«-je 285 ; — István »Stirpium nomenclator Panonicus«-a 185
Bezerédy István ... 119, 123, 124, 321
Bicsérdi János 29
Biczó Géza 371
Bizánczi Faustus 288, 407
Bizánczi irók 285, 414
Boccaccio, Decamerone 201
Bod Péter 43, 44, 76. 379 : — adatai Gyöngyösiről 425 ; — »Magyar Athenás«-a 129
Bodor Kornélia 201, 328
Boér Sándor 314
Bognár Teofil 204
Bólyai Farkas 449
Bónis Barnabás 368 ; — Samu ... 367
Bornemissza István, Pesti — 460 ; — János 43, 48, 50 ; — Mihály 446
Borsos István 54
Bory Mihály 434
Bottyán 119, 123, 124
Bölöni Mihály 74
Brandenburgi Katalin 47, 48, 73. 74
Brassói nyomtatvány 67
Bruck 56
Brunet »Manuel« cz. müve 57

Lap

Budai Ézsaiás művei 29, 131 ; — Ferencz ... 131
Budai könyvnyomda 235, 236, 360 ; — krónika 403 ; — magyar szinpad ... 207
Budapesti Hirlap ... 16, 186, 188, 306
Bugát Pál ... 142
Bunyitay Vincze ... 448
Büdinger M. ... 176
Bythschkoff ... 66

Cantio Apologica szerzője 43, — versfői 45, — szereztetési ideje 46
Cato Distichonai ... 65
Censura, A forradalom utáni — ... 206
Chmiel Ádám ... 61
Chronicon Eberspergense ... 290
Cletus egri püspök ... 417
Codexeink forrásai ... 372, 378
Coloredo-Mansfeld herczeg ... 363
Comenius Ámós János ... 216
Comnen János bizánczi császár ... 417
Confessio Rákócziana ... 41
Cuman név 418 ; — cumánok nemzetisége ... 417
Curzán ... 422
Csáky Ferencz 436 ; — István 40, 45, 46, 47, 49, 51
Csámicsián örmény iró ... 467
Csanádi Antal 75 : — Pál ... 75
Csánki Dezső ... 61, 62
Csapó József »Uj füves és virágos kert ... 185
Csáti Demeter ... 494
Cserey Farkas ... 27, 180, 183, 327
Cserényi ... 264
Csengeri János ... 252, 313
Csiksomlyói nagypénteki miszteriumok ... 493
Csokonai Vitéz Mihály 19, 21, 23, 25, 27, 28, 30, 34, 35, 37, 38, 39, 276, 177, 188, 325, 391 ; — »Békaegérharcz«-a 189 ; — Dorottyá«-ja 189 ; — »Tempefői«-je 196 ; — levele Márton Józsefhez 315 ; — Album 21, 38, 184, 196

Lap

Csögle (Veszprém m.) ...
Csuda György ... 430, 431, 451
Czéczey Erzsébet ... 430, 431
Czékus László ... 117, 248, 368
Cziller Sebestyén ... 464
Cziráky Antal gr. ... 366
Czuczor-Fogarasi szótára ... 205, 495
Czvittinger Dávid ... 129, 144, 425

Danielik, Magyar irók 38, 196, 233, 325
Dánielis János ... 50
Darabos Zsigmond ... 479
Dares Phrygius ... 78
Dayka Gábor 390 ; — versei ... 8
Deák Farkas 435, 436, 447 ; — Ferencz 226, 321, 349 ; — emlék ... 349
Debreczen 18, 22, 38, 176, 179, 245, 325, 326, 327, 489 ; — i codex 71 ; — ref. collegium 19, 22, 26, 29, 32 ; — Kalendarium 28 ; — kör 326 ; — Magyar Grammatika 131, 132, 135, 138, 181, 260, 261 ; — magyar nyomt. 67 ; — tájszólás ... 334
Debreczenismus ... 19, 26, 179
Decius Jodok 66 ; — Jodok Lajos 59, 65,
Democrata eszmék fejlődése nálunk 313—325
Denhardt H. ... 328
Denis Mihály ... 144, 145, 483
Denk János ... 57
Dessewffy Aurél gr. 367 ; — József gr ; — 133, 187, 242, 257, 258, 327, 395 ; — Marczell ... 246
Dévai »Tiz parantsolat« ... 62, 495
Devecser ... 5
Dézsi Lajos ... 72, 224, 335, 381
Diószeghi Sámuel 22, 28, 29, 46, 99, 181—185, 328
Dobos Kálmán ... 108

Lap
Dobrossy István 312, 328
Dókus Ernő 371
Domanovszky Endre 54, — Sándor 54
Domokos Lajos... ... ... 22, 28, 37, 327
Domonkos-codex 330, 331
Donatus 65
Dongó Mihály 96
Donner Gergely... 338
Dósa Ádám 437
Douins de Lavesne 198, 328
Dózsa-lázadás 313
Döbrentey Gábor 243. 303—311, 387, 388, 392, 393; — levele... ... ... 449—451
Döbrögi Balázs (irói álnév)... ... 30, 327
Drágfy Bertalan 146
Draskovith Ilona grófné 339; — János... ... ... 340, 341
Dubits Borbála 455
Ducis János Ferencz... 25
Dugonics András 6, 204, 328; — Gyöngyösiről 424; — »Etelká«ja 494; — »Gyapjas vitézek« 495
Dunlop 201
Dusch »Orestes és Hermione« cz. műve 7
Dusza József seminariumi praefectus 11
Dümmler Ernő 276

Ecsed 43, 44
Éder Lujza 206
Édes Albert 98—108, 224—230, 345—353, 470—474; — Gergely Leoninusai 347
Egerszeghy Imre kanonok 10
Eginhard 293
Egressy Bénjámin 160, 161, 174
Egri érseki levéltár 5, 6; — lyceum 56
Ehrenfeld-codex 68, 70
Életképek 159, 166, 174
Elizeus örmény iró... 288
Ellrich »Ungarn, wie es ist« cz. műve 319

Lap
Előd név etymologiája... ... ... 421, 422
Endrődy Sándor 188. 768; — Kurucz nóták ... ... 118—124
Ének Pannónia megvételéről 263
Énekeskönyv, Debreczeni 22, 25
Enyedi György 264
Eördögh Alajos... 115
Eősi Zsigmond... 48
Eötvös József... ... ... 17, 322
Ephorinus Anzelm krakkói orvosdoktor... ... ... 59, 65, 66
Erdélyi János 119, 120, 161, 168. 196, 204, 252, 326; — »Közmondások« 188; — Pál 371
Erdélyi Muzeum... 273, 274, 387, 393
Erdődy Anna... 48
Érdy-codex... 330
Erős Ferencz... 115
Erőssy Lajos... 448
Esterreicher 65, 66
Eszterházy Károly 5, 6. 8, 11, 364, 365; — levele Pápaihoz 9; — Miklós gr. 11, 47, 246, 339; — Pál 441; — nádor 47, 48, 51; — uradalom 5
Ete vezér 417
Etédi Márton... 494
Etele (Etel, Ethele) 295
Etelköz (Atelkuzu) 420, 421
Eviláth földe 404

Fábián Gábor, Horatius »Ars Poetica«-jának fordítása 224—6, 345; — levelei 98—108, 224—230, 345—353, 470—474; — műfordítási elvei 247, 350—2
Fabricius Károly 40
Fajner András 479
Falk Miksa 160
Faludi Ferencz 264, 391
Fáncsy Lajos 312, 328
Farbetzi Lázár 288
Farkas András 494; — Lajos... ... 477
Farnádi Miklós ... ... 143—157

Lap

Fáy András 17, 311, 393 450; — Ferencz 489; — István gr. 322, 328
Fazekas-család 18; — Mihály 16—39, 99, 176—208, 312—328, 347; — bibliographia 325—328; — születése 18, 325; — gyermekkora 19; — Katonáskodása 20; — debreczeni hivataloskodása 21; — és az Arkádia pör 177—181; — Füvészkönyve 22, 26, 28, 29, 30, 181—185; — lyrai költeményei 23, 24, 31; — költészetének jellemzése 35; — »Ludas Matyi«-jának kiadásai 28, 186—189, 227, 16; mint magyar iránymű 17, 31; — irányeszméje 313—315; forrásai 17, 196—205; — népszerüsége 188; — compositiója 189; — tartalma 190; — alakjai 191; — nyelve 194; = költői érteke 195—6; — későbbi feldolgozásai 205—208; — és a Mondolat 180—1; — nyelve 39; — politikai nézete 25; — vallásos érzése ... 25, 26, 27
Fejér Antal 314; — György ... 303
Felpécz (Győrm.) ... 3
Felső-Örs (Zala m.) ... 3, 4
Felvinczi György 73—85; — életrajza 73, 76, 77; — irói működése 78, 85; — kérvénye I. Leopoldhoz szini előadások tartása végett 79—82; — bibliographia 76, 77; — Klára ... 82
Fenelon »Telemaque«-ja ... 314
Ferdinánd főherczeg ... 365
Ferdinánd (I.) m. király 48, 342, 371; — Ferdinánd (III.) m. király ... 341, 334
Ferencz m. király ... 13
Ferenczy Imre 452; — Jakab Gyöngyösiről 425, — Zoltán 54

Lap

Fersen György ... 464
Fersin János ... 461
Fessler »Geschichte der Ungarn« 162
Festetics György gróf ... 265, 479
Fialovszky Lajos ... 327
Finály Henrik ... 40
Flisthik Péter ... 74
Fodor Gerzson ... 326
Foerstemann ... 61
Fogler Sebestyén ... 462, 466
Fontes rerum Austriacarum ... 40
Forgách Ferencz gr. esztergomi érsek 45; — Pál ... 48
Fosztó István, Uzoni ... 76, 78
Földi János 22, 28, 176, 181; — Állattana ... 180, 181
Fővárosi Lapok ... 54
Frankl Vilmos ... 65, 66
Frey Ferencz ... 484
Fridrich Orbán ... 146
Fridrik (III.) német császár 337, 342
Fülöp Sándor ... 493
Füvészkönyv ... 99

Gaal József ... 204, 322, 328
Gelei József ... 314
Gelei Katona István ... 41
Gentilis pápai követ 1309. évi levele 263
Geréb Péter ... 146
Gerőcze Sándor ... 16, 186, 188, 326
Gerstenstingel György ... 461, 468
Geszti Mihály ... 4, 60, 62, 66, 224
Ghidofalvi Sámuel ... 74
Georgius Monachus 285, 289; — krónikája ... 422
Gostonyi István 428; — Miklós 365
Göbwart F. ... 187
Gömör vármegye ... 425
Gönczy Sámuel ... 367
Görcsöni Ambrus ... 494
Görgei Judit ... 432, 439, 442
Görög Demeter 86, 231, 232, 265, 478
Grassalkovics herczeg ... 360
Grisette-költészet ... 121
Grubiczy László ... 368
Grynaeus Simon ... 56

Lap
Gurdézi 414, 415, 416
Gvadányi József gr. 204; — »Falusi nótarius«-a 189: — »Rontó Pál 189
Gyarmathi Sámuel 131, 265, 342
Gyöngyösi család családfája 445; — András 429; — Antal 447; — Gábor 426, 428, 443, 444, 446; — György 442; — István 19, 263, 264, 391; életrajzi adatai és származása 424—448; — születése 428, 429; — kéziratai 428; — művei 428; — halála 444; — István ifj. 446; — Juliánna 447; — Károly 447; — Viktória 447; — Zsigmond 442
Győr 385, 386
Györfi József 314
Győrmegye nemességi lajstroma ... 3
Gyulay Lajos gr. 365; — Pál 119, 120
Gyulaffy Zsuzsánna, Rátóthi 836, 338

Hahn Adolf 301, 302
Hajnóczy Mihály 318
Halász Ignácz 196, 197, 203, 204, 328
Haller Gábor 48; István 48; — László 314
Halotti beszéd 263
Hanakerin Margit 467
Hansz Kristóf 453
Haraszti Gyula 21, 39, 326
Hatvani István 20, 458
Hazai és külföldi tudósitások 29, 177, 257, 258, 271, 326, 327
Hébe cz. zsebkönyv 30
Hebel 238
Hegedüs Sámuel 450; — Hegedüs Sebestyén, Kassai 42
Heinrich Gusztáv 492, 493
Hellebrant Árpád 125, 254, 382, 496
Helmeczy Mihály 291
Heltai Gáspár 219, 263, 314, 333, 494; — krónikája 264; — Esopusi meséi 494
Hendels György beszterczei lelkész 40, 41
Henger Benedek 84
Henszlmann Imre 63
Heptamydius Márton 379
Hét magyar (Hetumoger) 417, 420, 421
Heyden Sebald életrajza 55—57; művei 57—60; — »Gyermeki Beszélgetései« magyar fordításának nyelvészeti fontossága 64; nyelvjárása 64; nyelvi sajátsága 65; paedagogiai fontossága 65; különböző kiadásai 65; tartalma 66; Latin magyar szövege 68—72, 209—224, 329—335
Hinkmár 285
Hippokrates 59
Hitvitázó mozgalmak a XVII században 41
Hoffer Ede 326
Homonnay János gróf 429; — Mária 429
Horányi Elek 76, 429; — müvei 129, 130; — Gyöngyösiről ... 425
Horatius »Ars Poeticá«-jának fordimagyar forditása 224—226, 228; — eszmeköre 251; — világnézete; 251, 252
Horváth Ádám, Palóczi — 6, 389; — levele Kazinczyhoz 390; — András, Szkárosi 248, 334, 430; — Endre 388, 392; — István 102, 189, 258, 261, 389; — birálata Pápai Sámuel irodalomtörténetéről 259, 268—274; — Péter 454; — Sámuel, Kocsi 104; — Zsigmond 480, 481
Hugo (Börnstein) Károly »Egy magyar király«-ja 157—175; politikai tendentiája 162—172; — forrása 162—3; tartalma 163—7; conceptiója 167; — jellemei 168—169
Hun-magyar rokonság ... ... 282—296
Hunugur nép ... ... 285, 286—293
Hunfalvy Pál 275—296, 398, 477—9

Lap
Huszár Hál ellen irott gunyvers ... 42
Huszár Mihály ... 78
Huszejn budai basa ... 48
Huszty András ... 129

Ibn Fozlán ... 422
Ibn Roszteh ... 422
Ilosvai Péter ... 264
Imre Lajos 42, 493; — Sándor 38, 185, 195, 196, 326, 328
Ingolstadt ... 56
Insurrectio, Magyar ... 13, 385
Irodalomtörténeti irók Pápai Sámuel előtt ... 129—130, 131, 132
Iskolakönyv, A legrégibb magyar — 63
Iskolai szinjátékok ... 73—85
Istvánfi Pál ... 330

Jagasics Márk ... 339
Jager Czíprián ... 455, 466
Jakab Elek ... 76
Jankó János ... 426
Jankovich László ... 365
János főherczeg ... 385
Járai Mihály ... 74, 75
Jászai Pál Naplója 109—117, 240—248, 362—368
Jelenkor cz. ujság ... 206, 312
Jénai Intelligenzblatt ... 85
Jezsuiták behozatala ... 263
Jókai Mór 188, 328; — Üstököse ... 187, 328
Jony ... 129
Jordanes ... 285
Jósika b. ... 364
József (II.) császár 5, 129, 263, 265; — rendeletei ... 6
Julián barát ... 276
Justus Lipsius ... 44

Kállay ... 450
Kálmán Farkas ... 325
Kálnoki Sámuel ... 84
Kálvinisták ... 102
Kamper György ... 453, 454
Kandó Ferencz ... 240, 241

Lap
Kanitz Ágoston ... 183, 185, 327
Kapczy Tamás ... 248
Kapi András ... 48
Kapuvári ... 355, 477
Karaffa ... 441
Kardos Albert ... 39, 326, 328
Kármán József 266, 317; — »Urániá«-ja ... 265
Károly (III,) m. király ... 3
Károlyi László ... 363
Kassa 4, 7, 8, 40, 41, 42, 45, 46, 48, 51; 74; — i Ignácz 186, 326; — i Hegedüs Sebestyén ... 42
Katona István 415; — József 76, 251; — »Bánkbán«-ja 319, 321; — Lajos 17, 196, 197, 198, 203, 207, 328
Kazár (Kozár) nevü falu ... 418
Kazárvár (Kozárvár) ... 419
Kazinczy Ferencz 1, 4, 6—8, 19, 27, 30, 176—178, 230, 250, 257, 267, 317, 318, 326, 327, 385, 388—392, 394, 397; — »Bácsmegyei levelei« 7; — »Gessner Salamon Idylliumi« cz. fordítása 7, 11, 390; — »Orthologus«-a 392; — Sylvester-kiadása 267; — munkái 243; — Kazinczy műfordításai 390; — Kazinczy F. levelezése 2, 4; — levele Dessewffyhez 133; — Kis Jánoshoz 133, 257; — Pápaihoz 14, 15, 258, 267, 396; — Prónay Sándorhoz 257; — Rumyhoz 133; — Szentgyörgyihez 177; — viszonya Kisfaludy Sándorhoz 394—395; — Gábor 298; — László ... 246
Kazy ... 129
Kecskés Éva Klára, 337, 341, 344, 453, 456, 457, 460, 465, 466 467
Kelecsényi József ... 63
Kelcz János prépost ... 481

Lap
Kelemen Béla 196, 197; — Mihály 454, 456
Kemény János 54; — József gr. 366; — Lajos ifj. ... 42
Kenyeres Fábián ... 147
Kenyeres Ferencz 28, 186, 188, 195, 265: — Menyhért 452, 457, 463, 468
Keresztúri József ... 26
Kertbeny Károly ... 36, 326
Ketzmann János ... 55, 56
Kézai Simon 276, 295, 401, 402, 419, 422
Khor Vincze ... 357, 478
Khorenei Mózes ... 287
Kimnamosz János ... 289
Kis Imre 22, 178, 179; — János 133, 180, 257, 327, 388 390, 391; — Károly 243; — Katalin, Pápai Sámuel neje ... 4
Kiss György ... 453
Kisfaludy Károly 20, 322; Sándor 19, 30, 163, 321, 386, 387, 388, 390, 391, 393, 394; — viszonya Kazinczyhoz 394, 395; — Kisfaludy-társaság 226, 348—9
Kismegyeri ütközet ... 386
Király Lajos 246; — Miklós ... 420
Klekner Alajos ... 4
Klopstock »Messias«-a ... 391
Knittelfeld ... 56
Koburger Antal ... 55
Kocsi, mint magyar találmány ... 263
Koháry István ... 435
Kolozsvári Sándor ... 204
Kolozsvári iskola 43; — unit. gymnasium ... 73, 74
Komáromy András dr. ... 41, 345, 470
Komjáthy Benedek 212, 263, 379, 380; — »Sz. Pál levelei« ... 380
Kondé Antonia, Pókateleki ... 12
Konstantinus bizánczi császár 276, 295, 414, 420, 421
Kont Ignácz ... 201, 326
Kónyi János ... 188, 264

Lap
Korda Imre ... 253
Kormányszék, Erdélyi ... 365
Kornis Boldizsár 46; — Farkas 47; — Gáspár 47; — György 46; — József 426; — Mihály 47, 50; — Zsigmond ... 46, 47
Korpes János ... 466
Koskinen György ... 285
Kossuth »Pesti Hirlap«-ja ... 323
Koszoru ... 30
Kovács Ferencz ... 112
Kovacsóczi cancellár ... 47
Kozma Andor 54, 313; — Pál 365; — Sándor ... 54
Kozár név ... 418, 419
Kölcsey Ferencz 230, 346, 250, 321, 322; levele ... 108—109
Kölesy Vincze és Melczer Jakab »Nemzeti Plutarkus«-a ... 425
Költői styl sajátságai ... 346
Könyvkiállitási emlék ... 144, 157
Könyves Máté ... 311
Körmöczi Zsigmond ... 18
Kőrös Endre ... 175
Krakkó 59, 60, 62, 65, 224; — egyetemi könyvtár 65; — i nyomtatványok, ... 63, 67, 379
Kraus, Siebenbürgische Chronik cz. műve ... 40, 43, 46, 51
Kresznerics Ferencz ... 205
Krónikáink és a nemzeti hagyomány 275—296, 398, 423; — historiai értéke ... 275, 423
Kubinyi Ferencz ... 364
Kugl János ... 457
Kulcsár István 29, 102, 265, 271, 326; — Endre ... 142
Kunch Lajos ... 112, 241, 242, 245
Kunok letelepedése ... 416—7
Kunos, »Szófüzér« ... 135
Kurucz nóták ... 118—124
Kussevich Aurél ... 368
Kuthy Lajos ... 422
Kuun Géza gr. 402; — véleménye az »északi tenger« elnevezésről 402
Küllyöd ... 61, 62

Lap

La Fontaine 201
La Harpe, Jean Francois de — 23, 39, 328
Laborfalvy Róza 160, 161
Laczkovics János 318
Lajos (I.) m. király eskümintája ... 263
Lammbach Elek 265
Laskai János tört. müve 43, 44 — tanulása 43, 44; — »Polgári társaságnak tudománya« cz. forditása 44; — Osvát 146
Lázár Béla 196, 201, 302, 327
Lebedia 421
Lebediás vajda 421, 422
Lendvay Márton 160
Leo, Bölcs, — bizánczi császár »Taktiká«-ja 420; — Grammaticus 289
Leoben 56
Leopold (I.) m. király 73, 79, 300, 337, 469, — engedélye Felvinczy részére szini előadások tartására 82—84; — (II.) m. király 13
Leopold János 464
Lévay József 119, 120
Leydeni egyetem 44, 50
Liburnus Mihály 61
Lidl Ulrik 453, 455, 457, 461, 462, 463, 468
Lifranovith Gáspár 41
Lipovniczky országgyülési követ 364
Lippai Gáspár 336, 339
Liszti András 341; — Ferencz 438, 454; — György 336; — János 338, 339, 336, 338—345, 458; — Kristóf 337, 341; László ősei 227, 341; — születési éve 336; — grófi diplomája 337; »Magyar Mars«-a 336; kivégeztetése 338; — életéhez adatok 325—345, 451—470; — György 347
Livanius Pihilosophus 285
Losonczy Károly 241
Lovász Imre 30, 34, 187, 326
Lőcsei m. nyomtatvány 67, 78
Lukácsy Kristóf 287, 288, 407
Luther Márton 57

Madách Imre 428; — János 453; — Károly 428
Madarász György 44
Magyarok eredete 404—423; — nyelv hivatalos használata 13, 14, 132; — »Magyar Kurir« 28, 38, 174, 187, 257, 267, 326; »Magyar Minerva« 15; »Magyar Muzeum« 7
Majláth Antal gróf 363, 365, 366; — Béla 188; — György 368; — János 274, 483
Mándi István 264, 495
Marczali Henrik 321
Marczell Géza 82
Margalits Ede 188, 204, 205, 328
Margit-legenda 263
Mária Terézia 129, 264, — korabeli m. irodalom 264, 265
Máriássy László 441
Márki Sándor 448
Markovits 357
Marmontel Szivképző regéi 391
Martinovics-féle összeesküvés 317
Márton István pápai tanár és iró 4; — József szótáriró 4, 29, 30, 34, 136, 187, 265, 325
Mártonfi József 488
Matkovich Balázs 116
Mátray Lajos 18, 19, 30, 188, 325, 326, 327
Mátyás Flórián 412
Mátyási József 42
Mátyus István 182
Megyeri 286
Mehemet basa 49
Méhes György 452
Melius Péter Herbariuma ... 182, 185
Menander 289
Mészáros Ignácz 264; — Ulricze 454
Meszrob 288

Lap

Mihály vajda ... 47
Miksa m. király ... 342
Mikulich Tamás ... 461
Minckwitz Homér forditása ... 348
Miske b. cancelláriai elnök ... 364
Miskolczy Mihály ... 489
Misley prépost ... 42
Mitterpacher Lajos pesti egyetemi tanár ... 8
Modori iskola tanrendje ... 65
Molière »L'avare«-jának első magyarositói ... 297—311
Mollik Tóbiás ... 93
Molnár Albert, Szenczi 217, 263, 264, 335; — szótára 330; — István ... 242
Mondolat 22, 30, 180—1, 327, 391; — per ... 42
Morach György ... 457
Muncz Ádám ... 467
Munkács ... 47
Munkácsy Mihály ... 188
Murmelius 211; — latin magyar szójegyzéke ... 55, 67, 379—381
Muzeum, Magyar Nemzeti — 60, 63, 371
Müncheni codex ... 422

Nádasdi Tamás ... 69, 92
Nagy András 436; — Benő, Kulini 21, 38, 184, 196, 325; — Borbála 437; — Ferencz 436; — Gábor 176, 180, 327; — Gyula 448; — Iván 62, 325, 448; — Magyarország családai 3; — János tanár 9, 10; — József 481; — Károly 450; — Lajos 365; — Mária 18; — Pál, felsőbüki 318; — Zsigmond ... 100
Nagy-Szombat ... 303
Nagyváti János ... 314
Naményi István ... 363
Napoleoni háboruk ... 12, 177, 385
Nedeczky kanonok ... 96, 355
Német történeti iskola ... 423
Németh Lajos udvari ágens ... 365

Lap

Nestroy ... 207
Nesztor krónikája 279, 385, 415, 416
Neumann Károly ... 407
Névery Sándor ... 368
Niebelungenlied ... 284, 291
Niketasz Khoniatész ... 289
Nisard »Histoire des livres populaires« ... 203
Nopcsa erdélyi cancellár ... 364
Noroff ... 144
Novák ... 482
Nürnberg ... 55—57
Nyári Borbála 48; — István ... 48, 49
Nyelvtört. Szótár 135, 492; —hoz toldalékok 209, 211, 212, 213, 215, 223, 333, 334, 372, 373, 377, 388, 380—1
Nyelvészeti irodalom, Magyar ... 131
Nyelvőr, Magyar 135, 142, 204, 327, 494, 495
Nyelvújitási harcz ... 307
Nyitray Benedek ... 42
Nyomtatvány, Első magyar ... 55

Ocskay László ... 124
Oktatásügy, Magyar ... 130, 263
Oláh Miklós ... 342
Orbán Balázs ... 77
Orczy Lőrincz ... 6, 21, 315
Orlik Sámuel ... 453
Orosz József ... 322
Országgyülések: 1790. évi 13, 131; — 1805: 13, 131, 132; — 1817: 318, 321; — 1832/8: 321, 365; — i pasquillusok 42
Otrokocsi Fóris Ferencz ... 205, 259
Ottlik Dániel ... 133, 135
Óvári Kelemen ... 204
Ördög Ilona 431; 431; — Kata 429
Őstörténet, Magyar 275—296, 398—423
Ötvös Ágoston ... 49

Paal István ... 54
Paintner Mihály 86—98, 231—240, 353—362, 474—489
Pakay Benedek, Oroszvári ... 453

Lap
Pákei János 74
Pallas Nagy Lexikona 325
Pallotich Gáspár 338
Palócz név származása 417
Palóczi János 43, 44
Pálos iskoladrámák 494
Pank Oszkár 449
Pannonhegy 89
Pap Benedek 42 ; — Ferencz, Bilkei 391 ; — Gábor, Ináncsi 326 ; — János, ecsedi pap 43
Pápa 5, 11, 14, 385, 386, 387
Pápai András 3 ; — Dániel 4 ; — György 3 ; — István 3 ; — János iskolamester 3, 4 ; — József 3 ; — Katalin 4 ; — Lidia 4 ; — Mihály 3 ; — Miklós 1, 10 ; — Sámuel 1—15, 129—242, 257—274, 385—397 ; — arczképe 2 ; — születési éve 2 ; — ősei 3 ; — nemessége 3 ; — családi viszonyai 4 ; tanulása Egerben 6 ; — Kassán 7 ; — Pesten 8, 9 ; — áttérése 5 ; — leteszi az ügyvédi vizsgálatot 9 ; — egri tanársága 11 ; — ügyvédi gyakorlata 11 ; — megyei táblabirósága 12 ; — házassági 12 ; — gyermekei 12 ; — levele Eszterházyhoz 9 ; — Kazinczyhoz 4, 10, 11, 12, 14, 267, 268, 385, 394 ; — Rumyhoz 387 ; — Vitkovicshoz 391 ; — viszonya Kazinczyhoz 7, 8 ; — »Magyar literatura esmérete« 15, 257—274, 396, 397 : nyelvészeti része 258—262 ; — jellemzése 264—266 ; — eszméi 266—7 ; birálatai 267—274 ; — Tiszti szótára 14 ; — ismertetése 133—140 ; — új szavai 140—142, 261 ; — akadémiai alapítványa 2 ; — nekrologja 1
Lap
Páriz Pápai Ferencz 434 ; — és Bod, Glossariolumma 132
Pasquillus, 40—64 ; — pasquillusköltő jellemzése 42
Pászthóy János 156
Patay István 244 ; — János 240, 241, 242 ; — József 240, 241
Pauler Gyula 412
Pázmány Péter 129, 205, 263, 264, 334, 391
Péchy Ferencz éneke 330 ; — László, Péchujfalusi 109
Péchváradi Gábor ... ... 143—157
Péczeli József »Mindenes Gyüjtemény« 184
Pécsy András tanár 91
Pekri Lajos 371
Peregi Albert 62
Perényi Ferencz 380 ; — Gábor özvegye 380 ; — István 380 ; — Mihály 380
Perlaky István egri tanár 6
Pernik Jakab 432
Persich Péter 459
Pest 478 ; — i Gábor 263 ; »Novum Testamentum-«a 220, 332 ; János 42 ; — Hirlap 175 ; — Napló 196, 197 ; — triász 390 ; — megye Játékszini könyvtára 311 ; — Tiszti szótára 133
Pethe Ferencz gazdasági iró 187, 390
Petőfi Sándor 17, 20, 324, 352 ; — költészete 119 ; — »Idája« 54
Petőfieskedők 119
Petrarca-codex 418
Petz Gedeon 290
Peutinger-féle táblák 361
Philippatich Péter 339
Pilgrim passaui püspök 283, 291
Plagium, irodalmi ... ... 143—157
Plan-Carpini útleirása 276
Pletrich János 447
Plinius Természetrajza 59
Podmaniczky Mihály 111, 112, 114, 117
Polonai György 457

Lap
Pomáz 240
Pozsony 263; — i kronika 295, 402
Pratner György 461, 468
Pray György 238, 263; — kéziratai 432
Prentaller Balázs 453, — György 457
Prépostvári Zsigmond 30, 47, 49
Priscus Rhetor 285, 289
Prokopius 289
Prónay László b. 267; — Sándor 115, 117
Puckl András 458
Pulszky Ferencz 63
Puzdor Gyula 54

Ráday Gedeon gr. 318, — követté választása 366
Radecius Mihály 75
Radloff 295
Radváncz 429, 446
Radvánszky Béla b. »Régi m. szakácskönyvek« 211
Ragályi Tamás 241
Raimund Ferdinánd 207
Rajcsányi »Tyrnavia crescens« ... 129
Rajnis József b. 6, 359, 397
Rákóczy Ferencz (II.) 118, 123, 300, 444, 446; — György (I.) 40, 41, 43, 46, 48, 336, 339; — György (II.) 4‍1; — Pál 48; — levéltár Vörösváron 41
Rakomázi ütközet 48
Ráth Mátyás 265
Ratio educationis 130
Rayzner György 338
Ravennai Guido 293
Récsey Viktor 98, 240, 362, 489
Regécz 48
Regino 285, 498; — tudósitása 276
Révay b. család levéltára 41; — Ferencz turóczi főispán 41; László b. 8; — Miklós 1, 15, 131, 142, 257, 258, 260, 263, 265, 266, 267—9 389, 397; — »Antiquitates« cz. műve 478; levelei 86—98, 231—240, 353—362, 484—489

Lap
Révész Imre 62, 66
Ribstein János 455, 457, 462, 466, 467, 468, 469
Ritius 295
Rochel János 105, 106
Rochefoucauld Max'mái 390
Roesler 422; — »Rumänische Studien« 276; hatása Hunfalvyra 276, 282, 283, 290
Rómer Flóris 63
Roskovics Ignácz 188
Rotarides Míhály »Prolegomena« 129
Róth család, Királyfalvai 109
Roticzky László 340
Rudolf m. király 3
Rumy György 267, 268, 272, 274, 387, — »Régi magyar emlékezetes irásai« 393
Rupp Kornél 426
Ruszek apát 387, 388, 395; — »Magyar Philósophia« 390

Saar Károly 201, 328
Sadler József 185
Salamon és Markálf 314
Salmutxes Árpád apja 421, 422
Sándor István 133, 263, 379, 457; — Magyar könyvesháza 131; — »Sokféle«-je 76
Sárospatak 489
Sartori 387
Sárváry Pál 26
Schadner András 458
Schatzgeyer Gáspár 57
Schedel (Toldy) Ferencz 38, 184
Schedius Lajos professor 15, 268, 357, 478, 486
Schier 129
Schlägli szójegyzék ... 211, 221, 281
Schlosperg Vandelinus 467
Schlözer tört. iskolája 276 — tanításainak átültetése a m. irodalomba 277
Schmaidler György 457
Schodelné 206
Schönvisner István 361, 475

Lap

Schrauf Károly 61
Schwartner Márton ... 92, 93, 263, 475
Schwazi ferenczrendi kolostor 379
Scythia 419; — e szó olvasása 494—5
Sebestyén Gyula 30, 327
Sebők Károly 489
Seivert 76
Semsey Lászlóné 447
Sibrik István 457, 460
Sidonius Apollinaris 407
Simay Kristóf 297, 298, 300, 301
Simonyi Zsigmond 494
Sinai Miklós 20, 449
Singrenius bécsi könyvnyomtató 145, 157
Sintenis Keresztély Fridrik 314
Sokféle cz. folyóirat 187
Somogyi Gedeon »Mondolat«-a 391; — Lipót 89, 93, 474, 475, 481, 484
Soós János 240
Sopronczai István 147
Spangár 129
Steiner Miklós 458
Stettner udv. tanácsos 363
Stöhr Sz. 4
Straszburg 58
Styavnyicskai levéltár 41
Sulyok György, Lekcsei 62
»Supra agnő« magyarázata 248
Sylvester János 55, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 224, 263; — Grammatikája 70, 72; — »Nyelvtana« 62; — »Rosarium« cz. műve 61; — Uj Testamentuma 68, 209, 211, 213, 217, 218, 221, 222, 230, 331
Swift »Gulliver«-je 314
Szabó Dávid, Barczafalvi 133, 138, 140; — Ernő 205, 328; — József 99, 352, 470, 471; — Károly 55, 66, 67, 277, 280, 281, 379, 420, 493; — Hellebrant, »Régi m. könyvtár« 143, 145, 151, 157
Szacsvay Sándor 9

Lap

Szalárdi János 43, 44
Szalay János ref. lelkész 4
Szalkai László magyar glosszái ... 64
Szalontai (Arany álneve) 327
Számmer Klára könyvnyomtató ... 14
Szamota István 55, 379
Szapolyai János 62
Szász Károly 119, 120, 450, 489
Szászvárosi egyezség Bethlen és Rákóczy között 43
Szathmáry István 20
Szavarti-aszfali 405
Századok 248, 283, 285, 286, 288, 289, 290, 292, 295, 399, 402, 405, 406, 408, 415, 435
Századok cz. hirlap 322, 328
Széchenyi Ferencz 356; — István 320, 397; — »Hitel«, »Stadium« 320
Széchy György 429; — Mária 429, 434, 435, 437, 438, 446
Szegedi János 205; — Lajos 368
Szekér Joákim 131
Székely István 494; Chronicája 264; — Sándor, Aranyos-Rákosi 76, 77, 492, 493
Szeleczky György 461, 438, 469
Szemere Pál 168, 179, 269, 272, 327
Szencsey-codex 46, 248
Szent-föld leirása Péchváraditól ... 143
Szentgyörgyi József 22, 176, 177, 327
Szt.-István király jobbkezének megtalálásáról szóló imádság és ének 55
Szent-Iváni Dániel 77
Szentjóbi Szabó László 19, 30
Szentkirály-szabadjai kisgymnasium 4
Szentkirályi Móricz 366
Szepessy Pál 430, 431, 446
Szerdahelyi József 206, 328
Szerencsy István 366
Szigligeti Ede 322; — József 206, 328
Szilády Áron 54, 62, 248, 368, 372, 429
Szilágyi Benjámin István 44; — Imre 18, 19; — Sándor 41
Szinnyei József id. 143, 325, 326, — József ifj. 1; — Tájszótár 211

Lap
Szinyérváralja 61
Szirák 111, 112, 240
Szótárirodalom, Magyar 132
Szörényi báró 246
Sztárai Mihály 211, 215
Sztepanaja Kniga 415
Szunerits 87, 357
Szücs István 21, 29, 39, 184, 196, 325
Szvorényi József 140

Takáts József 15, 257, 269, 387, 393, 476; — Sándor 327
Tállya 46
Tárikh-i-Üngürúsz 403
Társalkodó cz. ujság 312, 328
Társaság, M. Tudós 317
Tatár Péter (Medve Imre) 16, 205, 328, 313
Telegdi Miklós 263
Teleki Ádám 116; — »Czid« forditása 85; — Domonkos gr. 365; — József gr. 343, 363, 364; — László 248; — Sámuel gr. 116, 240; — könyvtár 449
Telkibányai templomban levő irás 112
Temesvári Pelbárt beszédei 55
Tensenrieder Farkas 465
Teresianum, A bécsi 265
Teschler Antal 448
Téth 386
Tháisz András 102, 246
Thaly Kálmán 41, 46, 77, 123, 248, 434, 437, 438
Thelekessy István 338
Theophanes 285, 289
Theophylactus Simocatta 285, 288, 289
Thewrewk Emil, Ponori 326, 379; — József, Ponori 336
Thierry Amadé 289, 292, 293
Thököly Imre 300; — felkelés ... 438
Thuróczy János krónikája 294
Thúry József 296, 423
Thurzó György 45; — Szaniszló 211
Till »Eulenspiegel« 188
Tillier Claude 201, 320

Lap
Timon Sámuel 293
Tinódi Sebestyén 263
Tiszti szótárak 132, 133
Tobler Titus »Bibliographia Palestinae« ... 143, 144, 145, 146, 157
Toeltsoki István 50
Tokos Sámuel 4
Tofaeus Mihály 45
Tokuz-ujgur elnevezés 420
Toldy Ferencz 38, 55, 60, 63, 120, 143, 184, 195, 251; 429, — Gyöngyösi kiadása 424, 425; — »Handbuch«-ja 274; — műve a műforditásról ... 398
Tompa Mihály 119, 120; — fiatalkori verse ... ... 489—491
Tordai Pál hunyadi esperes ... 42, 264
Tornai Gáspár 50
Török Béla 448; — János 233, 488; — Lajos gr. 6
Tóth Béla 188, 328; — Farkas 88; — József egri tanár 6; — László 391; — Rezső 39, 208 328; — Zsigmond 315, 316
Töttős László 61, 62
Tőzsér János, Kénosi 76
Trenka Mihály Alajos 475
Tudományos gyüjtemény 29, 30, 326, 387
Tumpacher professor 15

Un-ugur elnevezés 420
Ungler Flórián kőnyvnyomtató ... 63
Urszinyi Tamás 448
Usz Klára 430, 431
Uza Sándor 441
Uj-Sziget 62
Ulászló (II.) m. király 342
Ürményi József 269

Váczy János ... ... 177, 249—253, 327
Vágó Pál 188
Vajda Péter 323; — Viktor 30, 328
Váli Béla 77, 79, 82, 85
Vályi András áttérése 5, 6, 265
Vámbéry Ármin 281

Lap

Varjas János ... 19, 20
Vass József ... 43
Vedelius »Hittül szakadásnak tellyes megorvoslása« ... 44
Verbőczy István 185; »Tripartitum«-a ... 196, 204
Veresegyházi István könyvnyomtató 78
Verseghy Ferencz 1, 19, 30, 131, 189, 131, 258, 260, 261, 265, 268, 270, 397
Verseghismus ... 394
Vérszerződés ... 420, 421
Veszprémmegye 3, 5; »Tiszti szótára« ... 133, 142
Veszprémi István ... 130
Vietor Jeromos 70, 63, 65, 224, 379
Víg László (álnév) 258, 267—274, 385
Vinczi György l. *Felvinczi*
Virág Benedek 391, 268, 393; — Magyar Századai ... 13 , 495
Vita Bennonis ... 290
Viterbói Gottfried ... 290
Vitkovics Mihály 102, 268, 269, 270, 271, 393; — levele Kazinczyhoz 10, 11, 270, 271, 385
Vittenbergi egyetem ... 61
Vitéz Imre, Ivánkai ... 7
Voltaire »Candide« cz. műve ... 314
Volf György ... 370
Vörösmarty Mihály 450; — mint a »Tudományos Gyüjtemény« szerkesztője 29; — »Salamon király«-a ... 393

Lap

Wadding ... 144
Wallaeus Antal ... 50
Wallaszky Pál ... 129, 130, 425
Weress Károly ... 82
Wesselényi Ferencz 429, 434, 435, 436, 437, 438, 458, 469; — Miklós br. ... 108, 365
Wessely Ödön ... 328
Wieland »Diogenes« e ... 8
Will, Gelehrten-Lexikon ... 57
Willner Gáspár ... 470
Winterburger könyvnyomtató 144, 145, 157
Wirkner Lajos ... 365
Wittnyédi István ... 337
Wiszniewsky M. ... 59
Wurzbach Constantin ... 325

Zalamegye Tiszti szótára ... 133, 135
Zeltner, Heyden életrajza ... 55, 56
Zemarkhos ... 295
Zichy Mihály gr. 188, 321; — Okmánytár ... 61
Zolnai Gyula ... 64
Zoltán József ... 314, 367
Zólyomi Dávid ... 40, 41, 45, 49 51; — nak tulajdonitott vers a Szencsei-codexben ... 46
Zrinyi Miklós, a költő 251, 263, 264, 337; — Ilona ... 439
Zubriczky Flóris ... 338
Zsoldos János ... 387
Zsolnai, püspök ... 96, 355, 356, 476

AZ ELSŐ MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETIRÓ.[1]

— *Pápay Sámuel élete és irodalmi működése.* —

(Első közlemény.)

Régebben elvállalt irodalmi kötelezettségeim s másfelől hivatali elfoglaltságom által gátoltatva, csak most, jó két év múlva, jutok hozzá, hogy e helyen is megköszönjem a tek. Akadémiának azt a kitüntetést, hogy addigi szerény irodalmi munkásságom révén tagjai sorába kegyeskedett iktatni.

Midőn székemet elfoglalom, irodalomtörténet-írásunknak némi mulasztását igyekszem helyreütni: egyik rég porladó munkása, *Pápay Sámuel* emlékének felújításával. Működése a múlt század utolsó s a jelennek első tizedeire esik, tehát arra az időre, midőn nyelvünk szabályai, helyesírása és stílbeli újításai körűl a legelkeseredettebb harczok folytak. Pápay a nagy harczban egyenesen nem vett részt, de mind munkáiban, mind leveleiben nyomatékosan védte a maga álláspontját; s mivel ecclectikus iránya mellett is inkább hajlott Verseghyhez és a nyelvújításnak is csak mérsékelt híve volt: Révai és Kazinczy győzelmes hívei utóbb szívesen elfeledték az egykor ellenfélnek tartott úttörőt minden érdemével együtt. A halálakor kiadott pár sornyi nekrologokon[2] kivűl mostanáig nem jelent meg róla egyéb közlemény, mint a hetvenes években egy irodalomtörténeti kisérletben[3] munkájának némi méltatása s az a kis életrajzi vázlat,[4] melylyel néhai Pápay Miklós törvényszéki

[1] Székfoglalóul felolvastatott a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1896. október 5-diki gyűlésén.

[2] Hazai s Külf. Tudós. 1827. 48. — Tud. Gyűjt. 1828. I. 122. — Iris 1828. 18. sz.

[3] *A magy. irodalomtörténetirás ismertetése.* Ifj. Szinnyei Józseftől. Budapest, 1878.

[4] Figyelő 1875. 39. sz.

biró, a rég elhúnytnak legidősb, megaggott fia, 1874-ben az Akadémia számára megküldötte atyjának az olvasótermünkben felfüggesztett olajfestményű arczképét. Irodalomtörténeti kézikönyveink beérik nevének és főmunkája czímének megemlítésével.[1] — De ha majd teljesen megjelenik a »Kazinczy levelezése«: csupán a mesterrel váltott leveleiből is ki fog tűnni, hogy kora ifjúságától fogva mily meleg érdeklődéssel kisérte nyelvünk és irodalmunk fejlődését; mily buzgón olvasta, mily lelkesedéssel magyarázta alig ébredező irodalmunk szerencsésebb alkotásait; mennyi igyekezettel dolgozott a közigazgatás és törvénykezés nyelvének megmagyarosításán, majd az első rendszeres magyar irodalomtörténet megírásán; ki fog tűnni onnét, hogy a »tiszta lelkű« Pápay — a hogy őt Kazinczy nevezte — mint ember is egyik legműveltebb s legtiszteltebb alakja volt annak a körnek, melyben működött! A mikor egyre növekedő hivatali elfoglaltsága már nem engedett neki időt az irodalom művelésére, legalább terjeszti annak jobb termékeit, évtizedeken át gyűjtve az előfizetőket s jó tanácsokkal támogatva szerzőket és kiadókat. Végre megérhette, hogy ifjúságának szerelme, férfikora lelkesedésének tárgya: a magyar nyelv és irodalom művelése a M. T. Társaság felállításával biztosíttatni fog; ekkor a nagy alapítók hazafiságán buzdúlva, halála előtt pár nappal csekély vagyonából ezer ezüst forintot ajánlott fel az Akadémia tőkéjének gyarapítására.

Az úttörőnek nehéz munkája, abban a küzdelmes korban nyelvünk ügyéért buzgó lángolása mindenesetre megérdemlik, hogy emlékezetét ne hagyjuk feledésbe borúlni. Élete, fejlődése s működése rajzához az irodalmi barátaival folytatott levelezésen kívűl mindössze a családi könyv- és levéltár, továbbá néhány anyakönyv, meg az egri érseki s veszprémmegyei levéltár nyújtanak némi hézagos anyagot.

Ezek szerint —

I.

Pápay Sámuel 1770. márczius 8-dikán született a Balaton-Füred közelében fekvő Felső-Örsön, Zalamegyében, hol atyja akkor református iskolamester volt,[2] s csak egy évvel azelőtt kerűlt ide

[1] Legújabban az Athenaeum *Képes Irodalomtörténeté*nek II. 264—267. ll. e sorok szerzője írt róla részletesebben, arczképét is közölve az olajfestményről vett másolatban.

[2] Atyja följegyzése szerint: »Tertius filius natus *Samuel* Ao 1770. 8.

a veszprémmegyei Rédéről. Családjuk különben Győrmegyéből eredt s egyike sem azoknak, melyeket Nagy Iván *Magyarország családai*ban felsorol.[1] Az a bizonyságlevél, melyet Sámuelünk atyja, Pápay János, és testvérei: József, kivel együtt még Rédén laktak, és Sámuel, ki ekkor debreczeni tanuló volt, Győrmegyétől régi nemességük igazolására kértek, az 1714. és 1725-ben hiteles okiratokból bejegyzett adatok alapján összefoglalja egész múltjokat. E szerint ősük, Pápay Mihály, Rudolf királytól kapta a nemességet; ennek egy század múlva utódai: István, János, György és András 1714-ben a győrmegyei Felpéczen laktak.[2] Közülök György, Sámuelünk dédatyja, később a veszprémmegyei Csöglére kerül, fia János pedig Szentkirályra.[3] Ez utóbbiról az 1769-ben kelt bizonyságlevél már mint elhúnytról szól; s talán éppen az örökösödés körűl támadt kétség a más megyéből ide szakadt család nemessége iránt, s ezért kérték annak kiadatását.

Győrmegye 1769. ápril 26-diki közgyüléséből kifolyólag készséggel teljesíti a kérelmet, Veszprémmegye pedig 1769. július 13-dikán Pápán tartott közgyűlésén hirdeti ki: hogy annak alapján a három Pápay-testvért fölvették a megyei nemesek sorába. — Ez a két dátum más adatot is szolgáltat kezünkbe. Sámuelünk atyja először mint rédei s másodszor már mint felsőörsi lakos

Martii.« — A felsőörsi ev. ref. egyház anyakönyvében pedig: »Die 15. Martii Pápai János F. Örsi oskolamester fiatskája megkereszteltetett Sámuelnek.« ... (Következik a keresztatyák és anyák névsora.)

[1] Nagy Iván az id. m. IX. kötetében hat Pápay-családot sorol fel, kik közül az 1., 5. és 6. Erdélyben, a többi Pest, Nógrád és Gömör-megyékben szerepelt. Nagy I. találomra (»tán e családból származott P. S.«) a 3-dikba sorozza Pápaynkat, de ez a család III. Károlytól kapta nemes-levelét s czímere magyar vitéz, míg P. S.-é: jobbjában kardot tartó kétfarkú oroszlán, alatta három dombon három liliomszál.

[2] Győrmegyének 1754. nov. 25-dikén kelt nemességi lajstromában a birtokos nemesek közt: Pápay István, az armális nemesek közt: Pápay István, György, János, Mihály és András neve fordúl elő. Ezek nyilván a föntebb érintett testvérek. Orsz. Levéltár.

[3] Az eredeti, latin nyelvű bizonyság-levél a család birtokában. — E szerint a családi leszármazás következő:

Mihály (ki a nemességet kapta Rudolftól)

... ...

1714. Felpéczen: István, János, *György* (utóbb Csöglén), András

János (Szentkirály, 1769. már nem él)

1769. *János* (Réde, majd F.-Örs) — József (Réde) — Sámuel (debreczeni deák)

János gyermekei: János, Katalin, Sámuel, Dániel, Lidia — *József* gyermekei: József, János, István György.

említtetik. Ide tehát 1769. tavaszán költözött. Egy sajátkezű régi följegyzése[1] körűlményesen elmondja családi viszonyait: 1762. május 11-dikén esküdött meg feleségével, Kis Katalinnal, Takácsiban; első fiuk: János 1763-ban született, második gyermekük: Katalin, 1767-ben, a 3-ik: Sámuel 1770-ben már Felső-Örsön. Még két gyermekük lett később: 1778-ban Dániel és 1782-ben Lidia, de ezek már nem itt születtek. Sámuelünk atyja ugyanis csak 1774. végéig, legfeljebb 1775. tavaszáig maradt Felső-Örsön.[2] Elköltözése valószinűleg a papváltozással függ össze; ottléte alatt ugyanis előbb Szalay János, 1770—1774-ig Márton István, a hasonló nevű pápai tanár s philosophiai író meg a szótáriró József atyja, volt a pap, s ő volt Sámuelünknek első keresztatyja is. Ez a barátságos viszony teszi valószinűvé, hogy együtt mentek valami jobban javadalmazott helyre.

Innét kezdve másfél évtizeden át teljesen homályos a család élete. A múlt században még nem vezették mindenütt pontosan sem az egyházak, sem az iskolák anyakönyveit, s a hol megvoltak, száz év viszontagságai alatt ott is elhányódtak. Igy sehol semmi nyoma sem Pápay János további rektorkodásának, sem a két Pápay-fiú: János és Sámuel iskolázásának, még ott sem, a hova biztos nyomok mutatnak. Elemi ismereteiket mindenesetre atyjoktól nyerhették, sőt talán többet is. Márton Istvánról (a pápai tanárról) életírói följegyzik, hogy grammatikai tanúlmányait a — Felső-Örs szomszédságában fekvő — szentkirályszabadjai kisgymnasiumban végezte (1774. körűl), mivel ez időtájt a dunántúli kerületnek fő-, sőt még középiskolája sem volt.[3] Nem lehetetlen, hogy a Pápay-fiúk is itt kezdték középiskolai tanúlmányaikat; nyoma azonban ennek sincs.

Az első biztos adat e részben az, melyet Pápay Sámuel Kazinczyhoz írott első levelében maga említ, hogy t. i. a mikor testvérbátyja »az akkori subdelegata commissionál« volt, »1788—89-ben ő is Kassán járt iskolába.«[4] Pápay János — ugyan e levél

[1] Egy régi könyv belső tábláján. A családi könyvtárban.

[2] Ezt egyéb adat híjján abból következtetem, hogy 1774. okt. 10-én még előfordul neve az anyakönyvben pontosan felsorolt keresztkomák közt, de később nem, sőt 1775. deczemberében már Tokos Sámuel *mester* neve említtetik.

[3] Új Magyar Athenás, Budapest, 1882. 274. lp.

[4] Pápay Kazinczyhoz, 1807. jún. 2. — Közölve Kazinczy Lev. V. k. — A kassai iskoláknál különben — Stöhr Sz. gymnasiumi és Klekner A. akadémiai igazg. értesítése szerint — ennek sincs ott semmi nyoma.

szerint 1789-ben visszatért Veszprémmegyébe s utóbb mint az Eszterházy-uradalom devecseri ügyésze, szerető öcscse karjai közt 1802-ben, java férfikorában, húnyt el.

Sámuelünket tehát minden bizonynyal bátyja vitte Kassára, a hol hivatala volt, s nemcsak Mentora, hanem anyagilag is segítője lehetett. Bátyjával azonban ő is hazament.

További iskolázásának s egész élete irányának kulcsát az a levele adja kezünkbe, melyet Pestről 1790. okt. 21-én intéz gróf Eszterházy Károly egri püspökhöz.[4] Ebben mély alázattal köszöni meg neki »azon eránta érdemetlen eránt való atyai szorgalmatoskodást, mely által — a püspök — őt szárnyai alá venni s Egerben országunk törvényének tanulása végett küldeni kegyelmesen méltóztatik« ; igéri, hogy »ezen gratiára magát tehetsége szerint érdemessé fogja tenni« ; végül a püspök »kegyelmes parancsolatja szerént szükségeinek feljegyzését« mellékelvén, »kegyes resolutióját fiúi bizodalommal várja« — mint »legkisebb szolgája és *convertitája* Pápay Sámuel.«

Ez a levél sok mindent megfejt. A tudományszomjas ifjú, ki már közel jár tanúlmányai befejezéséhez, Kassáról hazatérve, egyszerre segítség nélkül marad. Atyjok már alkalmasint elhalt, ha élt is, szerény jövedelméből alig telhetett idősb fia taníttatására is; az ifjabbról már ennek kellett gondoskodnia, hazatérte után pedig valószinűleg az egész árván maradt családról. Hová fordúljanak több reménységgel, mint Pápa és környékének mindenható urához, Eszterházy püspökhöz, az egri lyceum nagynevű alapítójához s pompás palotája és számos templom bőkezű építőjéhez, kit nemcsak püspöki megyéjében, hanem családi uradalmaiban is sokan áldottak kimeríthetetlen jótékonyságáért. De az ő pártfogásának ezúttal föltétele volt a törekvésökben igen derék, de — református vallású ifjakkal szemben. — A nagy királyné rég meghalt, de a József felvilágosúlt korában is még mindig szívesen térítgettek főpapok és főurak egyaránt. Voltak, kik férfikorukban, előnyös állások anyagi hasznáért katholizáltak. A 19 éves Pápay Sámuel, reménytelen helyzetében, meghozza az áldozatot: elhagyja apáinak hitét csak azért, hogy iskoláit befejezhesse. Lelkiismeretét megnyugtató példa volt előtte elég, legközelebb Vályi Andrásé, kit Kassáról ismert s a ki áttérése után a magyar nyelv egyetemi

[4] Eredetije az egri érseki levéltárban.

tanára lett Pesten.[1] Valószinű, hogy bátyja is ekkor katholizált, különben alig lehetett volna a püspök uradalmi ügyésze.

Igy került Pápaynk — Eszterházy püspök támogatása mellett — előbb Pestre, majd ugyanannak gondoskodása és rendelkezése folytán a jogi tanulmányok végzésére Egerbe.

A két évi jogi tanfolyamot 179$^{1}/_{2}$ és 179$^{2}/_{3}$-ban végezte, úgy a mint igérte a püspöknek, legjobb tehetsége és igyekezete szerint. Szorgalmáról eléggé tanúskodnak máig is meglevő s vaskos könyveket tevő jegyzetei, melyeket Tóth József, Perlaky István s mások előadásai után készített,[2] továbbá az 179$^{1}/_{2}$ év első feléről fenmaradt classificatiója, mely szerint mind »ex iure naturae« mind »ex historia universali« I-ae classis 2-ik volt.[3] A második év eredményére is önérzettel hivatkozik egy későbbi, Eszterházy püspökhöz írt levelében,[4] mely szerint »nemcsak a törvényi tudományoknak, de *a magyar nyelv és literatura tanulásában is,* az oskolai exameneken nyilvánságosan kimutatta előmenetelét.« Eszterházy püspök ugyanis az elsők közé tartozott, ki lyceumában a magyar nyelv és irodalom tanításáról gondoskodott. Pápay már e studiumnak meleg szeretetével jött Egerbe.

Ismeretesek azok a mozgalmak, melyeket a 80-as évek derekán József rendeletei visszahatásként támasztottak. Az ébredező magyar hazafias érzelmeknek mondhatni feltámasztója s mindvégig élesztője legfőkép a hosszas szendergéséből felocsudó irodalom volt. A mikor Bessenyei a *Magyar Néző*-ben, (1777.) a *Magyarság*-ban (1778.) s a *Holmi*-ban (1779.) a magyar nyelv munkás erejéről, nemzetiségünket védő, tudományos előhaladásunkat ápoló hatalmáról egy évtizeddel azelőtt hazafias merengéssel írt, mindaz kezdett egyre erősbödő közmeggyőződéssé válni. Ányos, Baróti Szabó Dávid, Rajnis, Dugonics, Horváth Ádám, Gvadányi az irodalomban ápolják, Szacsvay Sándor, Péczeli József s mások a folyó-

[1] Vályi Andrást Kazinczy vitte Kassára az elemi iskolákhoz, s gr. Török Lajos visitátorrá tette. 1790-ben elesvén hivatalától, katholizált s a primás pártfogása mellett kinevezték egyetemi tanárrá. L. Kazinczy, Magyar Pantheon. 304. lap.

[2] Institutiones historiae univ., praelectae in Reg. Eppali Academia Agriensi per adm. Rd. ac. cl. Dnum Jos. Tóth. 179$^{1}/_{2}$. — Instit. iuris naturae 179$^{1}/_{2}$. — Instit. politicae in. Epp. Acad. Agr. sub prof. Steph. Perlaki. 179$^{2}/_{3}$. A családi könyvtárban.

[3] Az egri érseki lyceum levéltárában.

[4] 1796. júl. 24. kelettel. Eredetije az egri érs. levéltárban.

iratokban izgatnak mellette, élesztik az iskolákban, gyűléstermekben, úgy hogy 1788—89-ben, midőn Pápay Kassán tanúl, már lázban ég az egész magyar haza. A magyar nyelvért buzgó hazafias igyekezetnek épen Kassán van az egyik gyújtó helye. Ott van akkor Baróti, Bacsányi és ott Kazinczy is; akkor indúl meg közös szerkesztésük mellett a *Magyar Muzeum*, ép akkor bocsátja ki Kazinczy *Gessner Salamon Idylliumi*-t (1788) és a *Bácsmegyei levelei*-t (1789.) melyek révén ízléses finomságával szinte egyszerre példaadó tekintélylyé emelkedett, sokoldalú műveltségével, vezéri szerepre hivatott egyéniségével pedig közfigyelemben részesülő tagja lett mind az irodalomnak, mind az előkelő társaságoknak.

Pápay — mint maga mondja — »a bátyja ismeretségénél fogva szintén, de csak messzérül, tisztelője volt Kazinczynak s már akkor kedvére mulatozott akkor kijött új munkáival s már akkor égni kezdett benne a magyar literatura tüze«.[1] — Hogy az akkor nagyobb számmal megjelent magyar könyvek közül főkép a Kazinczyéi érdeklik, nem csupán a magyar nyelv művelése iránt éppen Kassán felébredt általános érdeklődésnek s Kazinczy helyi nimbuszának, hanem annak a következménye volt, hogy Pápaynak már ekkor nem közönséges érzéke volt nyelvünk kifejezései, szokatlanabb fordulatai, újságai, szépségei iránt, s azt a Kazinczy munkái még fejlesztették. Fejlett nyelvérzéke, mondhatni nyelvtanulmánya már arra is képesítette, hogy a mások hibás kifejezéseit megjavítsa. Ivánkai Vitéz Imre éppen akkor fordítja le Duschnak hírre kapott *Orestes és Hermione* czímű munkáját,[2] s Pápaynkkal iratja le sajtó alá; de ez meg nem állhatja, hogy a nyelvérzéke szerint hibás kifejezéseket meg ne igazítsa.[3]

Midőn a fővárosban tartózkodik, az itt 1790-ben lefolyt mozgalmas jelenetek bizonyára szintén nem múltak el rája nézve hatástalanul, s ha szűk erszényéből nem telt, talált módot az újabb magyar könyvek olvasására is. Ez az érdeklődés nem szűnt meg Egerben sem, sőt újabb táplálékot nyert annyiban, hogy immár rendszeresen előadva tanúlhatta a magyar nyelvet és irodalmat.

[1] Fentebb id. 1807. jún. 2-diki levelében. — 1813. jún. 24-én Kazinczyhoz írt levelében ismét: »Én téged 1789-ben mint deák, csak távolról tisztelve látálak.«

[2] *A tiszta és nemes szerelet ereje. Orestes és Hermione.* Ford. Ivánkai Vitéz Imre. Kassa 1789. Kazinczynak ajánlva s ennek feleletével.

[3] 1807. jún. 2. levelében maga elmondja ezt Kazinczynak.

Gyér adataink arra mutatnak, hogy magára hagyatva is megfelelő kört talált magának s szorgalmasan művelte magát. Egyik könyvének, a Baróti Szabó Dávid *Kisded szótár*-ának belső lapjára ezt írta: »B. Révay László törvénytanuló társától barátság jeléül kapta P. S. 1792.« [1] Kazinczyhoz intézett egyik levelében pedig azt írja: »Dayka verseit is szeretnénk olvasni nyomtatásban. Jól esmertük egymást Egerben, ő mint kispap, én mint jurista.« [2] A három ifjú (de lehettek többen is) mindenesetre lelkes örvendezéssel buzdította egymást a magyar könyvek olvasására, nyelvünk szeretetére és lehető művelésére, s bizonynyal még azután is, hogy Dayka elhagyta az egri seminariumot. Legkedvesebb olvasmánya azonban továbbra is Kazinczy marad. Ennek *Diogenes*-e belső lapjára ezt írja 1793-ban: »Ezen munka olvasásának ajánlására csak az elég ösztön, hogy Wieland szerzette s Kazinczy magyarázta. Én belé nem tudtam únni sokszori olvasásában.« [3] Ez a tisztelet és szeretet Kazinczynak személyére is kiterjedt, s Pápay is azok közé tartozott, kik — 1794-iki elfogatása óta — a legnagyobb részvéttel kisérték a mester sorsát.[4]

Pápay ekkor már ismét Pesten volt. Eszterházy püspökhöz írt leveléből[5] kitünőleg ugyanis, Egerben szép eredménynyel végezvén tanulmányait, »a püspök helybenhagyásából a törvényes folyamatnak tapasztalására a pesti kir. táblához jurátusnak jött.« (1793.) S Pápay az itt töltött három évet ismét nagyon szorgalmasan felhasználta a maga tovább-képzésére. Mint nagy csomó jegyzeteiből látszik, megszerezte a pesti egyetemi professórok előadásait, főkép oly studiumokban, melyeket Egerben nem tanúlhatott.[6] A városban pedig bő alkalma volt magát tökéletesítenie a német nyelvben, melyet már valószinűleg Kassán kezdett tanúlni. De nem kerűlték el figyelmét az akkor folyó politikai, irodalmi s társadalmi jelenségek sem, melyekről utóbb a szemtanú közvetlenségével ír nagy irodalomtörténeti művében.

[1] A családi könyvtárban.

[2] Pápay lev. Kazinczyhoz 1809. ápr. 20. Közölve Kazinczy Lev. VI. k.

[3] A családi könyvtárban.

[4] Kazinczyhoz 1807. jún. 2-án írt levele végén.

[5] 1796. máj. 14-én kelt er. levele az egri érseki levéltárban.

[6] *Instit. hist. naturalis* univ. specialis, praelectae in R. Univ. Pestini per adm. Rd. ac. cl. Dnum. Lud. Mitterpacher. 1792. — *Instit. statisticae*, quas praelegente sp. ac perill. Dno Ad. Barics. 1795. scr. per S. Pápay protunc I. T. Reg. Jud. Jur. notarium. — *Instit. iuris criminalis*, praeleg. sp. ac consult. dno Jos. Stur. 1795.

Föntebbi levelében, három évi pesti időzés után, jogi tanulmányaira és a kir. táblai törvénygyakorlatra czélozva, azt írja folytatólag a püspöknek, hogy »Isten kegyelméből ezen tapasztalásban már oly előmenetelt tett, hogy a prókátori hivatalnak elviselésére magát néműneműképen alkalmatosnak érzi, föltette tehát magában, hogy — megnyervén erre a püspök kegyes akaratját — a folyó (1796.) törvényes terminusban a prókátori censurát elvégezze s magát ezen hivatalra feleskütttesse.« Eszterházy püspök siet helybenhagyni védencze szándékát,[1] s Pápay Sámuel sikerrel ki is állja az ügyvédi censurát.

Ennek végeztével Pápára megy. Itt veszi hírét az 1796. júl. 14-iki consistorialis gyűlés határozatának, hogy a püspök a nyugalomba vonúlt Pécsy András helyébe a hazai magánjog tanítására Nagy Jánost, a magyar nyelv és irodalom addigi tanárát nevezte ki, az utóbbinak széke tehát megüresedett.[2] Pápayban egyszerre fölébred az irodalom szeretetének régi tüze, s mivel ügyvédi diplomájának mint 26 éves fiatal ember hamarosan talán még úgy sem vehette volna olyan hasznát, hogy megélhessen, nyomban folyamodik a püspökhöz, hogy a megüresedett tanári székre őt nevezze ki. »Kérésének mintegy indító okául« csak azt az előmenetelét említi, melyet egri jurista korában nyilvánosan is kimutatott a magyar nyelvben és literaturában; majd önérzetesen hivatkozik Pesten töltött éveire: »Pesten – úgymond — a tek. kir. törvénytáblánál mint jurátus miképen viseltem légyen magamat mind erkölcsömre, mind a törvényi gyakorlásokra nézve, a mellett, hogy a prókátorok közé már voltaképen bevétetni érdemlettem, bővebben kitetszhetik az itélőmesteri bizonyságlevélből, melyet ha Excellentiád kivánni méltóztatik, tek. kir. tanácsos és itélőmester Mihályffy István úr kész mindenkor én felőlem kiadni.« Végül még arra is készséggel vállalkozik, hogy a pesti egyetemen »tanítói próbát tesz« a magyar nyelv- és irodalomból.[3] De a püspök ezt nem kivánja, csupán a bizonyságlevelet kéri,[4] a melylyel — úgy látszik — meg is volt elégedve, mert a szept. 12-iki consistorialis gyűlés jegyzőkönyve szerint: Pápay Sámuel neveztetett ki Nagy

[1] Eszterházy püspök levele Pápayhoz 1796. máj. 19-ről, feleletül ennek 1796. máj. 14. levelére. Mindkettő az egri érseki levéltárban.

[2] Az 1796. júl. 14. consist. gyűlés jegyzőkönyve. Az egri érseki levéltárban.

[3] Pápaynak Eszterházy püspökhöz 1796. júl. 24-én írt levele. U. o.

[4] Eszterházy püspök levele Pápayhoz 1796. aug. 1-ről. U. o.

János utódául 500 frt. fizetéssel.[1] Erről maga a püspök értesíti Pápayt, ki viszont »alázatos fiúi háladatossággal« köszöni meg annak »atyai nagy kegyelemmel teljes levelét«.[2]

A csak imént végzett 26 éves ifjúra nézve mindenesetre igen kitűntető helyzet volt, hogy egykori tanárainak alig három év múlva — fizetés dolgában is[3] — egyenrangú társa lehetett. Egyébkint mint okleveles ügyvéd maga sem lépett tekintélytelenül a tanári székre, s készületlenül sem. A mi hézagot még ez utóbbi tekintetben észrevett magában, azt igyekezett lelkiismeretes munkával és lelkes szorgalommal kipótolni. E munkának eredménye az első magyar irodalomtörténet: a *Magyar Literatura Esmérete*, melyet utóbb (1808.) egri előadásainak kiegészítésével adott ki, s melylyel alább majd bővebben foglalkozom. Itt csak előadásának irányára s lelkességére vonatkozólag említem meg, a mit Vitkovics Mihály, — Pápaynak megkülönböztetett kedvességű első tanítványa,«[4] — ír Kazinczynak 1811-ben, midőn új példányt kér tőle Gessner *Idylliumai*-ból, mert az övé a sok forgatástól már kopott, rongyos. »Ezt a munkát — úgymond — Pápay ajándékozta nekem, midőn tanítványa voltam. Megcsókolta és úgy nyujtá nekem: ‚Nesze Miskám, olvasd nyelvünkön a legszebbet.' Ezt buzgón mondta ki. Valamint egyéb munkáidból, úgy leginkább ebből diktált példákat a stylus nemeiben.«[5] Ez a pár sor híven jellemzi Pápaynak azt a, mondhatni szent lelkesedését, melylyel irodalmunkon, s azt az őszinte csodálatot, melylyel különösen Kazinczy munkáin csüggött. Ez a lelkesedés tanítványai közül bizonyára sok buzgó hívet szerzett fejledező irodalmunknak s a fogságban szenvedő Kazynczynak; ez a lelkesedés nyerte meg mindkettőnek, egyebek közt Ivánszky Antalt, Pápaynak későbbi utódját a magyar nyelv tanári székén, ki az ő oktatásai alapján folytatta tanításait«,[6] és Vitkovicsot, a

[1] Az 1796. szept. 12-diki consist. gyűlés jegyzőkönyve szerint: »in professorem vero linquae ac litt. Hung. denominatus est Dnus S. Pápay fori utriusque advocatus cum sallario. Ren. flor. 500.« U. o.

[2] Pápay levele 1796. szept. 22-ről. U. o.

[3] Eszterházy püspök 1796. okt. 1-én értesíti Egerszeghy Imre kanonokot s a Foglár-alap gondnokát, hogy Pécsy András jogtanárt 500 Rfrt nyugdíj mellett a további tanítástól felmentette, helyébe Nagy Jánost, addig a magyar ny. és irod. tanárát nevezte ki, — »huic autem Egregium Samuelem Pápay cum sallario aeque 500 Rflor. substituerimus« etc. Az egri érseki levéltárban.

[4] Pápay levele Kazinczyhoz 1811. szept. 18. Akad. kézirattár.

[5] Vitkovics levele Kazinczyhoz 1811. decz. 24. Összes munkái II. k.

[6] Pápay S. életrajzi vázlata (Pápay Miklóstól). Figyelő, 1875. 467. lp.

Kazinczy későbbi pesti triászának összetartó kapcsát. »Különösen köszönöm az Idylliumokat, — írja neki 1812-ben az új példány megérkezésekor, — melyek hajdan énnekem annyi boldog órákat szültek; lelkemet a magyar nyelvhez édesítették és nevedet nálam imádásban hagyták.«[1]

Pápayt a tanítói buzgóság annyira elragadta, hogy a megszabott leczkéken kivűl külön órákra is összegyűjtötte tanítványait.[2] Ennek azonban az lett a következése, hogy belefáradt a munkába, többször betegeskedett is. Ilyenkor eszébe juthatott, hogy az ügyvédi gyakorlat talán mégis könnyebb foglalkozás volna; közben — 1799. márcz. 15-én — meghal atyai pártfogója: Eszterházy püspök, kihez személyes hála fűzte; de ezután még másfél évig tanít. 1800. nyarán, az iskolai év befejeztével, hazamegy, fáradtan s megint betegeskedve. Talán kedvező kilátások is biztatták, elég az, hogy nem tért vissza többé Egerbe, lemondott a tanári székről.[3] Ezt a lyceum directora 1800. szept. 5-én adja tudtára a tanároknak, s egyben javaslattételre hívja fel őket.[4] A tanári-kar a rákövetkező héten Dusza József seminariumi praefectust ajánlja s nevezteti ki utódjául, azzal a hozzáadással, hogy »elődjétől kérjen utasítást a tanítás módjára nézve«.[5] A tanári-karnak ez az utasítása is mindenesetre elismerés volt négy évi buzgó működéseért.

1800-ban tehát Pápára költözködvén, itt ügyvédi gyakorlatot kezd. Nem telik bele egy év, már tiszteletbeli megyei ügyészszé nevezi ki Veszprémmegye főispánja.[6] A pápai uradalmak örököse, Eszterházy Miklós gróf, jóhiréből és személyes érintkezésből egy-

[1] Vitkovics levele Kazinczyhoz 1812. jún. 29. Összes munkái II. k.

[2] Pápay S. életr. vázl. Figyelő i. h.

[3] Pápay 1807. jún. 2-án Kazinczyhoz írt levelében így adja elő egri tanárkodása történetét: »Az én literaturai buzgóságom azt is cselekedtette velem, hogy ámbár engemet a természet a tanítói huzamos életre nem teremtett, ráadtam mégis magamat egy időre, felvállalván 1796-ban Pesten laktomban az egri akadémiában akkor üresen maradott magyar literaturai professorságot, s minekutána négy esztendeig magamat kidolgoztam, egészségemnek is egy kevés romlásával, búcsút vettem a tanítószéktül 1800-ban s azóta hazám földén lakom.«

[4] Az 1800. szept. 5-diki consist. gyűlés jegyzőkönyve: Dnus Rdiss. Director retulit verbaliter: Dnus S. Pápay lit. et linquae Hung. prof. cathedram suam reliquisse. Determinatur, — hogy a lyc. tanárok hozzanak javaslatba valakit. Egri érs. levéltár.

[5] Az 1800. szept. 12-diki consist. gyűlés jkve. U. o.

[6] Veszprém vm. jegyzőkönyve: 89. sz. 1801. jún. 15. A megyei levéltárban. Az esküt Pápay még ezen a gyűlésen leteszi.

aránt jól ismerhette a fiatal Pápayt, mert midőn a következő évben (1802.) meghalt ennek bátyja, utódjául, a devecseri uradalom ügyészévé, a főispán pedig az 1804. jún. 18-iki közgyűlésen megyei táblabíróvá nevezi ki.[1] Grófjának bizalmát jó szolgálataival, páratlan igyekezetével mindenesetre teljes mértékben megnyerhette, mert pár év múlva, a mint alkalom kinálkozik, összes uradalmainak ügyeit rábízza. 1807-ben már azt írja Kazinczynak: »Polgári minéműségemre nézve Veszprém vármegyénknek táblabírája s a pápai, ugodi és devecseri urodalmaknak első fiskálisa vagyok«.[2] Ez a gyors emelkedés legékesebb bizonyítéka Pápay derekasan végzett munkájának.

A mint biztos állást szerzett, 1805-iki farsangon családi tűzhelyt is alapított. János bátyja feleségének a hugát, a régi nemes családból származó Pókatelki Kondé Antóniát vette nőül, Duna-Szerdahelyről,[3] s vele boldog házaséletet élt, melyet az Ég 1805-től 1824-ig hat gyermekkel áldott meg. Ezek közül azonban kettő még csecsemőkorában elhúnyt s csak elsőszülött fia és lánya értek öregkort.[4]

Bármennyi dolgot adott neki a három uradalom minden ügyebaja, Pápay munkássága ezzel nem merült ki. Mint táblabirónak ott kellett lennie a magyar nemes ember forumán, a megyei gyűléseken s tevékeny részt vett annak munkáiban; munka pedig volt ott elég, főkép ebben az időben. Mozgalmas idők jártak akkor nemcsak itthon a hazában, hanem a napoleoni háborúk miatt egész Európában, s e mozgalom végső hullámai nálunk éppen Veszprém- és Győrmegyékben gyűrűztek. De ez még csak pár év múlva

[1] U. a. 243. sz. 1804. decz. 11. »Dnus S. Pápay Dnii Papensis Fisc. Ord. per Exc. Dnum Supr. Comitem sub grem. adhuc congregatione die 18-a M. Junii a. c. celebrata pro gremiali Tlae Judr. Assessore denominatus et decretali gg. iuramento iam eotum obstrictus, isthic pro tali praenotatur.« U. o.

[2] A többször id. 1807. jún. 2-diki levélben.

[3] Pápay levele Kazinczyhoz 1813. jún. 24-én: »Az én feleségem testben kicsiny, de szeretetben nagy, kivel utánad négy hónapra járulék Hymen oltárához.« (Kazinczy esküvője tudvalevőleg 1804. nov. 11-én volt.)

[4] Saját régi följegyzése szerint gyermekei: 1. Miklós (szül: 1805. decz. 5. † 1883. jún. 18.), 2. Zsuzsánna (szül. 1808. jan. 23. † 1874. szept. 2.). 3. Antal (szül. 1811. jún. 11. † jún. 14.), 4. Lajos (szül. 1812. aug. 2. † 1851. márcz. 6.), 5. Kálmán (szül. 1818. okt. 10. † okt. 27.), 6. Antónia (szül. 1824. apr. 8. † 1835.) — Kazinczyhoz írott leveleiben többször elragadtatva szól nejéről és családi boldogságáról; 1813-diki levelében gyermekeiről is azt írja: »jóindulatú s szeretetreméltó gyermekek.«

következett be, — 1805-ben hiába kelt fel a nemesség. Nem kevéssé érdekelte azonban a megyéket az ez évi országgyűlésnek a magyar nyelv ügyében hozott határozata, mely alkalmat adott Pápaynak irodalmi fellépésére.

Másfél évtized óta ez volt az első, nemzeti ügyünket előmozdító határozat, melyhez az udvar — a politikai események nyomása alatt — hozzájárúlt. Az 1790-iki országgyűlés az általános hazafias felbuzdulás mellett sem tudott többet kivívni, mint hogy a közép- és felső iskolákon rendes tárgykép tanítsák a magyar nyelvet, egyébként minden a régiben maradt, s a latin nyelv továbbra is megtartotta uralmát minden téren. II. Lipót halála s a franczia forradalom kitörése hosszú időre eltemetett minden szabadabb mozgalmat, mely nemzeti ügyünk fejlődését bármi tekintetben előmozdította volna. Ferencz királynak az 1792. jún. 22-iki leiratban foglalt igérete [1] csak az 1805-iki országgyűlésen vált némileg valósággá, a mennyiben a rendek legalább annyit törvénybe iktathattak, hogy ezentúl a törvényeket latin és magyar nyelven szerkesztik, a törvényhatóságok az udvari cancellariához szintén két nyelven ír*hat*nak, saját hatáskörükben pedig, valamint a helytartó-tanácshoz intézett levelezéseikben a magyar nyelvet használ*hat*ják. (1805. IV. tv. cz.) Nem sok volt biz ez, de — több országgyűlés hosszú s ingerült sérelmi vitája után — az első kedvezés, mely közörömet keltett, mert jobb idők hajnalodását jelentette. — Veszprémmegye, mint az ország legtöbb megyéje, kész örömmel siet a törvényes engedelemmel élni: 1805. nov. 12-től kezdve magyarul vezeti közgyülése jegyzőkönyveit, s magyarul levelez a helytartótanácscsal és a vármegyékkel is; [2] a rendek buzgósága annyira megy, hogy nemcsak országos követjeik útján s a többi megyéhez intézett körirataikban szorgalmazzák a magyar nyelv ügyét, hanem saját hatáskörükben elrendelik, hogy a magyar nyelv a megyei német és tót helységekben a mesterek által az iskolákban is taníttassék. [3]

Hamar észrevették azonban a megyéken, hogy a közigazgatási és törvénykezési kifejezések használatában nagy bizonyta-

[1] Ferencz király ekkor a rendek kérelmére megigérte, hogy a helytartótanács rendezésére kiküldött bizottságot utasítani fogja, mikép a jövő országgyűlésig javaslatot készítsen a magyar nyelv használatára nézve.

[2] Veszprém vm. 1805. nov. 5. jegyzőkönyve. A megyei levéltárban.

[3] U. a. 1807. nov. 18-diki végzés. U. o.

lanság uralkodik: a régi magyar szók és szólásformák jobbadán feledésbe mentek, a fordított újak pedig nem voltak elég találók s mindenekfölött nem voltak műszó-jellegűek. Ezért Pestmegyében az a terv merűlt föl, hogy egy ilyen műszótár szerkesztése ügyében a megyék küldöttei a nádor elnöklete alatt tartsanak gyűlést. De ezt a kormány eltiltotta; a megye alispánja tehát köriratban kérte a többi megyét, hogy mindegyikök külön-külön készítsen javaslatot s majd ezekből fogják a szótárt összeállítani. Veszprémmegye 1806. szept. 1-i gyűlésén hozzájárul ehhez,[1] s bizottságot küld ki, ez viszont Pápay Sámuelt kéri fel a munkálat elkészítésére, mint a ki a magyar nyelv és irodalomnak köztudomás szerint avatott ismerője volt s mint ügyvéd és táblabíró a közigazgatás és törvénykezés latin nyelvét is jól ismerte.

Pápay derekasan meg is felelt a bizalomnak. Míg más megyék egy-egy kis füzetkében legfeljebb többé-kevésbbé kimerítő szójegyzéket adtak: ő előbb egész eljárásának tudományos alapját veti meg a bevezető értekezésben, s aztán közli a közigazgatás és törvénykezés minden ágára kiterjedő szótárt, melyet a megye »*Észrevételek a magyar nyelvnek a polgári igazgatásra és törvénykezésre való alkalmaztatásáról, az oda tartozó kifejezések gyűjteményével*«[2] czím alatt 1807-ben kiadott s minden megyének megküldött. Ő maga Kazinczynak küldötte meg, — »kötelességének tartván kis próbamunkáját Kazinczy mint szentelt magyar literator előtt bemutatni.« Ezt a többször idézett, 1807. jún. 2-án kelt levelet a könyvvel együtt csak jó félév múlva kapta meg Kazinczy, de mihelyt hazaér, siet még az nap megörvendeztetni Pápayt azzal az elismerő nyilatkozattal, hogy »munkáját rég óta ismeri, becsüli, csudálja; szerencsésebben e tárgy körül senki nem dolgozott, senki nem dolgozhat.«[3]

Első munkájának ím e sikere, melyet Kazinczy előtt, bár senki sem illetékesebben, de már mások is méltányoltak, arra buzdította Pápayt, hogy egri előadásait, melyeket mindjárt Pápára költözte után egyszer már sajtó alá készítgetett, most megbővítve s nagyobb készülettel mégis világ elé bocsássa. Akkor azért tette

[1] U. a. 1806. szept. 1. tartott gyűlés. 70. sz. U. o.

[2] »Melyeket a haza eleibe terjeszt Veszprém vármegye.« Nyomatott Veszprémben özv. Számmer Klára betűivel. 1807. A megyékhez intézett ajánlólevél (előszó) 1807. Böjtmás hava 4-én Pápán kelt.

[3] Kazinczy levele Pápayhoz 1808. jan. 5-én. Kczy Lev. V. k.

félre dolgozatát, mert időközben Révai a pesti egyetemre kerülvén, tőle vártak ilyen munkát, s hallatszott is, hogy előadásait ki fogja adni. Mielőtt azonban a várva-várt munka megjelenhetett volna, Révai meghalt. Most úgy gondolta, hogy a Révaiéval egyesítve adja ki a magáét; tett is ebben lépéseket, de végső határozatot nem kapott. »Ily környülállásokban — úgy mond — neki biztatott ama literatúránknak csuda-buzgóságú előmozdítója, Takáts József, nagyszívű barátom, hogy munkámat venném elő, nézném által s adnám kezére, ő azt a *Magyar Minerva* oltalma alatt ki fogná bocsátani.[1] Kazinczy is megerősíti Pápayhoz írott levelében,[2] hogy Révai munkáját Tumpacher és Schedius professorok előbb vagy utóbb mindenesetre ki fogják adni, de azért buzdítja, hogy »ez őt ne tartóztassa a magáénak kieresztésében. Minél többen dolgoznak — úgymond — tárgyatok körül — annál nagyobb lesz a haszon, kivált midőn a tárgy körül oly kevés az előkészület.«

Pápay ennyi biztatásra csakugyan hozzáfogott a munkához s 1808. tavaszára »temérdek foglalatosságai közepett is« befejezte. Igy jelent meg az első rendszeres, magyar nyelvű irodalomtörténet »*A Magyar Literatura Esmérete*« czímmel,[3] mint a *Magyar Minerva* IV-ik kötete, Pápay régi tisztelt s kedves barátja, Takáts József költségén,[4] ki ezzel barátját egyszerre a számottevő literátorok közé emelte.

DR. BADICS FERENCZ.

[1] Mind az előzmény mind az idézet a *Magyar Literatura Esmérete* előszavában. 1808. márcz. 6. kelettel.

[2] Kazinczy levele Pápayhoz. 1808. jan. 5. Id. h.

[3] »Irta Pápay Sámuel, vármegyei táblabíró s uradalmi fiskális.« I. kötet I. II. Rész. Veszprémben, Számmer Klára betűivel 1808. XIII. és 484. lp.

[4] A *Magyar Minerva* a bőkezű Festetich György pártfogása mellett indúlt meg; de a gróf utóbb megváltoztatván szándékát, másra fordította a felajánlt összeget. Takátsot azonban hazafias buzgósága nem hagyta nyugodni, folytatta a vállalatot a maga költségén, egyik kötet jövedelméből fedezvén a másiknak költségeit. L. Takáts S.: *Péteri Takáts József életr.* 1890.

FAZEKAS MIHÁLY.

— Első közlemény. —

Egy olyan munka, mely hetvenhat év alatt több mint tizenkét kiadást ér, s elterjed a nép, hódít a műveltek közt; mely megiratása után nyolczvanhat esztendővel — mikor az irodalom oly rendkivülit haladt és emelkedett — még mindig kedves olvasmány, még mindig új kiadást ér, s diszes fényes kiadásáért egy egy előkelő újság hasábjain agitálnak: bizonyára még hosszú időre megőrizte szerzője nevét a feledéstől. Nem is lehet hát e Fazekasról szóló tanulmányt amaz immár divatos elegiai bevezetővel kezdenem, hogy »az irodalom egy elfeledett munkását« ragadjuk ki eddigi homályából. Lúdas Matyi historiáját »kunyhóban és palotában« mindenki ösmeri; rajta — mint *Geröcze Sándor* írta pár év előtt a *Budapesti Hirlap*ban — »a gyermek kaczag, az ifjú lelkesedik, a férfi elgondolkozik; tele van bohósággal a bohónak, bölcsességgel a bölcsnek.« E hosszú népszerűség, mely állandó értékének is némi jele, vigasztalás egyszersmind, ha szerzője nevét és életét kevesen ösmerik is. Lúdas Matyi, mint népszinmű, *Balogh István* gyenge átdolgozásában szinen van 1838-tól 72-ig, harmincznégy esztendőn keresztül; *Tatár Péter* ponyvai átdolgozása mindig újabb és újabb kiadásban tizezrével terjed a nép között; s ez bizonyára nem az átdolgozók érdeme — mert ezek csak rontottak, — hanem terjedt az eredetinek még e torzok közül is kitünő és felcsillanó őserejénél, humoránál fogva.

Lúdas Matyi népszerű s kedves olvasmány ma is, mikor már megszűnt korszerű lenni; mikor irányeszméje, mely régebbi nagy elterjedésének egyik főoka volt, nem izgat; mikor a czél, melyért iratott: a jobbágyok sorsán való javitás, fényesebben s gyökeresebben valósúlt meg, mint tán azt írója valaha gondolta. A költői irányművek legfőbb veszedelmét, hogy t. i. bizonyos idő

múlva, czéljuk elérése után elévűlnek, Fazekas kikerűlte; kikerűlte tárgya kitünő költői feldolgozása által, mely mint tisztán ilyen is képes hatni és hódítani mindmostanáig. Lúdas Matyi határozottan egyik legsikerűltebb magyar iránymű; czélzata nem kiáltó, határozott tendentiája nem nyomja el benne a költői elemeket; jellemzése nem egyoldalú, mint az ilynemű műveknél többnyire szokásos; alakjai, meséje egyszerű és népies, naiv s épen azért hosszú életre alkotott. Értéke korával nő; nemcsak a nép s a közönség, hanem immár az irodalmi kritika is nagyra becsüli. Pár év óta, különösen forrására vonatkozólag érdekes kutatásokat tettek, s e vizsgálódások érdekes új eredményekkel gyarapították e tárgybeli ösmeretünket, s ennek alapján pár figyelemreméltó új szempont is fölmerűlt.

Egyik ily főszempont, hogy Lúdas Matyit, mint demokratikus irányművet, iparkodjunk beleilleszteni azon irodalmi művek fejlődésének folyamába, melyek a középkori Eulenspiegellel kezdve, forradalmakon, nagy átalakulásokon keresztűl annyi czélzatos munkával készítették elő, siettették s támogatták a demokratikus eszméket s intézményeket; tegyük meg legalább ezt a magyar irodalomra vonatkozólag, melyben Apáczai siker nélküli szavától kezdve, Bessenyeivel, Bacsányival, Fáyval, Fazekassal, Eötvössel, Aranynyal s Petőfivel egy-egy határpontot jelölhetünk meg a nép jogainak fejlesztésére irányuló eszme harczokban.

Másfelől mióta Lúdas Matyi tárgyát több külföldi hasonló meséjű és hangú irodalmi művel hasonlították össze (Eulenspiegellel, Mononcle Benjaminnal) s több szerencsés kutató a legkülönbözőbb külföldi mesékben, *Katona Lajos* pedig egy XVIII. századi franczia fabliauban is felfödözte Lúdas Matyi meséjét: kétségtelenné vált, hogy nem maga Fazekas szerzette azt, hanem vagy olvasta, vagy mint mesét hallotta. Ez óta igen fontos szempont: úgy tekinteni munkánkat, mint az általános európai mesekincs egyik tagját, s keresni közvetlen forrását a külföldi s hazai népmesékben. Mily eredménynyel járt a kutatás: később látjuk.

Ez új szempontok kitűzése óta természetesen Fazekas élete felé fordúl az érdeklődés; nyerhetünk-e belőle felvilágosítást eposza forrása felől; vajjon élete magyarázza-e költői fejlődését, stb. Sajnos, e tekintetben mindmostanig igen kevés az eredmény, s alig remélhető, hogy egyhamar gyarapodjék. Kéziratai — egy-két levelét s pár versének kéziratát kivéve — nagyrészben lappanganak

(kiadott verseinek kézirata egyáltalán nincs meg); kevés életrajzi adatai — miket halála után hatvan évvel szóbeli értesülések alapján állított össze *Mátray Lajos* — már ezért is igen bizonytalanok, megbízhatatlanok, s nagyon kevéssé jellemzik akár az embert, akár a költőt. Bár lyricus: halála után kiadott hatvanegynehány verse is csak a legáltalánosabb vonásokat adja jelleméről; határozott egyéniséget nehezen tudunk belőlük alkotni. Pár hírlapi czikk: ugyanannyi keveset érő dátum. Arra, hogy Fazekas szülővárosában, hol élete java részét töltötte, e tárgyban hosszabb kutatásokat tegyek, nem volt alkalmam; úgy is az ily kutatás — mint Mátray könyve mutatja — nem biztat sok eredménynyel; de nem is ez volt a czélom. Feladatom és szempontom inkább írói jellemrajz, mint életírás, ámbár jól tudom, mennyire segítené ez amazt. Czélom: behatóan foglalkozni Fazekas költészetével, tudományos munkásságával, főművével, a Lúdas Matyival, forrásával, külföldi társaival, feldolgozásaival, irodalmi értékével stb. Ezekben életrajzi adatok keveset támogatnak. Mindazonáltal pár határozottan feltünő jellemvonását a rövid életrajzban — mit mégis nélkülözhetlennek tartok — igyekszem kiemelni; a részletes vonásokat, új adatok kutatását hagyom a jövendőre.

I. FAZEKAS ÉLETE.

Fazekas Mihály született az 1766. év első (vagy az 1765-ik utolsó) napjaiban, Debreczenben. Mint a debreczeni református egyház anyakönyvéből kitűnik, 1766. január hatodikán keresztelték meg;[1] születésnapja nincs bejegyezve, azonban tekintve, hogy a még mostan is divó régi szokás szerint az ujszülöttet születése után nyolcz-tiz napra keresztelik, ez adat elég valószínű.

Apja, szintén Mihály, gyógykovács és állatorvos, anyja Nagy Mária. A Fazekas-család a XVI. század végéről származó régi nemes familia. A nemességszerző Fazekas István (»miskolczi« előnévvel) 1593-ban nyerte czímerét: a kék mezőben hármas dombról kiemelkedő unicornist, mögötte egy kéve búzával. A család az idők folyamán Gömör, Pozsony, Szabolcs és Zemplén-megyékben ágazott el, s írónk ez ágak egyikéből (biztosan nem tudni, melyikből) származott.[2] Fazekas különben — mint az a Lúdas Matyi

[1] Debreczeni ev. ref. egyház anyakönyve. V. k. 86. l. 1766. »Jan. 6. Fazekas Mihály, Nagy Mária F(ia) Mihály. Keresztapák: Bétyei Péter Ispotálybeli Cántor, Bende Sámuel, Körmöczi Zsigmond.« *Szilágyi Imre* úr szíves közlése. E dátumra — a forrás fölemlítése nélkül — az eddigi hibás évszámok helyett Mátray hivatkozik először.

[2] Nagy Iván, Magyarország családai, IV. 134. o.

szerzőjétől természetes, bár az ő korában elég feltünő — sehol sem emliti nemességét.

Szülőiről keveset tudunk. Mátray[1] — valószínűleg *Laky Imréné* úrnő, Fazekas közeli rokonának bizonyára még régebbi hagyományokra támaszkodó, de ép ezért megbízhatlan értesítése szerint — atyját fia nevelése felett szigorún őrködő, puritán jellemű s aránylag művelt férfinak, anyját közmondásos gyöngéd, kényeztető asszonynak festi. Mi bizonyos e Petőfi-szülők rajzából, nem tudhatjuk; kétségtelen, hogy ha nem voltak is műveltek, gyermekeik, különösen egyetlen fiok neveléséről eléggé gondoskodtak. Vagyonuk volt; városi egyemeletes házuk, földjük, szőlejük bizonyára becsületes munka méltó jutalma. Mihályon kívűl volt még három leányuk.

Fazekas gyermekségéről s ifjúságáról is kevés megbízható adatunk van. Azok a gyermekes csínytevések, miket *Mátray* — szintén csak másodlagos hallomásból — könyvében elmesél (tépett ruha, karmolt arcz, apja régi háromszögű kalapjával verébvadászat, fagyos éjszakán fapuskával, katonasapkában »őrtállás« stb.) még pajkosságnak is mindennapiak, nemhogy belőlük Fazekas jellemére, koczkáztatás néikül, következtetéseket vonhatnánk. Korán kerűl a debreczeni collegiumba, a hol kedvencz tárgyain, a botanikán s irodalmon kívűl minden egyebet elhanyagol. Tekintve a múlt századi református collegiumok rendszerét: nincs sokat elhanyagolnia. Hogy jobban boldogúlhasson, szülei a collegiumba adják lakásra is. Ennek szigorú, puritán szelleme hinti lelkébe vallásossága, katonai kötelességszeretete magvait, ez tartja meg egyszerű tisztaságban erkölcsét; de ez teszi félszeggé izlését is, ez durvítja gyakran kifejezéseit, ez teszi elfogulttá városa iránt, ez fejleszti helyi hazafiságát, és ezért, hogy későbbi sokoldalú önszerezte műveltség után is van benne sok a Kazinczy által annyira gúnyolt »Debreczenismus«-ból. Korán tanúl saját szorgalmából. Mint gyermek gimnazista kezd a francziához; később megtanúlja a német nyelvet is. Nagy buzgalommal botanizál; tanárának, a hires *Varjas*nak legkedvesebb s elkényeztetett tanítványa. Bizonyára sokat olvasgat. Hogy mik voltak első s legkedvesebb olvasmányai, — mi oly fontos egy író fejlődésének megfigyelésében, — nem tudjuk. A katonai pályára kora gyermekségétől úgy vágyódó ifjú talán Gyöngyösi munkáiból tanúlta ösmerni a harczi erényeket, ostromot, hadi inséget, győzedelmeket. Jól ösmerte a classicusokat. Később a felvilágosító franczia irodalmat is tanúlmányoznia kellett; hiszen lyrai versei közűl is nem egy teljesen a Rousseau szelleme szerint való. A Mátray-közölte »ösmeretlen« versek — mik között több Ányos, Verseghy, Szentjóbi Szabó, Csokonai s Kisfaludy Sándor müve — legalább tájékoztatnak Fazekas későbbi magyar olvasmányairól; ha csakugyan a Fazekas

[1] Mátray Lajos: Fazekas Mihály élete és munkái. Debreczen, 1888.

kézirata az a kis füzet, mire Mátray nem hoz semmi bizonyitékot. Tanárai, bár koruk legkitünőbb tanítói is, az egy Varjast kívéve nem sok hatással lehettek művelődésére. Varjason kivűl *Sinai Miklós, Szathmáry István* s az ördöngösségéről szinte mondai alakká vált physicus, *Hatvani István,* a »magyar Faust« — ez utolsó, mint hatvannégy éves agg — tanították. Tanuló pályája 1782-ben hirtelen félbeszakad. A hevesvérű, anyja s Varjas kényeztetése miatt elbizakodott, atyja s többi tanárai szigorúságát nehezen tűrő tizenhat éves fiú, — a ki talán érezte tehetségét is s kétségtelenűl megúnta a szűkkörü, egyhangú, kevés tudománynyal jutalmazó collegiumi életet s öreg tanárai szigorúságát is, — valami csekély mellőztetés miatt összevész tanáraival, s a főiskolából, hol immár »auditor classis II.« [1] volt, otthagyva az egész tanulói pályát, 1782. ápr. 16-án kilép.

Ezután a fiatal fiú régi gyermekjátéka, pár éve komolyan szőtt s ki tudja mily ékesen ragyogó álma valósul meg: a kicsapott diák atyja haragjára, anyja kérésére nem hallgatva, katonának csap fel, mint később Kisfaludy Károly és Petőfi. Ki tudja, mennyi homályos vágy biztatta a gyermekkatonát; bátorsága, mit később a harczmezőn is fényesen tanúsít, dicsőségvágya, mely diadalokról álmadozik, mind erre a pályára csábították, dicsőséggel, emelkedéssel kecsegtetve, s lassan-lassan kiábrándítva.

Katonai pályája tizennégy évig tart: 1782—96.-ig; belép mint tizenhat éves ifjú, a 84-dik lovasezredbe, s mint harmincz éves férfi főhadnagyi ranggal hagyja el. Katonáskodása kezdetén egy öreg huszárőrmester, kit apja bízott meg, lesz Mentora, tanácsadója és vezetője. Ezredével bejárja Galicziát egész Ausztriát. 1784-ben tizennyolcz éves korában káplárrá, 1790-ben mint huszonnégy éves ifjút hadnagygyá léptetik elő. Barangolásai közben teljesen megtanúl németűl is. Egy ízben öreg — már megbékélt — szülői látogatására is szabadságot vesz. Mikor mint hadnagy, 1790-ben másodszor tér haza, szülői már meghaltak. Testvéreivel osztozik az örökségen, a szülei házát eladja, földbirtokát bérbeadja, s huszonnégy évével visszatér a megszokott s még tán mindig kedves katonasághoz. Harczok is kipróbálják vitézségét: 1790. tavaszán a török háborúban Moldvába vonúl, s itt szövődik első szerelme egy oláh parasztleánynyal, a *Ruszánda-idill,* melyre később is szívesen gondol, s a Ruszándáról »*a moldvai szép*«-ről írt versében is felcsillan a szép oláhleány édes emléke. E hadjárat alatt lélekjelenléte s vakmerő bátorsága megmenti a várost megszálló magyarokat a felkonczoltatástól. Ez időben »folyt vére . . . érdemes hazája mellett«: egyik ütközetben hüvelykújját vágják le. 1796-ban részt vesz a franczia háborúkban: ezredével a Rajnáig vonúl. Azonban ekkor már korántsem a régi lelkesedő katona többé; folyton növő műveltsége, az új franczia irodalom olvasása,

[1] 1781—2. Subscriptionalis könyv, 530. lap.

ezeknek szabad szelleme egész gondolkodását átalakítják. A harczravágyó ifjú katona, mire harmincz éves férfivá válik, komoly, emberszerető, hadatgyülölő »aufklärista« philosoph lesz, mint a Bessenyeiek, mint némileg Orczy Lőrincz, Bároczi s annyi más. A pálma, melyet pár év előtt Ruszandájánál is többre becsült (»A puhának gyönyörüség, Pálma kell a bajnoknak«) kezd veszíteni értékéből, s a harczra ösztönző »hazai hüség« az általános emberszeretetben olvad fel.

Megénekli a *»férje elestén kesergő özvegyet«*, francziából lefordítja *»Egy anya táborba induló fijához«*, s annak keservét *»fija halálán.«*

Ez átalakulást teljesen megerősiti az a kis történet, mit tudtomra először *Szücs István* jegyzett fel. Fazekas franczia hadjáratában [1] csapatjával egy franczia városba nyomúl, melyre szabad sarczolást engedélyeztek. Fazekas »bemegy egy úri házhoz, s annak igen jeles könyvtára szemébe tűnvén, a könyvtárból kiszemel egy jeles könyvet, asztal mellé űl, s olvas a könyv mellett addig, míg eltelik a sarcz ideje, s akkor a könyvet visszateszi helyére, s meghajtva magát, kifelé indúl. E nemeslelkűségen elámúlva, a háziúr erőnek erejével egy értékes zsebórát tukmált Fazekasra emlékül.« [2] E modor, mely szép fényt vet Fazekas nemes lelkére, csakis a felvilágosúlt philosoph modora.

Igy átalakúlván Fazekas egész gondolat- és jellemvilága, melyben a harczi dicsőségvágyból immár csak a kötelességérzet, az elszánt vitézségből csak a szigorú fegyelem maradt meg, könynyű volt ott hagynia tizennégy éves pályáját. 1796. végén mint »nyugalomra lépett Cs. K. Felhadnagy« [3] tér vissza Debreczenbe s kezd új élethez. Nagy megkönnyebbűlés számára a katonaság elhagyása. Két »bútsúének«-ben mondja el végbúcsúját vitéz barátaitól s az egész hadi élettől. Hírért, dicsőségért »nem kínlódik többé«, »józan eszét bajnoki gondolat nem gyötri, »nem akar keze ontani vért«, s polgári méltóságit nem adja egy »hérósságért« sem.

Ily változott s megkönnyűlt hangulatban kezdődik Fazekas debreczeni új élete. Életmódját ujjonan rendezi be; szüleinek eladott háza helyett újat vesz, szép kerttel, melyben kedves virágait, bokrait ápolgatta, lugassal, melyben barátaival, különösen Csokonaival szokott volt elbeszélgetni »egy kancsó jankai mellett.« Szőlőt is szerez az Érmelléken, földeket vesz, s élete a természetben gyönyörködő s kora gondolatait megértő philosoph élete lesz, ki elég módos arra, hogy vagyonának csak gyönyörűségeit lássa, s eléggé tapasztalt és kiábrándult, hogy kedélye ez uj idyllikus életnek csak

[1] Szűcs s utána Haraszti (költészetünk uj népies iránya) hibásan 1813-ra teszik.

[2] Szűcs István: Szabad kir. Debreczen város történelme, 1871. III. k. 979. o.

[3] Tud. Gyűjt. 1828. III. 127 l., s nem mint »huszárszázados«: Ferenczy-Danielik: Magyar írók. 1856. I. k. 135. l., s Kulini Nagy Benő: Csokonai Album 1861. 223. o.

örvendeni tudjon. Élete ezentúl egyszerű és nyugodalmas; kisebb városi és collegiumi tisztségekkel tisztelik meg: városi esküdt[1] majd a város és a reformatus Collegium »perceptora« (pénztárnoka) lesz, s ő e tisztségeket, ha nem is a legnagyobb kedvvel, annál nagyobb lelkiösmeretességgel és pontossággal töltötte be. Gyönyörűségét, apró élvezeteit hivatalán kívűl: kertjében, szőlejében s kevésszámu barátiban találta. Részt vesz városa közügyeiben, s hévvel védelmezí is azt, ha kell, pl. az Árkádia-pörben; csakhogy lelke nem itt keres állandó élvezetet. Azon pár barátjával, kik Debreczenben érdeklődtek az irodalom, az európai események s a tudomány iránt s tudtak simulni nem könnyen hozzáférhető természetéhez. Kis Imrével, ki szintén részt vett az Árkádia pörben, Szentgyörgyi orvossal, a költői hajlamu Domokos Lajos főbiróval, s különösen Csokonaival (kihez három versét intézi s halálát is versben siratja), és sógoraival, Diószeghy és Földivel szívesen beszélget irodalmi s társadalmi kérdésekről, e két utolsóval különösen természettudományi, botanikai tapasztalatairól. Megösmerkedik s levelez is Kazinczyval, s ez másokhoz írt leveleiben is gyakorta emlegeti »Főhadnagy Fazekas Mihály urat.« A nagy európai események, a franczia forradalom s Napoleon pályája élénken érdeklik s felháboritják. Figyel a fejlődő magyar irodalomra, s a *Mondolat* létre jöttében is része van. Franczia irodalmi ösmereteit is bővíti; barátja, Csokonai kölcsönadja újabb s régibb franczia könyveit[2] s olvassa a korabeli német irodalmat is.[3] E mellett folytatja költői, megkezdi tudományos munkálkodását. Megírja Lúdas Matyit s dolgozik Füvészkönyvén is. Érdeklődik egyháza iránt: több vallásos versén kivűl ír egy szép dicséretet a debreczeni énekeskönyv számára (127. dics.) Tevékeny, elfoglalt élet képe ez; egy oly emberé, ki hasznos munkában keres elszóródást, élvezetet.

Legfőbb örömét azonban kertjében, gazdaságában leli. Bokrait, virágait Tompára emlékeztető szeretettel gondozza. Gyermekkori szenvedélye: a botanizálás immár tudományos czél lesz előtte, s míg kertjében növényeit ápolgatja, fejében a »Füvészkönyv« terve fogan meg. Természetszeretete gyönyörűséggé változtatja e nehéz tudományos munkát, viszont tudományossága nem ritkán költőietlenné természeti leirásait. E csendes, egyszerű, philosoph életet legszebben festi egy ily leiró költeményének végső pár sora:

»Hogy Márstól végkép búcsút vettem,
  Nyugodalmat itt kerestem,
Mások baját nem irigyelve,
  A természetet énekelve.
Ott, egy kis bodzafa árnyékában
  Emelkedett szívem magában.

[1] A debreczeni halálozási anyakönyv V. k. 421 l. bejegyzése szerint.
[2] Szépirodalmi Szemle I. 348.
[3] Schillert mindenesetre ösmeri; két verse: A grófnévá lett kertészlány s A violához, németből van forditva.

Szép nyughelyeim! virúljatok.
Kellemes árnyékot adjatok,
Hol vídulásomat lelhessem,
S kis lantom kedvemre pengessem.

A botanika mellett különösen az astrologiával foglalkozik, inkább a tudós műkedvelő érdeklődésével, mint magasabb tudományos czélból. Általában tudományos és irodalmi ösmeretei magasan felülemelkednek a »debreczeni« s az akkori közönséges műveltség szinvonalán; s tekintve, hogy ezt egy tizenhat évétől harmincz éves koráig fegyvertforgató katona önművelés útján szerezte: méltó kiemelnünk lelkesedését s szebb czél felé törő kitartását.

Azonban Fazekas tudománya, irodalmi ösmeretei, tapasztalatai már ekkor bizonyos határozott philosophiai nézetekben olvadtak össze, melynek alakulására kétségtelenűl a franczia új eszmék hatottak leginkább; philosophiai gondolkodás, mely felvilágosúlt és demokrata, a nélkül hogy radikális lenne vagy a vallásosságot kizárná. Lyrai verseinek egész sora jellemzi e gondolatokat. Nem tekintve a fentebb említett csatagyülölő, emberszerető, »harczdalokat« (különösen »*Egy véres ütközet estvéjén*« czíműt) több kisebb-nagyobb versében hol egy-egy czélzásban, hol kifejezetten formálódik szabadelvű philosophiája. »*A Debreczeni első kalendariumba, melyből az időjövendőlés kimaradt,*« s a »*Debretzeni kalendarium második kiadása eleibe*« az elég kicsinyes alkalomhoz mérten egész föllengző páthoszszal énekel a »világosság kiderült koráról,« a »szabad értelem szent hevéről,« s ódai lelkesedéssel fordul a magyarsághoz:

»Oh dicső nemzet! Te ki hajdanában
A vitéz korban egekig ragyogtál.
A világosság kiderült korában
Éjbe maradnál?

Azonban mindenekfölött két verséből: »*Az alpesi bölts*« s »*A bölts*« czíműekből tűnnek ki Fazekas aufklärista gondolatai. Az elsőt Voltaire oskolájához tartozó franczia költőből, *Jean François de la Harpe*-ból (1739—1803.) fordította;[1] a másik is bár eredeti, teljesen a franczia philosoph költők viszhangja. Alcidon, az »alpesi bölts«, kit

. . . . a városi lárma
S udvari pompa fogák azelőtt zabolán; a hiúság
És alacsony nagyság tetszett neki; a csunya vétkek
Tsalszavait követé; minden tsábitni valókat
Megpróbált, minden rászedte. —

[1] Az eredeti: *Oeuvres de M. de La Harpe. Paris chez Pissot, 1778.* Tome II. 76 oldal: *Le philosophe des Alpes. ode, 1763.* Fazekas fordítása — bár az eredeti rímes alexandrinjeit hexameterrel s asklepiadesi strófával cseréli fel — korához képest igen sikerűlt. E vers 13-dik strófáját veszi Csokonai is jeligéül munkái elé.

most, magába vonúlva, az Alpesek közt, a szűz természet ölében kis erdei lantján énekli meg a természetet:

»Bejárhatatlan nagy hegyek! a komor
Télnek s szeleknek honjai!
Sötét s le tsonkúlt oszlopi a koros
Fatörzsököknek, mellyek az érdemes
Vénségnek álló képi vagytok:
Nektek akar szavam énekelni.

E lelkesűlt apostrophe után a voltairei gondolatok egész tömege özönlik:

»A városokban, e sivatag között
Tsergő pataktól távol, az emberek,
Törvények, erköltsök, szokások
Lántzaival lekötözve nyögnek.

Álképbe jár ez, járom alatt amaz,
A balgatagság vétkeinek kiki
Óltárt emel s mint Istenének
Áldozik ostoba áldozattal.

A kik buzognak még ősi jussokért
Oh had idézzem nagy hegy elődbe! hol
Bátor, szabad, termékeny, éles
És nagy az emberi elme, mint te.

Azt képzelem hogy tsútsaidon vagyok,
S itélem onnan széltire a világ
Sorsát, gonoszságát, hibáját
S tetteit ez vagy amaz királynak.

Te a kerengő századok ostromit
Merőn lenézed: mink, kik az életet
Érezni tudjuk, büszke gőggel
Férgek alá nevelünk takarmányt.

El nem fetsérlem hát rövid életem
Tsekély mivoltát; légyetek oh napok,
S órák ti, kikben még lehellek,
A gyönyörű tudomány sajáti.

Hová igyekszel kis patakocska, kit
Láttomra szűl e nagy hegy? Eredj, eredj,
Majd partodon számlálhatatlan
Emberi közbajokat találhatsz.

Mondd ezt az önnön tőreiben nyögő
Népnek, hogy itt, e serkedező erek
S mohos kövek mellett az ember
Boldog . . . stb. stb.

A rousseau-i »retournons à la nature« mily erős, tendentiózus viszhangja ez! Nem ily czélzatos, de nem kevésbbé filozófiai »A bölcs« czímű tizennégysoros kis verse:

»Függetlenségében lél a bölcs nagyságot,
S neveti az arany jármos uraságot;
Ő a természetet szabadon vizsgálja,
A képzelt jót, szépet s igazat utálja.
Ő a legnagyobb úr az egész világon,
Felűl ragyog lelke a mulandóságon,
. . . minden vagyonját szép tudományában
Tartja s megnemesült szive jóságában . . . stb.

Apróbb, de határozott czélzásokat nem egy versében találhatni. »*A persa fejedelem*« cz. erősen franczia ízű paradigmájában például vallásegyenlőséget dicséri (»Főtörvénynek irassék: Minden vallás országomban tiszteletben tartassék«), »*A tavaszhoz*« dicséri a madarakat, kik »A kedves szabadért megvetik a gyanús kézzel szórt eledelt«, sőt egy idylli rajzában *(Ki a boldog?)* egyenesen a hazai jobbágy állapotokra van vonatkozás s némi szelid izga-

tás a füstpénz, dézsma és a taksapénz ellen, mikor t. i. a boldogság egyik főfeltételének tartja, ha az embert

. . . . . nem róják azért
Hogy a kéménye füstöl
Dézmát sem ád, se taksabért
S nem tarthat a betsüstől . . . stb. stb.

Philosophiai gondolkodásából folynak Fazekas politikai nézetei is, mikről felvilágosítást adnak Kazinczynak Cserey Farkashoz írt egyik levele (1806. máj. 29-ről), melyben fájlalja, hogy Fazekas »forró barátja a németnek,« s egy eddig kiadatlan kéziratos verse, melyből — az előbbi adattal egybehangzón — nagy Napoleongyülölete tünik ki. E fontos vers — mert arra vet világot, mire nézve eddig a legkevesebb adat volt — Csokonaihoz van irva Révkomáromba, keltezve Debreczenből, 1802. feb. 17-ről. (Akadémiai kézirattár, Magy. Irod. levelezés, 4. r. 155. sz. XI. sz. levél.) Iratott abból az alkalomból, midőn Napoleon az öreg franczia royalista költőt, *Ducis János Ferenczet* fényes ajánlataival (szenátori állás és negyvenezer franc fizetés) sem tudta rávenni, hogy tetteit megénekelje. A hang drastikus, kiméletlen, s nem csodálható ha Napoleon dicsősége idején nem adták ki.

»Ama nemzetek vérében
Úszkált világzsivánnya
Felpöffedt kevélységében
Nézd el! még azt kivánja,
Hogy harámbasaságának
Az a jutalma lenne,
Hogy egy Homerus lantyának
Ezüst húrján pengene.
De elesnek szándékjoktól
Ha ily poltzra kapkodnak
A vérszopók, mert azoktól
A múzsák undorodnak.

Tsak az emberi nemzetnek
Felséges barátjai
Lehetnek a tiszteletnek
Valóságos tárgyai.
Ők tsak azokról zenghetnek
Halhatatlan hangjokkal,
Kik az égre törekedtek
Emberi virtusokkal.
A Földi Geniussának
Van tehát arra jussa,
Hogy lantozzon árnyékának
Egy hazánk Homerussa.

Fazekas philosophiai gondolkodását ösmerve, természetes, ha liberalismusa nem rajong a franczia kényúrért, ha emberszerető lelke undorodik a »nemzetek vérében uszkáló világzsiványá«-tól, s örömest van azok pártján, kik a »vérszopót« egyesült erővel meg akarták fékezni. Ezért oly »forró barátja ő a németnek.« E tekintetben egyforma gondolkodásu Csokonaival, ki szintén »vérszopó tigriseknek« nevezi a francziákat. (Özvegy Karnyóné, 1799-ből.)

Érdekes, hogy Fazekas ösmertetett »aufklärista« nézetei s rajongó természetszeretete mellett is ép úgy megmaradt vallásosnak, mint a hogy nem vált belőle áradozó természet imádó, holott csak még pár lépés e philosophiai gondolat-menetben: biztosan e kor divatos, abstrakt, személytelen »természeti istenéhez« vezet. Fazekas ellenben vallásos, sőt némikép felekezeti. Szép dícséretet ír a reformátusok énekes könyvébe (127. dicséret: *Oh mely nagy az oly ember boldogsága, kinek igazán gyűlt minden jószága* . . . kez-

dette!) s kiadott verseiben is nem egyből tünik ki vallásossága. »*A megégett Debreczeni nagy templom falai közt serkent gondolatait*« [1] Istenhez intézett fohászszal végzi.

»*Az én kis kertem*« viharleirása a következő, vallásos gondolatokra vezeti:

»Óh mely méltóságos szemlélet,
Mely egy rosz lelkünek itélet,
Kit a villám pattogván szélylyel,
Fenyeget megannyi veszélylyel,
Melyben a bölts tégedet fellél
Fő jóság, ki által minden él.
Áldván a természet jó attyját
Ki táplálja minden állatját.
Ki a láthatatlan párából
S sok ezernyi szerek lángjából
Felhőt hirdet a levegőben
S esőt ád alkalmas időben.

A »*Szükségben segitség*« félig keserű, de végül a halál utáni igazságszolgáltatásban megnyugvó philosophiája s az »Exsurge cor meum« emelkedett hangja szintén Fazekas mély vallásos érzésének bizonyságai. Ez őszinte vallásosságot megmagyarázza ifjukori debreczeni collegiumi élete mindennapos esti imádkozásaival, a folytonos templomba járással, miknek elmulasztása Csokonai egyik főbűnéül rovatott fel;[2] ez a puritán szellemü, szigorú collegiumi élet, mely benlakóit elszakitotta a várostól, mely erkölcstelenségnek tekintette a tánczot, pipázást, danolást. E szellem, mely a maga bűntelen, de egyszersmind szeretettelen ridegségében az egész akkori Debreczen közszelleme volt, vette körűl Fazekas gyermek lelkét, ez óvta meg vallásosságát is, s ez fejlesztett benne — nagy tudománya és felvilágosultsága daczára is — némi kis felekezetiséget. Érdekes, hogy e felekzetiség verseiben nem nyilvánúl, hanem ott, hol legkevésbbé várnók: »*Füvészkönyvében,* melyből (Földi doktor *Kritikájá*-nak utasítása szerint) kiméletlenűl kihagy minden oly »botránkoztató babonás« népies nevet, mellyek a szentekről neveztetnek: Szent Antal virága. . . . Szüz Mária paputsa« stb.[3] Azonban felekezetisége is csak eddig a határig terjed, s abban nyilvánúl meg, hogy részt vesz egyháza s a Collegium ügyeiben.

E pár vonásban, mit itt Fazekasról vázolni igyekeztem, körülbelűl be van foglalva jellemének minden fővonása. Gyermekkorától neveltetésénél fogva vallásos; katonáskodása pontossá és kötelességtudová, a franczia felvilágositó irodalom emberszerető, felvilágosult és demokrata aufkläristává nevelik. Ebből folyik a verontó

[1] Debreczen 1802. jun. 11.-i leégését még két más irónk is leirta: Bessenyei (Debreczen siralma) Keresztúri József, krónikájában.

[2] Sárváry Pál: Csokonai életrajzának töredék vonalai. Kisf. T. Évl. 1846. II. 383. l.

[3] Magyar Füvészkönyv. Előljáró beszéd.

Napoleon iránt táplált gyülölete is. Gyermekkori botanizáló kedve a férfiban komoly tudományos foglalkozássá érlelődik; tudományszeretete és lelkesedése ép oly őszinte, mint nagyobb czélok nélkűl inkább kedvtelésből űzött költészkedése. Magába mélyedő természete kevés barátot keres, keveset talál, ám ezekhez hű, őszinte és bizalmas, kikkel alkalomadtán sokat és szivesen humorizál. Kész szolgája a közügynek, egyházának, városának s védelmezője néha a kicsinyeskedésig is. Élénk megfigyelője minden új társadalmi politikai vagy irodalmi mozgalomnak, de nevelésétől, környezetétől befolyásolva sohasem túlzó. Innen mérséklete a szavadelvűségben, s mérsékelt álláspontja a nyelvújitással szemben. Mindenek felett a természetnek élő, nyugodt, szerény philosoph lélek, ki zajos ifjusága s pár meghiusult ábrándja után inkább önmagában, mint magán kívűl keresi a megnyugvást, a boldogságot. Általában nyájas és szeretetreméltó a másokkal való érintkezésben, de sokkal inkább philosoph, mint hogy nézetei gyakran ne lennének ellentétben a köztudatban levőkkel. Ilyennek jellemzi őt legalább Kazinczy, Cserey Farkashoz 1806. máj. 29-én írt levelében egyikében azon kevés soroknak, mik Fazekas jelleméről egyáltalán ránk maradtak: »A Főhadnagy Fazekas Mihály úr köszöntését gyönyörűséggel vettem. Nem szükség mondanom, hogy szeretetre méltó ember, noha sokban paradoxus, még pedig akarva az. Az a legnagyobb kár benne, hogy forró barátja a németnek. Ezt mondjad neki, ha még nálad van vagy meglátni találod. Csokonaynak kedves barátja s poetizáló s botanizáló társa volt, és Csokonay hozzája a lélek physionomiájában igen sokat hasonlitott.«[1] Az az adat, hogy Fazekas Csokonayhoz a »lélek physionomiájában igen sokat hasonlitott, úgy hiszem, irónkra emelő és dicsérő jellemzés. A »*Pályám emlékezeté-*«ben is kiemeli Fazekas »szelid lelkét,« ki a neologok s orthologok közt lebegve mindkét fél szeretetét megszerezte magának.[2] Csokonai hozzáírt versében szintén úgy jellemzi őt, mint »nagy lelket.«

». . . a kinek Bellónától
Magasztalva van neve,
A gőgösség hagymázától
Irtózván, kertész leve.
Ő, a tomboló vigságnak
Futja unszolásait
S egy félig fejlett virágnak
Lesi biztatásait.
Ő a fösvények sorában
A dögkintsekkel felhágy,
S húgának társaságában
Gyöngyvirág gyönyörökre vágy. stb.

Ezentúl Fazekas jelleme, a mint az a férfiban kialakúlt, keveset változhatott. »Paradoxus különczségei,« miket Kazinczy emlit, korá-

[1] Kazinczy-levelezés, Váczi kiadása, 928. sz. levél.
[2] Pályám emlékezete, Abafi: Nemzeti könyvtár III. 52—53. l.

val talán terhesebb szeszélyekké nőtték ki magukat, s a magábavonuló szigorú katonából idővel torzonborz deres bajuszu félelmetes mogorva agg lett. Barátaihoz írott »*Végbútsú-*«jában maga is bevallja »sok hibáját és sok keserű óráját.« Legjobb barátai: Földi János († 1801), Domokos Lajos († 1803), Csokonai († 1805), Díószeghy († 1813) egymás után halnak el; annál nagyobb veszteség Fazekasra, mivel újak nem pótolják ezek helyét, s az öregedő költő mindinkább visszavonúltan emlékeinek, tudományának s költészetének él. Később a tudomány s a költői hír iránti régi lelkesedése is lohadni kezd. Nagy ambitióval irt »*Füvészkönyve*« csak csalódásokat szerez,[1] *Lúdas Matyi*-ját 1817-ben név nélkül adatja ki, »mivel nemzetünknek erántunk való érzéketlensége engem is azzá tett minden betsület eránt, mely a nyomtatás útján nyerődhetne, de az úr engemet azért ne szánjon, mert Hypocondriacus nem vagyok, hanem tsak Magyar.« (Levele Kerekeshez, 1815. nov. 24-ről, Főv. L. 1888, 300. sz.) Munkálkodni azonban meg nem szűnik mind halálig. 1819-től haláláig, 1828-ig nagy kedvvel szerkeszti a *Debreczeni kalendariumot,* az első magyar naptárt, melyből a babonás, »időjövendölés kimaradt.« Mindenik naptárba négyöt találós verset ír; egyik sem valami költői, mint ily nemben pl. a Kölcsey-féle rébuszok; betükhöz ragaszkodó inkább, mint leleményes. Halála előtt két évvel 1826-ban csillagászati művét, a »*Tsillagórát*« adja ki, »*mellyből ki a jelesebb álló tsillagokat esmeri, az esztendőnek minden tiszta éjjelén és annak minden részeiben megtudhatja, hány óra és hány fertály legyen.*» E mellett szivesen buzditotta és segitette a »tanulni szerető ifjuságot,« mint azt a *Magyar kurir* nekrologja megjegyzi.[2] A költészet sem hagyja cserben; egy két csendes dal, némi humorral átlengve, öreg korában is felzendül lantján. Hosszas betegségében, melynek szomorú végét bizonyosan jól sejtette s utolsó éveiben kedélyét is bizonyára ez tette komorrá, ha életén végiggondolt, öntudata méltán nyugtathatta meg. Epilogjában *(Kalendárium magyarázatja után serkent gondolatok)* is evvel vigasztalja magát:

Hanem azzal mégis végre
Magamat megnyugtatom,
Hogy a közös segitségre
Volt mindég akaratom.
Ha mikor nem kellettem,
Én arról nem tehettem.

[1] Levele Kerekeshez, Főv. L. 1888. 300 sz.: »boldogult emlékezetü Sógorommal sok vajúdások után a Füvészkönyvet elszültük; kiben minek utána megtsalattatásunkat által láttuk, kedves Sógorom ugyan Hugának, az Orvosi Füvészkönyvnek világra botsátatásával akart annak becsületet szerezni, de ebben sem érvén örömöt, el ment a Természet Urához, hogy tőlle nemzetünknek a természet eránt érzékenyitő lelket kérjen. Én pedig bámulásaimból mindeddig se tudtam kieszmélkedni.«

[2] Magyar Kurir, 1828. No. 18, 1420.

ily nyugodt lelkihangulatban éri halála, hatvanhárom éves korában, 1828. febr. 23-án, délelőtt kilencz órakor, hosszan tartó és fájdalmas betegség (tuberculosis, a halotti anya könyv szerint »száraz betegség«) után. Két nappal utána temették el »igen szép halotti pompával. Prédikállott felette Fő Tiszteletü Superintendens Budai Ezsáiás Úr; és a nemes tanuló ifjuság s városunknak minden renden levő Előljárói s Alattvalói szomorúan kisérték ki ezen ritka nagy embert, a ki akár lángeszére s mély tudományára, akár Fabriciusi karakterére nézve megérdemli, hogy a két Magyar Haza kevés választottjai között helyet foglaljon.«[1]

Halálának híre csakhamar az egész országban elterjedt, s lapjaink tolmácsolták a vesztesége feletti általános részvétet. *Márton József* lapja[2] egy debreczeni levélben adja hírűl. «Az ő halála — irja a levelező — közönséges szomorúságot okozott, úgy mint a kiben mindenek egy példás és feddhetetlen életü férjfiat tiszteltek, sokan hű barátot, nyájas és kellemes társalkodót vesztettek el. Ő hivatalos foglalatosságain kivül a tudományoknak élt, s arra való buzditásai, valamint útmutatásai által is a tanulni szerető ifjúságnak sokat használt. A katonaságról lemondván, a többek közt a Botanica tanulására is ráadta magát, még pedig olly szerentsés előmenetellel, hogy a *Magyar Füvészkönyv* kijövetelét boldogult *Diószegi* Sámuel volt Debreczeni Predikator és a most kimúlt *Fazekas* Mihály egyesitett fáradozásainak köszönhetjük. Óhajtanánk, hogy sok szép elmés és könnyen folyó Versezetei öszveszedve világot láthatnának.«

Szórul szóra e hirt közlik *Kultsár István Hazai és Külföldi Tudósitásai* is (1828. 20. sz. 153. o.)[3]

Rövidebben, de nem kevésbbé melegen emlékszik meg *Vörösmarty Tudományos Gyüjteménye* is (1828. III. k. 127. o.) a »*Kihalt tudósok és Irók*« rovatában: »Február 23-án. Debreczenben közhasznú életét elvégezte Fazekas Mihály, nyugalomra lépett Cs. K. Felhadnagy, Debreczen városának s az ottani ref. Collegiumnak Pénztárnoka, Ludas Matyi elmés irója, a Debreczení Kalendarium szerkesztetője, s az első, s még eddig egyetlen Magyar Füvészkönyv néhai Diószegi Sámuel Ref, Lélekpásztorral együtt munkálkodott halhatatlan emlékü szerzője s kiadója. (—r —y)« (= Vörösmarty?)

Családja nem volt; a sirját jelölő egyszerű fejfa idővel elkorhadott, és senki sem tétetett helyébe állandót, tartósat. Csak 1865-ben emelnek neki s tudós társa, Diószegi emlékének kis, egyszerű emlékoszlopot a pesti füvészkertben.[4] *Szűcs István* óhajtása, hogy

[1] A debreczeni ev. ref. egyház halálozási anyakönyve, V. k. 421. l. *Szilágyi Imre* úr szives értesitése.

[2] Magyar kurir, 1828 márcz. 4. 1420.

[3] Eltérés midössze egy szó: ‚Botanica' helyett ‚Füvésztudomány'. Közölve: Főv. L. 1888. 300. sz.

[4] Lásd Vas. Ujs. 1869. XVI. évf. 40. sz. 5450. Bicsérdi János rajza.

szülővárosa is emlék oszloppal mutassa ki »hálás emlékezetét tudós fia iránt:«[1] tudtommal mindeddig pium desiderium. De nincs is erre szükség. Mig Lúdas Matyi él és terjed: nem kell féltenünk Fazekas nevét az elfeledéstől.

II. FAZEKAS VERSEI; AZ ÁRKÁDIA PÖR ÉS A MONDOLAT; A FÜVÉSZKÖNYV.

Fazekas életében nyomtatásban Ludas Matyin kivül alig egy-két verse jelent meg. Híres dalát (*»Egy nyári este«*) közölte Kazinczy a *Hébe* 1825-i évfolyamában (230. lap), naptáraiban közöl pár költőileg értéktelen *»rejtett szót«*, s pár kalendáriumi verset: ezeken kivül csak a reformátusok énekeskönyvébe felvett s azelőtt is énekelt dicsérete jelent meg nyomtatásban. Maga *Lúdas Matyi* több mint egy évtizedig, egy pár szebb dala még tovább csak kéziratban terjedt. Halála után két évvel, a *Koszorú* 1830-ik évfolyamában (65—72.) teszi közre tiz versét *Ináncsi Pap Gábor,* kinél a csillag alatti jegyzet szerint »a boldogultnak több versei is vannak kéziratban«. A versek nagy része meg van a Lovász-féle gyüjteményben;[2] csak az *»Edes Druszám«* czimű Csokonaihoz irt bordal hiányzik. Hat évvel később, 1836-ban hatvanhárom lirai versét és a Lúdas Matyit gyüjti össze és adja ki az ortholog dr. Lovász Imre, *(Fazekas Mihály versei, öszveszedte Lovász Imre. Pesten, Esztergami k. Beimel Józsefnél, 1836. Ára 40 kr. ezüstpénzben.)* ki maga is iróember volt.[3] Kazinczyhoz irt verse közölve a Kazinczy-levelezés III. kötet 414. oldal. Mind mostanáig Lovász gyüjteménye Farkas verseinek legteljesebb, egyetlen kiadása, s valóban kár, hogy e könyv meglehetős ritka volta miatt költőnk egy-két szebb verse csak nagyon kevesek előtt ösmert. *Mátray Lajos,* szatmári tanár 1888-ban Fazekasról irt életrajza függelékéül kiadta még az 1819—28-i kalendáriumokban közlött »rejtett szavakat« s Fazekasnak általa felfedezett egy pár »ösmeretlen« versét is, de mivel amazok költőileg teljesen értéktelenek, ezek pedig, mióta bennök *Balassa József* Ányosnak, *Döbrögi Balázs* Verseghynek, *Sebestyén Gyula* pedig Szentjóbi Szabónak, Csokonainak, Kisfaludy Sándornak rég kiadott verseit mutatta ki,[4] s az eddig érintetlenek is erős Csokonai-izük miatt mind leg-

Hozzá: Vajda Viktor: két elfeledt magyar tudós, u. o. 546. o., s a Beöthy-féle Képes irodalomtörténet is, II. k. 93. l.

[1] Szücs István: Szabad királyi Debreczen város történelme, 1871. III. k. 914. o.

[2] Ime czimeik: Ajánló vers, A szerelem (Lovásznál: Ameliehez), A szem tüze, A krumpli, A végbútsú, Egy gazdaságtanitó könyve, Jó a bor, Édes Druszám, A zsendült lány (Lovásznál: A kölcsön adott gyümölcs), A tzitzázás.

[3] Munkái: Értekezés a magyar nyelvujitásról és annak némely nevezetes hibáiról, 1835., A tanuló gyermekeken gyakoroltatni szokott testi fenyitékről, s paedagogiai kritikai czikkei a figyelmezőben s a Tud. Gyűjteményben.

[4] Főv. L. 1888, 309, 335. o., Egy. Ph. közl. 1889. 376. o. Vesd össze még »Szivem« czimüt (Mátraynál 160 o.) Csokonai Kleist-forditásának megfelelő két strófájával. (Márton József 1816-i kiadása, 52 o.)

alább is gyanusak: *Mátray* ujonnan közlötteit a következő sorokban nem vehettem figyelembe.

Ha Fazekas verseit egy lyrikusnál mindenesetre kiválólag fontos költői fejlődés szempontjából veszszük figyelembe; léptennyomon sajnálattal kell nélkülöznünk e versek legtöbbjénél az útbaigazító dátumot. Alig egy-két verse van, melyről pontosan megállapíthatnók iratásuk idejét. Összevetések alapján többre mégis hozzávető pontossággal megállapítható az. Így »katona-versei« bizonyára katonáskodása idején (1782—96.) irattak, »*Ruszánda*« például a moldvai hadjárat alatt (1790) vagy után, huszonnégy éves korában, valamint az a két vers is: *(A grátziákhoz* és *A kétségbeesett szerelem),* melyben Ruszándára még hivatkozás történik. Két katonai búcsúéneke s »*Az én kis kertem*« katonáskodása után (1796. után) harminczéves korában keletkezett. »*Debreczeni Főbiró Domokos Lajos halálára,*« mint az Kazinczy egy feljegyzéséből kitűnik,[1] 1803-ban keletkezett. 1802-ből való (mindenesetre kevéssel jun. 11-e után) »*A megégett Debreczeni Nagy Templom*«-ról irt s a Csokonaihoz intézett akadémiai verse is. (Ennek pontos dátuma: 1802. febr. 17.) Ez időre esik Csokonai nevenapjára írt verse is. 1804-ből való *Lúdas Matyi* első, 1814-ből második kidolgozása. A *Csokonai halálára* irt költemény Kazinczy feljegyzése szerint 1805. jan. 29-én iratott. *(Magyar Kurir,* 1805. 235. o.) Mint a debreczeni ref. énekeskönyv »tudósítás«-ából kitűnik: mindenesetre 1806. augusztus előtt iratott dicsérete, a *127. dicséret is.* Franczia szellemű, philozophicus versei bizonyára férfikorára esnek. Ötvenhárom éves korában, 1819-ben irta három kalendáriumi versét. Vonatkozásaiból s pár mondatából következtetve, idősb korából valók az *Aggodalom, Serdülő bajuszhoz, Végbútsú, Tzitzázás, Költsön adott gyümölts* stb. költeményei. Mindez még nem ád valami bő felvilágosítást, annyi azonban kétségtelen ebből is, hogy — legalább a Lovász gyüjteményében — Fazekas költői munkásságának java férfikorára esik. E gyüjteménynek megállapítható legkorábban irt verse: a *Ruszánda,* huszonnégy éves korából való; hangja s bágyadt heve miatt valószinű azonban, hogy még később keletkezett. Verselt-é Fazekas még régebben, mint debreczeni gimnazista vagy mint fiatal katona: az legfeljebb valószinű. Adatunk nincs rá.

Fazekas lirai költeményei elég változatosak. Van bennök szerelmi dal, föllengő óda, bölcselmi és tanító költemény, bordal, pár alkalmi vers, egy-két sikerült népies hangú pusztai dal stb. Egyikben sem valami kiváló, de legkevésbbé ott, hol mélyebb érzést, szenvedélyt kell kifejeznie. A nyugodtabb érzések, a természeti leírások sikerülnek rendesen legjobban. Mihelyt szenvedélyt vagy erősebb lelki mozgalmakat énekel, többnyire semmit mondó bombasztok árjába merül. Innen, hogy szerelmi költészetében is az

[1] Magyar Pantheon, Abafi kiadása, 377. o.

öregség felé hajló férfi szerelmes enyelgései, tréfái sokkalta jobbak, természetesebbek, közvetlenebbek, mint ifjúkori szenvedélyt fitogtató s bombasztokba merülő dalai, mik ennek daczára is erőtlenek, józanok s inkább mesterséges szobapoezisre, mint igaz szerelemre vallanak. Legzsengébb még összes szerelmi versei közt a Lovász gyüjteményében elsőnek közölt »*A Szerelem*« czimű terzett »énekben.« Cikornyás, rokoko, hármasdal, melyben egy »nyájasan tsergedező patakocska mentében« Tzirtza, Kloe, Zeli (mily nevek!) énekelgetnek a szerelemről, édeskés, barok modorban, a végén felemelő tanulsággal:

»Boldog tehát az életet
Édesitő szent szeretet,
A fajtalan boldogtalan,
Oh tsupán a fajtalan
Szerelem boldogtalan.

A jó rímek, a változatos verselés különben dicsérve mutatnak a debreczeni oskolára. Ez egy szerelmi verse különben teljesen általános; inkább a német divatos érzelgős dalok utánzása, mint igazi szerelmes vers. Egyébiránt az érzés közvetlenségére valódi szerelmi dalai sem állanak magasan e felett. Első szerelme a szép oláh pásztorlány iránt, a Ruszánda-idyll, már keletkezésekor lemondó és reménytelen. Mindössze három verse szól erről, s közülök csak egyikben *(A kétségbeesett szerelem)* van nem annyira szenvedély, mint szavakkal dobálódzó szinpadias pathosz. Ez különben debreczeni sajátság, még Csokonai nehány versének is felötlő gyarlósága.

»Húllj menykő! hegyek ormai mind tsattanjatok öszve,
Lobbanj s lčkd ki magad földünk bedugult üregébe
Fúladozó kéntűz! Rokkanjatok öszve, kiterjedt
Égi erők! minden zúdulj a régi zavarba.

Ime a fájdalom legfőbb foka, mert szerelmes Ruszándája nem lehet övé. Átkozza az »álnok vértörvényt, mely a honőrzés szinének alatta« gátul áll szerelmének.

». . , ... Oh hát tsak azért vezetél be
Ámító szerelem, rózsás berkedbe, hogy ottan
Első lépéssel mindjárt tüskédbe tapodjak?

Keserű kifakadás a »változhatlan rend« ellen végzi a patheticus hangú verset. Másik két verse már megnyugodó, már a visszaemlékezésé. Könyörög »*A grátziákhoz*«, kik Ruszánda alakjában lebegnek előtte, hogy »tsalfa képek festegetésivel« ne ámítsák őt:

»Hahogy nem illik menybe vezetnetek
Egy véges élőt, menjetek el tehát
Előlem a tündér hazába
És nevetek ne legyen Ruszánda.

A harmadikban (*Ruszánda, a moldva szép)* leirja szerelme keletkezését, reménytelen lefolyását:

»Én is, ha magyar nem volnék
Érte nevem letenném,
Vagy halnék, vagy megbomolnék,
De Ruszándát elvenném.
Oláhszűrt vennék magamra,
Kérges botskort kötöznék,
Fejszét vennék a vállamra,
S a hegyekbe költözném sat.

Eddig a Ruszánda-idyll. Második szerelme: Mantzi, kihez mindössze két enyelgő verset ir: *A szem tüze és Mantzihoz*. Ezekben még van sok fiatalos szenvedély, de kevés természetesség, kevés költészet. Az első mindössze tréfás ötletke. Mantzi egy tekintetére úgy lángol, hogy akár »fűtő sem kell télére«; a másik hosszadalmas, áradozó leirás, melyben több a megszokott bók, mint a közvetlen hév.

Legtöbb, — összesen nyolcz — szerelmi verse Amelihez van irva. Ki volt Ameli: nem tudjuk, azonban a franczia névből s egy vonatkozásából azt sejtjük, hogy a franczia háborúk alatt szövődött e szerelem. E vonatkozás a »*Végbútsú Amelitől*« czimüben van, hol kéri Ámort:

. . . . tanitsd vak követőidet
Édes honjuk eránt való
Szent hűségre, ezen áldozatunk nemes
Példáján . . .

Szerelme elég szenvedélyes, bár édeskéssé teszi korának divatja. Szentimentálisan kéri a futó csermelyt, hogy könnyeit vigye kedvese korsajába, s ha megiszsza, súgják meg néki nagy szerelmét. *(A tsermelyhez.)* Mikor egy szép nyári estén csendes álomba merül *(szép természet-festés!)*: Amelije enyelegve szór rá virágot. *(Az öröm tündérsége.)* »*Az érzékenységek,*« a látás, hallás, szaglás stb. szép sorokban nem győzik magasztalni Amelit. (Ugyanily compositióju verse van Csokonainak is: »*A versengő érzékenységek*«, Lilla, XXVII. dal,) Azonban e szerelem nem soká tarthatott, s Fazekas négy versben is fájdalmasan s igaz érzéssel fájlalja elmultát.

Éj gyűlt rá, melynek napja örökre lement *(Végbútsú Amelihez)*, nyugalma örökre oda van. Később a barátság hoz irt sebére, de még akkor is fájdalmasan kesergi el:

A már forradozó sebet
Mért kell hasztalanul ujra kimetszened?
Szünj meg szivem epeszteni
A múlt boldog idők emlegetésivel.
A meny titka akarta, hogy
Értünk a szerelem hajnala jöjjön el,
Ismét ő maga vonta bé
Sűrű köddel ama ránk nevető napot. (Éljen a barátság!)

Utoljára már férfikorában lobban fel Fazekasban a szerelem, szép kis unokahúga, a háztartását vezető kis Diószegi Erzsike iránt, azonban itt már a rokoni kötelék is mérsékli a szenvedélyt, s az a három adonisi vers, mit hozzá irt, inkább a nagybácsi kedves és átérzett enyelgése, mint igazi szerelem. Ez a kis lány az, kit Csokonai a Fazekashoz irt levélben »félig tejlett virágnak« nevez, kinek társaságában Fazekas »gyöngyvirág gyönyörökre vágy.« *(Márton József kiadása,* 218. l.) A hozzá irt három vers: *Az új bor, A szerentsés történet, A Költsön adott gyümölts* közvetlen, egyszerű enyelgésével, miben nincs semmi pathosz, de annál több a bizalom és melegség: bizonyára Fazekas legjobb szerelmi versei.

Fazekas ösmertetett szerelmi költeményein kivül tekintélyes számmal vannak a Lovász gyüjteményeiben természeti képek, leirások is, mik hol szinte ódai emelkedéssel, hol egyszerű festéssel tanuskodnak irójuk természetszeretetéről. Felösmerhető ezeken is, mint általán e korbeli költőink leiró költeményein a XVIII. századi idegen leiró költők hatása a hosszadalmas részletrajzokban, mik épen ezért, mert már a képzeletre alig biznak valamit, fárasztóak s aprólékosságaik daczára határozatlanok, de érdekesek azon szempontból, hogy a későbbi Aranyban, Petőfiben oly kitünő leiró költészetnek ezek kezdetleges, de figyelemre méltó korai megelőzői. Fazekas is classicus formában ódát ir *A korán jött esőhöz, A tavaszhoz, Az első olvasztó szellőhöz, A hosszu télhez,* vegyítve valamennyibe némi bölcselmi reflexiókat is. *Az alpesi bölts*ben Rousseaut követve fellengőn festi a szabad természetet s a zordonságában is fenséges vihart. Egyáltalán a vihar, a fellegszakadás kedves tárgya; e versén kivül előfordul *Az én kis kertem, A krumpli, A korán jött eső* czimüekben is, sőt *A kétségbeesett szerelem* czimüben egész világomlást fest. Szivesebben rajzolja azonban csendes, kertészkedő életét, miről Csokonai is oly szépen ir, ép úgy, mint a tőle nem is messze remetéskedő Bessenyei, a ki szintén ez időben (1801.) irja a *Római történetek* előszavában: »Nekem könyvesházam a természet.« Debreczeni életében valóban ez volt legfőbb öröme. Mint a »hajnal kedvellője«, már kora reggel virágaival bibelődik, ezeket öntözgeti, kapálja, gereblyéli. Mint Csokonai festi:

»Számlálgatja vig ortzával
Az ezüst játzintokat,
S az Ibolyák arannyával
A szagos gyémántokat.
Most a böltseknek álmára
Hol ébred, hol szunnyadoz,
S majd a képzelt Heloára
Érez, újul, bágyadoz.
Majd a rendtartó méheknél
Kedve telve átsorog.
S érzi, hogy az embereknél
Az ország nem így forog.
Már meglátott: gereblyéjét
És kapáját elteszi,
S félig harmatos Linnéjét
Pipája mellé teszi.
'Jer barátom! lépegessünk
Kis kertednek utain,
S dohogás nélkül nevessünk
Mások bolondságain.
Jer, s érezzük hogy nagy telket
Többször fának ád az ég.
S kis jószágot és nagy lelket
Birni boldogabb sors még.
Jer, e répánál térdeljünk,
Jer, katsint e Tulipánt,
Jer, e töknél süvegeljünk,
Mind használ ez, egy se bánt.

Fazekas egész költészetén meglátszik különben e természet, különösebben e növénykedvelés. Kedves virága — mint Csokonainak — a viola, melyhez egy németből fordított kis verset is ir, s a kökörcsin, mit »pelyhes koszorújával« többször fest le. Az alföldi madár élet, a fürjjel, fülemülével, pacsirtával, a mocsarak zaja, békaival, kacsáival több versében fordul elő. Érzelmet festő képeit is gyakran veszi kedves virágairól s egy-egy ily képe, bár kissé keresett, elég találó:

»Liliomi kényének-kedvének
Elkorhadtak; édes érzésének
Rózsáit a szélvész levágta;
Megelégvésének ibolyáit,
Betsületének zöld borostyánit
Egy kártékony féreg kirágta. *(A boldogtalan.)*

Legérdekesebb e nemben *»Az én kis kertemben«* cz. verse, mely gyakran terhes tudós vonatkozásait leszámítva, eleven részleteivel hű képét adja Fazekas idylli kertész életének. Az egész vers voltakép egy nyári vihar leirása, melyen — mint különben összes természetfestésein — élénken meglátszik *Kleist Tavaszá*nak hatása,[1] csakhogy Fazekasban a Kleistnál is terhes hosszas festésekhez még némi tanszerű betoldások is járulnak. Költeménye elején doctrinair hangon elmondja:

Ma reggel, hogy öntözgettelek
Ragyogónak láttam a napot,
Hogy a láthatárra felkapott.
Fényes képe még alig volt fent,
Hogy mindjárt egy kis fellegbe ment.
Mikor a nap ekképen jő fel,
Nem marad akkor az eső el.

A zivatar leírása, porhozó szelével, tornyosúló fellegeivel, villámlásival, ezüst szinű recze gyanánt ömlő esőjével: eleven és szemléletes. Még inkább az ez után következő rész: a megáradt patakban játszadozó gyerekek, mosdó ludak stb., melyen meglátszik a közvetlen megfigyelés:

»Ni! a gyermekek feltürkőzve
A sok gizgazt hogy dúlják öszve!
Amaz mélységét méregeti,
Eltsúszik s a többi neveti.
Ni tsak, a ludak mint kötődnek
A zajjal, s benne hogy fürödnek,
S hátokat megmosván állokkal
Mint tsapják a vizet szárnyokkal.
A toronkász libákat fére
Hogy tsapja a viz szélére!
Ott egyik nyakát nyujtogatja,
Másik a tollát tisztogatja, stb.

[1] V. ö. Csokonai forditását Márton József 1816-i kiadása, 45—46. l.

Még szebb a virágok gyöngéd, finom leirása:

»Némelyik kinyilt örömébe,
Másik tseppet szorit keblébe,
Eggyen oly szép a tsep játszása,
Mint egy siró szűz mosolygása,
Másiknak úgy függ leveléről,
Mint a gyöngy a szépek füléről.

Legtöbb hírt szerzett e nemben Fazekasnak pár népies hangon, könnyed és szép verseléssel megirt éneke: a *Nyári Esti Dal*, a *Hortobágyi Dal, Ki a boldog* stb., miket debreczeni bámulói kéziratban is terjesztettek. Fazekas amúgy is hajlandó az emelkedettebb hangnemből az egyszerű, pajtáskodó, népies tónusra leszállani: Csokonai nevenapjára irt klassikus ódájában a föllengő hang hirtelen átcsap a jókedvű humorba:

. . . . . . Nézd druszám!
Bachus, régi barátunk
Most hirdet jeles innepet. Vivát! stb.

s ez egyszerű népies hang sokszorta jobb is, mint mikor mindenáron ódai akar lenni. Hogy mennyire erős e nemben: *Lúdas Matyi* mutatja. Hozzá még a tetszetős, gondos forma: könnyen érthető annak idején e dalok nagy népszerűsége. A »*Nyári esti dal*« a puszta esti életét, a csendesülő természetet festi a gondolathoz finoman simuló, harmonicus lebegő sorokban:

»Halkkal ingó lanyha pára!
Száldogáló harmatok!
Kis furuglyám lágy szavára
Tiszta hangot adjatok.
Lengd be véle gyenge szellet
Sik mezőnk határait,
A juhász a nyája mellett
Hadd fülelje sorait.

A »*Hortobágyi dal*«[1] a pusztai szegény legény tetszetős magyaros rajza:

Oh te áldott Kanahám,
Hortobágy mellyéke!
Be sok szegény legénynek
Vagy te menedéke.
Jó paripán ugratod
Pénzt adsz erszényébe,
Szép menyecskét karjára,
Jó bort a kezébe.

E jó izű magyaros hang a versben folyton emelkedik, s végződik a szegénylegény eredeti jó kivánságaival:

[1] Sikerült német forditása *Kertbenytől: Album hundert ungrischer Dichter Dresden u. Pest, 1854.* 62. o. Ugyanott Fazekas (hibás) életrajza 498. o.

»Tsaplárosné galambom!
Tölts bort a kupába.
A szegény magyar legény
Hadd igyon búvába;
Pajtás! Isten áldjon meg,
Őrizzen a kártól,
Vármegyétől, Fiscustól,
Töröktől, Tatártól.

»Ki a boldog:« a falusi paraszt családi életének idylli rajza, sok kedves részlettel, egyszerű népies nyelven, a gondolathoz jól simúló formával.

Pár vallásos verse *(Exsurge cor meum,* a *127. dicséret)* bensőséges, ha nem is mély; bölcselő költeményei, minő pl. *Az önnönszeretet,* az *Éljen a barátság,* hosszadalmasságuk mellett czikornyások s érdektelenek; bordalai ellenben: *Jó a bor, Az élet,* s különösen a Csokonaihoz irt *Édes Druszám* cimű (Koszorú, 1830. 70. o.) — bár nem valódi bordalok — kedvesen bölcselkedők. Pár alkalmi darabjában *(Domokos Lajos halálára, Csokonai névnapjára* stb.) tud enyelgő, s ha kell: emelkedett is lenni. Sőt héha satirikus is, mint a *»Gazdaságtanitó könyvre«* irt versben, melyben kéri a könyv szerzőjét, mért nem árulja el az ő nagy tudománya főtitkát:

»A melly abból áll, hogy tudjon az ember azokból
A mikhez még csak nem is ért, pénzt gyűjteni. Már ezt
Lám, Te tudod, mégis tőlünk titkolni akarnád.

Ezekben áttekintettük Fazekas egész lirai költészetét. Bizonyára nem kiváló az; Fazekas nem volt teremtő genie, maga sem tartja költeményeit valami becseseknek. Egyik verse, melyben, »Horác nevére vágyik, s merőn nyomába lép« *(Domokos Lajos halálára)* ellent mondani látszik ennek, azonban hajlandó vagyok ezt inkább az alkalmi vers természetéből folyó patheticus frázisnak tekinteni. A versgyüjtemény elé tett büszke Horatiusi jelmondat: »ego postera crescam laude recens« valószinűleg az összegyüjtő Lovásztól való. Fazekas maga többször és világosan szól ellenkezőképen. Nem tartja magát felkent költőnek, az ő érdeme mindössze az, hogy

»Olykor, midőn a felkentek
Helikon tetejére
Zengedezni lanttal mentek
Nyelvünk ditséretére:
Én, kenetlen, dudában
Ditsértem a pusztában.

Egyik versében *(Az én poezisom)* igy ir költeményeiről;

»Lantosok-é, hegedűbe valók, vagy tárogatóba?
A miket én eddig firkálék: hogy ne hazudjak,
Nem tudom én. Aprótseprők, azt látja akárki,
És ha dorombba verik, sem szégyenlik magokat meg.

Irói hirnévre alig vágyik, különösen ifjusága multán, férfi korában. Lúdas Matyiját is név nélkül adatja ki, mivel »nemzetünknek érántunk tanusitott érzéketlensége engem is azzá tett minden betsület iránt, mely a nyomtatás útján nyerődhetne.« Pedig Fazekast már életében sok dícséret tömjénezte körül. A debreczeniek Csokonaival egy fokra emelték kedves költőjüket, s szebb verseit kéziratban terjesztgették. Kazinczy is dicséri a Csokonai halálára írt szép verseit (*Magyar Kurír*, 1805, 235 l.); halála után azonnal megindúlt a mozgalom »sok szép elmés és könnyen folyó Versezete« összegyüjtésére (*Magyar Kurír,* 1828. 142. l.) Mikorára ezek 1836-ban megjelennek, Fazekas korántsem nyer oly tetszést, mint régi népszerűsége után várható lett volna. *Toldy* (akkor még »*D. Schedel F.)* az 1838-i *Figyelmező* 1. számában (8. hasáb) mond róluk kritikát. A »debreczeni oskola« természetesen elfogult s lesujtó ösmertetése, a népiesnek (»aljas«-nak, »pórias-«nak) megrovása után Fazekas birálatára tér. »Fazekasnak nem jutott az a magasabb ihlet, mely érzéseink ömlésére s gondolataink röptére a költői bélyeget nyomja; tőle a képzelem szárnyalata meg volt tagadva; érzetei, képei mindennapiak, kifejezése minden nemesség, kecs nélküli.« Az a viszonylagos dicséret, melylyel a többi korabeli költőkhöz hasonlítja, inkább gáncs számba mehet: »Fazekas, ha nem tömött is, legalább nem üres; ha nem költ is, de gondolkodik; neki eszméi vannak, ha prózaiak is; van meleg keble, ha nem a lelkesedés heve is; s ezeknek ama lelki szegénység kora hasznokat vette volna.« Ez után megdicséri pár lyrai darabját: az *Exsurge cor meumot, Nyári esti dalt. Hortobágyi dalt.* Mindebből levonja azt a végeredményt, hogy »Fazekas versei litteraturánk állapotját s közönségünk nagyobb része izlését tekintve, elkéstek«. Bizonyára általában igaza volt *Toldy*-nak; azonban talán mégis hiányzik e kritikából az, mit Toldyban annyira szoktunk dicsérni: az a bizonyos »történeti szempont«. Ha ily szempontból veszi ő Fazekast: bizonyára fog lelni sok, azon korban még értékes gondolatot s figyelemre méltó formát, becsülésre méltó költészetet is.

A későbbi kritika, ha általában Toldyt követi is, elismerőbb lesz Fazekas iránt. Hogy csak egy kettőt emlitsek: *Danielik* rövid lexiconi ösmertetésében [1] (melyben egyébiránt sok a hibás adat) nagy népszerűségét emeli ki; *Kulini Nagy Benő* [2] 1861-ben hoszszabb criticában, melyben elösmeri, hogy »Fazekas nem volt is magasröptü költői természet, ha dalai nem ragadtak is meg hevesen,« kiemeli dalainak »vonzó szelidségét, külső s belső szabályszerűségét,« mely Fazekas »művészi öntudatára« vall. Például hozza fel pár népies költeményét, figyelmeztet tanszerüségére. *Imre Sándor* [3] versei könnyű menetét dicséri. »Nem nagy költői tehet-

[1] Magyar Irók, 1850. I. k. 135. l.
[2] Csokonai Album. Debreczen, 1861. 42 l.
[3] A magyar irodalom és nyelv rövid története, Debreczen, 1865. 197. l.

séggel, de valóban érző kebellel írt s néha igen szép dalai maradtak. Jót és szépet foglalnak magukban.« *Szűcs István* [1] szintén dicséri« mélyen érző kebellel s a természet hű ecsetelésével irt maradandó értékü« darabjait. *Haraszti Gyula* s *Mátray Lajos* részletesen s különösen Haraszti, tárgyilagosan s méltánylón írnak Fazekas lirai verseiről. *Beöthy Zsolt* [2] is dicséri »sok csinos, mértékes, érzéssel irt« dalait. Legujabban *Kardos Albert* [3] irt róla, kevesebb elösmeréssel, mint az előzők, megtagadva Fazekastól még a népiességet is, s kiemelve a Kazinczy-Dayka-féle édeskés választékos nyelvet, melybe csak itt—ott vegyül egy-egy nem annyira népies, mint izléstelen kifejezés.« Úgy véljük, Fazekasban nem ez a legfeltünőbb jellemvonás.

Fazekas verselése elég változatos. Versei nagyobb részt rímesek, bár szivesen ír classikus formában is. (Hatvanhárom verse közül huszonhetet, s *De La Harpe* francia alexandrinjeit is classicus formában forditja.) Ilyenkor nagyobbára a hexametert választja (11.), bár van alcaicus, sapphoi s adonisi verse is (összesen 16.). Verseléséről maga nyilatkozik »*Az én poesisom*« c. versében eképpen:

»Amely verssorok egynéhány egyforma betükön
Végződnek, hajdan azokat nevezék magyaroknak,
Már azokat ma tzigány s kodus szájába valóknak
Hirdetik . . . A mig hát a per valamerre ledülne
Irjunk kis Músám, pompás tógát viselendő
Verseket is, ha tudunk, de azért senkit se nevezzünk
Koldusnak se tzigánynak, az efélékbe ha nem fog
Kedvet lelni, mivel zabolát nem szenved az izlés.

Nyelve általán elég kifejező, gyakori debreczeni tájszókkal keverve. Használja például, mint Csokonai, a bombi, bigets, tsere, szellet stb. szavakat. Ilyenek még: furuglya, palol, tserget, zsendűl, tsimpalygódzik, rekkent zug, hantzuzni, fülelni, babirkálni, elgyalit (elgyengít), toronkászó liba, tátorján, fakadás (=forrás) stb. Kifejezései még ott is hajlók a népiesre, hol a gondolattal s a formával nehezen harmonizálnak. Egy franczia fordításában az anya a »fuvó széltől is téltette« gyermekét; az ellenség serege »kapóra jő,« stb. Alig egy-két idegen szót használ: virtus, jus, módiz; ellenben néha egy-egy igen sikerült tömör kifejezést is alkalmaz: bokor kellem, magamnyi sírhely, az éj az eget betsillagozza, a nap az alkonyt bebiborozza stb. Általában, ha nyelve nem mesteri is, de mindenesetre világos és kifejező; verselése ha nem kítünő is: mindég könnyed, sohasem mesterkélt vagy izléstelen.

Tóth Rezső.

[1] Szabad királyi Debreczen város történelme, 1871. III. k. 979. l.
[2] A magyar nemzeti irodalom története, I. 131.
[3] Debreczeni Ellenőr, 1894. feb. 10. s a Beöthy szerk. Képes Irod. tört. II. 94. l.

PASQUILLUS. CANTIO APOLOGICA.

Gróf Bethlen Pál, Beszterczé-Naszódmegye főispánja, a ki a XV. századból fenmaradt »beszterczei szószedet« felfedeztetéséről értesítette az Akadémiát s alkalmat nyújtott Finály Henriknek, hogy ama nevezetes nyelvemléket tanúlmány tárgyává tehesse s az Akadémia útján kiadhassa: a nemzeti nyelv s irodalomtörténet iránt érzett komoly érdeklődésének újabb bizonyságául, az alább közölt XVII. századi verseket küldötte be az Akadémia főtitkárához. Örömmel vettük át közlés végett s meg vagyunk győződve, hogy nemcsak nyelvi s irodalomtörténeti, hanem történeti szempontból is figyelmet érdemlőnek fogják találni olvasóink, dr. Bergernek, a szószedet szerencsés felfedezőjének ezen újabb leletét.

Áll pedig ez egy levélformán összehajtott s annak idejében le is pecsételt egész ív papirból, melynek külső czíme a következő: *Ad manus Viri R. et Clarissimi Dni Georgii Hendelss Pastoris Ecclae Bistriciensis. Bistricium.* A leragasztott oldalon más kéztől ez olvasható: *Pasquillae ad Principem Georg. Rakozi suosque Consiliarios directae. 1635.* — A szétnyitott egész ív belső részét, a keresztbe fordított íven két columnában írva, a *Pasquillus* foglalja el. A *Cantio apologica* az ívrét hajtott papir első lapját tölti be, míg a hátulsó lap a borítékot helyettesíti. Az 1635. évszámot mutató jegyzet kivételével az egész, a czimzéssel együtt egy kéz írása.

A levél küldője nem jegyezte fel a maga nevét, különben ő csak leírója, nem pedig szerzője a két versnek.

A *Pasquillus* nem ismeretlen. Öt sorral bővebb s több helyen eltérő szövegét olvasni lehet Kraus Chronikájában, Fabritius Károlytól kiadva a Fontes Rerum Austriacarum I. osztály III. kötet 94. s köv. lapjain. Kraus, segesvári jegyző azt írja róla az 1630. évre, hogy ő épen Kassán volt, mikor ott Zólyomi Dávid ezt sok példányban szétszóratte, ő pedig szórúl szóra bejegyezte krónikájába. — 1631-ben más valaki már a Csáki István nevében készült Apologiával együtt írta le s küldötte meg a beszterczei papnak, kitől az a megyei levéltárba került. Abból, hogy Prépostvári Zsigmond nevében is ugyancsak 1631-ben az bőjtnek második hetében készült hasonló Cantio Apologica, melyet csonkán az országos levéltár-

ban talált meg s a Tört. Tár 1888. évfolyama 270. s köv. lapjain tett közzé Pettkó Béla, — azt lehet gyanítani, hogy a kigúnyoltak közűl többek nevében is írtak ily válaszokat, mint a hogy Prépostvári nevében, az ő birtokán Bélteken szerzette azt, patronusa érdekében, valaki az ottani pennaforgatók közűl. — Ezzel egyszerre (u. o. 273. l.) közli Komáromy András, az Apafi udvaráról, mondhatni amannak formájára készült pasquillust, mely azonban több strofát szán Apafinak s külön Apafinénak, míg az udvari nép leginkább két, némelyik közűlök csak egy strofában kapja ki a magáét.

Bethlen Gábor, főbb embereivel együtt, szintén részesűlt ily megtiszteltetésben. Az 1621-ben készűlt gúnyvers a b. Révay család styavnyicskai levéltárában maradt fenn, honnan Szilágyi Sándor adta ki a Századok 1875. évfolyama 382. s köv. lapjain. Szilágyi tájékozó bevezetése végén közli Lifranovith Gáspár kisérő levelét is, melylyel az, Révai Ferencz túróczi főispánnak küldötte meg a verset. Jó barátok egymásnak, szolgálatbeliek uroknak siettek mint újdonsággal kedveskedni az ilyen néha csak pletykapótlékszerű versekkel.

Igy küldhette meg valaki ugyancsak I. Rákóczy Györgynek a róla szóló másik pasquillust, melyet a vörösvári levéltárban talált meg s a Századok 1871. évfolyamában közölt Thaly Kálmán. Ez 1644 körűl irathatott s Confessio Rakocziana czímet visel. Az egész, Rákóczy és Gelei Katona István közt versekben folyó párbeszéd, melyben Rákóczy a neki tulajdonított bűnöket gyónja meg,Gelei pedig poenitentiát szab reá s végül absolválja. Szintén a vörösvári Rákóczy levéltárból közli Thaly, amazzal egyszerre, a Barcsay Ákos által II. Rákóczy György ellen írt nem verses pasquillust.

Politikai vagy vallásos pártérdek, sokszor mindkettő együttvéve szűlte e gúnyiratokat s igyekezett is terjeszteni vagy nyiltan, mint Zólyomi Dávid tette Kassán, vagy levél útján, a hogyan jutottak ezek Révai és Hendelss kezéhez.

A több, kevesebb szellemmel s durvasággal írott versek botrányszámban mentek s kapósak voltak. Egyik védekezési mód, mint látjuk, az apologia írás volt ezek ellen. A milyen a jó nap, olyan a fogadj Isten. A másik mód az üldözés, megsemmisítés, ezért maradt meg belőlük oly kevés.

A XVII. századi politikai s hitvitázó mozgalmak táplálták az irodalomnak ezt a részét. A XVI. század sem mondható e tekintetben meddőnek, mert ha a meglevő könyvek s iratok inkább a vallásos villongások szolgálatára állottak is elő, az a szókincs s nyelvhasználat, a mely hitvitázóinknak rendelkezésére állott, a hegedősök csúfondáros nyelvével atyafias. Ha nyomasztóbb volt is a politika levegője, a szó fegyverét nem fogta a rozsda s ha ezt a papi csuha szabdalásától a papi tekintély sem tartotta vissza, olykor-olykor bizonyosan a háti bőrt, kaczagányt is borotválta, ha egyebekét nem, legalább a papok barátjaiét.

A római vargának Pasquino-nak, híre is alig juthatott még el hozzánk, mikor Tordai Pál hunyadi esperest, gyulafehérvári kanonok és püspöki helyettes 1529. február 1-én mindazokat, a kik a papok ellen gúnyiratokat s ***gúnyverseket*** szerzettek, törvényszéke elé idézi. *(Tört. Tár, 1890. 348. l.)* Ez az évszám elég korai időt jelez arra nézve, hogy a törvénybe idézett gúnyvers-szerzőket, legalább feltétlenűl, ne hozzuk összeköttetésbe a derengeni kezdő reformáczióval: másfelől azonban ennek lehetőségét szintén meg kell engednünk. Ha csak egy maradt volna is ránk azokból a gúnyiratokból s versekből, határozottabban nyilatkozhatnánk felőlök. Csak a híre maradt fen 1561-ből annak a gúnyversnek is, a melyet Huszár Gál reformátor ellen szerzettek s Kassán Misley prépost vacsoráján olvasott először Pesthy Jánosnak a bátyja. Kassay Hegedűs Sebestyént gyanúsították a szerzőséggel s a kassai tanács erősen szedte a tanúvallomásokat, a melyek közül azonban az ismeretesek mind Hegedűs Sebestyén javára szólnak. Az egyik tanúhoz intézett kérdésre adott feleletből kitetszik, hogy ez a vers sem csupán *az eretnek Gall paprull* szólt, hanem Nyitray Benedek s több személy neve is előfordúlt benne, *(ifj. Kemény Lajos közlése a Figyelő XXI. k. 327—331. l.)* a kiknek s köztök az énekszerző Pap Benedeknek *(R. M. Költ. Tára VI. 239. l.)* nyilatkozatából az is látszik, hogy ez a pasquillus sem csupán vallási, hanem egyszersmind politikai érdeknek is szolgált. *(Irodtört. Közl. I. 40. l.)*

A XVIII. s XIX. század sem tért le a hagyományos útról. A közélet mozgalmasabb napjai, a restauratiók, követválasztások s hasonló alkalmak mindig megszólaltatták a kortes hangú parlagi múzsákat; az országgyűléseknek is előkerűlt a maguk Pasquino-ja, a ki, vagy a megyei kortes tanyák elvirított bógáncskóróiról tarlózott egy-egy koszorúra valót, vagy saját ugarján felverődött iringóból, igliczéből kötött olyan amilyen bokrétát. Ezekből Abafi Lajos közölt egy nyalábbal a Figyelő XIV—XV. kötetében. A múlt század 90-es évei irodalmából pedig ide tartozó latin s magyar verseket Imre Lajos tett közzé e folyóirat IV. folyamában. Néha a legsilányabb kötésben is találkozik, a mi különbnek mondható a többinél, néha nagyobbra termett tehetség is »próbál hanczúzni a parnassuson mezítláb«: azonban az Parnassusnak ezen a lejtőjén csak a Mátyási József-szabású poétákat szokta illetni a babérlevél. (Lásd a b. Fekete mellett írt replikáit Semminél több valami-je II. kötetében.) A Mondolat-per dombja környékén is sűrűn találhatók olyan nyomok, a melyekből csak kiadhatatlan nadragulya bokrok sarjadzottak.

A pasquillus-költő legtöbbnyire parasita. A pasquillus. a költői flórának ugyanahhoz az osztályához tartozik s élete, viszonylagos értéke attól függ, mily tartósságú a törzsök, a melyhez tapad, kapaszkodik. Nemzeti történetünknek kisebb nagyobb alakjait szövi-fonja körűl az, a melyet itt közlünk. Igaz mondásai,

rátogásai, tények s talányokként tűnhetnek fel, melyeket igazol, gyaníthat vagy megczáfol a történet. Költői belső becsének, ha ilyenről szólni lehet, saját korának ízlésében volt meg a maga fokmérője: a mi annál értékesebb, a nyelv sajátságai; ezek mindkét darabban akkor is érdekelni fognak bennünket, mikor a történetírás az igazat a hamisból is kivonva, végezni fog velök.

A pasquillus szerzőjére vonatkozólag ezt jegyzi meg Kraus: *Author fuisse fertur Joannes Laskai.*

Bethlen István 1636-ban, I. Rákóczy Györgygyel folytatott versengése közben Laskai Jánost küldte agensül a portára. Az ennek adott instructiót Vass József közli az Uj M. Muzeum 1856. I. 511. lapján. Erről a Laskai Jánosról azt írja Szalárdi, *(III. 7. r.)*: »Bethlen István Laskai János nevű becsületes jó ifjú ember, értelmes, elmés és szép tudományú szolgáját, melynél arra alkalmatosabb szolgája nem is vala Pálóczi Jánoson kívűl, ki már megélemettyebb s nagyobb experientiával is bírván, hogy maga is minden dolgaiban annak tanácsával élne, maga mellől nem akarja vala távol bocsátani. És így a csauzzal Laskai János nagy postán portára besietvén, mindaddig agense lőn urának, még a dolog fegyver és békesség által eligazodott vala«, — azaz 1636. decz. 4-ig, a mikor Rákóczy és Bethlen Szászvároson egyezségre léptek. *(Új M. Múz. 1856. I. 245. l.)* Szalárdi azt is megemlíti róla, hogy valamint az egyezség megkötése után Bethlen István nagy kerülő úton ment vala Ecsedbe: azonképen »Laskai János is, noha salvus conductust adatott volt neki a fejedelem portábul Erdélyre való kijövetelére, de nem bátorkodván arra, Moldvára, és a szörnyű havasokon által Mármarosra kerűlt volt ki. *(III. k. végén.)* Irodalmi munkássága csak ezután kezdődik s a mit Benkő József függő kérdésnek hagyott, hogy melyik Laskai János írta, Erdélyországának szerencsés és szerencsétlen viszontagságait 1588—1622-ig? *(Uj M Múz. 1853. I. 222. l.)* arra azt felelhetjük, hogy ez lehetett, mivel a kolozsvári schola ily nevű rectora Szeben alatt esett el 1599. okt. 28-án. *(Tört. Tár 1881. 489. l. 1893. 121. l.)*

Bod P. azt írja róla, hogy »ment Németországba tanúlni elsőben 1629-dik esztendőben, de annakutána egynehányszor valami nagy Uri emberek gyermekeikkel. Lett volt az ecsedi ekklesiában gróf Bethlen István úrnak papja. Bocsátott világ eleibe könyveket stb.« Az ecsedi egyház papjainak legközelebb *(Debreczeni Prot. Lap. 1896. 39. sz.)* közzétett névsorában 1629—1646-ig hézag van s nem említtetik Laskai neve. 1636-ban, épen az alatt, mikor Bethlen István sajátkezű feljegyzései szerint Laskai János a portán járt *(Tört. Tár 1884. 305. l.)*, Pap János ecsedi papot Bornemisza János tartotta fogságban, kivel Bethlen Péter, a pap szabadon bocsátása érdekében több levelet váltott. *(Tört. Tár 1884. 315. l. — 1885. 592., 595., 736. l.)*

Bod Péter Laskai Jánosnak csak munkáit sorolja fel s a mit

fentebbi idézetünk szerint róla mond, azt egyik fordított műve ajánló leveléből meríti. Laskai ugyanis 1641-ben adta ki Bártfán, *A polgári társaságnak tudományáról* czímű, Justus Lipsius után fordított művét s Madarász György eperjesi polgárhoz intézett ajánló levelében azt írja, hogy: »de e munkám ajánlásának másik oka kegyelmedtül én hozzám vagyon. Mert 1629. esztendőtűl fogva, meg nem tudnám számlálni, mennyi jó akaratját vettem kegyelmednek. Nevezet szerint a németországra való *kétszeri* útamat nagy emberséggel segítette kegyelmed Baraszlóig. Annakutánna sok alá s felvaló jövésemben menésemben valamikor kivántatott, becsületes gazdálkodással volt Eperjesi házánál stb.« Ennek megfelelőleg Joannes Lascovius, a leydeni egyetemre mint Theologia hallgató 1629. augusztus 23-án be is iratkozott, a mint az egyetemi anyakönyv mutatja 24 éves korában.

Laskai semmit sem ír neve mellé. Minden művében pusztán Laskai Jánosnak írja magát s mindenik ajánló levele Nyír-Bátorban kel. Az 1644-ben megjelent s gróf Bethlen Istvánnak ajánlott *Hittül szakadásnak tellyes megorvoslása*-nak Dedicatiójában irja: »hogy mikor Ecsedben az elmúlt Szent Mihály havának huszadik napján a reggeli predikatióról a várban menése közben, kezemben látta volna nagyságod e kis könyvecskét« — t. i. Vedelius művének eredeti példányát, melyet azután magyarra fordított. Bod ebből következtethette azt hogy Laskai ecsedi pap volt, holott mint maga is pap, jól tudhatta, hogy templomba menő vagy templomból prédikáczióról jövő pap kezében biblia szokott lenni.

Szalárdi egy szóval sem emliti a papságot, csak jó ifjú embernek, értelmes, elmés és szép tudományú szolgának mondja Laskait. Ha ezekhez vesszük még azt, hogy Szilágyi Benjámin István, a ki Laskainak utolsó s egyetlen példányban fennmaradt műve, a *Jesus királysága* elé latin distichonokat írt, a szerzőt Reverendissimus helyett *Generosus ac clarissimus vir*-nek czímezi; egészen bizonyosnak tarthatjuk, hogy Laskai János nem volt ecsedi pap, hanem az öreg Bethlen István egyik deákja, a milyen másikul Pálóczi János van megnevezve. Ez utóbb említett műnek, mely gróf Bethlen Péternek van ajánlva, a Jóakaró Olvasóhoz intézett előszavában írja Laskai. hogy: »hét egész esztendeje. miólta e kis munkámnak írásában kezdettem fáradozni« és hogy kötelessége szerint való sok dolga között maradt vele annyira hátra. Papi kötelességek nem akadályozták volna őt ebben, hanem bizonyára az a sok alá s fel való jövés-menés, a mit Madarász Györgyhöz szóló ajánló levelében említ s a mi urának egyéb politikai természetü megbízásaival együtt elég dolgot adott neki.

Ily szolgálat és kötelességek teljesítése inkább hozhatta Laskait abba a gyanúba, hogy ő a pasquillus szerzője, mint ha predikátora lett volna Bethlen Istvánnak Ecsedben. Ha pedig mint predikátor gyanúsíttatott volna szerzőséggel, akkor a Cantio Apo-

logica aligha érte volna be annyival, a mennyit a 7. sorban mond, hogy *Most lépett udvarban,* a mi másfelől arra mutat, hogy Laskai 1630 vége felé állott a gubernátor szolgálatába, hihetően Németországból történt hazajövetele után azonnal.

Különben ki is kereste volna máshol a szerzőt, mint Bethlen környezetében? ha összehasonlította azt a mi a versben a három Bethlenről van irva, azokkal a mik abban a többiekről mondatnak. Még a legszelídebb, ha nem a legdicsérőbb strófa ezek után az, a mi Zólyomi Dávidról, Bethlen István vejéről mondatik; s mivel mint Kraus elbeszéléséből kitűnik, másnap mindjárt megtudták Kassán, hogy Zólyomi szórta vagy szóratta szét a pasquillus szövegét: nem csuda ha még határozottabbá vált a hiedelem, hogy csak Bethlen emberétől kerülhetett ki ilyesmi.

*

A *Cantio Apologica* versfőiből ez az értelem olvasható: *Stephanus Chaki énekel.* Ez az ének nem ügyetlen válasz arra a kemény orczázásra, a miben a pasquillus részesíti Csákit. Mindenre felel, semmit sem hallgat el, nem beszél egyébről, mind azt forgatja vissza, a mivel gyaláztatik. Mégis alig hihető, hogy maga Csáki István írta volna, ha tudtával, egyben másban utasítása szerint s helybehagyásával készült is az Apologia. Neki is lehetett arra termett embere, a mi neki vagy nem esett kezére, vagy a mit méltósága alatt valónak tartott. Olyformán gondolkozhatott s tehetett mint nem sokkal elébb Thurzó György, mikor Forgách Ferencz esztergomi érsek a zsolnai zsinat határozatai ellen, éles hangon tartott nyomtatványban tett óvást. 1610. május 25-én a Forgách által megtámadott evang. lelkészekhez intézett egy levelet, melyből azok olvashatták, hogy mit válaszoljanak; június 2-án pedig azt írja nejének: »Az prédikátorok és superintendensek felől mit íratott legyen az Vöröss pap, régen hiremmel volt, mert az nyomtatott rágalmazó irását is megküldték volt. Igen nehéz az békának az dér és ördögnek az temjény, de válasza leszen, gondom vagyon reá. Arra való az eb, hogy ugasson.« *(Levelei nejéhez II. k. 258. l.)*

A mi a versfőkből olvasható mondatot illeti, abból nem mindig lehet bizonyosat tudni. Im a pasquillus szerzője azt mondja:

Akarnád jól tudom ki vagyok érteni
Az versekben vagyon, ha meg tudnád lelni. —

és a versfőkben semmi sincs. Más versszerző is tett hasonlót. — A *Gyakorta való buzgó könyörgést kéván* kezdetű ének versfőiben pedig világosan ez áll: *Gabriel Bethlen fecit* s közönségesen Bethlen Gábor szerzeményének is tartatik: holott Tofaeus Mihály határozottan ezt írja a Szent Soltárok resolutiója 116. lapján: »mondgyuk a jó magistratusért, a mit mondott az anyaszentegyház, és a mit csak ezelőtt 60 esztendővel is (Bethlen Gábor ide-

jében, mikor ugyanezen 20-dik Soltárt *az ő nevére formálták*, a régi psalmusok közt: Gyakorta való stb.) cselekesznek vala stb.« — Csáki István nevére is más formálhatta a Cantio Apologicát.

Zólyomira vonatkozólag is említhetünk egy adatot. Thaly K. a Vitézi énekek I. k. 135. lapján a Szencsey-codexből közöl egy dalt, melyet gyanítása szerint maga Zólyomi írt volna 1636-ban, midőn már börtönbe vettetett. Becsületére válnék Zólyominak, ha ő írta volna, de a versfők mást mondanak, t. i. ezt: *Fecit Dioszegi*. A versfők visszafelé olvasandók.

A Pasquillus szereztetése 1630. végére vagy 1631. elejére tehető. Kraus azt írja, hogy Zólyomi, mikor a Kálló alatti táborban magát megúnta, felkerekedett. Szolgáit, lovait Tállyán hagyta s maga parasztruhában, egy pár disznót hajtva ment be Kassára. Eszterhází ekkor Jászón volt. Zólyomi a nádor kassai szállásán is megfordúlt s nevével jegyzett kését az asztalba szúrva ott hagyta. Ugyanakkor szórta szét a pasquillus példányait is. Kraus ekkor épen Kassán volt az erdélyi követekkel. Ez csak februárban történhetett, mert Eszterházi a követek számára csak február 10-dikén állította ki a fejedelem által kívánt alakban a Salvus Conductust

PASQUILLUS.

ad proceres regni Hungariae.

Ad illustrissimum principem Georgium Rakoczium.

Az Istennek dolgat Rakoczi forgassad
Hivatalod teőlle vagion jol megh lassad
Papasok tanaczat gyakran elmulassad,[1]
Hogi magad hazádhoz io moddal zabhassad.

Ad Stefanum Bethlen patrem.

Melto Chronicaban irni dolgaidat
Alazatossaggal tartád meg hazádat
Akarad [2] letenni nagi meltosagodath
Hogi az vér ontastol menczet orzágodat.

Ad Sigismundum Kornis.[3]

Nemzeteden kerlek Kornis szegient ne tegi
Hanem erkeolczeöknek te is keovetteőie legi
Mind arulok voltak tis onnat peldat vegi
S el hizem hogi hamar nekik utanok megi.

[1] Kraus szövegében a 3., 4. sor között ez olvasható: *Kengyelidet igyenessen nyomgyat*. — Ez a sor benne lehetett az eredeti szövegben, mert a Cantio Apolog-.ban is ezt olvassuk:

Igyenest akarom kengyelömet nyomni,
Igazán akarok hazámnak használni.

[2] Krausnál: *Nem szánád letenni* stb.

[3] Kornis Zsigmond testvéreit: Györgyöt 1610. márczius 25-én; Boldizsárt

Ad Sigismundum Praepostvári.[1]

Praepostvari vram sem prae sem post nem vagi
Beltek várát eőrizd ha jeövedelme nagi
Arra viselj gondot, hogi teőrben ne akadgi
Partolo vrak keözt ne legi elseő hadnagi.

Ad Nicolaum Ezterhasi.[2]

Ezterhasira is az ezterha cziorogh
Palatinussaga mert cziak iregh forogh
Munkatsioth nem adgiak haidukra is morogh
Félven Zolyomito(l) hassa ugian korogh.

Ad Stefanum Kovaczioziki.[3]

Kovaczioziki uram haniod az kelepczet
De megh tuttak amazt, ugi forgasd az béczét
Az Mise nem haznál, nem is fogh geőrliczét
Hanem hogi el buhas, ásd megh jol az pinczet.

1610 július 4-én fejeztette le Báthory Gábor fejedelem ez utóbbit a maga jelenlétében. Ezekre czélozhat a pasquillus irója inkább, mint atyjára Gáspárra és ennek testvéreire Mihályra és Farkasra, a kiket mindnyájukat Mihály vajda ölette meg.

Krausnál a 3 sorban *tis* helyett *es*; a 4. sorban *nekik* helyett *tessis(?)* áll.

[1] Az erre írt válaszban (*Tört. Tár 1888. 270. l.*) többek közt ez olvasható:

Ország eleiben támasztom én azt most
Praepostvári Sigmond hogy mind prae és mind post.
Prae ő az jókban s az rosszban penig post
De poetánk torkán sűlt volt patvari rost.
Soha pártos nem volt Praepostvári Sigmond stb.

Tudva van, hogy a fejedelemné is gondolt Praepostvárinak fejedelemmé választatására s P.-nak magának sem lett volna az ellen kifogása.

[2] Eszterházi nádor szept. 21-én adta ki a táborba hívó parancsot. Október 3-dikán ír a gubernatornak, a fejedelemnének, az erdélyi tanácsnak és a rendeknek, mely leveleiben sürgeti az ifjú Bethlen István és Zólyomi visszahívását, megbüntetését. Ugyanakkor ír Kornis Zsigmondnak is ugyanerről s így folytatja: »ezekhez járulván az is, hogy az *tőlünk eleskűdt hajduságot* mint akarja felszabadítani kegyelmetek mostani uj kötelességétől, holott ha söprei volnánk az embereknek is nem tudom tovább mint szenvedhetnénk el ennye indignitást.« — Munkácsba Csáki Istvánnak kellett volna a császári titkos tanács és a fejedelemné akaratával beszerkőzni, de Balling János ottani kapitány Kemény János által felvilágosíttatván, ezt a szándékot meghiusította, azután pedig a fejedelemnét is kizárta belőle.

Ismeretes ebből az időből az az Eszterházi nádorra irt gúnyvers, mely így kezdődik:

Nem régen, kevélyen Groff úr Eszterhás
Erdélyre s vesztére mint lator darázs
Vigan megyen sok néppel az undok sok lovász
Fejedelemséget titkon horgász stb.

[3] Kovácsóczi cancellár a kath. párt tagja, a mely Katalint a gubernátor gyámkodása alól kivánta első sorban felszabadítani s Bethlen Istvánt teljesen mellőzni. — *Amazt* helyett *ám azt* is lehetne olvasni, azonban Krausnál is *amazt* van. — *béczét* helyett Kr. *benczet* ír. — Kr. *missa sem* — *s nem foghaz.* — A görlicze fogás=czéltérés. — Kr. *penczet.*

Ad Stefanum Haller.[1]

Vesd el magad Haller mert vtannad vadnak
Hadd el Jozágodat mert Cassán mast adnak
Büzt teőttel Erdeliben, fattia leől hazadnak
Titkon romlasara tractalal Vradnak.

Ad Melchiorem Alaghi.[2]

Az fezket Alaghi Regetzben rakattia
Vakot vet az koczka mert szemével latattia
Az Neostennie magad sirván sipoltattja
Az horvat eneknek notaiat futattia.

Ad Paulum Forgats.[3]

Fogkhagimát eötel volt Forgats Uram reggel
Hogi sokakat czialhas, eölhes megh mereggel
Az agi vetve vagion pokolba teővissel
Az katlan is egh már szamodra kenkeővel.

Ad Stephanum Niári.[4]

Nyár vezteő Nÿar és immar teolben halasz
Czukasa nem leven erdekbli sok kalasz
Az vizben hasigh áll, az feien vakaraz
Uiza helliet akadt varsaiaban kárász.

[1] Haller István szintén a kath. párt tagja. Fia Haller Gábor ezt írja naplója elején: »1630. marcius 1—14. »E tájban az pápista vallást elhagyván, állottam az reformata religióra, mely miá az atyám uramnak haragját vettem stb.« — *Hadd el jószágodat, mert Kassán mást adnak* — sor arra vonatkozik, hogy a császári biztosok, be sem várván az erdélyi biztosokat Bethlen Gábor halála után 1629. decz. 18-án átvették Kassa városát a 7 vármegyével együtt Bornemisza Jánostól s a jószágok kiegyenlítése körül követett önkényű eljárásukkal a fejedelemnét is panaszra inditották.

[2] Az utolsó Alaghi, a ki 44 éves korában 1631. június 15-én meghalt. Regéczet az Alaghiak 1560 ban kapták I. Ferdinándtól. Menyhértnek két neje volt Erdődi Anna s azután Nyári Borbála. Gyermeke egyiktől sem maradt. Országbiró volt, majd 1629-ben a király felső magyarországi főtábornokká tette. Eszterházi nádor az 1631. évi tavaszi hadjáratról a király elé terjesztett emlékiratában ezt mondja róla - »az generalis nihil praeter ossa et cutem habet, elszáradott nyomorodott ember, semmi gondot és terhet nem viselhet erőtlensége miatt s én úgy hiszem, hogy csak az caniculát is nehezen superálja.« Holta után is csak így emlékeztek róla, mint Eörsi Zsigmond 1636. augusztus 13-án kelt relatiójából kitetszik, hol Huszejn budai vezér basáról ezt írja: »az mint ábrázatját láttuk az vezérnek és staturáját is, kicsiny ember, mint egy szegény Alaghi Menyhárt olyan ábrázatu stb.« *(Tört. Tár 1884 81. 491. l.)* — Az Alaghinéról szóló 34 sor kivehető értelmével némileg összevethető az, a mit 1632 okt. 28-án Rákóczy Pál ir I. Rákóczy Györgynek a köztök fenforgott vagyoni kérdésben különösen a mádi szőlőkről: »igen megindította az jó Alaginét az mádi must, maga megelégedhetnék ennyi esztendőkig való italával, *Tótországban* nem is szokott az mádi borhoz *(u. a. 663. l.)* Ez inkább Erdődi Annára illenék s lehet, hogy ő volt Alaghi második neje.

[3] Forgács Pálnak nem találom nyomát. Talán Bornemisza János hadának volt egyik tisztje s mivel később sem említtetik, Rakomáznál eleshetett.

[4] Kr. *Nyari s immar telben*-t ir; *czukasa* helyett pedig helyesen *czu-*

Ad Andream Kapi.[1]

Kapi András vram santalni eredtel
Hogi felseő Jozagbol puztuln(i)a kezdtel
Melli miat vgy vagion nagi büt is szenvedtel
Maradgi hivsegben cziak megh lez az mit kertel.

Ad Stefanum Bethlen filium.[2]

Hwseged magadnal nagiobba tettet
Ekes bezededdel edgiűt keőtetet
Elmeuel is Isten elessel szerettet
Mind hwven szolgaltal vallahun kellettet.

Ad Davidem Zoliomi.[3]

Solyom modra nyargalsz io vitezid eleőt
Kedvesseget niertely vitessegedt kellet
Az keőssegh nem vehet pihenest és szelleőt
Mert cziak Szekelhidra gyüteőd az sok velleőt.

Ad Catarinam.[4]

Meg trefalad magad Catharina Aszszonny
El haniad kenczedet ki neked nem haszon
Az meli te lattrod volt arulodis azon
Cziaki miat lezen pendeliedis vazon.

Ad Stefanum Cziaki.[5]

Hát neked mint teczik az vdvarbírosagh
Örizd az el czialt penzt mert masé az orszagh
Alab alab zaly cziak talam az koczissagh
S nem ment Isten teölle rád szál az lovássagh.

haia-t; *csuhája nem lévén érdekli sok kalász* azaz szúrja sok hal szálka. — Nyári István Bethlen G. idejében kállói kapitány volt. Mehemet basa 1629. decz. 10-én már azt irja a gubernátornak, hogy: Nyári István penig az erdélyi fejedelemnek minden marháját elhajtatta *(Tört. Tár. 1884 298. l.)* Ugyanakkor már a hat császári biztos egyike felső Magyarországon. A palatinus továbbra is a kállói kapitányságban akarta hagyni, de ő abban nem akarván megmaradni *(u. o. 82. l.)*, ez lehetett az a *kárász*, a mi *viza*, Kr. szerint *vidra helyett akadt varsájában.*

[1] Kapi András, Prépostvári Zsigmond veje; ipával együtt azok közé tartozott a kikhez a fejedelemné környezete bizalommal viseltetett.

[2] Kr. *tettet* helyett *tetettett*. — *edgiüt* h. *edgyüe*. — Ifjú Bethlen Istvánról mások is csak jót mondanak. Meghalt 1632. decz. 23-án *(Tört. Tár. 1887 812. l.)*

[3] Zólyomi *velő* (vagyon) *gyűjtését* Szalárdi is bőven leírja *(III. k. 4. r.)*

[4] A fejedelemné *kincshányását* részletesen leírja Dr. Ötvös Ágoston, Brandenburgi Katalin fejedelemsége czimű értekezésében, de a házasságtörés vádja ellen erősen védelmezi.

[5] Csáki István válasza, védelme a Cantio apologicában olvasható

Ad Petrum Bethlen,[1]

Nem talaltam nalad egiebbet hüsegnel
Cziak hogi teobbet keőltez kis jeövedelmednel
Nem ered festekkel bár megh gőngerődnel
Tovab ne nyutoznal pokrocziod veginel.

Ad Capitaneum Tokaien: Bakos[2]

Bacchus termezetŵ Bakos nez magadra,
Mellŷ szep vagi hogi fűzhets olvassod nyakadra,
Alunan keonieórgez ugi nez az padlásra
Uerebek hullatnak rezet aiakadra.

Ad Joannem Bornemizza,[3]

Wariak araniazo koszos Bornemiszsza
Tericz az lo zaiat takarodgial vizza
Mert el unod varni megh bé áll az Tizza
Megh akad az Berken nyakadbeli lesza.

[1] Bethlen Péterre ily bejegyzést találunk a leydeni egyetem anyakönyvében:

1626. Rectore Antonio Walaeo II.

Jul. 25. Illustrissimus Petrus Bethlehem de Ictar Comes Comitatuum Hoenjadiensis (sic!) et Maramarousiensis perpetuus, dominus in Hoest et Iliae 17.
» » Michael Cornis de Totwaradje nobilis Transylvanus, ejusdem Comitis Aulae Mag. 26.
» » Joannes Danielis nobilis Transilvanus, 17.
» » Joannes Bethlehem etiam nobilis Transilvanus, 14.
» » Ladislaus Abaffy nobilis Hungarus, 15. ministri ejusdem.
» » Stephanus Toeltsoki Hungarus, ejusdem illustris Comitis praeceptor. 26.
» » Gasparus Tornai Hungarus, ejusdem familiae assecla. 23.

(Album studiosorum academiae Lugduno-Batavae 1575—1875. Accedunt nomina curatorum et professorum per eadem secula. Hagae Comitum 1875, 4. r. 194. hasáb.) Bethlen Péter és kisérete útjára vonatkozó levelek találtatnak a Tört. Tár 1881. 193-9. — 1884. 315., 591. — 1887. 8., 9., 21., 26. — 1888. 383. lapján. — Kr. *göngerödnél* helyett *geöngyörednel*-t ír, mi = összehúznád magad.

[2] Kr. *Ad Stephanum Bakos*-t ír, a mi helyesebb, mert Esterházi is ezt mondja id. Emlékiratában: Az szendrői kapitány eddig Bakos volt, de soha benne nem lakik és nem a vicéjével, sem alattvalójával jól nem alkuszik, noha volt valami biztatása az kállai kapitányságról udvartul, de ő mindenestől nem oda való ember, ugyannyira, hogy az egész kállai vitézlő nép is esedezett instantissime, hogy közikben ne bocsássam, bizony dolog igen immaturus és indiscretus is s ezeket vesztené, félő, az hajduságnak is, az kikkel szomszédságot kell viselni. Ott penig Szendrőben nem akar megmaradni stb. *(Tört. Tár, 1884. 82. l.)* Ebből az látszik, hogy a pasqu. első sora igazat mond. A második sor katholizálására vonatkozhatik. A 4. sorban Kr. *verebek* helyett *Ven ebbek*-et ír.

[3] Kraus megjegyzi krónikájában az 1631. márcz. 15-én történt rakamazi veszedelemre czélozva, hogy: »Der Generalis Bornemisza führet das Volck tückischer weiss vber die Tissa vnd gehet ihm Justament laut seinne pasquilischen Versen: Megakad az berken nyakadbeli lesza.« Kr.-nál a 3. sorban *be all* helyett *megh fagy* van.

Ad Haidones.[1]

Tippanos vitezek ugi serkendgietek
Botskortok teleket szorossan fűzettek
Keri János hadat mezze kergessetek
Mert Boytoriant akar hinteni keozzetek.

Ad Lectorem.[2]

Akarnad iol tudom ki vagiok erteni
Az versekben vagion ha megh tudnad lelni
S ezeknek végere ugi tudhatnal menni
Hogi az Locum tenens keri udvarlanni.

CANTIO APOLOGICA

Magnifici Domini Stephani Czyaki, in emissum contra se pasquillum.

Segiütsegwl vram cziak tegedet hilak,[3]
kit az kereztienek tiztelnek s imadnak
minden szüksegünkben hozzad folytamodnak,
legi oltalm(az)oia en Igassagomnak.

[1] Kr. *serenkedjetek*-et ír helyesen. *füzéttek* h. *keösselęk.* Kéri Jánosról irja Esterházi *(id. h. 75 l.)*, hogy a Kállóból Zólyomi ellen küldött vitézlő nép előtt a commendó övé volt.

A *tippanós vitéz* a gyalogos katonát jelentő *talpas*-sal egyértelmű; *tipegtapog, toppan* szavakból magyarázható.

[2] Kr. *érteni* helyett *meg tudni*. — *vagyon* h. *vagyok.* — *tudnád* h. *tudot.* — *tudhatnál* h. *tudhattom.* — *kéri* h. *kere.* — A két utóbbi varianst elfogadandónak vélem, mert helyes értelmet látszik adni.

Ezeknek végére ugy tudhattam menni,
Hogy az Locumtenens kére udvarlani.

Alaghi Menyhért fögenerálisnak s egyszersmind Kassára helytartónak is volt kinevezve. Ugyanakkor Eszterházi nádor is Kassán időzött Akár az öreg generalist értette, akár, a mi hihetőbb, a nádorra czélzott, a kinél, mint Kraus irja, ott járta bizonyságául kését az asztalba szúrva ott is hagyta Zólyomi: gúnyt gúnynyal tetézve, vezeti félre az olvasót. A két első sorban vagy azt mondja neki, hogy a versekben *vagyon* a szerző (neve), vagy azt, hogy a versekben *vagyok* t. i. Zólyomi: amazt nem találja, emezt a sok közül bajosan találná el. De kétszeresen is eltalálja vagy a pasquillus szavával élve *érdekli* Zólyomi Esterházit, a ki midőn másnap hazaérkezett, a szoba seprés alkalmával megtalált kés nyomán bezzeg kerestette Zólyomit; *ess war aber* — Kraus szerint — *tarde fabulari, untter dem war er schon vber die Tisza kommen.*

Hogy Esterházira vonatkozik a czélzás, abból a négy sorból is bizonyos, a mi a beszterczei példány végéről hiányzik, de megvan Krausnál s igy hangzik:

Cziak ne sies vard megh az gloriat
Es az orszaghnak salutatiójat
Mert neked adgyak az Brachium regat
Az melyet regen Bekest is aspiralt.

Esterházi a nádorság mellett az erdélyi fejedelemségre is vágyott, míg a szegény Alaghyt ezzel senki sem gyanusíthatta. Békes Gáspárt kell érteni a Bekest alatt, a kinek kudarczára kivánja emlékeztetni Esterházyt.

[3] Balassa B. is így kezdi egyik énekét: *Segítségül hívlak téged fő Istenem!* melynek 27. sorában, mint itt az 5. sorban, a bosszuállás is a biblia (Róm. 12. 19.) szerint említtetik. A kezdetet B. is Szent Dávid zsoltáraiból vette *(l. 70. 46. s több zsoltárt)*

Te read egiedül en az bozzu allast,
biztam hogi megh bűntesd ezt az alnok halaszt
most lepet udvarban holot az gyalazast
Veteknek sem tartia ember-ragalmazast.

En nemzettem keözzül nem volt egi arulo,
attiamis hazamban io strasa őrallo,
mikor kevantatott volt io peldatado
hat engem sem illet ott gyalazatos szo.

Pluto scholaiabol te most hogi ki leptel,[1]
nem hoztal kiczin lebe egyebet epenel
szüuünk haborgato keserves meregnel,
Kiuel ilÿ Nemzetes Nagi Urat veztenel.

Ha Isten válaztia az Fejedelmeket,
Papp[2] is tanitnak erre benneteket
tizteleti meltok, s megh bechüllüek eoket,
te hogh igi gyalazod karhozatos vetek.

Azt mondod hogi latra voltam en uramnak,
igaz hŵ szolgáia voltam s vagiok annak,
hazucz aruloul, noha arul(ó)nak
mondasz engem lenni s ez aruloarak.[3]

Nagi ur vagiok voltam s leszek is mind addigh
migh Isten akaria, talám megh tart vegigh,
hazamnak zolgaliak eletem fottaigh,
az en aszszonÿomnak miben tudok s illik.

Vgi vagion sok ioval volt, azt nem tagadom
megerdemlet is talam szolgalatom,
de ha latra voltam, utolso oramon,
megh büntessen Isten azt eo rea bizom.

Sok aldasi keözeti az Isten Engemet
elmevel is ollÿal lattodt es szerettet,
az lovazok keozzul eleb leszek hidgied,
megh erdemlek talam lovazmesterseget.

Cziak arra is tudom hogi te tudatlan vagi,
ha lovassagra iutcz kezemben ugi akadgi
megh tanitlak mibeöl all az kalan mazzagh,
gane szarasztani abrakot mient adgi.

[1] Czélzás lehet arra, hogy Laskai csak nem rég jött meg a külföldi egyetemről.
[2] Papp=papok.
[3] Olvashatatlan szó.

Hogi ha koczissagra iutna az en vgiem,
kiteöll az Uristen megh otalmaz engem,
Rudas mestersegben lenne maradasom,
abban is elhidgied mert vagion io modom.

Akarz azert talam Felleitarom lenni,
megh tanitlak mint kel ostor heztet[1] fonni
Lőczert oldaladon hinnet kel viselni,
gyepleős lonak mint kel fület megh m . . .[2]

Kotyodol[3] en ream, te neked ugi teccik,
hogi mar engem gyalasz, de azt el nem hizzik.
ismer Erdely Orszagh ezenteöl megh teccik,
ki volt haza fia s kiteöl puztitatik.

Igienest akarom kengieleomet nyomni,[4]
igazan akarok hazamnak szolgalni,
Vram Fejedelmem el is fogia hinni
hw szolgalatomat mikor fogia latni.

Ennekem iol teccik az udvarbirosag,
mint hogi beöiteös vagiok itt vadnak szép vizak,
Zep keczege vagion, io bor is, es harcziak,
az ki te eleőtted hizem igen vÿság.

Nem azert lakom itt hogi arulo volnék,
vagi hogi Feiedelmem ellen practicalnek,
hazam romlasara hogi mit inditanék,
nemzetem iol tudom aszol gyalazodnék.

Elegh nagi latorsagh teőlled kikek *(így!)* kapsz,
engemet meltatlan arulonak vadolsz
Iteletkor azert az Christus megatkoz,
Mesteredhez mikor iutandasz Plutohoz.

Kevanhatnek gonoszt, de nem illik hozzam,
Mert ur vagiok s tudod nagi ur volt az attiam,
talam az Vr Isten boczattod igi ream,
Szent David eleöttem vagion lam szep peldam.

En nem irok teöbet nem is karhoztalak,
nem aranzon haznat az moczÿkol(o)dasnak
gÿalazad magadot mert en nem gyalazlak
nem itellek teged hoszszam haszol(o)nak.

[1] *kezt* talán súdár?
[2] A leiró sem értette.
[3] Ismeretlen szó.
[4] A pasquillusnak Krausnál olvasható 4. sorával vethető össze.

Latom tucci Doakul tudot amaz peldat,
meg gÿözzed ambator azert rusniasagat,
nem kerulhetted el büzy es mocziokiat,[1]
ne kerelÿ hat teöbbet, ertem az Igazat.

Finis — 631. 22 martÿ.

Sz. Á.

PETŐFI »IDÁ«-JA.

A Fővárosi Lapoknak köszönettel tartozunk, hogy Borsos István egész czikket átvette folyóiratunkból, mert ez által alkalmat nyujtott arra, hogy igen rövid idő alatt megtörténhettek azok a nyilatkozatok, melyek a költemény eredetét, Petőfitől származását teljesen eldöntötték. A figyelmes olvasó, közlésünk után sem igen kételkedhetett a felől, hogy ki lehet a szerző. Petőfi szó-összetételei, szólamai, képei, ellentétei, szóval mindaz, a mi Petőfit jellemzi, a conceptio merészségével együtt, megvan a költeményben. Nem egy sorának, gondolatának, majdnem szórúl szóra megfelelőjét lehetne idézni többi műveiből, mint például: *Lerontom a hűség oltárát* stb. *Te állj, ha kell a templomot lerontom érted.*

Domanovszky Sándor úr, a Fővárosi Lapok 13. számában néhai atyja szerzősége mellett szólalt föl. Erre megjegyezhetjük, hogy Petőfi, Kemény János számára is irt két költeményt, a ki azokat a pozsonyi önképző-kör ülésein szintén a maga neve alatt olvasta fel s irta be az Emlékkönyvbe. *(Ferenczi, Petőfi Életr. I. 218.)*

A Borsos István által előállított két szavahihető tanú mellé, Domanovszky Sándor czikke után nyomban harmadik is sorakozott, t. i. Kozma Sándor nyug. főügyész, a ki fia Kozma Andor, legkiválóbb ifjú költőink egyike által tolmácsoltatta a Főv. Lapok 14. számában bizonyságtételét a felől, hogy az »Ida« csakugyan Petőfi szerzeménye. Ezeken kívül Borsos István a Főv. Lapok 21. számában még negyedikre is hivatkozik Paál István személyében, a kik mindannyian Petőfivel egy időben tanúltak vagy tartózkodtak Pápán. Végül Puzdor Gyula zárja be a a nyilatkozatok sorát a Főv. Lapok 22-ik sz.-ban.

Az így folyt s talán véget is ért bizonyítás tartama alatt, dr. Baróti Lajos öt ismeretlen versét közölte Petőfinek a Vasárnapi Ujság 3. számában, honnan azokat a Főv. Lapok is átvette 18. száma tárczájában. — Nemcsak ez a gyarapodás mondható örvendetes eseménynek, hanem az a jelenség is, hogy művelt közönségünk irodalomtörténeti kérdéseink iránt ily élénk érdeklődéssel viseltetik.

---

[1] A latin példabeszéd gondolatom szerint ez:

Hoc scio pro certo, quoties cum stercore certo,
Vinco aut vincor, semper ego maculor.

ADATTÁR.

HEYDEN SEBALD GYERMEKI BESZÉLGETÉSEINEK LATIN-MAGYAR SZÖVEGE 1531-BŐL.

— *Adalék Sylvester János irodalmi működéséhez.* —

(Első közlemény.)

Irodalomtörténetünkben a felmerült kétségek daczára is mindeddig erősen tartja magát az a nézet, hogy a legelső magyar nyomtatvány a Szent-István király jobb kezének megtalálásáról szóló imádság és ének volt, melyet 1484-ben nyomtattak ki Nürnbergben, tehát ugyanott, a hol már egy évvel előbb Koburger Antal kiadásában Temesvári Pelbárt beszédei is megjelentek.[1]

Ezután következik, sőt minthogy a nürnbergi nyomtatványnak csupán emléke maradt fenn, valósággal első nyomtatott magyar szövegünk az, mely *Heyden Sebald „Puerilium Colloquiorum formulae“* czímű iskolai kézi könyvében jött ki a latin, német és lengyel szöveg társaságában.

Heyden Sebald, egy előkelő származású nürnbergi iskolamester 1499. decz. 8-án (más adatok szerint 1498. vagy 1494.) született Nürnbergben.[2] Szülővárosa Szent-Lőrinczről és Szent-Szebaldról nevezett

[1] *Toldy Ferencz,* A legrégibb magyar nyomtatvány. (Uj Magyar Múzeum 1857. I. 501—509. l.) V. ö. M. Könyvszemle 1876. 68. l. *Szabó Károly,* Régi Magyar Könyvtár I. 1. sz. Legujabban *Szamota István* állította róla, hogy soha sem létezett a »Murmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból« czímű 1896. megjelent akadémiai kiadványban.

[2] Életrajzát *Zeltner G. G.* írta meg legbővebben ily czímű monografiájában: *Kurtze Erläuterung der Nürnbergischen Schul- und Reformations-Geschichte aus dem Leben und Schrifften des berühmten Sebald Heyden Rectoris bey S. Sebald. Nürnberg 1732.* 4° Heyden arczképével. Később ugyancsak *Zeltner* e művének több adatát helyreigazította s újabbakkal pótolta *Sendschreiben von dem merkwürdigen Leben Johann Ketzmanns, ersten Evangelischen Rectoris der Schul zu St. Laurentzen in Nürnberg. Frankf. u. Leipzig 1734.*

iskoláit kijárva, 1513. Ingolstadtba ment és ott megszerezte a magisteri czimet. Egyideig ezután Stájerországban Knittelfeldben (?) majd a Mura mellett fekvő Bruckban tanítóskodott, innen Leobenbe ment s fölkeresve Gryneus Simont, a később hiressé lett báseli tanárt, ki budai szerepléséről nálunk is ismeretes, Gyertyaszentelő Boldogasszony napjától Szent-Györgynapig (febr. 2. — ápr. 24.) mellette maradt mint kántor. Innen egy regensburgi kirándulás után visszatért szülőföldére Nürnbergbe s itt 1520. körül kántor lett a kórházi iskolában.

Más és általánosan elfogadott adatok szerint nem a Mura, hanem a Lajtha mellett fekvő Bruckban, tehát Magyarországon tanítóskodott egy ideig a Gryneus Simon oldala mellett, vagy talán helyesebben az ő ajánlatára.[1]

czimű munkájában. Mi is ezt a művet használtuk a Heyden életrajzánál forrásúl a nürnbergi városi könyvtár egy példánya után, melynek hozzá kötött lapjain becses pótlékok s új adatok vannak mind a Heyden életrajzához és irodalmi működéséhez, mind a Heyden család történetéhez. Fentebbi művet követi *Will*, Nürnbergisches Gelehrten-Lexicon. 1756. II. 115—118., *Rotermund* Ersch u. Gruber Allg. Encyklopädie II. Section 7. Th. 363—4. l. *Goedeke*, Grundrisz zur Geschichte d. deutschen Dichtung I.[2] 177. Allg. Deutsche Biographie XII. 352. lap,

[1] Közöljük Zeltner idézett művének a nürnbergi városi könyvtárban őrzött példányából az idevonatkozó kézirati bejegyzést: »A. 1519. kam er hinab nach Steyermark und gab daselbst zu Keytoffel (potius: Knittelfeld an der Muer eine feine Stadt 2 Meilen von Judenburg) einen Schulmeister ab, verfügte sich hernach nach Bruck (an der Muer eine Stadt mit einem Schlosze) und von der nach Loiben (oder Leuben, eine mäszige Stadt mit guten Eisenhämmern), wo er den M. Simon Grynaeum besuchte und von Lichtmesz bisz auf S. Georgiistag dessen Cantor war. Als er nun wieder in sein Vaterland zu reisen und seine Befreunte und Verwandte zu besuchen sich entschlossen, kaufte er ihm zu Judenburg ein Pferd und kam M. Jun. nach Regenspurg, wo er seine Mutter Vetter Leonh. Wepeins angetroffen, der ihn freundlich aufnahm und kostfrei hielt, auch einen ledigen Schuldienst daselbst anzunehmen stark ermahnet, denn Wilh. Scoparius so selbigen bedienet, nach Ingolstadt beruffen wurde, den er aber nicht annehmen wollte, sondern vollends auf Nürnberg gereiset und allda in Schuldienste bei S. Sebald sich eingelassen. Zeltner in vita Kezmanni pl. B₁a [t. i. 9-ik lapon; az ívjegy idézve, mivel a mű nincs lapszámozva]: »Ehe er nach Hausz gekehret, oder doch daselbst zu Diensten gelanget, anfänglich in einem geringen Städlein in Steyermarck auf eine kurze Zeit, nachdem aber in Ungarn unter dem hernach berühmten Baszlischen Theologo Simon Grynaeo (Adami setzt Grynaeum zwar nach Ofen. So viel mich aber obbemeldter Freund [a 7. lap egy jegyzete szerint ez a barátja Doppelmayer volt] berichtet, so stunde Heyden in Bruck. Es kan aber wol seyn, dass wann sich Grynaei Inspection nicht dahin erstrecket, er doch auf seine Recommendation dahin gekommen) als Cantor einige Zeit im Amte gestanden von dannen aber erst

Nürnbergi kántor korában már Luther követője volt, mit az által is elárult, hogy 1523-ban a *Salve regina, mater misericordiae* kezdetű híres kath. egyházi éneket átalakította, Krisztus nevét tevén a Máriáé helyett, ilyenformán: »Salve Jesu Christe, rex misericordiae«, a miért egy Schatzgeyer Gáspár nevű ferenczrendi baráttal meg is gyűlt a baja, de másfelől népszerűsége is növekedett s a következő évben a Szent-Szebald iskola rektori állását nyerte el, melytől a városi hatóság Denk Jánost anabaptista nézetei miatt elmozdította.

Az iskolai tanítás mellett buzgó részt vett a vallási vitatkozásokban, így az 1525. évi nürnbergi vitatkozó gyűlésen, melyet katholikus és lutheranus lelkészek tartottak s 1554. egy másik colloquiumon, mindkettőn mint a vitatkozások jegyzője.

Mint iskolarektor is híres volt többek között arról, hogy a görög nyelvet ő tanitotta először iskolájában s a költészet tanítására is kiváló gondot fordított. Iskolájában tanítványainak száma olykor 400-ra is felment.[1] Hosszú életet élt, 1561. júl. 9-én halt meg Nürnbergben.

Sokoldalú és tevékeny *irodalmi munkásságot* fejtett ki, mely a theologia,[2] egyházi költészet,[3] zeneirodalom és paedagogia között oszlott meg.

Egy műve, mely *„Musicae στοιχείωσις“* czímen a zene hasznáról, továbbá skálákról, kulcsokról, hangokról stb. tanít, 1529. körül[4] jelent meg s 1530., 1532., 1537. stb. újabb kiadások követték. Szintén több kiadást ért *„Leges scholasticae carminice“ (1530.)* cz. műve. Más műve: *»De causis rem literariam tum conservantibus tum pessundantibus ad optimates Germaniae carmen hexametrum« (Nürnberg 1534.)* az irodalom hanyatlásával foglalkozik s annak okaiul a jutalom hiányát

nach Nürnberg sich wieder gewendet und seiner ersten Function in Spital vorzustehen angefangen. Dergleichen Herumwandeln . . damals sonst sehr üblich und fast allgemein gewesen . .«

[1] *Zeltner,* Leben J. Ketzmanns 11. l. Tanitói működésére szép világot vet egy 1554. évben kelt levele, melyet szintén Zeltner idéz: »Quin et hoc audiant laborum meorum contemtores, quod . . longius decennio ad hunc usque diem graecam institutionem extra communis scholae ordinem tempus cotidie, matutinis horis, antequam alia consueta exercitia incipi solent, professus sum. At pro ea tam liberali institutione mea nemo unquam mihi ne obulum quidem persolvit.« (U. o. 12. l.)

[2] Felsorolja *Will,* Nürnb. Gelehrten-Lexicon II. 117—118. és *Zeltner* i. m.

[3] Lásd *Goedeke* i. m. 177. l.

[4] *Brunet* ezt jegyzi meg az 1532. évi kiadásról: »Ouvrage rare dont on cite un première édit. de 1529 et un autre de 1530. Il a été réimpr. sous le titre d'Institutiones sive rudimenta musices. (Manuel III.[5] 150. l.)

a tudósok megvetett és szükölködő állapotát hozza fel s végül felhívja a német főurakat az iskolák jókarbantartására és a tudósok pártfogására.

Iskolai használatra készült *„Paedonomia Scholastica" (Nürnberg 1546.)* czímű műve, melynek 25 szakaszában a tanulásról, németből latinra fordításról, az ismétlésről, iskolai fegyelemről, iskolai morálról stb. tárgyal, a mely több kiadást ért s német fordításban is megjelent (1547.).

Hasonlóképp az iskolai oktatás czéljára készült a *„Nomenclatura rerum domesticarum" (Nürnberg 1530.)* cz. műve, a mindennapi életben előjövő szavak gyűjteménye német és latin nyelven.

De mindezeknél sokkal elterjedtebb volt egy másik műve, mely nevét messze hazáján túl is ismertté és népszerűvé tette, mely újabb és újabb, javított vagy bővített kiadásban akkor is közkézen forgott, a mikor szerzője már rég nem volt az élők között s vele theologiai műveinek emléke is sírba szállott, mikor egyházi énekeit is alig énekelték többé s egyéb műveit is, mint túlhaladottakat, másokéi szorították háttérbe. Egy jelentéktelen, az elemi oktatás számára készült tankönyv ez, mely *„Formulae puerilium colloquiorum"* czímen 1528. évben jelent meg Straszburgban (Balth. Beck) [1] s a családi és iskolai élet köréből vett s rendesen két tanuló szájába adott beszélgetéseket (dialogusokat), szám szerint 27-et foglal magában latin és német nyelven. Igy egy beszélgetésnek az üdvözlés, egy másiknak a lefekvés a tárgya, egy a tanulással, más az evéssel és asztalterítéssel, ismét más a játszással és czivakodással stb. foglalkozik. A kérdések és feleletek tartalmának naiv egyszerűsége, mely a fejletlen növendék gondolkozás- és beszédmódját híven utánozta és eltalálta, kedvező fogadtatást biztosított neki nemcsak hazájában,[2] de messze ennek határain kívül is.

[1] Teljes czíme: »*FORMVLAE PVERI | lium colloquioru͂, pro pri | mis Tyronibus Sebaldinae | Scholae. Norimbergae per | Sebaldu͂ Heyde͂ eoru͂de͂ p̃ceptore͂ conscriptae. | Sebal. Heyd. ad Nasutu͂ lectore͂ | Cõsultum pueris uolumus | Na | sute ualeto. | Queritur his fructus gloria nul | la mihi. | M. D. XXVIII.* Kolophon: *Getruckt zu͂ Straszburg durch Balthasar Beck am Holtzmarckt.* Kis 4-rét, A—C (A, B 8—8, C 7 levéllel) = 23 számozatlan levél. A czímhez keretűl egy fametszet szolgál, mely felűl két angyalt, alúl szarvast és nyulat, két oldalt fákat ábrázol, az egyik fán madárral és evettel. A 2. lapon Heyden előszava áll: Sebaldus Heyden pveris suae fidei commissis S. D. Egy példánya a nürnbergi Germanisches Museumban van, ezt használtuk Bezold múzeumi igazgató szivességéből.

[2] Számos kiadásaiból felemlítjük a következőket: *Erfurt 1530. Lipcse, 1541.* Egy ujabb (1669-ik évi) kiadás ismertetését l. *Zellnernél* i. m. 63. l.

Igy Ephorinus Anzelm krakkói orvosdoktor, ki Hippokratest, id. Plinius Természetrajzát orvosi magyarázatokkal ellátva Krakkóban közrebocsátotta,[8] a latin és német szöveghez még lengyelt is csatolt s úgy adta ki Decius Jodok Lajos lengyel történetíró s I. Zsigmond lengyel király titkára fiának, Jodoknak ajánlva.

Nem késett soká a *magyar fordítás* sem, egy újabb kiadás ezzel együtt, tehát most már négy u. m. latin, német, lengyel és magyar nyelven jelen meg szintén Krakkóban Vietor Jeromosnál 1531. évben,

[8] *Wiszniewski M.* Historya literatury polskiej IX. 552. VII. 380—2. IX. 463. l. E kiadást, melynek nyomtatási évét sem tudjuk, de a melynek a négy nyelvű kiadást meg kelle előzni, hosszas fáradozásunk mellett sem sikerült kézhez kerítenünk. Valószínűleg megegyezett az az 1571. krakkói háromnyelvű (latin, német, lengyel) kiadással, mely *„in Officina Matthaei Sibeneycher"* nyomatott, s melynek egy négy levélből álló töredékét a krakkói egyetemi könyvtár igazgatóságának szívességéből használtuk. Ebben a czímlap után következő két lapot az Ephorinus ajánlása foglalja el, ugyanaz, melyet az 1552. évi krakkói négy nyelvű kiadás is közölt. Érdekes tartalmánál fogva ez utóbbi kiadásból ide iktatjuk:

»Generose indolis ac optime spei puero Iodoco Decio praestantiss. domini Iodoci Ludouici Decii filiolo M. Anshelmus Ephorinus S. D.

Ingenioli tui et rara foelicitas, et summa admiratio atque amor in te meus, (quem studiorum sedulitate et obedientia foelicitatis matre meruisti) suauissime Iuste, fecit, ut hasce puerilium colloquiorum formulas ex Comicorum pratis Latinae linguae deliciis, a docto Sebaldo collectas, tibi praeclarissimis uirtutibus et moribus nato, dicarem. Qui non mediocri nos expectatione foues, ut praestantiss. patri tuo summae eruditionis et facundiae uiro respondeas. Cum iam quinquennis adhuc tam facile primam linguae tuae balbutiem Latinis Graecisque literis ita formaris, ut quod meus concipit, lingua iam Romano eloquio efferre conatur. Sapienter enim et summa cum ratione parentes tibi et fraterculo tuo Ioanni, mire indolis puero provident, qui nihil ad recte educandos negligunt et foelicitatis maximum est, moribus compositis educare liberos: est enim (ut Graeci dicunt) ἀρετῆς βραβεῖον εὐπαιδευσία i. e. uirtutis praemium recta institutio. Propterea primam puerorum balbutiem sanis colloquiis informandam iubet divini eloquii tuba Paul. Omnis inquit sermo spurus ex ore uestro non procedat. Corrumpunt enim bonos mores colloquia prava, et hoc est, quod Salomon colloquii moderatorem, doctum prudentem, et praeciosi spiritus hominem appellitat. [*Lapszélen:* Eph. (4.) I. Cor. (15.) Prov. (17.)] Neque ego alio consilio tibi has inscribendas curavi, quam ut tua industria et exemplo alios commilitones tuos in disciplinam mihi traditos in harenam provoces cuius admiratione adducti sanctum illud inuidiae ad virtutem incitabulum et calcar ament et obseruent. Grato igitur hinnulum hunc a praeceptore accipe animo. Qui ceruum ut accipias aliquando operam dabit. Christus Iesus te ad altiora conantem diu nobis incolumem conservet. Vale. εὐτυχῶς.«

a mint azt a köv. kolofonból tudjuk: »*Cracouiae apud Hieronymum Vietorem Anno M. D. XXXI. Cum gratia et priuilegio.*«

E műnek eddig egyetlen, czímlap nélküli, elől és közbül csonka példánya ismeretes, melyet a magyar nemzeti múzeum könyvtárában őriznek.

Teljes czíme, ha az, a mi valószinű, a későbbi 1552. évi kiadáséval megegyezett, ez volt: »*Puerilium Colloquiorum formulae pro primis Tyronibus per Sebaldum Heyden ex Comicorum Campo hinc inde collectae [iam et denuo auctae] ac germanico, polonico, ungarico idiomate illustrate*..«

Alakja az ívjelzés szerint kis negyedrét. Terjedelme negyven számozatlan levél. Ivjegyei: A—K,,,+1, ebből hiányzik a m. nemz. múzeumi példányban elül A, A_2 és közbül I_3 jelzetű, összesen tehát három levél, melyekből egy bizonyára a czímlap volt.

Beosztása ugyanaz, a mi az előbbi kiadásoké, ez is mint azok, huszonhét dialogust foglal magában, eltérés csupán az, hogy e kiadás a magyar szöveggel bővült, mely legvégül áll a latin, német s lengyel szöveg után.

A mű végén közvetlen a kolofon előtt üdvözlő vers van ezzel a felírással: IOANNIS SYLVESTRIS PAN- | *nonii ad Michaelem Gezthi puerum* | *bonae spei Decastichon.*

E verses ajánlásból következtetjük, hogy Sylvester János volt az, a ki Heyden művéhez a magyar szöveget készítette. Ilyen ajánló sorokat (tetrastichon, hexastichon stb.) találunk más művei így pl. Nyelvtana előtt is,[1] melyet szintén egy gyermeknek ajánlott, a melynek következő sorai:

Quisquis in hoc ludo studiis incumbis honestis,
Haec *nova*, quae cernis, iam cape dona libens

talán éppen e műre czéloznak. Az Anna magyar királyné halálára írt elégia (1547.) kezdősora is:

Hungaricae gentis decus et spes summa propago.

meglepően egyez ajánlóversünk kezdetével.

Ha Sylvester szerzőségét elfogadjuk, némileg sikerül ez által betölteni azt az űrt, mely a krakkói és újszigeti, Nádasdi Tamás udvarában tartózkodása közé esik. 1526. okt. 26-án a krakkói egyetem hallgatója, melynek anyakönyvébe nevét így írta be: *Johannes Ambrosÿ*

[1] Toldy, Régi magyar nyelvészek (Pest, 1866.) 3. l.

Siluestri de Senirwaraler dioc. Agriensis 26 Octobris 4 gr. s.[1] s tagja egyszersmind a magyar bursának.[2] Itt írhatta *Rosarium Celeste virginis Marie patrone regni Vngarie* czímű művét, melynek ajánlása 1527. máj. 3-án Krakkóban kelt és a melyet Simon egri püspökhöz (?) intézett[3]; még ez évben az új (nyári félévi) seniorválasztásnál ő lesz a magyar bursa seniora, melybe seniorsága alatt tizenegy magyar tanuló iratkozott be tagnak; 1529. júl. 31-én a vittenbergi egyetem hallgatói között fordúl elő neve;[4] 1530—1 körűl a Geszti család körében tartózkodott.

Ki fia volt *Geszti Mihály,* ez az ajánlóversben említett jóreményű gyermek, férfikort ért-e és hol laktak szülei? arra vonatkozólag nincsenek adataink. A XV. és XVI. században Bodrogmegyében játszott nagy szerepet egy Geszti család s ott Baján, Baracskán, Eszteren, Miskén és a környéken, összesen mintegy kilencz helységben voltak földesurak, Küllyődön pedig erős vizivárук is volt, melyet a nép Békavárnak nevezett el.[5] A XV. században különösen a szomszédos Töttős családdal folytatott perlekedései és erőszakos birtokfoglalásai következtében sűrűen találkozunk e család nevével oklevéltárainkban. A család tagjai különös szeretettel használják a Mihály és László nevet. 1420. Zsigmond király vizsgálatot rendel el Geszti *Mihály* fia László ellen, a ki embereivel Töttős László özvegyének patalai birtokán öt jobbágyot kútba dobatott és az odavaló plébánost elkergette;[6] 1426. Geszti *Mihály* özvegye, Anna folytat egy pert László fiával együtt ugyanezek ellen;[7] 1438.

[1] *Chmiel Adam,* Album studiosorum universitatis Cracoviensis. Tom. II. 235. l. *Schrauf,* A krakói magyar tanulók-háza 97. l. ez utóbbinál a 137. lapon tollhibából *„aest."* áll a *‚téli'* félév helyett. A mi a fenti anyakönyvi bejegyzést illeti, abban a genitivusban álló név az atya nevét jelenti; a rövidítések feloldva: *diocesis; 4 grossos soluit.* Hogy ez időtájt Szathmár vármegye egy részével *Szinyérváralja* is az egri egyházmegyéhez tartozott, arra vonatkozólag lásd *Balássy Ferencz* »Az egri egyházmegye alakulása« (Eger 1865.) cz. műve 14. és 38. lapját.

[2] *Schrauf* i. m. 26. l.

[3] Irodalomtört. Közlemények VI. 1896. 503. l.

[4] *Foerstemann,* Album academiae Vitebergensis ab an. Ch. MDII. usque ad a MDLX. (Lipsiae 1841.) 136. lap: Johannes Silvestris Dio: agragen. 31. Julij. Vele egyidejüleg iratkozott be Michael Liburnus Dio: Sagrabien. V. ö. *Schrauf* i. m. 97. l.

[5] *Csánki Dezső,* Magyarország tört. földrajza II. köt. 186., 188., 192., 199., 201., 204., 217. l. V. ö. 170., 182., 546. l.

[6] Zichy cs. okmánytára VI. 573., 580.

[7] U. o. VIII. 473. l.

László, nejével Katalinnal s János, László és *Mihály*[1] fiaival Hagymásegyház és Temerdekegyház nevű birtokokba akarja magát beiktattatni, a mi a Töttösék ellenmondása miatt meghiusúlt.[2] 1482. Geszti Mihály birja Küllyőd várát.[3] E családhoz tartozott-e az a Geszti László is, a ki 1529. Szapolyai pártján harczol s a kit Szilády (RMKT. I. 378.) egy ismeretes verstöredék szerzőjének gondol s az a másik, a ki ugyanez időtájban Szapolyai lovas hadnagya volt, összekötő genealogiai kapocs hiján nem tudjuk eldönteni.[4]

Hogy azt a gyermek Geszti Mihályt, kihez Sylvester Decastichonát intézte, a fent említett család sarjának tartsuk, arra mindenek felett az indított, hogy ily nevű hasonló tekintélyes és nagybirtokos földesúri családot ez időben máshol nem találtunk, pedig rendszerint ilyen családok gyermekeit tisztelték meg hasonló ajánlásokkal s csak az ilyen család tarthatott külföldi egyetemeket látogatott, tehát magasabb képzettségű magántanítót, — ha nem messze menő következtetés ez ajánlás alapján azt állítani, hogy Sylvester ilyen tisztet töltött be a külföldi egyetemekről hazatérte után a Geszti családnál. E család körében végezhette el Heyden művének fordítását, hogy növendékének a tanulást ez által megkönnyítse s nyelvtani tankönyvet adjon kezébe. Mely időtől meddig tartózkodott itt, arról semmit sem tudunk. Legvalószínűbbnek tartjuk, mint már fent érintettük, hogy a vittenbergi egyetemről hazatérte után azonnal ez állomást foglalta el s itt lakhatott 1532-ig. Ez évben Pereginek 1538. máj. 9-én hozzá irott levele szerint ismét *Krakkóban* van.[5] Ettől kezdve ismét nagyobb hézag van adatainkban egész 1536-ig, a mikor Ujszigeten Nádasdi Tamás birtokán gyermekeket tanít s megírja Nyelvtanát, melyhez jelen munka mintegy előkészítőül szolgált.

Meg kell még említenünk, hogy a Heyden művének magyarra fordítását nem mi kapcsoltuk össze először Sylvester nevével. Sejtette ezt

[1] Ezen László és Mihály ellen folytat valószinűleg pert 1469. Lekcsei Sulyok György is az általuk jogtalanul elfoglalt birtokokért. Az »agragien.« miatt, mely nyilván tollhiba »Agrien.« helyett sem Révész, sem régibb irodalomtörténetíróink nem merték e nevet a mi Sylvesterünkével azonosítani. Tört. Tár. 1890. 116. lap.

[2] U. o. 643. l.

[3] *Csánki D.* i. m. 188. l. »Küllyőd« (ma Kollut) alatt az Orsz. levéltár Dl. 18,732. számú oklevele alapján.

[4] *Nagy Iván*, Magyarország csal. IV. 386. említi e két Lászlót. Miért vonatkoztatja adatait különböző személyre, nem mondja meg, sem forrást nem emlit.

[5] *Szilády* a *Dévai* *»Tiz parantsolatnak magyarázattya«* cz. műve facsimile kiadásában VI. sz. a. közli e levelet.

már *Rómer Flóris* is, e mű első felfedezője, a ki 1875-ben a *Pesti Naplóban*[1] Toldy Ferenczhez intézett nyilt levelében először hívta föl a figyelmet egy érdekes colligatumra, melyben e mű is benne volt. Ugyancsak az ő érdeme, hogy a nyomtalanul eltűnt nyitramegyei könyvgyűjtő Kelecsényi Józsefnek könyvei közűl a magyar nemzeti múzeum igazgatósága megszerezte könyvtára részére.[2]

A colligatum többi része volt: 1. 1532. Krakkóban Ungler Flórián által nyomtatott latin-olasz-lengyel-német szótár 4 levélből álló töredéke. 2. Oratiunculae variae puerorum usui expositae. Krakkó, Vietor Jer. 1527. 3. Kézirat: Aphorismi per Franciscum Bertik. 4. Aemilius Macer, De herbarum virtutibus cz. mű csonka példánya.

A Rómer Flóris levele által figyelmessé tétetve *Toldy Ferencz* »*A legrégibb magyar iskolai könyv*« czímen egy felolvasást tartott róla a m. tud. Akadémia 1875. febr. 17-diki osztályülésében,[3] a hol érdekes szóvita tárgya lett. Toldy Ferencz úgy mutatta be mint Erdősi munkáját s ezt Ballagi Mór kétségbevonta, mivel Erdősi sohasem használta az itt előforduló: »*Èn is azt igen örülöm*« kifejezést, bárha többször lett volna rá szüksége.[4] Pulszky Ferencz, a ki a gyűlésen elnökölt, megjegyezte, hogy a lengyelnek vélt szöveg voltaképen sárosmegyei tót, e tankönyv tehát magyar iskolák számára iratott; Henszlmann Imre azt az észrevételt tette, hogy a könyv csak kést és kanalat említ, villát pedig nem, akkor tehát ezt még nem használták nálunk.[5]

Toldy felolvasásának kiadására is készült, de ebben megakadályozta 1875. decz. 10-én váratlanúl bekövetkezett halála s abból anynyit tudunk, a mennyi az említett lap Napi hirek és Akadémia cz. rovatában fenmaradt számunkra.[6]

Még *fordításunk értékéről s különböző kiadásairól* kell említést tennünk.

A művelődéstörténeti szempont, a melyet Henszlmann hangoztatott,

[1] Átvette a *Budapesti Közlöny* 1875. febr. 14-iki 36. szám, 978. l.

[2] Magyar Könyvszemle I. évf. 1876. 226. l. 1896. 103. l.

[3] Lásd a 71. lapon a 9-ik jegyzetet.

[4] Budapesti Közlöny 1875. évf. 38. szám. 1034 lap.

[5] *Toldy* felolvasása, habár ezt azon ujságczikk alapján, mely egyedül áll rendelkezésünkre, határozottan nem merjük állítani, azon benyomással van ránk s talán azzal volt az említett szóvitatásban részt vett akadémikusok egyneműlyikére is, mintha ő az egész mű írását s nem csupán a magyar fordítás hozzáadását, Sylvesternek tulajdonította volna. Legalább Heydennek neve sem említtetik s a Pulszky és Henszlmann megjegyzései is ezt gyaníttatják.

[6] Budapesti Közlöny i. h. V. ö. Akad. Értesítő. IX. 1875. 40 l.

elesik, ha megemlítjük, hogy a magyar fordítás *tartalom* tekintetében hiven követi a latin szöveget.

De elvitathatatlan e mű nyelvészeti és paedagogiai jelentősége.

Az iskolai és családi élet társalgási nyelvét, a mindennapi érintkezésnél előforduló kifejezéseket oly teljességben találjuk itt magyarul, melyhez hasonlót e kor másnemű irodalmi termékeiben hiában keresnénk. E tekintetben a magyar szöveg becsét különösen emeli az, hogy nem egészen szó szerint való fordítás, hanem a fordító több esetben a magyar társalgási nyelv megfelelő kifejezéseit igyekezett ellesni s a megelőző három nyelvéi mellé állítani. Pl. *Bonus dies: Isten aggyon yo napoth; Non est quod dubites*: *Semmi kethsygh ebben nynch; Adhuc gravantur somno* [t. i. oculi]: *Meegh yghen almasok; Facesse hinc Endymion: Thawozzal el ynnen alomba thelhetetlen; Tu imitaberis: Thees wgy thanulszy yrny* stb. A hol a megfelelő kifejezést nem találta meg, ott azután az idegenszerűségtől, különösen a szórend tekintetében nem tud megszabadúlni. Pl. *Jubeo te salvere: Kywanlak thyged egessegben lenny; Sic rebitur nos discere: Ekkyppen aliyth minketh thanulni* stb.[1]

Miként Sylvester többi műveiben, itt is kifejezésre jutnak a felsőtiszai nyelvjárás sajátságai és mint ilyen e nyelvjárás első nyomtatott emlékei közé tartozik.[2] Ilyen a régi, eredetileg zárt *é* helyett a hosszú *í* használása, mely itt többnyire *y*-al van megkülönböztetve a rövid *i*-től. Pl. *kyrlek, ryghen, ykessen, bezydem, niyzz, kelnyk, ketsygh, essiyk, ítel;* ugyanazon szó felváltva használtatik hosszú és rövid magánhangzóval: *thyghed* és *theged, zygyenlede* és *zegyenlenyk, lygyen* és *legyen, lyzek, liysz* és *lezek* stb; hosszú *é* lesz s *ee*-vel jelöltetik a régi magyar nyelv nyiltabb *ê*-je: *keeseketh, keezy, zeeken, leegh, keerdethwinn.* Az *ó* helyett *u,* az *ő* helyett *ű* áll ezekben *hazumthwl, thwled; fül* helyett állandóan *fyl, boldog* helyett *bodogh* használtatik.[3]

A mi egyéb nyelvsajátságait illeti, csak néhánynak felemlítésére szorítkozunk. A névrag kezdő mássalhangzója még változatlanúl, áthasonulás nélkül van meg e szavakban: *keswel, kezédwel, remynsighwel;*

[1] A Magyar Könyv-Szemle egyik czikkében a következő itéletet olvastuk róla: »Az kitől a kiadó ezen magyar szöveget nyerte, a magyar nyelvben nem lehetett teljesen jártas.« II. évf. 1877. 288 l. Hátha a Sylvester Grammaticájának következő helyeit olvasta volna: Pater: *aĩ,* pater meus: *aĩām;* mater: *añ,* mater mea: añām!

[2] Szalkay L. ujabban kiadott magyar glosszáit (Nyelvtud. Közl. XXV. 452—9.) természetesen nem számíthatjuk.

[3] V. ö. *Balassa József,* A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése (Bpest, 1891.) 66—69 l. *Zolnai Gy.* Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig (Bpest, 1894) 14—19 l.

pedig helyett még állandóan *kedigh, ismét* helyett *esmeegh* és *esmegh, lehát* helyett *thehagh* jő elő, *seogh* felváltva használtatik *seoth*-tel, *ynkaab yonkabb*-bal stb.

Paedagogiai szempontból annyiban bir Heyden műve fontossággal, mert nálunk is a protestáns iskolákban közel kétszáz évig a latin nyelv tanításához tankönyvűl szolgált,[1] és Cato Distichonai. Donatus grammatikai szabályai mellett ennek latin s magyar mondatait tanúlta be az oktatás elemi fokán a tanuló s a beszéd- és értelemgyakorlatok, a nyelvtan, sőt bizonyos tekintetben az illemtan szerepét együtt töltötte be. Népszerűségét még akkor sem vesztette el nálunk teljesen, mikor Comenius hasonló irányú művei keltek versenyre vele, a miről az a körűlmény is tanúskodik, hogy Lőcsén még a XVII. század végén, Brassóban még a XVIII-ik elején is kiadták.

Még azon két régibb kiadásról kell megemlékeznünk, melyek a magyar szöveget közlik.

Egyik a *Krakkói Jagello-egyetemi könyvtár egy töredéke,* melyet egy könyvtáblából fejtettek ki s mely a *B* ívet, tehát négy levelet (B + B,, + B,,, + 1 ívjegygyel) foglal magában. Ez az 5-ik dialogus »*Ich wil lieber rhuen . . . En ynkaabb akarok el nywgonni*« mondataival kezdődik s a 8-ik *Tarch yde fyledeth. Quid aurem? clare dic.* kérdéseivel végződik szintén négy (latin, német, lengyel, magyar) nyelvű s bár betüi a Vietor nyomdájára vallanak, nyelvére és helyesírására nézve nem egyez meg teljesen sem az 1531., sem az 1552. évi kiadással s azzal a benyomással van ránk, mintha az 1531-ikinek javított kiadása volna, erre mutat az, hogy az előbbinek számos orthografiai hibáit itt gondosan kijavítva találjuk, igy pl. a VI. dialogusban *kelnyk*-et, a VII-ikben: *alkolmas*-t, *hallyk*-ot stb. ír az 1531. kiadásban található *klenek, alkomas, hallek* helyett. Eddigi könyvészeti ismereteink szerint unicum lévén, csonkasága miatt, míg valahonnan egy teljesebb példány nem kerül elő, korát nem tudjuk meghatározni.[2]

[1] A *beszterczebányai* gymn. tanrendje (1574.): In reliquis [horis] Dialogi Sebaldi Heyden, quorum initium Bonus dies [t. i. tradi possunt]; a *modori* iskola 1594. évi tanrendje: Secundani pueriles formulas Sebaldi Heiden recitent. *Frankl V.* Hazai és külf. isk. 334. 337; 25, 38, 121. V. ö. Debreczeni főgymn. értesitője 1894—5. évről. 210 lap.

[2] *Estreicher,* Bibliografia polska cz. műve VIII. kötetében (Kraków, 1882) a 19. lapon az 1528. évről a köv. könyvczímet adja: *Heyden Seb. Puerillium colloqnior. formulae germ. polon. ac ungarico idiomate illustr. dedic. puero Ludovici Decii p. Ant.* (sic!) *Eporinum* (sic!) *Crac. Hier. Vietor.* Megkeresésünkre a krakkói egy. könytárból e töredéket küldte hozzánk. Bármily kecseg-

Másik az 1552. évi szintén krakkói kiadás, melynek teljes czíme: »*PVERILIVM* | *COLLOQVIORVM* | *FORMVLAE PRO PRI-MIS* | *Tyronibus per Sebaldum Heyden* | *ex Comicorum campo hinc inde* | *collectae. iam & denuo au-* | *cte, ac Germanico Po-* | *lonico Vngari-* | *co ideonate* (sic!) | *iluſtra-* | *te.* | *SEBALD • HEYD • AD* | *Naſutum Lectorem.* | *Consultum pueris uolumus Nasute ualeto,* | *Quaeritur his fructus, gloria nulla mihi.* | *CRACOVIAE. Lazarus Andreę excudebat. Anno 1552.*«[1] Alakja miként az előbbi kiadásoknak, az ívjelzés szerint kis 4-rét, ívjegyei A—L=44 számozatlan levél. *Elül:* czímlap 1 oldal, a 2. és 3. oldalt Ephorinus Anselmnek Decius Jodokhoz intézett ajánlása foglalja el; a 4. oldalon kezdődnek a dialogusok s a „*Formulae puerorum exitum e schola rogantium*" szolgál záradékul.

A mi *tartalmát* illeti, ez már nemcsak javított, hanem *bővített* kiadása az előbbieknek. A javítás ugyan itt is csak a helyesírásra terjed ki s ennek egyszerűsítéséből, a sajtóhibák kiigazításából áll, a szöveget pedig érintetlen hagyja, de a bővítés jelentékeny, a mennyiben hat új dialogus adatott hozzá. A beillesztett új dialogusok: *De modo struendi mensam* (XVI.) *Advocatio* (XVIII.), *Convivae tractatio* (XIX.), *De nuptiis agitandis* (XX.), *Valedicendi formulae: Egesseg keuanasnak mogiai egymastul ualo elualaskor* (XXXII.), *De studio bonarum literarum* (XXXIII.), melyeknek hangja nagyon elüt a többi dialogusokétól s felesleges ismétléseket is foglalnak magukban, mint pl. a XXXII. dialogus.

Ki volt ez új kiadás rendezője és bővítője, maga Sylvester-e, a kinek bécsi tartózkodására vonatkozó adataink épen az 1552. évvel szakadnak meg, vagy más? — adatok hiányában nem lehet eldönteni.

tető lenne is több okból, hogy az első nyomtatott magyar szöveg korát négy évvel előbbre tegyük, adatok hiányában, vagyis adataink ellenére ezt tenni elhamarkodott dolog volna. Csak megemlítjük, hogy *Estreicher* az 1531. évből művünkön kívül még következő könyvet is említ: *Diccionarius, latine, germ. polon. et Ungarice. (Joann. Sylvester Pannonius ad Mich. Getzki). Crac., Hier. Vietor.* (. m. 22. l.) *Fraknói* Vilmos a M. Könyv-Szemle IV. 1879. évi folyamában a 172. lapon azt irja, hogy Estreicher közlése szerint egy 1527. évi kiadást, melyben már a magyar szöveg is benne van, a szentpétervári császári könyvtárban őriznek, de ez nyilván tévedés lehet, mert Bythschkoff könyvtárigazgató levele szerint sem ez, sem 1531-iki kiadása nincs meg Szentpéterváron.

[1] Teljes czímét adjuk, mivel *Szabó Károly* fölvételében több hiba fordúl elő, mint ‚*idiomatc*' az ‚*ideonate*', *Quaesitus Queritur* helyett RMK. I. 30. sz. Egyetlen példánya a bécsi cs. és kir. udvari könyvtárban. Először ismertette s mutatványt is közölt belőle *Révész* Imre az Uj Magyar Múzeum 1853. I. 348—350. lapjain.

A későbbi kiadások ismertetésébe, minthogy nyelvészeti szempontból kevés érdekkel birnak ránk nézve, nem bocsátkozunk. Ezeknél már az első dialogus elárulja, hogy a magyar szöveg milyen nagy változáson ment keresztűl. Pl. egyik kiadásban: *Ez napon jól légyen tenéked dolgod* van a *Zerenchees lygyien neked ez naph* és *Neked se légyen gonoszul dolgod* a *Nekedys yo baratom yol legyen* helyett stb.[1] Csak megemlitjük, hogy *két* kiadás van (Debr. 1591 és 1596) latin-magyar, *három* (Lőcse 1653., 1689., Brasssó 1701) latin-német és magyar szöveggel s egy olyan lőcsei kiadása is van (1655), melyben a latin és német mellett nem a magyar, hanem a cseh szöveg foglal helyet.[2]

Még a kiadásnál követett eljárásról kell egyet mást elmondanunk. A kiadás alapjául, mint már fent említettük, az 1531. évi krakkói kiadásnak a magyar nemzeti múzeum könyvtárában őrzött egyetlen, csonka példányát vettük s ott, a hol ennek szövegétől az 1552. évi kiadásnak s a krakkói egyetemi könyvtár töredékének szövege eltért, ez eltéréseket a jegyzetekben adjuk. Helykimélésből elhagytuk a német és lengyel szöveget épenúgy, mint a m. tud. Akadémia kiadásában a múlt évben megjelent Murmelius-féle latin-magyar szójegyzéknél láttuk s ezt annyival inkább megengedhetőnek tartottuk, mivel a magyar fordító fordítás közben a latin szöveget tartotta szem előtt; azon néhány kivételes esetben, hol a magyar szöveg közelebb áll a némethez, jegyzetben a német szöveget is közöljük.

Az 1531. kiadásból hiányzó részt, rekeszjel közé téve, az 1552. kiadásból egészítettük ki, ezen eljárásunknak igazolására szolgál azon említett körülmény, hogy jelentéktelen orthografiai módosításokon kívül a dialogusok teljesen megegyeznek mind a két kiadásban egymással.

Függelékül adtuk az 1552 kiadás bővítéseit; ez a jegyzetek kiegészítésére szolgál: a kettőből az egész kiadás könnyen összeállítható.

Végül megjegyezzük, hogy bővebb nyelvészeti jegyzetekkel azért nem kisértük a szöveget, mivel a Magyar Nyelvtörténeti Szótár ennek anyagát is feldolgozta s ezután már elégnek tartottuk, ha csak azon szavak felsorolására szorítkozunk, a melyek abból kimaradtak s ha néhány magyarázó példát csak ott idézünk, a hol ez a szöveg megértése végett okvetetlenül szükséges volt.

[1] Lőcsei kiad. 1659. 3. lap.

[2] *Szabó K.* RMK. I. 240., 281. (ugyanez RMK. II. 220., 261. sz. a. még egyszer felvéve.) II. 788., 1648., 2058. és 829. sz.

[SALUTATIO MATUTINA.

Dialogus I.

Andreas. Balthasar.

A. Bonus dies. *Isten aggyon yo napoth.*
B. Deo gratia. *Isten fogaggya.*
A. Opto tibi bonum diem. *Kywanok neked yo napoth.*
B. Talem et tibi precor. *Enys teneked olyath kerek.*
A. Bene sit tibi hoc die. *Zerenchees lygyien neked ez naph.*
B. Nec tibi male sit. *Nekedys yo baratom yol legen.*

SALUTATIO MERIDIANA.

Dialogus II.

Blasius, Clemens.

B. Salve Clemens. *Egessegben leg Kelemen.*
C. Salve et tu. *Tees yo athiamfia yol legh.*
B. Salve plurimum. *Yo egessegben legh.*
C. Et tu tantundem salve. *Te es yo egessegben leegh.*
B. Salvus sis tu.] *Egesseghees leeghthe.*[1]
C. Tu quoque salve. *Thees eghesseghes legh.*[2]
B. Salutem tibi precor. *Kywanom eghzsseghedeth.*[3]
C. Eandem et tibi opto. *Enys theneked assonth kywanom.*[4]
B. Salute te impertior. *Neked keszenek.*[5]
C. Et ego quoque te. *Enys theneked.*
B. Jubeo te salvere. *Kywanlak tyghed eghesseghben lenny.*[6]
C. Te quoque ego. *Enes theged.*[7]

SALUTATIO VESPERTINA.

Dialogus III.

Carolus. Demetrius.

C. Bonus vesper. *Yo estwe lethek.*[8]
D. Gratia deo. *Hala ystennek.*[9] *Isten fogaggya.*

[1] Az 1552. évi kiadásban: Egessegees leegh the. E kiadás eltérő szövegét idézzük az alábbi jegyzetekben mindenütt, hol más kiadást nem emlitünk.
[2] Tees egesseges legh.
[3] egessegedeth.
[4] Enis teneked azont kywanom Azon = ugyanaz: Melyet en tartottam ty es azzont tarczatok. Ehrenfeld-cod. 25, Nyelvtört. zótár.
[5] Sylvester, Uj Test. köszönnetek az hazbeli népnek. Ny. Sz.
[6] Ky wanlak tyged egessegben l.
[7] teged.
[8] yo estweletek. Valószinűleg az egy szóba irott alak a helyes. A Ny. Sz. »estvelet« alatt veszi fel, igy a M. Nyőr. egy czikke (VIII. 552), a melyben »Szalontai« az 1552. kiadás 17 ritkább szavát közli. V. ö. az 1689. évi kiadásban: Adgyon Isten jó estvélletet.
[9] Halā ystenek.

C. Bonum serum non sero. *Yo estwe lethek.*[1]
D. Laus creatori. *Hala terentheo ystennek.*[2]
C. Hic vesper foelix sit tibi. *Ez esthwe*[3] *bodogh*[4] *legyen neked.*
D. Nec tibi infoelix sit. *Nekedse legyen bodogthalan.*[5]

SUB PRIMAM FACEM NOCTIS.

Dialogus IIII.

Detius.[6] Eustachius.

D. Sit tibi haec nox foelix. *Ez ey neked bodogh legyen.*
E. Et tibi fausta haec sit. *Nekedys bodogh legyen.*
D. Faustam degas noctem. *Eghesseghes legyen neked ez ey.*
E. Tu quoque non infaustam. *Thenekedys eghesseghes legyen.*[7]
D. Nox isthaec vobis commodet. *Ez ey nektek haznotokra legyen.*
E. Et tibi non incommodet. *Nekedys haznodra legyen.*

DUM ITUR CUBITUM.

Dialogus V.

Felix. Gaspar.

F. Quota est hora? *Haany az hora.*
G. Sonuit tertiam. *Harmath hywthe.*[8]
F. Eundum est cubitum. *Le fekenni*[9] *kel mennewnk.*
G. Non dormiturio. *Meegh el nem alozom.*[10]
F. At ego oppido. *En kedigh ingyenmayd.*[11]
G. Tu eas cubitum. *The mennel le fekenny.*
F. Quid tu autem ages? *The kedygh myth chinalz.*[12]
G. Legam ulterius. *Meegh en towab olvasok.*
F. Malo quiescere. *En ynkaabh*[13] *akarok el nywgonni.*

[1] yo estweletek. Az 1689-iki kiadásban: Jó estvélletet.
[2] Hala terento Istennek.
[3] estwe. Az 1689-iki kiadásban: Ez estvélet szerencsés légyen tenéked.
[4] Sylvester Uj testamentumában is igy találjuk: »Bódogok, eljövetek, veszszetek el gonoszok.« RMKT. II. 133.
[5] bodogtalan.
[6] Decius.
[7] egesseges.
[8] Harmath ewti.
[9] Érdy-codex: lefekeween. Ny. Sz.
[10] Bécsi-cod.: A hel kiben elalozon. Ny. Sz.
[11] ‚*kedigh*'-re vonatkozólag ezeket mondja Sylvester Grammatikájában: Particula *penig* aduerbium est optandi in nostro sermone, qua pro: autem, kedig, vel kediglen (utroque enim modo loquimur) vulgus imperitum solet vti. Dicimus enim: opto quod adveneris: penig el iüttël etc. Neque enim est aduerbium huius ordinis apud latinos, quo natiuam huius particulae significationem exprimere possis. (*Toldy*, Régi m. nyelvészek 72. l. — *ingyen mayd* = mindjárt, azonnal. Lásd RMKT. I. 332. II. 419. l.
[12] mit chymalz.
[13] ein ynkiabh. *Krakkói Töredék:* ynkaabb.

G. Facesse hinc Endymion. *Thawozzal*[1] *el ynnen alomba thelhetetlen.*
H. Haud te impedivero. *Nu nem banthalak.*[2]

DUM REDITUR CUBITU.

Dialogus VI.

Gabriel. Henricus.

G. Heus expergiscere. *Hallodi*[3] *serkenyfel.*
H. Sine ut dormiam. *Hadd aloggyam.*
G. Surgendi tempus est. *Ideye*[4] *fel kelny.*
H. Nondum diluxit. *Meegh meg nem virradotth.*[5]
G. Aperi oculos. *Nysd fel zemeydeth.*[6]
H. Adhuc grauantur somno. *Meegh yghen almasok.*[7]
G. Es glire sumnolentior. *Eweth pelyehnel almasbwagy.*[8]
H. Rogo ne sis molestus. *Kyrlek ne haborgass.*
G. Non pudet te asine? *Nem zygyenlede*[9] *the zamaar.*
H. Cuius me pudeat? *Myth zegyenlenyk.*[10]
G. In multam lucem stertere. *Enne*[11] *naygy ydeiyglenn*[12] *alonnod.*
H. Quotam horam sonuit. *Haany hora wagyon.*[13]
G. Iam imminet prima. *Ymmar mayd elseo lezen.*[14]
H. Adhuc parum dormiam. *Meegh alozom eggy keweseth.*
G. Quin surgis piger? *Seoth*[15] *hogy nem kelz fel the resth.*
H. Quomodo tam cito? *Hogy klenek*[16] *yly hamar.*
G. Mox fuste te excitavero. *Maid en thiged bothwal keoltelekfel.*[17]
H. Iam surgo, parce precor. *Ym fel kelek | haggy el kyrlek.*

DUM ITUR AD SCHOLAM.

Dialogus VII.

Hanno. Joannes.

H. Heu quid facimus? *Hallode myth*[18] *thyzewnk.*
J. Cur sic vociferas. *Miyrth yl igyen kyaltaz.*[19]

[1] thowozzal.
[2] bantalak.
[3] Hallode.
[4] iddye.
[5] virradoth. *Kr. Tör.* uirradoth.
[6] zemeydet.
[7] almadok.
[8] Eweth pelichnel almasbawagy. *Kr. T.* Ewethpelychnel almasb wagy.
[9] *Kr. T.* zygyenledy.
[10] zygyenlenyk.
[11] Ehrenfeld-c. Enne lelkek. Ny. Sz.
[12] ideyglen. *Kr. T.* Ennye nagy.
[13] haany hora vagion.
[14] *Kr. T.* lyzen.
[15] kelnek. *Kr. T.* kelnyk.
[16] *Kr. T.* Thyged b. keolthelek fel.
[17] myt. *Kr. T.* Hallodi.
[18] *Kr. T.* Miyrth igyen k.
[19] ighyen.

H. Nimis diu dormivi. *Ighen*[1] *hozzw ydeyg*[2] *alwttham.*
J. Quid ita? Quid times? *Mychodaath myth fiylz.*
H. Tempus iustum transiit. *Alkomas ewdeo*[3] *elmwlth.*
J. Quod tempus dicis? *Mely ewdeoth mondaz.*
H. Horam primam. *Az elseo horath.*
J. Tu certe falleris. *The byzon nyawal*[4] *megh chalatol.*
H. Tamen audivi. *De byzony*[5] *hallaam.*
J. Non recte audivisti. *Nem yool hallotthad.*
K. Quotam audivisti? *Hanyadoth the hallotthal.*
J. Audivi ultimam. *Vtolsoth hallek.*[6]
K. Quota ea est? *Hanyad*[7] *az vtolso.*
Duodecima. *Tyzenkettheodyk.*[8]
K. Vtinaam (így) verum sit. *Wayha ez ygaz lygyen.*
K. Non est quod dubites. *Semmy kethsygh ebben nynch.*
K. Oppido laetor. *Ighen erewleom.*[9]

INTER EUNDUM AD SCHOLAM.

Dialogus VIII.

Iodocus. Kilianus.

I. Heus heus mane. *Hallode hallode maragy*[10] *megh.*
K. Quid vis? cur maneam? *Myth akarz miyrth*[11] *maraggyak.*
I. Est quod tecum loquar. *Bezydem vaggyon*[12] *weled.*
K. Modo non vacat. *Mosth nynch ewressyghem.*[13]
I. Tantillum perneges? *Chak ennyben sem engheccze.*[14]
K. Mitte me modo. *Haggyel mosthan enghemeth.*
I, Non te dimittam. *Nem hagylak.*[15]
K. Enecas me furcifer. *Megheolsz enghemet akaztofarawalo.*[16]
I. Tantum verbum audi. *Hallyad chak eogy zomot.*[17]
K Ecquid mea refert? *De myth haznalok weelle.*[18]

[1] ygeyk.
[2] *Kr. T.* Alkolmas Ny. Sz.
[3] ewdeo.
[4] bizonyawal. *Kr. T.* byzonyawal.
[5] byyzoni.
[6] *Kr. T.* hallyk.
[7] Hanya. V. ö. Ny. Sz.
[8] *Kr. T.* Tyzenkettheo.
[9] XXIV. Dialogusban: *Bizony yghen eorewloom* és *Enys azt yghen eorewleom.* Debreczeni c. 78. l. Megértvén, hogy a zsidók örülnéjek halálát. Érdy-c. 186. l. Örülöm, hogy hozzám jöttél. Pann. ének 49 sor. Herczeg azt igen erylé, RMKT. I. 236 és Ny. sz.
[10] maragi. *Kr. T.* Hallodi hallodi maragy m.
[11] myerth.
[12] bezy dem wagyon. *Kr. T.* Bezy dem wagyon w.
[13] Komjáthi: El megyen penygh mikor wneky wressyge lyzen. Ny. Sz.
[14] *Kr. T.* enghecczy.
[15] hagilak.
[16] Megholsze e. akarzto farawalo. *Kr. T.* Megheols(z) enghemeth akazto-faravalo.
[17] eogy zomoth. *Kr. T.* eggy zomoth.
[18] haznolok welle. *Kr. T.* veelle.

I. Permultum scilicet. *Seogh ygen gaznalz.*[1]
K. Quid negotii est? dic. *Mydolgod wagyon | mondmegh.*
I. Dicam, modo des fidem. *Megh mondom chak fel fogaggyad.*
K. Quam fidem darem. *Myth fogadnyk fel.*
I. Te non fore infidum. *Hogy the hytethlen nem liysz.*
K. Do fidem, fidus ero. *Hytemeth adom hyw lyzek.*
I. Adhibe huc aurem. *Tarch yde fyledeth.*
K. Quid aurem? clare dic. *My fylemeth | mondmegh nylwan.*
I, Arcana res est. *Tytok dologh.*
K. Tamen soli sumus. *Lam chak mymaghwnk vagywnk.*
I. Clare non dicam. *Nylwaan nem mondom.*
K. Ludificaris nunc me. *Megh chalsz mosth enghemeth.*[2]
I. Id est, quod volui. *Megh wagyon az myth kewantam.*
K. Haud impune hoc feres. *Ezth bozzwallathlan*[3] *el nem wyze*

INTER DISCENDUM IN SCHOLA.

Dialogus IX.

Kilianus. Lampertus.[4]

K. Heus tu, huc sede. *Hallode the | ewlly yde.*
L. Quid hic facerem. *Myth otth*[5] *thennik.*
K. Discamus simul. *Thanullywnk eggywtth.*[6]
L. Rem gratam offers. *Kellemetes dolgoth ebben thysz.*
K. Alter alterum doceat. *Eggykewnk masynkot*[7] *thanycha.*
L. Perlubens pareo. *Eoreomesth enghedek.*
K. Quidnam tu discis? *Myth the thanwlsz.*
L. Disco legere. *Oluasny thanulok.*
K. Ubi nunc legis? *Hwl mosth olwasz.*
L. In hoc folio. *Ez lewelen.*[8]
K. Scis lectionem. *Thudode az lechketh.*
L. Non admodum prompte. *Nem yghen yol.*
K. Quoties recitasti? *Hanyzor mondotthad el.*
L. Semel. *Eectzer.*[9]
Bis. *Keetzer.*[10]
Ter. *Haromzor.*
Quater. *Nygyzer.*

DR. DÉZSI LAJOS.

[1] Seegh ygen haznalz. *Kr. T.* Seogh ighen haznalz.
[2] enghemet.
[3] Érdy-c. Bozzw allatlan el nem mwlatod. Ny. Sz.
[4] Lampertus. Eustachius.
[5] oth.
[6] eggywth.
[7] Heltai: eggyikünk . . másikunk. Ny. Sz.
[8] V. ö. Sylvester Grammmatikájában: »ez napokba« a hozzáadott magyarázattal. Toldy, Régi m. nyelvészek 51 l.
[9] eecczer.
[10] keecczer.

ADATOK AZ ISKOLAI SZÍNJÁTÉK ÉS FELVINCZI GYÖRGY ÉLETÉHEZ.

A hazai színügy története maig sok tekintetben oly hiányos a régibb időkből s az adatok is oly szórványosak, hogy bármily kevés is becses, a mi ismereteinket gyarapítja. Egy pár ily adatot közölni e sorok czélja s egyszersmind czélja fölelevеníteni emlékét annak a férfiúnak, a ki 200 évvel ezelőtt 1696. okt. 23-án I. Leopoldtól az első ismert engedélyt kapta, hogy társaival együtt Erdély és Magyarország váraiban és városaiban színi előadásokat tarthasson. E férfiú, mint ismeretes, Felvinczi György volt.

Felvinczi, mint unitárius, az unitáriusok kolozsvári gymnasiumában tanúlt, a hol 1672-ben senior volt majdnem egy évig. Minthogy senior, az az iskolai kebli felügyelő a tanulók s különösen a felső osztály tanulói felett, csak végzett deák, főleg végzett theologus lehetett: ilyen volt Felvinczi is; tehát ő ekkor körülbelől 24—25 éves volt s igy 1648 táján született, hihetően Tordán.

Felvinczi oly iskolában nevelkedett, mely a jezsuiták szokása szerint művelte az iskolai nyilvános előadások többféle nemét s ilyet nem egyet érhetett meg ő is; egyről van is biztos tudomásunk. Általában is az unitáriusok kolozsvári gymnásiumában az egész XVII. század folyamán mívelték az iskolai előadásokat, melyekről vannak is szórványos adataink.

Az első előadás 1626. márcz. 22-én történt, melynek előzményeiről 1626 jan. 28-dikáról azt olvassuk, hogy a városi tanács és az unit. pap helyeslésével az iskola rectora összehívta a tanulókat tanácskozás végett egy, a Bethlen Gábor fejedelem Kolozsvárra jövetelekor előadandó szinielőadás megbeszélése végett.[1] Bethlen ez időben vette nőül Brandenburgi Katalint s visszatérőben Kolozsvárt is meg akart állapodni. Ha figyelembe veszszük azt, hogy Bethlen a történeti tudat szerint nem szerette az unitáriusokat s ekkor a tanács többsége unitáriusokból állt, viszont az »annuentia« szó jelentését »intés«-nek s nem csupán »helybenhagyás«-nak veszszük: mindebből azt látjuk, hogy ennek az iskolai előadásnak, mely a helyzethez képest »comoedia« volt, fontos hódolati szerepet szántak az ünnepi jelenetek közt, melyekkel a város a fejedelmet fogadta. Az előadás készületeiről február 7-dikéről azt olvas-

[1] Legyen itt megjegyezve, hogy ez és az ezt követő adatok az unit. gymn. seniorainak jegyzőkönyvéből vannak véve, melyeket Benczédy Gergely unit. főgymn. tanár úr volt szives rendelkezésemre bocsátani. Az e helyre vonatkozó eredeti szöveg: Senatus et D. Pastoris annuentia D. Rector de comoedia celebranda nos convocat. 472,

suk, hogy Pákei János és Ghidofalvi Sámuel tanulókat, mert a nekik kiosztott szerepet nem fogadták el, a rector eltiltotta az előadás megtörténtéig a tanulók által gyüjtött élelmiszerektől.[1]

A készületek a közönség teljes kizárásával folytak az iskola udvarán, a jelenlegi ferenczrendi kolostorban, az ó várban. Történt, hogy két tanuló, Almási András és Bölöni Mihály némelyeknek megengedték, hogy szobájukból egy próbát végig nézzenek s ezért 25 denár büntetésre ítéltettek. Ezt olvassuk márcz. 10-dikéről.[2]

Márcz. 21-én (Szt.-Benedek napján) vonúlt be a fejedelem a városba feleségével együtt. A téreken zöld fenyők voltak beültetve ez alkalomra. továbbá öt mozsárágyút sütöttek el a piacz közepén. Ugyane napon hívták meg a deákok a fejedelemmel jött sok nemest az előadásra s noha említve nincs, bizonyosan a fejedelmet magát is. Az első előadás márcz. 22-én történt Erdély csaknem összes mágnásai és nemesei jelenlétében. Erre a város polgárait nem bocsátották be.[3] A fejedelem nem volt ott; mert különben hihetetlen, hogy a senior föl ne jegyezte volna. Ugyanő írja, hogy 25-dikén (kora reggel) a fejedelmi pár eltávozott a városból.[4]

Még az nap az ifjúság meghívta a tanácsot a (délutáni) második előadásra, melyen a polgárok is részt vettek s akkora volt tetszésök, hogy »egy német« a rectornak 9 tallért, egy Flisthik Péter nevű polgár egy forintot küldött. Az így gyűjött összeget, részben legalább, a játszók szokás szerint egymás közt felosztották.[5] Erről egy pár zavarosabb

[1] Febr. 7. Joannes Pakei et Samuel Ghidofalvi quod personam in Comoedia recipere noluerunt, dum eadem representaretur, ex iussu. D.(omini) R.(ectoris) omni elemosina studiosis collata privantur. 48 l.

[2] Mart. 10. Andreas Almasi et Michael Beoleoni multantur den. 25. quod ex eorum Camera Comoediam inspexerunt aliqui. 49. l.

[3] Mart. 21. Ingreditur Princeps Claudiopoli cum Uxori sua quam antea sibi Cassoviae coniunxerat. In Plateis passim pinus plantantur virides, et tormenta quinque exploduntur in medio foro ter in festo Divi Bendicti. — Invitavimus nobiles multos ad comoediam conspiciendam. (50. l.)

Mart. 22. Representavimus Comoediam intuentibus fere omnibus Transylvaniae magnatibus et nobilibus. Nec admissi sunt cives nostrae urbis. (U. o.)

[4] Mart. 25. Princeps cum uxore sua Claudiopoli discedit. (U. o.)

[5] Mart. 26. Domino Rectori exhibui florenos ex praebendali pecunia sex, quam divisit studiosis in Comoedia officio perfunctis. Reddidit 16 aprilis. (U. o.)

Mart. 27. Divisit D. Rector histrionibus in Comoedia exercitatis florenos viginti. (U. o.)

Apr. 18. Michael Jarai quam pecuniam ex comoediae lusu acceperat reddit. Den. 50. (52. l.)

jegyzet szól márcz. 26-dikáról, mely szerint a senior 6 forintot adott a rektornak a praebendalis (a napi kosztra való) pénzből; ezt a rektor a részt vett tanulóknak kiosztotta s mint kölcsönösszeget decz. 16-án ez visszafizette. Márczius 27-dikén ugyancsak a rektor 20 frtot osztott ki a comediában részt vett histrioknak (histrionibus). E pár sort csak úgy lehet érteni, hogy tehát az ünnepi előadásban nemcsak tanulók, hanem hivatásszerű »komédia-játszók« vagy »alakosok« is vettek részt. Kár, hogy még azt sem tudjuk, hogy magyar vagy latin volt-e az előadás; de e hely megerősíteni látszik azt a föltevést, hogy már akkor nem voltak zokatlanok nálunk sem a histriók, sőt hogy iskolai előadáson is szerepeltek. Ápr. 18-án bevesz a senior 50 denárt Járai Mihálytól, ki ezt a »comoedia« alkalmából szedte be s a mint látszik, magánál tartotta. Ebből az vehető ki, hogy önkéntes adományokon kivűl talán némi beléptidíj is volt s az egyik vagy másik módon befolyt pénzből Járai 50 dénárt visszatartott.

Ez az első ismert előadás. A darab czíme nem maradt ránk. Ez idő óta a senior jegyzetei nehány előadás emlékét hagyták ránk. Ugyanezekből egyszersmind bizonyos az, hogy a jezsuita gymnasiumi oktatás egy másik, az iskolai színjátékokkal csaknem egyenrangú módszere, eszköze is gyakorlatban volt az unit. gymnasiumban; a nyilvános verseny szónoklatoké. 1627. ápr. 6-dikáról azt olvassuk, hogy a tanácsosok és papok nagy gyülekezete előtt négy tanuló adott elő az iskolában szónoklatokat, Czianadi (Csanádi) Antal, Báczi Csomor (Bácsi), Radecius Mihály s végűl Czaandi (Csanádi) Pál, a rector testvére. Hasonlót olvasunk 1628. ápr. 7-ről hét tanulóról, kik a tanácsosok jelenlétében szónoklatokat adván elé, ezek 4 forintot és 2 denárt adtak össze; okt. 12-én hasonló előadást tart 10 tanuló, midőn több polgár is jelen volt.[1]

Viszatérve az iskolai előadásokra, 1627. aug. 21-én a »gyermekek« (pueri), tehát kisebb tanulók egy rövidebb párbeszédet adnak elő (actionem) *Aiax és Ulisses versengéséről Achilles fegyverei miatt.*[2] A legközelebbi adat már csak 1652. szept. 18 dikáról szól, mely szerint *Zsuzsannáról és az öregekről* adtak elő »comoediát«, mely elég sajátságos módon, a XVI—XVII. évszázban az iskolai előadások kedvelt tárgya volt.[3]

1669. apr. 16-án maga a rektor tartott egy saját szerzeményű

[1] U. o. 58. és 64. l.

[2] 1627. Aug. 21. Pueri repraesentarunt actionem Aiacis cum Ulisse super armis Achillis. (68. l.)

[3] 1652. sept. 18. Comoedia celebratur de Susanna et Senis. (70. l.)

tragoediájával a *Krisztus passiojáról* akkora előadást, hogy majdnem az összes tanulók szerepeltek benne a második osztályúakkal együtt s az ő tanítványaiból is a nagyobbak mind részt vettek, — írja a senior.[1] 1680. decz. 30-dikáról pedig ugyanő azt írja magáról, hogy a poetica-osztálylyal a *gyermekgyilkos Herodest* hozta színre a mágnások és polgárok nagy tömege előtt s tetszése mellett.[2] 1700 decz. 30-án a szónoklati osztály *Kr. születését* adta elő s van emlékezet egy 1703. decz. 11-diki előadásról is.

Ezekből világos az, hogy Felvinczinek nem egy alkalma lehetett saját felekezete gymnasiumában iskolai előadás tanúja lenni s valóban későbbi drámaírói működése az iskolai színjáték keretében mozog. Világos továbbá az is, hogy midőn vándortársulat-félét igyekszik létrehozni s talán alapított is, nem új, addig ismeretlen úton jár! hanem az idegenek által meghonosított nem szokatlan megélhetési módok egyikéhez folyamodik.

Változatos élete folyamáról biztosabb adataink 1672-őn kezdődnek. Ez évről Kénosi Tőzsér Jánosnak és Uzoni Fosztó Istvánnak az unitáriusok történetéről szóló kézirati művében a következőket olvassuk róla.

»Vintzi György[3] 1672. máj. 27. 1673. ápr. 11-ig (az unitariusok

[1] Clarissimus D. Rector tragoediam habuit de Passione Domini Nostri Jesu Christi ubi studiosi fere omnes erant Actores et secundani, ex discipulis meis etiam majores omnes.

[2] Herodem infanticidam cum Classe Poëtica in scena produxi, summo cum magnatum tum civium concursu et applausu.

[3] Nevét gyakran találjuk hol így, hol Felvinczinek írva. Vinczinek írja Aranyos-Rákosi Székely Sándor is, *Unitaria vallás történetei.* 162. l. Ő magát hol *Fel-Vinci,* hol *Vintzi,* hol *Felvinczi* alakban írja. Érdekes, hogy Bod Péter nem említi az *Athenas*ban; legelőször Horányi említi: *Memoria* stb. 1775. I. 667. l. Felvintzinek írja s egyetlen énekét említi a *Jerichóba menő emberről.* Utána 1778-ban Benkő: *Transsilvania* II, 475. l., hol 2 művét sorolja fel. Katona, *Historia Critica* XXXVI. 727 l. megemlíti két munkáját *Az Jerusalemből Jerikóba menö ... embernek állapotjáról* (1689) s a *Scholae Salernitana praecepta* (1693) fordítását. Endrődy: *M. Játéksz.* 1793. II. XLV—L. hiányosan adja a Leopold-féle szabadalomlevelet s u. ezt Bayer: *Nemz. játéksz. tört.* 370. és magyarúl 371. l. Említi Felvinczi törekvését, a nélkül, hogy megnevezné, az *Allg. Literatur-Zeitung* (Jena) melléklapja: *Intelligenzblatt der Allg. Lit.-Zeit.* 1798. 149. sz. *Ungar. Literatur. Zweite Übersicht. Literatur der dramat. Dichtkunst.* E czikk Endrődy nyomán az engedélylevelet 1692-re teszi s őt »elszegényedett kolozsvári kalandornak« mondja. E czikk alapján szól róla Sándor István: *Sokféle.* VII. 58. l. *A magyar játékmesékröl és játékszinröl* cz. a. Benkő után jobban Seivert: *Siebenb. Quartalschr.* 1801. VII. 2. l. Ujabban Jakab

kolozsvári főgymnasiumában) nők után bolonduló senior volt. Ekkor egy rossz személy miatt késő estve az iskolába vitetvén, békóba tették; ezt fenőkővel felnyitotta, miért bilincsbe vervén kezeit, a senior lakában hajnalig őrizet alatt volt. Végre Szent-Iváni Dániel rektor, az egyház plébánosa, a legtekintélyesebb senatorok (iskolai tanácstagok) és patronusok birói székbe ülvén össze, ez igen díszes társaság kezességére engedély adatott, hogy nem mint akarták, a városi, hanem az iskolai carcerbe zárassék, mely a seniori ház (lakás) alatt volt. Míg e határozatot hozták, a szolgafiúk a cserjésből vesszőket hoztak, hogy ezekkel megverve büntettessék meg; de az itélet ez volt: hogy félévig békóba zárva az őrizeten kívül az intézet börtönében legyen fogva s letelvén ez az idő, innen, vagy elébb is, ha engedelmességet tanúsít és bűneiért bocsánatot kér, tisztességgel bocsáttassék el; ha nem, megvesszőzve, csapassék ki. De a kezdetben ekkora dühre ragadtatott heves ifjú valamennyire lecsillapúlt (aliquatenus deviruit?), két hét és négy nap múlva a börtönben minden jóra fogadkozott; az elölülők kegyét kérte, igérkezett, hogy bárhol rendelik, kész azonnal papi vagy rektori szolgálatot foglalni el; de még ha a szolgálat reményétől megfosztják is, csak gyakoroljanak vele (könyörge) irgalmat, mérsékeljék itéletöket s már bocsássák őt szabadon. Minthogy nem engedték tüstént szabadon, visszaesett nyakas megátalkodottságába s egy kis baltához jutván, feltörte a békót, a börtön (ostium) ajtaját kitörte s a kerítésen át máj. 15-én hajnalra, még pitymalat előtt a városra kiment. Ezekért azonban miután megbűnhödött, keresztyéni élethez fogott s a toroczkai iskola rektorságát kapta meg Árkosi Dániel után. Mindezek a kolozsvári iskola anyakönyvéből bővebben megtudhatók.

Nehány évig tevén szolgálatot az egyház kebelében, különböző emberek-

Elek: *Kolozsvár tört.* III. 56. l. Az ő nyomán Váli Béla: *Vasárn. Ujs.* 1890. 46. sz. és *A magy. szinészet tört.* 53—56. l. U. itt facsimileben a Leopold okmányának szövege. Ugyanez jobb másolatban Váli: *A magy. szinészet műkincseiből.* Budap. 1890. Váli Béla: *Felvinczy György Comico-Tragoediája. Egyet. Phil. Közl.* I. pótköt. 1889. U. ez külön lenyomatban is. Váli Béla: *A legelső erdélyi szinig. Egyetértés.* 1892. 309. sz. (Életrajz tele hibákkal.) U. ő. említi röviden *Az első magy. szinig.* czikkében *Budap. Hirl.* 1888. 247. sz. és magyarra fordítva adja az okmány szövegét pár lényeges hibával *Századok.* 1887. 145. l. Orbán: *Székelyf. leir.* V. 216. Thaly *Adalékok* stb. II. 128. l. Aranyos-Rákosi Székely S.: *Unitaria vallás tört.* 162. és 189. l. Toldi: *Magy. költ. tört.* 299. és 306. l. Ferenczi: *Az erd. magy. játéksz. kezd. Erdélyi Muzeum.* 1892. (Külön lenyomatban is.) *Magy. Könyvsz.* 1881. 240. és 1884. 40. l. Beöthy: *Képes Magy. irod.-tört.* I. 410. l. az okmány facsimilejével.

-hez különböző szolgálatokra szegődött, a minek csak megbirt felelni, örményekhez, egy időben a bold. emlékű Leopold császár magas udvaránál a latin nyelvben tolmácskodott, comediak és versek kiadásával tengette életét. Tőle valók: *Trója históriája* kiadva Dares Phrygiusból magyarúl; *Pluto, Jupiter és Neptun birodalmának elosztása,* közönségesen *Ördögök históriája* szintén 8. rétben nyomtatva és több más. Végre Kolozsvár városában alszolgabírói hivatalt kapott, mikor kiadta e művecskéjét: *Anglia Országban lévő Salernitana Scholanak, jó Egésség megtartásának módjáról irott könyve.* Melljet a Nemes és hires Ángliai Salernitana schola írt volt deák nyelven, az immár régen elmúlt Esztendőkben. Mostan pedig magjarra fordíttatott Rhythmusokban alkalmaztatva Felvinczi György által 1693. Pünköst Havában Kolosvárott. Nyomt. Veres-Egyházi István 1693. Dedicatio: Nemzetes Huszár Mihályhoz et Infme (!) Nemzetes uramnak alázatos szolgája N. Colosvar Városának egjik hites szolgabírája. Kisebb 8. r.-ben.[1] A kuruczuk idejében Kolozsvár helyzetét leírta abban az énekben, melynek kezdete; *Ritkán kellő, hives szellő, Fú téged Kolosvár* s az utolsó versben 1706. évet írt. *A ki szerzé ezt éneklé 1706-ban.*[2]

Eddig és így szól róla Uzoni-Fosztó. Mi történt vele és miért hagyta el a kolozsvári szolgabíróságot, nem eléggé világos; de minden valószínűség a mellett szól, hogy adósságai miatt, melyeket kifizetni nem tudott s miattok börtönnel fenyegették. Annyi bizonyos, hogy mint Kolozsvár alszolgabírája, adta ki másodszor vagy talán először, de újra átdolgozva *Comico-Tragoedia*-ját, melynek egyetlen példányát újra kiadta Váli Béla 1892-ben az *Egyet. Phil, Közl.* I. pótkötetében, mely külön lenyomatban is megjelent. E művét utóbb még jobban kíbővítette s 1767-diki kiadása, mely eddig az egyetlen volt, a dialoguson kívűl (8-r. A—C_8 levél) tartalmaz még egy leírást *A' Pokolról, 'S annak lakosiról: Természetekről: és azon helynek alkalmatosságáról* (8 oldal), végül Leopoldhoz intézett kérelmének tartalmát latin versekben: *Summa*

[1] E könyve 1694-ben Lőcsén másodszor. Ezeknek az ismeretlen szerzőtől eredő, hexameterekben írt orvosi tanácsoknak eredeti czíme: *Regimen Sanitatis.* A középkorból való mű, első kiadása 1480 tájáról ismert s azóta Villanova Arnoldus és mások bő jegyzeteivel ellátva számos kiadásban terjedt el s minden európai nyelvre lefordították. Magyarúl először Felvinczi adta alexandrinekben, kinek fordítása névtelenűl megjelent Kolozsvárt még 1770. és 1776-ban is. A latin szöveget Kováchich kiadta egyebekkel együtt 1821-ben is Budán.

[2] *Unitario-Ecclesiastica Historia Transylvanica.* Tom. I. 407—8. U. o. Felvinczi esete röviden említve Tom. II. 232. l. s azt is mondja róla, hogy: »27 Maji 1672 e collaboratore synt. senior electus« stb.

Suplicationis Georgii Fel-Vintzi Transilvani Hungari ad Caesaream Majestatem directae, (6 latin versszak = 24 sor.)[1]

Kolozsvárt és hivatalát valamikor 1696. szeptemberében hagyta el a fentebbi okból, miután egy égés megfosztotta mindenétől s egyébként is sorsa sokat hányta-vetette; többek közt kétszer a tatárok s kétszer a labanczok is kifosztották. Ekkor 1696-ban három gyermekét Kolozsvárt ismerőseinél elhelyezvén, ő maga és teherben levő felesége gyalog Bécsbe mentek, útközben némi megmaradt holmiok eladásából és kéregetésből élvén. Megérkezvén Bécsbe, beadta Leopoldhoz színjátékok előadhatása iránti kérelmét, melyben egész naivsággal beszéli el élete történetét, nyomorát s ezért mint ilyen is kiváló érdekű. Ez az eredeti folyamodvány Bécsben a császári levéltár erdélyi cancellariai osztályában 80—1696. udvari szám alatt megmaradt s a kolozsvári nemzeti színház levéltárában levő másolat szerint a következőleg szól:

Ad Augustissimum Sacri Romani Imperii Summum Dominum Leopoldum 1^{mum} D. G. Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. etc. Imperatorem potentissimum Semper Augustum Humillima Suplicatio Georgii Felvintzi Transylvani Hungari Clausenburgi commorantis. Imperator, et Caesar Potentissime, Domine Domine Clementissime!!

Pluribus verbis efferi possent impedimenta, quae me urgent suplicare Tuam Caesaream Majestatem, verum quanto paucioribus possum verbis efferam; — sed obsecro Tuam Caesaream Majestatem, ne me contemnat, sed dignetur, propter Dei misericordiam, et pro felici rerum omnium successu sine taedio pacienter perlegere investigare, et cum effectu clementi resolvere. Ego suprascriptus ex humilibus parentibus in Transylvania prognatus, et ab iisdem adhuc infans orphanus relictus, apud homines misericordes hic atque illic sustentatus, et educatus nullam domum, nullum praedium unquam habui, nec nunc habeo, saltem vel ad instar palmae, aut plantae pedum quo caput tanquam in proprium reclinare potuissem, sed sub Tectis aliorum adhuc usque victitavi. — Adeptus quidem sum ex benigna munificentia Dei dispositiunculam latinitatis seu literaturae sed quantum me illa evexit, duplo plus per novercantis fortunae lusum dejecit; — quoniam bis a Tartarorum, bis a Loboncionum incursu omnibus reculis domesticis equis curriferis despoliatus sum, adeo, ut ne coperimentum quoque corporis remanserit, semel igne combustus adeo omnibus sum exhaustus, ut surgere amplius praeter extraordinariam Dei Providentiam mihi sit poenitus impossibile e coeno paupertatis; Eoque res mihi devenit, quod per damna toties perpessa, in debitum fere inextricabile implicatus sum, propter quod me Creditores mei per violentum contractum adeo persequuntur, ut ob id una cum Uxore misella exul sim factus, quanquam praegnante, coacti sumusque e tam longinquis oris utrique et ubique tantum pedes huc

[1] Válinál id. helyen újra kiadva.

usque venire, et fores Tuae Sacratissimae Caesareae Majestatis pulsare, tribus liberis domi in Patria sub tutela aliorum relictis, qui victum quoque in itinere non aliunde quam ex paucae supellectilis venditione ad aliquot dies habuimus, quarum pretium cum defecisset, mendicando, et suplicando nosmet sustentavimus, nunc fame fere perimus.

Quapropter Caesar benignissime, et Clementissime oro Tuam Majestatem, ut in perpetuam, et immortalem Leopoldinae Clementiae in me, et posteros meos super mansuram apud omnes Christianos memoriam dignetur.

Primo: Me pauperrimum (qui nullibi in rerum natura quidquam habeo, quam quo lacero, et vilissimo indumento nunc corpus meum copertum est) ab omni Contributionum, Taxarum portionum solutione eximere: similiter ab omnibus Expeditionum tam bellicarum, quam Civilium oneribus, ut et quartiriatu militari quoniam ab ipsis incunabulis semper sub calamitate, et egestate vixi, ut ad reliquum vitae quiescendo glorificem Deum pro gratia Tuae Majestatis super me praestitura, quoniam paucis abhinc retro diebus accidit mihi, quod propter impotentiam solutionis Portionis pulvinaria, super quae caput reclinabam vendere coactus sum, et sic satisfacere Exactoribus.

Item accidit etiam, quod ob ejusdem portionis contribuendi impotentiam carceri communi Civitatis ab Exactoribus sim inclusus et clamidem, quae modo dorso est aplicata, coactus sum tempore hiberno exuere et mittere in vectigal homini cuidam honesto, qui me ex carcere redemit, et misertus mei pecunias mutuo dedit, cui nec hodie quidem eas soluere potui.

Ideoque Clementissima Majestas ex his facile divinare potest, quod miserabilior condicio me accedere et suplicare coegit Tuam Majestatem, quam Coecos et Claudos, quia illi tuto aggrediuntur quosvis confidendo in suis debilitatibus, sed vae! multum pauperi domestico, cui per multas tribulationes adimitur occasio se sustendandi.

Quae gratia Tuae Majestatis si accederet ut in vigore maneret orarem Tuam Majestatem, ut in forma literarum Privilegialium sub sigillo authentico, et subscriptione saltem in Regali papiro extradarentur, quoniam nihil habeo, quod scriptori expendam.

Secundo; Quia praefati Creditores me propter debitum jam dictum plus aequo prosequuntur, et persequuntur: darentur mihi a Tua Caesarea Majestate litterae protectionales ab hoc die usque ad decursum unius saltem anni me ab ipsis defensurae, ne inopinato violentiam facere possent, sed haberem quietem et occasionem, quaerere possem eos contentandi. Quod si post anni unius expletionem nollem vel non possem eos contentare facerent mecum quod vellent vigore Contractus. Harum vero Literarum vigorem in forma Commissionalium vellem extradare, vel ut mos est tales scribere.

Tertio: Quia jam fere et senium et crebrae Calamitates adeo circum venerunt, ut e limo paupertatis mihi surgere difficillimum est: ut me possim extricare a praefato debito et effugere creditorum in me animadversionem severam, et quod aliquid victus etiam comparare pos-

sim, quoniam artium Liberalium partes usualiores novi praecipue Poemata tam latino quam hungarico idiomate per Rythmos et cadentias fienda, et eadem componendi, disponendi, ordinandi, ornandi habeo facultatem: — Ideoque oro Tuam Majestatem ut clementer, concederet mihi cum aliquot sociis mihi adjungendis, et ad id aptis (quos edocerem) exercere in Hungaria et Transylvania, et partibus eidem adnexis Comicos ludos, per Dialogismos honestos in scenas et actus comediales tragoediales distinctos honestis documentis, et ad eruditionem prudentiam correctionem exhilaratione mingeniorum inservientibus, et jocis honestis non obscoenis refertos qui plus commodi vulgo offerrent quam territamenta Praestigiatorum et funambulorum. — Unde postea si aggrederer hoc opus Deo pacem in et sub alis Tuae Majestatis concedente, Decimas fideliter ex omnibus acquisitis, hominibus Tuae Majestatis ad tale munus delegatis exsolvere tenerer; haec vero usuarem tantum modo in hungaricis urbibus et oppidis, ubi intellectui incurrerent, et quod in iisdem locis mihi et sociis meis sine jurgiis per commissionales literas mandarentur dari hospicia commoda, ubi hoc opus congruo ordine perficeretur. Cujus vigor ut staret oro Tuam Majestatem, ut sub forma literarum salvi Passus dentur literae, per quas authoritas ad haec a Tua Majestate mihi concedenda confirmaretur salvis tamen manentibus Scholarum, Collegiorum, Gymnasiorum aucthoritate ubi tales ludi quandoque exerceri solent.

Quarto: Quia victum ultra duos dies non habeo, oro obnixe Tuam Caesaream Majestatem dignetur prope horam ex largissima Clementia resolutionem exhibere, alias una cum uxore misella sine sumptu in loco ignoto, ubi nec lingvam novimus, nec opera et labore nostro quisquam indiget, nobis fame tabescendum erit propter multam moram.

Quae omnia si Tua Majestas clementer mutum (így!) fecerit, et concesserit, non desinam Deo pro commodo Tuae Majestatis et familiae charissimae assiduas preces in cursu totius vitae meae suplex fundere; Et pauperes meae sortis gratias Deo relaturi sunt, quod una mecum tam clementem nacti sint Dominum a Deo, qui velit affici sensu miseriarum nostrarum. Quod et faxit Divina Clementia in omnibus vitae suae diebus super Tuam Majestatem et ut contractualiter aprehendat super se mansuram Dei benignitatem!

A. J. C. M. benignam expecto relationem.

P. S. Scripsi quidem Caesar Clementissime superius in secundo puncto quod a Creditoribus defensurae Litterae et protectionales intra unius anni decursum mihi darentur, sed cum posteriores cogitationes potiores et meliores sint prioribus in animum induxi quod aequum et jussum sit debitum repetere et restituere ideoque nemo hoc de jure vetare potest: Verum misereatur mei Tua Majestas Clementissima et demandet dari mihi Literas tales, quae commissive loquantur Reverendis Viris Pastoribus Sacerdotibus cujusvis Religionis et ordinis, quod me in aedibus sacris promulgare dignentur in istis Civitatibus, et oppidis quos redeundo in Transylvaniam reperiam, et per quas transibo ut et levamen habeam a fame cum uxore in itenere et etiam ad complacationem creditorum ad aliquod tempus eos erga me mitigandi possim illis aliquid sol-

vere: ut gratia et misericordia Divina multiplicetur in Tuam Majestatem, quod in tali egestate sublevamen mihi praebuerit.

Felvinczi ez érdekes kérelmére, úgy látszik, Leopold csakugyan válaszolt s igy noha a kérelem beadása napját nem ismerjük, nem sokkal előzte meg a választ, mely 1696. október 26-dikáról kelt. Noha ez a válasz többször megjelent, mert Marczell Géza, egykori operaénekes ráakadt Tordán apósának, Weress Károly volt alispánnak háza padlásán, kihez meg neje, Felvinczi Klára útján jutott, Marczell pedig Váli Bélának ajándékozta és ő többször is kiadta: minthogy valósággal egész terjedelmében a szakadozott eredeti okmányból sohasem jelenhetett meg, itt közöljük újra az egészet.

Nos Leopoldus. D. G. Electus Romanorum Imperator Semper Augustus, etc. Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclauoniae, Seruiae, Gallitiae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque etc. REX. Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, Styriae, Carinthiae, Carniolae, Luxemburgi, ac superioris et inferioris Silesiae, Wirtembergae, et Thekae, Princeps Sveuiae, Marchio sacri Romani Imperii, Burgoviae, Moraviae, superioris et inferioris Lusatiae, Comes Habspurgi, Tyrolis, Ferreti, Kyburgi et Goritiae, Landgravius Alsatiae, Dominus Marchiae Sclavoniae, Portus Naonis et Salinarum. Damus pro memoria per praesentes, quibus expedit Universis: Quod praesentium Exhibitor *Georgius Felvintzi* Transylvanus Claudiopolitanus exhibuit et praesentavit Nobis supplicem quemdam libellum, quo mediante humillime exposuit, se ab infantia sua variis calamitatum, et miseriarum procellis adeo agitatum, ut quamvis aliquando industria sua ad quaevis exigua vivendi media ipsi pertingere contigisset, nihilominus noverca illa prosperitas in senilj jam aetate eidem in tantum illusisset, ut nunc, cum summe indigeret praeter id, quod corpus suum in praesens tegeret, nihil commodasset, et insuper inextricabile debitum involutum et oberatum praecipitasset, — et licet in tenera sua aetate non parcendo laboribus, et lucubrationibus commodam Literaturae dispositionem assecutus esset, velletque studia sibi illapsa pro facultatis suae modulo, tam ad honestam quorumvis animorum recreationem, — quam et pro adminiculo Christiano applicare, non tamen id sine speciali Nostra Gratia et Clementia se consequi posse existimaret. Supplicavit itaque nobis anxie, et quam humillime, ut ipsi Poëmata, sive Rythmos tum Latino, tum vero Hungarico idiomate componendi, compilandi, ordinandi, et ornandi, seu disponendi, iisdemque (eidemque) ludos Comico-Tragicos, et Comoedias ad actus, scenas distinctas dialogice ubique in Regno Nostro Hungariae, signanter vero in Transylvania, et partibus eidem annexis vsuandj, usurpandj, et exercendi clementer largiremur facultatem eo fine, ut inde aliqua lucelli spe arridente huius ope, tam debita sua dissolvere, quam semet ex Paupertatis coeno aliquatenus erigere satagaret. Nos igitur considerato miserando dicti *Georgii Felvintzi* Statu, intentionemque ejus statui suo non

omnino absonam, et inconvenientem judicantes, ex innata qua quosvis Nostros ad Thronum Majestatis Nostrae demisse recurrentes Subditos Complectimur Benignitate, deque Caesareo Regiae Nostrae potestatis plenitudine, eidem *Georgio Felvintzi,* Benignissime, et Clementer damus, et concedimus facultatem desiderata Poëmata Sive Rhythmos, tum Latino, tum vero Hungarico Idiomate Componendj, Compillandi, ordinandi seu disponendi, iisdemque Ludos Comico-Tragicos, et Comoedias ad Actus, Scenas distinctas, Dialogice ubique in dicto Regno Nostro Hungariae ac in Transylvania, partiumque eidem annexarum Civitatibus, Oppidis, Castellis, et pagis tam comitiorum, quam Nundinarum, ut et aliorum quorumcunque Hebdomadalium Fororum, et Nundinarum Conventuumque Occasione honestis tamen, et non obscoenis jocis et rebus refertos, una cum sociis sibi adjungendis, usuandj, usurpandj et exercendj, Salva nihilominus Semper ejusmodj Locorum ordinarii Magistratus, Rhythmorum vel Poëmatum ejusdem (Si ita visum fuerit) revisione, et Correctione. Ut autem dictus *Georgius Felvintzi,* ad Scopum quem Collimat, Debitorum videlicet Suorum Dissolutionem, Sustentationemque Sui tanto facilius pervenire possit, Eundem, tanquam nullibi aliquas haereditates, fixaque Bona habentem, ab omnium contributionum tam Ordinariarum, quam extraordinariarum pensione et praestatione, Onerumque quorumvis Supportatione, eousque donec videlicet fixa Bona alibi Sibi non comparaverit, eximendum duximus, ea tamen Conditione Ut ubicunque praedictos Ludos exercuerit, ibidem Magistratui, Si Locus liber fuerit, Sin vero, alicujus Dominio Subjectus, tum Domino Terrestri, ex redundando Commodo, prout Convenire poterit, Certam Porciunculam, non tamen infra Decimam, Solvere, et pendere Sit obstrictus, et obligatur, prout damus, et Concedimus, praemissa componendj, et exercendj, modo tamen praevio facultatem. Proinde Vobis Fidelibus Nostris Spectabilibus, et Magnificis Comitj Georgio Banffi de Losoncz Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum Gubernatorj, totique Regio Nostro Gubernio Transylvaniae Suppremis, et Vice-Comitibus, Judicibus, Vice-Judicibus nobiliumque, quorumvis Comitatuum, Supremis item et Vice Capitaneis, Judicibus, Vice Judicibusque Regijs quarumlibet Sedium siculicalium, necnon Regijs, et Sedis Primarijsque Judicibus, Magistris etiam Civium quarumcunque Sedium Civitatumque Saxonicalium, deinde Liberarum Civitatum, et Oppidorum Ductoribus, Judicibus, Tricesimatoribus, insuper Pontium, et Vadorum Custodibus, Teloniorum et Vectigalium Exactoribus, ut et alijs quibusvis, Cujuscunque Status, Gradus, Honoris, Dignitatis, Conditionis Officij, et Praeminentiae Hominibus, praesentes Nostras Visuris Lecturis aut Legi audituris, Cunctis denique alijs quorum videlicet intererit praesentium notitiam habituris, modernis et futuris quoque temporibus Constituendis, Harum Serie committimus, et mandamus Benignissime et firmiter, Ut Vos a modo deinceps supra scripto *Georgio Felvintzi* praerecensita poëmata, et Rythmos modo praedeclarato non solum componendi sed et exercendi una cum socijs sibi adjungendis ubique locorum secundum praespecificatam benignissimam annuentiam nostram relinquatis et concedatis facultatem. Itinerationisque praescripti sui

exercitii occasione ubiqui tute et secure eundem *Georgium Felvintzi* una cum sibi adjungendis sociis libere ire, redire itinerarique permittatis, nec ullas tam ordinarias, quam extraordinarias contributiones et pensiones praeter praemissi exercitii occasione deponendas ab ipso praetendere, multo minus exigere vel propterea eundem in persona rebusque suis impedire, turbare, molestare, seu quoquo modo damnificare praesumatis vel sitis ausi modo aliquali. — Secus non facturi. Praesentibus perlectis, exhibenti restitutis. Datum in civitate nostra Vienna Austriae, die vigesima tertia Mensis Octobris Anno Domini Millesimo, Sexcentesimo nonagesimo sexto, Regnorum Nostrorum Romani Trigesimo nono, Hungarici Quadragesimo secundo, Bohemici Vero Quadragesimo Primo.

Leopoldus. (L. S.)

Samuel Kalnoki
Ad Mandatum Sacrae Caes.
Regiaeque Majestatis proprium.
Benedictus Henger.[1]

Látható az előbbiekből, hogy úgy a kérelem, mint a válasz, nagyon érdekes mívelődéstörténeti adatokat tartalmaz. A kérelem pl. nemcsak Felvinczi életéről nyújt pár lényeges felvilágosítást; hanem arról is, hogy az ő működése csakugyan az iskolai előadásokkal áll kapcsolatban s az iskolák e jogát, hogy előadásaikat, a hol szokásban voltak, megtarthassák s belőlök jövedelmet szerezhessenek, ő is épségben kívánja meghagyatni. Továbbá érdekes kérelmében az, hogy mi mindent kér s hogy Leopold ezek közűl csak az adómentességet adta meg a fődolgon, előadások tarthatásán kívűl, a többiről a válasz meg sem emlékezik. Mellőzvén egyéb részleteket, Felvinczi csakugyan visszatért Kolozsvárra s élete hátralevő részét hol itt, hol a diétákon, hol vásárokon, czéhek s egyéb társulatok összejövetelein, hol nagy urak udvarain töltötte, helyről helyre vándorolva s éneket énekre költve; ilyen alkalmakkal azokat hol dalolva, hol szavalva előadta a régibb vándorlantosok módjára s így kereste kenyerét. Úgy ez életmódjáról, mint énekléseiről, szavallásairól maga is megemlékezik utóbb kiadott műveiben. Népszerűségéről tanúskodik, hogy munkáit olykor kivált az ifjúság ösztönzésére adta ki. Különösen figyelemreméltó e hivatásában az, hogy magát mindig könnyeden s változatosan verselőnek mutatta, ki mindig kész akármilyen hízelkedésre vagy durva, sőt aljas tréfára, csakhogy hallgatóinak tessék. Ő a bohócz-múzsa híve s ez jellemzi őt. Benne, mint vándorlantosban az a magasabb erkölcsi, nemzetjavító hivatás érzete, mi Tinódiban oly tiszteletreméltó, teljesen hiányzik. Az is igaz, tegyük hozzá enyhítőleg, hogy nemcsak az ő egyénisége, de az idők is mások voltak.

[1] Expeditae per Michaelem Balku cancellariae Regiae Aulico Transylvaniae Juratum Notarium, — mond az eredeti szöveg jegyzése.

A Lepoldtól nyert engedély után egyébként jóval sűrűbben írta műveit, melyek legnagyobb része, a mint látszik, kéziratban maradt; de pár művét népszerüségök miatt nyomtatásban is kiadta. Igy jelentek meg Kolozsvárt 1697-ben a *Procuratoria dicsérete*, 1699 ben *Királyunk eo Felsége Erdélyi Proto-Notariainak .... Ditsireti*, 1701-ben *Természet próbája*, egy különben aljas tréfákkal teljes mű, melynek eddigelé csak egy hely és év nélküli második kiadása ismeretes Vinczi György név alatt. Benkő *Transsilvaniá*jában s utána Seivert és mások, neki tulajdonítják még a következő műveket: *Árusok Ditsérete, Nyavalyák Gyülése vagy Historiája, Echo, Nyergesek Ditsérete, Jó Gazdasszonyokról, Hegedü Ditsérete, Mausoleum Regum Ducumque Hungariae*, melyeknek nyilvános előadásra szánt czélja csak a czímekből is eléggé világos. Váli s utána mások is, neki tulajdonítják a *Comico-Tragoedia, Constans Scenis Quator* czímű, csak 1683-diki kiadásban ránk maradt névtelen *moralitást* is, melynek az ő másik darabjával rokonsága kétségtelen. Ez azonban még pontosabb bebizonyitásra vár.[1] Jellemző, hogy a Leopold-féle engedély után írt színdarabját nem ismerjük s így nem valószínű, hogy társaságot toborzott és színi előadásokat tartott volna; mert ha tartani akart volna, darabokat is kellett volna szereznie. Némi homályos hagyomány azonban azt tartja, hogy Kolozsvárt széles ereszű földszinti házfedelek széles hiu-ablakaiból (padlás) énekeket mondott s a hallgatók lent hallgatták. Ez lehet igaz. Színi előadásainak azonban, ha netalán voltak is, már a múlt század közepén még emléke is annyira kiveszett, hogy a XVIII-ik évszázi íróink itt-ott, mint Teleki Ádám a *Czid* fordítása előszavában (1773.) úgy emlékeznek meg a színjátékról, mint magyar embernek nem tetsző foglalkozásról s a Jénai *Intelligenzblatt* 1798. évi 149. számában hihetőleg magyar tollból jeles ismertetését adván a magyar drámairodalomnak, Felvinczi törekvéséről is megemlékezik, noha nevet nem említ s jellemzőn azt írja róla: »A magyar Thespis e jelensége azonban csak mintegy varázsjelenet volt; eltűnt a nélkül, hogy majdnem csak nyomot hagyott vagy következménye lett volna is.“

Felvinczi halála éve ismeretlen, de mint a *Ritkán kellő — híves szellő* kezdetű s Uzoni-Fosztóék által neki tulajdonított ének mutatja, 1706-ban még élt, azután nem tudunk róla. Halála úgy látszik, ez időre esik.

FERENCZI ZOLTÁN.

[1] Váli tévedése abból is kitetszik, hogy a *Comico-Tragoedia, Constans Sc.* etc. 1646-ban is megjelent, a mikor Felvinczi még csak születhetett. (*M. Könyvszemle 1878. 272. l.*) Szerk.

RÉVAI MIKLÓS LEVELEI PAINTNER MIHÁLYHOZ.

— Hetedik közlemény. —

63.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

Nosti, quam sint molesti transmigrationum apparatus. Nihil ob hos potui ad tuas literas rescribere. Sed quo sit loco res tua, mihi mandata, iam dudum satis, probeque cognouisti ex Scobelio tuo: vt silentium meum aequo animo ferre potueris. Ego, volente cumprimis Patrono, Pestinum ita me contuli; vt prima Augusti, nisi Mechanismi Formalitates aliae impedirent, officium nouum commode adirem; ne per autumni ferias beneficio, mihi dudum debito, carerem. Impedimenta sum reuera expertus nonnulla, ab imbellibus opposita. Heri tandem, 26 Augusti, sunt ea superata. Iam introductus sum, *ego tanti nominis*, vt vos nugamini, *Literaturae, et Linguae Hungaricae Professor Publicus Ordinarius in Regia Scientiarum Vniuersitate Pestinensi.* Quare mihi laetum applaudite, hocque munus felix faustumque precaminor *Patria cumprimis caussa*[1] Vide, quam me magna spirantem reddideritis votis vestris frequentibus, magisque amicis, quam iustis.

Immortales tibi gratias ago de amico subsidio. Ita tum eram anguste constrictus, vt vel Posonio aegre fuerim abiturus cum decore, nisi tu mihi opitulatus fuisses. Erant quidam et Viennae opportune in me benigni: Patronus, Sándor meus, Görög, Junior Princeps Eszterházius, et huius Mater. Expunctis Viennae debitis omnibus tutus discessi, et comparato necessario ad cathedram meam apparatu, ac viatico satis commodo; cuius reliquiis etiam valetudinem firmare coepi ad labores, qui me non modici manent, balnei vsu diligentiore. Haec, quorum prima erat habenda ratio, iam me satis iterum exhauserunt. De sufficiendo reliquo subsidio, quae me alat spes, proxime aperiam. Nunc ad rem tuam vel potius ad rem Patriae per te curandam transeo, idque ex voto optimorum quorumque Virorum. Audi imperia mea. Sis ita obtemperato, vt secus indignationem te meam noueris incursurum, vel Vaticano Fulmine multo grauiorem. Scis vehementiam meam ad acres satyras, et immanes diras. Has in te vibro ferocissime si tardas, et Patriae, operam tuam poscenti, non illico succurris. Res agitur iam tibi saepe proposita. — Quae illa? Szuneritsium altiore iussu, audietis, puto, Quinqueecclesiis Inquisitorem esse in postrema dissolutae iuuentutis crimina. Is, antequam eo abiisset, iterum iterumque egit mecum, de Te ad petendum Superiorem Directoratum modis omnibus excitando. Indignatur superbiae et temeritati Balogianae. Pecus illud Jaurinense audet se monere, et huius opinione, homo exilis; se tamen plenus, qui plane adorari affectet, crudus, sui impotens, rem omnem, si eo pertingam, ferocius versaturus; quam ille miscuerit, scis, quem dixerit, ille, — ille. Dente cruentus Aper, Bakonyiense Pecus, olim certe; nunc truculentius Pannonii Saltus Archi-Pecus. Addidit, se quidem volente hoc monstrum non eo euasurum. Haec

[1] Révay mindig a hazát tartja első sorban szem előtt.

tibi, sic fere expressa, ad amicas, et non perfluas aures. In te totus inclinat, vt iam et alios in te inclinasse dudum nosti. Hodie apud Pethõnem sum pransus. Et hic te votis ardentibus exposcit. Noli morari, noli deesse Patriae, noli campum amplioris fortunae negligere, qui hinc tibi certo patescet. Habes merita: opinionem nobilium de te Virorum fauentissimam. Et cultor, et arbiter literarum haberis eximius. Agendi dexteritas, requisita moderatio, et cumprimis prudentia singularis tibi ab his tribuitur. Primo itaque hoc loco stabis certissime. Stabis et postremo. Sentis enim intime, qua sis apud Patronum gratia. Non eget vlla mea hic opera. Conferam tamen omnia ex superabundante, vt dicimus, sollicitudine. Haec extrema cum ita conspirent, imum, et summum: quid tu de mediis dubites? Age, rem aggredere quantocius. Terminus est submittendorum ad Excelsum Consilium Supplicum Libellorum exitus modo labentis mensis. Paucos hos dies huc conuerte. Nil tibi deest. Nosti, nisi petenti, nihil cuiquam conferri. Pete, et habes: quia te ad petendum ii animant, qui dare possunt. Meministi, et me petere debuisse. Iterum imperio te vrgeo, eoque grauissimo. Si cessas, anathema tibi sit!!! Respirabunt sub te etiam Piae Scholae, quas magni aestimas. Horum quoque caussa paulo sum imperiosior. Haec raptim, ne sero sit. Ama me tui amantissimum. Propediem his plura, et alia. Saluto Theresiam: Budae. 17 Augusti. 1802.

65.[1]

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

Hoc ipso momento finiui literas meas ad Somogyium, Patronum Suauissimum. Iam ad te scribo. Respondi ad eius literas, plenas solatii, plenas amoris. Cape et tu partem huius solatii. De Operibus meis quam magnifice sentit! et quam me animat! »Azon szép Gyűjteményeknek kinyomtatását tellyes erőmből kész vagyok annak helyén eszközölni. Mentsen Isten! hogy illyen kintstől az Anyai Nyelvünk gyarapodása meg fosztassék. Ezzel teszi T. Úr maga nevét a' Hazánál halhatatlanná. *Mert míglen a' Magyar Nyelv fent marad, Révai Miklós is ékes Munkáiban mindenkor hálaadó indulattal fog említtetni.* De el nem marad az' más féle jutalom is, mellyet T. Úr a' legigazabb, és kegyesebb Fejedelmünk kegyelmétől, a' ki a' szép Tudományokat annyira becsűli, szereti, és elől mozdítani igyekezik, méltán várhat és kétség kivűl el is veendi.«

Pethõni suo nomine detuli salutem, quem reuera iterum febri deiectum in lecto reperi. Obstupui, cum mihi, rem suam commendanti, retulit etiam Paulum Nagy, Ventum Albensem prensare hoc honoris fastidium. Adiui postea et Szuneritsium, Quinqueecclesiis reducem. Posteaquam audiuit ex me, te indiutum esse ad porrigendum Supplicem Libellum, sic laetus exclamauit: iam salua res est! Angustiae illi erant; quid

[1] Az ezelőtt álló *64.* számú levelet a melléklettel lásd I. Közleményemben, hol Révay Grammatikájának ügyét tárgyalom.

literis futurum, in Competentibus, pro hoc Directoratu. Ventus, Tumor, et Decrepitus. Rausch est hic, qui Pro — Directoratum resignauit, caussatus incommoda multarum scriptionum; et nunc Superius hoc Munus vrget, scriptionibus multo onustius. Sed notatur is etiam ab animo exaestuante, et tumido. Nullus horum aptus. Tu ergo. Dii Superi faxint quantocyus, vt te Elegia gratulatoria obruam. Literas meas, ad Patronum datas, terminaui per oratione pro re extemporali, currente calamo, ex abundantia cordis. Eam partem inde haec transtuli celeri manu. Iam incepi ergo, quod sum pollicitus: Age et tu, quae sunt agenda. Si quid rescripseris, literas Pestinum dirige; ibi certius percipiam. Ama me tui amantissimum, et vale, quam optime. Catharina mea sacratas tuas manus osculatur, et Theresiam salutat, quam et ego multa cumulo saluto, grati mei animi teste, ob curas eius me aegrotante. Pestini 11. Szept. 1802.

Paintner Prépost Urat, én kedves Barátomat, tudom bizonyosan igen szereti Nagyságod. Nem tunyálkodik, mint sok más kövér Pap. Szereti a' Tudományokat olly annyira, hogy maga is azokban él. A' Tudósokat azért mint pajtásait úgy becsűli. Segítené is örömest, ha kitelhetnék Rátóti szűk Uraságából. Méltóztatik emlékezni, mit akart tsak nem régen velem is tenni. Maga fogyatkozásával is *200 forintot kész vólt már le* olvasni *első Darabom kinyomtatására*. Nagyságod tanátslása vólt, hogy kémélljem meg, és el ne vegyem tőle. Szép búzgóság az is benne: hogy a' Benedictinus Nevendék Ifjúságnak a' közjóra alkalmatosabb oktatását hathatósan javaslotta a' Fő Apát Úrnak; arra két jeles Férfiakat ajánlott, Tóth, és Spaits Director Urakat;[1] ide vezető Könyveket és sok szép Kézírásokat a' Jesuita kintsből, már előre oda ajándékozott; ennek felette a maga bibliothecáját is nekik szánta holta után.[2] De másutt se vonja el magát a' köz jónak elő mozdításától. Nagyságod maga tudja, mi buzgó, mi szép rend tartó és egészen menyei az ő fáradozása az Árváknak ügyökben. Az a' szép Tisztség, mellynek ő a' Feje a' Veszpremi Vármegyében, már Felséges Helyekről is Ditséreteket érdemelt. Az ő buzgóságát például maga is magasztalta a' Méltóságos Úr Szala Vármegyében hasonló Tisztségnek felállítása alkalmatosságával. De mire valók mind ezek? Arra, Édes, Méltóságos Uram! hogy ezen Jeles Férfiúnak már egyszer térebb mezeje legyen buzgósága és tehetsége mutatására, a' Hazának nagyobb hasznával. Itt őtet sokan a' Győri Fő Directorságra épen oda termettnek tartják. Tsak ezt az egyet ohajtották, hogy reá beszéllhetnék az Instantia be nyujtására. Én ezt magamra vállaltam erőszakos móddal. Satyrákkal, és dirákkal fenyegettem, ha meg nem teszi, et vocanti Deo non cesserit. Vox enim populi vox Dei. Megtette már. Nagyságod itélete bizonnyal egyez ezen jámborokéval; egyez akaratja is. A' Haza kedvéért tehát a' Hazai Ifjú-

[1] *Tóth Farkas* azelőtt jezsuita, azután a rend feloszlatása után a soproni főgymnasium igazgatója volt. Mikor a visszaállított benczés tanárok vezetésére bizatott a soproni főgymnasium, Tóth visszavonult Pannonhalmára, hol tudományossága tanúi, kéziratai, most is láthatók. Spaits is exjezsuita volt és természetrajzi gyűjteményei ma is ékeskednek a pannonhalmi múzeumokban.

[2] Ezt a könyvtárat utóbb csak pénzzel tudta megváltani a rend.

ság jobb vezérlése végett, tegye hathatosabb közben vetésével a' maga egyezõ akaratját egészen foganatossá; a' mikor ott fordúl meg ezen nyomos dolog, et aliorum certe competentium humeris onus prorsus non ferendum. Nam qui isti sunt? Ventus Albensis, Tumor Jaurinensis, et Decrepitus Posoniensis, tortasse tumore etiam ingratus.[1]

RR. D. Abbas Hertelendi iam assignauit mihi per Takátsium nostrum subsidium 25 florenorum; cui quam proxime gratias agam. Utinam et alii tantillo saltem succurrerent! Quod nisi fiat, mutuo debebo leuare 100 florenos; ut me cum decore illocem, et duras venturae hyemis minas infringam. Multis egeo.

66.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

Consilium tuum, Novákio datum, ex voto cessit. Accepi Wolfgangi nostri literas, quarum partem tua caussa exscribo. »Archiabbas Novák apud me fuit, animumque exploravit, eundem Viennae Patrono declaraturus, Facta iam transactaque sunt omnia: ego libros iam conuaso meos, ut iisdem curribus, queis vina et cetera Benedictinorum huc ferentur, eos, sic disponente Novákio, asportari ad montem Pannoniae curem. Scripsi etiam Patrono nuper, qui respondere, ut sequitur, est dignatus. Iam antea ab Illustrissimo Dno A. Abbate, nouissime vero e pretiosis literis cum solatio intellexeram, A. R. DVam institutionem Junioris Cleri Benedictinorum in se suscepisse. Rem hanc tanti momenti esse reputabam, ut Suae Celsitudini Regiae, A. Duci Palatino, opportune hic Viennae moram agenti, referendam existimauerim. Placuit res Suae Celsitudini Reae summopere; et tam A. Abbatis consilium, quam et A. R. DVae. assensum mirifice probauit. A. R. DVa nunquam utilius pro Patria facere potuit sacrificium, quam hoc vitae genus amplectendo.« Addit in fines, se usque ad finem huius mensis Sopronii inuentum iri, si quid illi scribendum habuero. Sed altum tacet de conditionibus. Hic audio illi ab Archiabbate pactos esse florenos annuos 1000. Puto etiam hospitium et victum. Quomodo enim secus in Monte Pannoniae esse posset. Fundus ergo literarius et hoc tuo consilio lucratur florenos 100, annuam Wolfgangi pensionem, quae illi subducetur facta hac mutatione.

Tanto me maior ac certior alia spes rerum suarum. Initiis quidem iam multum gratulantur amici nostri. Assumetur negotium, in Comissione, futura hebdomada. Amicorum hortatu, et mea etiam sollicitudine, te monendum puto; ut domo nunc prorsus non absis; aut si abesse debeas, ita rem omnem instituas: ut literis meis nullae ponantur morae, quin illico eos legere, et quae commendauero, ea pari celeritate agere possis. Amici enim, depromta iam prima opinione, suppeditabunt statim omnia, quae agenda esse putabunt, ad totum hoc negotium quantocyus superandum Competitores sunt, quos nosti, Rausch, Balog, Nagy: his auersis Habelhoffen, Vágújhelyiensis Herulus.

[1] Ezek azon sorok, melyeket levele elején említ és melyekkel Paintnert Somogyi udvari tanácsosnak kegyeibe ajánlani szándékozik.

Ego ad încitas redigor. Frustra imploraui opem Venerabilium Fratrum. Quid illis Musae? modo crumena turgeat in alios usus deteriores attenuanda.

Haec raptim. Plura quam proxime, quae ad rem erunt. Saluto Theresiam. Te amplector, ac disuauior. Vale quam optime, et me porro ama tui amantissimum. Pestini 18 Septembr. 1802.

Sed haec omnia sine strepitu, cum prudente silentio.

67.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

Iam legeris procul dubio ex prioribus literis meis, neque me segnem in cudendo, dum calet, ferro. Intellexeris porro ex posterioribus, ventura quaedam Amicorum consilia, quae tu illico amplecti debeas, ut sis fortunae faber et ipse suae, ad *effectiuam*, ut ille ait, *praeferentiam*. Literas suas, quas ante has meas scripsisse videris, 12 Septembris, hodie primum 19 die percepi. Statim adiui Amicum nostrum Martinum: qui, audita tota epistola suam non modo salutem reddit cumulatissimam, sed etiam mandatis te onerat, strenue admaturandis, ne ipsi nobis defuisse arguamur. Ad reseruatum casum de Regentis officio, initio risit, deinde etiam stomachatus est. *Archimandritam* [1] in responso suo stultum esse aperte dixit. Hoc ille candidatis pueris suis scribere poterat, non Praeposito. Indignus erat tua fiducia, indignus et sollicitudine bonisque consiliis tuis de promouendo Instituto. Sed haec tu bonus ciuis Patriae, *non Pecudis caussa* fecisti. Hoc te soletur. Utramque hanc umbram, et Comitis, et *Archibruti*,[1] auctore quidem Martino tu magnanimiter contemnes. Nec illa te somnia fatigabunt, de remouendo collega: nam scire te vult, huius intentum prorsus non hoc esse proinde neque operam adhibendam, ut ille ab eo remoueatur, quod non intendit. Praeposituram ille prensat, vel aliquid huiusmodi, quod pingue sit, et quo maciem suam expleat. Tu iam satis pinguis, et crassus, sed sensu velim phisica accipi, non morali, et huius Collegae opinione attenuandus proponeris molestiore illo officio, quod ille negligit. Martini certe opera et hic totus pro te est. Quia seris accipiantur literae Cursore Publico ad vos non satis ordinato; ne quid periculi sit in mora: Martinus haec scribi iubet iam hodie, quae tu fideliter imbibas, et agenda fidelius agas, Commissione futura, 22 huius celebranda, tu certissime primus proponeris, cum summa commendatione. In te omnes inclinant. Hoc itaque futurum propter certitudinem omnino indubitatam, tu iam praeteritum perfectum immo perfectissimum habeto. Maturabitur expeditio, ut negotium hoc quantocyus Posonii sit. Tu ergo rei isthic perfectissimae inhaereas et te illico Posonium conferas, ut iam 25 ibi sis. Brunszvickium, Consilii Praesidem adeas, ut vel persona tua momentum addas conspicuum, re parem esse officio per eminentiam in competentium grege non ita personato. Habebis occasionem et ceteras egregias dotes tuas exerendi. Adibis etiam Eszter-

[1] Archi — Abbas = Novák. Ezt a főapátot mindenféle czímmel illeti.

házium, et alteram illi curam eximes ingenue; te hoc solo officio rapi eminentioris boni caussa. Rauschius huc aptior putatur isthic a minorum gentium Diis, quibus magis, et melius notus est. Grauior aetate, etiam morbidus, itinera non feret, quae Superior Director habet conficienda. Offendet et Nationem nostram; quod ignarus linguae Patriae tali praeficiatur muneri. Iste unicus est, qui tibi obstare putatur, certe apud Lányium. Ad hunc tibi conciliandum te ad Szlávium scripsisse *bene est*, sed non satis. Agas praeterea Posonii cum Majlátho Praeposito, ut ille apud Lányium pro parte tua maius addat pondus: etiam apud Fratrem suum, Deum fere Hungarorum, Status et Conferentiarum Ministrum. His rebus Posonii confectis, etiam Amicorum, Zsolnaii, et Kunii auxiliatrice opera, ibis confectim Viennam. Ad Lányium adducet te Suauis Orator Szláuius. Apud Patronum, et Majláthum ita es gratiosus, ut nullo egeas commendatore. Ipse hos, et solus multo confidentius adibis. Non te expensae moueant. Consulere tibi potes, si apud Fratres condescendas in Theresiano, nunc utique satis vacuo. Scripsi Patrono. Sed scribam iterum, ut *propensionis effectiuam praeferentiam* in te inclinet prae Rauschio. Nam ceteros non moror. Argumenta suppetit mihi amor tui, et Patriae, charitas. Haec ego liberius adducere possum pro amico perorans. Tu propter modestiam non itidem potes. Adgrediar vero et Szlávium iisdem argumentis, ut vel apud amicum pudori tuo parcatur. Haec, dum Viennam veneris, omnia ita acta esse comperies. Et Martinus, et ego, futuri speciem, quasi praesentem cernimus; ita nos animat bonae caussae fiducia, Atque ea est caussa, cur ita feruide, ita mature omnia agi velimus, ipsique agamus. Vale, Suauissime! et me ama. Budae 19 Septembr. 1802.

Exemplar Epistolae ad Szlávium, quam iam paraui, et certo mittam post Commissionem.

Magnifice! etc. Ego in re mea nunquam tibi molestus eram per literas. Nunc id primum tento, neque tamen in re mea, sed tui, et mei amici caussa. Adduco pro eo impensius perorans quaedam argumenta, quae ille propter modestiam non itidem potest. Putaui hac ratione vel apud amicum eius pudori parcendum esse. Amicus, quem tuum, et meum dico, *Paintner* is est: cui tu olim, laetitia exultans, maturato itinere, nocte concubia, crucem attulisti, honorum exordia. Hac ille cruce insignis quam egregie inseruiuerat hucusque Patriae, tu ipse cum solatio saepe intellexisti. Poterat ille *more ceterorum in otio delitescere*, rebus tamen suis intentus pecuniam coaceruare, et se distendere. Abhorruit tamen ab hoc vitae genere. *Literarum amicus literis se impendit, colendisque literatis*. Utilem se praeterea, praebuit etiam rei communi, quacunque occasio data est. Quot habet excellentes dictiones, variis solennitatibus cum sui commendatione elaboratas, non paucas et typis excusas? Quam egregia, quam frequens eius opera adhibita in publicis Comitatuum negotiis? Inter haec immortale est eius meritum apud Veszprimienses in orphanorum re integerrime administrata. Pro exemplo sumta est huius pii officii ratio vel ab Excelso Consilio. Idem institutum sanctissimum dum Somogyius noster apud Szaladienses introduxisset, Vesz-

primiensium ratione pro norma sumta, non satis potuit Paintnerum nostrum laudibus effere. Obsecro te, ut huius virtuti tam excellenti campum patentiorem, qui nunc bonorum votis panditur, et tua omni opera reddas additu faciliorem. Est is Superior Directoratus Jaurinensis. Commissio Literaria, hac in re pro Paintnero stat tota. Stabit, ut spero, et Excelsi Consilii opinio. Suauis et tu quidem Orator; sed nunc suauior esto amici caussa tam conspicui. Fac, ut illum Lányius intimius noscat. Interpella apud Somogyium quoque, tuae suauitatis aestimatorem suauissimum. Dissipa praeter ea, quae illi obstare videntur in competente Rauschio. Hic annos numerat publicorum laborum: Sed ad munus, quod petitur non annorum facit numerus, verum facultas id recte gerendi. Multos vos habetis Scribas in officio vestro annorum numero memorabiles; an ideo Praesides eos creabitis? At Rauschius insuper deprecatus est munus Prodirectoris propter molestiam scriptionum: quomodo Superior erit Director in cumulatiore scribendi et rescribendi necessitate? Quomodo feret itinerum incommoda aetate grauior, et morbidus? Quam gratus esse poterit Hungaris in hoc officio publico sermonis patrii ignarus fortasse etiam contemtor? Accedit aliquid, quod hic mussitatur ab iis, qui ipsum propius norunt, et quod a Superiore Directore abesse debet, animus pertinacior, sui iuris, in subiectos asperior. Quid literae meruerunt ut iis flagellum iterum immineat, *fere simile Novákio?* Insigni et in Patriam pietate: illi et hac parte consultum esse cupit. Consules vero, si pro Paintnero perores: qui inter competentes et huic antecellit, qui aliquid ponderare videtur; et alios minores tanto maiore interuallo post se relinquit. Iucundum tibi erit, qui amicitias egregie colis, te et de amico praeclare meritum fuisse. Vale. etc.

68.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

Nondum sciui certum ad vos cursum Veredarii publici. Abit is hinc die Jouis, et Domini. Die Domini, 19 huius, sero scriptam ad te epistolam haerere oportuit ad hanc vsque diem. Hodie altera adiungitur. Prior scripta est illico, vt Amicus noster voluit, de re tunc futura adhuc, sed tamen certissima. Addita mandata, quae tu fidelissime exequi debeas. Ista posterior scribitur de re iam acta et certissima, vt praedictum est! Habe omnia breuibus. Tu, conspirantibus, et consentientibus omnium votis, primus es propositus, *cum tubis, et tympanis.* Amici sunt haec verba. *Sípvel, dobvel, trombitável!* Duo te postea sequuntur, sed non tanto cum strepitu; Decrepitus Posoniensis, et Tumor Jauriensis. Amicus noster, quia nouit, quanta isti mouere possint, Tumor praesertim, etiam affinitatis fiducia, quo patrocinio est, vt nosti, Canonicus factus, valde te vrget, impellit, obsecrat: vt neque tu cesses, neque tu desis tibi ipsi, non nobis pro re tua ita feruentibus, non occasioni ita vndique fauenti. Exhibeas te videndum Posoniensibus, idque illico, ne postea sero sit. Habes mandata reliqua in literis prioribus. Statim et Viennam excurras. Vendas tunicam, si secus nequeas, et tamen Viennam eas, ita

Schwartner, nostrae Bibliothecae Custos, loqui solet. Sed vbicunque fueris, et rem tuam egerit, dissimules te scire fauentissimam Budensem candidationem. Amicus enim non vult prodi. Ego motus, quos coepi, strenue continuo.

In Comitiis audio Patres pro Scholis Piis egregie agere, consensione, quod mirere, incredibili, et maiorum, et minorum. Vnicus de Clero Venerabili obstrepere ausus est principio; sed illico obrutus meliorum acclamationibus conticuit et iste. Nunquam putaui hominem adeo sanctum, vel *simplicem potius*, ita nobis inimicum esse. Est is Tabulae Praelatus, *Leopoldus Somogyi*. Sed *per hunc asinum* [1] puto angelum locutum fuisse tenebrarum, et extremae malitiae. Illum intelligo, qui et prandia sua concitatoriis huiusmodi cupediis onerare solet, quae tu Posonii vel nouissime insigni cum virtute dedignatus es. Crede autem et ab Archibruto virus aliquod instillatum fuisse. Iam vndique ferociunt *isti assini*, satisque calcitrant, in despectos Scholopios, *et nigri, et candidi*, et variegati fratres minimi.[2] Vide quam male repressa sint mea carmina; Paulum imitata, ad Corinthios loquentem. Non possum talia non cum dolore audire.

Si quid extorsisti a Kapuvário, committe quantocyus simplici epistolio, vt me subleuem. Reuera valde egeo, *Háza égett szegény a' nagy költözés miatt, Új gazda, a' szörnyű nagy drágaságban,* imminente hyeme quid agam? quo me vertam? iterumne debitis me onerem? Posonii pulsa, quantum pulsare potueris et reliquos duos, Nedetzkyum, sed cumprimis Zsolnaium.

Sed haec satis habe. Me negotia auocant. Vale quam optime. Rem principem cura, vt nos caramus modis nostris omnibus. Fuge Posonium, inde Viennam. Properato opus est. Iterum vale. Pestini 23. Septembris, Anno 1802.

69.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

»Res est solliciti plena timoris amor.« Nosti Quintilianum hunc versiculum. Martinus, et ego, multum te amamus. Et merito. Mire amamus et patriam. In huius commoda te, egregiis dotibus insignem, promotum esse cupimus. Tentauimus omnia, quae per nos agi poterant. Nec tu tibi et nostris votis, defuisti; nisi, quod nos ex nimia sollicitudine voluimus, tu faciendum non iudicaueris; vt Posonium, Viennamque, prae-

[1] *Somogyi Lipót* utóbb szombathelyi püspök ugyanezen esztendőben (1802) adta ki alkalmi beszédét a pannonhalmi sz. Benedekrend vissza állításának ünnepére *»A Magyar Sionnak ujonnan való felépítése«* czím alatt. Révay versben, Somogyi prózai beszédben szerepelt ez ünnepen; a költő a szónokkal még sem tudott rokonszenvezni. Somogyi annyira kedvelte a benczéseket, hogy *Dr. Mollik Tóbiás* tudós bencze irót 1807—1815-ig mint püspöki könyvtárnokot udvarában tartotta.

[2] Csodálatos módon fejezi ki rokonszenvét azon piarista rend iránt, melyet máskor annyira, a saját átkának mond és a fekete és fehér papok (benczék és premontreiek) ellen szükségesnek látja saját rendjét védelmezni.

sens putares.[1] Nouimus, quid saepe importunitate efficiant homines prorsus non digni fauore potentium. Anxius sum. Nihil audio, nihil scio; nisi quae tu scripsisti, quae Martinus narrauit. Tumor Jaurinensis expostulauit cum hoc viro per literas; quod in Commissione non fuerit respectum ad merita sua. Etiam Mercurianus, huic magis addictus, doluit hunc tibi postpositum fuisse. Sed postpositus est et Posoniensium voto. Quid Dii Viennenses agunt? Obsecro te, libera me sollicitudine mea, vt primum quidpiam resciueris. Mihi nemo scribit. Non te intelligo, quid tibi collibitum fuerit de pecunia iocari. Illa me non feriunt. Sed neque in te regerere possum. Nam, vt me, et te probe noui, neuter nostrum ita abripimur vilis metalli fulgore; vt illi cor animumque omnem affigamus. Sic docti sumus, et sic vitam instituimus; vt omne aurum, argentum, et chartulae, horum vicariae, ornatibus circumscriptae, ad compensandum horum fulgorem, temperato splendeant vsu. Vide autem quanta nunc desint vel temperato huic vsui, temporum, et auarissimorum hominum iniquitate! Enormia sunt rerum pretia. Ego praeterea nouus hospes, nudus; imminens hyemis terror, et cetera, quanta poscunt! Aere me alieno si onerem, impeditior sum futurus ad literarum occupationes, quae animum volunt curis solutum. Hos itaque rogandos putaui, quibus fortuna fauit, vt illi itidem mihi faueant. *Hertelendius* non defuit, neque *Kapuvárius,* cui hodie ago gratias, et te etiam nomine meo volo agere quam maximas. In *Nedetzkio* nulla tibi est spes. Tentabo iterum et hunc, et *Zsolnaium.*[2] Tu quoque non erubeas verba facere mendicantis pro mendico, *Patriae vtili,* laborioso, meliore fato iam dudum digno. Imprimis Zsolnaium tibi commendo.

Vniuersitatis Typographiae, vel potius Rectori eius multa mala imprecor. Homo per literas promotus literarum est oppressor. Dudum queruntur Collegae, nunc et ego queror. Vilibus conditionibus, aliisque impedimentis tardatur editio manuscriptorum meorum; pro quibus Patronus Regis Clementiam exorauit. Eripiam me his pedicis, et aliam inibo viam. Vt aliquid videant illi cumprimis, qui meos conatus aestimare non norunt, etiam Martino consilium meum probante, edam proxime aliquid hoc titulo: *Prodromus elaboratioris Grammaticae Hungaricae, continens Excerpta Quaedam, eorum gratia, qui huius operis desiderio tenentur, speciminis instar in antecessum edita.* Inscribam vero: *His* et *His,* etiam *Tibi* inter hos.

DOCTIS . IPSIS
ET . DOCTORVM . AMICIS
OB . AMICA . SVBSIDIA
IN . REBVS . ARCTIORIBVS
PROMTE
AC . LIBERALITER . SVPPEDITATA.

[1] Mennyire óhajtja, hogy Paintner a győri főigazgatóság ügyében lépéseket tegyen! Révai nagyrabecsült Maecenása érdekében minden tőle telhetőt tesz. Erre vonatkozólag mondja Guzmics: »Csak jó az embert megbecsülni, ha koldús is; nem tudjuk, mikor emelkedik fel és mit fog részünkre tehetni.« Tud. Gyűjt. 1830. II. k. 34 l.

[2] Az oszlopos veszprémi kanonokoknak még nem mindegyike segélyezte.

Vindicabo me satis de Nedetzkio. Nam, si auarus perstiterit, inter *Hos* quidem non est futurus. Egregia scilicet vindicta! Audio te haec mihi reponentem: Nil moror. Erit tamen vindicta; nam et auari sentiunt quandoque, praeter aurum, et honoris punctum.

Hoc, quod sum editurus, legi Martino per duas horas solidas. Totus in admirationem raptus operis pretium laudare non suffecit. Tale ait, de quo alii ne somniare quidem sciunt. *Linguae adyta aperio, ad quae profani, auari, cantatricum amici non penetrant* — neque *pinguiculi crucati* — sed macri, attenuati, halecum socii, ob adituum angustos anfractus. Sed, heus tu! quid mihi ictum reddis tam propere? Dum alium memoro pinguiculum, quid te intelligis? Tu non es de hoc numero. *Singulare phaenomenon inter crucatos!* qui lectitas, qui scribis, qui pangis talia, quae ipsa Aesthetica tantis effert encomiis! Bibliothecam tuam non attingo; *nam et alii habent bibliothecas, sed otiosas.* Tua si tangi debet, et te laudari oportet. Nam tu libros tuos non numeras; sed voluis, peruoluis, et euoluis. Vide, vt me vel egentem iocari delectet. Theresiam saluto. Te amplector, et deosculor, cogitatione certe tui viuidissima. Redama me, et vale quam optime. Pestini in Museo meo. 4. Nov. 1802.

70.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

Suspensvm exspectatione rerum nostrarum piguit me scribere. At nunc iam salua sunt omnia: quare silentii mei finem facio. Abhorruisti, neque immerito, ab officio tam molesto, tamque ingrato. Ab hoc ergo liberatus es cum decore. Aemulo enim Rauschio, qui et Directoratu, et Canonicatu Posoniensi ornatus est, vltro cedis et aequissimo animo, propter conspicua eius merita. Vides autem et alterum, multumque rides vna nobiscum, ferocientem ambitione, humiliter tamen serpentem sub togis vilium foeminarum, recidisse cum insano tumore suo in Acheronta; quem minis ingentibus mouere voluit, cum Superos flectere non potuit. Furit nunc ille, et infremit, dentibusque stridet, vt damnatorum animae: tu contra, multo moderatior, et aequior in petendo, tranquillus degis, porro etiam Patriae vtilis in Prouincia tibi dilecta, et tui vicissim quam amantissima. Reseruas praeterea honorificam istam candidationem in vsum meliorem futuri temporis. Non itaque te poeniteat competiisse.

Martinus noster eadem est de te sententia; eadem propensione in te sua opportunitatem tacitus praestolatur. Reddit et salutem aeque cumulatam; addit et vota pro felicissimo noui anni et exordio, et decursu. Haec et ego repeto versiculis expressa, et Munificis Patronis meis eodem leui plectro decantata. Tu, et illi, aequi bonique consuletis haec tenuia conanima mea. Grammaticae lites, quibus nunc totus sum immersus, ea cultiora esse non sinunt, me satis ingemente.

Felix auspicio bono
Annus te recreet nouus;
Et iam pronus ad exitum
Jucundos properet dies;
Et multa serie redux
Cursu sospite vergat!
Pulchris vsque benignior
Coeptis, incolumi tibi,
Factis grandibus inclyto,
In Regem, et Patriam pio,
Virtute, et meritis tuis.
Dignos reddat honores!
Quos Musae celebrent, tuae
Testes munificentiae,
Et testes animi boni;
Quamuis exiguae, tamen
Sinceras memori lyra
Promtae solvere grates.

Aegerrime fero Pestinensium nimiam auaritiam: per quam exordia rerum mearum tam ardua habeo. Periuissem, nisi benigna Dei prouidentia bonorum Virorum corda permouisset, vt mihi succurrerent. Accepi iam et ab Illustrissimo Episcopo *Zsolnaio,* et a Reuerendissimo Canonico *Nedetzkio* liberale subsidium, 30 florenos singillatim ab vtroque; quos mihi tradidit Reuerendissimus Abbas Rostius. Et istos posteriores, et priores Benefactores meos, velim, tu etiam multum reuerearis meo nomine, oblata bona occasione.

Lauda publice, et ad sidera effer, Reuerendissimi Michaelis *Dongó,* Canonici Jaurinensis, affectum in me omnino paternum: qui mihi subsidium misit insperatum, et arduis rebus meis perquam opportunum, florenos 200; vt minus adhaererem in bonis coeptis meis, hoc praesertim tempore tam iniquo. Hoc est enim et huius Viri optimi votum, quo et tu flagras dudum: vt ad Patriae vtilitatem, omni molesta cura liber, literulis alacrior vacarem.

Sed doleo hanc praeclaram summam auarissimo Pestinensium baratro iam absorptam esse. His enim auxiliis viuere debui menses iam quinque, etiam supellectili modesta satis instructus, aduersus hyemem probe munitus, et valetudine optime firmata. Rerum pretia aestimes ex solis lignis. Horum orgya ad ripam Danubii est florenis 12. Dum ad hospitium vehitur, dum finditur, adscendit ad florenos 14, vectura, et operis aeque insane exaggeratis. Salarium nondum leuaui propter pigram Budensium manipulationem in assignatione ad Solutorium Officium expedienda. Spectabo patienter, quousque duratura sit haec malitiosa negligentia, quae apertum prae se fert vexandi studium.

Si tempora essent mitiora, nec mihi nouo hospiti supellex fuisset comparanda; subsidio Dongóiano potuissem rerum mearum editionem inchoare. Conueni cum Trattnero, Typographo Pestinensi, Viro Optimo; vt me Vniuersitatis Typographiae vexationibus eximerem, Directore imprimis Lakitsio. Sed et Trattnerus pecuniam vult saltem aliquam in antecessum numerari. Hanc ego iam non mendico, sed mutuam peto, te praecipuo valde. Obsecro te, procura mihi mutuos florenos 200, si hos ipse suppeditare non potes. Rependam illico, ut primum subsidium a Clementissimo Rege mihi benigne resolutum fuerit.

Meministi, commendatam fuisse ab Augustissimo rerum mearum editionem. Excelsum Consilium per Magistratum Academicum petiit a me sumtuum rationem. Ego, ne nimia summa deterrem pronos in me animos; iudicaui petitionem meam moderandam esse. Oraui ergo demisse, vt mihi sumtus benigne decernantur ad edenda duo tantum prima Volu-

mina mea: hoc me beneficio contentum operam postea daturum esse, vt reliqua Volumina ex horum reditibus sensim in lucem prodeant. Reseruaui hoc pacto proprietatis ius meum ad labores meos. De Fundo agebatur, vnde mihi succurratur. Rem tandem superaui. Lakitsius, etsi initio multum reluctatus, postea tamen mitiore in me studio, certe propter Somogyii auctoritatem, vltro cessit de Fundo Typoraphiae florenos 1000, quos petii exhibita ratione cum Trattnero inita. De his nunc Opinio Excelsi Consilii Viennam mittitur. Scis rerum cursum. Ante tres menses vix obtineo Resolutionem. Interea vero Volumen certe vnum ederetur, si Trattnero aliquid pecuniae numerare possem.

Maturato mihi opus est; vt Publici exspectationem sustineam; vt postea etiam salarii augmentum vrgere possim labente hoc anno scholastico. Nam vsque ad autumni ferias tria certe Volumina, si non quinque, quae animose meditor, edita esse volo. Haec tu cordi sumes propter commodum cumprimis Patriae, deinde et mei caussa.

Saluto Takátsium, et Rostium Abbatem. Cum nouo anno fausta omnia precor fidelissimae tuae Oeconomae Theresiae. Vale quam optime, et me redama tui amantissimum. Pestini 30. Decemb. 1802.

71.

Nicolaus Michaeli Sno Salutem.

Ita me perplexum reddiderunt literae tuae: vt vel tanto etiam tempore non satis sciam, quid tibi rescribam. Quid tu ais de Patrono meo, non iam tuo? Angit me, quod in hoc mea etiam imprudentia aliquid peccatum esse arguas. Literae tuae ita erant scriptae omnes: vt indolo illi tu quidem semper pulchre peperceris. Bis memini te de eo notabilius scripsisse; sed et tum clare visus es, vulgi potius, quam tua sensa memorasse; neque ipsum, sed fratres, disciplinae impatientes, notasse. Cum haec sit et Patroni de his sententia, quomodo ipsum his offendere potueris, non capio. Immo si quem te cumprimis praeclare meritum ipse vltro agnouit, tam de ordine, quam de ordinis Praeside, qui tot litteris tam sollicite egeris ipse, et per me agi volueris; ut Tóthius noster induceretur ad illud vitae genus; quod illi quomodo nunc cedat, non satis scio; et multae mihi sunt angustiae, ne et ille mihi tacite oggerat, haec ingratam Spartam suam, quam et Budenses satis grauem volebant reddere. Utinam non fuissem his tricis inuolutus! Quidquid egi, pie equidem egi et in hoc, et in tuo negotio. Sed hoc mihi vix vllam adfert moeroris leuationem. Suspicione infausta, quae tibi nescio vnde oboriri potuit, turbata est tranquillitas mea; imminuitur in dies fiducia erga ipsum etiam Patronum, cui iam dudum aeque nihil scripsi. A quo tamen omnem hanc tristem suspicionum nubem amotam esse vellem. Nam plura suppetunt argumenta, et ea quidem certa, et explorata: quae propensum eius in te animum clare loquuntur. Vide, an non potius Eszterházius rem miscuerit. Plus ille sollicitus est de Rectore Conuictus Jaurinensis, quam de Superiore Directore Districtus Jaurinensis. Scis illum etiam Viennae fuisse.

Die 22. Januarii a *Klobusitzkio* accepi donum, et subsidium, a te mihi tam amice suppeditatum, florenos omnino 60.[1] De reliqua pecunia, mutua danda, ipse vltro praeoccupauit, negatione rotunda. Cui doleo hac in re pulchras literas fuisse a te scriptas. *Ego Pium Sacerdotium experior Musis inimicum; Eos, qui minus sunt Pii, amiciores.* Tetricum illud genus fugi dudum; vos colui, et colam semper. De altero hoc, et priore illo Posoniensi munere, gratum me experieris; vt es semper expertus etiam de superioribus. Ardua habeo initia, et temporum, et hominum iniquitate. Perfer, et obdura: multo grauiora tulisti. Dabit Deus his quoque finem. Peribunt inglorii aeris corrassores auarissimi; qui nunc tot pauperum aerumnis ditantur, exaggerato rerum omnium pretio iniquissimo. Plaudunt nunc sibi pecuniam pluere, non venire, vt antea. Sic pluat illis et Dei ira! per quos tam male est immerenti humano generi, cui siccus panis lacrimis madescit.

Felicissimam, habui hyemis partem potissimam, quod liber fuerim a solitis meis affectionibus, praesertim in capite. Februario mense ad finem vergente non tamen effugi omnem ictum. Aureae venae molestiam tantam experiri debui, quantam nunquam antea. Lecto me affixit. Nudius tertius sensi leuationem aliquam, vt hodie aliquomodo consurgere potuerim; et has ad te literas tentaui exarandas cum multa difficultate, vt sedarem angustias meas. Vale, et me tui amantissimum ama. Pestini, 9. Martii 1803.[1]

FÁBIÁN GÁBOR LEVELEI ÉDES ALBERTHEZ.

— Harmadik közlemény. —

X.

Arad, august 1-én, 875.

Szerelmes Albertem!

Hát! ha tülem nem jő tüstént leveledre a válasz,
Már félsz, órrom hogy félrecsavarta ez, az?
Ó te szegény flautás, ki felőlem földteszed azt, hogy
Én az üres szavakért megharagunni tudok.
Ismerem a haragot — hisz az én májam se kemény kő,
Melylyen kénye szerint fenje fogát a kaján.
Férfias az: nyilt tényeken indul s nem hiu ábránd
Vak bolygótüzitől hagyja vitetni magát:
S melly létezte jelét nem ugy adja, miként gyerek és nő,
Hogy némán duzzog, rejtve szivébe buját.
Ámde a sikra kiszáll — nem hol gladiátori vér foly:
Vív a palaestrán, hól fegyver a toll, meg az érv.
S ott a ki megsérté, jól megszabdalja: barátját
Nem soha, mint ki felét sérteni képtelen is.

[1] Ez az 1802. évi deczember hó óta az első levél. Abban kölcsön kért Paintnertől 200 frtot és vagy ez a folytonos segélykérés, vagy mint ebből az ujabb levélből látszik valami más félreértés szakította félbe a két jó barát szellemi érintkezését.

Második *én* a barát, az nem bánthatja meg egymást,
Köztök az ily küzdés nem haragon alapul:
Ők szépért, igazért vívnak csak, s bármelyikök győz,
Mind kettőnek öröm — nyer vele mindenikök;
És a nemes harcnak köz taps a vége, meg az, hogy
A toll- s szájhős pár csókja pecsétli meg azt.

Ennyit versben a versedre e tárgyban. Most prózában még hozzá néhány szót. Éppen amint tegnap Szabó Joskához irt levelemet bevégeztem, jön a postás a tieddel julius 26-káról, melyben féket vesztett költői fantáziáddal a kételyek sötét vadonába vetődve azon töröd középkori bús lovagként a fejedet, vajjon nem megharagudott-e rád, vagy hogy tán halálos beteg a te szerelmes barátod, hogy olly soká nem ir — már tudniillik *Én*. Pedig amint Bpestről megjöttem, Te voltál legelső a kihez irtam, s e levelemet már eddig bizonyosan meg is kaptad. Okát adtam abban huzamosb hallgatásomnak: most hát azt nem szükség újolag magyarázgatnom. Csakis a te ebbeli magyarázatod azon pontjára teszek megjegyzést, mellyben rólam irányodban a duzzogó haragot is képzelhetőnek tartottad. Ez, barátom, Albert, a valódi barátságnak fonák és mindennapias felfogása. A valódi barátok közt a szándékos sértés, és így a harag is teljes lehetetlen. Azok még csak félre sem érthetik egymást soha. Nézeteik, izléseik egyben másban különbözők lehetnek, hanem ezek fölött, egyben egyik, másban másik engedvén, mindig könnyen tisztába jöhetnek. No bizony szép lenne, ha közted és köztem egy lana caprina miatt, aminőnek minden profuga vacui készült hevenyészett forditásaimat nézem, még utóbb szakadás történhetnék. Megmondjuk egymásnak a magunk saját nézetét, aztán lássa kiki, mellyiket válassza. Én szeretem közleni még profánusokkal is dolgozataimat észrevétel végett — nem egyszer tanultam ez uton egyetmást. Diószegi és sógora Fazekas főhadnagy, mikor a máig classicus, örök becsü *Füvészkönyvön* együtt dolgoztak, gyakran órákig, napokig gyötörték fejöket valamely alkalmas nomenclatura kitalálásán s utóbb is nem egyszer a konyháról behivott Diószeginé, Fazekas nővére találta nekik ki a legjobbat. Ha te meg mered nekem mondani *latinismusimat*, bárha csak szerinted azok is: én is megrovom nálad azt, mit meg én *magyartalannak* látok; minőnek lelem pl. legujabb leveledben is ezt a kifejezést: e rossz ember a tarjáni parasztokat *azzal hitette el:* e helyett, hogy: a parasztokkal azt hitette el; vagy azokat azzal hitegette. E kölcsönös jegyzék váltásokból a tanulságosokat használjuk: a többit ad acta teszszük minden mentalis reservatio nélkül.

Nekem haragot hát többé ne merj emlegetni. Mint magamról szentül tudom, hogy ellened bűnt s megbántást el nem követhetek: ugy ezt felőled erősbben hiszem magánál a Szentirásnál. Még ha rám megharagunni tudnál is: én akkor sem viszonoznám; te nekem akkor is az én felejthetetlen Édesem lennél. Ily érzülettel ölellek

értted élő haló hűfeled
Fábián Gábor.

Egyet majd elfelejetettem! azt a veszett ebet N. Zsgát, kire verses epitáphiumot irtál. Ez utóbbira megjegyzésem az, hogy a tárgy csak Satyra, vagy epigramma tárgya lehetvén: hozzá ezek formája, s jelesen, mert rövid, az epigramma schemája, a distichon pásszolt volna legjobban. Hexameterben effélék elvesztik a szökdécselő kellemes hangzatot. Azért, mit Te ebben adtál, próbáltam hamarjában átöltöztetni — egészen nyomodon járva — e következő distichonokba:

Erkölcsére csuda-korcs Nagy Zsigmond pora itt ez,
   Aki mig élt, Istent s embereket szida csak;
Fertőzött száján mérges rágalmat okádott,
   Mellytől ment nem volt bárki becsűlete sem,
Lett légyen kicsi, nagy, s még olly ártatlan egyén is,
   Fúlánkos nyelvét öltögeté ki reá.
Undokság ömlött ajakán folyvást: de az ocsmány
   Bélsár, s mellyet azon hánya ki végre rutabb
S rettenetesb átok leve rajt' mint volt maga e szörny.
   Mást mit is érdemlett e csuda emberi korcs?

Valeat quantum valere protest; mert lehet ennél még sokkal szebben is.

XI.

Arad, aug. 5-én 875.

Szerelmes Albertem!

Csókolni való ember vagy. Szorgalmasabb levelezőm egy sincs náladnál — de pontosabb igen. Kérded, mint kelljen értened ezt a paradoxont? Hát úgy, hogy azt veszem észre, te válaszaidat memoriter szoktad irni; azaz, nem nézed ujra át az epistolát, amelyre felelsz; s így néha kifelejtesz valamit, máskor ujra felemlítesz. Mindenikre hozok egy-egy példát elő. Mikor velem közlött Versgyüjteményedet visszaszolgáltattam, megkértelek, hogy ha lehet másoltasd azt le számomra; s erre nekem máig sem mondtál még semmit. Azt ellenben, mintha multkor Bpestre meghivtalak s vártalak is volna, ismételt ellennyilatkozatom dacára, legujabb leveledben (dato 2. aug.) már harmadszor emlegeted. Ezt elhallgatnom nem lehet, mert tőled ollyasmit követelnem nagy indiscretio lett volna. In omni re considerandum est, et quid postules ab amico, et quid patiare a te impetrari — mondja helyesen Cicero.

Vezekleni hát nem mentél! A te dolgod. Te felelj érette. Abban igazad van, hogy kitkit maga hite idvezit. Én is ezt követem, habár nem minden dogmánk egyez is. A prozódiában én neked nagyon is engedékenynek: te nekem igenis illiberalisnak látszol. Hiában szerettél volna (mint irod) a mértékes verselésben példaadó lenni; ha mindenki más is tán, az ó classicusok forditói nem fogták volna követni túlszigorú szabályaidat. Mert éppen ők tudják s érzik legjobban praxisból, hol? mit? mennyit? kell szükségképp megengedni a műfordításnál, hogy ez az eredeti formának lehető leghivebb visszatükrözése legyen — és nem a száraz theoreticusok. S benned, mint valaki (Nb. a legszebb hexameter-készitő, kit eddig ismerek) rólad megjegyzette már előbb előttem, sokkal kitünőbb is lévén hajlam, készség, tapintat és izlés a rímek,

mint mértékes versekhez: bizony nincs mit bánnod, hogy nem annyira ezekkel, mintsem amazokkal foglalkoztál. Rímes darabjaid majdnem mind remekek. Én hexameteriddel is megelégszem: de grammatizálásoddal megbarátkozni nem tudok, s tán ha még tudnék, sem mernék. Hiszen ha mind az amit te magyartalanságnak tartasz, s mint ollyant az élők sorából kitöröltetnél, veszve lenne ránk nézve, nyelvünk szegényebbé válnék, mint volt bármikor valaha. Az *összekeletni* kifejezést nem akarod tőlem most sem elfogadni. De kérdezd csak azt a legényt és fiatal lyánt meg, kiket (mint versedben Feketéhez irod) te is a házadban tartasz, nem fogadják-e el egymástól, mikor arról a szó, hogy *értessék össze* a k..... eiket. Ebbeli nyakasságodat a latin nyelvtannal nem igazolhatod. Mit belőle a neutrum igékről idéztél, hogy azoknak passivuma nincsen, az áll ugyan magyarban is, de azzal a különbséggel, hogy itt a közép igékből az igéknek egy harmadik eredeti derék neme az úgynevezett *mandativum* alakul, minővel ma egy más európai nyelv sem bír, hanem azt segédigével kénytelen pótolni. Hogy a számtalanok közül csak egynehányat említsek, az általad nálam megrovotton, s tőlem imént cselédeidre alkalmazotton kivűl, illy mandativumok szerepelnek már ezekben is: ugyancsak meg*kinlódtatták, kiállatták* vele a penitentiát; meg*ülették* a tömlöczöt; imád*koztatták, vezekeltették, kiéheztették; elhevertették* vele a napot; *összebékéltették* őket; nem a tyúkkal, részegitett kappanynyal *keltették ki* a csirkét; a szakácsné *kifuttatta* a levest s száz meg száz efféle. Ki tőlünk ezeket elrabolná, nyelvünk egy sajátságos nagy kincsét, legnevezetesebb contingensét ragadná tőlünk el. Amit a te gyomrod effélékből nem bir bevenni, mint pl. a *halatni, válatni, sületni* és *felsületni,* azt eddig mások sem izlelték meg (ámbár a *kihallgattatni* már divik); de kész légy rá, hogy mihelyt szükségét a költők érzeni fogják, a százados praecedensek után lassan-lassan szintugy keletbe hozandják, ha még annyi vaskalapos grammaticus felzúdulna is értte ellenök.

De azért csak folyjon tovább is e téren kettőnk közt a szelid tollharc. Ily vitából mindig hárul valami üdvös tanulság egy vagy a más félre nézve. Im ez szűlte legközelebbről is az e tárgyra vonatkozó kölcsönös verses nyilatkozatot mindkettőnk részéről, melly teljesen biztosit bennünket a felől, hogy köztünk mig élünk, az igazi barátság, melynek festett képét Cicero a maga Laeliusában oly remekül adta, állandóan sértetlenül s boldogitólag fenn fog maradni. Részemről ezért jótállok s nálad sincs felőle legkisebb kétségem.

Nohát ugy-e, én sem maradok tőled hátra a szorgalmas levélirásban? sőt én a pontosságban még meg is haladlak, midőn Verseid Gyüjteményére ezennel ujra figyelmeztetlek — mi talán már közel is jár némi pedantériához.

Ölellek legforróbb öleléssel végig híved

Fábián Gábor.

P. S. Élc- és humordús költeményedben a negyedik Stanzában e kifejezést olvasom:

»Példádat követni aki cseppet sem szégyenel« (*li* helyett !)
Kérdem, hogy szerinted jól van ez magyarul?

Én igy mondtam volna:

Aki cseppet sem szégyenli példádat követni.
Ez sem megy konok fejedbe, ha 100 akadémia predikállja is? Hohó!
Ó! ó! ó: mondja az Echo . . . . .

XII.

Arad, auguszt. 13-kán 875.

Szerelmes Albertem!

Ismét itt vagyok nyakadon, perelni veled. Magadnak tulajdonítsd. Minden leveledben adsz nekem themákat, miket szó nélkül hagynom nem lehet, s mikre, hogy el ne felejtsem, azonnal meg kell mondanom a magamét. Ez az eset tegnap vett levelednél is. Csak eggyet ismersz el tőlem: hogy válaszaidat memoriter szoktad irni — és ezt most is bebizonyítottad. Legutóbbi levelemre felelsz, s az előtte valót egészen szó nélkül hagyod. Értem azt, a mellyben képzelt haragomról írott elegiacus Stanczádat versbeli felvilágositással viszonoztam s egyszersmind hexameteres parentátziódat epigrammszerű distichonokba alakitottam át. Pedig ezek felől szerettem volna tőled tudni valamit; gondolván, hogy az elsőért, mellyet magam sikerültnek láttam, majd megdicsérsz, az utóbbira meg vagy fehéret, vagy feketét tán csak mondani fogsz. Ámde te hallgatsz mind a kettőről. Első panaszom ellened. A második — ennél sokkal nagyobb — az: hogy engem, veled Kalvinistával szemben, nyakas Luthránusnak mertél keresztelni! E hasonlat már magában, logice is sánta. Ki látott valaha nyakas lutránust? Ki inkább mind arról ismeretes, hogy igenis hajlékony s olly könnyen enged mint a háj. Pesti jurátus koromban a jó Kulcsár István engem is asztalához méltatott néha, hol rendesen Horváth István s a luthránus Tháisz, egyetemi tanár is (a mostani bpesti főkapitány apja) jelen szoktak lenni, Vitkovicscsal a kedves költővel együtt. Mind a négyen confidens pajtások s jovialis kedélyűek lévén, a társalgás közttök még komoly tárgyak felett is mindig élces tréfákkal fűszerezve folyt. Legjobban szerettek Thaiszszal kötekedni, kit sohasem hivtak másnak mint *Axungiá*-nak. Azt a címet én hát Luther minden dicsőségéért sem fogadom el tőled; és ha bennem tőről vágott kálomista hitsorsodat még felismerni nem tudtad, ám nevezz akár ariánusnak, vagy bármi másnak, nem bánom, csak lutránusnak ne.

‚Nyelvtanilag nyilvánított hitemben meghagysz‘ (saját szavaid). E vallomásodnak csak úgy örvendenék, ha abból, amit én hiszek, többet elfogadnál, mintsem eddig tetted. Mert az én hitem nem vakhit; hosszas tanúlmányozás eredménye az, melynek minden cikkét okadatolni is birom. A kérdéses szerkeztést, mellyre tőled feleletet kértem, megoldottnak hiszed azzal, mit nekem a *szégyenel*-ről beszélsz, s mintha már az árkot átugrottad volna, elkiáltva a hoppot, követeled, ismerjem el, hogy ***megfogtál.*** Majd bizony! Van ahoz, barátom Berti, nekem is még szavam.

Mellőzve azt, hogy analogizálásod' megint a *se* és ***sem*** különböztetgetésével (mellyen 50 évvel ezelőtt túlestünk) kezded, a szó határo-

zott s határozatlan jelentéseit mutogatod előttem példákka!, s itt veted mindjárt el a sulykot. Még méllyebben bekevered magad a hinárba. Azt mondja a diák! qui bene distingvit, bene docet. Ez hiányzik itt nálad. Szerintem a dolog igy áll: a *szégyell,* mint, átall', röstell', sajnál', eredetileg neutrum ige, mellynek passivuma soha sincs, de ha infinitivusa mellé activ infinitivus jő, activummá válik. Példák:

Szégyell danolni: Szégyelli danolni azt a nótát.

Szégyell enni: Szégyelli enni a pattogatott kukoricát sat. Hogy hosszas ne legyek, csak az Akad. Nagy Szótárra utasítlak e részben; ott találod a példát, melly egészen mellettem s egyenesen ellened szól, ebben:

»Aki hazudni szokott, a *lopást* nem szégyel*li.*«

Ez éppen olly határozottan van mondva, mint nálad a

Barátját követni, de nem ám a te határozatlan *szégye*nel-eddel.

Hát azt most ez apropos-ra meg ne kérdjem tőled (de bizony csak megkérdem, ha addig élek is) magyarul van legutóbbi leveledben mondva ez is: kedves kis unokád *az utolsókban van?* Én ezt csak német szájából hallottam eddig: sie ist in den letzten, és meg diákos embertől, közbeszédben: est in ultimis. Énnekem az illyenektől a hátam fájdul meg — nem akarom mondani: a hasam. Ezt a magyarságot bizonyosan nem otthon édes apádtól, hanem később akadémiákon valami németes baccalaureától tanúltad.

Mit az ér*etted* és *érted* felől kérdesz ironice tőlem, az a praetor minimáihoz tartozik, nem a tisztázni valókhoz. Ellenben mértékes verselésnél a magyar Múzsának igenis jó a sokakban tanúlságos eredeti görög s latin mintákra ügyelni; azt hát meg nem igérhetem, hogy ezentúl is nem fogom emlegetni előtted a görög és latin prosódiát.

Mi Mártonnal történt ó testamentombeli kalandodat illeti: még most is nevetem, mint megjártad azzal a több tekintetben kifogás alá eső hires emberrel, ki már akkor nekem, bibasz togásusocskának sem tetszett igazán — noha meg nem tudtam volna jóformán mondani miért. Ma már tudom. Tudományát, amellyet te most is liliomfehérnek tartasz, én akkor is koromfeketének láttam, és mert első eminens létemre sem értettem, meg sem is kedvelltem soha. Te, amit rajt akaratod nélkül elkövettél, máig sem bánod: én meg emezt nem szégyellem. Erkölcsi oldala nem igen volt liliomos, bár morális kátéjával mindig dicsekedett. Egyszer biztos körben arról lévén a szó, milly drága alkatrésze embernek a szem, ő illyen protervus nyilatkozatot tett: »én jó pénzért ki hagynám vájatni mind a két szememet, de kiheréltetni magamat semmi árért sem.« S ez a derék morálista merte a nálánál százszorta derekabb tudóst Rozgonyit a maga empirica philosophiájáért uton utfélen piszkolni. Mit mondana, ha most élne, mikor már a tudós világ legnagyobb részétől el van ismerve és fennszóval hirdetve, hogy az igazi philosophia csakis empirián alapúlhat, s mindaz mi eddig e néven Plátótól kezdve Hegelig árulva volt, az Universum keretén kivül kalandozó képtelen s izetlen ábrándozásnál nem egyéb, mellynek érthetetlen szó-zagyvalékából egy életre való eszmét kihalászni lehetetlen. Mint örülök én annak, hogy én e felfede-

zésre, mielőtt még Lucretiust s a mai materiálistákat ismertem volna, a magam házi eszével rájöttem. Csak azóta érzem teljesen nyugodtnak bensőmben magamat. Tudom meddig szabad a véges észnek hatolni, hol kezdődik az ami megfejthetetlen, s ezeken nem töröm hijjában fejemet. S tán e kéjelmes életnek köszönhetem, hogy olly soká élek.

A Nyiri finom modorára felhozott példád egy hasonlót juttatott eszembe; közlöm hát azt én is veled, annál inkább, mert az eset szülőföldünkön adódott elő. Atyám esperesi elődе Kocsi Horvát Sámuel, veszprémi pap korában, egyszer hétköznapi könyörgésről a templomból kijövén, künn az ajtó előtt, Tatayval a Segédgondnokkal (ki egy magát úrrá felnőtt helybeli ügyvéd volt) s az ekklézsia kurátorával, valami a parochiát illető oeconomiai tárgyról kezdett tanácskozni, és miután őket sehogy egyetértésre hozni nem birta, elunván a sok szóvesztegetést (s tán már a pipa után is folyván az öreg esperes nyála) e szavakkal vetett véget a vitának: »Nohát ha igy van: kurvanyja kendnek Kurátor Uram, kurvanyja kendnek is Tatay uram« (elförmed erre a kényes prókátor) — kurvanyám nekem is!« Szépen megjuhádzott mindjárt T. s ment kiki a maga dolgára.

Még verseidről egy pár szót. Nincs kivel azokat számomra lemásoltatnod. Az a félvállról tett igéreted, hogy ha jő kapóra valami kóbor szinész hozzátok, majd azzal talán leirathatod, nekem nagyon hosszu póráz, arra a dolgot ereszteni nem szeretném. Ahozvaló furcsa kilátásod pedig, hogy ha meghalsz, eredetiben rám hagyod, érthetetlen előttem; mert én eddig öcsémnek hittelek s azért is fogtalak eddig olly röviden s most te nekem bátyám akarsz lenni, ki után én még örökségre is számolhatok. Akarom hát tudni előbb tőled, hányadikban születtél? Ha 1795 előtt: akkor respect! leveszem előtted a kalapot, egész másként bánok veled, nem leszek olly konok disputánsod s elsőbb helyet engedek neked az Ábrahám üllepében is. De különben, édes Ecsém, csak hátrább az agarakkal! úgy engem illet a halás előjoga, és akkor a nekem igért örökséget elvitte az ördög. Tudod-e hát mit tégy? Legyen az a tőled virtualis successiónak szánt gyüjtemeny *donatio inter vivos* nekem; küld el nekem mig még élek. Biztositalak ezennel, hogy ha maholnap *az utolsókban leszek* és te — mint hiszem, remélem s szivem méllyéből kivánom — még élni fogsz, kezedhez hiven, pontosan visszaszolgáltatom, hogy vele más jóbarátodnak tehess örömöt, a ki majd e kincset jobban megtudja becsülni náladnál, mint ki abban saját szülöttedet gyermekgyilkos kézzel tűzbe dobni kész volnál, ha engem nem tekintenél. Kikérem, illyesmit nekem tréfából se mondj ezentúl.

Kiperlekedtem magamat. Ird meg, ha rossz néven vetted — nem cselekszem többé.

Most mert papirosom a *végére járt*, vagy *végét járja* vagy, ha jobb szereted: az *utolsókban* van: befejezem e levelem

forrón ölelő barátod
Fábián Gábor.

XIII.

Arad, auguszt. 28-án 875.

Szerelmes Albertem!

Gyászodban, melly legközelebb családod érte, őszinte részvéttel osztozom. Különösen meghatott leveled azon passusa, mellyben kedves halottatok vég perceit rövid vonásokkal olly elevenen rajzolod, mintha szemmel látnám magam is a szomorú jelenetet. Felolvastam e helyet a levélből, asztalnál együtt ült egész családom előtt; mindnyájokra hasonló hatást tett — nőm és menyem szemeiből könnyeket sajtolt ki; én s fiaim pedig férfias sohajok között bámultuk az angyali gyermeket, ki valóban hősies halállal múlt ki. És csakis ez egy az, ami e csapásnál némi vigasztokra szolgálhat. Az ártatlan lélek egész nyugottan, sőt majdnem örömmel vált meg az élettől és tőletek, abban a biztos reményben, hogy egy más szebb életbe költözik, hol veletek ismét találkozni fog. S ezt a stoicismust nála bizonyosan nem a mi philosophiánk, hanem egyedül a vallásos hit szülte. Ezért becsülöm én a vallást azoknál, kiknél a szellemi képzettség a philosophiai önállás autonomiájáig nem juthat. Ez egyesek irányában egyik' elvitázhatlan érdeme. Hát még az összes társadalomnak, az államnak mily üdvös, milly nélkülözhetlen támasza a vallás — nem szükség magyaráznom előtted. S mégis mit kell látnunk a mai felfordúlt világban e téren! Eszeveszett törvényhozásunk s kormányunk vallást és vallásosságot, mint szükségtelen dolgokat végképp ki akar irtani nálunk a népből! Annyira ment már ebben, hogy nemcsak engedi, de szivesen látja, ha a vallást maguk annak egykori köteles hirdetői uton útfélen gyalázzák, s mint valami felesleges tanúlmányt minél szűkebb körbe szorittatni kivánják. Ha ez igy megy tovább: maholnap várhatjuk, hogy a templomok magtárokká, kaszárnyákká, aklokká és istállókká alakittatnak át. Én, ki nem a diktált és revelált vallásokat, hanem a magam által szerzettet követem, kénytelen vagyok ezeken lelkemben elkeseredni; azért nem is folytatom tovább e themát. Abból, mit legújabb leveledben mai fonák közigazgatásunkról felemlitettél, látom, magadtól eléggé ismered az átkozott helyzetet, mellynek vége nem lehet más, mint vég elpusztúlás . . . . Ahonnét eltértem, oda visszatérve még csak azt mondom: Drága unokád hamvai legyenek áldottak és nyugodjanak békével!!!

Most a mellékletben küldött vers meséjét fejtem meg neked. Szerzője Rochel János, ki ma ülli 73-ik születésnapját, b. Simonyinak a miniszternek előbb nevelője, utóbb mostoha apja lett; s azóta hogy Pestről mint kezdő prókátor Aradra kerűlt, folyvást itt lakik, s pár év előtt neje a bárónė, meghalván, most már özvegyen. Közhivatalt soha nem viselt, sem nem ügyvédkedett; hanem mig növendéke minorennis volt, azzal künn a falun lakott s annak jószágait mint segédgondnok kezelte 1848-ig; ekkor a teljes kort ért fiúnak az örökséget átadván, négy fiú és három leány gyermekével Aradra, hol több házat birt, beköltözött. Velem itt ösmerkedett meg; s mert ő is a régi classicusok szenvedélyes kedvellője, gyakran eljárt hozzám, miből aztán köztünk barátság fejlett ki. Az ember sokban hasonlit hozzád: jó kedélyű, szereti a bort

és menyecskéket; aztán benne is mint benned egy talpraesett költő veszett el. Tanúlmányait Pesten végezte, mint majdnem mindig első eminens; de később, mikor urrá lett, éppen mint te, merő commoditásból nem cultiválta tovább; mignem vén korában mellettem kapott volt kedvet ehez, s mint *a Somogyi ember p...e, neki váll.* Bele kezdett a Metamorphosis forditásába még 1850-ben; 15 évig dolgozott rajta, mig vele elkészült; azóta meg folyvást csinosgatja. Minden elkészült darabját kezdettől fogva közölte velem s közli ma is vélemény végett. Enged a nálánál öregebb expertus Rupertusnak s forditása most már ollyan is, hogy párját kell Metamorphosisának keresni. Különösen a mértékes versekben nagy mester. Hexametereiben gördülékenységre s csinra nézve csak boldogúlt atyádé s Vörösmartyéi hasonlithatók; s ezenkivül eredeti darabjai is miket néha irogat, mind talpra esettek — kivált az epigrammaticumok. Sétáimat mindennap lakása felé veszem; hol aztán rendesen a classica irodalom tárgya beszédünknek. Ez uton ismerkedett meg általam Veled is. Valamennyi versedet, mit nekem küldöttél s leveleidből is többet megszoktam neki mutatni. Ezekből ő a bolondúlásig beléd szeretett s meg nem állhatta hogy Veled ez úton, mellyet most használatba vett, közvetlen ne érintkezzék. A vers megvolt már régebben, de nem merte elküldeni — most is csak az én buzdításomra tette ezt. Végtelenűl megörvendeztetnéd, ha neki rá, szokott kedves modorodban válaszolnál.

Ne vedd tőlem szemrehányásul: de versemet, mellyért tőled (nem a dorgálásért, mint irod) dicséretet vártam, ismét fel kell emlitenem, miután arról újra mélyen hallgatsz. Mármost gyanítni kezdem, hogy a levelet, melyben a verset küldöttem, megsem is kaptad. Most hát csak azt kérdem tőled: emlékezel-e, hogy kaptál juliustól fogva tőlem ollyan levelet, a melly ily verssel kezdődött:

»Hát ha tülem nem jő tüstént leveledre a válasz,
Már félsz, orrom hogy félre csavarta ez az?
Ó te szegény flautás« sat .....

Erre felelj nekem legközelebb; mert ha e versemet nem ismered, ujra megküldöm, róla adandó véleményed végett — mert magamnak úgy tetszik, mintha a tőlem kotyvasztottak közt a sikerültebbek közé mehetne.

Áldás, békesség! necsak nekünk kettőnknek, de az egész elnyomoritott szánandó magyar hazának!

ölelő barátod
Fábián Gábor.

XIV.

Arad, szepr 28. 1875.

Szerelmes Albertem!

Rochelhez irt verses válaszodat, miután rajta magamat jól kinevettem, azonnal kézbesítettem s a kellemes hatást vele együtt ujra, kettős mértékben élveztem. Denique Te az élvekben kifogyhatatlan s feljülmulhatatlan vagy. Egészséges, erőteljes humor serkedez azoknak minden betüjéből, ugy hogy megfogja az ember előre két kézzel necsak hasát, de t..ét is, ha azt nem akarja, hogy rajtok a nevetésben béle megsza-

kadjon. Az amicé pár nap múlva reá, jött már előmbe az annak megfelelni akaró antistrophával; de mellyet én (megmondtam áperté) éppen nem találtam sikerültnek s tanácsoltam is még hogy azt Neked a világért el ne küldje. Fogadta-e szómat, nem tudom; mert, úgy vévén észre, hogy kritikámon megszontyorodott, azóta többé a dolgot elő sem hoztam. Ha csakugyan megküldte, tudasd velem mielőtt rá válaszolnál; hogy ha Te magadtól rá nem jöttél volna, mi volt abban nálam a lapis offensionis, megirjam Neked s ahoz képest tehesd a ripostirozást.

Irtad R. levelében, hogy a nagy lustaság miatt nem birtál hozzám is egyuttal bővebben irni. Kár — de majd kipótolod Te, tudom. Itt a szüret, mellyen máskor, a boldog időkben sok mulatságos kaland szokott történni; ha hozzá most is a, mint hallom, jó termés meghozza kedvetek, majd lesz aztán irni valód s vénád és erőd is az iráshoz elég.

Éppen amint e soromig értem, itt hozza a postás öreg cimboránk egy vaskos levelét Tállyáról, melyben Jóska előadja e hónap folytában Aradra történt készülésteket, s hogy rá (mire megvallom, már nem számoltam) te is komolyan rászántad magad, hozzá e tárgyba irt leveleiddel documentálja. Örömmel olvastam ezt felőled. Látom, hogy ha néha lusta, szebben mondva, Commodus vagy is, mégis mindig jó, derék, kedves, édes Albertem maradsz Te nekem. Most sem vágtad előttem be a kilátást arra, hogy mi ez uttal elmaradt, talán még ez évben hozzájárulásoddal ki lesz pótolva. Hogy olly fenyegető családi viszonyok között hazulról messze nem távozhattál, igenis fel tudom fogni. Jól tetted, hogy nem jöttél ide buslakodni s mindnyájunkat megszomorítani — éppen Te, a kiben egész társaságunk éltető lelkére s vidámító angyalára számoltunk s számolunk akármikor jösz is. Tán az a kegyetlen Providentia egyszer már csak megfog szünni Téged, legjobb embert, ki neki felszentelt papja is vagy a legméltatlanabb, legszivrehatóbb látogatásokkal keseríteni. Minap ezen magam annyira felboszonkodtam, hogy első felháborodásomban iró asztalomhoz rohantam s egy ostorozó Szatirát kezdtem irni a Providentia érthetetlen, megfejthetetlen, contradictorius szelleméről. De csak hamar abban hagytam. Gondoltam, akármi monstruosus istenség legyen is ő-keme, ideának sem ér egy kovát, azért vele biz én tovább nem vesződöm. Illyen formán kezdtem volt neki rugtatni:

Ti, eleűziszi titkokat értő hittani bölcsek!
    Hol van az a legfőbb isteni Gondviselés?
Mellyről hirdetitek, hogy az intézője a földön
    Mindennek, mi velünk, vagy körülünk megesik;
És hogy a mit teszen, az mind érttünk emberekért van,
    Az mind bölcs, jó, szent és anya szivbül ered.
Hol lakik Ő? fent? lent? belül-é? kivül-é a világon?
    Fér-e profán hozzá? vagy ki se látta szinét?
Nem veszem észre nyomát sehol e jótékony Erőnek,
    Erkölcs-rendszert nem látok uralgni sehol.
Puszta nevét mindennap hallom székeitekből,
    Végre szeretném már látni magát az anyát;
Mig nekem őt tettleg nem fogjátok kimutatni,
    Nem lehetek hivetek, vallom eszem tanait.

Megtagadok hitet és tudományt, bölcsészetet és észt
Hogyha ki engem e nő isten elé bevezet;
És a .... ójában amaz istenanyára találok,
A ki mikor kinoz is, csak mi javunkra teszi.
Hol van az a papbölcs, ki nekem megfejtse e rejtélyt?
Erre felelj, legfőbb hierophánta, ha tudsz? ......

Itt beleszakadt a g.... madzag. Nem akartalak gyötreni tovább azok emlékezetével, mik most következtek volna; de magával a száraz verssel sem. Küldöm a helyett egy legujabb fordított darabomat Horatzból, melly legalább, ha fordításom ki nem elégítne, nekem mint miserabilis aquae potornak, mentségemül szolgálhat.

Tudod, most meg mi jutott eszembe tőled kérni? Kétségkivül birni fogod atyád minden költői dolgozatait. Kimondhatlanul szeretném azokat még egyszer éltemben végigolvasni. Haj be derék gyerek lennél, ha nekem azokat, vagy majd mikor Aradra jössz magad meghoznád, vagy ha nem jössz, hozzám átküldenéd, csak rövid időre.

Szeretem hinni, hogy az ujabb csapás, melly házadat fenyegette, már elhárult fejed fölül, s jó kedvvel végezheted a szüretet. Nálunk is a jövő héten octob. 11-kén kezdődik. Ölellek

szerető feled
Fábián Gábor.

KÖLCSEY LEVELE.

Dobos Kálmán m. kir. honvédalezredes Debreczenből Kölcsey Ferencznek egy 1835. márczius 16-án kelt eredeti levelét ajándékozta örök letétképen a M. Tud. Akadémiának. E levél Wesselényi perbefogatásának történetének előzményeihez tartalmaz érdekes adatokat s ezért közlésével hasznot vélünk tenni az irodalomtörténetnek. A levél hű másolatban a következő:

Cseke, Mart' 16d. 1835.

Édes Laczim, kedves barátom,

Hogy Wesselényi jövő Majus' 5-dikére a' Kir. Táblára e capite notae kihíva van: e' hír Biharban már tudva van. Tudva az is, hogy e' kihivás azon beszéde miatt történt, mellyet mult December' 9-dikén a' Szathmár megyei közgyűlésben mondott. E' környülmény miatt az ügyet nem tekinthetni magányos ügynek. Köz helyen szabadon szolhatni: constitutionalis jog; 's ha valaki e' joggal vissza élt, nincs más bírája azon gyűlésen kívűl, mellyet a visszaéléssel megsértett. Míg a' biróság a' gyűlés' birtokában marad: addig az csak a' féketlenséget korlátozhatja. De ha a' gyűlésen kivűl más biróság is bele szollhat a' dologban: akkor nem többé a' féktelenség, de a' szollásszabadság ellen vettetik gát. Ki fog közgyűlésen, vagy diaetán merész szavakat mondani, bár igazságos ügyben is, ha a' távolban tömlöcz és pallos mutattatik? Azt hiszem, minden törvényhatóság a' köz jus fenntartása miatt köteles ez ügyet fontolóra venni; 's a' diaetán a' pört még kezdete előtt elenyésztő inditványt tétetni. Mikor lesz Biharban közgyűlés? nem tudom. De a' kir. székben esett változás miatt, úgy hiszem, nem sokára lesz. Lehe-

tetlen, hogy a' lelkes Bihar, melly legközelebb Erdely mellett felszollalt, a' W . . ügyét is elhagyja. Jó lenne e' tárgyban a' több Megyéket is megyei körirat által felszollítani. Könyörgök, édes Laczim, méltóztassál e' levél tartalmát több barátainkkal közleni; 's a' remélhető sikerről engem idején tudósítani. Élj szerencsésen édes barátom, ölellek változatlan szeretettel

rokonod 's barátod
Kölcsey Ferencz.

Kivül: Tekintetes Péchujfalusi Péchy László Urnak, több N. Megyék' Táblabírájának. Érsemjén.

Közli: Dr. Borovszky Samu.

JÁSZAI PÁL NAPLÓJA.

— Tizenharmadik közlemény. —

25. Szombaton. Reggel a lovakat bevitték Pestre a vásárra eladni. Fejérváry és Rédnernéék elutaztak. Én délig olvastam. Délben a Bethlen pénzit a Grófnak által adtam, s neki ajándékoztam, a mit a mint láttam nagyon kedvesen vett. Délután a *Theatre des Dames* könyvet elvégeztem. A Grófnak emlitettem, hogy egy 5-dik István diplomáját is hoztam hazulról. A Guszti Comtessal mind ebédnél, mind vacsoránál nagyon nyájasan beszélgettem. Estve Laczitól lehoztam a *Barthelémy* és *Méry* satyrikus munkáit és két darab Lexicont; s sokáig azt olvastam. Meleg borús idő volt.

26. Vasárnap. Reggel a tisztartó jött fel hozzám. A Grófék mindnyájan elutaztak Pestre. Guszti emlitette, hogy Alcsúthra is el fognak menni a Nádornéhoz; Laczi pedig, hogy a Gróf 9-dik Szeptembernél előbb vissza nem jön. A Gróf indultakor ezt mondta; »No aztán igyekezzen az úr hogy jól mulassa magát.« A grófék elmente után a boltba, onnét a patikába, onnét a tisztartóhoz mentem. A patikáriustól hallottam, hogy egész Magyarországon nincs annyi megromlott személy mint a Kiskunságon és Fehérvármegyében. A tisztartó beszélte hogy a Kleinmann leányát a Grófné nevelte, a ki, valamint az anyja is pápista volt. A leányt a Grófnak akkori Sekretáriusa Boros megszerette, s viszont a leány is; elakarta venni, de a Grófné ezt meg tudván, nagyon ellenzette. Borossnak a háztól el kellett menni. A leány pedig bújában megholt. Mutatta a Szirák városi privilégiumot is, melyet a Gróf ezelőtt 2 esztendővel nyert ki. Estve felé felhurczolkodtam a felső emeletbe, a hol 3 igen szép szoba volt a tetszésemre bízva. Itt a Grófi egész familia és a Róth és Vattay ágon levő eldődeik vagynak lefestve. A többi között egy szakállas Róth 1621-ből két czimerrel s felibe ez van irva: »Insignia Germanica ac Hungarica Familiae Rothianae de Királyfalva. Vacsora után éjfélig *Barthelémyt* olvastam. A tegnapi jegyzésemből kihagytam azt, hogy délután a Gróf parancsolatjából Plachy fiskálisnak a Gróf nevében egy levelet concipiáltam, s irtam egyaránt, hogy a váczi püspök Szept. 17-re

Herencsénybe jövén visitátiora, menjen oda s a földesúri jussokra vigyázzon fel. Meleg tiszta idő volt.

27. Hétfőn. Délig mindig Barthelémyt olvastam. Délután pedig 7 óráig ezen jegyzéseimet irtam. Ámbár nagy kisértetek között voltam, mert a Grófné szebbik szobaleánya reggeltől egész estig az én szobáimban tisztákat húzott az ágyakra, s magunkban levén, nyájasan beszélgettünk. Ha a következéseitől nem tartottam volna, nem szántam volna a még eddig oly nagy ügygyel bajjal megtartott szüzességemet rajta elveszteni. 7 óra után egy kevés ideig a kertben járkáltam, azután magamban billiárdozgattam. Vacsoráig Barthelemyt olvastam. Azután Karolinaékkal beszélgettem és a franczia leánynyal 2 partit játszottam. Villámos idő volt, de eső nem esett.

28. Kedden. Délig mindég Barthelémyt olvastam, délután a franczia leánynyal két parti billiárdot játszottam. Azután Kleinmann megérkezett. Ő beszélte, hogy a napokban a Marczibányi most épülő nagy roppant ház Pesten összeomlott s 6 embert agyonütött, 8-at pedig megsebesitett. Egész nap tiszta meleg idő volt.

29. Szerdán. Egész nap mind délig, mind délután *Barthelémyt* olvastam, s egy darabot magyarra is próbáltam belőle forditani. Esett egész éjszaka.

30. Csütörtökön. Egész nap *Barthelémyt* olvastam. Janet Comtesse megérkezett. Beszélte, hogy Pesten a kholerában ismét nagyon halnak az emberek, bárha a doktorok nem egyeznek is meg benne, ha az-e valósággal, vagy sem? Mutatta a szép gyönyörű czilinder óráját is, melyet most vett. Hives, alszeles idő volt.

31. Pénteken. Egész nap Barthelemyt olvastam. Estve egy kevéssé lementem Kleinmannhoz, a ki meg feddett azért, hogy minek ülök mindég a szobában. Tiszta meleg idő volt.

Szeptember 1. Szombat. Reggel a Comtesse két képet nyomtatván üvegre egy darabig nékie segítettem a papirost róla ledörgölni. Annakutánna a tiszttartóval kocsin kimentem az erdőre, onnan a Grófné szőlőjébe. Ebéd után ismét kikocsikáztunk a Grófné *Uzsa* nevű pusztájára. Innen vissza jővén, a szérűre mentünk, a hol a Szontagh kasznárja is megjelenvén estig mulattunk. Szép tiszta idő volt.

2. Vasárnap. Reggel elmenvén a tiszttartóhoz, délig Kleinmannál és a boltban mulattunk többen is ú. m. a patikárus és a Szontagh kasznárja jelenlevén; ebéd után ismét Kleinmannhoz gyültünk. Ők kártyáztak, én néztem, azután pedig haza jövén a bátyámnak e következendő levelet írtam; »Édes Samum! Mult hónap 27-én költ leveledet tegnap előtt, még pedig ezen épen az én mostani inkább komoly elcsukódott, kedvetlen, mintsem vidor, nyilt és nyájas indulat helyzetemhez illő s alkalmas jelen lakhelyemen olyan örömmel vettem, a milyennel csak veheti minden a világon legkedveltebbjétől hosszabb időre elszakasztatott öcse igen igen szeretett bátyjáét. Ezen örömemet tetézte szegény édes atyánktól mindnyájoknak egészséges létökről ugyanazon perczben vett tudósittatásom. Ki már, valamint te teljesen hivén az idő alatt régen Bécsbe lett érkeztemet onnan, s nem Pestről reménylő levelem vételét. Én mind az által

itt vagyok. S valamint az holnapi postán őtet is tudósitandom, a Gróf-nak utolsó kinyilatkoztatása szerint a beállott hónap 29-ig állandóan itt leszek, s leszünk Szirákon. Kivévén azt az esetet, a mint az utóbbi levelemben is irám, ha hogy a királyi országgyűlését hirdető levelek az ő Nsga szabadság ideje alatt megérkezendnének. A mit ha az úr Isten úgy akarandana mint én? — nem oly hosszas idő mulva meglátnók egymást ismét, s levelezéseinknél gazdagabb örömet is érezhetnénk. A mi a lefolyt hónap 21-kétőli ittlétemet illeti; azt mondhatom hogy az eránunk kivált oly leirhatatlan jóságú Grófi ház szinte óhajtásom felett részesít kegyeiben. Ezen kedves Sziráki kastély (ha még helyhezete emlékeiben fenn van) déli tornyának felső három szobája teszi szállásomat. Egy fadgyas szobaleány hordja fel reggelimet, egy más ügyes Bécsi fürge leányka veti meg s fel ágyamat, tisztitja szobáimat, s a kis törpe tót Miska ruhámat. Ezen soraimat midőn olvasod szinte mintha látnám, hogy ajkad a manum de tabulára nyilik meg; de igen is jól tudom, ha az e tárgyban igazi erényességem vagy inkább gyávaságom vissza nem tartóztatna is, hogy ily Gynaeceumban, a hol 13 asszonyi állat között alig vagyunk négyen, kik a Mahmud szerálja őrei nem lehetnénk. Az öreg Faunusokat is slafrokkban kelletik festenem. Ugy a Didó szerelmeit hidegen megvetve, pásztor Coridonét pedig illetődetlen arczvonásokkal magyaráznom. A Gróf, a Grófné, Guszti Comtesse és Laczi aug. 27-től bent vagynak Pesten. Décsey Karolin, Stutz Jenni az agg Virgo, Eugenie, Jeanette Comtesse és az öreg Kleinmann, ez a hazánkban korábbi idejében brillirozó, most már az évkor s a sors csapásai által dicsősége egykori fokáról nagyon leszállt derék német, — azon (a Stutzot kivévén, már mind csak hajdani viráguk szomorú kórói) Pompadourok s Belizárius kik részemről nagyon ennügös társaságuk által Conversations kőrömet határozzák. S minthogy a moralische Erzehlung-ok többnyire a Reverl kis kutyának Angol országból, még pedig Lordi méltósággal lett származásáról, a télére már valósággal megkötött strumpflijeiről, Alcsuthon a Nádornénál hogyani fogadtatásáról, ebédléséről s maga mulatásáról; nagy debattok között lefolyni szokott kellemetlen okoskodásokon kezdődnek és végződnek. Gyakran megesik, hogy egész nap sem megyek ki (exceptis excipiendis) szobámból, hanem a Laczi által számomra itt hagyatott Barthelemy és Méry e 19-dik századra irott szatyrái, oevrjei olvasásával várom nagy ohajtva a tudós Grófnak s kegyes Grófnénak e hétvégéveli érkeztét. Kleinmann lemondott végképen a papi sz. hivatalról vagyis inkább szavának rhumeus megtompulása s örökös köhögése miatt kénytelen vala lemondani; s e Tusculanumot választá Sz. Helénájának. Hogy Jeanet Comtesseről is irjak valamit.

»Hajh! Jeanetnak — a nyil őtet
Ugy találá szivébe
Hogy vére eláradozva
Serczeg és zúg keblibe.«

Mit mondasz? Mikor egy szűz mit 38 Jahren szerelmes? Úgy-e bizony, hogy: »turpe senex miles, turpe senilis amor.« E szerencsés pedig kinek nyila találа. Podmaniczky Misi a szomszédból. Pesten a Marczibányi

mostan épülő roppant ház össze omlott, 6 embert agyon ütött 8-at pedig megsebesitett. Daninak ha irsz, csókold sokszorosan nevemmel, mostani nagyon széttiprott financialis számvetéseim nem engedik, hogy neki irjak s a levél taksáját fizessem. Mert a Pesti 3 hétig magam kosztján létem ad peram et saccum kimerité erszényemet. Mikor lejön azonnal tudósíts, hogy a gárdába már valahára bejövetelét a Mlgos Gróf által eszközöltethessem. A mennyire sajnálom rosszul volt létedet, annyira örülök egészséged isméti helyreállásán. Cura ut valeas! Kun tiszttartó úr él, még pedig kedvére él szép feleségével. Csókolván maradok igazán szerető testvéred Pali. Pesten a mint hallom a kholera ugyancsak szemeli a burgereket. Vacsora után a Comtesse megkért, hogy menjek el velek a baromvásárba. Délig meleg, délután esős hideg idő volt.

3. Hétfőn. Reggel egy darabig Barthelemyt olvastam. Azután a Comtessel, Karolinával és Üzsenivel kimentem a baromvásárba. Podmaniczky Misi is csakhamar hozzánk kapcsolta magát s a Comtesse ebédre is megmarasztotta. Ebédig ismét olvastam. Ebéd után az atyámnak e következő levelet irtam: »Drága k. u. a.! aug. 18-án kelt levelét ugyanazon hónap 30-án vevém itt Szirákon; a hol 21-től óta csaknem minden gond és baj nélkül bárha nem is a legvigabban élek; mert a Mlgos Grófi ház nagyobb kegyességgel fogad, mint a mint magam kivánnám is, a Gróf, a Grófné gyermekeivel 27-től óta bent vagynak Pesten, minthogy a Gróf a tudós társaságnak gyülését tartja. A mint a Comtessetől hallottam Nyiry professor is megjelent feleségestől Pesten, de a felesége a nagy lármát s drágaságot ki nem állhatván mihamar visszatért azzal a fogadással, hogy sohasem jön többet Pestre. Én 3 egész hétig laktam Pesten s mindazon idő alatt magam kosztján kelletvén lennem, csaknem minden financiámon túl kelle esnem, de abban a reménységben vagyok, hogy nékem azt a Mlgos Gróf meg fogja tériteni, valamint Petrovicsnak is megszokta. A mi a Dani állapotát illeti, én nem tudom, hogy addig mig már le nem jön s Bécsben meg nem jelen, akár én akár a Gróf mit tehetnénk többet reá nézve, mint a mit tettünk. Mert a Grófné a mint még tavaszkor irám s honnlétemkor is mondám mind Eszterházynak, mind pedig Korponaynak ajánlotta, azonkível a vármegye által is van ajánlva, valamint Bónis által is Sebesnek. — Most már tehát személyesen fel kellene jönnie, s Pest felé jövén, a Grófnéhoz személyesen elmennie s tőle még egy ajánló levelet kérnie, a mit semmi kétségem nincs hogy meg ne adna. De Bécsbe indultunkor ez eránt meg is fogom kérni s Sebeshez személyesen el fogok menni. Most különben is amint hallatszik, sok hely fog ürülni. Azért is kellene igyekeznünk, mivel Kunch Lajos is Szikszóról, a ki a Sufficiens calculus miatt most katonának állott, rövid időn ajánltatni akarja magát Abaújvármegyével. — Egyéberánt Istené legyen a dicsőség, valamint fentebb is irám egészséges vagyok, semmi bajom nincsen. Kedves asszonyám kezeit, s testvéreimet csókolom; magamat pedig szülei kegyességökbe és szeretetökbe ajánlván állhatatos tisztelettel vagyok s. a. t. U. J. Kovács Ferencz bátyámat is csókolom s várom vagy inkább a Mlgos Groffal várjuk, a megigért Telkibányai templomban levő írásnak hiteles másolatját. Ezeket délután ide ezen jegyzőkönyvbe is

felirván, a tiszttartóhoz mentem, s ott mulattam, tőle hoztam spanyolviaszkot is a leveleimet lepecsételni. Borult idő volt.

4. *Kedden.* Délig olvastam. Ebéden ismét nálunk volt Podmaniczky, s valamint tegnap is az estve is nálunk érte. Délután a tiszttartóval a sziráki vásárt néztem meg. Messziről Ambrózyt is láttam, a ki velem tanult, de ő rám nem ismert. Hives borongós idő volt.

5. *Szerdán.* Délig és délután is mindig Barthelemyt olvastam. Hideg és szeles idő volt.

6. *Csütörtökön.* Mindig Barthelemyt olvastam. Hideg volt.

7. *Pénteken.* Ebédig Barthelemyt olvastam. Ebéd után elmentem a szérüre. Onnét a tiszttartóhoz, A szérün az inastól hallottam hogy Podmaniczky Misi csakugyan megnyerte a Zsanét Comtesse kezét s azért ment ma be nagy örömmel Pestre a Grófnéhoz. Azt hiszem, hogy a Grófné nem nagyon fog neki örülni. Borult esős idő volt.

8. *Szombaton.* Mindég Barthelemyt olvastam. Estve lementem a tiszttartóhoz; a komorna és a lutheránus mester, később a kulcsár is ott volt. Ott beszélgettünk, a komorna is emlitette, hogy a Comtesse csakugyan férjhez ment Podmaniczkyhez. Hives idő volt.

9. *Vasárnap.* Reggel Podmaniczky korán megjelent. Nékem Pestről levelet hozott Patay V. Ispántól; ekkor csak gyalog volt. Emlitette hogy a Grófék csak holnapután jönnek ki; s hogy Pesten a kholera ismét jobban dühösködik. Ebéd előtt s után olvasgattam, azután lementem a tisztartóhoz. — — — — — — — — — — — — — — — — — — Innen Kleinmannhoz mentünk, a hol ők a patikáriussal s kulcsárral kártyázván én egy darabig csak néztem, azután eljöttem. Eljöttemkor a német ex pap nagyon gorombán vett tőlem búcsút, nevezetesen ezen szavakkal: »Verführen Sie mir die heute nicht. Wenn Sie gehen wollen, so empfehle ich mich!« Én csak bámultam reá, s nem akarván vele őszve veszni, egy szó felelet nélkül eljöttem. Egész nap meleg idő volt.

10. *Hétfőn.* Egész nap Barthelemyt olvasgattam. Hideg idő volt.

11. *Kedden.* Délig és délután is mindig olvastam. A Grófékat hasztalanúl vártuk egész nap. Egyszer éjjel mintegy $11^1/_2$ óra tájban engem álmomból felvernek s Nyiry professor és Balázsházy lépének be, a kik emlitvén, hogy a Grófék a rossz út miatt tovább nem jöhetvén, Versegen maradtak. Ezeknek én vacsorát készittetvén, csaknem 2 óráig beszélgettem velök. Egész nap szakadt az eső.

12. *Szerdán.* Reggel a Grófék nagy sárosan, lomposan mint a vert had megérkezvén, velök töltöttük az időt. A Gróf s később a Grófné bejött hozzánk s a kastélyt megmutogatta, a mit még eddig én sem láttam. Azután Laczival mentünk a kertbe, s beszélgettünk. Nyiry említette, hogy Tarczalra a papok gyűlésére a Gróf is le fog menni. Szép tiszta meleg idő volt.

13. *Csütörtökön.* Nyiry és Balázsházy még reggel 5 órakor elmentek, s helyökbe Gróf Dezsőffy Aurél jött. Én délig is délután is olvasgattam. Vacsora után a Grófokkal beszélgettem, vagyis inkább hallgattam, hogy mit beszéltek. Hives szeles idő volt.

14. Pénteken. Reggel Barthelemynek a 2-dik darabját is elvégezvén, délig is, délután is annyira unalmasan töltém az időt, hogy a kertben üres csigákat szedtem össze, s azokkal töltém az időt. Estve a gangon járkáltam Laczival; említém neki a Podmaniczky dolgát, s ő sem tagadta, hogy a nénje szorosabban van véle, ha meg nem vallá is egészen, hogy férjhez megy hozzá. Guszti Comtesse a vacsoránál nagyon kedvesen diskurált velem a Beck leányokról. Mióta itt vagyok az ételnél mindig mellettem ül. A Gróf emlitette a vacsoránál, hogy 22-kén indul Tarczalra a papi gyűlésre. A Grófné kétszer is kérdezte, ha engem elviszen-e? de nem figyelmezvén, nem felelt reá semmit. Vacsorán Podmaniczky is nálunk volt. S vacsora után mindketten elindultak Pestre. Szép tiszta idő volt.

15. Szombaton. Némely gondolataimat versekben irkáltam 12 óráig. Ekkor Laczi bejövén hozzám, ebédig véle beszélgettem. Ebéd után verseket írtam. Estve a Laczi szobájában Shakespeare műveit olvastam. A vacsoránál a Grófné nagy policziával adta elő, hogy én nem megyek a Gróffal Tarczalra. (A mi nekem, oly közel esvén a szüleimhez és hazámhoz, igaz hogy nehezen esik, de nem segíthetvén rajta, kénytelen vagyok békességesen tűrni.) Laczit kérdezvén, ha volna-e kedve elmenni bátyjával Józseffel. És így ismét tovább kell tanyáznom ezen az unalomlakta földön. Vacsorán már Podmaniczky megjövén Pestről, ismét nálunk volt. Esős hideg idő volt.

16. Vasárnap. Délig verseket írtam. Ebéd után bementem a Grófékkal a billiárd szobába; ott volt Podmaniczky Misi is, s a sziráki pap Vallentinyi oda jövén, a Grófné így szólítá meg: »Tiszteletes uram! Nézze meg ezt a legényt (Podmaniczkyra mutatván) és nézze meg azt a leányt (Jeanette Comtessere mutatván) ezek egy párok lettek.« Vacsoráig ismét verset írtam, s Laczinak elolvasván, azt mondotta reá, hogy nagyon szép és pedig nehéz versek. Vacsora után bemenvén a Grófékhoz, ott hallottam a Grófnétól, hogy Vittnyéden Reviczky azt mondotta, hogy e hónap 17-én elinditja november végire a Regalisokat; a Gróf azt felelte, hogy nehezen hiszi, mivel már azóta a főispánokhoz eljött volna az instructio a gyűlés tartás eránt; mindazáltal Januáriusnál tovább nehezen marad, mivel a Palatinusnak is az a principiuma, hogy télen jobb lesz tartani, mivel ki tudja tavaszra micsoda zavarok adhatják elő magokat. A Grófné még ezt is hozzá adta, hogy a Palatinus azt mondta, hogy ha már megigérték, meg kell tartani, ő ugyan meg nem igérte volna. Hideg szeles, igazi őszi idő volt.

17. Hétfőn. Délig verseket írtam. Ebédre Király az inspector megérkezett. Ebéd után verseket, annakutána az atyámnak és Patay V. Ispánnak e következendő leveleket írtam:

Drága K. U. A. Bármint kecsegtetett is a remény ekkoráig azzal, hogy a Superintendenciális gyűlés Tarczalra tétetvén s arra a M. Gróf is leszándékozván menni D. K. U. Atyámékat rövid időn megláthatom. Mindazáltal mostan ezen kedves ohajtásomtól elkelleték esnem. Mert a M. Gróf e f. hó 21-én valósággal el is fog indulni Tarczalra, de az ifju Gróf még papok gyülésén nem lévén; a M. Grófné kedve szerént

nem engemet, hanem őtet leszen magával elviendő. Mindazonáltal D. K. U. Atyámhoz közelebb lévén, tudom hogy nem fogja elmellőzni a Dani állapotja felől értekezni. Ott ő nem sokáig fog mulatni, hanem Patakot is meglátogatván, azonnal visszajön, s 29-én bizonyosan elindulunk Bécsbe. Egyébaránt semmi bajom.« stb.

»Megkülönböztetett tisztelettel való T. E. Alispán úr! Midőn mindeneknek előtte ezen tisztelettel teljes soraimat e tót Sionról a tejjel mézzel folyó Szabolcsba vivő kartonnak egy kisség durvább voltáróli engedelemkérésre elégségesnek gondolnám, a t. Úr esmert jó szive előtt annak megemlítését, hogy egy csak 3. éves városban vagyok. A T. E. Alispán úrnak e f. hó 9-én hozzám érkezett nagy becsü levelére a következendőket kivánom válaszolni. Hogy szegény Erős Feri hála Istennek meg nem hala, s T. Eördögh Alajos úr Dei favente clementia meg nem csábult, s igy a hamis hír hangja etouillirozódék; annak mindnyájan véghetetlen örülünk. — A mi az országgyűlését illeti, a M. Grófné magától a fő Cancelláriustól hallá ugyan, hogy a Regalisokat Szept. 17-én elindítandja, a méltóságos főispán úr azonban, eddig elhaladván már a főispánokhoz a közgyűlések kihirdetése eránti ily alkalommal jönni szokott legfelsőbb utasitás, az országgyűlésének novemberben tarthatása felől kevés reménynyel van; a felséges nádornak elve szerént mindazonáltal a kikelet eljöttével előre el nem látható aggodalmak történhetése miatt alkalmasabbnak láttatván annak télen általi tartatása. De a már előre adott királyi szó miatt el sem kerültethetvén, nehezen hiszi annak Deczembernél avagy legfeljebb Januáriusnál tovább halasztatását; s ekkor bizonyosan lesz szerencsénk dicső megyéjök keblében a T. E. Alispán úrékhoz. A T. Borbély úrék folyamodásához csatolt megyebeli ajánlólevél erősségeit, nevezetesen ifjuságuk történetét, azótai példás magukviseletét, s elődeik dicső tetteit nagyon keveslé a per megsemmisitésére a főméltóságú Cancellária. A mlgos főispán ur s az egész Grófi ház e f. hó 12. óta künn van Szirákon s együtt érzi testvérhugának Jeanette Contessenek M. B. Podmaniczky Mihály úrral lett kézfogásából származott közörömünket. Reménylem elérem a Tettes. E. Alispán úr részéről is e felőli értesitésembeli czélomat. A m. főispán úr e f. hó 21-én Tarczalra a Sup. gyűlésre lesz indulandó, s onnan visszatérvén, 29-én Bécs felé vesszük utunkat. Én habár óhajtám vala is a hegyaljai szép vidék, édes szülötte földem megláthatását, most az egyszer ezen óhajtásom be nem telék vala, minthogy Laczi Gróf Tridentumi zsinaton még nem levén, a tapasztalás kedveért ő lesz helyemet ezúttal betöltendő. — Egyébaránt az én kedves szerette Jancsim csókolása s az egész úri ház szives tisztelete mellett magamat tapasztalt úri kegyeibe ajánlván megkülönböztetett tisztelettel vagyok« s. a. t. Vacsora után a Grófné fennhangon olvasván egy franczia könyvet, azt hallgattam. Tiszta, de azért hives idő volt.

18. Kedden. Reggel a Gróf, Grófné, Guszti és Laczi elment Almásra Báró Prónayhoz; én délig a tegnapi leveleimet iktattam ide be. Azután lementem a tiszttartóhoz, az inspector is ott volt. Ő emlitette, hogy Pomáz felé fognak Bécsbe menni, s megkért, hogy a gárdista

8*

fiának mondjam meg, hogy irjon levelet; s hogy Guszti Comtesse Bécsben akar férjhez menni, de nem mondotta hogy kihez. Szép tiszta idő volt.

19. Szerdán. Délig Karolinnak formát csináltam, ebédre a Grófék megérkeztek. Ebéd után egy darabig a kertben járkáltam, ott azt vettem észre, hogy a keritésben levő minden legkisebb kődarab összeállott homok szemekből és petrificált apró srófos csigából áll. Szép meleg idő volt.

20. Csütörtökön. Délig az »Allgemeine Zeitung«-ot olvastam. Ebéd előtt a Gróf 3 levelet adván a kezembe, melyek közűl egy Reviczkynek szólt az országos kiküldöttség munkája kereskedést tárgyazó részének Szabolcs vérmegye által lett megvizsgáltatása s véleménye felküldetése eránt. Más Patay Istvánnak a még hátralevő munkáknak mennél előbbi megvizsgáltatása eránt; a harmadik pedig a Grófné nevében a Szigeti oskolának a rég a Grófnénál levő Patay Pálné féle pénz eránt. Délután ezt írtam egy darabig. Azután Laczi Gróf bejött hozzám; az atilla dolmányomat elkérte Tarczalra; s lementünk a tiszttartóhoz kardot és kalpagot kérni. Estve érkezett Rajnerné 8-ad magával. Hideg idő volt.

21. Pénteken. Ebédig többnyire Laczival voltam; ki ebéd után a Gróffal együtt elutazván Tarczalra, elmentem a tiszttartóhoz. Azután hazajövén, ismét lekellete hurczolkodnom a régi szállásomra. Estve Ekkartshausent olvastam. Kemény hideg volt.

22. Szombaton. Délig és délután is mindig Ekkartshausent olvastam. Estve lementem a tiszttartóhoz, a kulcsár is ott volt. Mind a ketten nagyon panaszkodtak a Grófi háznál levő rendetlenségekről. Igen hideg idő volt.

23. Vasárnap. Délig a kertben sétálgattam. Ebéd után a tiszttartóval kocsin kimentünk a Jósef Gróf szőlőjébe. Visszajövén a tiszttartónál beszélgettünk. Ő sok rendetlenségekre figyelmessé tett a Grófi háznál. Hideg volt.

24. Hétfőn. Délig is délután is Ekkartshausent és Shakespearenek ezen czimű munkáját olvastam: »Die lustigen Weiber von Windsor.« Estve felé lementem a tiszttartóhoz s ott mulattam vacsoráig, a vacsoránál a Stutz kisasszonyt nagyon nevettük, mert azt hazudta, hogy neki Gróf Hodicz azt beszélte, hogy egy valaki egy valahol (azt nem tudja hogy ki és hol) fogságában 66 árkusnyi levelet írt, — még pedig asszony volt, s mindennap sürü 6 árkust irt. Szép tiszta meleg idő volt.

25. Kedden. Délig Ekkartshausent olvastam; 2 órakor a Grófné Pestről megérkezett, s azt mondotta hogy még ma Festetich Grófné, holnap Sámuel Gróf, holnapután pedig Ádám fog megérkezni. Az ebédnél beszélte a Grófné, hogy Bekk Málit Matkovich Balás akarná elvenni, s hogy Bekknénél levén Pesten, Matkovichné is ott volt a leányával Gróf Beleznaynéval, s ez olyan bolondúl viselte magát, s olyan össze-vissza beszélt mindent (még pedig herczegi poziturában), hogy mindenek azt gondolták, hogy talán megcsábult; de ha még meg nem csábult, bizonyosan meg fog. A praefecta csak ennyit mondott felőlök az anyjának: »Nem nekünk való emberek ezek édes anyám!« Ebéd után a tiszttartóval Buják felé mentünk járkálni. A kereskedőnél találkoztunk Festetichnéval. A jár-

kálásból a mint haza jöttem, csak elbámultam, midőn Karolin kisasszony mondta, hogy már ismét más szállásra t. i. a Laczi Gróf szobájába vagyok rendelve; s felmenvén a Laczi szobájába, valósággal már akkor ott is találám holmimat. A vacsoránál 11 asszony közt csak magam valék férfi. A Festetichné leánya furcsa kis gömbölyeg leányka. Igen szép meleg idő volt. — — — —

26. Szerdán. Délig olvasgattam és a szérűn voltam. 12 órakor érkezett az ifjú Somogyi, a kunok viccekapitányának a fia feleségestől és Sámuel Gróf. 12—1/2 2-ig a Victor Hugo Cromvelljét kezdettem olvasni; délben a kis Comtesse sokat beszélgetett velem. Délután ismét a szérűre mentem, azután Cromvellet olvastam. Somogyiék elmentek. A kis Comtesse vacsoránál is sokat beszélgetett velem. Meleg idő volt.

27. Csütörtökön. Reggel a Gróf megérkezett Tarczalról, Laczi azt mondotta hogy Tarczalon nagyon jól mulatta magát a Mudrány leányokkal; s Pepit kiváltképen dicsérte, azt mondotta hogy annyi esze van, hogy ha csak egy kissé nagyobb nevelése volna, akármely Gróf is elvehetné feleségűl; emlitette hogy Bekény Kati és Erzsi is ott voltak s hogy nagyon vártak engemet. Mudrány Pepi azt mondotta nekie, hogy Katinak kiváltképen a lábát nézze meg, mert az nékem legjobban tetszett; egyébcránt ő az egész leányt jól megnézvén, nékie tetszik; én mindezeket tettetett felsem vevőleg hallgatám, s azt mondám Laczinak, hogy már minden összeköttetésünk félbe van szakasztva, pedig ha a belsőmet látta volna, embert sohasem hazudtolhatott volna úgy meg, mint engemet meghazudtolhatott volna. — Délelőtt érkezett az öreg Prónay Sándor báró. Ebédnél Guszti Comtesse sokat beszélgetett velem. Ebéd után mintegy 4 óra tájban volt Zsanét Comtessenek Podmaniczky Mihály Báróval a jegyváltása. Szép tiszta meleg idő volt.

28. Pénteken. A kertben sétálgattam s pipázgattam; — estve felé a Gróf bejött hozzám s azt mondotta, hogy holnap a szakácscsal a sziráki kis szekeren s az uj szürke lovakon fogok Pestre bemenni; én a kocsit megnézvén, nagyon rossznak találtam, s még a szakács is szégyenlett rajta útazni, annálfogva nagyon kezdettem bosszankodni, a mit Laczi is észre vevén, nagyon kérdezgette, hogy mi bajom; s minden módon igyekezett jó kedvet csinálni, a társaságot oda hagyta s a nyakamba borulva kért, hogy fedezzem fel előtte hogyha valaki megsértett; de én tagadtam hogy valami bajom volna. Ebéden egy Prónayné is volt nálunk két leányával, de a kik ebéd után elmentek, — e felől Laczi Gróf azt mondotta, hogy az előtt míg — — — — — — — — — — — — — még mostan is erősen festi magát, a szebbik leánya sánta. Szép tiszta meleg idő volt.

CZÉKUS LÁSZLÓ.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

KURUCZ NÓTÁK.

(1700–1720.)

(Irta *Endrődi Sándor*. Budapest, az Athenaeum kiadása. Ára 1 frt 40 kr.)

(*) *Beőthy Zsolt* szellemes új könyve, *A magyar irodalom Kis Tükre*, a nemzet jellemző ős kifejezőjeként azt a lovas embert rajzolja elénk, ki a Volga-melléki pusztán nyugodtan áll és figyel, a mint az ellenséget lesi; ő a magyarság harczrakész őrszeme — a többiekért, a ki érzi és tudja, hogy a közös ügynek az ő erejére is szüksége van.

Az *Endrődi Sándor* becses új kötetének, a szépséges kurucz daloknak jelvies alakja a czímlapon, a Tisza-vidéki lovas ember, a mint tárogatójával a labanczok ellen csatára szólongatja a Rákóczy népét, ennek a Volga-melléki magyarnak vérbeli örököse. Csatára hív, maga is csatára kész — a többiekért, mert érzi és tudja, hogy az ő karjára is szükség van a köznek érdekében, fölkelt a hazáért, szabadságért és istenért.

A két lovasnak, a Volga-melléki magyarnak és Tisza-vidéki kurucznak, hadd nevezzük Tisza-vidékinek azért, mivel a Tisza az a folyónk, mely ebben a hazában eredve és végződve a legmagyarabb földet hasítja át, — helyzete más, de szelleme ugyanaz: szolgálni az összesnek, hogy nemzeti létünk oltalmazásával biztosíthassuk nemzeti jövőnket.

S a két könyv másképugyan is lelki rokonságban áll egymással. A Beőthy műve apotheosisa a magyar észnek, mely az idegen vallás és idegen művelődés sokszoros áramlatának behatásai alatt egyre forr, fejlik, nemesedik; de mindig megőrzi mivoltát, eredetiségét és sajátságait. A mívelt nyugot ismereteiből, eszméiből, haladásából sokat befogad: de a mikor feldolgozza és kifejezésre juttatja, mindenre a *maga* bélyegét nyomja. A magyar irodalom azért mindvégig *a maga egészében* a nemzeti szellemnek és nemzeti érzésnek megnyilatkozása, diadala és dicsősége; örök tanulság a jövőre, hogy a magyar ész az idegen vívmányok »kész és hálás befogadása« mellett ősi természetének, faji megkülönböztetésének képességeit, adományait és hagyományait mindig őrizze meg. Az Endrődi Sándor kötete poesisa a magyar vitézségnek, mely az idegen hatalom idegen czélzatai és érdekei ellenében mindenkor kész a fegyverre, a nemzet igazának védelmére, a bitorló seregek visszaverésére. S bár ez a nemzet az ő változatos élete folyamán egyre vegyűl, alakul, szaporodik, idegen népségek hóditása, jövevény elemek befogadásával: vitézsége történetünk annyi véres, de fényes viharának bizonysága szerint mégis mindig *magyarnak* maradt, még a hódoltak és beolvadtak vérébe is a *saját* bélyegével ivódik, — lovagias, elszánt és önfeláldozó a közért; a faji büszkeségből taplálkozik és az eszményi lelkesedésből újhodik meg. S az utolsó nemzeti fejedelem, Rákóczy Ferencz szabadságharczának mezején győztesen hordozta meg széles e hazában lobogóját, a magyar névnek dicsőségére és a

magyar szivnek örömére; a mikor a szabadság lobogója lehanyatlott is, az ének a fejedelem magasztosságáról, Bercsényi, Bottyán, Bezerédj, Balogh diadaláról, az Ocskay kemény daliaságáról, majd hűtlen árulásáról tovább beszélt; szent örökségül a jövőnek, mely belőle mindig költői ihletet és hazaszeretetet meríthet. A Beőthy műve az ezredéves ünnep alkalmából a nemzeti irodalom fejlődését vázolja, legfőkép magyarságunk szempontjából; az Endrődi kötete nemzeti vitézségünk emlékeit, annyi ragyogó remény, tündöklő dicsőség és magasra törő álom küzdelmeit eleveniti fel, szintén magyarságunk tiszteletéből; a magyar ész alkotásainak történetírója és a magyar szív érzéseinek dalosa így találkozik össze. Ime, az alap, a melyre helyezkedünk, mikor az Endrődi *Kurucz nótáiról* e folyóirat lapjain szólunk. Nem ismertetés, nem bírálat a czélunk, nem az új kötet megbeszélése, hanem a Kurucz nóták magyar szelleméről és országos sikeréről szándékszunk nehány tanúlságot levezetni, megállapítni és kiemelni, figyelmeztetésűl és okulásúl fiatalabb verselőinknek, egy pár irodalomtörténeti jelenség és példa fölidézésével, a mi egészen e komoly vállalat körébe vág.

Épen húsz esztendeje, hogy *Arany János,* ki lelkében az igazi magyarság legnemesebb vonásait egyesítette, költészetében a nemzeti nagyságot a legeredetibb nyelven hirdette, — megírta a maga figyelmeztető dalát, költői végrendeletét újabb liránk kozmopolita iránya ellen. Mert az az üdvös, ép oly nevezetes, mint emlékezetes visszahatás, melyet a függgetlenségi harcz után a Petőfieskedők vidékiességének és kelmeiségének megtévedése ellenében maga a mester, valamint Tompa és Lévay példával, Erdélyi és Gyulai elmélettel, Szász Károly a nyugat-európai nagy szellemek jeles alakításainak megismertetésével és átültetésével fölkeltettek, hogy újabb liránkat a hazaiság alacsony faludombjáról és az eszmeietlenség tikkasztó porából részint a nemzeti egység hagyományainak és érzéseinek, részint az emberiség nagy eszméinek megújhító levegőjébe és termékenyítő áramlatába vezessék vissza, — eleven erejéből már rég sokat vesztett, vagy épen félszeg eredményre vezetett. A Kemenesalját, Mátra tövét, Hegyhátot és Karancs vidéket szerencsésen elhagytuk ugyan, de a hazai föld és nemzeti lét varázsa is megtört, — fiatalabb verselőink nemzeti nagy költőink vonzása alól az idegen nagy szellemek behatása alá kerültek; a nemzeti eszme és nemzeti érzés egész lelket és egész szívet betöltő uralma megbágyadott, a nemzeti verselés alakjainak és sajátságainak követése épen akkor, a mikor ezek a Petőfi és Arany költészetében a művészet legmagasabb színvonalára emelkedtek, megfogyatkozott; noha a Toldi énekese, ki a maga művészetének elméletében ép oly nagy tudós, mint a milyen nagy mester a gyakorlásában, törvényeiket a múlt tanulmányából tisztázta, rendszerezte s alapvető értekezésében belőlük a *Magyar Poéticát* megalkotta. Fiatalabb verselőink sem azon a tanúlságon, sem ezen a tanításon nem okúltak: a Byron, Hugo Victor, Lamartine és Heine babéraira vágytak, a nyugat-európai versidomokkal és mértékekkel árasztották el költészetünket, míg az idegen külső alatt lassan-lassan a szellem is mindinkább kivetközött nemzeti bélyegéből. Ennek a nagy fordulatnak bomlasztó folyamatára kétségtelenűl sok

minden közrehatott: mindenek előtt a vezető szellemek elhallgatása vagy ritkább megszólalása. Arany, kinek költészetében Petőfién kívűl a *nemzeti* a legtisztábban és legművésziebben zendűlt meg, ki a magyar verselés tanát a leghelyesebb alapra, a történeti fejlődés eredményeire építve, a legmeggyőzőbb érveléssel fejtette ki, — családi csapásainak gyászában, betegsége kínzó gyötrelmében, megható titkos mételyének, örök kételyének emésztődésében egészen elborúlt, s múzsája édes sugalmait csak kapcsos könyvébe magának s legfölebb nehány barátjának gyönyörűségére írta bele; közvetlen élő hatása megszünt. Tompa elhalt, a Lévay dala meggyérült; Erdélyi alkalmazkodó, de mindig az idő ütőerére tapintó keze örökre meghidegült; Gyulai, a szerkesztés gondjaiba merűlt s csak néha szólalt meg. Egyedűl a Szász Károly éneke hangzott gyakrabban hivatali terhei közt is, egyedűl az ő figyelmeztetése hallszott a Szemle kritikáiban; de az új nemzedék nem követte, legfölebb a külföldi szellemek tiszteletében, sőt megfoghatatlan érzéssel ellene fordúlt.

Mindez oly időre esett, a mikor állami létünk és közéletünk korszakos átalakulása folyt, a mikor a nemzet régi jogait visszanyerte és sorsa intézését a maga kezeibe vette; — alkotmányosságunk első évtizedére. A felelős kormány szervezkedésével és az országgyűlés rendszeres működésével a költői és irói tehetségek az átalakulás sodrába kapva, részint az állami hivatalokban keresték jövőjüket, részint a közpálya legizgalmasabb terein, a képviselőházban és sajtóban aratták dicsőségüket. A magyar költészet és irodalom eszményi nagy érdekeitől, melyeknek erős ápolása és féltékeny ellenőrzése úgy is, a mint az imént érintettük, a vezető szellemek elhallgatása vagy ritkább megszólalása miatt meggyöngült, az új czélok szolgálatában elfordúltak; azok nemcsak kizáró és uralkodó jellegüket, de megillető helyüket is elvesztették; egyszerüen és egyenesen mellékesekké lettek. Míg az elnyomatás idején a politikus is a tollhoz menekül; most, alkotmányosságunk kezdetén, az egész emberöltő a politikába merűlt. Minden figyelemnek, érdeklődésnek, hevülésnek és szenvedélynek tárgya — a *Politika* lett. Állami létünk biztosítása, közéletünk sorompóinak megnyitása, napi sajtónk felszabadulása természetesen önmagával hozta ezt a változást: de hogy szélsőségbe csaphatott, s minden egyéb hajlamot elfojthatott, az már a magyar vér hevesebb keringésének, a politika iránt való túlságos fogékonyságának, a fordulat hirtelenségének és elevenebb visszahatásának következménye volt. S ezzel az általános politizálással járt aztán, hogy szivünk mind merevebben a nagy világra tapadott. Magyarország, mint a monarchia egyenjogú fele, újra jelentékeny tényezővé vált; mint ilyen a külügyi kormányzatba bele szólt, sőt a külügyi vezetés révén közvetve a nyugat-európai nagy hatalmak irányzatába, főleg a keleti apró államokkal szemben követett eljárásába, mely bennünket különösebben érint. Közlekedési, kereskedelmi, ipari és földmívelési érdekeink mindjobban felszinre jutottak, a nemzeti költészet kérdései pedig egyre lejebb szorúltak. Mert sajtónk az új viszonyok szerint egészen szint váltott: míg előbb a hosszabb tanúlmányoknak, a Toldy egyetemi előadásainak, az Erdélyi műbölcseleti fejtegetései-

nek, a Gyulai kritikai taglalásainak szivesen megnyilt; most a hasonló közlemények elől elzárkózott, legfölebb a tárczában egy-egy regénynek vagy elbeszélésnek, a gyors fogyasztás versenyében nagyobbára idegennek, adott helyet. Alig vonzotta immár egyéb mint a politika, a belföldi és külföldi egyiránt. S teljesen megfeledkezett a történeti nagy tanúlságról, hogy a magyarság fejlődése mindig akkor volt a legegészségesebb, a mikor az egyetemes eszmeáramlatok haladását és hatását a maga eredeti sajátságainak megőrzésével és kifejtésével fogadta el; ezek a sajátságok pedig a lelkek lelkében, a nemzet költészetében és irodalmában tükröződnek vissza leghívebben! Tagadhatatlan, hogy miveltségünk mind e mellett szélesbedett, látókörünk tágult, különösen közoktatásunk emelkedése, az idegen nyelvek szorgosabb tanulása és az idegen irodalmak bővebb ismerete által; de a nemzeti és egyetemes vonások helyes aránya és összeolvadása nélkül, a kozmopolita áramlat felűlkerekedésével. S Arany János az aggasztó jelenségeknek és fiatalabb verselőink megtévedésének láttára fölemelte intő szavát, hogy kis fajban a költő *az* legyen, a *mi* népe, mert kivágyni: kész halál.

Légy, ha birsz, te »világköltő!«
Rázd fel a rest nyugatot:
Nékem áldott az a bölcső,
Mely magyarrá ringatott;
Onnan kezdve ezer szállal
Köt hazámhoz tartalék:
Puszta *elvont* ideállal
Inkább nem is dallanék.

S hol vevéd gyásztévedésed:
Hogy faját s a nemzeti
Bélyeget, mit az rávésett,
A *nagy* költő megveti:
Hisz' forgattam, a javából,
Én is egy párt valaha?
Mind *tükör* volt, egy-magából
Tünt nekem föl nép s haza.

Ki figyelt volna reá? A mikor kapcsos könyvéből annyi hallgatás után első költeménye, a *Tölgyek alatt,* az édes borongás e megható dala magjelent, feleletül egy névtelen verset kapott, a leghitványabb érzésből a leghitványabb terméket, mely valaha magyar nyelven megfogant: hogy reszkető inakkal ne másszék a Pindus meredek ormára, pihenjen babérain és éljen tovább: de a verset hagyja már másnak, mert a vén költő nem csillag többé, csak délibáb. S a mikor később ez a költői végrendelete világot látott: a pribék alacsonyság ugyan nem támadta meg orvúl: de nem is hallgatott reá senki. A nemzeti költészet féltő szeretetének intelme hatástalanúl hangzott el.

S immár oda jutottunk két évtized óta, hogy egész verskötetek jelenhettek meg, melyekben sem a lélek, sem a test, sem az eszme, sem az alak nem magyar, teli zagyva, éretlen gondolatokkal a socializmus tanainak vagy a kozmopolitizmus érzéseinek terjesztésére, egész verskötetek, nemzeti bélyeg, sőt a legkisebb nemzeti vonás nélkül, mert még a nyelvük sem magyar, csak a szavak árja az; s immár oda jutottunk, hogy a magyar lirában a trottoirok »félvilágának« tisztelete terjedez, hogy egyik előkelő szépirodalnmi heti lapunk, mintha a párisi diák-negyed közlönye lenne, oltárt emelt a grisette-költészet számára és hétről-hétre a sivár érzékiségnek és erkölcsi feslettségnek áldozik rajta a maga tömjénével; s immár oda jutottunk, hogy egész pornographiánk, egész kis könyvtárunk van afféle művekből, miket leragasztva, suttyom-

ban volt szokás régebben árúlni, ha valamikor a megsikamúlt ízlésnek egy-egy hasonló gyártmánya a piaczra került: most pedig a kirakatba czégérűl téve fölvágva árulják; s immár oda jutottunk, hogy egész elbeszélés-gyűjtemények keletkezhetnek, melyekben a költőknek sem a jellemök, sem az észjárások nem a miénk; hanem a nyugat-európai vagy északi népek szülötteiről van mintázva vagy utánozva; még a beszédök is afféle finom, vegyes, francziával kevert magyar; egész gyüjtemények, melyekben a századvégi külföldi irodalmi divatok minden korcs hajtása felburjánzik: csak az igazi *magyar* elbeszélés tulajdonságai hiányzanak. S a sajtó, ha irójuk a lapok dolgozótársai, a *„Halhatatlanság“* kölcsönös biztosító szövetség részvényesei közé tartozik, mindezt a *modernség* remekeként üdvözli és magasztalja. Mert a mai magyar sajtó egészen elvesztette érintkezését a nemzeti Geniussal. Journalistikailag, értesüléseire nézve, bámulatosan fejlődött; de erkölcsi érzékére és irodalmi ízlésére a hatvanas és hetvenes évek hirlapjainál jóval alantabb áll, egészen megtévedett. A politikán kivűl, sőt a politikában is, már csak a botrány érdekli. Mint kopó a nyúlra, úgy veti magát a botrányra. A míg a képviselőház szószátyár nyelveléseinek, a bécsi Lügewacker, vagy rövidebben Lueger otromba piszkolódásainak, a Chimay herczeg felesége förtelmének, a féktelen érzékiség őrjöngésének — heteken át hasábokat »szentel«: addig a magyar költészet legnemesebb alkotásainak, a magyar tudományosság legértékesebb kutatásainak a czím szerint való egyszerű megemlítésnél egyéb elismerés nem jut. Hát nem tanúlta meg, hogy az irodalomtörténet bizonysága szerint, a mi nem a nemzet lelkéből fakad, azt a nemzet nem is fogadja lelkébe? Mint múló divat ideig-óráig tetszésre találhat, de aztán végképen és nyomtalanúl elvész. Hát hol vannak a negyvenes évek németes érzelgő versei az örömnek és búnak szelid gyügyögésével, francziáskodó üres beszédei a borzasztónak és rémletesnek keresett hajhászatával? Pedig egykor azok is ép oly divatosak voltak, mint a mai modernségek.

Endrődi Sándor e modernségek ellenére múzsája szerencsésebb sugallatában a nemzeti költészet ösvényére tért. Szépséges *Kurucz Nótái*-ban a Rákóczy-korszakot szólaltatja meg, úgy hogy e nóták a kétszáz év előtt lezajlott történelmet újra zengjék, jelentsék. Nem a politika szószólója, hanem a múlt énekese, azé a múlté, melynek minden dicsősége és gyásza immár az egész nemzet dicsősége és gyásza. S nem hazafias dalokat akart írni, mert hiszen a kozmopolita áramlat közben is, mint ritka kivétel, meg-megtermett egy-egy hazafias költemény; s bár nem emelkedett sem a Petőfi viharos rapszódiáinak, sem a Tompa mély allegóriáinak, sem az Arany gyönyörű ódáinak magaslatára; de Ábrányi Emilnek, Dalmady Győzőnek, Kozma Andornak és Vargha Gyulának pár éneke több és nemesebb volt a pártok küzdelmeinek verses visszhangjánál; ezek merő szaporítására Endrődi sem vágyat, sem kedvet magában nem érzett, hanem *korrajzot* akart írni dalokban, lehetőleg a régi kurucz énekek eredeti motivumai alapján; vagyis szellemben, hangban, formában hív tolmácsa iparkodott lenni annak az időnek, mely mindenha kimeríthetetlen forrása lesz a nemzeti poézisnek.

S az eredmény igazolta, hogy ez a felfogása helyes: vállalkozása határozottan sikerült. Pedig féltettük, hogy kötetével modorosságba esik: de részint a forrásnak, melyből merített, frisesége és gazdagsága, részint és sokkal inkább a maga költői érzéke, leleménye, kedélye és képzelete, tehetségének megannyi kiváló adománya, megóvta ettől a tévedéstől, mert mindvégig változatos, eleven, fordulatos és eredeti marad.

De minket *ezen* a helyen nem annyira az foglalkoztat, a mit adott: hanem inkább az, a hogyan eljárt és a mit elért; vagyis nem az egyes költemények elemzése, hanem a kötet foganása és összhatása.

Endrődi Sándor belemélyed a Rákóczy-korszak tanúlmányába, a *Thaly Kálmán* Adalékainak ismeretébe; s a míg a régi kurucz énekek és vitézi dalok a lelkében zsongtak és bongtak: egyszerre csak *megéledt* előtte a múlt a Rákóczy nemes alakjával, meg a többi derék hősével, a Bercsényi, Bottyán, Bezerédj, Balogh, felkelő hadával, mintha az idő kétszáz évvel visszafordúlt volna; — s Endrődi *többé nem olvas, hanem hevűl;* a kuruczokkal szeret és gyűlöl, vigad és szenved, táboroz és verekszik, bujdokol és kesereg; többé nem benyomásokat fogad el, hanem érzékeinek és szenvedélyeinek tüze a maga közvetlenségében lobog: tanúlmánya vérré lesz. S a míg múzsája a nemzeti vágyak, remények és vereségek váltakozó énekeit zengi, teli a szellemnek, ötletességnek, gúnynak, enyelgésnek, haragnak és játszisságnak eleven erejével, — a nemzeti eszmék és törekvések hatalmas áramában megifjodva, minden idegen hatástól megszabadúlva, egészen *magyarrá* lesz, s a Kurucz Nótákkal szellemben, hangban és alakban a nemzeti költészetnek áldozik. Valóban, Endrődi nem bele képzeli magát a kurucz világba, hanem benne él; a szabadság karczosainak ismeri egész szivöket; tudja, hogy a legtöbben a *haza* képe mellett ott ragyog a *kedves* képe is, mert a szerelem nem egyenetlen a vitézséggel és a leghadakozóbb emberöltő is meghódol neki: azért Kurucz nótáinak *első* csoportja *virágénekekből* áll. De ép oly jól tudja azt is, hogy a szerelemnek minden időben *ugyanazok* az inditékai, az örök érzésnek örök megnyilatkozásaiként, akár kurucz, akár labancz szivben szólaljanak meg: azért költői érzékkel és finom izléssel nem okvetetlenkedik bennök a kuruczkodással. Legfölebb egy-egy vonatkozás, egy-egy czélzás vagy kifejezés emlékeztet vissza, s legfölebb egy-egy ösmert régi népdal beleszőtt töredéke vezet közelebb a múlthoz. A virágénekek tárgya a minden idők szenvedélye, azért minden időbe, a *maiba* is beleillenek. Annál jellemzetesebb a kötet következő három csoportja: a *Romlott Magyarország, Kurucz-világ* és *A bujdosók,* melyek darabjai nagy erővel, lángoló hazafisággal és teljes sikerrel jelenítik meg a Rákóczy-korszakot. Már a *Romlott Magyarország* dalainak sorozatában, a mint az üldözött magyarság hangján Máriához, a tengerek csillagához és az ország védőasszonyához fohászkodik; a mint a magyar haza sorsáról, hogy ha fájdalmában felszisszen, az is baj, ha hallgat, az is baj, panaszol; a mint a nyomorú népet, mely hazátlan szegény lett, míg híznak a papok, szüretel a német, részvéttel siratja; a mint a földönfutókat, kik a zaklatások miatt az erdőkbe menekűlnek, úgy hogy Magyarország szive zokog az erdőkben,

búsan emlegeti, — önkenytelenűl, elfogódással érezzük, hogy közeledünk a nagy korszak viharához, a mikor mozdúlnak a szálfák, megindúl az erdő. Mert immár hitté lett, hogy a némettel megférni nem lehet, hogy a könyek és beszédek hiába folynak, csak nem érti meg a magyart, a ki pedig egy jó szóért az ingét is odaadja; de jó szót nem kap, a helyett a Porczió Pál s Forspont Péter pusztitja: azért valameddig itt német lesz, nyugodalom sohsem lesz; vagy ha egy kis nyugodalom mégis lészen, bizonyosan félig lészen, nem egészen! S ebből a hitből aztán támad a vihar, a nagy korszak vihara. A *kurucz világ* dalainak sorozatában egészen érezzük lángoló hevét, büszke erejét. Az isten egy tündöklő szép csillagból megteremti gyönyörködve a kuruczot, egy rossz hálósipkából kedvetlenűl a labanczot, mely azért minden rossznál roszszabb. S felkel Rákóczy, lobogója magasan leng, a szabadságért, szabad hazáért az isten nevében, és lóra pattan a kurucz, mert lóra termett, kergeti a labanczot; ha megpihen olykor táborában, virágszóró angyalsereg száll utána s rózsákat hint az álmodó katonákra. Majd megint diadalmaskodva száguld szerte, a merre Bercsényi Miklóssal, a Vak Bottyánnal, Balogh Ádámmal, Bezerédjvel jár; dicsőség az útja, szeretet a jutalma; még a menyecske is csak a kuruczot szánja meg. De árulóvá lesz Ócskay, németté Károlyi s a majthényi rónán elül a vihar. A mi utána marad, annyi ragyogó remény, tündöklő dicsőség és magasra törő álom romjaként — a szomorú bujdosás. *A bujdosók* dalainak bánatos sorozatában az elzüllött, hazátlan kuruczok panasza, csalódása, siralma tör megható gyöngéd hangokba, a leggyöngédebben talán *A bujdosó Rákózzyról* szólva.

S a kötetet egy szép prolog, a *Tárogatóhang* nyitja meg s egy találó Epilóg zárja be. Lehetnek kifogások egyes darabok, egyes kifakadások ellen, bár azok is beleillenek a korszak hangulatába; de a gyüjtemény összhatása, hogy a Kurucz Nóták szépséges dalok, a *nemzeti költészet* igazi hajtásai. A míg olvassuk őket, magyar ég alatt, magyar földön, magyar levegőben mozgunk. A nemzet lelkéből fakadtak és egyszerre a nemzet szivéhez találtak. Innen országos hatásuk. A költő író barátai, mintha az idegen áramlatok nyomása alól egy estére felszabadultak volna, majd a képviselőház tagjai, mintha a nemzeti bélyeg mellett tűntettek volna, — lakomát rendeztek Endrődi tiszteletére, kurucz tárogatóval és babér-koszorúval lepték meg őt; ez a kettős ünnep, melyet *Beöthy Zsolt* szerencsésen a *magyar szív* ünnepének nevezett, közvetlenűl a költőnek, közvetve a *nemzeti költészetnek* szólt. Bár lenne mint ilyen a sajtó és közönség ízlésének jobb fordulója: fiatalabb verselőinknek pedig buzdítója, hogy térjenek meg a nemzeti költészet ösvényeire, emlékeinek tanúlmányára, művészetének elsajátítására, szóval *a nemzeti irányba;* mert elmúlnak az idegen divatok, s csak a nemzeti szellem nemzeti alkotása marad meg! Bár mondhatná el mindeniküк magáról, a mit fényes pályája végén *Arany János* elmondhatott:

Nem szégyenlem, nem is bánom,
Hogy, ha írnom kelle már,
Magyaros lett irományom,
S hazám földén túl se' jár:

Hogy nem »két világ« csodája,
Lettem csak népembűl *egy:*
Övé, ha van, lantom bája,
Övé rajtam minden jegy.

REPERTORIUM.

Abonyi Árpád. Bosnyák novellák. Ism. Dr. Apácai. Polit. Heti Szemle 1896. 40. sz. — Egyetértés 1897. 3. sz.

Ábrányi Emil. Vörösmarty Mihályról. Budap. Napló 4. sz.

Ábrányi Emil. Meghalt . . . Budap. Napló 18. sz. (Vajda Jánosról).

Almási Tihamér. Fürdőn. Vigj. 3 felv. Először adták a nemz. szinházban nov. 27-én. Ism. Keszler József. Nemzet 328. sz. — T. Sz. Egyetértés 328. sz. — k. t. Magy. Ujs. 328. sz. — Ambrus Zoltán. Magy. Hírl. 329. sz. — Sólyom Ferencz. Főv. Lap. 328. sz. — K. P. Napló 328. sz.

Ambrus Zoltán. Szeptember. Ism. Dr. Császár E. Polit. Heti Szemle 1896. 44. sz. — Dr. Lázár Béla. Nemzet 331. sz.

Arany és Tompa kiadatlan levelei. Közli Dr. Farnos Dezső. Erd. Múz. 447—449. l.

Baráth Ferencz. A két Balassa Bálint. (Képpel). Vasár. Ujs. 1897. 1. sz.

Baróti Lajos. Ismeretlen ifjukori költemények Petőfitől. Vasárnapi Ujs. 1897. 3. sz.

Bartóky Miksa. Felhők. Ism. Sz. Zs. Magy. Ujs. 1897. 8. sz.

Benedek Elek. Magyar mese- és mondavilág. 5 köt. Ism. Dr. Horváth Cyrill. Magy. Hírl. 1896. 351. sz. — L. M. Magy. Szemle 1897. 2. sz. — Lévay Mihály. Nemz. Ujs. 15. sz.

Benedek Elek. Az »Athenaeum« Olvasótára. Nemz. Isk. 43. sz. — Délmagyar. Közl. 244. sz. — Szepesi Lap 43. sz.

Beöthy Zsolt. A magyar irodalom története. (Képes). 2 köt. Ism. Dr. Váczy János. Könyvszemle 1896. 381—385. l.

Beöthy Zsolt. Czuczor Gergely emlékezetére. Akad. Értes. 1896. 503—506. l.

Beöthy Zs. A magyar irodalom kistükre. Ism. Irod. Közl. 1896. 10. sz.

Berecz Károly. Szemere Bertalan. (Emléklapjaimból). Borsodmegy. Lap. 82. sz.

Berzsenyi Dániel levelei atyjához. Közli Bánóczi József. P. Napló 1896. 338. sz.

Bodnár J. Az Isten nem halt meg. Regény. Ism. Irod: Közl. 1896. 10. sz.

Bodnár Zsigmond. Az erkölcsi törvény alkalmazása. Ism Salgó Ernő. Egyetértés 1897. 3. sz.

Bokor J. ifj. Mária bátyja. Népszínmű 3 felv. Először adták a népszinházban nov. 6. Ism. *t. r.* P. Napló 307. sz. — *á. b.* Magyar Ujs. 307. sz. — *h. j.* Magy. Hírl. 308. sz. — *Aba.* Nemzet 307. sz. — T. Sz. Egyetértés 307. sz.

Borsos István. Petőfi ismeretlen költeménye. Főv. Lap. 21. sz

Bosnyák Zoltán. Becsületbiró. Szinmű 3 felv. Első előadása a nemz. szinházban okt. 30. Ism. Keszler József. Nemzet 300. sz. — Silberstein A. P. Lloyd 266. sz. — P. Hírl. 300. sz. — Ambrus Z. Magy. Hírl. 301. sz. — Alfa. Budap. Hírl. 300. sz. — Kappa. P. Napló 300. sz. — Bj. Nemz. Ujs. 300. sz. — R. t. Bud. Hírl. 300. sz. Sólyom F. Főv. Lap. 300. sz.

Csallóközi Jenő. Ilosvai Toldi Miklós históriája és a Toldi-monda. Podolini kath. algymn. 1895/6 értes.
Császár Elemér. A könyvdráma. Polit. Heti Szemle 1896. 45. sz.
Császár E. Vezérmotivumok a szép prózában. U. o. 1896. 41. sz.
Cserhalmi H. Irén. Ungarischer Dichterwald. Ism. Főv. Lap. 1896. 335. sz. — Vasár. Ujs. 1896. 52. sz. — Nemz. Ujs. 1896. 336 sz. — Egyetértés 1896. 343. sz. — Isk. Szemle 1896. 19. sz. — T. R. P. Napló 1897. 3. sz.
Danka Placzid. A szójátékok Arany János Aristophanesében. Philol. Közl. 1897. 37—53. l.
Degré Alajos. Magy. Géniusz. 1896. 45. sz.
Domanovszky Sándor. Petőfi ismeretlen költeménye. Fővár. Lap. 13. sz.
Dus László. Árpád. Hős költemény. Ism. B—y. Irod. Közlöny. 1896. 10. sz.
Endrődi Sándor. Kurucz nóták. Ism. M. Gy. Nemz. Ujs. 319. sz. — Főv. Lap. 318. sz. — P. Hírl. 319. sz. — Kemény Aladár. Tanulók Lapja 48. sz. — Vasár. Ujs. 48. sz. — Timár Szaniszló. Egyetértés 1896. 329. sz. — Horváth Cyrill. Budap. Hírl. 1896. 334. sz. — Sz. O. F. Máram. Lapok 1896. 49. sz. — Délmagy. Közl. 282. sz. — Mai Pál. P Napló 1896. 338. sz. — Magy. Szemle 51. sz. — Bud. Szemle 89. köt. 139—145. l.
Felszeghy Dezső. Ezer év. Kolozsvár, 1896. Ism. Vasár. Ujs. 43. sz.
Ferenczi Zoltán. A kolozsvári nyomdászat története. Ism. i—s. Könyvszemle 310—313. l.
Ferenczi Zoltán. Petőfi életrajza. Ism. Alfa. Bud. Hírl. 1896. 293. sz. — Vasár. Ujs. 1896. 44. sz. — Magy. Szemle 1896. 48—49. sz. — Róna Béla. Budap. Napló 1896. 103. sz. — Versényi György. Erdélyi Múz. 488—489. l. — — Hét 1896. 50. sz. Róna Béla. Polit. Heti Szemle 3. sz.
Garda Samu. Zalán futásának helye Vörösmarty költészetében. Székesfehérvári főreálisk. 1895/6 értes. 11—18. l.
Gáspár Imre. Vajda János. Magy. Szemle 1897. 4. sz.
Gerő Károly. Rózsaszinű levelek. Vígj. 3. felv. Először adták a vígszinházban jan. 19-én. Ism. Keszler J. Nemzet 20. sz. — k. t. Magy. Ujs. 20. sz. Silberstein A. P. Lloyd 17. sz.
Győri Gyula. A Toldi-kérdés. Pápai ref. főgymn. 1895/6 értes. 3—26 l.
Halász Margit. Petőfi lirai költészete. Zala 96. sz.
Hegedűs István. Guarinus és Janus Pannonius. (Értekezések a nyelv és széptud. kör. XVI. köt. 8. sz.)
Herczeg Ferencz. Az első fecske. Ism. Tábori Róbert. P. Napló 1896. 315. sz. — Doktor Apácai. Polit. Heti Szemle 1896. 47. sz. — Egyetértés 329. sz. — Hét 52. sz.
Herczeg Ferencz. Nászuton. Énekes bohózat 3. felv. Először adták a népszinházban nov. 24. Ism. Aba. Nemzet 325. sz. — Bj. Nemz. Ujs. 325. sz.
Herzfelder Armand Dezső. Kolozsvári Czementes János könyve. Könyvszemle 276—301. 350—373. l.
Hetzel Samu. A magyar közmondásokról. Délmagy. Közl. 1897. 1. és köv. számok.
Hevesi Sándor. Vajda János. P. Napló 19. sz.
Illéssy János. Balassa Bálint lakodalma. Philol. Közl. XX. 841—860. l.
Jakab Ödön. Pásztortüzek. Ism. Incertus. Magyarország 1897. 15. sz. — Főv. Lap. 15. sz. — L. M. Magy. Szemle 4. sz.
Kanyaró Ferencz. »Salamon és Markalf« legelső kiadása. Könyvszemle 269—275. l.
Kanyaró Ferencz. Protestáns vitairatok Mélius idejéből. Könyvszemle 321—328. l.
Kemény Zsigmond összes művei. Sajtó alá rendezi Gyulai Pál. I—III. köt. Ism. Pap Ferencz. P. Napló 1896. 325. sz. — Magy. Hírl. 1896. 330. sz. — Egyetértés 329. sz. — Ignotus. Hét 48. sz.
Kiss Ernő. Vörösmarty mint nyelvész. Ism. Balassa József. Philol. Közl. 832 l.
Kóbor Tamás. A félisten. Rövid ism. Budap. Hírl. 1896. 294. sz. — Tábori R. P. Napló 1896. 315. sz. — Sz. Zs. Magy. Ujs. 1897. 8. sz.

Költők a költőről. (Rákosi J., Bartók L., Ábrányi E. Vajdáról). Főv. Lap. 20. sz.

Komáromy András. Kalendárium 1722-ből. Magy. Hírl. 1897. 8. sz.

Kont I. La Hongrie littéraire et scientifique. Ism. m. p. Bud. Szemle. 89. köt. 129—138. l. — Pisani P. Polybiblion. 77. köt. 241. l.

Kossuth Lajos mint lapszerkesztő. P. Napló 15. sz.

Kún István gr. költeményei. Kolozsvár, 1896. Ism. Vasár. Ujs. 2. sz.

L—l. A gondolat a költészetben. Magy. Szemle 1897. 2. sz.

Lázár Béla. A tegnap, a ma és a holnap. Ism. Zlinszky Aladár. Phil. Közl. 812—817. l.

Lázár Béla. Berzsenyi. Nemzet 1896. 338. sz.

Lázár Béla. Vajda egyénisége. Nemzet 19. sz.

Makai Emil és *Szécsi Ferencz.* Kaland. Dramolette 2 szakaszban. Első előadása a vígszinházban 1897. jan 7. Ism. Szomory Emil. Nemzet 8. sz. — Molnár Géza. Főv. Lap. 8. sz. — Oresztesz. Nemz. Ujs. 8. sz.

Marton Bánk József. Petőfi »Apostol«-a Magy. Szemle 1896. 48. sz.

Mikszáth Kálmán. Almanach. 1897-re Ism. Magy. Hírl. 1896. 330. sz. — Magy. Szemle 1897. 2. sz.

Nikoló. Beszélgetés Jászai Marival. Kecskem. Lapok 1896. 43. sz.

Palmer Károly. Arany János a közügyről. Nemzet 294. sz.

Payr Sándor. Berzsenyi Dániel az ekklézsiában. Ev. Egyh. és isk. Lap 1896. 52. 53. sz.

Pekár Gyula. Az aranykeztyűs kisasszony. Ism. Tábori Róbert. P. Napló 1896. 315. sz. — Doktor Apácai Polit. Heti Szemle 1896. 46. sz. — Monachus. Budap. Napló. 1896. 121. sz. — Ignotus. Hét 48. sz

Perényi József. Katona Dénes élete és munkássága. S. A. Ujhelyi kath. főgym. 1895/6 értes.

Petőfinek egy ismeretlen költeménye. (Ida). Közli Borsos István. Főv. Lap. 1897. 4. sz. és P. Hírl. 4. sz.

Pollák Miksa. Arany János »Bajusz«-ához. Phil. Közl. 837. l.

Porzó. Egyedül. (Emlékezés Vajda Jánosról). P. Hírl. 24. sz.

Radó Antal. A szombathelyi ünnep. Magy. Hírl. 1896. 339. sz.

Régi Magyar költők tára. VI. köt. Ism. Dr. Dézsi Lajos. Könyvszemle 313—315. l.

Riedl Frigyes. A magyar irodalom főirányai. Ism. Salgó Ernő. Egyetértés. 1897. 3. sz.

Rózsa Géza. A magyar és a franczia színi kritika. Főv. Lap. 1. sz.

Rudolf trónörökös költeménye. Vasár. Ujs. 44. sz.

Sajó Aladár. Regruták és más katonák. Rövid ism. Magy. Hírl. 1896. 330. sz. és 1897. 17. sz.

Sajó Sándor. Katona és Grillparzer. Ujverbászi algym. 1895/6. értes.

Salgó Ernő. Vázlatok a modern irodalom lélektanához. Egyetértés 273., 294., 343 és 350. sz.

Sas Ede. Herczeg Ferencz (Képpel.) Magy. Géniusz 47. sz.

Sörös Pongrácz. Adatok Verancsics Antal primás családi viszonyaihoz. Magy. Sion 1897. 18—31. l.

Szabó Jenő. Ujabb versek. Rövid ism. Vasár. Ujs. 1897. 1. sz.

Szabó K. és *Hellebrant Á.* Régi Magyar könyvtár III. köt. Ism. Dr. Dézsy L. Irod. Tört. Közl. 1896. 501. l. — F. I. Könyvszemle 1896. 385—387. l.

Szabolcska Mihály. Költemények. Ism. Dr. Császár Elemér. Polit. Heti Szemle 1897. 2. sz.

Szaladó. Vajda János szerelme. Főv. Lap. 19. sz.

Szántó Kálmán. Weér Judit és egyéb elbeszélések. Kecskem. Lap. 1896. 44. sz. — Hét 1896. 52. sz. — Sz. Zs. Magy. Ujs. 1897. 8. sz. — Magy. Szemle 1897. 3. sz.

Szávay Gyula Ujabb verses könyve. Ism. Magy. Hírl. 1897. 10. sz. — u. p. Alföld 11. sz.

Széchenyi első találkozása Kossuthtal. Függetlenség 1897. 1. sz.

Toncs Gusztáv. Kölcsey Ferencz paedagogiai nézetei. Magy. Paedag. 473—490. l.

Török Konstant. Br. Orczy Lőrincz költészetének ethikus természete. Bajai kath. főgym. 1895/6 értes.

Tóth Béla. A boldog asszony dervise. Ism. Magy. Szemle 1896. 51. sz. — Ignotus. Hét 48. sz.

Ujvári Béla. Gárdisták. Vígjáték 4 felv. Első előadása a nemz. szinházban jan. 15-én. Ism. H. S. P. Napló 16. sz. — K. t. Magy. Ujs. 16. sz. — Palágyi Lajos. Főv. Lap. 16. sz. — Ambrus Z. Magy. Hírl. 16. sz. — Silberstein A. P. Lloyd 14. sz. — Keszler J. Nemzet 16. sz. — Magy. Szemle 4. sz.

Váczy János. Berzsenyi Dániel életrajza. Ism. Erdélyi Károly. Phil. Közl. 808—810. l.

Váczy János. Berzsenyi 1810-ki látogatása Pesten. Budap. Hírl. 1896. 338. sz.

Vadnay Károly. Degré Alajos. Főv. Lap. 1896. 303. sz.

Vadnay Károly. Jelentés az 1896-iki Kóczán pályázatról. Akad. Értes. 1897. 25—38. l.

Vajda János. Sz. F. Alkotmány 16. sz. — Magy. Állam 15. sz. Vásár. Ujs. 4. sz.

Vajda János költészete. Alföld 15. sz.

Verner László. A karczagi paraszt poetáról. (Varga Mihály). Szarvasi Lapok 3. sz. — Zala 5. sz. — Brassói Lapok 6. sz.

Vértesy Gyula. Vajda Jánosról. Főv. Lap. 19. sz.

Wertheimer Ede. Adalékok a »Magyar Kurir« történelméhez. Századok 1897. 14—25. l.

Összeállitotta: HELLEBRANT ÁRPÁD.

AZ ELSŐ MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETIRÓ.

— *Pápay Sámuel élete és irodalmi működése.* —

(Második közlemény.)

II.

Tudósaink, főkép a kik külföldi iskolákról kerültek haza, már kerek egy század óta gyűjtögették a köztéren szereplő nevezetes férfiak- és a szellemi élet munkásainak életadatait, megírták egyes iskolák és nevezetesebb könyvtárak történetét, összeállították a különböző tudományszakokban megjelent könyvek jegyzékeit. Igy hordogatták egybe a magyar irodalom és közmívelődés anyagát: *Rajcsányi,* ki a *Tyrnavia Crescens*ben (1707.) öt kath. főpap (köztük Pázmány) életrajzát írta meg, *Czvittinger,* ki *Specimen*jében (1711.) közel háromszáz, *Bod Péter,* ki *Magyar Athénás*ában (1766.) több mint ötszáz magyar író életét és munkáit ismerteti. Mások a külföld tudományos mozgalmaitól kapva ösztönt, megkezdik a rendszeres tárgyalást is; így jelennek meg *Bél Mátyás: Literatura Hunno-Scythica* (1718.), *Rotarides Mihály: Historiae Hung. Lit. Prolegomena* (1745.) czímű nagyobb munkái, hogy *Jony, Huszty, Kazy, Spangár, Fábri, Schier* és mások kisebb körű dolgozatait mellőzzük.

Még jelentékenyebbek a század utolsó negyedében közzétett munkák. Bessenyei példája, izgatása nemcsak költői irodalmunkat keltette szokatlan életre, maradandó hatással volt a tudományos irodalomra is. Nevezetesen Mária Terézia és József korában jelentek meg: *Horányi* és *Wallaszky* munkái, fejledező irodalomtörténetírásunknak Pápay előtt legkiválóbb úttörői. *Horányi Elek,* a széleskörű tudományáról és fáradhatatlan kutató szorgalmáról emlékezetes kegyesrendi tanár, *Memoria Hungarorum*a (I—II. kötet 1775—7.) körülbelül ezerkétszáz író élete és irodalmi működéséről szól s kiegészíti még ezt a *Nova Memoria Hungarorum*

(1792.) czímű vaskos pótlékkötet. A nagy szorgalommal egybehordott anyag egyenetlenül van ugyan feldolgozva (egyikről alig közöl pár sort, másikról íveken át, egész kidolgozott életrajzot ád, mutatványokat, a kortársak magasztaló verseit is közölve) a jellemzések is általánosak, mert hiszen az irodalmi kritika még jóval később kezd ébredezni; de Horányi életrajzgyűjteménye, az adatok és czímek pontosságánál fogva így is jelentékeny forrás-munkául szolgál. Szintily alapvető a tudós jolsvai lutheránus esperes *Wallaszky Pál* irodalomtörténeti munkája: a *Conspectus reipublicae Litterariae in Hungaria* (1785, másodszor 1808.), melyben már annyira-mennyire összefüggő képét kapjuk a magyar irodalom- és mívelődés történetének. A két részre osztott munka első felében a hún scytha írással és mívelődéssel s a XI—XV. századok történetével foglalkozik; a második rész a XVI. századtól 1776-ig s innét a szerző koráig terjed. Wallaszky sorba veszi az egyes tudományszakokat s csoportokba gyűjti az írók *neveit;* az életviszonyaikra s munkáikra vonatkozó észrevételek a jegyzetekben vannak. Annál több teret szentel azonban a különböző iskolák, könyvnyomdák és könyvtárak ismertetésének; az utolsó fejezet alig egyéb, mint a »Ratio Educationis« kiadása óta újjá szervezett különféle iskolák tanúlmányi, szervezeti, sőt személyzeti rendjének ismertetése. Bármily fontos mindez mívelődéstörténeti szempontból, tulajdonkép csak becses részlete a szorosan vett irodalomtörténetnek. A mívelődési és társadalmi viszonyok meg az írók egymásra hatását, a magyar szellemi élet szerves fejlődését még hiába keressük nála; de akkor, midőn régi irodalmunk legbecsesebb emlékei jóformán teljesen ismeretlenek voltak, elég nyeresége volt irodalmunknak, hogy a fejlődés stádiumai ki voltak jelölve, a nyomtatott irodalom termékei csoportokba gyűjtve s a mívelődés főbb tényezői megjelölve.

Hanem — az egy Bod Pétert kivéve — még mindnyájan latin nyelven hirdették a magyar szellemi élet múltját s jelenét; a minthogy latin volt még jó sokáig az iskolák és a közélet nyelve, s az általában a tudományé is. Latinul írt még *Weszprémi István* a magyar- és erdélyországi orvosokról (1774—82.), egy névtelen a magyar jog történeti fejlődéséről (1779.), latinnyelvűek a *Pray* (1780.) és *Cornides* (1792.) bibliographiai munkái, valamint a *Teleki-* és *Széchenyi-könyvtárak* catalogusai (1796. és 1803.), hogy a többi tudományágakat ne is említsem. Latinul

írnak, ha szélesebb körben akarnak figyelmet kelteni, maguk a nemzeti nyelv legbuzgóbb apostolai is, mint Révai, Verseghy, Gyarmathi, Beregszászi s mások.

De azok a szavak, melyeket Bessenyei szíve egész melegével, lelke erős meggyőződésével hirdetett: hogy nincs nemzeti haladás, nincs nemzeti tudomány, nincs nemzeti hatalom nemzeti nyelv nélkül, — sok hazafiúi keblet megdobbantottak és serkentettek legalább jószándékú munkára. A magyar nyelvű tudományos könyvek eleinte csak félénken jelennek meg: egyszer, hogy nyelvünk alkalmas voltát bizonyítsák a tudományok tárgyalására, másszor olyan ürügy alatt, hogy a latinul nem értő nagy közönségnek szólnak; de jönnek egymásután: a bölcseleti, jogi, természettudományi és történeti munkák, nyelvtanok, (köztük a legkiválóbb debreczeni *Magyar Grammatika*, 1795.) s kiegészítik a sort a folyóiratok, melyek a tudományoknak majd minden ágát körükbe vonják, s közleményeikkel, ismertetéseikkel mind nagyobb érdeklődést, figyelmet ébresztenek. Egyelőre ez a tudományos foglalkozásnak legfőbb eredménye, sőt czélja is (mert hiszen az önálló kutatásnak még sok föltétele hiányzott), indítója pedig az a hazafias szándék, hogy az elhanyagolt nemzeti nyelvet műveljék. Az így teremtett s egyre erősbülő közszellemnek volt már kifolyása az 1791. s még inkább az 1805-diki országos végzés; annak a hatása alatt írja: *Szekér Joákim* a *Magyarok eredeté*t (2 köt. 1791.), *Budai Ézsaiás* a *Közönséges* (1800.) és a *Régi tudós világ* (1802.), végül *Magyarország históriájá*t (1805—12.), *Budai Ferencz* a *Polgári Lexicon*t (1804.), *Sándor István* a *Magyar könyvesházat* (1803.) s *Virág Benedek* a *Magyar századok*at (1808), melyek már nemcsak hazafias szellemökkel, hanem vizsgálataik megbizhatóságával s — kivált a legutóbbi — az előadás választékosságával is kitűntek. — Az 1805-iki törvény aztán egyenesen napirendre tűzi a magyar nyelv, sőt bátran mondhatjuk, a magyar nyelvújítás ügyét.

Révai és tanítványai-, másrészt Verseghy és barátainak nyelvünk szabályait, helyesírását szokatlan hévvel vitató mérkőzései mindenesetre kevesebb érdeklődéssel folynak le, ha nyomon nem követi a törvényes intézkedés, mely a megyék által az egész ország figyelmét e tárgyra irányítja. Alig volt egy-két megye a nemzetiségi határszéleken, mely azonnal magyarrá nem tette ügyvitelét, s a közigazgatás és törvénykezés műnyelvének magya-

rosításában több-kevesebb hozzáértéssel és sikerrel részt nem vett volna, hordva az anyagot, előkészítve a talajt a csakhamar meginduló Kazinczy-féle általános nyelvújításhoz.

Ilyen előzmények után s ilyen viszonyok közt lépett fel Pápay Sámuel az irodalomban, ugyanattól a hazafias szellemtől lelkesítve, mely másokat is munkásságra ösztönzött, — de nemcsak jószándékkal, hanem alapos hozzákészüléssel, nem töretlen úton, de a mennyiben új ösvényeket kell vernie, maga is úttörő még; felhasználja az elődök munkásságának eredményeit, de jóval tovább halad mindnyájoknál, kivált az irodalom történeti fejlődésének vázolásában. Ezek a körülmények adnak Pápay munkáinak jelentőséget és érdemet.

Első munkája a törvénykezés és közigazgatás nyelvének magyarosítását czélzó *Észrevételek* voltak, melyet — mint említettem — megyéje megbizásából készített.

Ezen a téren is történt már némi előmunkálat. A szótárírók közűl figyelemreméltó a Páriz Pápai-Bod-félének (1782.) *Glossariolum*a, mely az egyházi, hadi, törvénykezési stb. latin s egyéb idegen nevű tisztségeket, kifejezéseket foglalja össze megfelelő magyar elnevezéssel vagy körülirással; tetemes anyagot gyűjtöttek össze a debreczeni *Magyar Grammatika* (1795.) szerzői a könyv végéhez függesztett, több mint száz lapnyi toldalékban, egybegyűjtvén a magyar tőből képzett, vagy idegenből származtatott régi és új szókat; Sándor István a *Magyar Könyvesház* (1803.) függelékében a »tisztségek és hivatalok magyar neveit« állítja egybe, »melyeket részszerint maga szerzett és koholt.« — Az 1805-diki törvény kihirdetésére az első viszhang egy kis névtelenül kiadott füzetke volt, mely *A magyar nyelvről a polgári és peres dolgok folytatásában* (De usu lingvae Hungaricae in publicis negotiis) czím alatt hasábosan, két nyelven jelent meg 1806-ban.[1] A kis munka első fele ügyes czáfolata azoknak az ellenvetéseknek és nehézségeknek, melyeket némelyek a magyar nyelv általános használata ellen támasztottak: hogy a latin nyelv kiszorításával a tudományok virágzása fog szenvedni, hogy növeli a köztudatlanságot, hogy a latin constitutionális nyelv lévén, az ország constitutiója sértetik meg, hogy a másnyelvű lakosság a magyart nem érti, s hogy

[1] Nyomtattatott Patzko Ferencz betűivel, Pesten, 1806. A magyar-latin hasáb együtt 51 lap.

végül a magyar nyelv szűk és elégtelen a polgári és peres dolgok kifejezésére. A dolgozat másik fele inkább csak figyelmeztetés kíván lenni az eljárásra: egy-két irányelv és néhány példa magyarázása. Álláspontja nagyon is conservativ; nemcsak hogy a meghonosodott *asztal, ablak, ispán* szókat akarja meghagyatni, hanem a *viceispán, notarius, fiscalis, perceptor, privilegium* stbit is, csupán azért, mert elterjedt használatúak; egyébkint helyesen figyelmeztet arra, hogy a mesterszók fordításánál a használt értelemre kell nézni, s előbb körülnézni a régiségben, mielőtt új szót alkotnánk. — A másik füzet: *A tisztbéli irás módjának saját szavai* (1806.)[1] Pestmegye hivatalos kiadványa, melyet Ottlik Dániel főjegyző szerkesztett. Magában foglalja a hivatalos levelezéseket és eskümintákat, az egyházi és világi tisztségek neveit s végül betűrendben a közdolgokban előforduló kifejezéseket; a fogalmazásokban természetesen sok a latinizmus, de a kifejezések megválasztásában egészséges magyar nyelvérzék vezeti. Irányadás és észrevétel végett megküldötték valamennyi megyének; aztán »a beérkezett észrevételekhez képest megigazítva és megbővítve« 1807-ben újra kiadták.[2] Veszprémmegye a maga *Észrevételeit,* melyeket Pápay szerkesztett, önállóan adta ki s 1807. Bőjtmáshavának 4-dikén kelt gyűlési határozatával megküldötte a megyéknek. Külön *Tiszti szótár*-t adtak még ki ez időtájt Baranya- és Zalamegyék is.[3]

Pápay a maga munkája összeállításában csak a legelőbb megjelent két füzetre lehetett tekintettel; de rendszeresebb, kimerítőbb és — Kazinczy méltán dicsérte annyira[4] — bizonyára a legjobb valamennyi megyei munkálat között, melyek e tárgyban előtte és utána kiadattak.

A 256 lapra terjedő testes kötetnek bevezető részét (1—59 lap) a tulajdonképeni »észrevételek« foglalják el; két *értekezés,*

[1] Pesten, 1806-dik Esztendei Boldog Asszony Havában.

[2] Pesthen, 1807-dik Eszt. Bőjt-elő Haván. Nyomtattatott Trattner Mátyás betűivel.

[3] Baranyamegyéé kelt 1806-ban, nyomatott Pécsett 1807-ben, Zalamegyéé jóváhagyatott 1807. Boldogasszony havának 26-ikán s nyomatott Bécsben.

[4] L. feljebb idézve 1808. jan. 5-iki lev. — Kazinczy nemcsak a szerzővel szemben, nála szokásos udvariasságból, dicsérte a munkát, hanem másokhoz írt leveleiben is. L. alább Kis Jánoshoz és Dessewffyhez írt lev. (1808.) és Rumyhoz (1808. szept. 5.): »Er war es (t. i. Pápay), der die juridische Terminologie — so glücklich arbeitete.« Kezy Lev. VI. k.

melyeknek elseje »a kifejezések szaporításáról«, másika azok »értelmének meghatározásáról« szól. Ezekben tehát előbb tudományos alapot vet a tulajdonképeni szótárhoz, rendszerbe foglalván és kifejtvén azokat az elveket, melyeket a közigazgatás és törvénykezés nyelvének megmagyarosításában követett.

A kifejezések szaporítására nézve általában azt a középútat tartja helyesnek, hogy »a mennyire nyelvünk természete s tehetsége engedi, tiszta magyarsággal éljünk«, de azért »minden idegen származású nevezeteket ne zárjunk ki.« Tartsuk meg tehát a meghonosodott: *alamizsna, asztal, angyal, bába, czél, drága, deszka, eczet, friss, krajczár, kormány, korona, mester, mód, pompa* stb. mint a melyekből magyar képzőkkel már számos szót is alkottunk. Tartsuk meg az olyan görög-latin vagy más eredetű szókat is, melyeket más európai népek is használnak, mint: *admirál, arisztokrata, báró, demokrata, dekrétom, diploma, fabrika, fiskus, jubileum, kabinet, kamara, krónika, magazin, miniszter, politika, primás* stb.; továbbá: *akadémia, doktor, grammatika litteratura, poéta, professor,* — és a katonaságnál: *brigadéros, gyenerális, kapitány, káplár, kommandó, regement,* s végül a hónapok latin neveit. Annál bátrabban használhatjuk mindezeket, mert hisz a mi középkori latinságunk is tele volt magyar vagy más idegen szóval, mint *birsagium, hajdones, jobbagyio* — *auszugales, banderium, financzia, urbarium, taglia* stb. — Az elősorolt példák közt van néhány, melyekre utóbb sikerült magyar szót találni vagy alkotni, a legtöbb azonban annyira meghonosodott, hogy mai nyelvünk sem nélkülözheti.

De másrészt — úgymond — »igyekezzünk nyelvünket az olyan idegen szavakból megtisztítani, melyek helyett nyelvünk tárházából jó magyar szókat állíthatunk elő.« Nincs szükségünk továbbra is így beszélnünk: *magát contumaciter absentálta, az itt adjaceáló sententia rossz consequentiájú, realiter és effective leválta a salariumát, de sok adósságot contrahált;* ha először szokatlan hangzású is, lassankint majd megszokjuk az ilyen megszólításokat: *Tanácsos Uram, Főjegyző Uram, Táblabíró, Számvevő, Biztos Uram* stb.

A magyarosításban a következő elveket tűzi ki:

1. Mielőtt új szót alkotnánk, előbb nézzünk körül a régiségben; ha van megfelelő szavunk, azt elevenítsük föl, mint: *felperes,*

alperes, királyi adomány, főváltság, leánynegyed, iktatás, elégtétel, itélet, hitszegés stb.[1]

2. Ha van régi jó szavunk, azokat szükségtelen, de nem is tanácsos sem megváltoztatni, sem helyettök újakat alkotni; ilyen szükségtelen és rossz szók pl. *élemény, híremény, környűlmény, cselekvény, szerzelet, széptelen,* — mikor megvannak a régi jó: *élelem, híradás* vagy *hirdetmény, környülállás, cselekedet, megszerzés* vagy *toldalék, rút.*

3. A felkapott új szót, ha helytelennek bizonyúl, hagyjuk el, s míg jobbat nem találunk, inkább az idegent használjuk; ilyen rossz szók: *lovásznok mester, széképités* (restauratio), *ügyész, irnok* vagy *irász, vigyász* (inspector), *példamány* (exemplar), *testemény* (massa) stb.[2]

4. Tájdivatos (vagy mint Pápay mondja »megyebéli«) szót is fölvehetünk, ha jól kifejezi a fogalmat s a szokás általánossá tenné: ilyen pl. a régi Verbőcziben előforduló *szavatos* (evictor), *szavatosság* (evictoria cautio), melyek most csak Erdélyben használatosak;[3] ilyen Veszprém táján a *követelés* (praetensio),[4] melyet a tiszaiak rosszul mondanak *követés*-nek (sequi, imitari, deprecari)

[1] Pápay mindegyikhez odateszi a megfelelő s akkor használatos latin kifejezést is.

[2] Az *irász* és *ügyész* Barczafalvi alkotásai; előfordúlnak Ottliknál (1806.) és Baranyamegye tisztiszótárában is; u. itt az exemplar: *példvány* v. *példány* s a fiscalis: *ig-tartó,* a fiscus: *igalat,* a fiscalis procurator: ig-tartó ügyész.

[3] Ez a példa már az első (1806.) névtelen pesti füzetkében megvan, de *szováтos*-nak írva. Ottlik 1806-ban az evictiót *oltalmány*nak, az evictort *oltalmazó*nak mondja, de 1807-ben már ő is a *szavatosság*ot és *szavatos*t használja; Zala vm. *oltalmazás*nak mondja. Kunos *Szófüzére* (1834. és 1843.) *szavatos* (evincendus), *szavatosság, védség* (evictio), *szavatozó, védnök* (evictor). A tiszántúli kerül. tábla 1837-iki szótárában: *szavatoló* és *szavatolás*sá módosúlt s utóbb ez maradt meg a forgalomban. *Szavatos* (evictor) és *szavatosság* (evictoria cautio) különben nagyon régi szók; használatukra nézve v. ö. a M. Nyelvtört. Szótár III. 282. és legújabban Nyelvőr XXVI. 2. f. — (Az alábbi gyakori hivatkozásoknál a köv. rövidítéseket használom: P. = Pápay S.; PP. = Páriz-Pápai *Dictionariuma* 1782.; Pm. 1. = Pestmegye első, Pm. 2. = Pestm. 2-ik *Tiszti szótára;* N. = névtelen 1806.; Z. = Zalamegye, B. = Baranyamegye, T. = Tiszántúli 1837. *Tiszti szótár;* M. = Márton J. *Lexicon,* NySz. = Nyelvtört. Szótár, Bf. = Barczafalvi, DG. *Debreczeni Grammatika,* K. = Kunoss *Szófüzér* 1834. K. 2 = u a. 1843.)

[4] *Követelés* sem praetensio sem más értelemben nem fordúl elő sem PP. sem M. sem a Ny. Sz. Praetensio (B.): kereset, követés, úgy-tartás stb.

és a *kamat* (interes).[1] Jó volna tehát az ilyen szókat *összegyűjteni és köztanácskozás alá bocsátani!*

5. Néha egyszerűen lefordíthatjuk az idegen szót, pl. abalienare: *elidegeníteni,* recognitio: *megismerés,* rectificatio: *meg-* vagy *eligazítás,* depositum; *letétemény,* majorennis: *nagykorú,* minorennis: *kiskorú;* de itt nagyon vigyáznunk kell, hogy se a dolog mivoltát, se nyelvünk természetét el ne rontsuk a szórul-szóra való esetlen fordítással; tehát »carnalis et uterinus frater« nem: *húsbul és méhbül való,* hanem: *egy atyátul, egy anyátul való testvér;* »deutri punctum« nem: *arrul valljoni pont,* hanem: *vallatás pontja, vallató kérdés;*[2] »prudens ac circumspectus civis« nem: *eszes és továbbra gondoló,* hanem elég: *becsületes* vagy *érdemes.*

6. Figyelnünk kell továbbá az általános, jó magyar kifejezésekre és szólásmódokra s ehhez alkalmazni az újat, pl. így szólunk: igaz keresetem van, serényen eljár hivatalában, beletudta a fizetésébe, visszahúzta vagy megmásolta a szavát; ezek szerint lehet actio: *kereset,* libellus actionis: *keresetlevél,*[3] functio: *eljárás,*[4] dies fatales: *megválasztó napok,*[5] imputatis imputandis: *belétudván a belétudandókat,*[6] revocare fassionem: *visszahúzni* vagy *megmásitani a vallását*[7] stb.

7. Olyan elnevezéseket vegyünk fel, melyek az idegen szónak minden jelentéseire alkalmazhatók, pl. executio nem mindig: *végrehajtás;* maradjon tehát ez *exequálás, exequálni,* amazt pedig az effectuare jelentésében használjuk;[8] így ajánlja praescriptióra:

[1] A *kamat*-ot PP. nem ismeri. A Ny. Sz. megvan a szó, de a példák mind *kamasz*-ra valók. Márton mint dunántúli ember ismeri. Előfordúl még Pm. 2-ben is, úgy látszik, valamelyik dunántúli megye »észrevétele« alapján.

[2] Pm. 1, B. és Z.: *vallatás pontja;* T.· *kérdőpontok.*

[3] N.: *kereset* és *kereső-levél,* Pm.: *vádlevél* vagy *igazságtételt kérő levél,* Z.: *vádlevél, követelő levél,* B.: *vádlevél;* K.: *keresetlevél;* T.: *kereset, vád, keresetlevél, vádlevél.* Pápay ajánlatai maradtak forgalomban, mert a *vádlevél* más.

[4] PP.: *tiszt, tisztviselés;* a tiszti szótárak nem említik: Márton átveszi Pápaytól: *eljárás* (hivatalában) s ma is használatos.

[5] N.: ugyanigy; PP. *meghatározott napok;* Pm. 1.: *határozott veszedelmes napok;* u. ott (1807-ben): *vagy megválasztó napok;* B.: *végnapok, veszélyes napok;* T.: *vésznapok.*

[6] Pm. 2. és T.: *bétudván a bétudandókat.*

[7] Pm. 2: *visszahúzni, megmásolni;* Z.: *visszavonni,* s itt ez maradt meg.

[8] A *végrehajtás* minden tisztiszótárban megvan; mellette itt-ott: *végvetés, végteljesités* (B), *ítélet teljesítés* (2) is előfordúl, de amaz vált általánossá.

elidősítés;[1] az apellata pedig mivel egyszer *feljebbvitel,* másszor *feljebbhozás,* inkábbb maradjon: *appellálás.* De a *végrehajtás* és *feljebbvitel* már nagyon elterjedt használatú volt, meg is maradt mindkettő.

8. Ha több idegen szó egy jelentésű, elég ha egy jó kifejezést tudunk rá, pl. adjutor, adjutans, adjunctus mind lehet: *segéd;* taglia: *fogóbér* (akár szökött katonát, akár gonosztévőt fogtak);[2] credibilis, fidedignus, authenticus: *hiteles;* notarius, actuarius: *jegyző.*

9. Most volna ideje, hogy a »magyar polgári nyelv« régi haszontalan szószaporításait is elkerüljük, pl. *N. úr közönséges protestálás, ellenemondás, szóllás, kiáltás és állás, meg- és eltiltásképen felfedezi* stb. helyett elég ennyi: *N. úr közönséges ellenmondás és eltiltásképen felfedezi* stb. Szintúgy megrövidítendő a megyei átiratokban a hosszú czímzés. Fölösleges meghosszabbítani a participiumokat is, így: *veretett pénz, alább iratott napon, meghatároztatott napok,* mert a cselekvő alakú: *vertt, megirtt, meghatározott* úgyis szenvedő értelműek. Rövidíteni kell az ilyeneket is: aztat, azóltától, mióltától fogva: *azt, azóta, mióta,* elegedendő, következendőképen: *elegendő, következőképen,* jártanakkeltenek, arra való nézve: *jártak-keltek, arra nézve* stb.

10. Ha egy szóval nem tudjuk kifejezni az idegen szót, inkább írjuk körül, bár a *körülírás* nem ér annyit, mint a találó *elnevezés,* pl. ezeket adoptio, approbatio, extraordinarius, restantia így írhatjuk körül több szóval: *örökbe-fogadás, helyben* vagy *jóváhagyás, rendkivül való, hátralévő tartozás.*[3] Ez más nyelvekben is így van, s ezekhez viszonyítva a magyar sokszor rövidebb.

11. A tudományos műszókra nézve azt kivánja, hogy egyelőre ne vesződjünk ezekkel, hanem bízzuk az illető szaktudósokra, s hogy ebben is és egyéb ágakban is helyesen gyarapod-

[1] Pm. 1. *időmulás,* Pm. 2.: u. a. és *elüdősités,* B.: *elüdözés,* 2: *törvényes idötölte;* K. 1—2.: *elidösités;* T. *időmúlás, elidösülés, elévülés* s ez utóbbi maradt forgalomban.

[2] Pm. 1. »szökött katonát elfogónak jutalma«, Pm. 2. már rövidebben: »katonafogó bér«; Z.: *fogásbér,* B.: *szökfogbér* (egészen Barczafalvi modorában) vagy: szökött katona fogási bér. Pápayé kétségkívül legjobb, ezt eleveníti föl a tiszántúli szótár is.

[3] Ezek már akkor általánosan használt kifejezések voltak s némi rövidítéssel meg is állandósúltak.

jék nyelvünk, egyre sürgetnünk kell a rég óhajtott Tudós Társaság felállítását.

Közelebbről vizsgálván már a *kifejezések szaporítását,* ennek — az egyes szókra nézve — négy módját jelöli meg, ezek: a származtatás (derivatio), az összetétel (compositio), az egyforma jelentésű szók (synonima) meghatározása és az idegen nyelvből való kölcsönzés.

1. A szószármaztatásban (szóképzés) főkép az *analogiát* teszi irányadóvá. Helyesen határozza meg néhány gyakoribb képzőnek (*ás, és, mány, mény, at, et, ék* stb.) functióját s ehhez képest bírálja a forgalomba került új szókat; helyesek tehát az igetőből képzett: *hagyomány, iromány, okozat, emelet, kötet, jelenet, jövendölet, képzet* (idea v. conceptus) és *képzelet* (phantasma), de helytelenek: *testemény, példamány, híremény, környülmény, felület* (superficies);[1] a régi maradék, szakadék, töredék analogiájára helyes: *terjedék* (extensio), az irgalmaz, ótalmaz, figyelmez után: *meghatalmaz, -ott;*[2] halász, lovász, méhész, pohárnok, asztalnok mintájára jó a: *művész,* de hibás az: *irász, irnok, vigyász;* az *ügyész* helyett is inkább ajánlja fiscalisra: *ügyviselő,* advocatusra: *ügyvédlő,* agensre *ügyellő,* vagy pedig hagyjuk meg az idegent;[3] hibás a *személynök* is, jobb volna: *személyviselő;* a *foglalat* nem hibás, de újabb értelmét jobban kifejezi a régi *tartalom.*

2. A *szóösszetételben* is az analogiára kell ügyelnünk, de arra is, hogy a szó régi jelentését el ne rontsuk. Már a Debreczeni Grammatika kimutatta, hogy a *tár* eredetileg *eleséget* jelentett, az új szókban pedig mint: *szótár, kincstár, fegyvertár,*

[1] Az előbbi sorból a *hagyomány, jelenet* régi szók, az *iromány* és *felület, környülmény* B. Szabó D. alkotásai, a többi új, de első helyük még jobbadán ismeretlen. A *felület*-et már a Debr. Gramm. is megrójja (309. lp.), mindamellett ez is állandósult. V. ö. idea: *kép,* ideale: *képzelet,* phantasma: *képzemény* (Bárány P. 1790.)

[2] A *terjedék* régi, de a *meghatalmaz* mint törvénykezési kifejezés alkalmasint Pápay alkotása.

[3] Az *irász, művész, ügyész* Barczafalvi alkotása; az *irász, irnok, vigyász, ügyész* szókat már a Debr. Gramm. is megrójja. (327. lp.) Az utóbbinak synonimáit legszabatosabban Pápay állítja össze. Összehasonlításul álljon itt néhány kisérlet: fiscalis: *Pm: fő- és alügyész* B.: *ig-tartó ügyész,* Z.: *fiskális v. ügyész,* K. 1—2.: *ügyész, ügyvéd;* procurator fiscalis: T.: *ügyész;* advocatus. B.: *ügyviselő v. ügyész* Z.: *ügyész* T.: *ügyvéd, szószólló;* agens: Pm. *ügyellő, ügyelő,* Z.: *ügyviselő,* T.: *ügyvivő, ügyviselő.*

könyvtár, pénztár, levéltár — már gyűjteményt tesz. Helytelen a *széképités,* (restauratio) is, jobb volna: *tisztújitás;* a sedes restauratoria pedig: *tisztújitó szék.*[1] Az egy fogalmat jelentő összetett szókat össze kell írni, így: *szolgabiró,* de: *örökbe-fogadás.* (A mi nem volt fölösleges figyelmeztetés, mert akkor így szoktak írni: Szolga Bíró, Fel Peres vagy: fel-peres.)

3. Most kell legnagyobb gondot fordítanunk a synonimákra, hogy az idegen szó értelmének és a magyar közszólásoknak figyelembe-vételével a legmegfelelőbb szót foglaljuk le bizonyos jelentésre, így ratio: *okosság,* ingenium: *elme,* sapientia: *bölcseség,* mens: *ész,* eruditus: *tudós,* doctus — *tanúlt,* prudens: *eszes,* imprudens: *esztelen* stb., melyeknek helyességét egy csomó szólásmóddal bizonyítja. Egész sereg rokonértelmű szócsoportból választja ki mint legtalálóbbakat, két törvénykezési szóra: a dilapidatio és dehonestatio-ra: a *vesztegetés*-t és *becstelenités*-t.

4. Ha egyáltalán nincs megfelelő szavunk, akkor szabadon *kölcsönözhetünk* más idegen nyelvből, de itt is analogia szerint, pl. az *um* — *om*-ra változik: fundamentom, lajstrom, vagy elmarad: *must, len* (mustum, linum) mint az *us* is: *mód, vers* s általában a tulajdonneveknél (Ovid, Quintilián); így ajánlja cubus-ra a *köb*-öt, ministerialisra; *miniszteri,* fundatiora: *fundálat;* a népneveknél: *ángoly, dán, svéd, hunn, vandal.* De kerűljük — úgy mond — az olyanokat, melyek helyett van jó magyar szavunk, pl. bognár: *kerékjártó,* fertály: *negyed,* forspont: *vontató,* piktor: *képiró,* puder: *hajpor,* czukor: *nádméz* stb.

A szólásformák szaporítására nézve két módot ajánl: a szószerinti fordítást, a míg nyelvünk természete engedi s az értelem szerintit, pl. emerre: violatio sedis — *széksértés,* nota infidelitatis — *hazaárulás,* crimen laesae Majestatis — *felségsértés,* novum judicium — *perújitás.* Szól itt a *közmondásokról* is, melyek rendesen igen találók, s elmések, de mivel sok bennök a pórias, a mi sértené a törvénykezési előadás komolyságát, itt nagyon ovatosan lehet csak használni.

Végül felhívja a figyelmet néhány közkeletű hibás kifejezésre, minők a *birák urak,* vármegyék dol*gok,* magyarok törvény*eik,* holott helyesen így beszélünk: magyarok Isten*e,* királyok király*a,* nem: azoknak törvény*eik,* hanem: azoknak törvény*ei* stb.

[1] A *széképitést* már a DG. is megrójja (321. lp.) s helyette *tisztválasztást* ajánl. Pápay ajánlatatai azonban jobban kifejezik a fogalmat s állandósúltak.

Im ilyen elvek alapján állítja össze Pápay nemcsak »a polgári igazgatásban és törvénykezésben előforduló kifejezések« gyűjteményét, hanem a sokféle egyházi és világi méltóságok, kisebb-nagyobb tisztségek elnevezéseit, a czímezéseket és számadásbeli kifejezéseket is, végül néhány hivatalos levél- és eskümintát csatol hozzájuk, együttvéve kerek 200 lapnyi terjedelemben.

Ezek az elvek, mint a magyarosításban, nyelvbővítésben követendő eljárás, mondjuk, mint a conservativ nyelvújítás elvei olyanok, melyek ma is és mindenkor megengedhető forrásai s eszközei a nyelvfejlesztésnek. Pápay nem találomra, ötletszerűen, vagy legfeljebb egy-két analogia után válogatja össze a szókat s kifejezéseket, mint a legtöbb megyei szótár szerkesztője: hanem nyelvtudományi készültség s erős magyar nyelv- és stílérzék segítségével. Az a nyelvtudomány, mint alább látni fogjuk, a Révaiék szemében nem volt ugyan igazi nyelvtudomány, — de Pápay nem köti magát mindenben a Debreczeni Grammatikához sem, bár jobbadán ebből és Verseghy könyveiből meríti tudományát; a mit jónak lát, az ellenféltől is elfogadja. Fő irányító elve: a *nyelvszokás* és *analogia,* de legfőbb bírája a *saját ép nyelvérzéke;* nem szívesen újít, józan mérséklete készebb a régi idegent megtartani, de ha új magyar szót vagy kifejezést ajánl, conservativ ovatossága szerencsésen rávezeti a találó magyaros szólásra.

Összehasonlításul álljon még itt néhány gyakrabban előforduló mű- és köznyelvi példa: egyrészt Pápay eljárásának, másrészt annak bemutatására, hogy általában mily küzdelmesen s néha mily szeszélyesen fejlődött nyelvünk.

Archivum és *archivarius:* város levelei ládájok vagy tartó boltjok, levelekre gondot viselő (PP.); levelész (S.),[1] *leveleshàz, levéltartó* (P.); levelestár, *levéltár,* levélház-, levelestár-mester, levélház gondviselője (Pm 1—2.); levéltárnok (2.), levéltár, levéltárnok (K. és T.)

Arenda: becsbeadni, -venni (PP.); haszonbérlés (Pm 1—2. és B.) *haszonbér* (P.), kibérlés, haszonbér (Z.), haszonbérlet (T.), haszonbér, arenda, haszonbérlő: arendans (K. 2.).

Brachium: kar (PP.), *hatalomkar* (P.), erőhatalom (Pm 2.), erő (B.), hatalomkar (Z. K. és T.).

Character: jegy, jel, béllyeg (PP.), *béllyeg, erkölcsi szív-*

[1] Barczafalvi Szabó D. a postamestert nevezi *levélész*-nek, a levélhordót pedig *leveles*-nek.

béllyeg (P.), ismertető jel, saját jegy (Pm 2. B.), erkölcsi sajátság (T.), K. 2. (1843.) már a Szemere alkotta: *jellem.*

Collega: tisztitárs (PP.), *hivataltárs* (P.), bajtárs, tiszttárs (Pm 2.), ügytárs (T.), tisztitárs, tiszttárs (K. 2.).

Corpus delicti: gonosztétel maradványa (P.) és nem: bűnjel (Pm 1. Z. T.).

Duellum: bajvivás (P.), kettes csata, bajvívás (Pm. 2.) párbaj, — vívás (Z.), kettős viadal, bajvívás (B.), bajvívás (K. 1—2.), párviadal (T.).

Diarium: napaló könyv (Pm 1—2.), *napikönyv, napijegyzet* és nem: napoló k. mert napolni = időt tölteni (P.), napkönyv (Z.), napló könyv (T.), napikönyv, napló (K. 2.).

Dos: jegyruha (PP.), *jegybér* (P.), házassági jutalom, jegyruha (Pm 1—2.), jegyjószág (Z.), hitpénz, jegypénz (K. és T.).

Deputatio: megbizottság (P.), kiküldött személyek (Pm 2.), tagzat, választmány, véleménykedők, kiszemeltség, választott kar (B.), küldöttség (K. 1.), u. a. és választottság (T.).

Echo: szózatnak visszazengése (PP.); *viszhang* (P.); [1] *térthang, visszahangzás* (M.), viszhang (K. és T.).

Inventarium: feljegyző lajstrom (PP.), u. a. és jegyzemény (Pm 1.), *számbavétel* (P.), jegyző lajstrom, számbavételi jegyzék (T.).

Indicium: mutatójel (PP.), *bűnjel* (P.), jel, bűnjelenség (T.).

Licitatio: árán kelés (PP.) *kótyavetye* (P. Pm. Z. B.) *árverés* (T.).

Limitatio: meghatározás (PP.), *árszabás* (P.) u. e. és becsrovás (Pm 2.), határozás, árszabás (T.), árszabat (K. 2.)

Matricula: emberek neveiket beíró lajstrom (PP.), szűsző (Bf.), egyházi anyakönyv (Pm 1—2.), *anyakönyv* (P.).

Parenthesis: rekesz (Bf. Pm 1—2. P.), szórekesz (Z.), rekeszték, rekesz-jel (T.).

Pensio: fizetés, béradás (PP.), jutalmaztató fizetés (Pm 2.), *nyugalompénz* (P.), jutalompénz (Z.), kegypénz (B.), nyugpénz (K.), hópénz, nyugpénz, — zsold (T.)

Pisetum: pénzvám (vectigal nauli: *révám,* telonii: *szárazvám* Pápay), pénzverési illetmény (T.).

[1] Pápay így okoskodik: »Echo: *viszhang,* ezen analogia szerint *öszvér,* s e szerint lehetne *öszhang* is harmonia.« (Észrevét. 137. lp.) De mindkettő előfordul már előbb: *visszhang* Barótinál (Szvorényi említi »Fejl. tünem.« 47. lp. a hely megnevezése nélkül) és *összhang* Báránynál (»Hadi és más nev. tört.« 1770.)

Projectum: javaslat (P. és nem:) javallat (Pm 1—2. Z.), terjeszték, javallat (B.), javaslat (probatio: javalat (K. 1.), javallat, indítvány (T.)

Quietantia: menedék-levél (PP.), mentencze (Bf.), menedék- v. nyugtató-levél (Pm 1—2.), nyugtató-levél v. csak: *nyugtató* (P.), nyúglevél (Z.), nyugtató (B.), nyugtatvány (K. és T.).

Remedium juridicum: ügyorvosló mód (P.), pörorvoslás (Z.), ügyorvoslat (T.).

Reversalis: kézírással maga kötelezése (PP.), visszaadásra kötelező v. csak: *visszaadó levél* (P.), visszatéríttető, visszatérést kötő levél (Pm 2.), megismérő levél (Z.) bizodalmasétó levél (B.), tértetvény (K. 1.), térítvény (T.).

Salva guardia: salagvárda (PP.), szalavárda (Bf.), *mentshely* P.), bátor hely (Pm 1—2.), szabad hely (Z.), menedékhely (T.),

Stylus: irásnak v. szóllásnak módja, íróvessző (PP.) *estély* (Bf.), írásmódja (Pm. Z. B.), *írásmód, toll* (Pápay),[1] iridom (K. 1—2.).

Im ilyen küzködéssel s ilyen tapogatózva indúlt meg a jelenszázadi nyelvújítás munkája. Ennek történetével foglalkozó nyelvtudományi irodalmunk eddig jóformán ügyet sem vetett a megyék munkálataira;[2] pedig ez, mint láttuk, nem csupán a közigazgatás és törvénykezés műnyelvének megállapításával foglalkozott, hanem belevonta körébe nyelvünknek egész anyagát. Ezek a munkálatok, melyeknek itt csak néhányával s Pápay mellett csak mellékesen foglalkozhattam, nem egyenlő értékűek, legnagyobbrészt nem is a nyelvtudomány igényeivel léptek föl; de nyelvtörténeti szempontból annál kevésbbé mellőzhetők, mivel nyelvújításunknak — Barczafalvitól Bugátig — közel száz évi történetében rendszerint több sikerrel járt a szerencsés inventio ötlete mint a szorosan vett tudomány. Ez úttörő kisérletek közt Pápayé mindkét tekintetből számottevő, s azért foglalkoztam vele — fontosságához képest — részletesebben.

DR. BADICS FERENCZ.

[1] Tudtommal Pápay figyelmeztet először a *toll* ilyen értelmű használatára (pl. »Jó tolla van, szép tollal ír sat.« Észrev. 222. lp.); ha csak Révainak »*A magyar széptoll*« cz. *kézirati* munkájáról nem hallott, mert ismerni nem ismerhette.

[2] A Nyelvőr XII. k. van egy szemelvény Baranya vm. tiszti szótárából; U. o. a XIII. kötetben pedig Kulcsár Endre Veszprémét ismerteti nagyjából, de Pápay nevét egy szóval sem említi.

PÉCHVÁRADI VAGY FARNÁDI?

Ismeretes dolog, hogy a *szent-föld első leírása* a hazai irodalomban latin nyelven e két ember neve alatt jutott reánk, hogy *Péchváradi* vagy *Farnádi,* egyik a másikon, szinte négyszáz esztendővel ezelőtt lopást követett el: de még a mai napig eldöntetlen, hogy melyik hát az eredeti tulajdonos és melyik az igazi tolvaj, a hazai irodalom első »híres-neves és nevezetes« nagy tolvaja? Mert bizony az nem közönséges alacsonyság, hogy valaki *egy egész könyvet az első leírás dicsőségével* mástól eltulajdonítson és a maga szerzeményeként a világba széleszszen. *Toldy Ferencz* azt vallotta, hogy a »Compendiosa quaedam, nec minus lectu iocunda descriptio urbis Hierusalem, atque diligens omnium locorum terre sancte in Hierosolymis adnotatio«[1] — a Péchváradi Gábor munkája, de Farnádi Miklós a saját neve alatt adta ki.[2] Az idősebb *Szinnyei József* szerint ellenben állítólag Péchváradi írta át a Farnádi művét.[3] A *Régi Magyar Könyvtár* imént megjelent harmadik kötete már egyenesen azt tanítja, hogy a Farnádi-féle kiadás — az *első eredeti kiadás,* melynek iratása évét *Tobler 1490*, nyomtatása idejét *1500* tájára teszi;[4] hogy ezzel szórúl szóra megegyezik a Péchváradi Gábor munkája, kivéve az előbeszéd nehány sorát, s különösen azon helyét, melyben Farnádi említi, hogy ő a szent földet praelatusa engedelmével járta meg, hová Péchváradi Gábor e szavakat csúsztatja be: »in anno a partu Virginis Mariae 1514.« Különben a Péchváradi könyve ugyanazon betűkkel és kezdő betűkkel készült, mint a Farnádi kiadása, így kétségtelen bécsi nyomtatvány. Tobler iratása évét *1514*-re, nyomtatása idejét pedig *1525* tájára helyezi; mert a Farnádi

[1] *Per quendam in Christo patrem fratrem Gabrielem,* natione ungarum, divi Francisci ordinis de *sacra observantia* luculenter, nam ea ipsa loca propriis conspexit oculis, congesta ac breviter *per eundem* comportata, incipit(ur). Alább rövidebb czímül: *Compendium locorum terre sancte.*

[2] *Toldy Ferencz:* Az ó- s középkori magyar irodalom története. Pest 1862. II. k. 57 l.

[3] *Szinnyei József:* Magyar irók élete és munkái. III. Budapest, 1883. 197. l.

[4] *Szabó Károly* és *Hellebrant Árpád:* Régi Magyar Könyvtár. Budapest. 1896. 23 l.

szövegét nem ismerte, sőt nem is látta, így a két kiadás azonosságáról meg nem győződhetett, s a Péchváradi szövegét is eredeti önálló munkának tartja.[1]

Ime, világosan követhetjük Péchváradi szerzőségére nézve a nézet megváltozását. Szinnyei József Toldy ellenében még csak azzal a kifejezéssel él, hogy *állítólag* Péchváradi írta át a Farnádi müvét. S hivatkozik forrásúl a *Denis* vaskos kötetére, a bécsi könyvnyomtatás történetére, mely 1782-ben jelent meg; valamint a *Könyvkiállítási Emlékre,* a budapesti 1882-diki tárlat ismertetésére, mely a Denis könyvénél épen száz esztendővel később keletkezett. A száz éves időköz végső pontjain álló két műben kell tehát lennie ama fogantyúnak, melybe Szinnyei a maga nyilatkozatával kapaszkodik. Denis azonban Péchváradiról teljesen hallgat, mivel sem nevét, sem munkáját nem ismeri; csak a Farnádi-féle kiadásról emlékszik meg ama nyomtatványok között, melyek az év megjelölése nélkül készültek, miután a bécsi nyomtatványokat 1530-ig esztendő szerint felsorolta; s csakis azt jegyzi meg róla, hogy *hihetőleg a Winterburger* műhelyéből származik, hogy a szentföldnek ez a leírása sem a Wading rendi könyves házában, sem a Czwittinger vagy Horányi kimutatásában nem fordúl elő.[2] A Könyvkiállítási Emlék meg nyilván a Toldy felfogásához hajlik Toblernek ama, *Noroffra* alapított véleménye ellen, hogy Farnádi az író, mert hiszen Péchváradi Gábor mind a czímlapon, mind a szövegben meg van nevezve, mint ösmert és befolyásos egyéniség, ki a XVI. század elején a magyar ferenczrendiek között szerepet játszott; sőt tudjuk róla, hogy 1514-ben a szentföldre zarándokolt, míg Farnádi Miklósról éppen semmit sem tudunk. »Mind a mellett — úgy mond — a kérdés még ezzel megoldva nincs: hogyan lehet az, hogy ugyanazon nyomdában, ugyanazon betűkkel, valószinűleg egy időben, egy munka két különböző szerző neve alatt lát világot? Mindenesetre ez a legritkább curiosumok sorába tartozik.«[3]

Bármikép lehet, a miről különben majd alább szólunk, — de az az egy *merő* lehetetlenség, hogy valaki akár a Denis történetéből, akár a Könyvkiállítási Emlék érveléséből arra a következtetésre juthasson, hogy állítólag Péchváradi írta át a Farnádi művét. A Szinnyei egyetlen fogantyúja — a Tobler, illetve Noroff megemlítése a Könyvkiállítási Emlékben; mint gondos kutató és lelkiismeretes gyűjtő, minden aprólékos adatot értékesíteni törekszik: de ezzel az alkalommal többet állít, mint a mennyit az egész fejtegetésből, az ellentétes bizonyítékok összemérésével levezethet. Mert csak azért, hogy valaki *külföldi* író, a hazai tudósnál még nem szavahihetőbb; az ő puszta föltevése ennek a belső érvek erős alapjára építő megokolásánál még nem nyomósabb.

[5] *Ugyanazok:* Ugyanott. 285 l.

[6] *Michael Denis:* Wiens Buchdruckergeschicht. Wien, 1782. 312—313 l.

[7] *Könyvkiállítási Emlék* és *Könyvkiállítási Kalauz.* Budapest, 1882. 204 illetve 200—201. l.

A *Régi Magyar Könyvtár* harmadik kötete még tovább megy; ez már egyenesen Toblerre hivatkozva, a kétes fémet jó készpénzűl fogadva tanítja, hogy nem állítólag, hanem határozottan Farnádi az eredeti tulajdonos, így természetesen Péchváradi az irodalmi tolvaj; holott maga beismeri és kiemeli, hogy Tobler a Farnádi-féle kiadást nem is látta: ennélfogva a két példány korának meghatározására döntő ítéletet sem mondhatott. Mert az ilyen ítélet meghozatalára részletes összehasonlítás és beható tanúlmányozás szükséges; hiszen a hol a külső bizonyítékok hiányzanak, ott csupán a belső érvek tanúskodhatnak.

A külső bizonyítékok közűl a két kiadáson sem a nyomtatónak neve, sem a nyomtatásnak ideje nincs meg. Alakjuk, kiállításuk, kezdőbetűjök és czímfelírásuk, szövegbeli szedésök és minden jelzésök meglehetősen megegyezik; a Farnádi-féle példány mindössze csak abban különbözik, hogy a nyomása valamivel szebb és tisztább, a végén pedig ott áll: *Impressum Vienne.* Épen ezen az alapon gyaníthatja Denis, hogy a munka *hihetőleg* a Winterburger műhelyéből való, mert a nyomtatásnak ilyetén jelzése, Bécsnek ilyetén helyesírása nála fordúl olykor elő;[1] s épen ezen az alapon hiheti el Noroffnak Tobler,[2] hogy a munka 1500 táján, vagy valamivel előbb kerűlt ki a sajtó alól; mert a nyomtatásnak ilyetén jelzése, Bécsnek ilyetén helyesírása a Winterburger működésének leginkább első éveibe esik; ő pedig 1492-től 1519-ig dolgozott Bécsben.[3] De ez az alap nem kőből rakott, hanem merő ingovány; mert az *Impressum Vienne* ilyen helyesírása a Winterburger kiadásain is csak nagy-kivételesen és szinte mindég a neve kitételével vagy legalább kezdőbetűivel szerepel,[4] s nem szorítkozik csupán működésének első éveire, hanem még a XVI. század második évtizedének elején is felbukkan.[5] S maga Denis a Farnádi-féle kiadást épen oly nyomtatványok között ismerteti, melyek az ő hozzávető megállapítása szerint *1512-től 1515-ig* jelennek meg; holott a bizonytalan évbeli munkák felsorolásában is bizonyos időrendet megtartani törekszik. Nincs tehát semmi meggyőző ok, semmi külső bizonyíték a Tobler állítása mellett; a Farnádi-féle kiadás készülhetett volna a Winterburger utolsó esztendeiben is, ha általán az ő műhelyében készűlt. Mert az *Impressum Vienne* (bár rend szerint Pannonie vagy Austrie kiegészítéssel) a *húszas* években a *Singrenius* nyomtatványain még elő-előfordúl,[6] sőt rövidség vagy utánzás szándékával talán kiegészítés nélkül is előfordúlhatott. Legalább Denis, a jeles szakember, a maga lelkiismeretességében nem meri határozottan kimondani,

[1] *Michael Denis:* Wiens Buchdruckergeschicht. Wien. 1782. VII. 1.
[2] *Titus Tobler:* Bibliographia Geographica Palaestinae. Leipzig, 1867. 60. l.
[3] *Michael Denis:* Wiens Buchdruckergeschicht. Wien. 1782. VI. l.
[4] *Ugyanaz:* Ugyanott. 297, 298, 299, 304 l.
[5] *Ugyanaz:* Ugyanott. 310, 314 l.
[6] *Ugyanaz:* Ugyanott. 211, 219, 231, 318 l.

hogy a Farnádi példánya a Winterburger-műhely terméke; csak a *hihetőleg* szóval él.

Ha már most Denis a Péchváradi könyvéről nem beszél, csak a Farnádiéról; ha Tobler a Farnádi-féle kiadást nem ismeri, csak Noroff után indúl: hogyan tehetnek hiteles bizonyságot akár az egyik, akár a másik szerzősége mellett? S ha már most nem bizonyos, hogy a Farnádi-féle példány mikor nyomúlt, sőt eleddig az sem épen kétségtelen, hogy kinek a műhelyéből származik: hogyan lehet a Farnádi elsőségét döntő itélettel megállapítani? Hiszen minden belső érv, minden megfogható és elfogadható adat, az összetett bizonyítás megannyi elvitathatatlan erősségeként, a *Péchváradi* igazát támogatja.

Im, mindjárt a *czímlapon,* hathatós érvek szólnak mellette: 1-ször a Farnádi-féle példányon az író csak *általában* van megemlítve, hogy ferencrendi szerzetes, frater divi Francisci ordinis de Observantia;[1] míg a Péchváradi könyvén *egyenesen* az áll, hogy ez az író *Gábor,* ferencz-rendi szerzetes atya, pater frater Gabriel, divi Francisci ordinis de sacra Observantia; 2-szor, azon a folytatás tovább egyszerűen csak azt mondja, hogy a szentföld ismertetése, szépen összefoglalva és röveden összehordva, mert az illető barát saját szemeivel látta ama helyeket, szerencsésen kezdődik; míg ezen a Gábor név után nyomatékos rámutatással ki van emelve, hogy ez az ismertetés szépen összefoglalva és *általa* röviden összehordva, szerencsésen kezdődik. (Descriptio vagy adnotatio luculenter congesta ac breviter *per eundem* comportata, feliciter incipitur.) A Gábor név s utána a reámutató azonosító idem határozott bizonyossággal Péchváradira utal.

Az ő czímlapjának megjelölésében még figyelemre és mérlegelésre méltó a *sacra* observantia és *pater* Gabriel kifejezés is. A magyarországi ferenczesek két csoportja 1523 óta a Provincia sanctissimi Salvatoris és Provincia Sanctae Mariae nevet viseli;[2] előbb azonban azokat régi szigorúbb szervezetök miatt az observantiáról különböztették meg, ezeket szabadabb szabályzatuknál fogva conventuálisoknak hívták; s azok annyira ragaszkodtak a magok eredeti rendtartásához, hogy a két irány összecsatolásának mindenkép ellene szegűltek; a mikor például a rákosi gyűlésen Drágfy Bertalan, Geréb Péter és általában a rendek követelték, hogy a conventuálisokkal egyesűljenek, különben az országból számkiűzik őket; a mikor ez időbeli fejök, *Laskai Osváld,* a hír-

[1] *Compendiosa quaedam,* nec minus lectu iocunda descripto urbis Hierusalem, atque diligens omnium locorum terre sancte in Hierosolymis adnotatio, per quendam devotum in Christo fratrem divi Francisci ordinis de Observantia, nationis vero hungarice luculenter, nam ea ipsa terre loca propriis conspexit oculis, congesta ac breviter comportata, incipitur feliciter. *Tizennégy* sorban.

[2] *Fridrich Orbán:* Historia seu compendiosa descriptio Provinciae Hungariae Ordinis Minorum S. P. Francisci. Strictioris Observantiae, militantis sub Gloriosissimo Titulo Sanctissimi Salvatoris. Kassa, 1759. 25. l.

neves egyházi író, a nehéz nyomás alatt már ingadozni s a római egyetemes rendfőnökkel már tárgyalni kezdett; az öreg *Sopronczai István*, a kitűnő szónok, két ízben a magyar tartomány főnöke kijelentette, hogy ebben sem a királynak, sem az országnak nem engedelmeskedik, a szent observantiáért készebb elhagyni honát. (Nec Regni, nec Regno in hac unione obediens ero, sed pro sancta Observantia de Regno Hungariae exire paratus sum.[1] A Péchváradi czímlapjának megjelölésében a *sacra* observantia kifejezés nagyon beleillik annak a tollába, a ki szentföldi útja előtt már kétszer állt a szerzet élén, ennélfogva már öregebb. s a régi rendtartás iránt kegyeletesebb lehetett; így látszólag ez is reá vall. A *pater* szó pedig ott szerepel a *Gyöngyösi gyűjtemény* külső borítékának felírásában: *Peregrinatio Hieorsolymitana Patris Nostri Ordinis.* Kérdésbe jöhet, hogy ez az összetétel miképen értendő? Természetesen a helyes latinság szerint ilykép kellene fordítani: *A mi rendünkbeli atyának* jeruzsálemi zarándoklása. De meggondolóra véve, hogy a ferenczesek krónikája, bizonyosan a szerzet szokásos latinságával, ezen a módon beszél: *e fratribus nostris* és nem e fratribus nostri ordinis; *fratres nostros* és nem fratres nostri ordinis; *fratres et patres nostri* és nem fratres et patres nostri ordinis;[2] nem lehetetlen épen, hogy a gyöngyösi magyar barát magyaros szerkezettel egyenesen azt akarta a »pater nostri ordinis«-ban mondani, *a mi rendünk atyja,* azaz feje; mint ahogy a pápa, a pater summus ecclesiae, az egyház legfőbb atyja, vagyis feje. Ám legyen a *pater nostri ordinis* jelentése akár magyarosan, a mi rendünk atyja, akár latinosan, a mi rendünkbeli atya: egyik esetben sem vonatkozhatik Farnádi Miklósra. Az első esetben nem, mert 1444 óta, a mikor a magyarországi ferenczesek a bosnyákországiaktól elválva külön tartománynyá alakúltak és *Kenyeres Fábián* személyében első főnöküket a jenei káptalanban megválasztották, 1527-ig, a mikor a sárospataki káptalani gyűlés *Péchváradi Gábort* utolszor állította a szerzet élére,[3] a főnökök sorozatában Farnádi Miklós elő nem fordúl, sőt nevével később sem találkozunk a rend történetében sehol; a második esetben nem, mert Farnádi Miklós csak egyszerű *frater* volt; legalább maga sem a czímlapon, sem a befejezésben nem mondja magát *paternek;* az egykorú gyöngyösi barát pedig valószínűleg jól tudta, hogy köztük kicsoda frater és kicsoda pater?

Ám vegyük a *sacra* és *pater* jelzőket, ha úgy tetszik, esetlegesekül, noha tudatosaknak látszanak: a Péchváradi könyvének czímlapja még egy határozott érvet szolgáltat a Gábor atya szerzőségére nézve. A részletező felírás alatt ugyanis vastag betűkkel rövidebb második czím következik: *Compendium locorum*

[1] *Fridrich Orban:* Historia seu compendiosa descriptio Provinciae Hungariae Ordinis Minorum S. P. Francisci. Kassa, 1759. 14.
[2] *Ugyanaz:* Ugyanott. 19, 21 l.
[3] *Ugyanaz:* Ugyanott. 10—27 l.

terre sancte, melyet következetesen ismét ott találunk mind a tárgymutató élén, mind a szentföld leírásának végén, mert a mikor hivatkozni akar, nem szőheti bele mondatába a hosszabb *tizennégy soros,* hanem csak a rövidebb *négy szavas* czímet; egyszerűen azt írja: Finitur opusculum sive *Compendium locorum terre sancte,* intra et extra civitatem Hierusalem existentium. Farnádi a maga kiadásában a második czímet elvetette, de következetlenűl mind a tárgymutató élén, mind a szöveg végén megtartja; holott ha előbb nem használja, később sem hivatkozhatik reája. Már maga ez az ügyetlensége kétségtelen bizonyság erkölcsi megfeledkezéséről, hogy a saját neve alatt idegen jószágot árul. Mert ha nem nevezi *Conpendium locorum terre sanctenek* a maga állítólagos művét: hogyan idézheti mégis *ekkép?* Egyszerűen, sőt együgyűen másol Péchváradiból.

Péchváradi az előbeszédében elmondja, hogy *ő, a fennnevezett* magyar szerzetes a szent Ferencz rendjéből a szentföldet főnöke engedélyével, *Krisztus születése után 1514-ben,* meglátogatta, s ott *több szerzetessel, kik szintén a szentföldön tartózkodtak,* nem csekély ideig lakott; hogy a szent helyeket ismételve többször bejárta és megszemlélte, hogy ezt a kis fáradságot magára véve, azokat leírja, s nem idegenkedett attól, hogy a szent helyeket meghatározza, mennyire esnek kölcsönösen egymástól: a közelebbieket per pedes — magyarúl *lábnyomdock,* a távolabbiakat per passus *láblépés* szerint, s a messzi fekvőket magyar mértfölddel, nem pedig olaszszal, a melyből *öt* teszen egy magyar mértföldet; majd kiemeli, hogy mivel a szent helyeket (a mint érintette) a maga szemeivel látta, senki ne higyje, mikép Jeruzsálem városától vagy a szent sírtól akár keletre vagy nyugatra, akár délre vagy északra minden egyes szent hely nem arra esnék, a merre *ebben a kis munkában, melyet Compendium locorum sanctenek nevezett,* följegyezte; hogy mindama helyet, a hol nagyobb csodadolgok történtek, a lap szélén *fekete* kereszttel megjelölte.[1] S csakugyan *33* ilyen kereszt fordúl elő a leírás folyamán.

Farnádi mindezt, nehány kifejezés megváltoztatásával, hűségesen leírja: de azzal a rövidítéssel mégis, hogy elhagyja belőle a »fenn-nevezett« visszamutatást, a mi a Péchváradi czímlapjának pater Gabrielére vonatkozik; valamint az évre, a több szerzetesre, a munkára és rövidebb czímére hivatkozást: szóval a mi az eredeti irónak egyenesen személyére útal. Ellenben utánamondja a figyelmeztetést, hogy mindazt a helyet, a hol nagyobb csodadolgok történtek, *vörös* kereszttel megjelölte.[2] Természetesen, a mi feltünőbb, jobb is. Keressük aztán a kereszteket és nem találjuk sehol. Mert a másolás, *fekete* tintával írás közben alkalmatlan volt a keresztet *vörössel* megrajzolni; azért valószínűleg az átnézésre

[1] *Péchváradi Gábor* munkája. 3 l.
[2] *Farnádi Miklós* kiadása. 3 l.

halasztotta, aztán pedig teljesen elfelejtette. Igy még a kereszt is ellene támad. Sőt az az egyetlen is, melyet példaképen ad, fekete maradt: már a szinével czáfolat szavára.

Péchváradi kijelenti, a mint emlékezhetünk, hogy a távolságot a szent helyek között lábnyomdokkal, láblépéssel és magyar mértfölddel határozza meg. S a mint egyszer a czikkely czimét leirja és öreges pontossággal, de örökös ismétléssel mindég azon kezdi, hogy erről pedig láss *öt* dolgot vagy erről pedig *öt* a mondani való: csakugyan rend szerint szabatosan megvonja a helyrajzot. A számításnak ez az aprólékossága, a tartalomnak ez az *öt pontba* szedése annyira uralkodik nála, hogy minden egyes czikkelyben, még a legkisebbben is kifejezésre jut; ez a szerkezet gerincze, melyhez az egész anyag lerakodik. A jó Gábor atya ezzel az *egyféle* öntéssel nem árúl ugyan el valami sok szellemességet és vonzó változatosságot meglepő fordulatokkal és szikrázó ellentétekkel, hiszen nem is a maga elbeszélésének bájával, csak a szentföld helyeinek és csodáinak *egyszerű és hűséges* följegyezgetésével akar az olvasónak javára szolgálni: de eljárásának modorossága, a maga törvényének szoros megtartása egészen az utolsó lapig, nagy lelkiismeretességéről tanúskodik; s könyvének minden egyes részlete mutatja, hogy az egésznek megírására mennyi szeretetet, figyelmességet és kicsinyes gondot fordított. Bármerre mozog: mér, számol, soha bele nem fárad; s a mi mondani valója van: osztja legott öt pontba, soha bele nem ún. A munka a maga előbeszédétől befejezéséig a dolgozás módjára egységes, kijelentésének alkalmazásában következetes.

Farnádi benn hagyja a másolatban a helyrajz-igérő nyilatkozatot, de csakhamar megfeledkezik róla és többnyire mellőzi a számbeli adatokat. Az efféle részletezés kelletlen neki: inkább a lényeget veszi át. Hogyan? A példa lehet a legélesebb megvilágosítás.

Ime, Péchváradi a következőleg ír: »*A Calvária hegyéről* öt a mondani való dolog. Az első, hogy a Calvária hegyére a templomtól 15 lépcső vezet; a Calvária hegye a templomnál, a déli fal mellett, a szent sírtól pedig keletre esik; a Calvária hegye és a szent sír között a távolság 80 lépés, melynek közepén a hely, a hol Krisztus urunkat megfogták, anyja igen megsiratta és terítővel betakarta. A Calvária hegyén szép kápolna van, közepén vastag oszloppal, teteje, azaz *bolthya,* mozaik-művel, aranyos színben, szép képekkel csodálatosan van ékesítve és kifestve.«[1] Farnádi pedig ekként vonja össze: »A Calvária hegyéről öt a mondani való dolog. Az első, hogy a Calvária hegyén szép kápolna van, közepén vastag oszloppal, teteje, azaz *boltya* mozaik-művel, aranyos szinben, szép képekkel csodálatosan van ékesítve és kifestve.«[2] A mi a közben, a kikezdéstől *helyrajzul* a kápolna emlí-

[1] *Péchváradi Gábor* munkája. 8 l.
[2] *Fárnádi Miklós* kiadása. 7 l.

téséig esik, egyszerűen és együgyűen elhagyja, mint legtöbbnyire. Mert nem gondolja meg, hogy ha előbeszédében adta a mértékeket, a leírásban következetesen adnia kell a méreteket is

Péchváradi aztán, három sorral alább, ismertetését így folytatja: »A második, hogy ott, a Calvária hegyén, van az igen emlékezetes hely és gödör, melyben a kereszt állt, mikor Megváltó urunk rajta csüngött a világ üdveért és megszabadításáért, ez a gödör megtelt a Krisztus drága vérével, mely isteni tagjaiból a kereszten lecsurgott. Mélysége két tenyér és két újjnyi, lent féltenyérnyire szorúl; felső szélessége pedig valamivel több egy tenyérnyinél; *úgy hogy az ember fél feje bele fér, a fejemet többször beletettem buzgóságból. Oh, én istenem, bárcsak akkor lettem volna ott, mikor a kereszten csüngöttél és fejemet a gödör elé tartottam volna, s drága véred reá csurgott volna!* A gödör fölűl rézlappal be van fedve, hogy mind a világ végéig úgy maradjon, mint a mikor a kereszt benne állt. *S a Calvária hegyen Urunk Jézus a kereszten nyúgat felé nézett, hol hatvan gyertya van, melyek közűl tizenkettő a ferenczeseké.*«[1]

Farnádi a pontot lényegében leírja, de azzal a különbséggel. hogy mindazt, a mi az eredeti író élményére, fejének a szent gödörbe tevegetésére, lelkének vallásos rajongással való felsóvárgására, valamint a helyszín bővebb ismeretére, Krisztusnak a kereszten nyugat felé nézésére s a ferenczesek 12 szál gyertyájára vonatkozik, vagyis mindazt, a mit fentebb kiemelés végett *dőlt írással* szedettünk, önkényesen kiselejtezi, s a megmaradt szöveget, hogy nyomtatásbeli műszóval éljünk, a nélkül *tolja össze.*[2]

Péchváradi végre a czikket ilyeténkép fejezi be: Az ötödik, hogy a Calvária hegyén a hely, a hol Urunkat a földön keresztre feszítették, *dél felől nem messzi az említett gödörtől, mintegy 26 lépésre; a Boldogságos könyező szűz anya akkor nyugatról állt, gyászszal és sírással, a többi szent asszonyokkal együtt, a felfeszítés helyétől 60 lépésre, az emberek sokaságától és tolongásától odább nem mehetett, mégis jól hallhatta a kalapácsok és ütések kopogását.* Nekünk szerzeteseknek a felfeszítés helye előtt szép oltárúnk van, s ott gyakorta misézünk, a zarándok papok hasonlókép, s ünnep előtt az egész isteni tiszteletet ott végezzük *és egész napon ott ájtotoskodunk.*«[3]

Farnádi ezt a pontot szintén összevonja, csak a fölfeszités helyét és a ferenczesek oltárát említi meg az eredeti szöveg szerint: de mellőzi belőle az egész helyrajzot a Boldogságos szűzzel és többi szent asszonyokkal; valamint a záró mondatot, hogy a czikkely más véget kapjon.[4]

[1] *Péchváradi Gábor* munkája. 9 l.
[2] *Farnádi Miklós* kiadása. 8 l.
[3] *Péchváradi Gábor* munkája. 9 l.
[4] *Farnádi Miklós* kiadása. 8 l.

Hogy is mondja csak a *Régi Magyar Könyvtár* új kötete? Péchváradi könyve *szórúl szóra* megegyezik a Farnádi Miklós munkájával, kivéve az előbeszéd nehány sorát, s különösen azon helyét, melyben Farnádi felhozza, hogy ő a szent földet praelatusa engedelmével járta meg, hová *Péchváradi* e szavakat *csúsztatta be:* »in anno a partu Virginis Mariae, 1514.« — Ha az új szerkesztő mást nem is tesz vala, csak a két szöveg lapjait számlálja össze; nem ütközik ilyen mereven az igazságba. A négy számozatlan levelen kívűl, mely mind a kettőben megvan, a Farnádi kiadása *67,* a Péchváradi műve *78 lap,* — a sorok egyenlő száma és tömöttsége mellett. Pedig a közölt példa tanúsága szerint menynyi egyéb különbség akad még köztük!

Vajjon a példabeli két szöveg összehasonlításával lehet-e csak egy pillanatig is kételkedni azon: hogy a teljesebb nem keletkezhetett a vázlatosabbúl, az egyéniebb nem az általánosabbúl, hanem megfordítva? Nem Péchváradi *tűzdelte* meg a maga személyes és részletező adalékaival a Farnádi művét: hanem Farnádi rövidítette meg ezek kiselejtezéseivel a Péchváradi színesebb és hivőbb leirását. Szinte magunk előtt látjuk a vakmerő tolvajt, a mint a Gábor atya könyve felett gubbaszt, a mint szeme a nyomáson, keze a tollon, a mint másol szó szerint vagy összevon pontonkint. Alacsonyságának eltakarására vagy azzal a fogással él, hogy az egyes czikkek helyrajzi adatait és körülményeit elveti,[1] olykor végöket pár szó elhagyásával vagy a mondat-szerkezet átalakításával megváltoztatja;[2] vagy azzal, hogy a rövidebb czikkeket kivonatosan átírja és külön czimek alatt külön szakaszokba foglalja. Péchváradi ugyanis, a mint kiemeltük, mindvégig ragaszkodik a maga szerkezetéhez, a maga öt pontos tagolásához, még ha kevés is a mutogatni vagy följegyezni valója: Farnádi ellenben ilyenkor fölrészelés nélkül összefoglalva veszi át, a mi emlékezetesebb. Igy cselekszik a *Domus sancte Veronice* és a *Locus, ubi dominus ante matrem cecidit sub cruce* apró fejezetekkel; a *Domus Herodis et Pilati* tizenöt sorát ketté választja s a Heródes házát és Pilátus házát külön felírással három-három sorban érinti meg; a *Lignum sancte crucis*ból kiszakítva adja a *Fons Philippit,* az *Emausból* a *Silóról* és *Modinról* szóló pontokat, *Rama* városa ösmertetéséből, hogy egyebet ne említsünk, a közeli *Diospolist,* mely ott ötödik pontúl áll. Péchváradinál minden egyes czikkely, még a legkisebb is, a maga következetességével a munka egységes keretébe illeszkedik: Farnádi ellenben a maga feldarabolásával megrontja az egységes keretet, s önállóskodva is önállótlanságát árúlja el. Vagy leginkább ahhoz a mesterkedéshez folyamodik, hogy a Gábor atya közvetlen élményeit,

[1] *Péchváradi Gábor* munkája: 9, 18, 20, 21 és számtalan lapon. Vesd össze Farnádi M. kiadásában a megfelelő helyekkel.

[2] *Péchváradi Gábor* munkája: 15, 17, 23, 26, 27, 32, 36, 44, 70, 72 és számtalan lapon.

kegyeskedő felfohászkodásait és czélzatos vonatkoztatásait hagyogatja el; ha pedig megtartja, szinüket, hangjukat, értelmüket a lehetőség szerint általánosítja.

Péchváradi a *szent kereszt feltalálásáról* írva elbeszéli, hogy Cozroe, a perzsák királya Jeruzsálemből, a hol szent Ilona hagyta a szent keresztet, elrabolta: de Eradius, buzgó katholikus császár, megölvén őt, Jeruzsálembe vitte és a régi helyére tette, *a hol szent Ilona ezüst tartóba foglalta volt, ama fali ablakba, melynek nyoma mai napig fenmaradt a templom oldalánál a Boldogságos szűz kápolnájában, a hol mi ferenczes szerzetesek éjjel s nappal isteni tiszteletet végezünk.*[1] Farnádi pedig mindebből csak annyit vesz át, hogy Cozroe, a perzsák királya, Jeruzsálemből, a hol szent Ilona hagyta, a szent keresztet elrabolta, de Eradius, buzgó katholikus császár, megölvén őt, Jeruzsálembe visszavitte.[2] A többi nem érdekli.

Péchváradi *az Úr szent sírjáról* szólva felhozza, hogy az a pogányok birtokában lévén, 1516-ban, (a mint gondolom) az örmények 20 aranyat fizettek nekik, hogy a szent sír templomába beeresszék őket; az abissiniaiak pedig 100 aranyat adtak: ezeket bebocsátották, az örményeket pedig elutasították.[3] Farnádi mindenről az *évvel* és *a mint gondolom*-mal épületesen hallgat.

Péchváradi a *Krisztus tömlöczéről és fölfeszitéséről* szólva, meghatott szívvel az Úrnak ajkára a szenvedés pilanatában eme megindító szavakat adja: »Óh, szentséges atyám, örök isten, végy magadhoz, ártatlan fiadat. Neked ajánlom magamat tiszta áldozatúl az emberiség üdvéért, bűneinek bocsánatára. Ime, betölt a 33 esztendő, mialatt szemem szűntelenűl e kereszten csüngött, hogy meghaljak rajta a te akaratodból az emberiség megváltásáért, a mi után sóvárogtam mindég.«[4] Farnádi az egész helyzetet ezzel a fohásszerű felsóhajtással együtt mellőzi.

Péchváradi a *Krisztus megfogatásának helyéről* emlékezve, elmondja, hogy a hitetlen pogányok gyakran látva *bennünket, szerzeteseket* a helyet látogatni, megfertőztették azt.[5] Farnádi a pontot e nélkül a megokolás nélkül másolja le.[6] Péchváradi a szent *Paula* és *Eustachius* legendájában kiemeli, hogy közel Bethlehemhez, az olajfák alatt, az a hely, hol a mennyei sereg *Gábor* angyallal összegyűlt, az urat dicsérve és hirdetve: »Dicsőség a magasságban istennek és a földön az embereknek jó akarat!«[7] Farnádi a jelenetet pár szó megváltoztatásával átírja, de az angyal

[1] *Péchváradi Gábor* munkája. 4—5 l.
[2] *Farnádi Miklós* kiadása. 4—5 l.
[3] *Péchváradi Gábor* munkája. 12 l.
[4] *Péchváradi Gábor* munkája. 19 l.
[5] *Péchváradi Gábor* munkája. 30 l.
[6] *Farnádi Miklós* kiadása. 25 l.
[7] *Péchváradi Gábor* munkája. 52 l.

nevét kihagyja.[1] Mi köze is neki Gáborral, mikor az a Péchváradi játja, mai magyarsággal druszája? Az utolsó czikkely végén Péchváradi jámboran könyörögve, az atya, fiú és szent lélek isten, a Boldogságos szűz és szent Jeromos után, s a minden szentek előtt kegyeletesen megnevezi *boldog Ferenczet,*[2] hiszen rendjének alapitója és védője. Farnádi nem említi.[3] Talán azt gondolta magában: ám hálálkodjék neki az öreg, eleget segítette, négyszer a magyarországi ferenczesek főnökévé tette; ő nem köteles vele, a ki közönséges szerzetes maradt, — bizony nagyon közönséges!

Farnádi azonban e »menyei irtoványokat« nem mindég hányogatja ki és takarítja el a kellő figyelmességgel. Meg-megakad közben, a merre tarolt, valamely szilánk vagy valamely tuskó, s tolvajságának ma is megbotránkoztató bűnjele. Péchváradi például kijelenti, hogy 1514-ben indúlt a szentföldre, hol nem csekély ideig tartózkodott: ehhez képest *Jeruzsálem történetében* teljes hitelességgel beszélhet el oly eseményeket, melyek *1516. és 1517-ben* következtek. »A saracénok — úgy mond — 1187. október 2-án újra elfoglalták Jeruzsálemet, *s ettől az időtől fogva birták 1515-ig:* de az úrnak 1516 ik esztendejében, mikor én, ki ezt írtam, Jeruzsálemben valék, a törökök császára Konstantinápolyból a szultán ellen jött, kit a csatában vagy ütközetben megölt. Egyiptomban, Kairóban, más szultánt választottak helyébe; ám a török császár azt is legyőzte és megfojtatta. Most az Úrnak 1517-dik esztendejében a török császár uralkodik mind a szentföldön, a jeruzsálemi királyságban és Egyiptomban, mind az egész Syrián és Arábián.[4] Farnádi ellenben nem beszélt az elutazás évéről, ez adatokat mégis szórúl szóra, esztendőről esztendőre lemásolja; s az eredeti szöveget mindössze azzal rövidíti meg, hogy elhagyja belőle: az »ettől az időtől fogva birták 1515-ig« és »a mikor én, ki ezt írtam, Jeruzsálemben valék« — jellemző mondatokat.[5]

Péchváradi a *Salamon templomának* ismertetésekor az egyiptomi szultán esetére ismét visszatér. »*Az Úrnak* 1516-dik *esztendejében* — írja — *eljövén* a törökök császára *Aleph városa körül* a szultánt megölte, s a ramlai úton, *hol egykor Ramla városa volt, Jeruzsálemtől öt mértföldre,* az egyiptomi Kairóban újolag választott új szultán ellen menve, seregével öt mértföldön át, szent Sylvester pápa előestéjén, Jeruzsálembe kanyarodott és a *Salamon* templomába tért, nem kevés pénzt osztva szét a saracénoknak alamizsnaként.«[6] Farnádi hasonlókép megismétli, de

[1] *Farnádi Miklós* kiadása. 45 l.
[2] *Péchváradi Gábor* munkája. 77 l.
[3] *Farnádi Miklós* kiadása. 66 l.
[5] *Péchváradi Gábor* munkája. 5 l.
[4] *Farnádi Miklós* kiadása. 5 l.
[6] *Péchváradi Gábor* munkája. 25 l.

nehány mondat összevonásával, az esetet. »A törökök császára 1516-ban, úgy mond, az egyik szultánt megölvén, Róma útján (toll- vagy sajtó-hibával Ramula vagy Rama helyett) a másik Egyiptomban újolag választott szultán ellen menve, seregével öt mértföldön át, szent Sylvester pápa előestéjén, Jeruzsálembe kanyarodott. Buzgóságból a templomba tért, sok pénzt osztva szét a saracénoknak alamizsnaként.«[1]

Péchváradi *Kairó városa* leírásában harmadszor is, ez alkalommal a legrészletesebben, elbeszéli a történetet: »Az Úrnak 1516-ik esztendejében, kezdi megint, mikor én, *ferenczrendi szerzetes*, ki ezt írtam, ott állanék Jeruzsálemben, *a syonhegyi kolostorban több szerzetessel együtt,* jött a törökök császára Konstantinápolyból, *300,000 harczossal,* a szultán ellen, ki Kairóból szembe sietve Damascuson túl, a nagy Aleph városa körűl, augusztus végén megütközött véle. A szultán legyőzetvén és megöletvén, a török innét Antióchián és Tripolison át szeptember havában Damascusba ért; majd deczemberben megindúlva, az év utolsó előtt való napján, szent Sylvester pápa előestéjén, Jeruzsálembe érkezett és bevonúlt *(a jelenlétemben)* minden ellenállás nélkül. Az itt lakozó saracénok készségesen fogadták, s a Salamon templomába térve, nem csekély pénzt osztott szét köztük alamizsnaként. Másnap, azaz Sylvester napján, innen Egyiptom felé fordította útját, Kairó városának, az új szultán ellen; s azt legyőzte és megölte. Most tehát az Úrnak 1517-dik esztendejében a császár Kairó városában lakozik.«[2] Farnádi pedig mindezt, nehány vonás elhagyásával, melyet fentebb *dőlt betűvel* szedettünk, megint szórúl szóra, esztendőrűl esztendőre leírja.[3] Az a néhány vonás összeszedve: hogy Péchváradi több szerzetes társával állt a syonhegyi kolostorban, mikor a török császár 300,000 harczossal Jeruzsálembe, az ő jelenlétében bevonúlt. S ha ő több szerzetesről beszél, csak következetes marad magához, mert előszavának kijelentése szerint több szerzetessel tartózkodott a szent földön; ha viszont Farnádi nem említi őket, szintén csak következetesen jár el, mert ott is mélyen hallgatott róluk. Egyébben híven és határozottan utána mondja, a mit Gábor atya állít: »a mikor én, ki ezt írtam, ott állanék Jeruzsálemben.« S még többször megismétli ilyen módon *az ő egyenes magára vonatkoztatásait:* de szerencsére mindég úgy, oly összevonással vagy rövidítéssel, a melyből világosan megismertük, hogy ő az, a ki vét a hetedik parancsolat ellen.

Péchváradi például ezen a helyen így szól; »a mikor én, *ferenczrendi szerzetes,* ki ezt írtam, ott állanék Jeruzsálemben, *a syonhegyi kolostorban több szerzetessel együtt.*« Farnádi pedig

[1] *Farnádi Miklós* kiadása. 21—22 l.
[2] *Péchváradi Gábor* munkája. 54 l.
[3] *Farnádi Miklós* kiadása. 46 l.

ekként veszi át: »a mikor én, ki ezt írtam, ott állanék Jeruzsálemben.« Minden szava megvan a Péchváradi mondásában: de ennek a mondásából fele sincs meg nála. Melyik merített a másikból? Ebbe a mélységbe mindenki könnyen beláthat.

Péchváradi például az *Úr szent sírjának* csodáiról írva elmondja, hogy nagy-szombaton a szent sírra csodálatosképp tűz szállt alá az égből, melytől az egyház gyertyái mind meggyúltak. Mióta azonban megszűnt a földön a jámborság és engedelmesség a római egyház iránt, a tűz többé nem mutatkozott. »Azért nem igaz, folytatja, hogy a tűz ma is leszáll nagy-szombaton a szent sirra. Mindamellett *újabb időben a Jeruzsálemben lakozó* népek ezzel a csellel élnek, a mit én, a fenntmondott ferenczrendi szerzetes, ki ezt írtam, *megfigyeltem, s tisztán és nyilván láttam, hogy ott ma is tüzet élesztenek és csinálnak.*[1] Nevezetesen azért, hogy aztán a keresztyéneket, mint 1516-ban az abissiniaikat, drága pénzen csoda-látni beeresszék. Farnádi a hagyományt hasonlóképp beszéli el, de a magára vonatkoztatást összekapja. »Azért nem igaz, — úgy mond, — hogy a tűz ma is leszáll nagy-szombaton a szent sirra mindamellett a népek ma is ezzel a csellel élnek, miként én, a fennmondott ferenczrendi szerzetes, ki ezt írtam, szemeimmel láttam.«[2] S a mig ez összekapást kieszeli, egészen elfeledi 1-ször, hogy ő fent nem mondta meg a nevét; 2-szor, hogy nem magyarázza meg a jeruzsálemi népek e cselét. Melyik merített a másikból? Erre a kérdésre mindenki könnyen megfelelhet.

Péchváradi például a *Krisztus halottas terítőjéről* beszélve előadja, hogy a Boldogságos szűz kiszenvedett fiát előbb lágyabb gyolcscsal, aztán durvább szövettel takarta be; hogy ezek közűl az egyiket a jeruzsálemi keresztyén királyság idejében a ragusai érsek szerezte meg és székhelyére vitte. »S most ott van, teszi hozzá, — a hol én, ki ezt írtam, magam láttam, s az üvegtartót, a melyben áll, csókoltam. Fehér szinű, hasonló, a mint nekem tetszett, a darótzhoz, minőt a rabszolgák viselnek; s valóban a szent földön is láttam, hogy a szegény emberek a pogányok és keresztyének között ilyen daróczfélében járnak.«[3] Farnádi mind a történeti adatot, mind a személyes tapasztalatot lemásolja, de a befejezés nélkül. Hiányzik nála ez a részletesebb összehasonlítás: »*Valóban a szent földön is láttam, hogy a szegény emberek a pogányok és keresztyének között ilyen ruhában, durva daróczfélében járnak.*«[4] Melyik merített másikból? Ebbe a mélységbe mindenki könnyen betekinthet.

Péchváradi például *India ismertetésének* végén így ír: Azok az indiai zarándokok, a kik az Úr szent sírjához, Jeruzsálembe jőnek, a kik közűl én sok alázatos és szelíd feketét láttam, kik

[1] *Péchváradi Gábor* munkája. 12 l..
[2] *Farnádi Miklós* kiadása. 10 l.
[3] *Péchváradi Gábor* munkája. 47, 48 l.
[4] *Farnádi Miklós* kiadása. 40, 41 l.

irántunk, szerzetesek iránt, nyájasan viselkedtek, kezünket és vállunkat csókolták, többnyire elmentek a római curiához is, s onnan a hivők más országaiba.«[1] Farnádi pedig mindezt ekként vonja össze: »Azok az indiaiak, kik ájtatos czélból Jeruzsálembe jőnek, többnyire elmennek a római curiához, kiket én láttam.«[2] Melyik meritett a másikból? Erre a kérdésre mindenki könnyen válaszolhat.

Péchváradi a maga *latin szövegébe,* főként a magyar szerzetességnek és papságnak írván, szabatosabb értelmezésűl nehány *magyar szót* sző bele. Igy mindjárt, a mint emlékezhetünk, előbeszédében meghatározza, hogy a távolságot per pedes, *közönségesen* (vagyis magyarúl) *lábnyomdock,* és per passus, *közönségesen láblépés* szerint méri.[3] Így a kápolna menyezete nála testudó, *azaz bolthya;*[4] így a Krisztus szent sírja szerinte fehér márványlapok alatt ad septem ulnas, közönségesen hét *sengh*-re van;[5] így az apró sárga baraczkra megjegyzi, hogy *a magyarok marinanak, közönségesen tengwiry baraczk*-nak nevezik;[6] igy a morbus regius vagyis sárgaság az ő felvilágosításaként *közönségesen francius war,*[7] a pannus asper pedig *darótz.*[8] Farnádi ezeket a szókat is leírja a francius war és tengeri baraczk kivételével: de a régiesebb sengh helyett már *synget* ír, s a *»vulgo-közönségesen«* szokás, a hivatkozást csak ennél tartja meg. Legföljebb egy *i* betűt vet közbe az *id est* rövidítéseként egyebütt.[9] Péchváradinál tehát még e nehány magyar kifejezés is teljesebb és használatának módja következetesebb.

Már most mindezt elgondolva és összefoglalva, önként nyilall elénk a kérdés: hogyan jöhetett a Péchváradi eredetisége csak egy pillanatra is gyanúba? Hogyan lehetett nem állítani, hanem egyszerűen csak feltenni is: 1. hogy ő, kiről a ferenczesek krónikája megőrizte, mikép 1514-ben minden szentek ünnepe után, egyetemes rendfőnöke engedélyével, Pászthóy János társaságában a szent földre utazott, lopta a maga leírását;[10] 2. hogy a magyarországi szent Ferencz-rend, ez a derék és tisztes szerzet, nemcsak zarándoklása előtt, de útirajzának megjelenése után is kétszer fejének választja, ha közönséges irodalmi tolvaj? Hogyan lehetett nem állítani, hanem egyszerűen csak feltenni is: 1. hogy a Farnádi kiadása koraibb, mikor czikkelyről-czikkelyre, pontrúl-pontra másol,

[1] *Péchváradi Gábor* munkája. 59 l.
[2] *Farnádi Miklós* kiadása. 51 l.
[3] *Péchváradi Gábor* munkája, 3. l.
[4] *Ugyanaz:* Ugyanott. 8, 24 l.
[5] *Péchváradi Gábor* munkája. 10 l.
[6] *Ugyanaz:* Ugyanott. 22 l.
[7] *Ugyanaz:* Ugyanott. 15 l.
[8] *Péchváradi Gábor* munkája. 58 l.
[9] *Farnádi Miklós* kiadása. 9 l.
[10] *Fridrich Orbán:* Historia seu compendiosa descriptio Provinciae Hungariae ordinis Minorum S. P. Francisci. Kassa, 1759. 21 l.

összevon, kivonatol, elhagyogat; úgy hogy minden ő helye megvan a Péchváradi könyvében, de ennek *tömérdek helye* nincs meg az övében;[1] 2. hogy a Farnádi kiadása *1490 táján készült és 1500 előtt nyomúlt, a mikor 1516. és 1517-diki eseményekről beszél már az ötödik lapon,* még pedig nem is számmal, hanem a nagyobb bizonyosság végett betűvel írva és nyomtatva az esztendőket? Óh Noroff, óh Tobler, óh ti többiek, kik ép annyi kutatással és önállósággal merítettek egymásból, mint Farnádi Péchváradiból, és nem tartottátok sem szükségesnek, sem érdemesnek, hogy lelkiismeretötök és tudományotok becsületének megmentése érdekében legalább *öt* lapot olvassatok el abból a munkából, melyet a világirodalomban eleddig olyan feneketlen tudományossággal meghatároztatok, — ti feleljetek meg erre a csodálkozásra és boszankodásra egyiránt méltó *izére!* Vagy azt hittétek talán, hogy ez a ti nagyrabecsűlt lelki rokonotok, Farnádi Miklós, előre belátott az idő méhébe, előre elolvasta és közrebocsátotta, a mit Péchváradi Gábor majdan *27 évvel később* meg fog írni?

Az összes belső érvek megdönthetetlen bizonysága szerint az igazság az, hogy *Péchváradi az eredeti tulajdonos és Farnádi az első nagy tolvaj a hazai irodalomban;* bár nem lehetetlen, hogy főnökének a szent földön kisérője volt; hogy a Péchváradi munkája, mivel *1516. és 1517-dik évbeli eseményeket emleget, nem készülhetett az utóbbi esztendőnél előbb, és nem jelenhetett meg 1518-nál vagy 1519-nél korábban,* ennélfogva, ha csakugyan a Winterburger műhelyében nyomúlt, az ő szereplésének épen a végére esik; hogy a *Farnádi példánya ebből a kiadásból keletkezett,* kétségtelenűl a Péchváradi halála után és valószínűleg a Singrenius műhelyében került ki a sajtó alól hű utánzattal, tehát sem egy időben, sem egy nyomdában nem készűlt, a mint a *Könyvkiállitási Emlék* tanítja; nem is valami ritka curiosum, hanem közönséges plagium, részint egyszerű másolat, részint együgyű kivonat, mert még a tolvajság elpalástolásában sem elég óvatos és következetes. Mindennek következtében pedig a *Régi Magyar Könyvtár* harmadik kötete megfelelő helyeinek minden sora és minden adata rosz és kijavítandó. Noroff és Tobler még csak menthető, mert a kétféle szöveget egyik sem látta, igy egyik sem hasonlíthatta össze: de a Régi Magyar Könyvtár új szerkesztőjének eljárása menthetetlen, mert mind a két kiadás a keze ügyébe esett. Hiszen mit tudunk, ha még azt sem ismerjük, a mi a miénk? Pedig ép abban áll az irodalomtörténet egyik nagy és nemes hivatása, hogy az eszmék és tények lánczolatán visszamenve kinek-kinek megállapítsa érdemét és hitványságát.

SZÉCHY KÁROLY.

[1] *Többlet Péchváradinál:* 5, 8, 12, 15, 20, 25, 28, 30, 36, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 48, 52, 53, 54, 59, 61, 70 és szinte minden lapon.

HUGO KÁROLY MAGYAR DRÁMÁJA.[1]

Több mint hat évi külföldön tartózkodás után[2] az 1845. év tavaszán érkezett vissza Hugo Károly hazájába. A Magyarországon nagy fellendülésnek indult irodalomnak akart ő is működő tagja lenni, erejét, költői tehetségét arra akarta fordítani, hogy a külföldi mellőzések után[3] hazájában találja meg a régóta epedett méltánylást és elismerést, mely egyszersmind kielégítésül is szolgáljon számára. Csak az volt kérdéses előtte, hogy fog érvényre juthatni drámáival Magyarországon, hol a franczia romanticzizmus ép úgy uralkodott, mint a •külföldi színpadokon; hogy fogja itt értékesíthetni azokat a drámákat, melyeket Bécsben ép azért nem adtak elő, mert a sajtó egy részének s a Burgtheater igazgatóságának állítása szerint semmi hatásuk sem lett volna; hogy juthat be a nemzeti szinházba, melynek birálataiban szintén egyedül a színi hatás a mértékadó?[4]

Ilyes gondolatok foglalkoztathatták, midőn a színpadi állapotokat egy pillantással felismerte. Belátta azt is, hogy éppen ez okból régi drámái közül egygyel sem állhat elő, újat kell teremtenie, mely bár irányra nem követi a romantikus drámákat, más oldalánál fogva érdekelje a magyar közönséget. Más részt pedig szeretett volna *eredeti*, nem németből fordított művel lépni nemzete elé, evvel is bizonyítva nemzeti érzését.[5]

»Minden irodalmi áramlat, ha a magyar szellem megterméкenyíti, magyar nemzeti czél szolgálatába jut«.[6] Igy történt ez a romantikus iránynál is. A magyar drámairók követték a roman-

[1] Folytatásképen Hugó Károly ifjuságához. Irodalomtörténeti közlemények. 1894. III. füzet.

[2] Az 1839. évben hagyta el hazáját. *Wanderer* 1849. 26. *Vasárnapi Ujság* 1858. 38. sz.

[3] Három nyomtatásban megjelent és három kéziratban lévő drámája közül (Das Schauspiel der Welt, Der Stein der Weisen, Brutus und Lucretia és Das Ehewehe, Calderon, Das Universelle) egyet sem tudott előadatni.

[4] A nemzeti szinház igazgatóságának az Eredeti drámairókhoz 1846. február 21-én intézett felhivás *a)* pontja így szol: »Színművek birálatában főszempont a színi hatás.« (Megjelent az összes napilapokban és folyóiratokban.)

[5] Maga említi ezt a *Füchtel* 1868. évfolyamában kiadott életrajzában.

[6] *Beöthy Zsolt: Poétika* (kőnyomatos ivekben: 282. l.).

tikusokat drámáik megalkotását illetőleg, de nehány társadalmi irányu darab kivételével nemzeti történetünkből vették drámáik tárgyát s így az új iránynak nemzeti jelleget adtak. Mikor Hugoban először merült fel a gondolat, hogy Mátyás királyról fog drámát irni, bizonnyal a magyar történeti tárgyu romantikus drámák lebegtek szemei előtt. Különben is vonzotta őt a nagy királynak alakja, a kiben a nagy akaraterőt és nagy észt látta egyesülve. S mind az akaraterő, mind az ész egy két év latszólagos gondatlansága után lépett fel benne teljes hatalommal. Pedig e két év tettetett játszi könnyelműsége és színlelt bohóságai alatt fejlődtek folyton belsejében a későbbi uralkodó legjellemzőbb tulajdonságai. Ez az álarcz, melylyel nagyrahivatottságát takarta, némileg Brutus álarczára emlékeztette a Brutus és Lucretia költőjét.

Egyet azonban rögtön megérkezte után sajnosan kellett tapasztalnia: nem tudott jól magyarul. Beszélni csak beszélt valahogy, de oly nyelven irni, melyen még sohasem irt, képtelennek érezte magát. Bécsben megkezdett magyar tanulmányait tovább folytatta. Ha az *Életképeknek*[1] hinnünk lehet, öt hétre bezárkozott szobájába s szótár segítségével nagy kitartással és fáradsággal úgy a hogy megtanult magyarul irni is. Nem volt ez a nyelv oly nagyszerű, uj és költői, mint elbizakodottságában gondolta, s mely hitében néhány lap[2] megerősíteni is igyekezett, de nem kis nyelvérzéknek tanubizonysága, hogy oly rövid idő alatt legalább valahogy megtanult magyarul fogalmazni is.

E tudással rögtön neki űl drámája megirásának. A magyar lapok nem vettek még róla tudomást, csak az *Ungar*[3] említi meg: »Dr. (Börnstein) Hugo Károly, a sokaktól félreismert és sokaktól elismert költő egy magyar dráma megirásába fogott bele, melyet a nemzeti színházban óhajt előadatni. Kétszeres örömmel üdvözöljük őt, mint magyar költőt«. Betegsége miatt[4] azonban egyelőre félbe kellett hagynia munkáját. Üdülésre volt szükség és Balaton-Füredre ment. De mielőtt Pestről távozott, mintegy utolsó kisérletként a német színpadon, Brutus és Lucretiáját benyujtotta előadás czéljából a Pesther Theater igazgatójához.[5] Alig remélte, hogy a német színpadokon történt annyi elutasítás után, itt sikert arat. És bekövetkezett, a mit nem remélt. *Forst,* a német szinház igazgatója, tán mert műsorán pesti német drámairók — honnan is vett volna ilyeneket? — nem szerepeltek, tán mert hitte, hogy közönségére Hugo drámái az ujság ingerével fognak hatni, értesítette a még mindig Füreden tartózkodó költőt, hogy drámáját elfogadta.

[1] *Életképek,* 1848. 1. sz.

[2] *Spiegel* (pesti német szépirodalmi lap) 1846. 45. számában: »Es ist eine Sprache, wie sie kaum ein zweites ungarisches Drama aufzuweisen hat, so kräftig, so fliessend und doch so ungarisch«.(!?)

[3] *Ungar,* Zeitschriftliches Organ für magyarische Interessen, 1845. jul. 27.

[4] Wanderer, 1849. 27.

[5] Önéletrajzában.

E hír nagy hatással volt Hugo egészségi állapotára. Ő maga kizárólag ebből magyarázta felgyógyulását.[1]

Őszszel már itthonn találjuk, részben magyar színművének megirását folytatva, részben német darabjának a Pesther Theaterben való betanításával elfoglalva. 1845. deczember 23-án került először színre a német szinházban Hugo Brutus és Lucretiája. A német lapok már jóval előbb kikürtölték a darab jelességét, meg azt is, hogy Hugo legközelebb, mint magyar író fog fellépni, és azért nem csoda, hogy a megjelent közönség soraiban magyar irókat is lehetett látni.[2]

A darabnak nagy hatása volt. Hugonak először volt alkalma — mire oly rég vágyott — a közönség tapsaiban gyönyörködni. A második előadás után így ír az *Ungar:*[3] »Mily hatása lenne e drámának a nemzeti szinházban, hol Brutust Egressy, Sextust Lendvay, Lucretiát Laborfalvy játszhatná. Oly előadás lenne ez, minőt az első német színpadokon sem igen láthatni!« A magyar lapok — az egy *Honderüt*[4] kivéve — nem vettek tudomást az előadásról. Meg akarták várni, míg magyar színpadon mint magyar íróval állanak Hugoval szemben.

Lehet, hogy a pesti német szinházban aratott nagy siker birta őt arra, hogy még egyszer Bécsbe menjen vissza. Mielőtt azonban Pestről elment, teljesen kész *Egy magyar király* czímű drámáját benyujtotta a nemzeti szinház választmányához. Az év első pár hónapját Bécsben töltötte. Tárczaleveleket, birálatokat (»Unparteiisches aus Wien«, »Karl Hugo über Lewitschnigg's Gedichte: West-östlich«) olvashatunk tőle ez időből a *Spiegel*ben,[5] de ha az volt valóban czélja, hogy szinpadra jusson, akkor ujabb csalódással tért meg Pestre. Április 11-én jött vissza[6] s már várt reá a lesujtó hír, melyet hivatalosan a *Budapesti Hiradó* közölt

[1] *Falk Miksa* közlése.

[2] *Ungar,* 1845. decz. 28.

[3] *Honderü,* 1846. 1. »Börnstein Brutus és Lucretia czimű jeles darabja két izben fordult meg oly rövid idő̋n a városi szinpadon és mindig zajos tetszésben részesült. Börnstein ur drámájához minden meg van, a mi bélyegzi a jeles költőt. Magvas erő, nemes zamat, magasbb irány, fellengző érzetek és költői nyelv. Üdvözöljük Börnstein urat a dramaturgia mezején s alig várjuk köszönthetni honi muzsája zengzetét«.

[4] A Spiegel 1846. febr. 21. és márcz. 18-ki számában jelentek meg Hugó levelei.

[5] *Spiegel,* 1846. ápr. 14.

[6] A nyomtatásban megjelent *Egy magyar király* (történeti dráma négy fölvonásban, irta Hugo Károly, 1847. Köztiszteletű *Batthyányi Kázmér* úrnak ajánlva) Hugo saját szavai: »munkámat úgy adom mint legelőször irtam« (a dr. előszavában) és a *Budapesti Hiradó* (1847-ből) bizonysága szerint szórul-szóra a költő tollából kikerült szöveg. Mielőtt darabja másodszor a nemzeti szinházhoz került, átjavította nyelvét *Falk Miksa* (l. *Magyar Szalon,* 1888. XII. f.) s aztán még *Egressy* dolgozta át. Abban a szövegben, melyben színrekerült (*Nemzeti szinház kéziratára 155. sz.*) a nyelvi hibák, nyakatekert szórendek, mondatszerkezetek, magyartalan kifejezések mind ki vannak igazítva, de értelmi változtatás sehol sem található. Nem áll tehát, hogy Egressy teljesen átalakította volna Hugo drámáját, a mint azt az *Életképek* rosszakaratulag mondja (1848. I.)

először, hogy drámáját a biráló bizottság elvetette. Kétségen kívül ennek főoka a nyelv volt, mely csaknem élvezhetetlen. A bizottság tagjai közt volt Egressy Gábor is, kivel Hugo rövid Pesten léte alatt ismerkedett meg. Ez kifejtette előtte, hogy ily nyelvű drámát nem hogy előadni, de még olvasni sem igen lehet, mire Hugó felkérte őt, hogy nyelvi tekintetben dolgozza át művét. Egressy megtette ezt[1] s a darab ismét a bírálók elé került. Nagy nehezen, egy szótöbbséggel átment a választmány kritikáján a dráma.[2] Hozzáláttak a betanuláshoz. A német szinház igazgatója megboszankodva a költő átpártolásán, félbeszakította a Schauspiel der Weltnek már megkezdett próbáit, a nemzeti szinházban pedig 1846. junius 2-án került színre Egressyvel a czímszerepben Hugo Károly *Egy magyar királya.*[3]

* * *

Az *Egy magyar király* szoros kapcsolatban áll azzal a Shakespere kultusszal, mely a jelen század elején a német drámairók jelentékeny részét Shakespere különböző fajta drámáinak utánzására késztette. Főkép király drámáinak akadtak követői. Igy hogy csak azt a költőt említsük, kit Hugoval némi szellemi rokonság kapcsol egybe, *Grabbe Christian* 1829-ben kezdte meg *Hohenstaufen* ciklusát, melyet nyomon követtek *Raupach* Hohenstaufen drámái. Shakespere király drámái történeti képek sorozatai s a kor: a fehér és piros rózsa harczának bemutatása mellett a történeti képek keretén belül kifejlődő jellemek érdemelnek figyelmet. E jellemek egyik legkiválóbbja V. Henrik, ki a IV. Henrikben realistikusan bemutatott ifjúkori féktelenségei után atyja halálával nemes és vitéz fejedelemmé alakul át. V. Henrik jellemének kifejlődésére emlékeztet Hugonak az a terve, a mely szerint Mátyás királyt egy drámai *trilógiá*ban akarta feltüntetni.

E tervével kell számot vetnünk, mielőtt Egy magyar királyáról beszélnénk. Megmagyarázza e körülmény azt is, mért mondhatták és pedig joggal Hugo drámájáról, hogy: »darabját ott kezdi, hol a valódi történeti dráma már közepét érte el, valamint aztán túl is terjeszti annak történeti befejezésén.«[4] Ha úgy tekintjük e drámát mint egy Mátyás király trilógia részét, akkor megértjük a cselekvény lazaságát. Mert ily egymással összefüggő történeti drámákban rendszerint nyomát sem találjuk a cselekvény kerekdedségének s éppen ez az a zátony, melyen legtöbb drámairó meg szokott

[1] *Pesti Divatlap,* 1846. 24. sz.

[2] A szinpad számára a darabot öt felvonásra osztották be; a harmadik felvonás hatodik jelenetével kezdődik a IV. felvonás; a IV. illetőleg V. felvonásnak két első jelenetét, mint valóban fölöslegeset elhagyták. Az első előadáson Lászlót: László, Garát: Bartha, Szilágyit: Szentpétery, Kiliánt: Lendvay, Gara Máriát: Lendvayné, Katinkát: Komlóssy Ida és Ágnest: Laborfalvy Róza játszották.

[3] *Magyar Szépirodalmi Szemle*, szerk. *Erdélyi János*, 1847. 9.

[4] Említik a *Budapesti Hiradó* 1847. 601. és *Schmetterling* (a Spiegel melléklapja) 1847. 40. sz.

fenekleni, nem lévén tehetségük szoros cselekvény nélkül jellemeket fejleszteni.

Az *Egy magyar király* középső része annak a drámai trilógiának, melynek első darabja *A kis király* vagy más czimén *A próba*,[1] harmadikja pedig *A nagy király halála*[2] lett volna. Ez utóbbiról csak vázlata volt a költőnek, az elsőt azonban, egy kis háromfelvonásos vígjátékot, el is készítette. A próba czímet részint tárgya miatt, részint azért adta neki, mert e darabjával akart először fellépni Magyarországon.[3] Később azonban elejtette tervét s trilógiája első részét előbb nyujtotta be a nemzeti szinházhoz. A rövid vígjátéknak, melynek ép ugy mint a *Bankár és bárónak* csak három személye van: Hunyady János, Szilágyi Erzsébet és Mátyás, tárgya az, hogyan vette rá a tizenkétéves Mátyás vasjellemű apját, hogy őt fiatal kora ellenére is lovaggá üsse.[4] A dráma kézirata elveszett, s így nem tudhatjuk, mily mértékben vannak meg a fiatal lovagban a tulajdonságok, melyek később legegyénibb jellemvonásaivá lettek, s melyek egy része, így a bohóskodásra való hajlam még az Egy magyar király első felvonásában jelentkezik. *A nagy király halálában* folytatni akarta a költő a küzdelem megirását, melyet Mátyásnak mindjárt trónraléptekor az arisztokraták ellen meg kellett kezdenie, s melyek törvénytelen fia trónra juttatása tervének alkalmából ismét felújultak. Szóval három drámán keresztül, ép ugy mint Shakespere a IV. Henrik két részében s az V. Henrikben akarta Hugo Mátyás jellemének teljes fejlődését bemutatni.

A terv nem valósult meg. Csak az Egy magyar király került színre a nemzeti színpadon s értékét éppen a hiányzó első és harmadik rész szállították le. És még így is elég szépet, elég költőit mutat fel a szindarab, mely különben irodalmi és politikai irányával egyaránt feltünést keltett. A feltünés főkép az utóbbi szempontból volt nagy, mert bár a darab szinrehozatala nyilt hadüzenet volt a nemzeti szinház franczia romantikusainak, az előadásával kapcsolatos események még inkább emelték politikai jelentőségét.

Sok félreértésnek, sok kellemetlenségnek volt szülő oka e darab politikai tendencziája miatt. A félreértések egy részének okát a történeti kútforrásul használt műben találhatjuk már meg. Minden jel arra mutat ugyanis, hogy Hugo *Fesslernek* nagy történeti munkáját[5] használta fel drámája megirásakor. Nem valószinü, hogy

[1] Hugonak 1846-ban irt s az 1868—70, *Füchtelben* kinyomtatott *Constitutioneller Geist* cz. röpirata szerint; ezen kivül a *Spiegel* is említi (1846. 45.)

[2] Ugyanazon röpirat szerint.

[3] *Schmetterling*, 1847. 40.

[4] *Die Geschichten der Ungarn* und ihrer Landsassen. Erzählet von *Dr. J. A. Fessler*. Leipzig. 1822.

[5] *Gyulai Pál:* A magyar irodalom története 1807—1848-ig (kőnyomatos ivekben) 115. l.

nagyobb latin történeti művek után dolgozott, mert míg egyrészt sokkal közelebb álló feltevés, hogy német forrást tanulmányozott, másrészt az események oly nemű csoportosítása mint Fesslernél, nincs meg többi történetirónknál, az pedig nem képzelhető, hogy Hugo eredeti forrásművek alapján ép úgy állította volna össze az adatokat, mint Fessler. Fessler szépen, néhol kötői lendülettel irja meg a Hunyadiak történetét, úgy hogy szinte magától kinálkozik költői feldolgozásra. Drámairóink közül nem egy fordult hozzá, pld. *Kisfaludy Sándor* Hunyadi Jánosában egész jeleneteket írt át szabad jambusokban belőle.[1] Hugo nem ragaszkodott ennyire forrásához; tények, tények egymásutánjának és Mátyás jellemének átvétele bizonyítja, hogy Fessler munkáját jól ismerte. Már pedig Fessler bármennyire rokonszenvez különben a Hunyadi családdal, helytelen alapon áll, mikor Mátyás uralmának dicsőitése mellett folyton hangoztatja, hogy Mátyásnak nem volt joga a trónra, mert Magyarország Albert halálával megszünt választó királyság lenni. Szerinte Mátyás mindjárt uralkodása kezdetén a főurak megfékezését czélozta minden tettével s már az 1458-ki országgyülésen: »*Senkinek sem volt bátorsága ellene szólani, az egyetlen, ki megtette volna, a világosvári börtönben ült.*[2] Hogy mi köze az ilyesforma felfogásnak a Hugoéhoz, látni fogjuk.

Czifra csörgő sapkában vezeti elénk a költő Mátyást, amint a budai várpalota kertjében Podjebrád leányával mulat. Tréfáik közben ismerjük meg Mátyásnak a lányka iránti vonzalmát, halljuk a fogadást, melyet egymásnak tesznek: a ki trónra jut, a másikat magához emeli fel. Szilágyi és Vitéz zavarják meg mulatozásukat. Szilágyi öcscsét el akarja az udvarból vinni, ha már Lászlót Gara Mária iránti szerelme ott marasztja. Most is Szilágyi ellenére ott tartja öcscsét, hogy a király tiszteletére rendezendő játékokban részt vegyen. Közben fellép Ágnes, Katinka unokatestvére, ki a király kedvese, de Mátyást szereti és Podjebrád meg László király beszélgetéséből megtudja, hogy a király házasodni készül. Most Gara és Giskra a Hunyadi fiuk cselszövényét tárják fel a király előtt, kik őt — állítólag — meg akarták öletni. Kilián az udvari bolond, bizonyítja ugyan ártatlanságukat, de a megrettent király mindkettő elfogatását rendeli el.[3] Eddig az első felvonás.

Egy régi történet befejezése előtt állunk. László királynak a Hunyadiak iránti régi ellenséges indulata koholt gyilkossági terv alapján ujra feléled s Hunyadi László közel vesztét sejteti velünk. A Hunyadi fiuk elfogatása az egész, a mi az első felvonásban történik. A többi részint zavaros, részint nem tartozik a cselekvényhez. Homályos Ágnes alakja, ki valami nemezisfélét sejtet. Nem tartozik a dráma eddigi menetéhez maga Mátyás sem. Azt mondja

[1] Fessler V. k. 37. l.
[2] Fessler ungyanígy írja le a Hunyady fiúk elfogatását, IV. k. II. r. 362. l.
[3] »A körülmények juttatják Mátyást a koronához.« M. Sz. Szemle, 1847. I. 9.

Szilágyinak, hogy neki az udvarban, bátyja oldalánál kell maradnia. Vajjon tehet és tesz valamit bátyja érdekében?

Nemes vetélkedésükkel kezdődik a második felvonás. Kapisztrán jóslatára gondolva, ki megjövendölte, hogy egyikük király lesz, versengenek egymással; mindegyik kész meghalni, hogy a másik trónra jusson. De Mátyás tenni is akar. A vallatásukra megjelent Gara előtt mindent magára vállal, mire Gara őt börtönbe küldi, Lászlót pedig a királyhoz vezetteti. A király nem bizonyos László bűnében, csupán Garában bízik, mert:

Ő részrehajlatlan, mert bárha mint
Saját fiát szerette Hunyadit
Mégis hű lesz hozzám, mint —

Kilián (közbe vág)
Istenéhez!
De még hivebb, mint Ábrahám istenhez,
Mert ő majd két fiát áldozza néked —

»S azon fölül leányát« — mondja a hirtelen belépő Ágnes, ki apját jött vádolni. Gara pár szavával azonban ujból hatalmába ejti a királyt. Gara ugyan inkább Mátyás ellen áskálódik, de a király:

Nem ő — ő még ifjú — fogoly maradjon
Csak a bán nagyravágyó — s el fog esni!

Hogy mit határozott, Ágnestől tudjuk meg, ki Mátyást jő kiszabadítani börtönéből. Elmondja bátyja lefejeztetését, mit Mátyás sem neki, sem Szilágyinak nem akar hinni. Csak barátjának, az udvari bolondnak ad hitelt. Fájdalmában földre roskad, aztán minden menekülésre intő, könyörgő szó ellenére kész végzetével szembe szállni, s boszújának művét az udvarnál végrehajtani.

Hunyadi Lászlónak, vagy ha úgy tetszik V. Lászlónak tragédiája fejeződik be e felvonással. Mert bár az első nem cselekvő személy, a másiknak tragikus bukását pedig csak mintegy sötét éjjel, felhőkön keresztül messzirül felvillanó villámfényt látjuk, hallva Ágnes szavait:

Gyermek! tanuld meg hát mi a boszú
A bántott hölgytől, ha Prágába mentünk:
Mert a király soha vissza nem jő vélünk! —

mégis e kettőnek története a harmadik felvonásig a dráma. Ők nem tesznek ugyan semmit, de minden velük történik. Mátyás szintúgy nem cselekedett. Az ő és Gara közötti küzdelemnek alapja meg van ugyan; a küzdelem, később tovább is folyik, de a boszút a királyon nem Mátyás hajtja végre, hanem Ágnes. És pedig minden igazabb ok nélkül, mert Mátyás iránti szerelme nem elég ok. Ha Lászlóba tette volna szerelmessé a költő, mint később *Dobsa*

V. Lászlójában, akkor érthető volna a király halála s Mátyás trónrajutása nem tisztára a véletlen műve.[1]

A király halálát a III. felvonáshan tudjuk meg Mátyás és Katinka beszélgetéséből. Mátyás Podjebrádnál hazája után vágyódik. Magyar küldöttség jő s Szilágyi tudtára adja királylyá választatását. Mátyás rögtön megkéri Katinka kezét és mindnyájan Magyarország felé indulnak.

A határon táborozik Gara serege, készen a Mátyás elleni harczra. Ott van Kilián és Ágnes is — hogy jutnak ide? — s felajánlják segítségüket, ha elbocsátja őket a táborból. Gara inkább bízik a bolondban, akit útnak is ereszt; Ágnest bosszúja eszközének akarja felhasználni, ha a király őt legyőzné.

Gara táborából az országgyülésbe jutunk. Mátyás királyi esküje után a rendek segítségét kéri a török ellen. A főurak nagy része, Szilágyi is, ellenzik tervét. Előbb a belső ellenséggel, Garával kell végezni. Heves vita fejlődik, melynek végén a király ellenszegülő nagybátyját fogolyként viteti Világosvárra.

A IV. felvonásban egy teljesen fölösleges epizódjelenet után (mely a szinpad számára készült kéziratból kimaradt[1] Kilián ismerteti meg a királylyal Gara terveit s elkéri gyűrűjét, hogy evvel a lázadókat a király hűségére térítse. Lábatlannak, ki Gara csele folytán Szilágyi megöletésére kapott parancsot, meghagyja Mátyás, hogy nagybátyját elébe vezessék.

Mátyás táborából Garáéba megyünk. A főurak nagy része, kik csak Szilágyi elfogatása miatt hagyták el a királyt, készek Mátyás pártjára állni. Gara észreveszi érzelmeik változtát, körülkeríti seregével a tanácskozók sátorát s már csaknem tusára kerűl a sor Kanizsay és Gara emberei közt, mikor jelentik, hogy Mátyás megtámadta a segítő német hadat; ennek védelmére siet most Gara.

Szilágyi találkozik öcscsével. Csakhogy míg ez kitárt karokkal fogadja bátyját, az öreg csupán szolgálatát, szeretetét nem ajánlja fel királyának. Hiába fejti ki Mátyás látszólagos hálátlanságának igaz okait, tárja fel fájdalmát, a trón sok baját és gondját, — hajthatlan marad. Megérkezik Katalin s vele egyidőben a legyőzött, megalázott Gara. Bocsánatért könyörög s a király a sokat szenvedett haza érdekében megbocsát neki. Csak Szilágyi áll még rendíthetetlenül megkegyelmezettek és kegyelemosztó között. Mátyás átadja neki a pápától nyert kardot, határozzon ő béke és háboru felett és aztán távozni készül. Az őszt az utolsó tett megindítja; visszahívja öcscsét:

Jer mellemre jer!
Mert nincsen ég már a világ felett,
Keblembe szállt le végtelenségével
Megengesztelni a szivet, mely illyen
Királyt teremte. Ó Mátyás öcsém
Te vagy valóban — egy magyar király!

[1] *Nemzeti szinház kéziratlára*, 155. sz.

Az utolsó két felvonás drámai jelenetek sorozata; majd mindegyik színben uj bonyodalmak csiráit látjuk, de ezek mindegyikének kifejlődését nem. A Gara és Mátyás közötti küzdelem, melynek alapja már az első két felvonásban meg volt, itt tovább folyik. A küzdelembe belevegyülnek Kilián és Ágnes. De minő küzdelem, minő összeütközés az, melyben az ellenfelek sohasem állnak szemtül szembe? Mert a jelenet, mikor Mátyás az országgyülésen az egész főuri renddel szembe száll, más térre vezeti már a cselekvényt. Gara nem mint e rend képviselője áll vele szemben. Régi családi gyűlölet, boszuvágy az elkövetett bűnökért késztik a királyt a Gara elleni küzdelemre: vele koronájáért harczol. S a küzdelem befejezése: a bocsánatadás, nem felel meg a harcz jellegének. Elkeseredettebb, ádázabb volt ez elejétől kezdve, semhogy ily kimenetel el volna képzelhető. A király megkegyelmez Garának, bátyja meggyilkoltatójának, mert jelleme oly változáson ment át, hogy szivesen hajlandó bárkivel szemben bocsánatra. Ha Mátyás jellemének e bizonyos irányu átalakulása megokolt is, a Garának, trónja legnagyobb ellenségének, adott bocsánat nincs helyén épp akkor, mikor nagybátyjával, trónja megszerzőjével békül ki.[1]

De Mátyás utolsó Garához intézett szavai sejtetnek valamit

Főképen őrizkedjél felszakítni
A szemfödélt Hunyadnak emlékéről,
Mert amidőn Hunyad felébredend,
Szemednek éjbe kell borulnia.

Egy sugár, mely bevilágít a költő terveinek homályába! Tán a trilógia harmadik részében nyert volna e küzdelem, mely kezdetétől fogva tragikus jellegű, valóban tragikus befejezést. A szenvedély, mely Mátyást a Gara elleni harczra indítja, sokkal hatalmasabbnak, korlátlanabbnak látszik már bátyja életében is, semhogy a kiengesztelődés színjátékát engedné vele eljátszatni. Vagy ha ez mégis megtörténik, csak a körülmények hatalma, s jellemének ezek hatása alatt történt megváltozása hozhatta létre — időlegesen. A küzdelem folytatása s tényleges befejezése csak később történik meg.

Ugyancsak későbbre, vagyis a trilógia harmadik részére volt fenntartva annak a küzdelemnek teljes megoldása, melybe Mátyást a nagy országgyülési jelenet sodorta. A korlátlanságra törekvő uralkodó küzdelme ez a jogukat tudó és érvényesíteni akaró főurak ellen. A trilógia e részében a küzdelem nem fejlődhetik ki teljesen s nem válhatik egyik félre sem végzetessé, mert a főrendek képviselője Mátyás nagybátyja: Szilágyi. Ismét ujabb bonyodalom s az egyedüli, mely megoldásra lel. Mátyás szivében a bátyja iránti szeretet s az uralkodó megsértett önérzete küzd. E küzdelem befejeződik, de azáltal, hogy nagybátyjával kibékül, a főrendek

[1] Hibáztatja ezt már az *Életképek* is, 1846. 24.

elvesztik vezetőjüket s míg a kisebb szabásu bonyodalom csomója feloldódik, addig a nagyobbé a darab végén is még mindig összekuszálódva áll előttünk.

Messzire mennénk, ha az itt-ott mutatkozó nyomok alapján Hugo meg nem írt drámáját képzeletben meg akarnók alkotni. De ha az utak, melyek a költői alkotások földjén vezetnek keresztül, végül homoktengerben vesznek is el, látjuk, hogy ez utak mindegyike egy irányban haladt. A Mátyás és Gara közötti küzdelem befejezetlensége, valamint a Mátyás és Szilágyi közöttinek befejezése s viszont a főurakkal történt összeütközés kifejlődésének megoldatlansága, mind oda vezetnek bennünket, hogy a trilógia harmadik részét olyasformának képzeljük, melyben a két még be nem fejezett küzdelem egyesül s Mátyás Garával, mint a főrendek képviselőjével találja magát szemben. Tán feltevésünk hamis, következtetésenik tévesek, tán a költőnek más tervei voltak, de kiinduló pontjaink — t. i. a drámában meg nem ol 'ott bonyodalmak — egész helyesek voltak.

A nagyszabásu konczepczió megalkotását Hugo kissé elsiette.[1] Műve »királydrámává« lett, akárcsak Grabbe drámái s Mátyás jellemét kivéve, még a jellemalkotásban sem ismerszik meg a Brutus és Lucretia jeles költője.

V. László, Hunyadi László és Kilián (afféle Shakesperei bolond) jelentéktelen alakjait mellőzve, Gara érdemli meg figyelmünket. A jó indulatot és őszinteséget színlelő barát, az elkeseredett ellenség, főkép abban a jelenetben, mikor Mátyás börtönbe jut s már-már biztosra veszi diadalát, a legmesszebb menő terveket és ármányokat szövő, s ezeket biztos kézzel kivinni akaró, de a mellett nagyravágyó, hiu és elbizakodott főur, — mindezek erős és jellemző vonásokkal vannak rajzolva alakjában. Kár, hogy a hatásos összeütközés,[2] melyben a nagyralátó főur és a szerető apa kerül ellentétbe egymással, nem nyer befejezést.

Gyöngéd és finom vonásokból alkotta meg a költő *Katinka* alakját. Az udvar romlott légkörében az egyedüli üde virág, melynek illatát a korán érett, de melegen érző Mátyás mohón, gyönyörrel szívja magába. Tréfái, enyelgése jó kedvre hangolják Mátyást komoly gondjai között is, szelid érzésekkel telt szive bátorságot is rejt magában, hisz ő az első, ki a börtönbe került Mátyást megszabadítani akarja, megédesíti neki a perczeket, melyeket Podjebrádnál tölt. Nem csoda, hogy ép' azok a jelenetek, melyekben Mátyás és Katinka viszonya oly bájos és költői színekkel van festve, így különösen a börtönjelenet, hozzáadva a Mátyás jellemzésében mutatkozó sok erőt és eredetiséget s mindannak kerülését, mi a külső, színi hatást előmozdítaná, voltak okai annak

[1] A két drámát mintegy négy hó alatt írta meg, pedig a nyelvvel való küzdés is akadályára volt.
[2] II. felv. 8. jelenet.

a nyilatkozatnak, melyet Hugo e drámájáról — bár kétségen kivül gyöngébb korábban írt és későbben színrekerült darabjainál — egyik kiváló műbirálónk, *Erdélyi János* tett: »Hugo Károlyban sok tehetséget látunk, melyet habár kiképzett drámainak nem nevezhetünk, de költőinek általánosan, igen.[1] A *Matildok* és *Chiosi Dianák* botrányos kétértelműsége után szivesen üdvözölte a tisztább költészet birodalmának utjain járó költőt akkor, midőn a sajtó legnagyobb része az országgyülési jelenet politikai és történeti oldaláról elmélkedett. *Színi irodalmunk helyesebb utra térésének jelét látta Hugo e drámájában.* »Eltörlése szóval és tettel annak a ferde iránynak, mely a színi hatást első helyre teszi«,[2] — volt a jelszó, melyet Hugo első fellépésével adott tán tudtán kivül ki, mely azonban csak többi darabjainak színrehozatala után kezd tért hódítani.

Mátyás jelleme sokban emlékeztet Brutuséra. A furfang, melylyel nagy tettekre hivatottságukat színlelés leple alatt takarják el, lényegében mindkettőnél ugyanaz, csak a kivitel más. Brutus tényleg a bolondot játsza, Mátyás a bolondos gyereket. Brutust senki sem ismeri igazi mivoltában, Mátyásról ellenség és jó barát tudja, mi rejlik álarcza mögött. De mégis ez álarcz menti meg Mátyást bátyja sorsától. Gara éles szemét nem kerüli ki tettetett könnyelműsége, Vitéz jobban ismeri tanítványát, Szilágyi jobban hugának gyermekét, semhogy hinnének neki. De tévutra vezeti ez álarcz — a királyt. László csak játszótársát látja Mátyásban, azt nem is képzeli, hogy a fiú valaha ártalmára lehet, s azért nem hajt Gara szavára, ki inkább óvja őt Mátyástól. Furfangja így megmenti életét. Nem mintha az élet oly drága, oly fontos lenne neki, hogy bátyja halála árán is meg akarná tartani. Hisz, mikor bátyja megmentéséről van szó, minden vádat, mit László ellen emelnek, maga ellen fordít, minden tettnek, mit László követett el, magát vallja kutfejének, nemes és önfeláldozó a veszély pillanatában ép ugy, mint óvatos és eszes volt a veszély közeledtekor. Még egy két vonás egészítse ki Mátyásnak az álarcz mögött rejlő jellemét: anyja és hazája iránti határtalan szeretete, ifju korát meghaladó felvilágosultsága és bölcsesége s előttünk áll már az első két felvonásban a magyar koronára méltó Mátyás.

De már a dráma első részében megnyilatkoznak azok a tulajdonságai is, melyek később heves küzdelembe sodorják: a saját szellemi erejében való elbizakodottság és akaratának hajthatatlansága. Honnan vette az előbbi tulajdonságot a költő? Majd minden nagy szellem tudatában van szellemi felsőségének, — de nem igen érezteti. Erős akaraterőről, kényuraságra való hajlandóságról talált egyetmást forrásában a költő, de a minduntalan szavakban is megnyilatkozó elbizakodottságról nem. E tulajdonságot

[1] *Magyar Szépirodalmi Szemle*, 1847. 9. sz. 140. l.
[2] *U. o.* 141. l.

Hugo saját magából merítette. Mátyásnak az a színlelése, mely Brutuséval rokon, szintén a költő egyéniségéből fakadt. Ő maga volt az, ki egyideig nem mutathatta magát valódi czéljaival, igaz alakjában senki előtt s közöny, tudatlanság álarcza alatt kellett várnia az időt, mikor megjelenhetik.[1] Ez a színlelésre, tettetésre, a nagyságnak sejtetésére való hajlam, mely most még költői termékeiben zavartalanul jelenik meg, később lelke beteges állapotának zavaros és homályos folyománya lett. Az elbizakodott Mátyás, senki egyébb, mint az elbizakodott Hugo. Csakhogy míg a költő hiú elbizakodottsága életének tragikumává lett, addig Mátyás egyéb tulajdonságai ellensulyozván ez egy már-már uralkodni kezdő szenvedélyt, végül a darabban lelkének harmóniáját teremtik meg.

Mátyás akaratának hajthatatlansága oka annak a küzdelemnek, mely közte és *Szilágyi* közt fejlődik. Szilágyi jellemére már a történet kész egészet adott a költőnek, neki nem is volt más feladata, mint hogy a jellemet az események menetébe illeszsze be. Hugo teljesen *Fessler* nyomán jár, ki így írt[2] Szilágyiról: »Az aggódó gondosság, melylyel a merészet (Mátyást) előrehaladásában feltartani akarta; a hevesség, melylyel tiszteletet, elfogadást és tetszést követelt véleményének; a szilárdság, melylyel határozatai mellett állandóan megmaradt . . . . elviselhetetlenné tették a király előtt.« Hugo finom tapintattal a nyiltságot és őszinteséget adta e jellemhez. Szilágyi nem fondorkodik soha királya ellen, s mikor öcscse részéről hálátlanságot tapasztal, akkor is megtartja választott királya iránti hűségét. A küzdelem a III. felvonásban indul meg. Mátyás az érte jött küldöttségnek Katalint, mint menyasszonyát mutatja be.

Podjebrád.
Szegény leányom, végy tehát bucsút.

Mátyás.
Szegény tehát király menyasszonykája?

Podjebrád.
Tehát —

Vitéz.
Királyom!

Szilágyi.
Mátyás, mit jelent ez?

Mátyás.
Jó még sem lesz viszály: midőn amit
Mátyás igért, megtartja mint király.

Szilágyi (haragosan).
De sőt inkább szeretném a viszályt,
Mintsem feledje Mátyás a királyt!

[1] L *Psalmen* eines armen Poeten cz. verses könyve (Pest, 1847.) előszavát.
[2] *Fessler*, V. k. 35. l.

Mátyás.
Nagybátya se! — **Azért egyezz** bele!

Szilágyi (hevesen).
De ép mint nagybátyád nem engedem.

Mátyás (csendesen).
Mint jótevőt becsülnöm kell atyámat;
De gyámatyám mint soktevő nem kell.
Mert láttam én, minő boldogtalan
Azon király, kinek gyámatyja van.
Azért egyezz meg, kedves jó atyám.

Szilágyi.
Nem én! királyától hazánk kivánja,
Hogy az király leányt vegyen nejül,
Különben is te még ifjú —

Mátyás (szavába vág).
Király
Vagyok!

Sejthetjük e jelenet alapján, hogy még hevesebb összeütközésre kerül még a sor, a mi aztán az országgyülési jelenetben történik meg.

Közvetlen oka ez összeütközésnek Mátyásnak az a terve, hogy a fegyverszünetet kérő Mohamed ellen háborút indítson A tényt Fessler-ből vette át Hugo.[1]

»E közben Magyarországba az a hír jött, hogy Mohamed szultán nem sokára meghatalmazottakat fog küldeni, kik a királylyal fegyverszünetről és szerződésről értekezzenek. Ezzel szemben Mátyás a leghatározottabb idegenkedést tanusított, de az ő tanácsa, különösen Szilágyi megfontolásra ajánlották neki, hogy félni lehet, hogy a kedélyek jelenlegi háborgása belső zavargásokra adhat okot... Elégületlenül hallgatta ez előterjesztéseket Mátyás és merészen el is vetette azokat.« De nemcsak a tény maga, hanem a jelenetnek egész szelleme, Mátyásnak a főurak megtörésére irányuló minden tette Fesslerre vezethető vissza, ki művében éppenséggel nem rokonszenvez a főuri renddel.

Mátyás előadja szándokát az országgyülésen. A főurak nagy része, Szilágyival együtt, ellene van. A kincstár üres voltára, a belső zavarokra hivatkoznak. *Perényi,* a kincstárnok, mond leghevesebben ellent Mátyásnak s bár a király hadviselési jogára hivatkozik,

Perényi.
Ha mindjárt a halálba
Mennék is, mondanom kell, nem lehet.

[1] *U. o.* V. k. 27—28. l.

Mátyás.

Halálba mégy mindjárt, őrtiszt, vigyétek!

Az országnagyok tiltakoznak, hogy Perényi biróság hire nélkül végeztessék ki.

Mátyás

(feláll s az országnagyokat szemlélve, karját keresztbe teszi, lassu, de perczenként növekedő neheztelésssel, fejét rázva.)

És még sem lázadátok fel, midőn
Az a gyarló király, országnagyot
Biróság nélkül is levágatott,
Miként kutyát az utczán, — ugy-e bár?
S pedig Hunyad volt ott az áldozat.
Csupán fenyíték ily országnagyoknak,
Tüstént halálra hát e lázadóval,

(Míg az országnagyok megmerevedve állnak, Perényit az őrtiszt elvezeti.)

Őr!.. Vissza! (Perényi belép.) Nézzétek: ím a halál
Lépett be most hozzátok és jelenti
Mindennek, hitve kék ajakkal, hogy
Hatalma mint igazságom csak jobb
Kezemben van (leül). Itéljetek magatok
Tehát, mivel minden jogom mellett
Még álszinével jogtalanságnak sem
Hasonlítnék hozzátok. S most elétek
Tárom, hogy a királyi városok
Panasszal és jajjal fogadtak engem,
Mikép ezen tárnokmester tömérdek
Törvénytelen adót zsarolt ki tőlük;
S tulajdon pénztárába tette, a míg
Üresnek állitá kincstáromat —

(Perényihez)

E pénzt tedd vissza, honnan ellopád,
Adó volt az hadköltségekre szánva!

Perényiről ismét a török háborúra tér vissza a király. Most Szilágyi még hevesebben ellenzi a tervet; a Mátyás-párti főurat ért szégyen hatása alatt hálátlansággal vádolja öcscsét.

Mátyás.

Egyén iránt hálát nem ismerek,
Csupán az egy kedves hazám iránt,
Népem tett meg csupán királynak engem.

»Ki megtöri tisztségét, eltaszítja magától« — s midőn Szilágyi egész dühvel tör ki: »Gyerek vagy és hálátlan egy gyerek!« — a főurak tompa bámulatának közepette fogolyként viteti Világosvárra bátyját.

Sok drámaiság, sok erő van e jelenetben. Mátyás alakja

imponálólag emelkedik ki az országnagyok közül. Nyugalma nagybátyja hevességével szemben szinte a fönnség benyomását teszi ránk, minden szó, mely ajkát elhagyja, érezteti velünk, hogy a költő valami nagyot akart elibünk állítani, olyat, mi az ő lelkét teljesen meghódította s minek mindnyájunkat rabjává kivánt tenni. És végeredményben még sem az lesz a hatás, melyet a költő óhajtott reánk gyakorolni. Az ő lelkében a *hatalmas* király alakja, elnyomta az *igazságos* Mátyásét, a mienkbe pedig sokkal mélyebben van az utóbbi bevésve, semhogy a jelenet költői szépségei mellett is történeti tudásunk fel ne lázadna az igazságos és méltányos király ily háttérbe szorittatásának láttára. Mert hiszen ha a történet nem egy valóban zsarnoki vonást mutat is ki Mátyás jellemében, »a költőnek nem úgy kell feltüntetni a tárgyat, ahogy azt a történeti kritika felismerte, de úgy, mint az illető közönség tudalmában él.«[1]

Ilyesféle felfogás a darab előadásakor még inkább jogosult volt. Nem csodálható, hogy az átalakulás küszöbén álló ország főúri elemeit érzékenyen sértette Mátyás királynak ilynemű szerepeltetése. Nem csodálható, hogy a mágnások nagy része a darab első előadása alkalmával megbotránkozott a két főúron elkövetetett erőszakoskodáson s e jelenet után tüntetőleg távoztak a szinházból.[2]

A szándék, hogy a nagy akaraterőt és czélt tüntesse fel, vezette oda a költőt, hogy Mátyás királyt sokak szemében zsarnokká tette.[3] És éppen ez a hiedelem indította őt arra, hogy *Alkotmányos szellem* czímen a felmerült téves nézetek felvilágosítása czéljából egy röpiratot irjon, mely röpirat azonban a maga idején nem látott napvilágot.[4] Ebben főkép azt bizonyítja, hogy Mátyása minden tettében alkotmányosan járt el, »mert neki meg volt törvényben adva a joga, hogy szabadon cselekedjék a hadviselés ügyében, de ő még sem akarta egyrészt a szerénység, másrészt az emberiesség határait átlépni. Neki sejtelme volt arról, ami 400 év multán indul teljesedésbe: az alkotmányos szellemről.« Hosszu politikai fejtegetésének az a veleje, hogy Mátyás a nép

[1] *Greguss: Rendszeres széptan*, 76. l.

[2] *Falk Miksa* a *Magyar Szalon* 1888. XII. számában (358—373. l.) *A pálya kezdetén* cz. czikkében érdekesen beszéli el a Magyar király első előadatásának történetét. Az országgyülési jelenetet úgy kellett volna a költő intentiói szerint előadni, hogy Mátyás király személyesítője nyugodt és fönnséges, Szilágyié pedig indulatos, szenvedélyes legyen. Egressynek nem készült el idején díszmagyarja, s azért megfeledkezve magáról éppen nem mérsékelte magát haragjában, míg Szilágyi-Szentpétery természettől flegmatikus lévén, szelid megadással tűrte a király támadásait. »Midőn a jelenet végén Mátyás király rákiált: El vele, Visegrádra! — minden ember önkénytelenül azt mondta magában: No ezt a szegény öreg még sem érdemelte! — a mágnások megbotránkozva felkeltek helyeikről, tele indignációval a miatt, hogy a magyar nemzeti szinpadon így állítottak oda egy magyar főnemest és tömegesen hagyták el a szinházat.« (Igy beszéli el a dolgot maga a költő is a *Constitutioneller Geist* cz. röpiratában.)

[3] *Honderü*, 1846. 23. *Pesti Hirlap*, 1846. 686. sz. *Életképek*, 1846. 24. sz.

[4] Megjelent a *Füchtel* 1868—70. évfolyamaiban.

alapján állott a hatalmaskodó, dölyfös oligarkhia ellenében s Hugo darabjában a nép és arisztokráczia közti küzdelemnek (mely mostanában dől el a nép javára) kezdetét akarta bemutatni. Csakhogy éppen az legnagyobb hiányossága darabjának, hogy a nép egyáltalán nem játszik szerepet benne. Igy aztán a röpirat is inkább többé-kevésbbé alapos tanulmányokon nyugvó politikai értekezésféle, mint a darab magyarázata.

Az összeütközés, mely Szilágyi és Mátyás közt jött létre, gyorsan emelkedett a legmagasabb fokig, hol egyiknek vagy másiknak tönkre kell mennie, hacsak egyik a körülmények hatalma előtt meg nem hajol. Mátyás tör egyediségében az egyetemest képviselő Szilágyi ellen. Szivében szeretet, hála s az ifjuságában is hatalmas király büszkesége és megsértett önérzete küzdenek. Egy váratlan esemény jő közbe. Gara cselszövénye csaknem elveszti Szilágyit. A király megrémülve értesül erről.

Mátyás (ijedten).
Mit?! Foglyod hol van? (gyorsan) Él Szilágyi még?

Lábatlan.
Még él, uram király!

Mátyás (nyugodtabban).
Hát mit hozasz?

De ez esemény hatása alatt belátja azt is, mily közel volt már felindulásában ő maga is ahhoz, hogy nagybátyja életére törjön. A tudósitás megdöbbenti s egy pillanat alatt irányadólag hat jellemére. Az ifjú szenvedélyes büszkesége a férfiu erélyévé változik át; akarata nem törik meg, de meghajol s evvel szépen megfér a szeretet, melylyel nagybátyját szivére öleli. Mátyás erővel teljes, szépen átgondolt jellemzése miatt csak sajnálható, hogy a trilógia harmadik része nem készült el; melyben jelleme tovább fejlődését láthattuk volna.

* * *

Alig van Hugo életében percz, alig van munkálkodásában siker, melynek öröme tiszta és zavartalan lett volna. Sokban hozzájárult ehhez saját egyénisége. Nem tudott egy körben sem megfordulni a nélkül, hogy önmagával tetszelgő elbizakodottsága, bizonyos ellenszenvet ne keltett volna személye iránt. A kik közelebbről ismerték — ilyenek pedig igen kevesen voltak — tudták, hogy az elbizakodottság jó része jogos önvédelemből származott. Bécsben tartózkodása alatt akárhány hirlapnak öröme telt benne, hogy apróbb czikkekben gúnyolódtak az irodalomba váratlanul becsöppent és egyszerre nagy igényekkel fellépő költőn.[1] Természetesen

[1] A *Humorist (szépirodalmi hetilap)* még Pesten tartózkodása alatt sem szünt meg bosszantani a költőt. A Br. és L. pesti német előadásáról gúnyosan így ír: »Pesther Theater: Dramatische Assekuranz für schlechte Stücke.« (1845. 310. sz.)

ily támadásokkal szemben ő sem maradt szótlan. Ahol és amikor csak alkalma nyilott, védte magát, drámáit és általán kiváló költői hivatottságát. Hiúsága adta meg e védelemnek különös módját, úgy hogy az egész úgy tűnt fel, mintha élvezet volna számára az, hogy magáról beszélhet. Pedig közvetlen oka az önvédelem volt. Az apró-cseprő bosszantások, melyeket más tudomásul sem vett volna, érzékeny természetére mind hatással voltak. A mint szivesen fogadott bárkit barátjának, ki hiúságát bármi módon legyezgette, épúgy, a ki csak valami csipősebb megjegyzést koczkáztatott meg róla, ellensége volt. S az ellenségek, hírnevével együtt folyton gyarapodtak. A ki nyilvánosan működik, nem kerülheti el a kritikát, s nem valószinű, hogy mindenki ellensége volt, aki a Brutus és Lucretiát nem helyezte Shakespere mellé. De ő ezeket mind, mind irigyeinek, ellenségeinek tartotta. S az ismert és ismeretlen, látható és láthatatlan ellenségek ellen küzdött folyton folyvást. Küzdelem, mely állandó lelki izgatottságban tartja a küzdőt, s melynek napról-napra erősebb heve, napról-napra merészebb állításokba, majd később hiú képzelődések egész szövevényébe bonyolítja. Hogy megszaporodtak, mily óriásokká nőttek 10—15 év után ez ellenségek! Az irodalmi térről a politikaira mentek át; a világnak nem volt más gondja csak Hugo Károly és Hugonak vállain egy világnak a gondja!...

Mikor Pestre jött, az önmagával való foglalkozás és elteltség már teljes mértékben meg volt benne. Azt hitte, itt is sokan áskálódnak és ármánykodnak ellene. Hogy is vethette volna el különben a drámabiráló bizottság az ő Egy magyar királyát, melynek nyelve Vörösmartyéval versenyez! Ismét ujabb ellenségek, a kik ellen védekeznie kell. Most azonban már nem is lett vón' szüksége ellenségekre, hogy elbizakodottsága megnyilatkozzék. Körülményei nagy befolyással voltak lelkének arra a tulajdonságára, melynek csirája meg volt benne, de melyet csak a szokás hatalma fejlesztett ki egészen. Hiú volt ifjuságától kezdve, de ha mindig oly tárgyról — önmagáról, költészetéről — kellett beszélnie, mely közvetlenül érinti hiúságát, nyilvánvaló, hogy a hiúságnak a betegesség bizonyos fokára kellett előbb utóbb eljutnia. Pesten már közel jár ehhez. Legjobb ismerőseinek egyike, ***Egressy Gábor*** írja róla: »Hugonak az embernek kedvencz elmélkedési tárgya Hugó a költő.«[1]

Az ellenszenven kívül, melyet ily viselkedés lépten-nyomon felkelt, volt még egyéb oka is szerencsétlenségeinek. Sohasem vett fáradtságot és időt magának, hogy a viszonyokat, melyek közé jutott, eléggé tanulmányozza, környezetével s annak igényeivel számot vessen. Ha csak kissé belemélyed saját nemzetének szellemébe, gondolkodásmódjába, érzésvilágába, dehogy tévelyedett volna el annyira, mint a hogy az Mátyás király jellemrajzában

[1] *Életképek,* 1847. 15. sz.

csakugyan megtörtént vele. Ki kételkedik azon, — ki életét ismeri — hogy tiszta szándék vezette? Nem zsarnokot akart ábrázolni, hisz ő maga már huszonkét éves korában zsarnokok ellen szállt síkra és mégis joggal mondhatta róla a *Pesti Hirlap*:[1] »Mátyás király nem annyira király a darabban, mint makacs, hajthatatlan zsarnok.« Pedig nem rosszakarat sugallta e sorokat. Ugyanott magasztalással, valóságos himnuszszal üdvözlik a költőt, kit a magyarság ujra visszahódított magának. De a hiba már megtörtént a költő részéről s ki volt zárva a mód, hogy jóvá tehesse. Sokkal nagyobb befolyásuk volt a megsértett arisztokratáknak a szinház vezetőségére, semhogy óhajukat megtagadhatták volna. Igy történt aztán, hogy az Egy magyar király, melynek költői szelleme szinte az újság ingerével hatott a titkokkal és borzalmakkal, felhajhászott rúttal és különössel telt szinházi levegőhöz szokott közönségre, a szokásos négy előadás után letünt a nemzeti szinház műsoráról.

DR. KŐRÖS ENDRE.

[1] *Pesti Hirlap,* 1846. 686. sz.

FAZEKAS MIHÁLY.

— Második közlemény. —

A nélkül, hogy bármi módon vágyott volna is rá: Fazekas csakhamar Debreczen egyik ünnepelt költője, Földi s Csokonai halála után az egyedül magasztalt költő lőn. Versei, ha nyomtatás alá nem kerülnek is, kéziratban találnak új bámulókra. A conservativ debreczeni szellem örvendve nézte helyiérdekü költőjét, kinek röptét képes követni, a kinek szelleme — ha nem is az eszmék, de legalább a költői nyelv tekintetében — szintoly orthodox, a minő az egész Debreczené. Botanicai tudománya az itt alkalmazott nyelvi ujítások daczára is, imponált a közönségnek s növelte már megállapított hírnevét. Annak a csekély irói csoportnak, mely Csokonai halála után Debreczenben működött, vagy legalább érdeklődéssel vett részt a szellemi mozgalmakban, Fazekas volt elismert feje. Csokonai halála után ő és Szentgyörgyi, a nyelvész-orvos tartják fenn az összeköttetést Kazinczyval, ki annak előtte Földivel s Csokonaival is sűrűn levelezett. E kapcsolat — Debreczen zárkózott jellemére nem is tekintve — már természetök különbözősége miatt is nem lehetett szorosabb, őszinte vagy meleg. Gondolkodásuk megférhetetlenségét Kazinczy utólag be is látja. »Egész életünkben nem jutunk mi együvé a gondolkodásban«, irja Fazekasról Nagy Gábornak, 1806. szept. 29-én.[1] Mindamellett sokáig jó viszonyban vannak. Kazinczy személyesen megösmerkedik vele, s mint »Debreczen jobb fejei« egyikét tiszteli, becsüli; s leveleiben untalan üdvözletét küldi. Fazekas hasonló udvariassággal viseltetik a mester iránt: ügyes hexameterekben gratulál Iphigeniája születése alkalmából (1805. aug. 20.)[2] s udvarias bókkal kiván szerencsét Kazinczynak:

». . . buja szirmokkal koszorúzva derült ki Virágod
A nagy eszek pompás tábláján, — s ihol immár
Magvát is meghozta . . . stb.

[1] Váczy kiadása, IV. k. 340. l.

[2] Váczy kiadása: Kazinczy levelezése III. k. 414. l. Fazekas versei közt nincs meg.

Kazinczy hasonló udvariassággal válaszol, azonban elösmerő bókjait alig tekinthetjük egyébnek udvarias szólamoknál. Fazekas, ki ortholog s Napoleongyülölő volt, szintén aligha kedvelte a neolog s Napoleon győzelmeit örvendve ujságoló széphalmi bölcset. Bár Kazinczy Csokonai munkái kiadásában s szándékolt gyökeres átjavításában Fazekas segítségét hizelgő módon kéri fel[1] s bár őt szeretetreméltó (noha sokban akarva paradoxus) embernek tartja: barátságuk sem melegebb, sem tartós nem lehet. Meghidegül az, mikor 1804-ben Fazekas a nagy becsvágygyal megirt Lúdas Matyira Kazinczytól kicsinylőn jóakaratu birálatot kap; szét is szakad végkép az Arkadia pörben, hol Fazekas ki tudja mióta táplált boszankodását önti ki — bizony nem a legszebb módon — »városa rágalmazójára«. Valóban, ez irodalmi pör a maga naivságában a mai olvasónak szinte comicus olvasmány számba mehet. Eredetét, lefolyását (különösen *Váczy János* értekezéséből[2] jól ösmerjük. Kazinczy régóta kedvvel gúnyolta a debreczeniek conservativ orthologismusát, s nem mulasztott el egy alkalmat sem, melyben töviseit Debreczen ellen fordíthatta. Debreczent tette felelőssé Csokonai haláláért, de nem méltányolta magát Csokonait sem, s a *Magyar Kurirba*[3] irt necrologjában legalább is gyöngédtelenül utalt a most elhalt Csokonai »affectált és nem affectált misanthropiájára, melyből emberi szeretet s affectált cynismusára, melyből aestheticai lélek« sugárzott ki. Már e gyöngédtelen megjegyzés, mindjárt a frissen hantolt sír felett, — mint az Szentgyörgyinek Kazinczyhoz 1805. márcz. 19-én irt leveléből s Kazinczy több leveléből is kitünik, nagyon bántotta a debreczenieket,[4] s bántotta az is, hogy Csokonai munkái kiadását a neolog mester »autokratori hatalommal«[5] jóeleve magának foglalta le. E kiadás épen ezért nem is jött létre. Kazinczy egy év mulva *Kultsár István Hazai Tudósitásaiban*[6] Csokonai sirköve ügyében teszi meg ösmeretes indítványát, melyre — a többek közt — rávésette volna a végzetes mondást: »Árkádiában éltem én is«. A Kazinczyra mindenben gyanakvó Debreczen csodálatraméltó egyértelműséggel ez ártatlan mondatocskában azonnal Csokonai ellen intézett sértést látott, s azt *Barthelemy* egy mondásával *(Anacharsis utazásából):* »Les paturages y-sont excellens, sourtout pour les ânes«, jó szamárlegelőnek magyarázta. Hivatkozik is azonnal Barthelemy e helyére, méltatlankodó hangon, bár aláirás nélkül, a *Tudósitások*

[1] »Alkalmatosabb embert nem ösmerek, mint főhadnagy Fazekas Mihály urat« Kazinczy levele Szentgyörgyihez, III. k. 280. l. Lásd még Kazinczy leveleit Nagy Gábornak, 1805. febr. 18., márcz. 6. s Szentgyörgyinek febr. 10.

[2] Irodalomtörténeti Közlemények 1896. II. füzet.

[3] 1805. 15. szám, febr. 19.

[4] »Lehet — irja Szentgyörgyi — hogy Csokonai misantrop és cinikus volt, de más kérdés, szükség-e azt mindjárt halála után két ország előtt is ártatlanul is kikiáltani?«

[5] Kazinczy levelezése. (Váczy) III. 287. l.

[6] 1806. évf. 252. l.

292-ik oldalán *Kis Imre,* Vay Miklós generális-kamarásnak salétrom-inspectora, élénken kikelve Kazinczy ellen, ki »egy egész város betsületét ingerlő módon sértegeti.« Ez a naiv okoskodás, hogy t. i. Arkádia = jó szamárlegelő, nem csak Debreczen körében talált hitelre. A *Hazai Tudósítások* 1807-i IV. számában van egy vers Csokonairól, név nélkül, Somogyból közölve, melynek jegyzetében a szerző a magyar vidékeket tudákosan összeveti a görög tartományokkal: Euboeát Erdélylyel, Atticát Debreczennel, Megarát Patakkal, stb. »Somogynak jut Arkádia; van itt is makk elég; szamár ugyan kevés, de ló sok és számos jóravaló ménesek.« stb. Természetes, hogy az érdekelt Debreczen, mely Kazinczy-gyűlöletében e kérdésről nem tudott tárgyilagosan még gondolkozni sem, még erősebben hitte, hogy a Kazinczy indítványozta felirás sértés nem csak Csokonai, de az egész város ellen is. Fazekas — a művelt Fazekas! — szintén e véleményben volt s »megrágalmazott« szülővárosa ügyében 1806. szept. 23-án igen udvarias, de határozott hangon kér számot a városát ért sértésekért, s a Debreczent sértő gúnyos modorért. Kazinczy előtt e nevetséges ügyben ily komoly felhivás meglehetős comicus lehetett; pár erősebb kifejezésén is megakadt; belátja — mint már szept. 29-én irja Nagy Gábornak — hogy Fazekas gondolkodásával »egész életünkben« nem jut együvé; azonban pár hét mulva, okt. 9-én mégis válaszol. Válasza sajátos keveréke a kicsinylő gúnynak a Debreczenizmus, s a jóindulatnak Fazekas iránt. »Én azon többé megbotránkozni nem fogok — irja — ha Debreczen rajtam megbotránkozik; én azt, ha Debreczen meg nem ért, ezután mindég meg fogom érteni,« Ezután pár példát hoz fel a debreczeniek makacs s elmaradt vélekedései közül s végül udvariasan így fejezi be a levelet: »minden Debreczeniség és Antidebreczeniség mellett szeressük egymást s maradjunk barátok, főhadnagy ur! Éljen az Úr szerencsésen; köszöntse barátaimat s ajánljon kedves emlékezetekbe.« Fazekast épen nem elégítette ki e levél; bizonyára bántotta az itt is nyilatkozó gúny, s elkeseredése — mely talán magyarázható: hisz legjobb barátja emlékét, kedves szülővárosa jó hirét látta megsértettnek — menthetlen lépésre ragadta: Kazinczy bizalmával visszaélve, őt e hozzá irt levele bizalmas mondásai alapján gúny tárgyának teszi ki; közli a levelet, kellő módon bevezetve és commentálva, a *Hazai Tudósításokban.*[1] Czikkének hangja gúnyos, elkeseredett és megvető. Pár sora jellemzi az egészet: »Ezen Hazai Tudósítások XXX. Darabjában egy humánus Művész, felejtvén az artisztai büszkeséget, előlép a vászon megül, hogy magyarázatjait pirulás és megítéltetéstől való tartózkodás nélkül megtegye (Közli Kazinczy indítványát). Ezeket szólván neki rohan nem egy Valakinek (mert azt fejéhez és culturájához illetlennek tartja), hanem egy egész publicumnak, Debreczennek, s az ellen vad öklelődzéssel dúl-fúl.

[1] 1896. évf. 311. oldal. Debreczen védelme.

Mí búsíthatta neki a humánus művészt, hogy ily artisztához illetlen mozdulásokat tegyen, kitalálni lehetetlen.« stb. Ily hangon van megírva az egész »védelem«. Közli Kazinczy bizalmas sorait, csak azért, hogy vele Kazinczyt — legalább Debreczen előtt — nevetségessé tegye, a mi mások előtt annál kevésbbé sikerül, mert Kazinczynak a különben comicusan kicsinyes dolgokban csakugyan igaza van. (T. i. a rézmetszet csakugyan drágább, mint a radirozott tábla, Klopstock s Bürger csakugyan jó költők, mit a debreczeniek kétségbe vontak stb.) Majd az Arkádia szó sértő voltát egész tudománynyal igazolja: »Az Arkádiaiak Jupiter olympiai templomát kirabolták, mellyért minden Görögök előtt utálatosak voltak; görög példabeszéd: *πόθεν ἐν Ἀρκαδίᾳ σοφίστης ἢ φιλόσοφος* stb.« Végül dicséri városa magatartását ez ügyben. »Én nem győztem eléggé csodálni, melly hideg vérrel vették Hazámfijai ezen alatson rágalmaztatást. Szánták inkább annak szerzőjét, mint nehezteltek volna rá.« Maga e szenvedélyes védelem férfihoz nem méltó eljárásával az ellenkezőre vall.[1]

Kazinczy minderre két izben válaszol. Az 1807-i *Tudósítások* 44. oldalán megnevezi az első czikk (1806. 292. o.) szerzőjét, az »érdemes Férfit«: *Kis Imre* salétrominspectort; jó ügye érzetében az egész dolgot »üres polemiának« tartja, s szokott modorában gúnyolódva szánakozik az iró »Debreczeniségén s kisvárosi lelkén.« Fazekas támadását érzékenyebben veszi. »*Végső szavában a Debreczeni pörben*«[2] felindultan jelenti ki, hogy »ily ellenkezőre nekem nints fegyverem. Megvetéssel fordulok el tőle a Publicumhoz.« Majd maró gúnynyal fordul a »megrágalmazott Debreczen« felé: »Azonban Debreczen nem vétkes. Valóban nem az; elégtételképen vallom azt, nyilván és világosan. Mindazok a jámbor lakosai a megrágalmazott városnak, a kik kények szerint élnek egy napról más napra, a kik magokat tudományos dolgokba nem avatják, hanem az minden dolguk, hogy kimennek a piaczra s ezt kérdik: hogy feje a káposztának, s mire tartjuk azt a hitvány sertést? (quanti olus et far), mind azok, kik elég böltsek tudni, hogy az élte igazán jól napjait, a ki úgy suhant bé ebbe a világba s úgy suhant ki belőle, hogy senki sem sejtette meg, hogy itt volt, — mindezek valóban nem vétkesek. Nem kellett vala bántanom Debreczent, mert az ártatlan, deréknépü város . . . stb«. A gúny erős, de megérdemlett, mert, ha még kétség foroghatott a dolog iránt, végkép eloszlathatta azt *Szemere Pál* tudományos értekezése[3] ki Vergiliusból, Wielandból, Gleimből, De Lille-ből vett bő idézetekkel igazolja, hogy Kazinczy felirata csak megtisztelés. Debreczen eljárása bizony nem dicséretreméltó: elfogultan — bár tudatlanságból, rosszhiszeműleg — bár kedves költője iránti

[1] A czikk némely igen goromba kifejezéseit Kultsár, a szerkesztő, ki is törülte. Igy e szókat: *marha, hazugságocska.* Lásd Kazinczy Szentgyörgyihez, 1807. jul. 9.
[2] Hazai Tudósitások, 1807, 52. oldal.
[3] Haz. Tud. 1807. XXIII. számának Toldalékjában. Észrevételek Arcadiáról.

különös szeretetből — rút és dicstelen polemiát idézett föl, mely csak uj alkalmat adott Kazinczy gúnyjának s előitéleteinek igazolására. Fazekas — bár legjobb barátja iránti szeretete s szülővárosának vélt rágalmazása enyhítő körülmény számba mehetnek is — ez alkalommal férfiatlan támadásával csak magának ártott. Kazinczy sokáig nem is tud ezért Fazekasnak megbocsátani; Nagy Gáborhoz, Csereyhez, Szentgyörgyihez, Kis Jánoshoz irt leveleiben sokáig a legerősebb kifejezésekkel emlegeti az »impertinens, botot érdemlő vad paraszt születlenségeit, ki vadkan módjára támadta meg; zavaros fejében nincs ész, ki csak megvetést érdemelhet, s ki végül mindezek fölött valóban »debreczeni ember«. Kazinczy[1] barátai, Kis János és Cserey Farkas is sietnek kifejezni megvetésüket »Debreczen nyomorult védelmezőjének vaksága és vadsága iránt.« Valóban, Kazinczy helyesen látta, hogy ez ügyben Fazekasék »nem ártottak másnak, csak magoknak«.[2] Pár hó mulva azonban lecsillapul, »elkeseredés nincs szivében«, csak némi kelletlen emlék, s a kibékülés jeléül udvariasan elfogadja a Fazekasék által felajánlott ajándékkönyvet.[3]

Azonban természetes, hogy Fazekas részéről az előbbi levelezés és barátság végkép megszakad, s ezentúl a széphalmi mester minden törekvését hajlandó gúnyosan, ellenségesen fogadni. Irodalmilag csak egyszer lép fel ellene, 1813-ban, a *Somogyi*-féle *Mondolat*ban. E hiressé vált gúnyiratról tudva van, hogy Debreczenben az ortholog nyelvészkedők közreműködésével, inkább tréfából és mulatságból, mint irodalmi czélból állította össze *Szentgyörgyi* orvos, s kiadta Veszprémben *Somogyi Gedeon*. Ötleteikkel, új szavaikkal hozzajárultak készültéhez különösen *Benedek* superintendens, *Diószegi* és *Fazekas*. Sokáig egyenesen e két utóbbit hitték az egyedüli szerzőknek,[4] mig az ujabb kutatások szerint közreműködésük legföljebb igen valószínű.[5] Ez általánosan elfogadott, de mindeddig be nem bizonyitott vélemény szerint csakis Fazekas irhatta — ha egyebet nem is — a Mondolat 33. oldalához csatolt hadászati jegyzetet. E jegyzetben kissé erőltetten van alkalmazva a neologok sok újítása a hadi nyelvben. Pár sora jellemzi a hosszú, három oldalra terjedő jegyzetet: »Jegyzetet érdemelnek itten az Ország, Elő es Véroltalom, Hadseregrész, Hadszakasz, Zsugorgatott hadsereg, Számtalan, Tsapat és Tzimboraság. Állanak ezek Lepkekatonákból, Ármásokból, s hatzukás gyalogokból. A Bajsegedelmek Főtisztjeiket, a Hadszükségszekerek pedig

[1] Szétszórva e kifejezések a Kazinczy-levelezésben: IV. k. 362., 365., 397., 424., 433. stb. lapjain.

[2] Levele Csereynek. 1807. máj. 1.

[3] Levele Szentgyörgyinek, 1807. jul. 9.

[4] Pl. a múzeumi könyvtár Mondolat-példányán (Batsányi hagyatékából) egykoru irással van feljegyezve: Irták Debreczenben, Fazekas és Diószeghy. Igy irják: Fábián Gábor (Abafi Figyelő I. 15.) Békési Emil (Abafi Figyelő IV. 126) is.

[5] Takáts Sándor egyenesen tagadja azt. Katholikus Szemle, 1890. 703. l.

magát a Tábort kisérik. Az ütközet előtt egy okos Magánországlomány vagy csak Igazgatomány is az ellenkező Országlományhoz különölt Tanátsvégzésben kimunkált Bizományokkal szokott küldeni követeket stb. stb.« A füzet végére »a nyelvmivelők szorgszerények által részint termesztetett, részint öltöztetett új magyar szók mostani helyesített jelënteteinek értésére« irt szótárból azután megtudjuk, hogy pl. magánországlomány = monarchia, igazgatomány = directorium, játtábor = lager, hemzserde = legio, hadrontz = rekruta, tsögyilk = bagnét, rontsárd = artilleria; záratlan végzés = patens; semezsemmás = semleges stb. Bizonyos, hogy e jegyzetnek is része volt ama nagy feltűnés keltésében, mit a Mondolat országszerte okozott, de ennek daczára alig mondhatjuk azt leleményesnek vagy szellemesnek.

*

E nem sok dicsőséget szerző szereplések után valóban hasznos és nagy munkát végzett Fazekas, mikor sógorával, *Diószegi Sámuel* debreczeni lelkészszel együtt elkészítette az első magyar rendszeres és tudományos füvészkönyvet. Az impulsust erre barátja, *Földi János* adja meg, ki már régóta tervezte egy teljes magyar tudományos természetrajz megirását. Valóban kevés ember lehetett erre alkalmasabb, mint épen ő, kiben egyesült az alapos tudós, a haza nyelvéért lelkesülő grammatikus a jó izlésü aestheticussal, s a ki egy formán derekasat alkot mind a három nemben: *Állattana* dicséri a tudóst, a *Debreczeni grammatika* — miben a mi helyes, az ő műve — a nyelvészt, ügyes költeményei a jó izlésü poétát. Földi már régóta fáradozott egy jó magyar nyelven irt természetrajz előkészítésén. Még 1789. feb. 5-én irja Kazinczynak a következőket: »Engemet a mi illlet: nekem a Haza Nyelvem bálványom. A grammatikában, a poezisben az egész Magyar Nyelvben talám még zabolázni kellene igyekezetemet. Még a Historia Naturalisban, a Magyar Botanikában és az egész Orvosi Tudományban különös elkezdett Gyülyteményeim vagynak«.[1] Ugyanez év szeptemberében *Péczeli József Mindenes Gyüjteményében* két régi magyar botanikát (mint ő irja· »kertészkönyvet«) ismertet, mi arra mutat, hogy folyton és nagy buzgalommal foglalkozik kedves tárgyával.[2] 1793-ban kiadja hires *Kritikáját a Magyar Fűvésztudományról,*[3] melyben különösen a növények elnevezésére vonatkozólag fejti ki gondolatait. Avval kezdi, hogy a magyar füvésztudományban igen nagy a zavar, a bizonytalanság, a tévedezés. »A növényeknek számtalan sokaságához képest a mi eddig öszveszedett s könyvekbe rakott növény magyar neveink igen kevesek, de a melyek vagynak is, azoknak is nagy részek botránkoztatók, babonások, gyermekiek, utálatosok, illetlenek, alkal-

[1] Kazinczy levelezése (Váczy) I. 266. l.
[2] Mindenes Gyülytemény. II. Negyed, 1789. III. levél, 33. l.
[3] Rövid kritika és Rajzolat a Magyar Füvésztudományról. Irta Földi János, orvos D. Bécsben, 1793.

matlanok és többnyire bizonytalanok. Eggy Falu, eggy Város, eggy Vármegye ma így vagy amúgy nevez magyarul egy Plántát, más másképen, harmadik negyedik ismét másképen. Egy azon nevet öt, hat, tizféle növények is bitangolnak, ismét azon egy növény öt, hat, tizféle különös néven is neveztetik.« Épen ezért szigorú kritikával kell eljárnunk, és pedig a következő — nem a legtudományosabb — elvek szerint: »Legelsőben is kigyomlálni valók az olyan nevek, melyek botránkoztatással az Istennek nevéről neveztetnek: Isten átkozta tövis, Isten fája, kegyelme, lovafarka, nyila stb. 2. Jó és gonosz lelkekről nevezettek: Angyalrúgta fű, Angyalfű stb. Én bizonyosan elhiszem, hogy sem a kérúbok az égben e gyökérrel nem élnek, sem a szerafok amazt meg nem rúgták. 3. A babonás nevek közzé tartoznak azok, mellyek a szentekről neveztetnek: Szent Antal virága, Szűz Mária papucsa, Boldogasszony tövise. A régiségnek tekintete, akármely ősz legyen is az, soha ezeket meg nem igazítja. stb. 12. Kihagyandók a gyermeki tsúf, alatsonyságot mutató betstelen nevek pl. Koldus tetű (ez a példák közt a legközölhetőbb).« Az uj nevek adásánál egyformán ügyel a tudományos s az aestheticai szempontra; megkivánja, hogy a név jellemző és jóhangzású legyen. Ép ezért elhagyatja a »másféllábnyi« elnevezéseket, s utasít, hogy »a könnyü és kedves hangzásra is kell vigyázni, a nehéz kimondásuakat kerülni kell, vagy lágyítani, mint: gyüszüfű, jobb gyüszüvirág.« Általában »a mennyire lehet, rövideket, illendőket, szépen hangzókat kell választani.« Utal a jellemző elnevezésekre, miket »míndennemű régi és új magyar könyvekből és a közveleélésből minél szorgalmatosabban össze kell szedegetni. Ezek ékességei egy nyelvnek.« Az idegen nevekkel szemben óvatosságot ajánl: »nem kell vaktában minden idegen neveket felvenni, hanem csak ott és azokat, melyeket szép, illendő természetes magyar névvel semmiképen el nem nevezhetünk. Az idegeneket felvévén, azokban a nehéz hangzásuakat nyelvünk tulajdona szerint könnyítsük, a hosszúkat rövidítsük, néha magyar végre fordítsuk. Ezt tselekedték már atyáink: Gesztenye: Castanea, Isóp: Hysoppus.« A népies elnevezéseket is figyelembe veszi: »mert a népnél maradnak meg gyakorta a nemzeti jó eggyes tulajdon nevek«, de nem kell azt mindenben követni, mert a szakértő tudós hivatott az elnevezésekre, s nem a nép: »Szentségtörés-e nekik minden felesleg való neveket, minden otcsmány, alatsony, zűrzavar elnevezéseiket bé nem venni?« Végül adja az eddigi magyar botanikák czimeit, tizennégyét, *Melius Péter* Herbariumától kezdve (1578), *Mátyus István* Diaetetica-jáig (1787).

Körülbelül ez elveket követi maga Földi is, 1801-ben megjelenő *Állattan*ában,[1] s teljesen ezek szerint irták meg Diószegi

[1] Természeti historia a Linné systemája szerint. Első Tsomó. Az állatok országa, Pozsony, 1801.

és Fazekas is botanikájukat. Munkájuk Földi halála után hat évvel, hosszas, évek óta tartó fáradozás után 1807-ben jelent meg. Fazekas Kerekeshez irt levelében irja, hogy már 1805-ben »minden figyelmét a fák, füvek és virágok vonták magukra«, s előkészületei mindenesetre még hosszabb időkre nyúlnak vissza. 1806. májusban e tárgyban hosszabb vizsgálódásokat is tett Cserey Farkas krasznai kertjében, kivel Kazinczy ösmertette meg[1] Nagy feltünést keltő munkájuk czime a következő: »*Magyar Füvészkönyv. Melly a két magyar hazában találtatható Növevényeknek megesmerésére vezet, a Linné alkotmánya szerént. Első rész. Egy himesek — sokhimesek. Készült és nyomtatódott Debreczenbenn. Nyomtatta Csáthy György, 1807. Nézzétek meg a mezei VIRÁGOKAT, Pompásabbak azok Salamonnál. Mát. VI.*« A könyv megirásában, mit »édes nemzetünknek« ajánlanak, a két szerzőt önzetlen és mély tudományszeretet vezérelte. Az *Elöljáró Beszéd* (mely stiljéből következtetve, Fazekas munkája) egyik része szépen tanuskodik erről. »A tudomány előtt a tudatlanságnak, a világosság előtt a sötétségnek oszlani kell. Nem igaz az, hogy az esméretek gyönyörűségének tsak a haszon volna a rúgója. Gyönyörködik a kertész számtalan plántáiban és virágjaiban, melyeknek semmi hasznát nem tudja; gyönyörködik a mezei ember, ha az égre tekintvén, eggynehány Tsillagokat néven nevezhet; gyönyörködik a tanúlt ember a Tudományban, a mellyben jártas, bár annak orvosi s gazdasági hasznáról nem számolhat is. Maga az esméret terjedése és szélesedése az ember okos lelkében a legtisztább és nemesebb gyönyörűség érzésének kútfeje. A ki abból magából is gyönyörűséget érezni nem tud: tegye félre a természet vizsgálását: nem neki való.« Ez emelkedett szempont mellett könyvük czélja igen gyakorlati: »egyenes és egyedülvaló tzélja az, hogy a fáknak, füveknek és virágoknak esmerésére vezessen,« és pedig nem képek és leirások után, hanem, mint azt Fazekas javasolja, »a mezőn, erdőn, kertben, magából a természetből lássa azokat.« Egyébiránt könyvük alapja: a *Linné Systema Vegetabilium*ának XV. kiadása, *Linné Species plantarum*-ja *(Wildenow* kiadásában) s *Persoon Synopsis Plantarum*ja.

A könyv tudományos értékéről, mely — bár azóta a Linné rendszere elavult — *Kanitz Agoston* szakértő véleménye szerint[2] mindmostanig elég jelentékeny, nem czélom szóllani; érdekel azonban az a nyelvreform, mely benne, s Diószeginek 1813-ban szintén Fazekas segítségével kiadott *Orvosi Füvészkönyvé*ben[3] a magyar botanika nyelvében nagy haladást jelent.

Maga az Előljáró beszéd kiemeli a »sok új és szokatlannak tetsző plánta neveket«, s azt, hogy »sok régiek itt elő nem for-

[1] Cserey levele Kazinczyhoz, 1806. máj. 3.
[2] August Kanitz: Geschichte der Botanik in Ungarn, Hannover, 1863.
[3] Orvosi Füvészkönyv, mint a magyar Füvészkönyv Praktika része, Debreczen, 1813.

dulnak«. Ennek megokolásában teljesen a Földi ösmertetett elveit követik, mire hivatkoznak is. »Felette sok plántáknak még semmi nevek nem volt, a mellyeknek hát nevet kellett adni«. Másfelől kénytelenek új nevet keresni azok helyett is, »mellyek a köznép szájában sőt könyveinkben is forognak, de botránkoztató babonás, helytelen, tsúf nevek, sőt olyan gyalázatosak is, mellyeket betsületes ember szájára venni is átallana«. Nyelvész-hajlamuk tehát talált elég tenni valót, s hogy mennyire öntudatosan s komolyan vették e tekintetben is feladatukat, mutatja, hogy egy-egy új szavukhoz néha egész kis magyarázó értekezést is csatoltak. Például: »*ellenes levél*, opposita. Ez a szó ezeknek formájokra van: feles, visszás. Jó szó tehát, annyival is inkább, mivel van tőle származott jó szavunk: ellenség. — *Hosszúdad*. E végzet: *ded*, mint némely szavainkban előfordul: kerekded, kisded, stb, a formát vagy hasonlítást jelenti, egyszersmind pedig visszavesz valamit a szó értelméből, p. o. kerekded, ami nem tökéletes kerek, hanem van valami hijja. Azt gondoljuk, hogy az ezzel való élést lehet szélesebben is terjeszteni és mondani p. o. gömbölyded. Sőt bátorkodtunk a magában hangzóját (bár eleinte a fül szokatlanul vette) a nyelv természetéhez alkalmaztatni, és e helyett: hosszúded, hosszúdadot tenni« (33. o.) Sőt alkotnak új szavakat a botanika körén kivül is. »A *parabolá*nak legalkalmatosabb magyar neve: kanyar; az *ellipsis*nek: kör-kör, mert két pontból iródik le, és olyan, mintha két kör vagy karika olvadt volna benne egygyé. (35. o.)

Növénytani műszavaik közül egy-kettőt Földitől vettek át: hasonfaj, válfaj, hám stb.; a többit maguk alkották, néha merész elvonásokkal és képzőkkel, de mindég jellemzőn és jóhangzással. Tőlük való pl. a csontár (drupa), viszszakáll, szőrgatyás szigorálI (veronica pilosa), rezge sás, fenyer, magár, ebin, fakin, fanyüg, gólyahír, fentúsz, hidőr, fogarepedt, hulláng, kunkor, szurdants stb. erősen neolog-szellemű elnevezések; tőlük a latinból lágyított amarant, iringo, a fordított aranyfürt, ketskedísz; a virág »termetéből, formájából, mineműségéből vett« elnevezések: biborka, bojtvirág, ezüstfa, felleng. tsillagfürt stb. stb.

Az utókor e munkát nagy és magasztaló elösmeréssel becsülte meg. Halálakor Fazekasról mint a fűvészkönyv »halhatatlan emlékü irójáról« emlékeznek meg; *Toldy,* ki verseit oly kevésre becsülte, annál jobban méltányolja fűvészkönyvét, »ama nagy merényt, melynek kiszámíthatlan közvetett hatását nem lehet eléggé kiemelni. Az a természettudományokban korszakot alkotott, s a melly irói neveken áldás nyugszik: azok közt ragyogand a mi Fazekasunk neve is«. (*Figyelmező,* 1838. I.) 1846-ban Csokonai Minden Munkáihoz tett jegyzeteiben (944. o.) is felemlíti Fazekas ebbeli »felejthetlen érdemét«. *Kulini Nagy Benő (Csokonai Album,* 1861. 42. o.) Toldyt utánozva szintén emlegeti a »merényt és nyereményt«; *Szücs István (Debreczen történelme,* III. 914.) emlékoszlopot

kiván Fazekasnak a debreczeni fűvészkertben, a mint hogy 1865-ben a pesti fűvészkert, ha még oly szerényet is, állított a magyar tudományos botanica megalapítóinak. *Fialovszki Lajos* a természetrajz műnyelvéről irt nyelvészeti dolgozataiban[1] gyakran idézi és dicséri Fazekas módszerét s a néptől vett elnevezéseit; új szavaira vonatkozólag pedig maga *Arany (Szalontai János)*[2] mondja, hogy »sok, bár merésznek látszó ujitásért (nem mindenért természetesen) köszönettel tartozunk«, sőt »óhajtani lehet, hogy a ki még valaha nyelvünkben ujít, azt a népnyelv, népi észjárás oly teljes ösmeretével s oly romlatlan nyelvérzékkel tegye, mint Diószegi, Fazekas és Földi«. Legujabban *Imre Sándor* dicsérte »legmagyarabb s mégis igen merész ujításait«.[3]

Általában szeretik úgy tüntetni fel Fazekas e nembeli munkásságát, mintha az egész járatlan uton tört új ösvény volna, kiemelve különösen a népies elnevezéseket s ujjonnan alkotott szavait. A régi magyar növénytan egész története[4] meggyőz arról, hogy primitiv, kezdetleges botanikáink aránylag több népies elnevezést őriztek meg, mint Fazekas, s a mi az új neveket illeti, kétséges, vajjon nem lett volna helyesebb — legalább nyelvi szempontból, — ha a régi, tisztán valláserkölcsi szempontból néha egész feleslegesen elvetett szavakat is megtartja. Legrégibb botanikánk, *Horhi Melius Péter* 1578-i *Herbariuma* a régi jó magyar növénynevek egész tömegét adja 274 növényleirásában. Bajfűfa, boldogasszony ága, ebfa, György fája, kecskerágófa, kökénytövis, Sebastiánfa, áldottfű, aranyfű, bábakalácsa, boldogasszony tövise, bakszakál, czigánpetrezselem, ekeakadály, ezerjófű, ördögharaptafű, esztragorrufű, ördeg rokolya, isten kenyere, isten fája, medvetalp, Mária Magdolnafű, pásztorerszénye, sárkánygyökér, szemvigasztaló stb.: mindmegannyi régi jó, már-már kiveszett népies elnevezés. Ilyeneket tartanak fel — hogy csak egy-kettőt említsek — *Beythe István Stirpium Nomenclator Pannonicus*-a (Antwerpen, 1583.) pl. Isten átkozta tövis, Szent László királyfüve, Szent György virága, Chaba ire, mise gyergya, stb., *Beythe András »Fives könüv«*-je 1595-ből, pl. mezei dárdácska, napra néző fű, *Csapó József* 1775-i *Új füves és virágos Magyar kertje.* (Pozsony, Landerer). Ha Fazekas, ki munkája megirásakor annyit érintkezett a néppel, e tekintetben nem befolyásoltatja magát ama legalább is nem tudományos valláserkölcsi előitélettel, s kutatja az egyes jellemző népi elnevezések eredetét s okát is: bizonyára csak emelte volna vele emígy is igen hasznos munkája értékét.

[1] Nyelvőr VI: 550, VII: 74, VIII: 413.
[2] Nyelvőr VII: 455 és Hátrahagyott Iratai II. 368—382.
[3] Beőthy szerk. Képes Irod. t. II. 186.
[4] Lásd: *Sadler József:* A növénytan történetei honunkban. A kir. magy. természet tud. Társ. Ért. I. k. 1841-45. 78. o.; *August Kanitz:* Geschichte der Botanik in Ungarn, Hannover, 1863.

III. LÚDAS MATYI.

Ezernyolczszáztizenöttől kilenczvenötig, tehát nyolczvan év alatt, több mint tizenkét kiadásban jelent meg Fazekas főműve, *Lúdas Matyi*. Bizonyára oly népszerűség s állandó kedveltség bizonyítéka ez, melyre kevés példa van a magyar irodalomban. Lúdas Matyi háromszoros boszújának története, még ma is, megiratása után csaknem száz esztendővel, érdekel és gyönyörködtet mindenkit; rajta »a gyermek kaczag, az ifjú lelkesedik, a férfi elgondolkodik; tele van bohósággal a bohónak, bölcsességgel a bölcsnek.«[1] Hosszú, csaknem százéves élete, mely alatt értéke csak nőtt, jele annak, hogy Lúdas Matyit is azon állandó értékü, maradandó becsü művek közé kell sorolnunk, melyek hivatva vannak kifejezni egy-egy kor főgondolatát, kifejezni az emberi természet valamely mélygyökerű jellemvonását, mik épen ezért minden idők érdeklődése tárgyai voltak, lesznek, maradnak. E fontosságánál s a vele kapcsolatos érdekes irodalmi kérdéseknél fogva is méltó a terjedelmesebb fejtegetésre.

Fazekas e főmunkáját még 1804-ben irta meg. Egyetlen hosszú s egyetlen elbeszélő költeménye ez összes versei közt.[2] A könnyen folyó négyszáz-egynehány hexameteren, a pompás eleven előadáson meglátszik, mily kedvvel dolgozott rajtuk szerzőjük. Írója becsvágyát e kis munka iránt az is bizonyítja, hogy elkészülte után Kazinczyhoz küldötte megbirálás végett, mit eddig egyetlen művével sem tett meg, sőt hires volt arról, hogy verseit senkinek sem mutatja. »Betsületet tanulni ment — irja Fazekas Lúdas Matyiról Kerekesnek[3] — Kazintzi Ferentz Urhoz, ki még akkor nőtelen és Magyar volt; onnan jó tanátsokkal és intésekkel jött vissza 1805-ben, de a mellyeknek Matyira nézve még akkor semmi sikerek nem lehetett, mivel már akkor minden figyelmemet a fák, füvek és virágok vonták magokra«. Kazinczy »jó tanácsai és intései« — bár *Levelezésé*ben épen ez hiányzik — könnyen sejthetők. Bizonyára visszatetszett néki az, a mi legfőbb jellemvonás a gondolatban s a nyelvben: a durva boszú s a népies (Kazinczy szerint természetesen »pórias, aljas«) stil. Fazekas, bár épen nem volt hódolója a széphalmi mesternek, elkedvetlenedve a szigorú birálaton, nem adja ki Matyiját, hanem egész hévvel készülő *Füvészkönyvén* dolgozik. Munkája azonban így is terjed: ösmerősei lemásolják, s mint Kerekest, bizonyára sokakat gyönyörködtet messze vidéken is e furcsa, könnyű, elmés munkácska, melynek — mert név nélkül másolták — még iróját sem tudja senki. Talán e váratlan népszerűség s mindenesetre Fazekas különös szeretete

[1] Gerőcze Sándor, Budapesti Hirlap, 1890. 129. sz.

[2] Az Üstökös 1878. márcz. 31.-i számában Kassai Ignácz által közölt 152 soros »Pórdiadal. Hősköltemény Fazekas Istvántól (!) a classicus Ludas Matyi írójától« első tekintetre kétségtelen, hogy nem Fazekastól való.

[3] Főv. Lapok. 1888. 300. sz.

Matyija iránt, volt az oka, hogy évek mulva, 1814-ben újból elővesz »neveletlen fiját«, s »tsak azért, hogy ha életben talál maradni, holtom után betstelenségemre ne legyen, a mint tudtam, körül nyalogattam.« (Levele Kerekeshez). E közben Matyi messze földeket bejár; így, kéziratban kerül már 1813-ban *Dessewffy József gróf*hoz is;[1] 1815-ben elolvassa *Kerekes Ferencz* (1799—1850) akkor bécsi egyetemi tanuló, a későbbi hires mathematicus, egyébiránt irodalmilag is igen művelt férfiú (Vergilius Georgiconának forditója, pár verse a *Kurir* melléklapjában, a *Sokfélé*ben jelent meg), a ki a másolók »kézszennye« daczára is felösmeri a munka jelességét, s egy ügyes hexameterben irt előszóval siet azt kiadni. Ez *Lúdas Matyi* első, ma már igen ritka kiadása (Bécs, 1815,).[2] mely az első, 1804-i fogalmazás után készült, s mely — nem tudván róla, — természetesen nem is vehette figyelembe Fazekas 1814-i átdolgozását. Fazekas, midőn munkája hozzá igy, »azon lutskoson, mint 1804-ben a világra kipottyant, egynehány bába kézszennyével, mint egy nyeletlen furkó« 1815. végén bevetődik, ír Kerekesnek, a kiadónak; értesíti, hogy Matyi az »ő szülötte«, elmondja keletkezése s átdolgozása történetét, s kéri, hogy munkáját e második, megjobbított alakjában, új előszavával, nagyobb betűkkel, de név nélkül adja ki. »Nemzetünknek erántunk való érzéketlensége engem is azzá tett minden betsület eránt, mely a nyomtatás útján nyerődhetne«.

Ez utasítások szerint jelenik meg Lúdas Matyi második kiadása, Bécsben, 1817-ben, *Márton József*, bécsi egyetemi tanár, Csokonai kiadója felügyelete alatt, *Göbwart F. S.* négy rézmetszetével, bővebb és valóban »megjobbított« kiadásban. (414 sor helyett 454 sorral, s majd minden sorában stiláris vagy gyakran egész szakaszokra menő lényegesebb javításokkal.)

E két kiadás szolgál alapúl az összes többi kiadásoknak.

A hiteles, 1817-i kiadást követik: 3. *Lovász Imre* kiadása: »Fazekas Mihály versei, öszveszedte Lovász Imre, 1836.« 117—184 ll.; 4. *Landerer Anna* kiadása, Budán, 1831.; mindkettő képek nélkül; 5. *Jókai Üstökösé*nek kiadása: XXI. kötet 19. szám. 209—215 oldal, 1870. május 7-én, az eredeti képek jó másolatáival, nagyjában a régies helyesirással;[3] 6. A *Vasárnapi Ujság*

[1] Gf. Dessewfly József irod. hagyományai II. 62.

[2] Érdekes, hogy Kazinczy, kihez Lúdas Matyi e kiadását Dessewffy gróf küldötte, — bár Fazekas 1804-ben birálat végett megküldötte neki Lúdas Matyit, ekkor már elfeledte, hogy az Fazekasé, s személye ellen irt gunyiratnak tartja, szerzőjéül pedig a szatmár-megyei *Pethe Ferenczet* nevezi meg, ki már előbb is írt ellene. Miféle vonatkozása lehet a Lúdas Matyi történetének Kazinczyra, azt sem Dessewfly gróf, sem mi nem vagyunk képesek felfogni. Magáról Lúdas Matyiról elösmeri, hogy »poetikai tekintetben sok érdemmel bír, stilisticaiban kevéssel, moralisban semmivel.« Lásd erre vonatkozólag: Dessewffy József gróf Irod. hagyományai II. 51., 55., 62. l.

[3] A szerkesztői megjegyzés, hogy t. i. »ez utánnyomat oly példányról készült, melynek sikerült kikerülni a cenzura veres ónját,« valószinüleg tévedésen alapszik. Az egész kiadás semmiben sem tér el az 1817-itől.

kiadása: 1884-i XXX. évfolyam, 523–524., 539–540. oldalon, némi bevezetéssel s a régi képek jó másolataival; 7. *Mátray Lajos* kiadása, Szatmár, *Litteczky Endre és Tsa*-nál, 1891. Megbizhatatlan, hibás kiadás;[1] 8. *A magyar költészet kincsesháza,* szerkesztette *Endrődi Sándor,* Athenaeum, 1895. 1165. hasábtól 1176. hasábig.

Az első, 1815-i kiadást nagyobbára a ponyvakiadások követik, és pedig: 9. 1815-i helynélküli ponyvakiadás, 10. 1816-i helynélküli ponyvakiadás; 11. egy még későbbi hely és névnélküli ponyvakiadás;[2] 12. egy *Nagyváradon,* évszám és nyomda megjelölése nélkül megjelent régi kiadás, 13 *Okolicsányi és Társa* ponyvakiadása, Debreczen, 1861., utána nyomtatva »*A megcsalatott férj*« ösmert székely ballada is. Ezenkivül *Majláth Béla* szerint »valószínű, hogy sokkal több kiadásban jelent meg, de mert a ponyvairodalmi termékek gyüjtésével nem igen foglalkoztak, azok elkallódtak, elnyűve szétmállottak«.

Azonban ennyi kiadás is fényes jele nagy népszerűségének. Tetszett az Kerekes *Marczi kanászától* kezdve (»a ki nagy Át se tanult soha s mégis sokszor majd megütötte a guta, úgy röhögött«) a népnek s a művelt olvasónak egyaránt; Matyi boszúfogadása: »Háromszor veri ezt kenden Lúdas Matyi vissza« szárnyas ige gyanánt használatos országszerte; mint közmondást idézi *Erdélyi János (Közmondások* II. 273: Majd visszaveri ezt Ludas Matyi) s *dr. Margalits Ede;* mint repülő mondatot«, melyből egész kis korrajz kerekedhetik ki, idézi *Jókai Mór (Üstökös* XVII. k. 18 sz. 1866. V. 5.) s utána *Tóth Béla (Szájrul-szájra* 198 l.) S népszerüsége tart mind mostanáig; 1890-ben a *Budapesti Hirlapban* (129. sz. máj. 11.) *Gerőcze Sándor* agitál diszes kiadása érdekében, mit »egy Munkácsy, egy Zichy, egy Benczúr, Vágó, Roskovics rajzaival« szeretne felékesíteni, s agitál szinte tulzó dicséretekkel, »minden idők minden emberéhez szóló,« a maga nemében Don Quijote-val felérő alkotásnak tartva azt.

Ha ily magasra nem becsüljük is Lúdas Matyit, bizonyára így is csak kétségkivüli kiválósága tarthatta fenn csaknem egy századig, mikor mint iránymű hatni megszűnt. Valóban, ha nem tekintjük is democraticus irányzatát, mint comicus költemény annyira kiválik régi irodalmunk ilynemű alkotásai közül, hogy maga e körülmény is képes magyarázni hosszú népszerűségét. Pedig Fazekas előtt, a múlt század végéről s a jelen elejéről nem egy ügyes comicus alkotás maradt fenn, még a Lúdas Matyi-féle népies irányból is. *Kónyi János* 1785—86-ban kiadott adomagyüjteményében *(A mindenkor nevető Demokritus)* egészen a *Till Eulenspiegel* modorában tréfálkozik, kit fel is léptet *Tillinkó* név alatt. *Andrád Sámuel* anekdotái *(Elmés és mulatságos rövid Anek-*

[1] Lásd Sebestyén Gyula dr. birálatát: Egyetemes Phil. Közlöny, 1891. 426. l. Mátray válasza u. o. 686. l.

[2] Majláth Béla úrnak, a M. T. Akadémia tagjának szives közlése.

dották, 1789—90.) szintén e nemből valók. 1790-ben jelent meg *Gvadányi Falusi nótáriusa,* 1793-ban *Rontó Pál.* 1792 óta a budai s pesti játszótársaság egyik legkedvesebb alakja *Pontyi,* a *Bessenyei Philosophusából.* 1791 ből való *Csokonai Béka egér-harcza,* 1803-ból *Dorottya;* 1804-ben jelenik meg *Verseghy Rikóti Mátyása,* mely *Horvát István* szerint »a szerencsétlen magyart tréfáival élesztgette, vidámította, sőt talán életben is tartotta«.

Mint költői alkotás, az egy Dorottyát kivéve, Lúdas Matyi valamennyinél többet ér. Compositiója egységes; meséje kerek és érdekes; nem válik ketté, mint Gvadányi Nótáriusa; nem tárgytalan és unalmas, mint Verseghy féleszű Rikótija; Andrád és Kónyi adomáiról — mik sokkal rövidebbek, mintsem összehasonlíthatnók — nem is szólva. Minden alakja, de különösen főhőse, kiválóan jellemzetes, következetes. Az igazságtalanul bántalmazott falusi suhancz, ki igazságos boszúja végrehajtásában fáradhatlanul leleményes és kérlelhetlen: tipusa a boszúvágyó népnek; az a pár vonás, melylyel jellemezve van, ha nem is ád egyéni képet alakjáról, izgató czéljának még tán megfelelőbben, annál határozottabb tipust fest. Lúdas Matyi elejitől végig következetes, természetes. Nem féleszű, mint a poéta Rikóti; nem következetlen, mint Zajtai nótárius, ki Pestre érve, az alázatos falusi jegyzőből váratlanul merész és kötekedő hazafivá alakul; nincs benne semmi túlzott vagy torz vonás, még annyi sem, a mennyit Csokonai a Dorottyában vagy Bessenyei Pontyiban a comicumért elengedhetlennek tartanak, s comicai hatása mégis legalább akkora, mint emezeké. »Matyi gazdát« mindössze pár egyszerű, természetes jellemvonás rajzolja; egyszerűségökkel s természetességökkel jár az a nagy közvetlenség s élethűség is, mely Matyit s benne némi tekintetben az egész parasztságot annyira jellemzi. E vonások közt legkiemelkedőbbek: a szegény parasztfiúnak hajlani és udvariaskodni nem tudó nyers-naiv egyszerűsége, makacs, kérlelhetlen és könyörtelen bosszúvágya, mely egész lelkét eltölti, s a leleményes parasztfurfang, mely a bosszú módjainak kieszelésében ravaszúl s könnyedén túljár a hatalmasok eszén, fegyveres erején. Az egyszerű, rest »rosz fiú«, ki »nyáron a legyet a szárán csapkodta napestig, télen a tüzelő mellett, a piszkafa végén ácsorgott el egész napokat«, s faragatlan együgyűségében mit sem tud a világról, pajtások és barát nélkül zsémbes, de jó anyja oldalán nő fel siheder-legénynyé: mikor nagy reményekkel, meggazdagodásról, jó szerencséről álmadozva legelőször lép a világba, rossz sorsa mindjárt első lépésénél utóléri; a szegény együgyű sihedert, ki köszönni s hajlongani nem tud, s naivságában a hatalmas földes úrral is oly dúrva-parasztosan beszél, mint azt otthon, a vele egyszőrű parasztsággal megszokta volt, s libáit Döbrögi parancsa daczára sem adja feleáron, sőt, a nélkül hogy sérteni akarná, falusi faragatlanságában a maga módja szerint »nyersnyakason« felel neki: a zsarnok földesúr azonnal keményen elvereti, s libáit

»elrabolja« tőle. Az igazságtalanúl bántalmazott siheder nagy boszút fogad, s elkeserült dühében van bátorsága kinzóját szemben megfenyegetni:

»Én uram, a fizetést köszönöm, ha az Isten erőt ád
S életben megtart, majd megszolgálom, azért csak
Róvja fel a kapu félfájára, hogy el ne felejtse:
Háromszor veri ezt kenden Lúdas Matyi vissza!

Persze a vakmerőt a hajdúk azonnal »agyba főbe verék s kiveték jól meghurczolva hajánál fogva, hogy a földet még a lábujja sem érte«. A kétszeresen elkinzott fiú makacsúl még e huzavona közben is visszakiált: »Osztán háromszor veri meg Lúdas Matyi kendet«, s ismétlé ez »őrületes szavakat« a kint ácsorgó, nevető sokaság előtt is. Innen kezdve jelleme is változik. A faragatlan, naiv falusi suhancz, ki a világi szokásokról mit sem tudva, azokkal mindjárt a legelső lépésnél összeütközésbe jő, eddig comicus alak volt; e percztől kezdve makacs állhatatossággal csak boszújára gondol, s teljesen megszűnik naiv comicuma. Makacs gondolkodását — mi különben elég általános jellemvonása a parasztnak — jellemezte Fazekas. már előbb is. Hiába beszéli le a vásárról édes anyja:

» . . . a mit ő feltett furfangos eszébe,
»Azt onnan sem tűz, sem viz nem ütötte ki többé.«

Ily makacs lélekkel »búgva-morogva megy földetlen földig, s viszi magával a bosszuállás lelkének ördögi mérgét.« Hogy czélját elérhesse: messze idegenben napszámmal, szolgálattal pénzt keres, könnyü észszel megtanul pár nyelvet s pár mesterséget. Ez átalakulást Fazekas nem irja le, hanem — mint általában a középkori fabliau-k s a népies elbeszélések jellemző sajátsága — csak a már teljesen átalakult jellemet mutatja be; az átalakulás részleteit, módját s eszközeit az olvasó képzeletére bízva. Mikor egy idő mulva elég pénzt szerzett, s gondolhatta, hogy Dögröginél rég elfeledték: megindul az első boszura.

Ravaszúl, furfangosan ejti meg a könnyen rászedhető Döbrögit. Látja, hogy új házat épít; vándor olasz ácsnak öltözik, becsmérli az ácsmunkát, s erre aztán maga Döbrögi kéri fel, hogy válaszszon az ő remek erdejéből hozzá való fákat. A büszke földesúrral, ki az idegen ácsmesternek pazar ebédet rendel, hintón megy ki az erdőre; egy félreeső völgyben azután az ösmert módon kegyetlenül elveri, pénzét elveszi, s nevét megmondja. Második boszúja ép ily furfangos, de még merészebb. A félholt Döbrögihez, — kit jobbágyai végre megleltek s immár kastélyában ápolnak — átutazó katonaorvos alakjában megy, s a kastély cselédségét gyógyitófüvekért küldve, ismét kegyetlenül elveri. Döbrögi nagynehezen kigyógyúl a kétszeres elveretésből, de félelmében folyton fegyveres hajdúkkal őrizteti magát. Matyi makacssága azonban mindezzel nem törődik:

»Háromszor fogadá, hogy megveri Döbrögit; annak
Bárha törik szakad is, csak meg kell lenni akárhogy.«

Furfangosan ki is eszeli módját: egy pompás lovu suhanczczal beszél össze; ez Döbröginek oda kiáltja, hogy ő Lúdas Matyi, s mig a boszuért lihegő földesúr a hajdukat, sőt kocsisát is a fiú után parancsolja, addig Matyi az egyedül maradt Döbrögit, ki ellensége láttára ájultan esik össze, »szánakozás nélkül« s utoljára veri el.

E kis vázlatból is elég világosan kivehetők Matyi főjellemvonásai. Faragatlan parasztsága mellett, mely mit sem tud az udvariasságról s természetes nyerseségével akaratlan is sért, s igazságérzete mellett, mely nem enged az önkénynek, legjellemzőbbek: igazságos, de kérlelhetlen s könyörtelen boszuvágya, s a leleményes parasztfurfang, mit kalandos világban-forgottsága csak növel, honnan méltán is adja Kerekes néki jellemzetes jelzőűl a »furfangos eszű Lúdas Matyit.« (Maga Fazekas is többször említi a »szemfül Matyi gazda furfangos eszét.«) Maga e furfang is némi gúnyos humort vegyit Matyi jellemébe. »Hogy Döbrögi meg ne csalódna, már egyszer vele számot kellene vetni,« mondja első boszúállása előtt. Mikor az ácsfurfangot kieszeli, humorosan szól: »Meg lesz már, meg lesz Döbrögi verve.« Maga az átöltözések, az ács s az orvos fontoskodó beszélgetései, nagyzoló modora, mik oly könnyen ejtik tőrbe a Matyinak mindenben kedveskedő, mitsem sejtő Döbrögit: már magukban komikusan hatnak. Makacs boszúvágya s kérlelhetetlen könyörtelensége, a boszúállásban magasabb morális szempontból visszatetszhetett a gyöngédlelkű Kazinczynak, de a nép s a nép gondolkodásán levő Fazekas azt mindég igazságosnak, helyesnek tartotta, s csak dicsérte az »oroszlánszivű« Matyit, ki »bátran visszapofozta, a mi goromba csapást vett a zabolátlan erőtől.«

Matyi mellett Döbrögi alakja van még részletesebben rajzolva. Mig Matyi jellemének aprólékosabb vonásai is feltalálhatók — mint látni fogjuk — idegen rokonaiban, addig Döbrögi Fazekas eredeti alkotása: tipusa a zsarnokoskodó magyar földesúrnak, mire mintát a múltszázadi magyar nemesség bőven szolgáltathatott. A hatalmaskodó, kegyetlen és gőgös, s alapjában mégis félénk és ostoba zsarnok tipusa ő; jobbágyainak kinzója, kit csak szolgák s hizelgők környeznek. Jellemének fővonása a határtalan hatalmaskodás, s az ezzel járó óriási gőg.

»A mit akart, a volt törvény, s tetszése igazság.
A portékának maga szokta kiszabni az árát,
És a mely darabért többet mert kérni az áros,
Elconfiscáltatta, meg is büntette keményen,
Hogyha pedig netalán más olcsón vett meg akármit
És neki megtetszett, csak azért kivetette belőle,
Hogy fenntartódjon fegyverrel nyert ősi jussa.«

A szegény nép természetesen csak szenved zsarnoksága alatt. Félelme ő az egész vidéknek; kocsiján ha jő: »útjából félre vonódik minden igaz lélek.« Gőgös és dicsekvő: »magáról azt tartotta, hogy (birtokán) neki a felség se parancsol,« természetesen az ő erdeje a legszebb: »nincs a földön oly jeles erdő, mely az övénél jobb s gyönyörűbb fát tudna nevelni,« s ha fairtásra fejszés kell, mindjárt kétszázat tud kirendelni. Igazságtalan és kegyetlen; úgy mint Matyitól, bizonyára sok mástól is »elrablotta«, ha valami megtetszett neki, csak hogy »fenntartódjon fegyverrel nyert ösi jussa.« E mellett alapjában természetesen ostoba és gyáva. Matyi cselfogásai, alakoskodásai mindég könnyen ejtik tőrbe, sőt egyenesen maga megy bele. Az idegen épitőmesternek szinte hizeleg; minden módon kedviben jár, ebédet, hintót rendel számára; a német tábori felcserhez valósággal könyörög s nagy jutalommal kecsegtetve szinte erőszakkal hozatja magához. S ebben van Döbrögi comicuma is: még ő hivatja magához a boszuvágyó Matyit, maga zúditja saját fejére a kegyetlen veszedelmet. E mellett végtelen gyáva: mikor szemben áll ellenfelével, soha még csak meg sem kisérti az ellentállást; boszúját sem személyesen akarja megvenni Matyin; mint igazi nagy úr, ezt is engedelmes szolgáival akarja végre hajtatni; kétségbeesetten viseli betegségét, s ostobaságában mindenki tanácsára hallgat: »fűhöz fához kapkoda, és a kit csak ajánlani tudtak, bárha kerékgyártó, lóorvos, marhakuruzsló volt is, kinjában mind meghallgatta tanácsát.« Matyinak már a nevétől is retteg:

» . . . . a Lúdas név annyira fészket
Vert szivébe, hogy a vidék lúdjait mind kiölette,
Mert ha csak lúdtollat látott is, azonnal elájult;
Még a ludimagistert is ki akarta csapatni
Jószágából, de az azt igérte, hogy inkább
Rectornak hivatja magát s minden követőit.

Mikor pedig Matyi utóljára áll boszút: látására — ellenszegülésre nem is gondolva — ijedtségében csak elájul:

Körülbelül ezek Döbrögi főjellemvonásai, mik igen kevéssé egyéniek, s meglehetős túlzott tipust festenek. Megtérése a mily valószinűtlen a jellemrajz szempontjából, ép annyira elmaradhatlan a szükségkép »jól végződő« népies elbeszélésben.

A többi, vázlatosan festett alakok sem kevésbbé sikerültek. Matyi anyja, a házsártos, veszekedő, de fia kérésére mégis csak könnyen hajtó jószívű öreg parasztasszony; Matyi pajtásai, a faluvégi dombon karikába hasaló virgoncz suhanczok; a hizelgő szolgalelkü ispán, a Matyi elveretésén röhögő udvari cselédség, s végül az »ijjedezésre rákapatott« szegény jobbágysereg, mely az elvert Döbrögi láttára titkon rántja, böki meg egymást, — pár vonással megannyi jól jellemzett eleven alak.

Szerkezete tömör, egyszerű és egységes; a rövid történet nem tür meg episódot, s gyors lefolyásában érdekes mindvégig, s

nem lesz sehol sem unalmassá, mint Rikóti vagy Rontó Pál; jelenetei nem hasonlók szinte az ismétlésig, mint Pontyiéi. A szerkezet kitünő volta nem Fazekas érdeme, mivel azt külföldi forrásból vette át, de érdeme az, hogy nem hódolva a korabeli szokásnak, nem bővíti, nem nyújtja tönkre a népies kerek szerkezetet, s jó tapintattal ragaszkodik az eredeti compositióhoz. Stilje könnyű, elmés, magyaros; humoros a nélkül, hogy trivialis lenne, mint gyakran Csokonai, vagy keresett, mint néha Gvadányi. Egész a népmesék stilje ez, kezdve a jellemző első soroktól:

»Hajdan egy faluban, a Nyíren-é vagy az Erdő
Háton, vagy hol esett, jó szerrel nem jut eszembe,
Már csak elég az, hogy: volt hajdan egy öreg asszony,
Özvegy volt s egy rossz fija volt . . . stb.

végig az egész költeményen. A népmesék könnyü stiljén mondja el kedves »Matyi gazdája« viselt dolgait; előadása mindég a cselekvényhez simul, s hol egyszerű világosságával, hol tömör elevenségével, hol plasticusságával s festőiségével hat. Nyelve a közbeszédé, de nem ennek minden laposságával s pongyolaságával hanem csupán jellemzetes s értékes vonásaiban. Különösen kitünők párbeszédei, s azon szinte drámai elevenségü helyek, hol valami gyorsan le futó cselekvényt követ. Mikor például Matyi a vásárba menésről gondolkozik;

» . . . . már az eszében
Kezd sok gondolatok forrása mozogni, pezsegni,
Nincsen nyugta; fejét töri, mig végtére előtte
Rés nyílik, melyen szándéka folyásnak eredhet.

Vagy ács alakjában Döbrögivel való egész beszélgetése:

» . . . . Barátom!
Még nekem — ugy mond — nincs egy ácscsal is alkum. Az úr hát
Járt az olasz földön? — tessék béjönni! Ebédje
Volt-é már? — Ha a munkám fog tetszeni, nem fog
Nálam az országban nemesebb gazdára találni.

vagy:

» . . . . nincs a földön oly jeles erdő,
Melly az övénél jobb és gyönyörübb fát tudna nevelni.
Látni szeretné azt Matyi. Döbrögi pontba parancsol
Egy hintóba fogatni. — Szakács tálaljon azomba!
. . . Készen az ebéd; jól laknak; a hintó
Ott terem. Egy pillantat alatt kinn vagynak az erdőn.
A fejszések is ott vagynak már . . . stb.

Ilyen a sok között — hogy még csak egy példát emlitsek — az utolsó levonás is: az ál-Ludas Matyi üldözése

Fazekas stiljének más jellemző vonása: synonim jelentések halmozása, mely az előadásba drámai elevenséget s magában is némi komikus szint önt. Ilyen hely igen sok van. Például, mikor Matyi az orvoshoz inasnak szegődik:

»Oly feltétel alatt, hogy az esmeretes nyavalyáknak
Czifra nevére. haszonvehető füvekre, porokra,
Érvágó, köppöly, kristély, lánczéta, borotva
S más borbély szerszám hasznára, sebekre való szer,
Fürdők s párgolatok készítésére, kenőcsre
Oktatná őtet.

A fügyűjtő sereg leirása:

» . . . . Nosza ispán, szolga, poroszló,
Hajdu. kukta, szakács, kertész, szoba-, s konyha leányok,
Béres, strázsa, kocsis, fullajtár, bába, favágó,
Szóval minden, valamelyik csak elől vagy utól volt,
Fusson az udvarból a rétre, ligetre, mezőre.

Külön fel kell még említenünk Fazekas szép stiljét a természetfestésben. Az esteledő vad erdőség leirását értjük, melyet festőisége miatt már a kortársak is méltán dicsértek. A második levonásban van e rész, Döbrögi elveretése után:

»Már jobbára ledöntve hevert a czímeres erdő
Legszebb része; menő félen már a nap: az ember
Bár ha dologtalan is, de az ácsorgást is elúnja.
Még sem jő sem az úr, sem az ács Végtére az ispán
Nem veszi a dolgot tréfának; hoppogat: erre
Hoppot mond itt, ott, meg amott a rengeteg erdő.
Hallgatnak: de csak a baglyok huholási szakasztják
Félbe az alkonyodást követő vadon estveli csendet.
Már most mindnyájan kurjantanak; a hangok özönje
Zengeti a zordont; bellyebb bellyebb morog, a mig
Mélyen elnémul . . . . . stb.

A cselekvény s a hangulat ez egybeolvadása, a nagy erdőség félelmetes estveli csendjének e finom festése szépen mutatja Fazekas költői erejét, eleven természet megfigyelését.

Fazekas nyelve — mint a debreczenieké általában — határozottan népies. Jóizü, természetes magyarsága e nyelvi szempontból is méltó a részletesebb tanulmányozásra. Magyarosságban s tiszta népiességében, mely nem fárasztó, mert nem keresett s nem izléstelen, mert nem túlzott és nem pórias, Ludas Matyi bátran összemérhető Gvadányi és Csokonai ily hangú költeményeivel. Szókincse teljesen népies, a nélkül, hogy a provincialismusokkal visszaélne, mint később a tulzó Lisznyay; debreczeni különlegességei igen kevéssé zavarják e jó népiességet. Használ, igaz, oly debreczeni szerkezetet s tájszavakat is, mik azóta már Debreczenben is divatjukat múlták, pl. a *„képes“* lehetséges értelemben: pl:

Én, nagyságos uram, láttam s dolgoztam is egy-két
Herczegi munkákat, de bizonynyal mondom, ezekből
Nem képes takaros mívet késziteni . . .

A tizenegy lovasok nagy késön visszakerültek,
. . . . mondják, hogy nem vala *képes*
Tarkón csípni Matyit . . .

a debreczenies *-ódjon-ődjön* szerkezet amaz egy két helyen, a hol előfordúl, mindég nehézkes, azonban általán nyelve tiszta népiessége s jóizü magyarossága könnyen feledteti ezt. Sok népies s egy-két tájszót használ: sut, hesseget, óbégat, puhogat, czammog, kórnyadozik, riogat, pöre gatya, bogjas fő, csimbók, huritás (szidás), fót lud, egyforma korású (egykorú, egyidős), öszvegyalulódik (megbarátkozik), dalmahodó (vastagodó) hegy, bajmol (bajlódik), kunyorál, sinkó (a debreczeni diákok régi magas süvege), megagyal s megcsapat (elver), mérkél (méreget) stb. stb. Idegen szót igen keveset, s többnyire tudatosan, a comicum emelése kedvéért használ. Igy pl. régi jogi műszavainkból: jus, currens, portéka, elconfiscaltal, instál; Matyi orvosi átöltözésekor: lánczéta, paróka, spádé, haczuka, tászli, koszperd, felcser, stb. Népies kifejezései közül is emlitek pár példát: ki ezen lúdak gazdája? Magam la! Matyi »szokatlan bajra vetette fejét; fogát feni a libákra«, »kiszakit« közülök hatot, »minden jót kiván« s megy a vásárra. Döbrögi személyét ott mindenki süvegeli. Matyi »az apja lelkének sem adja alább« a libákat. Elveretése után úgy kidobják, hogy »a földet még lábújja sem érte«. Döbrögi az első elveretés után »mákszemnyit sem aludt,« s bár mennyire óvakodik is, »nincs annyi lelke«, hogy ki tudja kerülni Matyi bosszúállását, mit az, »ha törik szakad is«, okvetlen végre hajt, s utána »illa berek« elmenekül stb. stb. E pár példa, mit Lúdas Matyi majd minden sora szaporíthatna, eléggé jellemzi kifejezés módja magyarosságát.

Versformája, a hexameter, melyről már *Kerekes* Marczi kanászsza észreveszi, hogy

»Be furcsán perdül, pedig a sor vége nem úgy megy
Mint a nótában szokták . . .

mindvégig könnyen és jól hangzik. E forma, melyet — mint a humorizáló előszóból is kitetszik — Fazekas öntudatosan használt, a maga ünnepélyes komolyságában igen sikerült ellentétes parodizálása az eposzi méltóságos előadásmódnak. Ezt már első kiadója, Kerekes is észre vette; kiemeli *Toldy* is,[1] s utána valamennyi irodalomtörténetünk.[2] Ki tudja, vajjon Arany, ki jól ösmerte a hires debreczeni költő főművét, nem Lúdas Matyi hatása alatt irta-é hexameterben szintén democraticus czélzatú humoros eposzát: »Az elveszett alkotmányt?«

Mindent összevéve: Lúdas Matyiban annyi költői érték egyesül, mi őt Fazekas többi alkotásai közül magasan kiemeli, s amazokkal egybehasonlítva, a rendkivüli külömbség alig magyarázható csupán Fazekas költői tehetsége növekedésével. A szilárd és kerek compositio, a mese érdekes leleménye nehezen találhatók fel Fazekas

[1] Figyelmező, 1838. I. 8. hasáb.
[2] Pl. Imre Sándor: A magy. ir. és ny. röv. tört. 1868. 198. o., Beöthy Zsolt: A magy. nemz. ir. t. I. k. 131. l.

többi, ehhez képest igénytelen költeményeiben E ritka költői tulajdonságok népies hangjukkal egyetemben hatalmasabb költő szellemre utalnak mint Fazekas: a legnagyobb költőre, a népre. Annyi népmesei jellemvonás van Lúdas Matyiban: a háromszoros boszú, az átöltözések, a mindég sikerülő parasztfurfang, a stil stb., hogy valóban csodálatos, mennyi ideig nem emelte ki ezt a kritika. Pedig maga Fazekas adott útmutatást erre, Matyiját »*egy eredeti magyar regé*nek« nevezve, a korabeli technicus-sal a »rege« körülbelől egy lévén a népies hagyománynyal, mondával. Még bizonykodása, is, hogy e történet valóban megesett, talán épen a keresztes-hadak idején, a Lúdas névvel a *Verbőczi Tripartitumá*ra való hivatkozás: mind a népmese naiv eszközei a hiszékenység izgatására. Fazekas korában még természetes, hogy e szempontból senki sem vizsgálta Ludas Matyit, hiszen még a kitünő népies költő, Csokonai is — bár mily jól ösmeri népmeséinket s bármily meglepő hű mesélő előadásban meséltеti is a *Szuszmir* czigányt a *Tempefői*ben — általában igen kis véleménynyel van a »tanulság és gyönyörűség nélküli aláváló« népmesékről. Természetes, hogy Toldy is tisztán a korabeli aesthetica szempontjából birálta, hisz a népköltészet iránt csak 1843 óta általánosabb az érdeklődés. Azonban az ezután jövő birálók (Imre Sándor, Danielik, Szűcs, Nagy Benő) szintén legföljebb »népies«-nek tartják, de hogy meséje s előadása egyenesen népmesei eredetre vall: senki sem veszi észre. Talán abból magyarázható ez, hogy magyar Lúdas Matyi mesénk csakugyan nincsen. Meséink egyik legjobb ösmerője s első gyüjtője, *Erdélyi János* idézi Lúdas Matyit *(Pályák és Pálmák,* 227 o.), de népmesei alakjáról sehol sem szól. Legjelesebb folkloristáink, kik e kérdéssel foglalkoztak: *Katona Lajos* s *Halász Ignácz* ösmernek franczia, római, szicziliai, norvég Lúdas Matyikat, azonban magyar népmesét — bár mindkettő feltételéhez — egyik sem idéz. Sokáig Fazekas eredeti compositiójának tartották Lúdas Matyit, s mivel többnyire csak ezt a művét ösmerték, nem is tünhetett fel a többiekhez mérten meglepő külömbsége. Külföldi hasonló compositióra először *Lázár Béla* figyelmeztet, *Claude Tillier Mon oncle Benjamin*-ával, melynek szerinte »ez főmotivuma«. Lúdas Matyi forrása pedig »talán abban a franczia mesekönyvben keresendő, melyet Csokonai egy Kazinczyhoz intézett levelében ugy emlit, hogy azt Fazekastól kapta«.[1] Kevéssel utána *Kelemen Béla* utal Mátray könyvét birálva *Till Eulenspiegel*-re,[2] részletes s pontos összehasonlításba azonban egyikök sem bocsátkozott. Öt év múlva, a *Pesti Napló* 1894. apr. 5.-i számában *dr. Halász Ignácz* ösmertet egy egészen Lúdas Matyi meséjét követő norvég népmesét, s rá pár nappal később *(Pesti Napló,* 1894. ápr. 14.) *Katona Lajos* utal egy kiadott XIII. századbeli verses franczia fabliaura, egy római,

[1] Fővárosi Lapok, 1888. decz. 11. l. és Weszely czikkét: Magyar Szemle, 1891. 542. l.
[2] Egyetemes Philologiai Közlöny, 1889. 148 l.

katalán, szicziliai s lotharingiai mesére, mik kisebb eltérésekkel mind meglepően hasonlítanak Lúdas Matyihoz. Mindezekből kétségtelen, hogy Lúdas Matyi meséje nem Fazekas alkotása, s csak az mind-eddig eldöntetlen: mi módon és hol hallotta vagy olvasta azt? Halász Ignácz és Katona Lajos »kétségtelennek« tartják, hogy »a magyar nép mesevilágából merítette, és valószinű, hogy a Lúdas Matyi közmondások [1] se Fazekas műve útján hatottak be népünk szellemi életébe, hanem már jóval az előtt közszájon forogtak«.[2] Ezzel szemben olvasás útján szerzett irodalmi forrásra utalnak Lázár Béla, Kelemen Béla s legujabban Kardos Albert is.[3] Annyi bizonyos, hogy Lúdas Matyit ezentúl az eddiginél magasabb s általánosabb szempontból kell tekinteni, mint a közös európai mese-kincs egyik tagját, mely — akár természetes úton: a nép ajkán, akár Fazekas feldolgozása folytán — elterjedt és honossá lett a magyar nép szellemében. E szempontból igen fontos kérdés a köz-vetlen forrás megállapítása.

Mindenekelőtt kétségtelen, hogy *Till Eulenspiegel*, mire *Kelemen Béla* hivatkozik, aligha szolgált közvetlen forrásul, bár szellemök nagyjában hasonlatos is. Igaz, hogy a német paraszt-humor háromszor is szerepelteti kedves hősét átöltözött orvos alakjában,[4] azonban a drasztikus történetek semmiben sem hasonlók Lúdas Matyi orvoslásához. Lúdas Matyi boszuállásához hasonló történet nincs is egy sem a német népkönyvben; mint ács, sok alakoskodása és folyton változtatott mesterségei daczára is, nem szerepel egyszer sem. Bár nagyjában mindketten a mások eszén túljáró parasztfurfang képviselői: szellemökben is lényeges külömb-ség az, hogy mig Eulenspiegel a szegény tejfeles parasztasszony-tól kezdve a pápáig, a nélkül, hogy oka lenne rá, sokszor igen idétlen félreértésből, csupa szenvedélyből péket, vargát, nemest és parasztot, püspököt és grófot kigúnyol és megkárosít: addig Lúdas Matyi igazságos boszút vesz az igazságtalan sérelemért. Egyál-talán kérdés, hogy Fazekas (bár Kónyi Domokritosából 1785. óta nálunk is ösmeretes) ösmerte-é Eulenspiegelt?

Sokkal több a hasonlatosság azon külföldi népmesékben, miket Katona Lajos és Halász Ignácz ösmertettek. *(P. Napló,* 1894. ápr. 5. és 14.) Egy *római mesé*ben (Miss Busk feljegyzése szerint) »a magát együgyűnek tettető paraszt, kitől a kolostor kapusa és az ennek kezére játszó gvárdián elcsalták a malaczát, először leánynak öltözve lopódzik be a barátok közé, s így kerül

[1] Eddig csak az Erdélyi gyűjteményében idézett egy közmondás ösmeretes.
[2] Pesti Napló, 1894. ápr. 5.
[3] Egy. Phil. Közl. 1894. 444. l.
[4] A legrégibb, Grieninger féle 1519.-i kiadás szerint a 15., 16., 17. Historieban: »Wie sich Eulenspiegel als Arzt ausgab, und des Bischofs von Magdeburg behandelte; Wie Eulenspiegel in einem Dorf einem kranken Kinde zum Stuhlgang verhalf; Wie Eulenspiegel alle kranken in einem Spital an einem Tage ohne Arznei gesund machte.

alkalma a gvárdián első elverésére«. Egy *katalán mesé*ben a mese hőse szintén leányruhába öltözve áll boszút a rablókapitányon. Egy *szicziliai mesé*ben a parasztfiú, Peppe, először leánynak, másodszor orvosnak öltözve veri el a rablófőnököt. Mindezeknél hasonlóbb egy *lotharingiai franczia mese.* A szegény özvegyasszony fia (mint Lúdas Matyi) vásárolt malaczát hitelben eladja egy erdei remetének. A remete nem adja meg tartozását; a fiú cselt eszel ki, leánynak öltözik s gyógyító füvet keresgél az erdőn. Behivják a betegen fekvő remetéhez, kit addig ver, míg adóssága felét meg nem adja. Egy hét múlva orvosnak öltözve veri addig, míg az adósság másik felét is le nem fizeti, majd az utolsó kenetet feladó pap alakjában vesz tőle még ötven (összesen már százötven) tallért. Még hasonlóbb a Halász Ignácz közölte *norvég népmese: Gutten, som vilde blive Handelskarl:* a legény, aki kereskedő akar lenni. Mint Matyi, s mint a lotharingiai mesehős, ő is szegény özvegy asszony fia. Egyetlen disznajukat egy gazdag embernek adja el, s bár az tiz tallért is ér s ő csak egy tallért kért: csak négy garast kap. Későn látva be nagy veszteségét, boszút fogad a gazdag ellen. Boszúját először ácsnak öltözötten (nagy kabátban, állára kecskeszakállt ragasztva) tölti ki, épen mint Lúdas Matyi. Másodszor a sebeiben szenvedőt mint orvos veri el. Külön szobát kér s figyelmezteti a cselédséget, hogy eret fog vágni, tehát urok ordításával ne törődjenek. »Minél jobban ordít, annál előbb meggyógyul.« Harmadszor — eltérőleg a mi Matyinktól — malomba csalja az urat, s két malomkő közé szorítva veri el. A befejezés — az eddig közöltek némelyikéhez hasonlón — trivialisan humoros. Az ur kiszabadulva a legény lakására rohan boszút állni. Mikor anyjától azt hallja, hogy a fiú meghalt, eltemették, boszúból sirját piszkolja be. A titokban leskelődő legény egy kést bök bele, s az úr evvel a világba szalad.

Némely részletében még több az egyezés abban a franczia fabliauban, melyet Katona Lajos idézett először s röviden ösmertetett is: *Douins de Lavesne Roman de Trubert*-jében. Méltó vele részletesebben foglalkozni. A körülbelűl háromezer versből álló befejezetlen verses fabliau, melynek kézirata a *Bibliotheque Royal*-ban 7996. szám alatt van meg, mindmostanáig nincs kiadva. Mindössze terjedelmes, részletes kivonatban, helyenként idézetekkel ösmertette még 1838-ban *Amaury Duval,* a franczia akadémia nagy irodalomtörténetében.[1] A tizenharmadik századból származó hosszú fabliau, — melynek demokratikus irányzatát ösmertetője is kiemeli, — egy teljesen ösmeretlen szerzőtől, Douins de Lavesne-től való, kinek sem életéről, sem más munkájáról nincs tudomás. Meséje, mint a középkori ilyes mesék általában, frivol

[1] Histoire litteraire de la France, ouvrage commencé par des réligieux Benedictins de la congregation de saint Maure et continué par des Membres de l'Institut. Tome XIX. Suite du troizieme siécle. Années 1256—1285. A Paris. Chez Firmin Didot. 1838. 734. s k. ll.

de szellemes; irályáról a tudós ösmertető azt tartja, hogy alig van középkori költemény, melynek stilje világosabb, elevenebb, festőibb volna.

A költemény hőse, Trubert, egy szegény özvegy asszony fia, ki öreg anyjával s húgával a Pont-Alic-i erdőben él. A két testvér ártatlan és együgyű lélek (d'une extrême simplicité et tres-ignorant toutes choses). Egy nap a fiu édes anyjának egyetlen borját hajtja a vásárra, hogy húgának ruhát vegyen, mert ha ily rosszúl ruházkodik, majd nem veszi el senki sem. Útközben egy mészárossal találkozik, ki a borjút a fiutól tiz souért elcsalja, bár az legalább huszat ér, s Trubert, ki még sem vett se nem adott el semmit, együgyűségében rossz vásárt csinál. Ezen bánkódva, találkozik egy kecskés emberrel; megveszi a kecskét, s hajtja a városba, a herczeg kastélyához, azonban előbb egy festővel — kinek utolsó pénzét adja — kékre, zöldre, sárgára festeti azt. A herczegné az ablakból nézi a csodálatos állatot, s meg akarja venni. Trubert mindössze öt sout s magát a herczegnőt kéri érte. A kisérő kisasszony is annyira lelkesül a csoda állatért, hogy biztatására a herczegné rá is áll az alkura; különben is tetszik neki a fiatal, eleven parasztfiú. Mig Aude, a herczegné komornája az egyik ablakban vigyáz, addig ők a szomszéd szobában megkötik az üzletet. Közeledik azonban kiséretével a hatalmas férj, Garnier herczeg, ki vadászatról tér haza. Trubert, kit sok pénzzel ellátva, a herczegnő hirtelen útnak ereszt, találkozik vele. A herczegnek igen megtetszik a kecske, s felesége számára meg akarja venni. Trubert oly feltétel mellett adja azt el öt souért, melyet drasztikus volta miatt még a különben szabadszájú ösmertetés is csak homályos czélzásban mer reproducálni. Bármily keserves: a herczeg teljesíti ezt a feltételt is; ezenkivül száz sout ad a távozó Trubertnek s a csoda állatot diadallal viszi haza. A herczegné, meglátva a kecskét, azt hiszi, hogy Trubert elárulta őt, kétségbeesésében maga mondja el a Trubert-rel kötött drága vásárt, mit a férj csodálatra méltó közönynyel vesz tudomásul.

Trubert visszatér erdejébe, kevés idő mulva azonban uj kalandra indul. Ácsnak öltözik (még a részletekben is megegyez a mi Matyinkkal: kezében gyalu, vállán szekercze stb.) s a herczeg kastélya felé tart, hangosan kiáltozva, hogy ő a király ácsa. A herczeg épen építkezik; Trubert-t, kit természetesen nem ösmer fel, végtelen szívesen fogadja, megbeszéli vele tervét, lakomát csap tiszteletére, új ruhát adat, mindenki engedelmeskedik a kitünő ács parancsainak. Elhatározzák, hogy másnap kiválasztják a fákat, addig is legszebb szobáját jelöli ki hálószobájául. Trubert a puha, ruganyos ágyban nem tud aludni; boszúból a herczeg ösmert jeladására a sötétben bebocsáttatván, a herczegné hálószobájába megy szórakozni. E közben a herczeg is fel akarja keresni feleségét. A komorna, ki látja a félreértést, a botrány kikerülése végett feláldozza magát, s a sötétben felesége gyanánt viselkedik a her-

czeggel szemben. Másnap lovon az erdőre mennek, s ott Trubert az ösmert csellel fához köti a herczeget, s míg egy galylyal jól elveri, elmondja, hogy ki ő, s hogy már kétszer volt szerencséje a herczegnéhez. A szegény herczeget megkötözve, ájultan az erdőn hagyja, a két lovon jó pénzen túlad, s visszatér anyjához. A kastélyban ezalatt nagy az izgatottság; az egész háznép, az udvarmesterrel élükön, keresni indul urokat, s félholtan megkötözve, ájúlva lelik meg. Míg a kastélyba viszik, kinyögi, hogy Trubert kinozta meg. Másnap még rosszabbúl lesz: Montpellier-be orvosokért küld. Trubert, ki minderről hall valamit az erdőben, orvosnak öltözik (a részletek is hasonlók Matyihoz: hosszú kabát, bot; arczát, nyakát, kezét sárgára festi stb.) s hangosan kiáltozva az utczákon, hogy ő ilyen-amolyan hires orvos, a kastély felé tart. Az udvarmester azonnal felhivatja, a herczegné kéri, hogy férjét gyógyítsa ki. Trubert egy kenőcsöt mutat (a minek a kérésével áprilist szoktak járatni a latinul nem tudókkal), s biztos sikert igér. Ha kiabál is a herczeg, ne zavarják őt; a gyógyulást egy kis fájdalom előzi meg. Mikor végre a herczeggel egyedül marad, ösmert módon elveri őt. A herczeg a dühtől és fájdalomtól elájul; Trubert rázárja az ajtót, s azt mondva, hogy betege elaludt, egy paripán tova vágtat. A felébredt herczeg ordítozására végre betörik az ajtót, s megtudják, hogy másodszor is Trubert volt a kegyetlen. Az egész udvar boszút esküszik ellene.

Innen kezdve a fabliau eltér a mi Lúdas Matyinktól, azonban szellemes volta miatt közlöm ezt a részt is. A herczeget egyik ellenfele, Golias király haddal támadja meg. Trubert a herczeg lován, vállán a herczegnétől kapott köpenynyel, lovagmódra a herczeg kastélya felé tart, hogy seregébe beálljon. Az úton találkozik a herczeg egy rokonával, ki ló és fegyverzet nélkül szegényesen megy a herczeg látogatására. Trubert ráveszi, hogy a hatásos megjelenés kedvéért cseréljenek: lovát s köpenyegét átadja a lovagnak. Ezt — a herczeg lován, a maga ajándékozta köpenynyel — a herczegné veszi észre először, Trubertnek hiszi, elfogatja, kegyetlenül elvereti. A herczeg az egész udvarral hálát ad a nagyszerű boszúért.

Trubert ezalatt — brabant lovagnak öltözve — ajánlkozik, hogy Golias királylyal párbajt vív. Rövid idő mulva visszatér, diadala bizonyításául Golias bajszával és szájával, mi ismét igen drasztikus történetecske alapja. A herczeg hálából leányát akarja feleségül adni, azonban Trubert, szüleit értesíteni, előbb Brabantba megy. Rövid idő mulva leányruhában vissza tér, s szépsége, kedvessége az egész udvart izgalomba hozza. A herczegkisasszony legkedvesebb kisérője lesz; együtt alszik vele, a minek sajnálatos következményeiért a »szent lelket« teszi felelőssé, kit galambformájában látott a herczegkisasszonynál látogatóban. Eközben Golias király is békét köt Garnier-vel, ha leányát feleségül adja. Mivel a lányt sajnálatos állapotja miatt nem adhatják, s a király úgy sem

ösmeri: a leányruhába öltözött Trubert-t adják hozzá nőül, ujból comicus és frivol helyzetet teremtve. Itt szakad meg, épen a legkényesebb helyen a fabliau, melynek nem egy epizódja teljesen *Boccaccio* szellemében van megirva, s a herczegnő-látogatások története csakugyan fel is lelhető a *Decameroneban* (III. nap, 2. elbeszélés: *Theudelinde királyné* epizódja.[1]

Valószinűleg ez a fabliau alapja *Claude Tillier* hires regénye, a *Mon oncle Benjamin* egyik epizódjának is, melynek Lúdas Matyi tipusára már *Lázár Béla*[2] s utána legújabban *Kont Ignácz*[3] is rámutatott. Érdekes, hogy irója a hires pamphlettista, az ellenzéki *L'Association* bebörtönözött szerkesztője, Claude Tillier[4] alapjában ép oly jellemű, mint Fazekas; a mi túlzott benne: kora magyarázza. Hires regénye, a humornak és szatirának páratlan elegyűlése, a *Mon oncle Benjamin*[5] épen avval a Napoleon-gyűlölettel van telve, mely Fazekast jellemzi; míg ez »világzsiványának«, addig ő mély megvetéssel charlatánnak tartja őt; sőt tovább megy: gyűlöli a királyokat, túlzón köztársasági, ellensége s kigúnyolója a positiv vallásnak, szinte atheista. Azonban erős egyénisége, s az elegiai hang, mely humort, szatirát egybeköt és össze olvaszt: megkapó hatásuvá, remekké avatják regényét. Ennek egyik mellékes epizódja (s nem »főmotivuma«, mint Lázár Béla mondja) érdekel Lúdas Matyi tipusáért. A történet a következő: Marquis de Cambyse, a hatalmaskodó földesúr, várába viteti a regény hősét, a neki köszönni nem akaró clamecy-i philosoph orvost, Benjamin Rathery-t, s megszégyenítéseül, halálos fenyegetések közt kényszeríti, hogy csókolja meg — nem a kezét. Pár nap mulva evésközben egy halszálka torkán akad; a véletlenül ott időző Benjamint hivatják, ki azonnali operácziót tart szükségesnek, hogy egy félóra alatt meg ne haljon, azonban azt csak úgy hajlandó végrehajtani, ha nagy sérelmeért a marquis elégtételt ád, s udvara, felesége előtt ugyanúgy és ott csókolja meg őt, a mint pár nap előtt ő volt kénytelen. A haláltól rettegő földesúr megteszi ezt, s Benjamin könnyedén megszabadítja a halszálkától, kigúnyolja a még remegő marquis-t, s diadalmámorban siet haza.[6] Az egész történet tanulsága pedig az, hogy sokkal jobb, ha a nagyokkal szemben félel-

[1] Ennek forrása *Dunlop* szerint (Gesch. der Prosadichtungen, ford. F. Liebrecht, 227. l.) a *Cento Novelle Antiche*. Feldolgozta *La Fontaine* is a Mulieter-ben.

[2] Főv. Lapok, 1888. decz. 11.

[3] I. Kont: La Hongrie litteraire et scientifique. Paris. 1896. 87. l.

[4] Szül. 1801. ápr. 11., mh. 1844. okt. 12. Életéről: M. Pierre Larousse Grand dictionnaire universel du XIX. siécle. XV. k. 202. l. s Saar Károly német forditásának bevezetésében.

[5] (Gyenge) magyar fordítása Bodor Kornéliától (Béni bácsi, Ország Világ 1896.); igen jó s a legelterjedtebb német forditások: H. Denhardt-tól (Reclam, 1952—3. sz.) s Saar Károlytól (Spemann 205. sz.) — Olcsó franczia kiadása a Bibliothèque classique interessanteban.

[6] Mon oncle Benjamin VIII. és X. fejezete.

metesekké, mint ha szeretetreméltókká teszszük magunkat. (La morale de ceci: c'est qu'avec les grands il vaut mieux se faire craindre, que de se faire aimer.) A történet és tendentia hasonlatosságán kivül meglepően hasonló a zsarnok marquis jellemzése, bár ezen meglátszik Tillier genialitása; tipus helyett határozott egyéniség az. »Cambyse marquis nagy, kövér, hatalmas, óriási erejű férfi volt. Jelleme sértő, szenvedélyes, a végletekig érzékeny s nemességére határtalanul büszke, mintha a Cambyse család a teremtés legkiválóbb alkotása lett volna. Birtokán visszavonúltan mint egy kis király élt. Korlátlan hatalmú úr nemcsak uradalmán, hanem az egész vidéken. Valódi feudális zsarnok volt. Verette parasztjait s elrablotta feleségeiket ha szépek voltak; vetésüket szolgáival legázolta, s a polgárokat, kiket vára közelében talált, ezer módon megzaklatta. Erőszakos és zsarnok volt csupa szeszélyből, csupa gyönyörűségből, s elsősorban önző önszeretetből. Fölényét a parasztságon csak elnyomásukkal tudta kimutatni . . . Egyáltalán nem vette lelkére, ha fegyverével egy parasztot lelőtt: mintha csak rókát talált volna . . . . stb.« Kisérete, a szolgalelkü ispán s az uroknak hizelgő inasok szintén Lúdas Matyi hasonló alakjaira emlékeztetnek.

Ime a magyar Lúdas Matyin kívűl még hét különböző változata az ősrégi mesének, mely századok óta él és vándorol Európában. Magán a legrégibb feljegyzésen, a XIII. századbeli *Roman de Trubert*-en első tekintetre meglátszik, hogy több népmese egybeolvadásából keletkezett, s így eredete még régibb időkbe nyúlik vissza. Él és terjed mesénk legalább a XIII. század óta hat századon keresztül; ösmerik Szicziliától Norvégiáig s mesélik bizonyára az ösmertetteken kívűl más népek más változatban még ma is. Claude Tillier maga is csak mint népmesét hallhatta; regénye előbb jelent meg, mint a Roman de Trubert közölt kivonata, s bizonyos, hogy a folyton vidéken (Clamecyben s Nivernais-ben) élő elfoglalt ujságíró és pamphletista nem olvasta a Royal Bibliotheque kéziratát. Valamennyi változat főmotivuma az, hogy a szegény parasztfiú, többnyire együgyűsége miatt, mások ravaszsága vagy hatalmaskodása folytán megkárosúl, de viszonzásúl furfangos módon, álruhában kegyetlenül elveri a hatalmast, a rettegettet, a ki vagy egyházi tekintély: barát, gvárdián, mint a papi romlottság kigúnyolására a népmesék egyik legkedvesebb komikus alakja (római és lotharingiai mese), vagy világi hatalom: herczeg (Trubert), marquis (Claude Tillier), rablókapitány (katalán s szicziliai mese). A mese hőse többnyire szegény özvegyasszony világban soh'sem forgott együgyű fia (loth., norv., Rom. Trub., a mi Matyink restsége is ily jellemvonás); egyetlen vagyonukat: malaczukat, borjukat vagy libájukat csalják el tőle; a bosszú módja mindég az átöltözés, és pedig többnyire lány és orvos alakjában (lány: róm., kath., szicz., loth., R. Trub.; orvos: szicz., loth., norv., R. Trub., M. Benj.) ezenkívül ácsnak (norv., R. Trub.),

papnak (loth.), molnárnak (norv.) öltözötten is. A humoros mellékalakok: az ispán s a szolgák csak a Roman de Trubertben s a Mon oncle Benjamin-ban szerepelnek. Rendesen frivol epizódok nyújtják a mesét, minők a leányátöltözések általában, s különösen a norvég s a Trubert-féle változat.

A mi Lúdas Matyinkhoz határozottan a három franczia változat hasonlít legjobban. Legtöbb motivumok teljesen megegyezik. Szegény özvegyasszony fia, mint Trubert; libáját fele árán akarják megvenni, mint Trubert borjuját; nem köszön Döbröginek, mint Benjamin a marquisnak: a megvert mind a háromban hatalmas úr: herczeg, marquis, magyar kis király; az átöltözések is hasonlatosak: ács, mint Trubert, orvos, mint Benjamin és a lotharingiai mese, s mint Trubert is, sőt ebben az öltözet részletei is megegyezők; csak e franczia változatokban s a norvégban szerepel a háromszoros bosszú. Általában a franczia variansokon kívül a norvég népmese leghasonlóbb Lúdas Matyihoz.

E sok egyezés határozottan arra mutat, hogy Fazekas közvetlen forrása bizonyára valamely franczia népmese volt, mit az 1796-i hadjárat alkalmával hallott vagy olvasott; a norvég mesére persze nem is gondolhatunk. A három többé kevésbbé különböző franczia változat, mely közűl a Trubert-féle a XIII. század óta él, tanusága e mese kedveltségének, állandóságának. Bizonyára országszerte elterjedt; bizonyság erre a lotharingiai mese s a Mon oncle Benjamin epizódja, mit Tillier csak a Nivernais-beli népmesékből vehetett. Legvalószínűbb tehát, hogy Fazekas is a nép ajkairól hallotta — talán némileg más alakban is, mint a közlöttek — e régi franczia mesét, s azután évek mulva, politikai irányzattal dolgozta fel. De lehetséges az is, hogy a politikai tendentia már a franczia eredetiben meg volt. A franczia forradalom sok izgató röpirata örömest dolgozott fel a nép számára egy-egy ily történetet, s a legélesebb politikai tendentiával szinezte és élesítette ki. E tárgy: a szegény parasztfiu kegyetlenűl elveri a hatalmas herczeget, a leghálásabb ily izgató feldolgozásra. Lehetséges, hogy a forradalombeli tömérdek röpirat valamelyike — talán épen azon a vidéken, hol maga e mese is legelterjedtebb — csakugyan feldolgozta azt, s már mint tendentiosus democrata-munkát olvasta Fazekas. Ez irányban — bár e feltevés elég valószinű — még senki sem végezett kutatást. Talán a párisi könyvtárakban érdemes volna e czélból is vizsgálódni. *Nisard* könyve: *Histoire des livres populaires,* mit ezért átnéztem, épen e tekintetben nem ád felvilágosítást. Legkevésbbé valószinű azonban, mint azt már Kardos Abert is megjegyezte,[1] *Halász Ignácz* és *Katona Lajos* feltevése, kik szerint »kétségtelen, hogy Fazekas tárgyát a magyar nép mesevilágából merítette, és valószinű, hogy a Lúdas Matyi közmondások se Fazekas műve útján hatottak népünk szellemi életébe,

[1] Egy. Phil. Közl. 1894. 444. l.

hanem már jóval azelőtt közszájon forogtak«. Már csak az is, hogy semmiféle hiteles mesegyűjteményünkben nem található fel Lúdas Matyi története,[1] kétségessé teszi ez állítást. Maga Halász és Katona, kik mindketten feltételeznek magyar népmesei Lúdas Matyit, tudnak idézni az olasz, franczia, norvég meseirodalomból, csak a magyarból nem. *Bognár Teofil* »*Idegen eredetű népmeséink*« cz. munkájában, hol pedans gonddal megtesz minden lehető összehasonlítást a magyar s a hasonló külföldi népmesék közt: Lúdas Matyi népmesét egyáltalán nem ösmer. Maga a Lúdas Matyi név sem fordul elő Fazekas előtt az irodalomban. *Dugonics*, több mint tizezerre menő közmondásgyüjteményében (*Magyar példabeszédek és jeles mondások;* készült 1814-ig, megj. 1820.) idéz a »lúdas asszonyról« három közmondást is (Lúdas asszony; előbb szól a lúdas asszony; mindent magára vesz, mint a lúdas asszony), de Lúdas Matyiról közmondást nem ösmer, világos bizonyitéka gyanánt annak, hogy Lúdas Matyi alakja csak Fazekas műve útján hatolt be a nép gondolatvilágába. Lúdas Matyit először idézi *Erdélyi* közmondásgyűjteménye (II. k. 273. l.), egybevetve e két hasonló értelmű közmondással: »adósa vagyok = vétett ellenem, bosszút kell állanom érte« ; és »megemlegeted a magyarok istenét«. De már *Ballagi Mór* gyűjteménye (*Magyar példabeszédek és közmondások,* 1850. 282. l.) ismét csak a »lúdas asszonyt« idézi s Lúdas Matyit nem is említi. A *Nyelvőr* is csak a »lúdasra« idéz közmondást: »A ki lúdas, az kajabál«. Igy tanuskodnak a a közmondások.[2] De még az sem lenne döntő bizonyíték, ha valahol csakugyan ösmernék és mesélnék a furfangos parasztfiú bosszúját, a míg az a Fazekas előadásával megegyeznék. Gvadányi Gaal *Peleskei Nótáriusa* s *Rontó Pál* óta nem Matyi lenne az első alak, mely az irodalomból jut a nép képzeletvilágába. Csak ha több, eltérő változatban lenne ösmeretes, mint az legtöbb eredeti népmesénknél rendes jelenség, csak akkor volna elég alapunk a magyar népmesei eredet feltevésére.

Valószínű, hogy a hős tősgyökeres magyaros neve is hozzájárult e feltevéshez. Maga Fazekas is felhasználja e körűlményt, hogy a népmesék naiv fogásával tréfásan bizonykodjék Lúdas Matyi meséjének igaz volta mellett, *Verbőczi Tripartitumá*nak egyik helyére hivatkozva (II. r. 30. tit.):[3]

[1] *Benedek Elek* »Magyar mese és monda világa« közli ugyan, de e gyűjteményt sok okból nem tekinthetem a magyar népmesékre hiteles forrásúl. (A mese megvan: IV. k. 135—139. ll.)

[2] Mindezen adatokat dr. Margalits Ede kitünő közmondás-gyűjteménye kézirataiból vettem; hálás köszönetem érettök e helyen is.

[3] E hely a Kolozsvári-Óvári fordításban: » . . . bármely hitszegőt és hamis esküvőt (kit közönséges szóval ancariusnak vagy lúdasnak nevezünk) az Isten és emberek törvénye szerint keményen meg kell büntetnünk . . . 3. §. Személyére nézve akkora gyalázat éri, hogy mindenkor tarka ruhába öltözve, kenderből készült övvel ellátva, mezitláb és hajadon fővel kénytelen a többi keresztyén hívők közt járni kelni« stb.

»Hogy pedig ez nem más földön, hanem a mi hazánkban
Történt, az bizonyos: megtetszik az akkori törvény
Tévők gondjából, kik az ő csúfjára, örökre
Följegyzék a nagy törvénykönyvben, hogy az ollyan
Rossz úton járó kutyafog, mint a mi Matyink volt,
Lúdasnak neveződjön, ez hát nem puszta találmány.

A »lúdas« szónak szótáraink szerint négy jelentése van: 1. ludas = lúddal biró, libás; ludat hajtó ember; 2. személy, a ki bűnösnek érzi magát s fél a büntetéstől; 3. hamisan esküvő, perjurus, ancarius; 4. gonoszságaiért számkivetett. Ez átvitt értelemben magyarázza *Otrokócsi* (Orig. Hung. II. 69.), így használja *Pázmány* (Kal. 470.), *Czeglédi*. Honnan származik e szó ily jelentése, legtöbb szótárunk (*Ballagi:* A magy. ny. teljes szót. II. 202., *Kresznerics Ferencz:* M. szótár II. 24., *Nyelvt. Szót.* II. 636.) nem magyarázza; az egyik magyarázat, melyet *Szegedi János* után *Czuczor-Fogarasi* ad, naiv és mulatságos: »a csácsogástól-gágogástól és a közben való állhatatlanságtól: ob garrulationem et lubricam fidem.« (III. 1568.) Körülbelül így (tehát hibásan) fogja fel *Ballagi Mór* is, ki szerint »lúdas asszony névvel ama szókimondó személyeket illették, kik nem várják be, hogy valamiről kérdeztessenek, hanem mint a ludak, maguktól is megszólamlanak«. (*Magyar példabeszédek és közmondások,* 1850. 282. l.) Természetesen e jelentés és értelmezés a mi Lúdas Matyinkra semmikép sem illik, de nem a *Katona Lajos* magyarázata sem, ki szerint »nem lehetetlen, hogy e névben valamely analog középkori latin *Facetia Ludius* vagy ilyenféle névnek népethymologiai elcsavarása rejlik«. Ez átvitt értelem magyarázatára közmondásaink legújabb kitünő gyűjtője, *Margalits Ede* egy, már feledésbe merült régi történetet tételez fel valamely ludat lopó asszonyról, ki bűntudata érzetében kérdezés nélkül is jóeleve tiltakozott a lopás vádja ellen. Innen származnának az ily mondások: »A ki lúdas, az kajabál; előbb szól a ludas asszony stb.« Azonban legegyszerűbb s legvalószinűbb, hogy Fazekas, kinek teremtő nyelvtehetségét a Füvészkönyv pompás magyaros növényneveiből is láthattuk, maga adta lúdhajtó hősének a szó legelső jelentését, emelve ki e jó magyaros elnevezést.[1]

*

Fazekas feldolgozásán kivűl irodalmunkban még két Lúdas Matyi van: *Balog István* szinműve, s az ez után készített *Tatár Péter*-féle »tündéries szép historia«. Mindkettő csak ront a Fazekas pompás compositióján, idegen és hozzá nem illő elemeket véve föl; de érdekes művészettani tanúlságaikért s már csak a teljesség kedvéért is érdemes foglalkozni velök.

Balog István (1790—1873.) a sokat hányt-vetett vete-

[1] L. meg: Szabó Ernő: A háziállatok a magyar szólásokban. A »lúdas«-ról: Nyelvőr, 1894. 354. l.

rán szinész talán legnépszerűbb darabja »*Mátyás diák*«-jával egyetemben a Lúdas Matyi, e »tüneményes, énekes vigjáték«. A darab, bár az irodalom történet szempontjából érdemes volna, mind mostanig nincs kiadva; két kéziratát (1838. és 55-ből) a *Nemzeti Szinház kéziratai* közt őrzik. Mint a czímlapjára tett feljegyzésekből kitünik, 1838. szeptemberében már készen volt; október 10-én megadja a censori engedélyt (sok törléssel) gróf Pongrácz János, m. k. helytartótanácsos, s a *Jelenkor* 1838. 103. száma (409. ol.) már közli első előadását 1838. deczember 27-éről.

Ezóta évek múlva is gyakran színre került; a forradalom után, 1855-ben újra censura alá bocsátják, s a »*k. k. Polizei Direction zu Ofen Pest*« örömest adja meg az engedélyt e szindarabnak, melynek tárgya földesurak zsarnoksága a régi rossz magyar világban, s e miatt elnézi azt is, hogy Lúdas Matyi orvos alakjában a németet is kifigurázza, s csak egyetlen szót törül: az »uzsorás zsidót«. Színen is volt harmincznégy éven keresztül egész 1872-ig, mikor utoljára a *Miklósi* szinházában már *Vizvári* adta a czimszerepet.[1] Balog feldolgozásának »muzsikáját szerzette *Szerdahelyi Jósef*«;[2] erről Szigligeti többször megjegyzi, hogy egyetlen magyaros népdalon kívül az egész idegenszerü volt; a német bohózatokéhoz hasonlított, s úgy illett hozzá, »mint magyar nadrághoz a frakk«.[3] Hosszú életét mégis e zene s Szerdahelyi tartották fenn, ki Lúdas Matyit játszotta, s parodizálta vele — óriási hatást keltve — *Schodelné* Romeo-Julia jelenetét. Az első előadás többi szereplői Megyeri (Döbrögi), Szilágyi (Kobak), s Éder Lujza (Ilus, Matyi szeretője) voltak.

Balog átdolgozása nagyjában követi Fazekast, s a lényegben mégis igen sokban eltér tőle. Ösmerve a Fazekas-féle Lúdas Matyi népszerűségét (mely a *Jelenkor* kritikusa szerint is »annyira ösmeretes hazánkban, hogy a darab szorosan ahhoz tartozó tartalmát nem is szükség elmondani«): helyenként csaknem szórul szóra átveszi Fazekas népszerű verseit, e kedves remiscentiákkal is hatást keresve. Pár sor példázza az ily hatásos átvételeket: Pl. a vásári jelenet:

Döbrögi: Hé, ki azoknak a libáknak gazdája?
Matyi: Magam la!
D.: Ejnye gazember, nem tudod ki itt az úr! Majd emberségre tanítlak.
Hajdu: Hol a süveged?
M.: Itt la.
D.: Mi ezen libáknak az ára?
M.: Párját 3 márjás üstbe, az illyen amollyan. Az apám lelkének sem adom alább egy kurta forintnál . . .

[1] Pesti Napló, 1894. 94. sz.
[2] S nem szövegét is (legföljebb egyes dalokat), mint a Századunk 1840. 102. l., s a Vasárnapi Ujság: 1869. 626. l. mondja.
[3] Szigligeti Ede: A dráma és válfajai. 311. o.; Kisf. Ts. Évl. Új III. 267. o.

Ily módon a külsőségekben igen sokszor teljesen követi Fazekast, azonban, a lényegben, a compositioban sokban eltér tőle, s tündéries machinátiót véve főmotivumul, az egyszerű parasztregét átalakítja Raimund-féle »tüneményes énekes vigjátékká«. A hatás könnyen magyarázható. Tudvalevő, hogy a budai magyar szinpad éveken keresztűl — pár gyenge eredetin kívűl — csaknem kizárólag az akkor divatos bécsi könnyű s nagyobbára tartalmatlan tüneményes vigjátékokat adta volt elő. E sok értéktelen lerchenfeldi szinmű közűl eredetiségével csak *Nestroy* s különösen a bécsi *Raimund Ferdinánd* váltak ki, a kinek tüneményes, tündéries, népies bohózatait szintén gyakran, s mint Szigligeti feljegyzi[1] »nagy sikerrel« adták. Nestroy mindmáig kedvelt *Lumpaci vagabundusa* s Raimund tündéries bohózatai: *Der Verschwender, Diamant des Geisterkönigs, Der Bauer als Millionär* stb. hatása alatt készültek *Gaal* Peleskei Nótáriusa, *Munkácsi* Garabonczás diákja s *Balog* Lúdas Matyija is, miután e nemben az első kisérletet már *Csokonai* megtette egy diák-vigjátékával, Karnyónéval, melynek végén az összes elhaltakat a Tündér és Tündérfi keltik életre tréfás verselgetés közt. Különösen Raimund hatása feltünőbb, s magyarázható avval, hogy a Magyarországon — Pozsonyban, Györben, Sopronban — is szinészkedett bécsi iró, ki egyik darabjában, a Der Bauer als Millionär-ben magyar varázslót is szerepeltet (»Bustorius, Zauberer von Warasdin, tritt hervor, einen Czakan in der Hand, in ungrischen Dialect«). sőt azt magyarul is beszélteti (Isten úgyse, ördög!): már ezért is közelebb állott hozzánk a többieknél. Az ő tündéri machinatióit, allegoricus alakjait (Jugend, das Alter, Zufriedenheit, Der Neid, der Hasz, Hoffnung stb.) vette át Balog is.

Lúdas Matyi meséje ily körűlmények közt teljesen átalakúl. Fazekas egyszerű alakjain kívűl még egy egész tündérgárda vonúl fel: a »*Tündér király, Gorombates,* hatalmas tündér, *Selidates,* szinte oly hatalmas, de nem goromba, *Csók,* szerelem tündérke, *Pletyka,* rágalom tündérkéje, *Részvétlenség* szelleme, a gorombaság s szelidség szellemei stb.«[2] Mindjárt az első jelenet telve allegoriákkal. Kardalosnék »fehérkék színekben« symbolizálják pajzsukon a szinészetet, filozofiát, törvényt, astronomiát, orvosi tudományt, architecturát, az ujságirást, gőzhajót, muzsikát, festészetet, szobrászatot. Gorombates szellemei szintén jelképes pajzsokon mutatják be a mohácsi veszedelmet, Hector halálát, gályavonó rabokat, oroszlán körmei közt az őzet, sasé közt a galambot, farkasé közt a bárányt, rabszolgavásárt, boszorkányégetést, párbajt stb. A cselekvény főalakjai különben Szelidates, a haladás és szelídség tündére, s Gorombates, a durva elmaradottságé. Harczra kelnek, hogy kié legyen a föld:

[1] A dráma és válfajai. 303. l.
[2] A kéziratos darab »személyei«.

»Látom, egyet nem értünk,
Örökös harcz közöttünk,
Kiki elve kárára
Álljon ki a csatára.
A meggyőzött elmúljék,
A győző uralkodjék
Századunk évsorain . . , stb.

A tündérkirály parancsából leszállnak hát a földre, s Gorombates, mint Döbrögi hajdúja, Szelidates, mint Matyi kedvesének Iluskának bátorító s vigasztaló nemtője intézik az ösmert Lúdas Matyi históriát. Szélesbíti ezt még az is, hogy — tündéri vigjáték nem lehetvén el szerelem nélkül — új személy gyanánt szerepel Iluska, Matyi kedvese is, kivel együtt megy a vásárra s voltakép azért lesz durva Döbrögivel szemben, mert észrevette ennek Ilusra vetett sovár pillantásait. Matyi elveretése után Döbrögi az őt átkozó Ilust is elfogatja, s ravasz és szolgalelkű ispánja által is mindenképen kisértetbe ejti a szép leány erényét, de ez a neki megjelenő Szelidates bátorítására bátran ellenszegűl. Közben Gorombates, mint Döbrögi hajdúja, szítja ura zsarnok dühét; kiszínezett vásári jelenet, Matyi ösmert elveretése (a szinfalak mögött); mikor a hajdúk Iluskát elviszik, nagy vérengzés, zenebona stb. A machinatiónak megfelelően Matyi sem maga tölti ki boszúját, hanem a Részvétlenség szelleme, ki néki a bakonyi erdőben megjelen s pártjára hódítja az elvert parasztfiut; ennek manói verik el Döbrögit, nagy menydörgés és villámlások közt, mikor mint talián ács a zsarnok földesurat fához köti; ezek mikor Matyi mint orvos, Iluska segítségével ágyhoz köti; a harmadik visszatorlás meg épenséggel elmarad, mert Matyi — Szelidates elveire térve — megkegyelmez neki, mire Döbrögi is megtér, s a megjelenő Szelidatesnek engedelmességet s hűséget fogad; megváltozik: jobbágyait a robottól felmenti, tőlük s Matyitól bocsánatot kér, a hű szerető-párt atyai áldások közt összeadja, s nagy népünnep közt megülik a lakodalmat, s igy Szelidates győzelmével fényes tündéri tableau-val végződik a darab.

TÓTH REZSŐ.

ADATTÁR.

HEYDEN SEBALD GYERMEKI BESZÉLGETÉSEINEK LATIN-MAGYAR SZÖVEGE 1531-BŐL.

— *Adalék Sylvester János irodalmi működéséhez.* —

(Második közlemény.)

K. Cuinam recitasti? *Kynek mondotthad el.*
L. Lectori scholae. *Az mesternek.*
K. Si quid nescis, roga. *Ha myth nem thwctz*[1] *megh keerd.*
L. Qui hoc legam? *Hogyhogy ezth olwassam.*
K. Collige literas. *Zeedd eggybe*[2] *az bethewketh.*
L. Tu me observa. *The enghem halgass.*[3]
K. Ut haesitas lingua. *Mynth akadosz nyelweddel.*
L. Sic asuetus sum. *Igy zokthan.*
K. Desuesce rursus. *Zokd hathra*[4] *wyzhonthak.*[5]
L. Pergam legere. *Esmegh*[6] *el kezdem olwasny.*
K. Iam verba praecipitas. *Immar yghen elesth*[7] *mondod.*
L. Tu melius doce. *The yobban thaniytz.*[8]
K. Sic distincte legas. *Igy walazthwa olwass.*[9]
L. Tam clare haud queo. *Yllyen nylwan nem leheth.*[10]
K. Usu addisce. *Zokassal megh thanwld.*
L. Tentam, quid possim. *Megh kysyrthem myth thehetek.*

[1] tuccz.
[2] Szeed egybe.
[3] halgasz.
[4] Ez összetételt a Ny. Sz. nem ismeri.
[5] Sylvester, Új Test. viszhontag Ny. Sz.
[6] L. Ny. Sz. is-még alatt.
[7] V. ö. 1552. kiadás XVIII. Dial. A Ny. Sz. ily alakban nem ismeri.
[8] thaniycz.
[9] olwasz.
[10] leheth.

DE CAVENDIS IN SCHOLA CORICAEIS.

Dialogus X.

Lucas. Marcus.

L. Cur tu sic mussitas? *Miyrth the ygy susogz.*
M. Non audeo loqui. *Mem* [1] *merek zoolny.*
L. Quis te prohibuit? *Kichoda thiltotth megh thighedet.*[2]
M. Praeceptor noster. *Az mew mesterwnk.*
L. Tamen is non adest. *Lam ew nynch hon.*
M. At Coricaei adsunt. *De az alatthomba halgatok honnwadnak.*[3]
L. Quos Coricaeos dicis? *Kiket alathomba halga toknak mondaz.*
M. Qui clanculum nos signant. *Az kyk tythkon mynketh fel yegeznek.*
L. Nullum ex his nosti? *Ezekben eggyeth sem esmerzzy.*
M. Qui ego noscerem? *Hogyhogy en esmerhetnym.*[4]
L. Tam caute rem agunt? *Oly okoson dolgokot* [5] *zerzyk.*
M. Ea est illis astutia. *Ewnekyek az alnak saghok.*[6]
L. Tu loquere latine. *The deakwl zooly.*
M. Quam vellem, si scirem. *O mynth akarnam | ha twdnyk.*
L. At sic addisces citius. *Ekkyppen thanwlz hamarabban.*
M. Hac spe dulcessit ferula. *Ez reminsighwel idesewl megh az wezzeo.*

DE FERULA.

Dialogus XI.

Martinus. Nicolaus.

M, Quis hic eiulat? *Kychoda yth yaygath.*
N. Ego sum miser. *En wagyok nyawalyas.*
M. Quo pacto miser es? *Hogy vagy nyavalyas.*
N. Virgis caesus sum. *Wezzeowel werethym.*
M. Quid commeruisti? *Miyrth ezth erdemletthed.*
N. Nihil didiceram. *Semmyth nem thanwltham wolth.*[7]
M. Merito caesus es. *Mylthan weretthel.*
N, Etiam tu me ludis. *Thees bozzonthazy enghemeth.*
M. Cur autem non didiceras? *Mierth nem thanwlthal wolth.*
N. Posthac ero cautior. *Ennekutanna okosb lezek.*

[1] Igy.
[2] thiltoth m. tigedet.
[3] honvadnak.
[4] esmerhetynm.
[5] dolgoth.
[6] alnaksaghok.
[7] wolt.

DE IENTACULO.

Dialogus XII.

Marcus. Osvaldus.

M. Quo tu nunc abis? *Howa the mosth mygy.*
O. Domum me confero. *Haza megyek.*
N. Quid domi ages? *Myth myuel*[1] *otth hon.*
O. Sumam jentaculum. *Felesthewkewmeth ezem.*[2]
N. Quanam iturus es? *Mely wton menendeo vagy.*
O. Hac per forum. *Ezen | az wasar altal.*[3]
N. Comitabor te. *Keowethlek thegedeth.*
O. Ni! opus est. *Nem zewksiegh.*[4]
N. Adversaris me? *Ellenth*[5] *tharthazy ennekem.*
O. Non, sed parco tibi. *Nem | de enghedek neked.*
N. Nihil est, quod agam. *Semmy nynch myth chelekeggyem.*
O. Lubens te accipio. *Eoreomesth thyged fogadlak.*

DE REDITU A IENTACULO.

Dialogus XIII.

Onoprius. Paulus.

O. Unde nobis redis? *Honnan ywsz myhozzank.*
P. A ientaculo. *Az felesthekemrewl.*
O. Ubi ientasti? *Hwl ewl felesthekemeth.*
P. Rogas? domi meae. *Kerdedy | hazamnal.*
O. Quid ientasti? *Myth ewl felesthekembe.*
P- Panem iurulentum. *Lewes kenyereth.*[6]
O. Quis tecum ientauit? *Kichoda iwek weled felesthekemeth.*
P. Tota familia. *Eghysz az chalaad.*
O. Nihil mihi adfers? *Semmyth nem hozzy ennekem.*
P. Quid adferrem tibi? *Myth hoznyk theneked.*
O. Frustum panis? *Zeleth kenyereth.*
P. Panem quidem habeo. *Kenyerem byzon wagyon.*
O. Cede mihi partem. *Add nekem egy rezeth.*
P. Accipe dimidium. *Weddel felyth.*

[1] myuelz.
[2] Felesthewkewm a következő dialogusban: felesthekem. Murmeliusnál: Ientaculum — Felles tòkóm. (31. l. 2109 sz.) Sztárainál: fölöstököm. (RMKT. V. 238.) Lásd Szinnyei: Tájszótár.
[3] Sylvester Új Test. Samaria által menni Ny. Sz.
[4] zewkseg.
[5] ellent. Sylvester Új Testamentomában: Az nyeresígre való gond ellent tart az igínek. RMKT. II. 139.
[6] A Schlägli Szójegyzék obstımugarius-t és obsomorda-t (leues kenier és leues kinyr) Murmelius-Sz. az offa jussulenta-t (hely. jusculenta) fordítja igy (leues kener). Sokszor előfordúl a Radvánszky-féle »Régi szakácskönyvek«-ben, mely a leves kenyér készitési módját is leírja (250. l.) Thurzó Szaniszló étlapjain is többször szerepel. (U. o. 337., 339., 345. l.) A Ny. Sz. csak kenyér czibere néven ismeri.

O. Ago tibi gratias. *Halath adok theneked.*
P. Non age, sed refer. *Ne aggy | dee vgyan megh fyzesd.*
O. Non est unde referam. *Nynchen honnan meghfyzethnem.*
P. Non semper egebis. *Nem myndenkor zewkeskedel.*[1]
O. Gratum me reperies. *Halalathosth*[2] *enghem thalalz.*

DE INSTRUMENTIS SCHOLARUM.

Dialogus XIV.

Petrus. Quirinus.[3]

P. Para mihi hanc pennam. *Chynald megh ennekem ez pennath.*
Q. Est tibi cultellus? *Wagyony keesed.*
P. Est, sed valde hebes. *Wagyon de yghen elthelen.*[4]
Q. Acutiorem adfer. *Elesbeth hoozz.*
P. Ubi accipiam? *Hol wegyem.*
Q. Utendum expete. *Kyiry masthwl.*[5]
P. Adfero, u:ere. *Ym hozok eliwele.*
Q. Vis crassam, an tenuem? *Temerdeketh*[6] *akarzy awwagi wikonth.*
P. Mediam volo. *Kewzeepeth*[7] *akarok.*
Q. Da atramentum. *Etthe*[8] *az thyntath.*
P. En atramentarium. *Ihon az clamarys.*
Q. Da quoque papyrum. *Etthe papyrossathys.*
P. Et haec in pronptu est? *Azys kyzen wagyon.*[9]
Q. Papyrus perfluit. *Az papyros ygen foly.*
P. Non habeo aliam. *Nynch maas.*
Q. Quid vis, ut scribam? *Myth akarsz hogy yryak.*
P. Praescribe literas. *Yry literasth.*[10]
Q. Tu imitaberis. *Thees wgy thanwlszy yrny.*
P. Ita, in hoc peto. *Ugy | azyrth kyriek.*[11]
Q. Saepe describe. *Gyakortha yry.*
P. Faciam ut jubes. *Ygy tyszek ammynth parantlhod.*[12]

[1] zewkedel. Komjáthi: ky nalatoknal zwkeskedyk Ny. Sz. *szükösödik* mutató szó alatt. A másik alakot nem ismeri.
[2] L. Ny. Sz.
[3] Petrus. Stanislaus.
[4] A Ny. Sz. csak innen említi föl.
[5] Kyery mastwl.
[6] awagy wykonth. Temérdek-et a mai vastagnak megfelelő értelemben l. Ny. Sz.
[7] L. Ny. Sz.
[8] Igy fordúl elő itt kétszer és a XVI. Dialogusban, mind a háromszor mint a do latin ige imperativusának fordítása. A Ny. Sz. nem említi.
[9] wagyn.
[10] *A németben:* Schreyb myr eyn a b c fur. Ny. Sz. ban nincs.
[11] Kyrlek.
[12] paranczolod.

INTER REDEUNDUM A SCHOLA.

Dialogus XV.

Quintius. Rudolphus.[1]

Q. Ut tecum agitur? *Mynth wagy.*
R. Bene mecum agitur. *Yol wagyok.*
Q. Id lubens audio. *Azt eoreomesth hallom.*
R. Gratiam habeo. *Halath*[2] *adok neked.*
Q. Ubi iam fuisti. *Hwl wolthaal ymmar.*
R. In ludo literario. *Az eskolaban.*
Q. Quorsum sic properas. *Howa ygyen syectz.*[3]
R. Domum versus. *Haza felee.*
Q. Quid domi ages? *Myth thiysz otth hon.*
R. Adornabo mensam. *Azthalth wethek.*
Q. Tam mane prandes? *Illy ryghwel*[4] *ebyllelszy.*[5]
R. Obsequor parenti. *Zewlemnek ebben enghedek.*
Q. Facis ut te decet. *Jool thyszed.*
R. Abeo, tu vale. *El megyek the lygy*[6] *eghyssyghben.*
Q. Et tu quoque vale. *Thees lygy eghyssyghben.*

DUM INSTRUITUR MENSA.

Dialogus XVI. (XVII.)[7]

Remigius. Sebaldus.

R. Puer ubi es? *Gyermek*[8] *hwl wagy.*
S. Adsum, quid me vis? *Ihol wagyok*[9] *myt akarzz*[10] *en welem.*
R. Insterne mensam. *We dmegh az azthalth.*[11]
S. Est tempus prandio. *Wagyony ydeje ebydnek.*
R. Est, quando sic libet. *Wagyon mykor ygy akarom.*
S. Recte curabitur. *Yool megh zerezthethyk.*
R. Porrige cultros. *Addyde az keeseketh.*[12]
S. In promptu adsunt. *Kyszen wadnak.*
R. Da mappas manuarias. *Etthe*[13] *az keezy kezkeneoketh.*
S. Et istae adsunt. *Azokys otth wadnak.*

[1] Thomas. Rudolphus.
[2] halad.
[3] syeccz.
[4] Ny. Sz. ilyen alakban nem ismeri.
[5] Sylvester Uj Test. ebillenek. Ny. Sz.
[6] thelygy.
[7] A zárjelben közölt számok az 1552. évi kiadás dialogusainak sorszámai.
[8] Gyermeg.
[9] wagiok.
[10] akarz.
[11] Wesd megh az azthalt. A szövegben sajtóhiba.
[12] Adyde az keeseth.
[13] V. ö. XIV. Dialogus 8. jegyzet.

R. Adpone salinum. *Theddyde az sothartoth.*
S. Prius saie (így!) implebo. *Eleozzer sowal megh theoltheom.*
R. Elue calices. *Mosd megh az poharokath.*
S. Dudum lavi. *Ryghen megh mostham.*
R. Adfer orbes. *Hozdyde az thangyerokath.*[1]
S. In scamno iacent. *Az zeekennwadnak.*[2]
R. Et corbem coclearíam. *Hozyde*[3] *az kanaltarthothys.*
S. Epaxillo pendet. *Am az zeghen fewggh.*
R. Apta circulum. *Zerezd*[4] *yde az thaal tharthoth.*
S. Nunquid aliud vis? *Nemde akaszy*[5] *egyebeth.*
R. Nunc mores discas. *Immar erkeolcheleth*[6] *thanuly.*
S. Quos mores discam? *My erkeolcheketh thanullyak.*
R. Quos in mensa serves. *Mellieket az azthalnaal megh thartz.*[7]
S. Rogo me doceas. *Kyrlek taniych megh enghemeth.*
R. Perlubens hoc faciam. *Azth eoreomesth thyszem.*[8]
S. Ego auscultabo. *En halgathlak.*[9]
R. Ne me interpella. *Beszydemeth keozbe ne wedd.*[10]
S. Haud verbum faciam. *Egy zooth sem zo̊lok.*
R. Primo ungves purga. *Eleozzer*[11] *keormeodeth megh thiztychad.*[12]
S. Hinc manus lava. *Azwthan*[13] *kezedeth megh mossad.*
Mox deo benedicas. *Leghottan*[14] *mongy benediciteth.*[15]

Deus pater noster coelestis benedicat nobis filiis suis,[16] et his, quae iam sumus sumpturi per Cristum Iesum dominum nostrum. Amen.

Post decenter accumbe. *Azwthaann ykessenn*[17] *le ewlly.*
Cibos carpe digitis. *Wyiadwal egyel.*
Nec conde vola. *Markodba ne reytz.*[18]
Primus ne esto esu. *Eleol thaalba ne nywlly.*
Nec primus bibe. *Elseo*[19] *se ygyaal.*
Cubito ne te fulcias. *Aztalra ne keonyeokeollyeel.*
Erectus sede. *Egyenyesen ewlly.*

[1] tangyerokat. Az 1552-iki kiadásban ,talner' is előfordúl.
[2] zeeken wadnak.
[3] Sajtóhiba.
[4] kerezd.
[5] Igy az 1552-ki kiadás is.
[6] erkeolcheketh.
[7] tharcz.
[8] thysem.
[9] halgatlak.
[10] Ny. Sz. csak innen idézi.
[11] eleozeor.
[12] thyztychad.
[13] Az wthan.
[14] legottan.
[15] Ny. Sz.-ban nincs.
[16] Itt köv. betoldás van: escam, quam iam sumus sumpturi. Magyar fordítása egyik kiadásban sincs
[17] ykesen.
[18] reycz.
[19] *Arany* (a Szalontai) e megjegyzéssel közli: elseo = első *(nem elő* már). Hatrahagy. ir. II. 388. Nyelvőr VIII. 12.

Nec pandas brachia. *Karyaidath ys kyne theryesszed.*[1]
Non bibe avide. *Mohon ne ygyaal.*
Nec mande auide. *Mohon*[2] *se egyeel.*
Proxima te cape. *Eleotted*[3] *eggyeel.*
In orbe ne morare. *Az thalban ne kyssel.*[4]
Alios ne inspicito. *Egy ebeketh*[5] *ne niyzz.*
Bibiturus os terge. *Ynnya akarwan zaadot*[6] *megh kennyed.*
Non manu sed mappula. *Nem kezedwel | hanem kezkeneowel.*
Morsa ne redintinge. *Raagotthakoth thaalba esmeegh ne maartz.*[7]
Ne linge digitos. *Wyyaydoth ne nyald.*
Nec ossa rode. *Chonthot*[8] *se raagy.*
Quaeque scinde cultro. *Myndene keth*[9] *keswel metuly.*[10]
Os non perungas. *Zaadoth bee ne felezd.*[11]
Digitos saepe terge. *Wyiaidoth gyakortha megh kennied.*
Nares ne fode. *Orraydoth ne aasd.*
Non rogatus, tace. *Nem keerdethwinn weztegy.*[12]
Quod satis est, ede. *Egyel az menye*[13] *eleegh.*
Cum satur es, surge. *Mykor elegeth ewtteel fel kelly.*
Rursus lava manus. *Kezeydeth esmeegh megh mosd.*
Mensalia tolle. *Abrozokoth fel wegy.*
Deo gratias age. *Istennek haalaath aggy.*
Qui nos creavit, redemit et pavit, huic gratias agimus sempiternas, per Iesum Christum dominum nostrum.[14]

A PRANDIO REDEUNTIUM IN SCHOLAM.

Dialogus XVII. (XXI.)

Simon. Titus.

S. Quid geris in sinu? *Myth wyselsz kebeledben.*
T. Merendam meam. *Az en wzonnamath.*[15]

[1] theryeszed.
[2] mogon.
[3] eleotthed.
[4] kysseel.
[5] Sajtóhiba.
[6] zaadoth.
[7] Raagotthakath talba e. n. maarcz.
[8] chonchot.
[9] Myndeneketh.
[10] metely. A szövegben lévő alak — ha az nem sajtóhiba — nincs a Ny. Sz.-ban.
[11] A Ny. Sz. csak ‚felezet' alakot emlit. (I. 980. l.)
[12] Keerdethwin weztegi. Sztárai: Vesztegj Istennek szent halálájért (RMKT. V. 213. 353.) Ny. Sz.
[13] meny.
[14] Magyar fordítása csak az 1552. évi kiadásban van: Az ki minket teremtet | meg valtot es eleteth | aznak | adunk erekke walo halat Jesus Christus Mi vrunk altal.
[15] ozonnamath.

S. Ego nihil attuli. *En semmit nem hoztam.*
T. Quid autem edes? *Thehagh* [1] *myth yzel.*
S. Emam mihi panem. *Kenyereth wyszek magamnak.*
T. Habes pecuniam. *Wagyony pynzed.*
S. Obulum habeo. *Eggy fillerem wagyon.*
T. Quis tibi hunc dedit. *Ky adaa neked azth.*
S. Pater meus dedit. *Azen athyam* [2] *adaa.*
T. Pium habes patrem. *Kegyelmes athyad wagyon.*
S. Qualem tu habes? *Myenew theneked* [3] *wagyon.*
T. Admodum durum. *Yghen kemyny wagyon.*
S. In rem tuam est. *Hoznodra wagyon.* [4]
T. Mallem alium. *Masth ynkab akarnek.*
S. Stulte loqueris. *Balgathag hwl* [5] *szolaz.*
T. Sic mihi excidit. *Ygy eseek mondanon.* [6]
S. Perires licentia. *El wesznyl enghedelmessyghwel.* [7]

IN SCHOLA LUDENTIUM.

Dialogus XVIII. (XXII.)

Timotheus. Vitus.

T. Ve nobis, Vite. *Jay nekewnk* [8] *athyamfya vyth.* [9]
V. Quid est? quid tremes? *Mychoda myth reszkectz.* [10]
T. Ego et tu perimus. *Eeen ees the el wezewnk.*
V. Quid ita? qua de causa? *Myth zoolaz ekkyppen | my okyrth.*
T. Praeceptor venit. *Az mesther megh yeowe.*
V. Quid ex te audio. *Laas myth thewlled* [11] *hallok.*
T. Ve nostris natibus. *Jay my segghewnknek.*
V. Ubiis est, obsecro? *Hwl az mester kyrlek.*
T. Per gradus ascendit. *Az gradychon fel mene.*
V. Quis id ait? quis vidit? *Ky mondaa ezth* [12] *| ky lathaa.*
T. Egomet, inquam, vidi. *Mondom en magham latham.* [13]
V. Viditne nos ludere. *Lathae hogy my yachwnk.* [14]
T. Id est, quod timeo. *Ez az oka miyrth felek.*
V. Quid ergo agemus? *Myth chynalwnk azyrth.*

[1] thehat.
[2] Az en athian.
[3] te neked.
[4] Comenius-ford. Mi haszonra valóc a gazdagságok. Ny. Sz.-ban *Hozon* nem fordúl elő.
[5] balgathagwl.
[6] Sajtóhiba.
[7] Elwesznyl enghedelmessighwel.
[8] mekewnk.
[9] Vyth.
[10] myt reszkecz.
[11] tewlled.
[12] ezt.
[13] latam. Latay h. m.
[14] yachunk.

T. Amovac (igy !) orbiculos. *Wesdel a golyobisokath.*
V. Recte admones. *Yool ynthez.*
T. Explicemus libros. *Nysswk fel az keonyweketh.*
V. Certe astutus es. *Byzony okos wagy.*
T. Sic rebitur nos discere. *Ekkyppē aliyth mynketh* [1] *thanwlni.*

DE DIMISSIONE A LITERIS.

Dialogus XIX. (XXIII.)

Vlisses. Xantippus.

V. Io, gaudete sodales. *Hayhay eorewllyethek tharsaym.*
X. Quid est quod sic gestis? *My dologh hogy ygy eorewlzz.*
V. Sunt nobis feriae. *Zabadsaaghwnk wagyon.*
X. Quas dicis ferias? *Mychoda sabadsaagoth* [2] *mondasz.*
V. Olium à literis. *Az thanwsaghthwl walo nywgodalmath.*[3]
X. Quando otiabimur? *Mykor nywgodwnk.*
V. Hodie à prandio. *Ma ebyd wtann.*[4]
X. Ergo ludemus. *Azirth yacchwnk.*
V. Quidnam ludemus? *Myth yaachwnk.*
X. Ludemus globulis. *Golyobysth iaachwnk.*
V. Ludus puerilis est. *Gyermeky yathyk az.*
X. Quem tu ludum malles. *Michoda iatikot the incab* [5] *akarnal.*
V. Decertemus saltu. *Zeokyewnk hamaryaath.*[6]
X. Hunc ludum odi. *Az yatykoth* [7] *gywleoleom.*
V. Quanam de causa? *My okerth.*
X. Quia pedes lassat. *Merth labam* [8] *el farazthya.*
V. An non pudet te? *Awagy nem zygyenlede.*[9]
X. Cuius me puderet. *Nyth* [10] *zygyenlenek.*
V. Quod tam piger es. *Hogy ily resth wagy.*
X. Certe piger non sum. *Byzony resth nem wagyok.*
V. Quin ergo saltabis? *Miyrth thehagh* [11] *nem zeoksz.*
X. Cave ne provoces. *Kyrlek ne ingherely.*[12]
V. Imo re adjuro. *Seoth byzony azth mondom.*
X. Videbis quid possim. *Nw megh lathod myth thehessek.*[13]

[1] alith mynketth. Álit igének ‚vél' értelemben való használatát l. Ny. Sz.
[2] sabadsagoth.
[3] thanusaghtul w. nyugodalmath.
[4] vtan.
[5] te inkab.
[6] Zeokyewk hamariaath. *Németül:* Wyr wollen yn die weyth springen. Bod-c. Hamaryat futna. Ny. Sz.-ban. Sz. Molnár Albert Szót. Hamarját ugrani = decertare saltu. V. ö. Ny. Sz.
[7] iátykoth.
[8] labaimat.
[9] zygyenelede.
[10] Myth.
[11] haat. Sylvester Új Test. tehág. Ny. Sz. »Hát 2.« mutató szó alatt.
[12] yngherly.
[13] latood m. tehetek.

LITIGANTIUM DE SESSIONE.

Dialogus XX. (XXIV.)

X. Y.[1]

X. Appage te hinc. *Thawozzal el ynnen.*[2]
Y. Satis imperiose. *Yghen fennyenn zolasz.*[3]
X. Hic mihi locus est. *Neekem ytth wagyon helyem.*
Y. Atqui ego nego. *En kedgyh*[4] *byzony nem hyszem.*
X. Prior hic sedi. *Eleebb*[5] *nalladnal ytth ewlthem.*
Y. Cur autem surrexisti? *Thehagh myirth*[6] *keoltheel fel.*
X. Negotium fuit. *Dolgom wala.*
Y. Quid signi posuisti? *My yelth thewl.*[7]
X. Non vides librum? *Nem laddy az keonyweth.*
Y. Liber isthic iacet. *A keonyew ahun fekszyk.*
X. At tu semovisti. *Merth the*[8] *wetetted el.*
Y. Id factum pernego. *En ez dolgoth thaghadom.*[9]
X. Quin tandem cedes? *Seogh*[10] *wygre mayd helyeth actz.*
Y. Tu me vi extrudes? *Ereowel ky tholszy*[11] *the enghemeth.*
X. Nisi volens cesseris. *Tath*[12] *ky*[13] *ha nem akarsz helth adny.*
V. Hoc dicam magistro. *Nubizoni*[14] *megh mondom*[15] *ezth az mesternek.*[16]
Z. Susque deque fero. *Nem gondolok weelle.*

INUITANTIUM SE INVICEM.

Dialogus XXI. (XXV.)

Y. Z.[17]

Y. Cras ad me veni. *Holnap en hozzam yewiy.*[18]
Z. Metuo ut possim. *Fylem*[19] *hogy tehessem.*

[1] Franciscus. Clemens.
[2] Tauwozzal e. y.
[3] L. Ny. Sz. »Fönnen, fënnen« mutató szó alatt.
[4] kedgyh valószinüleg sajtóhiba, mely betűfelcserélésből származott. Ny. Sz.-ban nincs ilyen alakja.
[5] eleeb.
[6] tehath miyrth.
[7] tewtel.
[8] te.
[9] taghadom.
[10] seoth.
[11] tolszy.
[12] totth. Tott és tat jelentéséről l. Ny. Sz. *Németül:* Wo du nicht gern weichen wllt.
[13] V. ö. Sylvester Új Test. Ha ki szomiuhozik iůiôn en hozzam. Ny. Sz.
[14] bizony.
[15] mondon
[16] meysternek.
[17] Andreas. Bartholomeus.
[18] yocy.
[19] V. ö. Ny. Sz.

Y. Cur non possis. *Miyrt nem theheted.*
Z. Domi manendum est. *Honn kell lennem.*[1]
Y. Quid negocii est? *My dolgod wagyon.*
Z. Oportet scribere. *Yrnom kell.*
Y. Scribito cras. *Holnap yriy.*[2]
Z. Nihil polliceor. *Semmith nem foghadok.*
Y. Sic colis socium? *Ygy thyztheledy tharsodath.*
Z. Culpa non est mea. *Nem en bewneom.*
Y. Posses, si velles. *Megh thehetthnyd*[3] *ha akarnad.*
Z. Vellem, si possem. *Akarnam ha tehethnem.*

DE STUDIO INTERROGANTIUM.

Dialogus XXII. (XXVI)

Abraham. Britus.

A. Quid à coena facias? *Myth thyssz*[4] *vachora wthan.*
B. Cupis hoc scire? *Akarody azth thwdni.*
A. Ideo sciscitor. *Azyirth thudakozom.*[5]
B. Post cibum deambulo. *Itel wtan spacialok.*[6]
A. Quid postea agis? *Azwthan myth thyssz.*[7]
B. Audita repeto. *Halgatotth lechkeymeth thanulom.*[8]
A. Quomodo hoc facis? *Hogyhogy azth thyszed.*[9]
B. Saepe relegendo. *Gyakortha el olwaswan.*
A. Quid, si quid excidit? *Mit thissz*[10] *ha walamyit el feleitettheel.*
B. Disco postridie. *Az keo wethkezendeo napon thanulom.*[11]

DE ABSENTIA A SCHOLA.

Dialogus XXIII. (XXVII.)

Benedictus. Christophorus.

B. Ubi heri fueras? *Hwl wolthal theghnap.*[12]
C. Quo nam tempore? *My ewdeoben keerded.*
B. Statim à prandio. *Otthan ebyd wthan.*[13]
C. Domi lavi. *Hazamnal*[14] *mosodam.*

[1] keel. Honn: Heltainál: Mária hon ûl vala. Ny. Sz.
[2] irly.
[3] thehettnyd.
[4] tysz.
[5] tudakozom.
[6] *Németül:* Ich spacier noch dem essen. Heltainál: Spaciálni ménc a kertekbe. Ny. Sz.
[7] tysz.
[8] halgatoith lachkeymeth tanulom.
[9] tyszed.
[10] tisz.
[11] tanulom.
[12] teghnap.
[13] wtan.
[14] hasamnal.

B. Quamdiu lavisti? *Menye ydeigh mosodaal.*
C. Totam ferme horam. *Ynkab mynth*[1] *eghysz orayghlan.*
B. Quis tecum lavit? *Kychoda*[2] *theweled mosodeek.*
C. Parentes mei. *Az en zewleym.*
B. Lotus quid feceras? *Megh mosodwan myth cheleketel.*[3]
C. Siccabam capillos. *Hayaimath zarazthom wala.*
B. Cur non ibas in scholam. *Myirth nem mygi wolth az eskolaba.*[4]
C. Pater prohibuerat. *Athyam megh thylthotth*[5] *wala.*
B. Cur prohibuerat? *Myirth tylthotth wolth megh.*
C. Nam caput madebat. *Merth az feem*[6] *nedwes wala.*
B. Delicatus puer es. *Yghen gyenghe*[7] *gyermek wagy.*

MUTUO GRATULANTIUM SIBI.[8]
Dialogus XXIIII. (XXVIII.)

Cyrullus. Donatus.

C. Unde iam proripis? *Honnan ymmar syectz.*[9]
D. E domo mea. *Hazamthwl.*[10]
C. Diu te non videram. *Sok ewdeothewl fogwa thighed nem lattha lak wala.*[11]
D. Et ego te diutius. *Enys thyghed*[12] *sokydeigh.*
C. Valuisti ne bene? *Waggy eghyssyghben.*[13]
D. Optime valui. *Jo eghyssygben wagyok.*[14]
C. Aedepol gaudio. *Byzony yghen eorewloom.*[15]
D. Ut tu autem vales. *The kedygh mynth wagy.*
C. Admodum bene. *Ighen*[16] *yool.*
D. Et ipse gaudio. *Enys azth yghen eorewleom.*

AGNOSCENTIUM SESE MUTUO.
Dialogus XXV. (XXIX.)

Simon. Petrus.

S. Quod tibi nomen est? *Kichoda newd.*[17]
P. Mihi nomen est Petro. *Ennekem Peter newen.*[18]

[1] mynd.
[2] kyczoda.
[3] chelekeddel.
[4] Pesti Gábor, Nov. Test. Im mynt zerety wolt ewtet. Ny. Sz.
[5] thyltoth.
[6] merrth az feiem.
[7] Ighen gyenge.
[8] A sibi az 1552. évi kiadásból hiányzik.
[9] syeccz.
[10] hazamtol.
[11] sok ewdeotewl f. tiged n. lathalak w.
[12] tyghed.
[13] voltale eghyssyghben.
[14] Jo eghyssyghben woltam.
[15] oerewloem.
[16] Igyen.
[17] newed.
[18] Sajtóhiba.

[S. Qui sis non novi. *Nem esmerlek ky wagy.*
P. Non me novisti? *Engem nem esmerszy.*
S. Non negem si noverim. *Nem thagadnam megh ha esmernylek.*
P. Oblitus ne es mei. *El felethkeztely rwllam.*
S. Ante nunquam te vidi. *Eleebb tyged soha nem lattalak.*
P. A. tandem agnosces. *De wygre megh esmerszy.*
S. Sanus hercle non es. *Byzony eszes te nem wagy.*
P. Ego ne an tu magis. *Eny wallyonn awagy te yonkabb.*
S. Ubi te nouissem. *Hwl esmerthelek wolna thyghed.*
P. In ludo literario. *Az eskolaban.*
S. Fuisti condiscipulus. *Woltaly koez thaniyuan.*[1]
P. Ita fere biennium. *Vgy oly mynth*[2] *keeth ezthendeygh.*
S. Sine mecum recolam. *Hadd gondolliam megh maghamiban.*[3]
P. Agnosce cicatricem. *Esmerd megh ez waksebeth.*[4]]
S. Hanc tibi incusseram. *Ezth en ewtheolthem wala.*[5]
P. Cum teca pennaria. *Az pennarisswal.*
S. De cicatrice te novi. *Ez yegybeol theghed*[6] *esmerlek.*
P. Vides, quod non insaniam. *Lathod hogy nem balgataghoskodom.*[7]
S. De forma non novissem. *Abrazathodbol byzony nem esmerthelekwolna megh.*

LITIGANTIUM DE RE ABLATA.
Dialogus XXVI. (XXX.)

Petronius. Theodorus.

P. Redde, quod meum est. *Addmegh*[8] *az my enym.*
T. Quid vis reddam? *Myth akarsz hogy megh aggyak.*
P. Quod surripuisti. *Az myth el wroztal.*[9]
T. Nihil tibi surripui. *Semmyth thwled el nem wroztham.*
P. Aufer cavillum. *Ne pathwarkoggyaal.*
T. Non equidem cavillor. *En byzony nem pathwarkodom.*[10]
P. Quin reddis tandem. *Seoogh wighre*[11] *mayd megh adod.*
T. Nihil hercle sumpsi. *En byzony semmyth el nem wytthem.*[12]
P. Ostende huc manus. *Mwtasd yde kezedeth.*
T. Hem ostendo, eccas. *Yhon megh mwthathom,*[13] *yme lassad.*

[1] Lásd Ny. Sz. (III. 446. l. 4)
[2] Sylvester Új Test. Valának férfiak olymint ŏtszŏr való ezeren. Ny. Sz.
[3] Sajtóhiba.
[4] Igy forditja cicatrix-et már a Schlägli szójegyzék is. (84. l. 1972. sz.)
[5] ewtoettem.
[6] tegeth.
[7] balgataggoskodom.
[8] admegh.
[9] Peer-c. Ne vroz Ny. Sz.
[10] patwarkodom.
[11] soeoth wigre.
[12] wyttem.
[13] mwtatom.

P. Quid abstulisti? *Myth wutthel el.*[1]
T. Equidem nil abstuli. *En bizoniawal semmith el nem wutthem.*[2]
P. Excute manicam. *Kazzacche*[3] *az keontheswyyath.*[4]
T. Tuo arbitratu. *Ammynth akarod.*
P. Inter vestes habes. *Ruhaayd*[5] *keozetth wagyon.*
T. Tenta, qua lubet. *Kysyrch megh wolahul*[6] *akarod.*
P. Novi syncophantias. *Esmerthem alnaksaghydath.*[7]
T. Pergis molestus esse. *Meghys haborghacchy.*
P. Ablatum restitue. *Add megh az el wutteth.*[8]
T. Furti me adligas. *Orsaaghbol bwnthecchy enghemet.*[9]
P. Non furti, sed fraudis. *Nem orsaaghbol de chalardsaaghbol.*
T. Ulciscar hanc iniuriam. *Megh aallom*[10] *ez bozzwth.*
P. Et ego te ulciscar. *Enys thel rulad bozzuthallok.*[11]

PRODEUNTIUM IN FUNUS.

Dialogus XXVII. (XXXI.)

Tomas. Georgius.

T. Ades dum Georgi? *Jew yde Gyeorgy.*[12]
G. Quid est? cur me vocas? *Mychoda | miyrth hywsz enghem.*[13]
T. Est, quod te volo. *Oka wagion*[14] *miyrth thyghed kiwanlak.*
G. Dictum puta. *Megh mondotth dologhnak*[15] *aliychad.*
T. Quid censes me velle. *Myth aliytaz enghem akarnom.*
G. Ut tecum ludam. *Hogy te weled yaacham.*[16]
T. Tota erras via. *Seogh nggyal egyebeth.*[17]
G. Quid igitur est? *Thehagh*[18] *mychoda.*

[1] witthel el. V. ö. Sylvester Új Test. Föld őrőksighet vűttem. Ny. Sz.
[2] wutthen.
[3] Sajtóhiba ‚Razzacchi' helyett.
[4] koentheswyath.
[5] Ruthaayd.
[6] walahul. A fenti alakban nincs a Ny. Sz.-ban. A ‚hol'-nak hul alakját Sylvester Új Test.-ból is idézve l. Ny. Sz.
[7] Esmertem alnaksagydath.
[8] wytteth.
[9] engemet. Sylvester Új Test. Ne tiǵ orsagot. Ny. Sz.
[10] aliom. Virginia-c. Álvatok meg bozzumat. Ny. Sz.
[11] teualad bozzutalok. Sylvester Új Test. Az bűnírt meg haragszik ęs rula bosszut áll. Ny. Sz.
[12] Jewy ide Gyeorgi.
[13] engem.
[14] wagyon.
[15] mondoth dolognak.
[16] iaacham.
[17] Soegh naggyal egyebeth. *A németben:* Du irrest gancz vnd gar. A *nggyal* sajtóhiba. Még Heltainál is előfordul: nagyal nagyoban neuekedik vala. Ny. Sz.
[18] thehagh.

T. Tu vaticinare. *The leld mehh.*[1]
G. Nescio vaticinari. *Nem thwdom megh lelny.*[2]
T. In funus prodibimus. *Haloth wthan kell mennewnk.*
G. Quod funus dicis? *Melly halotthath* [3] *mondasz.*
T. Quod sit nescio. *Melly lygyen nem thwdom.*
G. Unde autem nosti? *Honnam thwdod.*
T. Praeceptor indixit. *Az mester paranchol aa.*
G. Qua hora efferetur? *Melly oran wythethyk ky.*
T. Puto septima. *Alythom hogy heethenn.*[4]
G. Et ego prodibo. *Enys el mygyek.*
T. Tu mecum ibis. *The* [5] *en welem yewsz.*
G. Ero tibi comes. *Tharsod neked lyszek.*
T. Nec frustra haec peto. *Neem hiyaba ezth kyrem.*
G. Cur autem petis? *De myrth kyreg.*[6]
T. Ut me doceas? *Hogy enghem taniych.*
G. Quid te docerem? *Myre thyged thaniytanalak.*[7]
T. Vino benedicere. *Borth megh aldani.*
G. Anne dum adfers. *Akory | meegh* [8] *hogy wyszed.*
T. Rem ipsam dicis. *Akkor thoth.*[9]
G. Sic ego dicerem. *En ygy mondanam.*
T. Dic iam asculto. *Mondyad* [10] *immaar megh hallon.*[11]
G. Hoc vinum vobis faustum sit. *Ez bor nektek eghyssighes* [12] *lygyen.*
T. Bono sit potus iste. *Ez ychal yol essiyk.*
G. Hoc vinum laeti bibite. *Ez borth wyghan ygyathok.*[13]
T. Quid sternutanti imprecer? *Yzneownek* [14] *mi yoth kiwanniak.*
G. Sit tibi hoc foelix. *Eghyssygh neked.*
T. Te deus servet. *Thyghed* [15] *ysthen megh tharchon.*[16]
G. Quid auspicanti aliquid? *Nyth* [17] *walamyth kezdeonek.*

[1] Te l. megh. Itt Sajtóhiba. V. ö. Sámson meséjét soha meg nem lelék. (Synon.: Egy mesét én mondok, ha megtaláljátok.) RMKT. II. 338—339. l. és Ny. Sz.
[2] lelni.
[3] halottath.
[4] heetenn.
[5] te.
[6] myerth kyred.
[7] taniytanalak.
[8] megh.
[9] A dolgot mondod. Thtoth-ra nézve l. XX. Dial. 12. jegyzetét.
[10] mongyad.
[11] igy, ‚hallom' helyett.
[12] eghyssighes.
[13] vygan ygyatok.
[14] Yzlewnek. A Ny.' Sz. ily alakban nem ismeri s *izik, izel, izés* szókat említi hasonló értelemben. *Németül*: Was sal ich dem niesenden wünschen. Későbbi kiadás (1689): Ptrütskelőnek mit kivánnyak?
[15] Tyged.
[16] tarchon.
[17] myth.

T. Bono sit quod instituis. *Jora lygyen az myth kezdesz.*
G. Bene vertat quod agis. *Jo wyghre*[1] *lygyen az myt zeressz.*
T. Quid proficiscenti? *Nyth el meneonek.*
G. Sit iter hoc foelix tibi. *Ez wth neked bodogh lygyen.*
T. Perfauste solvas ancoram. *Bodogh yndulathod*[2] *lygyen.*
G. Sit laetus tibi reditus. *Wygh lygyen neked megh therised.*[3]
T. Quid haec praecanti referam? *Myth ezeketh nekem kywanoknak mongyak.*
G. Tantundem tibi repraecor. *Ezeketh enys neked kywanom.*

FINIS.

Formulae puerorum exitum e schola rogantium: Colende praeceptor, rogo veniam abeundi domum; ad ientaculum — exeundi mictum, cacatum — eundi emptum panem, papyrum, atramentum, pennas.

JOHANNIS SYLVESTRIS PANNONII AD MICHAELEM GEZTHI PUERUM BONAE SPEI DECASTICHON.

Disce praecor nostre Michael generosa propago
Gentis, ut in patriae sis decus ipse tuae.
Disce, equidem à teneris multum est asuescere, ut inquit
Vergilius, Latii gloria prima chori.
Disce, nec ingenium damnosa per ocia perdas,
Acre dedit sophiae quod deus ille tibi.
Disce sed haec, moneo, quae post dediscere nunquàm
Poeniteat grandem iam viridemque virum.
Disce, equidem vasto pereunt, ut cernis in orbe
Cuncta, manent animi, tum ingeniique bona.

CRACOUIAE APUD HIERONYMUM VIETOREM.
ANNO M. D. XXXI.
CUM GRATIA ET PRIUILEGIO.

DR. DÉZSI LAJOS.

FÁBIÁN GÁBOR LEVELEI ÉDES ALBERTHEZ.

— Negyedik közlemény. —

XV.

Arad, január 17-n. 876.

Szerelmes Albertem!

Legutóbbi leveled e kérdéssel kezded: »élsz-e még, vagy meghaltál?« A feleletet rá eddig valószínűleg megkaptad magyar *Ars Poëtikámban,* mellyet számodra ujévi ajándékul pár nappal ez előtt postán küldöttem. Ez uj bogaramat azóta nemzettem, mióta felőlem, mert hozzád nem irtam, nem tudtál semmit. Azon hát, hogy mig ezt . . . . . . , nem jutott a levélirás eszembe, nem kell csudálkoznod; tenma-

[1] wygre. Ny. Sz. III. 1035 l. 7.
[2] yndulatod. Ugyanezen értelemben Pázmánynál és Vásárhelyinél Ny. Sz.
[3] terised.

gadról legjobban tudhatod, hogy illy dolgozása közben felejt az ember minden egyebet. És így-e részben, gondolom, már tisztában vagyunk.

Most elsőben is azt szeretném tudni tőled: vajjon boldogult atyád, ki Horáttzal sokat foglalkozott, s kit én annak fordítói között maga idejében valamennyinek — Rajnis-, Révay- és Baróthynak, sőt a *magyar Horátz* névig felmagasztalt Virágnak is elébe teszek, fordította s kiadta-e a többivel együtt az *Ars poëtikát* is; és ha igen, s birod: kérlek légy szives azt nekem általnézés végett megküldeni; ellenkező esetben pedig utasítani, hol juthatnék hozzá. Későbbi fordításai, miket ismerek, nekem egytől egyig mind nem sikerülteknek látszanak. Pedig a Poëtikának már eddig 8, olvasd nyolcz magyar kiadását tudom. Fordította az imént megnevezteken kivül még Kiss János, Czuczor, sőt 825-ben maga Kazinczy a nagymester is: de ezeket mostani érett (tán el is érett!) eszemmel nem tanulmányoztam s meg sem tekinthettem, mert velek nem birok, s az itteni csekély könyvtárakban sem kaphatók. Kiss ha jól emlékszem, ezt is, mint a többi leveleket, hat lábu Kadentziás Strophákban adta; s így ugyan talpra esetten: de hát ez a formának, mi költők fordításánál a fő, nem felel meg. Talán az egy Kazinczy volna az, melly ellen lényeges kifogásom, nekem, hozzá képest e téren csak Chverilusnak, nem lehetne.

Ennyi s illy nevezetes antecessorok után, mi birhatott engem arra hogy e körmönfont munkával magam is megpróbálkozzam, megmondom Neked. Mint Te is jól tudod, végső napjaimban egyik kedves időtöltésem, a római classicus költőkből fordításbeli kisérleteket tenni s azokat veletek szakértő barátimmal közleni. Múlt octóber vége felé, bizonyos incidensből eszembe jutott, egykori képviselő társunknak Somsich Pálnak is, ki Horátznak nagy barátja, küldeni ezekből. Küldtem hát a nálam már készen állt Szatirákból s epistolákból is egypárt; miket ő kedvesen fogadott, s mint köszönő válaszában irja, nem egyszer, de többször nagy élvezettel olvasott, s minden eddigi fordításoknál egy öreg barátjával, kit a régi classica literatura *avatott bajnokának* nevez, minden eddigi fordításoknál sikerültebbeknek talált. Ide vonatkozó nyilatkozata szórul-szóra így hangzik: »olvastam, és ismét megolvastam fordításidat; közöltem Balogh József öreg barátommal, a regi classica litteratura avatott bajnokával; s mind ketten azt találtuk, hogy míved nemcsak jobb az eddigi fordításoknál — még Virág Benedekénél is — hanem magában véve annyira sikerült, hogy ennek segedelmével, az eredetinek — széthányt szavai s idegenszerű fordulatai miatt — nehézkes értelmét, felfoghattyák a kevésbbé avatottak is, s gyönyörködhetnek Horátz mester műveiben.«

»Vajha az isteni gondviselés még sok évekkel ajándékozna meg! hogy Horátz Leveleinek jelesebbjeit legalább lefordíthatnád!!! — maholnap alig lesz ember Magyarországon, ki megérti az eredetit, — olvashatná legalább az örök igazságú, és soha el nem enyésző szépségű mondatokat ollyan hű magyarságban, mint azt fogalmazni csak neked sikerült — a jövő kor is! sat.«

E kedvező nyilatkozat két illy szakférfitól, kikből egyik, az álta-

lam máig nem ismert Öreg Balogh, ki előtt bizonynyal Kazinczy fordítása sem ismeretlen, s még e mellett is óhajtná Horátz jelesb leveleit legalább, tőlem is látni, elannyira fellelkesített engem, hogy azonnal elhatároztam magamat azok legjelesebbikét az *Ars Poeticát* lefordítni. Neki ültem tehát deczember középén s két hét alatt vele nemcsak kész lettem, de — e — tán utolsó fordításomat ki is nyomattam. Ez a Hübnere az én magyar Ars Poetikámnak. Most Tőled várom rá a Verdictet.

De még egyre kérlek, a fönt említett kérésen kivül! Atyád és Kazinczy barátságos viszonyban állottak egymással. Talán hát Nálad emennek magyar Ars Poetikája meglesz. Ha megvan: küldd el nekem ezt is amazé mellett. Hanem ebben ám ne restelkedjél! különben meg fogom Veled érzetni, hogy ha néha el-elhallgatok is, azért élek, s ha megharagítnak, 81-ik évemben is birok még bunkót forgatni, ugy mint akármelyik garázda betyár.

Ne félj, tudatom én Veled előre, ha halni készülök. Magam akarom ahoz megirni Neked a parti-cédulát. Még most ehez, hála Jupiternek, dacára a kutyavilágnak, mellyet Veled együtt mindennap szidok, átkozok, állandó jó egészségem mellett, mellyhez hasonlót Neked is szivemből kivánok, ebnek van kedve.

Ezzel ölellek és vagyok

viszontszeretőd
Fábián Gábor.

XVI.

Arad, február 17-én. 876.

Szerelmes Albertem!

Január 16-kán s február 7-kén kelt két rendbéli leveledre egy szuszszal akartam felelni; azért veszed e soraim kissé késöcskén, és most is gyász pecsét alatt. Szivem mélyjében gyász, házam fedelén gyász: az fog lenni leveleimen is, mig a hirdetve volt országos hatheti gyász saison le nem járt. Mások, látom, már felejtik; ugyancsak dőzsölnek ismét hegyen völgyön — még a tudósok is! Olvastad-e a hirlapokban a Kisf. Társaság legközelebb tartott banquettjét, hol majd a megpukkadásig kacagtak a szerte szét pattogó, szikrázó kedélyes élceken. Dulce est desipere in loco. De én ezt most, és éppen ott, megvallom, helyeselni nem tudom. Azonban lássa kiki mit csinál; én mindenben, csak a törvénnyel szemben nem saját eszemtől kérek tanácsot. S Deák elvesztését, a ki a hazának több mint fia, valódi édesatyja volt, megsirathatatlan veszteségnek tartom . . . .

Elsőbb leveledre nincsen sok mondani valóm. Megdicsérted benne magyar Ars Poetikámat *szörnyű kegyesen.* Több kifogásod ellene nem volt, csak egyetlen egy *á* betű ellen e kifejezésben tul*á*d rajt. V. 165. mi szerinted rosszul van ejtve; mert adok, adsz, ad: nem *á*dok, *á*dsz, ád. S még olly jó vagy, hogy e vélt hibát is nem az én nyakamba, hanem a sajtóéba szeretnéd varrni. Szép Tőled: de nem fogadhatom el; mert ott az *a*-t szándékosan ejtettem hosszan; nem másért, hiszen rövi-

den éppen olly könnyen és jól mehetett volna, csupán euphonia kedvéért, miután ugy (legalább az én fülemnek) a vers hangzatosabban gördülni látszott. Aztán a hosszú *á* e helyen köz divatban is van. Ugy tetszik, Te felejtni akarod, hogy van illy igénk több is, hol ezt a hangcserét a nyelvszokás országszert megengedi. Illyenek például még ezek: hagy, v. *hágy,* de csak, mint az ad, v. *ád* csakis az egy gyökben, másutt sehol; kel v. *kél,* és kélt — itt már a multban is, de csak ebben a személyben; lesz, *lész,* leszen és *lészen:* de csak ez egy helyen — ámbár olvassuk többször még ezt is *lész*-nek; — lel, v. *lél:* csakis ez egy helyen; — nyer v. *nyér* és *nyért,* e két helyen; — tesz, *tész,* v. *teszen, tészen:* csak a törzsbeni vesz, *vész,* v. veszen, *vészen* (capit): csak a törzsben: — vesz, *vész* (perditur) csak ez egy helytt; vet, *vét* (seminat) ezt is hallottam nem egyszer: Ki mint vét, ugy arat. Milly nyereség ez a versiróknak! mért fosztanók meg magunkat ezeknek szabad használatától?

A második leveledben prosódiámat gáncsolod: de mert itt a Tudós Társasággal kéne hajba kapnod, ebbe méllyebben ereszkedni nem akarsz, azért csak Fazekas *Ludas Matyijára* s atyád verseire hivatkozol, mint példányaidra. Atyádra méltán; mert őt én is a korabeliek között legkellemesb olvasatu metrikusnak tartom most is: de a Ludas Matyiban énnekem ma már csak a tárgy kedves még — hexameterei zordonan hangzanak. De hát annál nagyobb vétek Tőled, hogy atyád *Ars poetikájáról* nekem egy betűt sem említesz. Lám ismét memoriter irtad leveleidet! A prosodiára nézve mással már bővebben elmondtam nézeteimet. Fordított Satirádra pedig mellékletben kapod a kritikát tőlem. Sajnálnám, ha zokon vennéd. Én a kritikát szeretem. Az vagy egyik vagy a másik félre nézve mindig tanulságos. Ölellek

leghivebb hived
Fábián Gábor.

Most veszem észre, hogy kifeledtem valamit!

Fordításod tőlem való mássárol, mellyet mellékletben küldök, nem is szólottam. Pedig ennek tudnod kell a Hübnerét, nehogy azt véld, azt most készítettem s nem egyéb, mint a tiednek elfuserolt travesztirozása.

Amint a fordított Szatirát tőled olvasni kezdtem, mindjárt ugy rémlett előttem, hogy Horátz e darabját én is lefordítottam volt. Felugrottam; elővettem a tárcát, mellybe egyes fordításaimat letisztázva beiktatni szoktam; végig forgatom: nincsen ott. Nohát csak képzelődtem — s folytatom az olvasást. Mennél tovább megyek, annál inkább emelkedik megint bennem a hit, hogy: *deb'z istenugyse kellett ezt nekem fordítnom, akarhová lett a munka!* Ekkor aztán, többé nem nyughatván, neki mentem félre hányt papirjaimnak s richtig azok halmazában csakhamar inpure meg is találtam. No most hát ezt megküldöm Bertinek, gondolám; hadd lássa, én mint tudtam e satirával megbirkózni. Azért is mindjárt számodra azon módon, minden változtatás nélkül tisztára leirtam. Igy kapod azt tőlem — ez annak Hübnere.

Mármost, minthogy ez uj foliusra több is fér még, felemlítek egyuttal más egy pár tárgyat is, u. m.

1. Mint megkértelek volt én téged — nem egyszer: kétszer is, tudósítnál engem arról, fordította-e édes atyád Horátz összes leveleit és igy köztök a Pisókhoz irottat is? s ha igen: küldenéd meg nekem azokat, vagy utasítanál, hol juthatok hozzájok. És Te nem hogy ezt megtetted volna, de e kérésemre mind eddig sem bűt, sem bát nem mondtál. Amiért én részemről Neked nem mondhatok egyebet, mint azt, hogy rossz fia vagy a jó és derék apának. Én jobb akarok lenni náladnál, azért

2. Jövő levelemben kéretlen is közlöm veled észrevételeimből azokat, mikből eléggé kiösmerheted a Virág és Czuczor Ars poetikai fordításaikat, mellyeket a magamévai, már a kinyomtatás után lehetett csak összevetnem — mert a könyveket csak ekkor kaphattam meg. Azokban fogsz majd csak látni latinismusokat — ollyanokat, hogy kődök-csömört kapsz tőlök! Pedig ez a két pap hires fordító és költő is volt a közvéleményben. Én e téren elejétől fogva többre becsültem atyádat nálokná1.

Csak a minap tünt végre fel dr. Barna Ignáczban egy olly fordítója Horátz Odáinak, a kinek örülni tudok. Ugyanettől mult hónapban Iuvenalis Satirái jelentek meg talpra esett forditásban. Mindenikből küldött nekem, ki őt soha nem ismertem, egy tiszteletpéldányt szép verses inscriptióval — ez utóbbiakat is megküldöm majd neked, Te pedig Barnának e két sikerült classicus fordítását megszerezni, vagy bárhonnét megolvasni el ne mulaszd. S notabene! a laudatus vir az uj nemzedékből való!

idem qui pridem.

XVII.

Arad, márczius 2-án 876.

Szerelmes Albertem!

Mit most tőlem itt kapsz, csak futtában irom. Sietek Téged szavadon fogni, míg egyszerre mást nem gondolsz azon szép igéretedre nézve, hogy Horátz Poetikáját, mellyet egyedül kedvemért, vagy inkább *miattam* magad is lefordítottál, énnekem ajálva kinyomatod. Mennél nagyobb örömöt szereznél ezzel nekem: annál inkább felboszantnál, ha teljesítni elmulasztanád. Mert tudd, én a promissumot, mint régi jurista, *debitumnak* veszem. Azért jól vigyázz! szájadból — éppen én nálam — s...t valahogy ne csinálj; mert, amilly hörcsökös vén bolond vagyok, könnyen azt találnám rá mondani, mit a másokkal tréfálni szerető, de magával tréfát üzni nem hagyó Mátyás királyról, egykor, nem tudom hol, olvastam, vagy tán csak hallottam, hogy a római Pápának egy dorgáló levelére ezt a laconicus választ adta: »Vettem leveledet, olvastam beszédedet: Kara Mustafa t.....a meg a s....det.« Nem nézném, hogy sem én Mátyás király nem vagyok, sem Te *Pá*pa, ki pedig avas orthodoxiád, negélyzett, de magadról sem hitt infallibilitásod s a józan haladás ellenébe szegzett *non possumus* férges dogmád mellett, tán eddig

az is lehettél volna, ha a hosszu *á*-ról itt is, mint az ád meg *hágy*nál elannyira nem irtóznál, és annál a meddő papaságot, rideg özvegységedben is, az *est modus in rebus* mottóval többre nem becsülnéd holmi cinaedusos coelebs *pá*paságnál. E prologusomat különös figyelmedbe ajánlom.

Horátiusodról majd akkor mondom meg a magamét, ha látom. Most csakis a köztünk napirenden lévő praecedensekre térek át s említek fel utólag egyetmást.

Te, egyesegyedül, mint Solitarius passer kritikusaim közt, fordításaimban éppen azt akarod feltalálni, mi mert csak ezekben nincs meg, mindaz, a mit eddig fordításban adtam, avatott és avatatlan olvasók részéről átaljában ez oldalról van kiemelve leginkább. Lélekismeretes hűségem az eredetihez tárgyban és formában, szeplőtlen, szűz magyarságom, hibátlan szórendem, sehol erőszakot nem szenvedt tiszta, szabatos, költői nyelvem azok, mikért a már magamtól megsokalt dicséretek érkeznek hozzám naponként mindenfelől s bocsáttatnak közre is a hirlapokban, hirem-tudtom nélkül. És Te meg e helyett nálam *latinizmusokat*, gondatlan, ügyetlen, magyartalan szószéthányást s rád nézve irtózatos diphtongizálásokat akarsz megróvni; felejtve, hogy ezekből, különösen a latinismusból, az Aesopus jupiteri pérájában, melly hátul a nyakadban lógg, mennyi nyüzsög s hogy azokat onnét kellett volna előbb is kihányod a szemétre, azután csak nálam bolhászgatnod, ugyancsak jól felfegyverzett szemmel; mert különben bizony megfeszített képzelődés kell hozzá, hogy az én magyarságom gatya-korczában egyetlenegyet felfedezettnek hihess komolyan.

Ámde te engem provokálsz s így szólsz hozzám: »Gyere csak, majd megmutatom én neked fordításodból, hogy mi a latinismus.« Nohát gyerünk, lássuk!

1. *Mert mit?* (kérded) még te mersz sült latinismust vetni szememre? Nem magyarán van ez mondva?

Egészen jól, ha kiveted elől a *mert*-et: akkor így kell azt *itt* mondani. Hanem kedves, drága jó Berticském, Oportet esse memorem! Ez a példád éppen az én malmomra hajtja a vizet. Nézd csak meg, szakasztott mássa az enyimnek, mellyet Satirai fordításod 6—7 versében a *mit* helytelen alkalmazása ellen, az Aradra jövetelt véve tárgyul, capacitatio végett neked felhoztam volt. Olly helyeken igenis megjárja a kérdéses *Mit?* hol fenyítő, vagy dorgáló hangon szólunk: de hol valami nehéznek tartott dolog csekélységből álló voltát akarjuk előtüntetni — soha sem beszélünk így: *Mert mit?* nem messze van, csak egy ugrás: hanem így; *Miből áll az egész?* csak egy ugrás, sat.

2. vers 34. *én: állítni ki* nem bir egészet.

te: összehangzón *alakítni tudatlan.* Ha a tied így jobban van: akkor ennél: enni, inni, aludni *nem birok,* ez is magyarosabb hát így: enni, inni *tudatlan vagyok.* Ne a másik sült latinismusod. Megnézheted a hátulsó táskádban. Ott lesz; találsz akárhányat illyet ott, te szabad fordító!

3. az *ei,* ai st. Synaeresiseket pedig, mellyektől ugy borzadsz, nem én találtam ki először; meg lehet azoknak használatát lelned

nemcsak Kazinczy és Kölcseynél, de, merném fogadni, édes apádnál is, kire szeretsz, s méltán, hivatkozni — sőt még többet mondok! a nép szájában is — csak ne restelj egy kissé utánnok nézni. Természetes a kiejtésnél illy két vocalis egybeolvadása. A Mislájról felhozott adomád is mellettem szól e részben; mert az, hogy a te patriarchális tanácsbirád a Mis*lei*-t német orthographia szerint mondta volna ki, hazugság; úgy ejtette ő azt ki, a mint kell, *ei*-vei, de szájában a két hangzó *ej*-jé olvadt, mit ti aztán vagy az ő, vagy az illető esperes csufjára *áj*-já bérmáltatok.

4. Neked érzelmeink helyett jobban tetszik az érzelm'ink, mert amaz *latin* figura. De hát emez nem az-e, t. i. Syncope? Leginkább csudálom, hogy a magyar igekötőkkel nem vagy tisztában. Nem tudod, vagy nem akarod, hol s miként hagyja ezt a magyar idiotismus széttrakosgatni. Javaslom, tanuld meg, habár csontosult agyadba pöröllyel is nehéz a Jancsi korodban meg nem tanultat már igenis *vén Janó* korodban besujtolni.

Még egy van, a mit ez uttal el nem hallgathatok! Poetikám 197-ik versében az én tömör, táncoló hexameteremet illy csúful akarod elmócsingosítni:

A jóknak kedvezzen, vígasztalja barátit! Illyesmit csak az rághat meg, kinek nem 32, hanem 64 foga van.

Ölellek, csókokkal

Gábor angyalod.

XVIII.

Arad, ápril 11-kén 876.

Szerelmes Albertem!

Két leveledre tartozom válaszszal. E pár sort, mit itt futtában egy előrántott darab papirra irok, nem számítom annak be. Gondom lesz rá, hogy majd ha czudar Tiszátok — az az *inglorius amnis*, nyakatokról elpusztul, igaz mértékkel ki légy elégítve részemről. Most nincs a kedélyes levélváltásra, minő köztünk folyni szokott, sem Neked, sem nekem időnk. Mert, habár én is viz torkában lakom, a mi Marosunk — melly pedig a ti lomha Tibiscustoknál nyugott állapotában is sokkal gyorsabban jár — mindeddig becsületesen viseli magát s jövőre sem mutat semmi fenyegető kórjelet: a Te kinos helyzetedben fájdalmas részt veszek; ugy hogy ha én Neked volnék, azt a gyalázatos, nem embernek, de kuruttyoló békáknak való *ulubraci* vizfészket rögtön pokolban ott hagynám, dobra ütném minden ottani hálátlan birtokomat s áttenném magam ide Aradra, vagy bárhová más bíztosabb territoriumra.

Ez uttal csak arra akarlak megkérni: hogy ha Horátz I. Szatirája, mellyet Neked az én fordításomban nemrég megküldtem, nálad még megvan s el nem nyelte a buda vagy árviz: légy szives pár napra visszaszolgáltatni, hogy többi lepurizált fordításim sorába ezt is beiktatnom lehessen — mit ezzel annak idején tenni elfeledtem.

Ne feledd, kérlek el.

Szivből szerető cimborád
F. Gábor.

RÉVAI MIKLÓS LEVELEI PAINTNER MIHÁLYHOZ.

— Nyolczadik közlemény. —

72.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

In prioribus literis meis puto me insinuasse aegrotationem meam: cuius vis, modo increscens, modo remittens, misera hac alternatione in hunc vsque diem me non sinit bene valere. Aurea vena, verno aequinoctio recrudescens, tantis me doloribus exagitat, quantos nunquam sum antea expertus. Crudele malum! Ob quod nuper tantum potui Martinum nostrum adire. Is tibi salutem reddit cumulatissimam. Habes virum tibi amicissimum: qui et alterum hoc negotium, quod nunc moliris omnibus viribus promoturus est. Neque ego deero partibus meis apud Patronum. Multum gaudeo et de hoc iam mitiore te esse animi sententia.

Non potes dissimulare, te hominem esse Comitatuum strepitibus assuetum: qui tam pronus et ad solennem protestationem, et tuo, et aliorum nomine, ac persona, interponendam. Non tibi in mentem venit, quod de pietate nuper scripsi, id neque mea, neque tua, neque aliorum, qui nobiscum consentiunt, dictum esse loquendi ratione; sed eorum, de quibus locutus sum. Hi, pharisaico artificio cum se *Pios* ostentant, ceteros non illo modo pios, dum seueri sunt, *impios* criminantur: dum aliquanto humanius agunt, minus *pios* vocitant. Vide, an offendi potueris re historice memorata, non meo, sed istorum loquendi modo.

Te primum mihi obiicientem patriotico meo strepitu Görögio nocitum fuisse. Mouit me subita rerum conversio. Et cum aulae propensionem, qualem vidi saepe; magnam sciuerim; magnam suspicabar fuisse et adversam molitionem. Ea coepta est promoto illico Görögio; et continuata fuisset, etiam ad exitum deducta, vt reuera deducta est, etiamsi ego altum tacuissem. Volui rem penitius pernoscere, qui praetextus potuerint obmoueri. Audi itaque, quid mihi Vienna scriptum sit. Obstupui, cum Görögium, quem ego antea natum Hungarum credidi, hoc nunc casu alium esse didici. Non mihi placuit, quod Caluinianorum opera vsus sit, de quo ipsum aliquoties admonui. Sed excusationem probare debui. Haec praemitto.

»A' mit Görög eránt tudakozol, hogy tudni illik miképen történt légyen, hogy kiesett szép hivataljából: arról sokféleképen beszéllgetnek itt az emberek. Némellyek azt állítják okúl: mivel nem magyar, hanem orosz származatú, a ki is elhagyván Orosz hit vallását, inkább közelgetett a' Reformatusokhoz, mint sem a' Pápistákhoz; mivel tapasztalt dolog, hogy különös hajlandósággal vólt mindenkoron azokhoz, a' mint tennen magad is tapasztaltad. Ezt tehát fel vévén, mind a' Világi, mind pedig a' Papi Renden lévő Urak, nem itélték tanátsosnak lenni: hogy az örökös Hertzegnek nevelése, 's oktatása illyen emberre bizatassék. Némelly Politikusok pedig így vélekednek. Emlékezel még, hogy az utólsó Diéta alatt némelly polgárok, 's parasztok, imitt amott nyughatatlankodtak; sőtt Deputatusokat is küldöttek Pozsonba: hogy, vagy igaz, vagy képzelt terheknek könnyebbűlésöket meg nyerjék.« Hic motus et te sol-

licitum reddidit in tuo Rátóth, vt Posonium quantocyus deserere debueris. »Ezen a' történeten megütközvén némelly meszszebb látó Politikusok, azon mozdulásnak eredetét vizsgálván, azt állitották, hogy az máshonnét nem származhatík, hanem tsak épen az úgy neveztetett Aufklärungból; mellynek származását, előmenetelét, és szaporodását, a' *Magyar Újság*-nak Országunkban való el terjesztésének főképen tulajdonították; jól tudván hogy ezen Ujságok majd nem minden faluhelyen a' községtől olvastatnak; melly alkalmatossággal, úgy mond, a' jobágyok sorsokat, s' állapotjokat, egybe vetik más országbéliekkel.« In *Noua Hungarica* vehementius invectus est saepe me etiam audiente Ignátzius Almásy, Aulicus Consiliarius; et his omnino de caussis, si per ipsum staret, inhibenda voluit. Oblata hac occasione certe non tacuit tam feruidus vel ante Diaetam Nouorum Oppugnator, nullo adhuc tam conspicuo rusticorum motu. »Azon felül nagyon tartottak Görögnek számos Correspondiajától, hirétől, eszétől. Hogy tehát jó móddal le üssék lábáról, mézes madzagot húztak keresztül a' száján, és a Hertzegnek nevelésére hítták; de hogy nem volt igaz szándékok, ki tetszik abból, hogy el sem kezdhette oktatását. Most azzal a' reménységgel táplálják, hogy a' kisebb Hertzeget, a' ki most négy esztendős, a' Magyar nyelvre fogja tanítani, de *semmi egyébre*. De ezzel arra köteleztetett, hogy az *Újság írásról* le mondjon; a' mint is már által adta Detsinek a' Praenumeránsait. Detsitől nem igen tartanak, nints is ok reá, mert gyáva ember. De attól tartok, hogy legelső alkalmatossággal — ej pedig be könnyű azt találni — ő kegyelme alól is el huzzák a' gyéként, és így — 's a' t. De vallyon mit gondoltak akkor ezek a' nagy fejű Politikusok, a' midőn majd nem minden újságokban nagy pompával ki hirdették a' Frantzia siralmas történeteket, és még *az Ország Constitutioját* is? De jobb hallgatni. Mi légyen ebben igaz, mi nem te lássad.«

Idem ego et te moneo. De Görögio quidem talia molimina ne suspicari potui; neque credam vsquam illi tale aliquid affigi posse, nisi iniuria, et per inuidiam. Inuidiosa visa est multis eius promotio. Et alto loco positis, Deum bonum! qui colores dari possunt a maleuolis, res innocentissimae quomodo in partem malam detorquentur. Quaecunque sit eius origo. Vir mihi bonus est.

Wolfgangus noster his omnino diebus dedit ad me epistolam satis prolixam. Totum se in Dei voluntatem resignans tranquillus viuit, nihil sollicitus eorum, qua Budenses minantur. Suspicio singularem pietatem Viri optimi. Audi praeclaram eius occupationem. »Quid agam, quaeris. Saluberrima montis huius aura recreor, et praeter ceteras literas. Versionem *Historiae* illius *temporum fabulosorum verae* persequor. Quo vlterius progredior, eo mihi magis placet. Neque futuram inanem meam in vertendo operam spero. Est hoc Opus a Gallo quodam Presbytero egregie concinnatum: legi et ipse dum sum Sopronii moratus. Herodotum totum euertit, et quae iste de Aegyptiis tam antiqua fabulatur, ostendit de Moysis Libro esse desumpta et deprauata.«

Felix alleluja tibi, et nostris amicis, etiam Fideli Theresiae. Vale, et viue beatior. Pestini 10 Aprilis, 1803.

73.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

Diu iterum tacemus vterque nostrum; tu fortasse rerum tuarum exspectatione suspensus; ego vero et crebris occupationibus, et molesta inuisentium frequentia, et quod his multo grauius est, continua interea aegrotatione obrutus. Amice! *iam falcem admouit mihi mors altius inhaerentem.*[1] Praestolor, quando sit vim postremam adhibitura. Aurea vena, vitae sedentariae comes infelix, misere me perdidit. Ingens eius tumor, de quo iam questus sum, fistulam mihi attulit. Malum, quod curari non potest, nisi sectione chyrurgica. Haec periculosa est, parte tam delicata, et complexione mea tam debili. Malo itaque vitam protrahere, quamdiu potuero, huiusmodi cura non tentata. Acer fistulae fluor degenerabit in tabem léntam. Interea maturabo saltem eorum editionem, quae parata habeo. Debemur mori. Satis diu vixi, si ea praestitero *Patriae.* Secedam *nullo singulari laborum praemio ornatus.* Vnicum me solatium committabitur, conscientia rectorum conatuum. Impedimenta, quae hos morabantur, remouere non mearum fuit virium.

Quae est ista temporum, vel hominum potius iniquitas? Quot sentimus, laudari quidem merita, dum nihil petimus; dum vero praemiorum sequi deberet promissa series, ea multis machinationibus alio deflecti? An non merito indignemur vel iis auditis, *quae modo premunt aduersa Tóthium nostrum?* Resolutione Regia decreti sunt illi floreni annui quadringenti; trecenti vt Jesuitae, centum his superadditi in praemium laborum per annos 29 egregie exantlatorum. Factum est et hoc contra Consilii Mentem Excelsam. Ea enim nihil dari voluit. Et est adeo pertinax, vt hanc etiam parcam omnino Resolutionem nolit exequi. Nouam parauit Representationem, Cancellariae submittendam: Tóthio nihil omnino dari posse ex Fundo Publico. Cur enim decessit ante tempus de Statione sua, non consulto Consilio? Cur non acceptauit Directoratum Sabariensem, deinde Quinqueeclesiensem? Nondum est fracta valetudine: quomodo enim difficilius obire posset munus apud Benedictinos? Vides, qui hic impetantur. Infelix eras boni consilii auctor; ego infelix instrumentum; infelix laudator facti, infelix protector ille, scis, quem intelligam. At iste se inter ponere debet. Heri exaraui literas paulo vehementiores, dolore animi; ne desit vir rebus auspicio suo coeptis. Indigna sunt, quae inuidia, Benedictinorum restitutione excitata, adhuc molitur: vt viros etiam innocentissimos, de re communi optime meritos, sic vna vexet. Vbi est sensus boni communis? An non etiam in Sancto Martino hoc ipsum curat Tóthius? Nolumus Jesuitas, homines periculosos, *rebus publicis et priuatis sese ingerentes:* nolumus Piaristas dissolutos moribus; nolumus Benedictinos, montium, et camporum asinos. Quos ergo vultis? Adhucne illos iuuentutis corruptores, qui Patriam iam iam perdiderunt?

[1] Ugyanezt írja Mártonffy püspöknek magyarúl 1803. jul. 22. »A halál már belém vágta a kaszáját: tsak azt várom, mikor ránt le egészen a talpamról.« Török János »Hazánk« cz. folyóiratának 1858. évf. 363. lapján Danielik János »Révai Miklós emléke« eredeti levelekben.

Vides, quam adhuc indignor. Hoc quidem non apte ad valetudinem meam. Sed quem non vel semimortuum moueant haec tam indigna?

Satis de his; mitiora loquamur. Vt ad te scriberem, monuit me Zimányius. Promisit se literas, et quiquid adnecterem, ad te fideliter delaturum. Adnecto itaque quosdam versiculos meos Hungaricos, Piaristarum caussa factos. Tantum translator sum in his, vt poscebar. Et postremos quidem vtinam et meliore valetudine, et tempore non ita coarctato vertere potuissem! Sed iam iacta est alea. Non multum mihi decedit, paruo vtique et alias, vel saltem mediocri Poetae. *Non sum Arcas.* Non, vt Tertina de se vel nuper ad Bonaparteum, magno ore cecinit, improlixissima de huius Herois laudibus Elegia sua:

Quae Nymphae Eperjes Gnatus, Jenaeque Sodalis.
Cassellae, Erlangae, Lipsiae item Socius.

Quo non euadunt Poetae nostri promotore Aesthetico nostro? Nuper et mihi iniicere tentabant huius tantae gloriae cupiditatem. Quod cum ego ridendo excepissem; addebant se, me inuito, elaboraturos, vt eo euehar. Indignabundus reposui: *Mihi summae esse gloriae, me Hungaricae Vniversitatis Socium talem haberi a Collegis;* qui hoc, quod profiteor, egregie sustineam.

De versibus tamen Tertinae Poetae, quod tu leges iudicium Romanum cuiusdam Carmelitae in Periodico Scripto Germanico! Dices Romam corraptam, quae carmina omni sensu tenero carentia, arida, hiulca, adeo potest laudare. Mitto et horum quaedam, vt ea legas, cum tibi velis bilem moueri.

Quid agunt amici nostri? Saluto singulos. Etiam Theresiae tuae multa bona dicta velim nomine meo. Memor sum sollicitae curae, qua me aegrotantem fouit. Te vero amplector, et disuauior. Nolis me, migraturum proxime in orbem alium, tuo interea affectu amico priuare, dum hic moror. Confabulemur inposterum tanto frequentius, quanto celerius postrema imminet hora. Viue, et Vale quam optime.

Pest. 15. Junii, 1803.

74.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

Zimányius redux ad vos petiit a me: vt literas, siquas ad te scriberem, ipsi committerem, tibi fidelissime tradendas; quod esset re, et honoris, et grati animi caussa, certo inuixurus. Scripsi, et adieci quaedam Carmina Tertinaiana; vt sensum meliorem combiberes. Si nondum haec habes, haerent certe cum Zimányio apud Bajzáthium in Sancto Georgio; quo ille tum satis fractus properauit, nouo morbi ictu percussos. Vides, quid homo sit. Fere eadem est et mea, quae Zimanyii sors. Iam delibor, et tempus resolutionis meae instat. Morbi mei grauitatem perscripsi in iisdem literis. Omne solatium meum hoc erat: quod conspicuo positus loco, postremis vitae diebus, laboribus lucubrationes meas tandem edere possim, accedente subsidio Regio; de quo Commissio, et Excelsum Consilium, Opinionem depromsit fauentissimam. Multum fidebam Patroni mei

propensione. Huius omnino approbatione incepi editionem apud Trattnerum: facto, vt scis, contractu pecunia etiam anticipato; quam, et tua beneuolentia auxit, et nomen meum tabellis subscriptum, ad florenos 200. Opus iam feruet. *Antiquitatum Literaturae Hungaricae Volumen I.* proxime absoluetur: vt futuris nundinis Pestinensibus venundari possit. *Elaboratior Grammatica Hungarica, ad genuinam Patrii Sermonis indolem fideliter exacta, Affiniumque Linguarum ad miniculis locupletius illustrata,* quae philyras prope 60 expletura est, aeque sub prelo sudat. Hoc opere cupio lites Grammaticas sistere; daturus postea *Compendium Grammaticae,* quod a me poscitur, *in Vsum Scholarum.* Vtriusque prioris Operis mei pretium efficit florenos prope 1500. Tantum debebo Typographo, demtis 200 florenis iam anticipatis. Subsidium Regium 1000 florenorum erat hoc onus egregie leuaturum. Sic certe sperauimus. Nunc audi horrificam conuersionem. Viennae hoc subsidium mihi denegatur. Patronus me protegere non potuit. Dura tempora omnem pecuniam publicam in necessitates status cogi iubent. Quare ego, quod maxime horrui, ad Regiam Typographiam Budensem relegor. Illa imprimat Opera mea suis sumtibus: mihi pro philyris singulis pendat 6 florenos, et de singulis voluminibus donet exemplaria 50.

Quomodo hoc nunc fiat contractu cum Trattnero facto, et editione iam incepta?

Deinde quomodo accedam ad conditionem iniquissimam quam Budensis Typographiae crudele Monopolium imponit? Hanc ego iam antea sum deprecatus a Lakitsio mihi propositam. A Regis Clementia alios speraui fauores, quam quos Lakitsius dare potest.

Typographia rapuit Scriptoris proprietatem sanguineo sudore partam: sibi eius editione millia congregat, leui opera mechanica. Scriptoris operam exiliter rependit. Eum postea a praemio ampliore excludit. Quid enim petam? Augmentum salarii? Hoc certe egeo nunc quam maxime. Obuertent illico, mihi iam satis factum esse remuneratione a Typographia data.

Haec vero nulla est remuneratio. Nam 6 floreni a philyris pendendi ne sumtus quidem mihi refundunt, quos facere debui in libros necessarios, in itinera, vt ad scopum meum pertingam. Iam 50 exemplaria quid me iuuant, quae Patronis debebo gratis distribuere?

Vbi est tanti laboris pretium internum? Non exscripsi haec, vt dicunt, de papyro ad papyrum. Non paraui opus, *vt parari potest Philosophia, Theologia,* et alia, praeeuntibus in simili genere exemplis iam millennis. *Glaciem fregi.*[1] Singularia, rara, non adhuc audita protuli, sine exemplo, improbo labore; ex ipsis linguae nostrae adytis arcana erui momenti maximi. His, vt mihi blandior, *vel apud exteros crescet gentis nostrae gloria.* Figetur tandem etiam vaga Grammatica nostra.

Iam intensionem laboris adiicio. Viginti annos sudaui et alsi. *Noctes in dies conuerti.* Sessione perpetua me iam totum attriui. Attraxi

[1] Ő maga is úttörőnek tartja a munkáját.

aureae venae tumorem inmanem non iam curabilem: huic accessit virulenta fistula, mortis meae acceleratrix.

Crudele monopolium Typographiae Budensis trucidat Scriptores nostros; qui animos amittunt ad insignia conamina. Haec enim praemiis incitantur momentosis. Liberalis mens remit mancipium esse auari dominii. Hoc monopolium decori est genti nostrae apud exteros. Sine rubore non possumus memorare, apud nos pretiosissima quaeque opera 6 florenis redimi solere per philyras a Regia Typographia.

Petii florenos 1000 ad initium faciendum editionis meae, reliqua ex his reditibus postea sensim producturus. Hos florenos 1000 quanto foenore obligabar rependere! Lakits conditiones mihi posuit, iam lege firmatus: *Grammaticam in Vsum Scholarum* Typographiae Budensi dandam esse. Hanc secuta fuisset itidem *in Vsum Scholarum Chrestomathia Hungarica,* deinde *Sylloge Exercitiorum.* Tres hi Libelli intra paucos annos decuplo restituissent istos 1000 florenos. Nam in Gymnasiis et Academiis Hungariae Auditores Linguae Hungaricae quotannis numerantur *sexies mille.* Hi quot atterunt libros annue! Resolutionem Regiam, mecum via sua proxime communicandam, demisse, et modeste deprecabor, expositis tot meis rationibus certe grauibus. Videbo, quo postea res ista euasura sit. Nunc certe valde adhaereo. Vides, quomodo mihi colluctandum sit, quem satis vtique premunt continui labores, et morbi vis in dies magis increscens. Quid speremus pro recte factis in tanta temporum et hominum iniquitate?

Multum sum de tua etiam re sollicitus. Scio candidationem posteriorem. Prouehitur *Rostius.* Tu secundo es loco. Sed hic spero te primum futurum. Ve eum quid postea Vienna faciet? Rozsos pro suo Rostio tentabit certe omnia. Dicet iste, te meritis conspicuum vrgere posse etiam serius fortunam tuam, et honores tibi debitos certe aliquando venturos esse. Sed Rostio nunc consulendum esse, dum is adhuc Viennae est; illo inde promoto seu Jaurinum, seu Vatium, Rostium sors manebit obscura. Haec quosdam mouere poterunt; vtinam non Patronum nostrum, qui vtrumque intime nouit!

Volfgangus noster iam liber est a vexationibus, et contentissimus viuit. Certiorem me de his reddidit et Patronus, et ipse Volfgangus. Habet resolutos sibi florenos 400 titulo pensionis: itidem *400 ab Archiabbate,* praeter liberum hospitium, gratuitum victum, et omne seruitium necessarium.

Klobusitzkius Colocensis narrauit mihi, se a te grauius fuisse exceptum ob negatum mihi subsidium mutuum. Excusavit se. Reposui breuiter: *nugae nugarum!* Quomodo ego vrgeam hominem, qui audita petitione mea, et adnexo mandato tuo, sic illico me occupat: pro absinthio numero statim pecuniam, et petitionem meam silentio praeterit. Vtinam presistes et tu hunc dolorem. Sed chartam iam compleo. Vale, et me ama, dum adhuc viuo; deinde *memoria bona mortuum recole.*[1]
Pestini 13 Julii 1803.

[1] Már folyton a halál gondolatával vesződik.

Inchoaui et alterum folium, sed continuationem impedit morbi recrudescens molestia. Accepto lenimine prosequar. Debeo tecum communicare destinationem meam. Nunc ita lege.

75.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

Petiisti a me, vt mei operis Tomo aliquo tuum quoque nomen immortale redderem in Patria. Carmina mea fugientia erant; sed Volumina mea aetatem ferent. Tanta istis tribuis. Si quid valitura sunt, tibi honorem debitum a me, neque monitus, iam destinaui. Priora Volumina, qua subsidium publicum promissum habui, Principi nostro Clementissimo, et Palatino, debebam consecrare. De mediis postea vnum tibi dedicatum iam habuisti. Sed vide rerum conuersionem. Deseror a Publico. Vos priuati, in quibus semper maior est publici boni sensus, mihi succurritis, et in his tu praecipuus, et princeps es. Habes itaque et honoris locum principem. Mitto tibi dedicationem familiari epistola, vt ipse voluisti, comprehensam. Affectus in ea loquitur. Si quid addendum, mutandum, in ea putas; adde muta, vt tibi lubet, ac si res esset tua. Sed me quantocyus de his certiorem reddas, velim; ne editio adhaereat, quam propero; vt hoc volumen futuris nundinis iam dispergi possit.

Verum, mi Michael! age et hoc: vt mihi sumtus reliquos, quos Tipographo finita editione secundum contractum statim rependere debeo, benigne suppedites. Est mihi hoc titulo opus florenis adhuc 300. Noui res tuas: non te premo. Adde, quod commode addere potes. Sed reliquum tuo nomine mutuo leua pro me. Nam nomen meum apud alios exile est. Tibi debebo. Certissime rependam. Nam fiducia me animat, pecuniam affuturam breui tantam ex Operis huius distractione: vt et tibi satisfaciam, pro me aliis obligato; et Volumen alterum iam felicius prosequar. Rumpe obices et tolle moram omnem. Succurrere amico, clienti! Gratum me et posthac experieris, gratam etiam posteritatem. *Quantum praestabis Patriae!* Plura scribere prohibeor temporum angustia, et morbi mei molestia. Vale, sed me quantocyus solare. Pestini, 16. Julii, 1803.

REVERENDISSIMO DOMINO [1]
MICHAELI ANTONIO PAINTNER,
PRAEPOSITO
BEATAE VIRGINIS MARIAE DE RÁTÓTH,
INCLYTORVM COMITATVVM
[2] SOPRONIENSIS, VESZPRIMIENSIS, VARASDINENSIS
TABVLAE IVDICIARIAE
ASSESSORI,
ORPHANALIS DEPVTATIONIS
IN INCLYTO COMITATU VESZPRIMIENSI
PRAESIDI
JOANNES NICOLAVS RÉVAI
S. P. D.

[1] Ezen ajánló-levél, melyet az »Antiquitates« első kötete elé nyomatott Révay, egész terjedelmében van meg a Paintnerhez intézett levélben. A változásokat, melyeket kinyomatása előtt tettek rajta, jegyzetbe foglaltam.
[2] Albensis.

Prodit tandem in lucem, et in tuo quidem nomine, amice Michael! lucubrationum mearum, quae Linguam Patriam explicant, occasio, et principium: duae Allocutiones Funebres aeui remotissimi, Commentario Grammatico illustratae; vnde hoc natum est Antiquitatum Literaturae Hungaricae Volumen I. Si hoc opus meum, et quae sequentur postea, grata sunt aliquando futura Ciuibus nostris; qui sermonem patrium penitius euolutum, geminae indoli suae restitutum, et excultum esse, sincere, atque ex animo cupient: nolim istos ignorare, hanc sibi iucunditatem, quam olim percipient, te praecipuo Vindice seruatam esse. Ita debetur tibi a me meriti tui gratia: vt me, hanc tibi persoluere volentem, adiuuare debeat ipsa etiam posteritas.[1] Huius enim caussa me diu multum desudantem, sed iam prope desperantem de laborum successu, ad faciendum editionis initium, tua prae ceteris erexit promta liberalitas, excitata et amore erga me tuo, et eximia in Patriam pietate.[2]

Iam sextus et vigesimus labitur annus: ex quo mutuam colimus amicitiam. Haec mihi eo est suauior, tibi vero etiam in laudem vertit eo maiorem: quod tuam in me propensionem, Viennae pari fere vtriusque conditione natam, tua splendidiore postea fortuna, mihi licet humiliori, non tamen vspiam senserim imminutam; sed increscentem potius, rerumque mearum saepe opportunam expertus fuerim adiutricem. Sic mihi contigit te eundem, et Amicum, et Patronum habere. Et est mihi mirum in modum volupe, tibi, et amici, et grati animi officia reddere. Vtroque hoc sensu commotus iucunde soleo memorare: quae mihi a te sint praestita amore, et protectione tua. Complurium tu mihi, doctorum, et illustrium Virorum conciliasti amicitiam.[3] Tibi refero in acceptis, Optimi Hebelei,[4] Celeberrimi Prayi,[5] et cumprimis Immortalis Denisii[6] animum, dum vixerunt, in me propensissimum. Confudisti praeterea quorundam fastum atrocem: qui omne genus hominum veste dispar contemnendum putant. Iam cecini tuam hic, et tui, meique olim Denisii virtutem.

Tu meliora tenes: animi nam recta tuentis,
Et non pallioli, te trahit aequus amor.
Non toga, non vitae hunc ratio diuersa mouebat?
Sic fugit vitium, vane popelle! tuum.
Soli virtuti, cultu quocunque lateret,
Et meritis studium detulit ille suum. —

Haec tu pugna, omnino humana, me defensum a calumnia iniquius furente, acceptiorem reddidisti communi nostro Patrono: quem Deus Optimus Maximus, rebus bonis pro more suo sollicite, ac benigne fauentem, diu incolumen, et florentem seruet!

Non possum silentio praeterire frequens hospitium in secessu tuo,[7] multis nominibus mihi gratum. Hic enim quoties est suavi colloquio tuo afflicti animi mei moeror leuatus, et curae edaces longe fugatae? Hic ego, studiis meis rediuiuus, quae menti cupidae reperi nutrimenta in penu illa sacratiore, rara bibliotheca tua? Vteris hac ipse insigniter, et quod tibi reliquum est tempus a publicis muniis, domesticisque occupationibus, labori consecras literario: quo Patriam, Institutumque tuum,[8] Pius Alumnus, et Fidus Socius, ornandum sumsisti. Vis porro eandem et amicis literatis, non modo patere; verum, si quam partem poscant remotiores, etiam commodatam esse. Sed ad me redeo. Morti

[1] Adiuvari oporteat ab ipsa enim posteritate.

[2] Et pietate in Patriam commemorabili.

[3] Tuum hoc est munus, quod honeste gloriari possim, horum cumprimis animum, dum vixerunt, fuisse in me propensum.

[4] Graeceque doctissimi, in Theresiana Academia Viennensi Vestri olim Prodirectoris.

[5] Rerum Hungaricarum Scriptoris Celeberrimi.

[6] Non tantum Austriae sed totius etiam Germaniae Principis. Et immortalis Bardi.

[7] Rathóthiensi, cui per Te. Herum prudentem et venustum, conueniens accessit cum utilitate coniuncta amoenitas.

[8] Bonus civis.

[illegible] vicinae ereptus, tertio abhinc anno, cum apud te conualescerem, quae hic accepi fractae valetudinis amica fomenta?

Non taceo alia saepe auxilia angustis rebus meis a te beneuole, ac promte suppeditata. Sed de hoc genere summum est recens beneficium tuum. Lucubrationes meae de Lingua Patria iam dudum haerent. Tuli antea, de quo mihi et tu testis es, animo aequiore moram editionis spe meliorum temporum. Sed cum ista mihi neque imposterum benigniora praeuiderem futura; et noui morbi in tabem degenerans natura mortem mihi imminentem non dubie acceleraret: cepi anni aegritudinem hoc morbo meo longe grauiorem; quod Patriam, mihi rerum omnium clarissimam, fructu laborum meorum fraudatam essem relicturus! Verum tu mihi, hoc dolore aegrius ardentis, opportune succurris; et subsidium, iam antea sponte promissum, nunc etiam vltro offers. Eo curam omnem, amice, ac sollicite conuertis: ne mihi grauius accidat aes alienum; quod contrahendum suasit audax consilium postremum: vt hos paucos fugientis vitae dies, eorum saltem, quae praecipua essent, maturandae editioni impenderem. Hoc ergo Volumen I. continuandae, vt iam spero, editionis principium, quod tu cumprimis, et temporum iniquitati, et ingratae morti, promtissima beneficentia tua praeripis, et in lucem proferendum curas, tuo munere seruatus Patriae.

Qua in re, praeter amicum tuum in me animum, etiam pietas tua in Patriam insigniter est conspicua. Vidisti enim istis praecipue operibus meis, quo tuo iudicio valde oblector, nam horum equidem satagebam quam maxime, multa esse interspersa Linguae nostrae arcana reconditiora: quae, si in lucem prodeant, non solum nobis sint iucunda, quod sermonem nostrum mirifice illustrent, ac legibus figant certioribus; verum etiam exteris probata opinionem de eo mitiorem inserant? Tu itaque pius ciuis iudicasti prae ceteris, et hunc Patriae fructum, cum certa gloria coniunctum, sed iam iam fugientem, celeri ope tua esse retinendum. Recte enim sentis, quod malo fato, proh dolor, quam paucorum est! ad pietatem, quae Patriae debetur, et hanc sollicitudinem pertinere: vt linguam communem, et propriam, qua gens nostra a ceteris distinguitur, ab interitu, in quem inclinat, reuocatam, et omni excultam studio, latiusque prouectam, diu florentem habeamus. Tum vero et reliqua, quae feruidius aguntur in tuenda nostrae gentis praerogatiua, eo certius persuadentur sincerae esse pietatis.

Ita sunt et tua gesta, in Inclyta cumprimis Prouincia Veszprimiensi, multo illustriora, et populo nostro longe gratissima: quod tua in Patriam pietas, hoc primo iudicio patefacta, fiduciam in animis excitauerit. Eo est illa luculentior, diuisa in eos, quos Patria communi complectitur sinu, imbelles ciues, Prouinciae vestrae pupillos. Orphanalis Deputatio, vester iste rari exempli Pius Magistratus, te Pio Praeside, quam salutaria quanta cum religione agit? Horum bona fama permotum est Excelsum Consilium Locumtenentiale Regium; et Pii Instituti Rationem, quam vos tenetis, anno superiore videndam postulauit: quod ea pro norma singulari proponenda iudicaretur. Egregiam vero laudem retulistis: quod Ratio vestra nihil omnino contineret aliud, nisi Leges communes Patriae; sed viueret, vtilisque esset pupillorum rebus, vestra in exequendo fide integerrima, acri vigilantia, feruore indefesso. In sanctissimo hoc munere tu praecipuus palam indicaris. Publica vox est: tibi cumprimis acceptam referri rem pupillorum ab inhiante rapacitate vindicatam, conseruatam, et pulchro foenore auctam; teneros item animos recta educatione prouide institutos, vitam bonis moribus mature imbutam.[1]

Deus, pupillorum Pater, exaudiat quantocyus horum preces pro te ardenter fusas: vt, debitos insigni tuae virtuti honores consecutus, habeas diu benefaciendi tuae voluntati eximiae parem etiam facultatem! Praeclare tum consules et *Patriae Literaturae: cuius iam exordia, re tenuiore, tam amice, tamque pie tuitus es.*[2]

[1] Publica et communis est vox ista: quae Tibi Veri Orphanorum Patris et praeconium tribuit, et testimonium impertitur longe pulcherrimum, Viro Sacerdote dignissimum.

[2] Efficaciterque promovisti re quidem tenuiore; sed quae, prudente oeconomia et sobria frugalitate tua, tantum tamen semper suppeditat; ut amicis etiam pupillisque Tuis commode subuenias.

Vale, mi suasissime Michael! quam optime, et mihi quam diutissime superstes; neque tui amantissimum, dum adhuc viuo, redama; mortuum postea, quod breui futurum iam nimium praesagio, pia memoria prose-quere. Scripsi Pestini, Mense Julio, Anno MDCCCIII.

Közli: Dr. Récsey Viktor.

JÁSZAI PÁL NAPLÓJA.

— Tizennegyedik közlemény. —

29. Szombaton. Reggel 6 órakor Szirákról kiindulván 10 órára Kis Bagra értünk; Sámuel Gróf már akkor ott volt s Üzseni is ugyanakkor megérkezett a komornával; s mikorára már mi megebédeltünk, akkor érkeztek a Grófék mindnyájan, — délután mintegy 6 óra tájban be értünk Pestre, legelőször is Apostollal találkoztam a ki feljövén hozzám, alig mondotta ki, hogy Patay Jancsi Pesten van a midőn Jancsi egyszerre csak belép, — kérdezvén hogy hol jár? — azt felelte, hogy engem akarván látni elszökött az apjától éjszaka, ekkor nálam keveset mulatván, elment a theatrumba, theatrum után ismét eljövén hozzám, holnapra meghitt Patay Józsihoz ebédre, s együtt elmentünk Bay Miklóshoz, s ott találtuk Kandó Ferit is, a ki nagyon megbosszantott, mert midőn vacsorára csengettek én is lementem, s a mint meglátott, ezt mondotta :„*No! hál' Istennek, a Tekintetes úr is itt van!*“ s én ezért megharagudván, bár nagyon hítt vissza, vacsorálni be nem mentem. Igen szép tiszta meleg idő volt.

30. Vasárnap. Délig holmimat pakolgattam, Jancsi korán nálam termett, s ez éjjel imitt-amott, talán nem is a legjobb helyeken kószálván, még levetkezett s lefeküdt, Azután elmentünk Patay Józsihoz, s Jancsi azt nyilatkoztatván ki, hogy nékie az én kedvemért nagy vágyása volna a Cancelláriához menni, nagyon kért, hogy ne hagyjam benne ezen jó gondolat szikráját elaludni. Jancsi azonnal el is jött velem a Grófhoz megtudni azt, ha vajjon a Cancelláriához leendő bejövetelre szükséges-e a Prókátori Censurát letenni, — s a Gróftól azt az értesítést kapván hogy szükséges, azt mondotta, hogy Novemberben fel jön Pestre s letevén a Censurát, a tavaszra még Bécsben lesz; be ment a Grófnéhoz s kérte hogy ajánlja Reviczkynek. Én a Grófhoz bemenvén, azt mondotta, hogy sebes kocsin menjek fel utána mennél elébb Bécsbe, s ha csak lehet semmit se késsek, a leendő szállásunk nevét fel irta (Universitäts-Platiz, Pidolisches Haus) s 50 ftot adott a kezembe uti költségre, azzal az igérettel, hogy Bécsben egyéb költségeimről külön fog számolni. Én ebédre Jancsival elmentem Patay Jósihoz, s onnat visszajövén, megvártam míg a Grófék elindultak mindnyájan Pomázra; azután elmentem Balogh Imréhez a várba, a hol találtam Vidát és Sós Jancsit. Itt Imre hosszasan elbeszélte egy bécsi k . . . vával való romános szerelmeit, a ki magát Kállay kisasszonynak adta ki, s már jegyet is váltott vele, s kevésbe mult, hogy el nem vette; annakutána a Fortunához mentünk vacsorálni, s ottan az ő »praeclarus« Calculussát be ittuk. Szép tiszta meleg idő volt.

Október 1. Hétfőn. Reggel átmentem Budára a Postára, megtudni,

hogy mikor megyen a gyorskocsi, — de már helyet a jövő Vasárnapig nem kaphatván, visszajöttem Pestre, s a Fejér Hajónál egy Pozsonyi Land-kocsissal megalkudtam 9 ezüst forintban Bécsig. Délelőtt pakolgattam; ebéden a Csillagnál voltam, ebéd után egy darabig Patay Jósefnél mulattam, annakutána Kandó Ferihez mentem s Kovács E. alispántól a szakácsnak passust kértem, innen haza mentem, pakolgattam. Király Laczi is volt nálam s egy levelet adott a kezembe, hogy azt Bécsben adjam által az öcscsének a Gárdistának. Szép tiszta meleg idő volt.

2. Kedden. Reggel Patay Jancsitól s Kandó Feritől elbúcsúzván által mentem a Fejér hajóhoz, de csak $1^1/_2$ órakor délután indultunk el. Hálásra Leányvárra jöttünk. A velem utazók e következők voltak: Semsey Jóbnak lengyel születésű szakácsa, — egy pozsonyi asszony egy kis leányával és 2 Erdélyi szász medicus. Tiszta idő volt.

3. Szerdán. Korán megindulván, éjszakára Aranyoson túl egy helységbe jöttünk szállásra Rév-Komáromon keresztűl, melynek nevét mindazáltal elfelejtettem. Meleg idő volt.

4. Csütörtökön, éjszakára a Csallóközön keresztűl Pozsonyba jöttünk, s ott a 3 zöld fához szállottunk, a hol találkoztam Ragályi Tamással s a vejével Losonczy Károlylyal, kik hasonlóan Bécsbe szándékozának. Meleg idő volt.

5. Pénteken. Reggel Pozsonyból kiindulván alig hagytuk el az országot, midőn Wolfsthálnál két német előnkbe áll, s erősen kérdezi, ha nincs-e valamink ami vám alá tartoznék, én többször mondám hogy nincsen, s végtére elunván hasztalan felelgetni hogy nincsen, haragosan felelém, hogy ha semmi nincsen, csak nem mondhatom hogy van, — s ő erre tüzesen azt felelte, hogy már mostan csak azért is ott kell maradnunk s mindent lepakolnunk — hogy úgy beszélek — azonban csak nézte a kocsinkat, s se a vizsgáláshoz hozzá nem fogott, sem pedig el nem bocsátott, — s talán estig is ott mulattunk volna, ha a Semsey szakácsa meg nem mondotta volna nekie, hogy ki vagyok, s igy magát meghajtván szabadon nem eresztett volna. A Bécsi lineán sokkal emberségesebben fogadtak, — s minthogy estve vala, — holminket a vámra küldvén, azonnal felszabaditottak. A Semsey szakácsa már Bécsben jártas levén, a Pidol-féle házhoz is elvezetett, de a Gróf még ekkor a régi szállásán vala, s a Pidól inasa oda is elvezete. Itt a Gróf éjszakára a Laczi szobájába rendelvén, emlité, hogy holnap fogunk az új szállásra menni. Meleg idő volt.

6. Szombaton. Reggel a Pidól házhoz az Universitás Piaczára által mentünk. Baranyaival is találkoztunk. Délig a vámról holmimat elhozattam, s a Gróf a szobámat, mely elég tágas s világos, és mobiliáimat, melyek szinte elég csinosak, kimutatta; délben a Stadt Londonnál ebédeltem, még pedig a járást nem tudván, csak alól az ivó szobában. Egész délután itthon voltam, holmimat rendezgettem, s a Gróf bútorait hordókra és szobáit tisztitókra felügyeltem. Meleg idő volt.

7. Vasárnap. Reggel elmentem kávézni Laczival; annakutána Kunch Lajos hozzám jövén, beszélette, hogy mennyire megcsalatkozott reményében, — mert a Gárda mértéket meg nem ütötte, most a Gróf Ditrick

Cancelláriájában van, minden nap egy bankó frtot kap s abból tengődik; 4-kor elmentem ebédelni a Stadt Londonhoz, s 5-kor Molnár Istvánhoz a jövendőbeli Pataki Professorhoz, s onnét haza jöve Reviczkyhez instantiát készítettem. Kunch emlitvén, hogy neki is dolga van Reviczkyvel, úgy egyeztünk, hogy kedden délbe együtt megyünk el hozzá. A Gróf mondotta reggel, hogy már beszélt arántam Reviczkyvel, s bár azt felelte, hogy most igen nehéz bevenni akárkit is Conceptualis Practicansnak, minthogy igen sokan vagynak, mindazáltal az ő kedveért megigérte, hogy engemet beveszen s nem is tett erántam semmi difficultást. Hivesebb idő volt.

8. Hétfőn. Reggel Laczival kávézni, onnan a Cancelláriába mentem s ott tudakozván hogy mikor beszélhetek a főcancelláriussal azt felelték, hogy akármely napon 12 órától 1-ig kivévén Csütörtököt és Pénteket, haza jövén, ebédig *Oroszt* olvastam, — ebéd után Gróf Bethlen jött hozzánk s csaknem 11 óráig vele beszélgettünk. Hives borúlt idő volt.

9. Kedden. Tegnap az instantiámat a Gróf által némely szavakban megigazíttatván, — ma reggel azt leirtam, — egyszersmind a Gróf behivatván, két levelet adott a kezembe hogy irjam le; egyet Reviczkynek szólót az iránt, hogy az országos munkák mennél előbbi megvizsgálása iránt a Szabolcs vgyei alispánt mai napon ismét felszólította; a másikat pedig Patay V. Ispánnak szólót a most emlitett tárgyban. 12 óra után magyar ruhába felöltözvén, el mentem a főcancelláriushoz s az esedező levelemet által adtam; — ebédnél nagyon nevette mind a Gróf, mind a Grófné midőn elbeszélettem a véle esett történetemet. A Grófné ennek a matériának a következésében Patay Jancsit is felhozta ilyen formán: »hát Patay is censurát akar tenni s ide feljönni, pedig az olyan embereknek jobb el maradni a kik úgy viselik magokat mint ő a Hevesi restaurátión, — én nem tudom, hogy lehet némely ember olyan gondolatlan, — s még Bekknének dicsekedett, hogy ő az asztalra felállt s ott a szájába kiabált az Érseknek, — s olyan szemtelen hogy a hol sem nem lakik, sem birtoka nincsen, oda megyen kiabálni, s én a mint mondám néki, hogy a Personális egy kissé gáncsos ember, azért hogy ezen czéljáról tegyen le; azt felelte hogy ő megmondja a Personálisnak, hogy ő igyekezett, hogy ő jól tanult, s hogy ő nem azért tanult, hogy confundálják s. a. t. a melyekből kiláttam, hogy a Patay ház nem igen kedves a Grófné előtt, — ebéd után elmentem a Gróf részére borokat nézni. Lenkeytől is az ú. n. *zöld hordótól* mutatót is hoztam; — a Grófnak a Lenkeyé tetszett. Estve Oroszt olvastam. Hives borus idő volt.

10. Szerdán. Reggel elvittem az egyik levelet a postára, a másikat Reviczkynek, — annak utána elmentem Lenkeyhez, s megmondottam hogy a 40. frtos borból 8 akót, a 24-esből pedig 2 akót küldjön. Ebéden a Grófék Csáky Antalnál levén, csak egyedül ebédeltem; — ebéd után a borokat lerakattam, s estve felé az atyámnak e következendő levelet irtam: »D. K. U. A! — Ezen temérdek városba a f. hónap 5-én szerencsésen megérkezvén, s azóta dolgaimat úgy a hogy rendbe szedvén, fiui kötelességemnek tartom D. K. U. Atyámat jelen állapotom felől környülállásosan tudósitani. A mi lakásomat illeti: szállásunk van az Egyetem

terén a Pidól házában, az első emeletben, szobám elég tágas, világos és csinosan bútorozott. Miolta itt vagyok, mind ujabb ujabb jeleit tapasztalom a Gróf irántami kegyességének; minekelőtte megérkeztem volna, a Cancellár ő Excánál már megtette irántam a lépéseket, s bár a mint a Gróf mondá: ő Ex.-ja azt világosan kinyilatkoztatta is, hogy mostan csak igen nehezen veszen be akárkit is Conceptualis Practicansnak, minthogy nagyon sokan vagynak, az ő kedveért mindazáltal ezt is megcselekszi, s nem tesz reám nézve semmi dificultást. Tegnap az esedező levelemet elkészitvén, s a mlgos Gróf által is ált nézetvén, személyesen megjelentem a fő Cancellárnál. A Mlgos Gróf által már előre meg valék tanitva, hogy jelentsem ki, hogy én vagyok az, a kit ő ajánlott, — különben a mint a következés is megmutatta, nehezen boldogulok vala. A mint a fő Cancellárhoz beléptem, ő igy szólitott meg: »No, fiam! hát mi jót keresel?« Én ekkor annak rende szerént elkezdém esedezésemet, s még czélomat ki sem jelentvén, ő az okleveleimet által veszi, nevemet megkérdezi, az esedező levelemen levő, ezen rövid extractust: fine hauriendae praxeos Cancellariam R. H. A. accedere cupientis átolvassa, s ezen kedvetlen választ adja; fiam! teljes lehetetlen, mert nagyon sokan vagyunk, — minek csábitsalak ide benneteket, minek igérjek, ha azután igéretemet nem teljesíthetem? — Ekkor én a Gróftól vett útasitásomhoz nyúlék, s alig mondám ki hogy Gróf Teleky József Ő Nagysága által már ajánlva vagyok, midőn ő is egészen másképen forditá beszédét, s egész kegyességgel ezt felelé: Teleky! — hát te vagy az? már az más kérdés! ha Teleky pártfogásába veszen, úgy reménylhetsz, bizhatsz; — hát ez a magad irása? — én felelém: igenis kegyelmes Uram! — azzal ő; No isten áldjon meg fiam! — úgymond, okleveleimet el vette s belsőbb szobájába bement. No most már minden nap várom a resolutiót s feleskettetést, a mely két-három napnál nehezen fog továbbra maradni. Most minthogy a szobák a Grófné számára szükségesek, az ifjú Gróf velem lakik; nagyon jól vagyok vele ezen ösmeretlen városban mert minden hová elvezet. Bethlen Gróf mindennapos nálunk, s most ismét igen jó barátságát érezteti velem, — ő már tiszt. Concipista. Ha levelet ir d. k. u. a. titulusom e lesz; »per J. R. Hungariae jurato fori utriusque Causarum Advocato, ICottus Szabolcsiensis Tabulae Judriae Assessori et ad Excelsam Cancellariam Ream. Hgr. A. Conceptuali Practicanti.« D. K. Asszonyám kezeit csókolom, kedves testvéreimmel együtt, s szülei kegyeikbe továbbra is ajánlott vagyok. stb. Hives idő volt.

11. Csütörtökön. Reggel a bátyámnak irtam egy hasonló foglalatú levelet; annak utána egész nap a Hoffmann Garantiáját olvastam. Hives idő volt.

12. Pénteken. A Mlgos Gróf egy pár levelet adott letisztázni, — egyet Gróf Dessewffy Józsefnek a Kazinczy Ferencz munkái tárgyában, — másat Pesth vármegyének egy bizonyos Kis Károly munkája kiadatása eránt, mely a Pesti Archivumban van. Ebéden a Grófék mindnyájan Gróf Reviczkynél levén, én egyedül voltam itthon. Ebéd után Bethlen jött ide s estig beszélgettünk. Estve mondotta Laczi, hogy a Grófhoz már megérkezett a praesidialis levél a fő Cancelláriustól, melyben hivatalosan tud-

tára adatik, hogy még ebben az esztendőben elkezdődik a Diaeta. A terminusa még nem tudatik. Oct. 28-án elindulnak a Regálisok. Hives idő volt. Ma kaptam Bécsben először reggelit.

13. Szombaton. Reggel elmentem Dusekhez a praesidialis Secretáriushoz megtudni, ha vajjon a Recursusomra a fő Cancellárius nem adta-e még ki a resolútiót, — de nem találván, visszajöttem s Shakespeare Othellóját olvastam délig, — 12 után ismét elmentem Dusekhez s azt a választ kapám tőle: »holnapután tessék jönni kedves barátom,« — ebéd után elindultam Baranyayhoz s Molnárral egyetemben épen a glacén találván, elmentünk Patay Professorhoz, a kitől az atyám levelét s a kráglijaimat által vettem. Estve ismét Othellót olvastam. Szép tiszta idő volt.

14. Vasárnap. Reggel a Gróf egy Patay Istvánnak szóló levelet adott át letisztázni, — melynek foglalatja vala, hogy, ő felsége még ebben az esztendőben országgyülését kivánván tartani, s a kir. meghivó levelek kevés idő mulva megérkezvén, Nov. 6-ra hirdessen a V. Ispán Kállóba közgyűlést, melyen maga a Gróf is meg fog jelenni s Diaetai követek fognak választatni. Ennek leirata után Hoffman garantiáját olvastam egész nap. Bethlen ebéden s vacsorán is nálunk volt. Egész nap esős idő volt.

15. Hétfőn. Délig Hoffmant olvastam, 12 után ismét elmentem Dusekhez, de ismét csak azt válaszolta, hogy »certe nondum habuit sua Excel. tempus, — sed jam hoc fiet.« Ebéden az öreg Zeyk Erdélyből a fiával és Bethlen voltak nálunk, ez utóbbi vacsorán is. Vacsora után 12-óráig Hoffmant olvastam. Esős idő volt.

16. Kedden. Délig Shakespearenak 6. Henrik nevű darabját olvastam. A Grófék mindnyájan a fő Cancelláriusnál voltak ebéden. Hives idő volt.

17. Szerdán. 12-ig Hoffmant olvastam, 12 után elmentem Dusekhez, de sok dolga levén, meghagyta, hogy senkit ne eresszenek be hozzá, — s igy reinfecta nekem is visszakelleték jönnöm; haza jövén, Király Lajos jött a Grófnéhoz, a bátyjától hozott levelet nekie által adtam, s nagyon kért hogy látogassam meg a Gárda háznál. Ebéden Döbrentey volt nálunk. Borús idő volt.

18. Csütörtökön. 12-ig Hoffmannt olvastam, akkor elmentem Dusekhez, a ki igen nyájasan fogadott, »per kedves barátom« tractált, s azt mondotta hogy a resolutiómat Laczinak már által adta, a ki csakugyan el is hozta, — a Gróf ebédnél mindjárt curiosus volt iránta s azt mondotta, hogy holnap 9 óra előtt menjek el Kussevicshez, mivel Sessio lesz, s eskettessem fel magamat. Ebéd után Bethlen volt nálam. Hives idő volt.

19. Pénteken. Reggel felöltöztem magyar ruhába, hogy Kussevicshez elmenjek; de a Gróf behivatván s egy instantiát adván a kezembe letisztálás végett, melyben Reviczkytől a követválasztásra 3 heti szabadságot kér, — az időt annak írásával eltöltvén, elkéstem, — igy tehát ismét levetkeztem s a Gróf bureaujában Naményit fel kerestem, a ki nagy szivességet mutatott erántam, ő azt mondotta, hogy a feleskűvésre nem szükséges magyar ruhában mennem, épen ha a Consiliáriusokat és a

Cancellariusokat is sorba kivánnám járni, a mit illő hogy megtegyek, s azt mondotta, hogy szeretné ha abba a bureauba mennék én is. Ebéden a Grófék mindnyájan Reviczkynél voltak. Ebéd után elmentem Baranyayhoz, oda jött két más idegen magyar is, kik közül az egyik nagyon panaszkodott, hogy ámbár Debreczenben Senior volt, mégis itt az Universitásban nem akarják a medicába bevenni. A vacsoránál ismét kérdezte a Gróf, hogy miben van már a dolgom. Szép idő volt.

20. Szombaton. Reggel elmentem Kussevichot felkeresni, de beteg levén, csak a Secretáriusával, Gálival beszélhettem, a ki Recursusomat által vette, s azt mondotta hogy holnap menjek el. Nagyon barátságosan beszélt velem. A Grófék mindnyájan Csáky Antalnál voltak ebéden. Szép idő volt.

21. Vasárnap. Reggel 7 órakor a Grófné elutazott haza Magyarországba, én $9^1/_2$-ig Hoffmant olvasgattam, annak utánna elmentem a Gárdaházhoz, Király Lajost épen a Glacén találtam; ő beszéllette, hogy a jövő nyáron 24 gárdista fog elmenni, az öcsémre nézve jó lesz Sebessel beszélni; s ha feljön, a Grófnétől ismét ajánló levelet hozni; 10 után tőle eljöttem vissza a Cancelláriához s ott Gálit épen találván, ő azt mondotta, hogy holnap 11 órakor jőjjek el, fel fognak esketni. Ebéd után elmentem Molnárékhoz, oda jött Kunch Lajos, később Barkassy is, a kivel nagyon jó barátságba léptem, s bár az előtt nem ismert legyen is, mihelyt a szobába belépett, azonnal mondotta hogy én bizonyosan az vagyok, a kit ő régen kiván már látni. Innét haza jővén együtt, be jött hozzám is, s egy ideig nálam mulatott 11 óráig (minthogy már mától fogva nem fogunk vacsorálni.) Hoffmant olvastam. Szép meleg idő volt.

22. Hétfőn. Reggel felöltöztem ugyan magyar ruhába, de meggondolván aztat, hogy amúgy a fiákerre sem kell költenem, ismét levetkeztem s csak német ruhába mentem a Kussevich bureaujába, — innét a Secretarius Gáli bevezetett a Registraturába s ott a praeses felesketvén a titoktartásra, egy Reversalis formulát adott a kezembe, hogy odahaza a szerint készitsek egy Reversalist a magam neve aláirása s pecsétje alatt a felől, hogy semmi titkos társaságnak tagja nem vagyok; ezután bevittek a Protocollumi hivatalba, a hol a praeses megkérdezvén, hogy melyik vármegyéből való s mennyire vagyok a német nyelvben, azt mondotta, hogy holnap 9-kor jelenjek meg, s már akkor lesz helyem assignálva. Én hazajövén, a Reversálist elkészítettem. Ebéd után 11-ig olvasgattam. Hoffmann 1-ső darabját elvégeztem. Döbrentey is mulatott nálam vagy egy félórát. Tiszta, de szeles idő volt.

23. Kedden. $8^1/_2$-kor a Gróf behivatván egy Patay V. Ispánnak szóló levelet adott át letisztázni, melyben írja, hogy nov. 4-kén Kállóban szándékozván lenni, szeretné ha akkorára ő is ott lenne, és hogy Laczitól a lovakat rendelje meg, — míg ezt leírtam, a 9 óra elmult s csak 1 fert. 10-re érhettem a hivatalba; ott mindjárt helyet s a Kussevich departamentumába assignáltak, — de még munka nem érkezvén, a Haulik Püspök Departamentumabeli Consignátiókat irtam le a Praesidium számára, a mellettem dolgozó Mankovich adott utasitásokat. $1^1/_2$-kor eljöttem. Mind a bemenetelemet, mind az eljövetelemet egy seriesre fel

kelle irnom, e mellett egy másra nevemet, életidőmet, vallásomat s más egyéb állapotomat, karakteremet illető tárgyakat; — ebédig a *Memoires des troubles de Hongrie* nevü könyvet olvastam; ebéd után 6-tod félig bent beszélgettem a Gróffal; kérdezősködött tőlem, ha vajjon a nemzetségemből valaki szolgált-e már a Cancellárránál, és hogy hogy mulatom Bécsben magamat? $5^1/_2$-kor kerestem Barkassyt, onnan lementünk a Kaiser v. Oesterreich nevü vendégfogadóba, ott volt egy Báró Szörényi nevü is; emlegette, hogy már utolsó levén a familiában, Tornallyay Laczit a bátyja vejét adoptálni akarja. Innen haza jövén 11-ig Hoffmann 2-dik darabját olvasgattam. Hives idő volt.

24. Szerdán. 9—2 óráig a hivatalban voltam; a mai munkáim között semmi egyéb nevezetes dolog elő nem fordult, a Verőcze Vgyei V. Ispán tudósitásánál, melyben írja, hogy a Dráván egy 250 emberrel terhelt hajó hirtelen elsülyedvén, csak 10 ember szabadulhatott meg. Ebéd után Dessewffy Marczell jött hozzám, a ki már szinte itt fogja magát a Cancelláriánál applicálni. 11-ig Hoffmannt olvastam. Csípős hideg idő volt.

25. Csötörtökön. 9—2-ig a hivatalban voltam, Kussevichnek Consignátiókat írtam, 2—$3^1/_2$-ig Hoffmannt olvastam. $3^1/_2$-kor minthogy a szakács elutazott Kállóba, a Stadt Londonhoz mentem ebédelni, ebéd után Barkassyhoz, azután haza jöttem, 8-kor Thaisz Endre, Döbrentey és egy pesti kereskedő jöttek hozzám, kikkel mintegy egy óráig beszélgettem. Thaisz — a mint mondá — csupán tiszeteletemre kivánt lenni, s igérte, hogy egy kevés igen jó Csetneki dohánynyal fog szolgálni. 9—10-ig Hoffmannt olvastam. Hideg idő volt.

26. Pénteken. 9—2-ig a hivatalban voltam; Báró Schőnsteinnak Consignátiókat irtam; kevés munkáim levén, Kazinczy Laczinak is írtam egy levelet. 2—4-ig a Gróf által kezembe adott 3 levelet tisztáztam le. Egy szólott a főcancelláriusnak, melyben a Szabolcsi Deputátiónak egy Urbariális tárgyban adott véleményét küldi meg a Gróf, — más Szathmár vgyének, melyben Táblabiróvá lett kineveztetését köszöni meg, — a harmadik pedig Helmeczy pénztárnoknak, melyben tudtára adja, hogy a nádornak érkezett levele szerint az ifju király ajándéka a tudós társaság részére 10,000 pengő frtot teszen, hogy Comárom vgyében e részre 500. v ftokat szedtek össze, és hogy Gróf Eszterházy Miklós ugyancsak a társaság számára 8000 pengő ft. ajánlást tett. 10-ig Hoffmannt olvastam. Hideg idő volt.

27. Szombaton. 9—2-ig a hivatalban voltam; ma kezdettem legelőször protocollálni németül. A Gróf parancsolatjából Szüts ágensnél is voltam, de nem találtam otthon; Thaisz mintegy egy ftnyi igen jó szagú Csetneki dohányt küldött. 9—11-ig Hoffmannt olvastam. Szép tiszta idő volt.

28. Vasárnap. Reggel elmentem a hivatalba, azután Király Lajost látogattam meg; a Gárda lovait is megnéztük; emlitette, hogy egy Berta nevü Gárdista meghalt. $1^1/_2$-kor hazajövén, ebéd után Baranyayval és egy Egri fivel Márton Professorhoz mentünk, a leányaival is megismerkedtem, gyertyagyujtásig ott mulattunk. Esős idő volt.

29. Hétfőn. Reggel 6 órakor a Gróf elküldött Baranyayért, annak utána behivatván némely rendeléseket és 200 ftot adott költségre s Laczival együtt elutazott Kállóba; én 9—2-ig a hivatalban voltam, a Kussevich Consignátióit írtam. Estve a Franczia Revolutió históriáját olvastam. Hives idő volt.

30, Kedden. 8—2-ig a hivatalban voltam; azután olvasgattam egész estve. Hives idő volt.

31. Szerdán. 9—2-ig hivatalban voltam; ebéd után Barkassyval elmentünk a Gárda házhoz, én Királyt meglátogattam, Vojnits is bejött egy kis időre, annak utána haza jövén, a M. országi Revolutio Históriáját olvasgattam; Baranyay és azon esmerős Egri fi medicus is volt nálam. Hives idő volt.

November 1. Csütörtök. 8—2-ig hivatalban voltam. Gróf Forgácsot a Kussevich Bureaujába dislocálták a Protocollumból és Duschek azt mondotta, hogy ismét egy Pálmafi nevü uj Practikánst fogunk kapni. Ebéd után idehaza verseket írtam. Baranyai és Molnár is voltak nálam; ők mondották, hogy Kunch Lajost Szüts ágens magához vette. Hives idő volt.

2. Péntek. 8—2-ig a hivatalban voltam; délután itthon verseket írtam. Borús idő volt.

3. Szombaton. 8—2-ig hivatalban, 2—3-ig ebéden voltam; hazajövén, egy darabig a Histoire des Troubles de Hongriet, azután a Rákóczy Manifestumait olvasgattam; estve Barkassy hozzám jövén, a kassai gyűlés actáit olvastuk egész estve. Esős idő volt.

4. Vasárnap. 8—2-ig hivatalban voltam, ebéd után Barkassynál, onnan hazajövén, olvasgattam; 7-kor Barkassy hozzám jövén, az Ónodi gyűlés actáit olvasgattuk, 9 után én a Hist. des Troubl. Esős idő volt.

5. Hétfőn. 8—2-ig a hivatalban voltam; 7-kor Barkassy jött hozzám s 9-ig az ónodi gyűlés actáit olvasgattuk. Később a Hist. des Troublest olvastam. Eső esett.

6. Kedden. 8—2-ig hivatalban voltam, 9-kor Barkassyhoz menvén 9-ig nála Csécsyt olvasgattuk; későbben itthon a Hist. des Troublest olvastam. Esett az eső.

7. Szerdán. 8—2-ig a hivatalban voltam, Gróf Nádasdynak és Jakabfynak a Protocollumát készitettem; ebéd után egy darabig Vitéz Registraturából való practikáns volt nálam, azután elmentem Barkassyhoz, ottan Csécsyt olvastuk. Szüts ágensnél is voltam.

8. Csütörtökön. 8—2-ig a hivatalban voltam; ebéd után Barkassyval járkálni mentem; hazajöttöm után a Grófnak levelet írtam; azután pedig Fessler 4-dik darabját olvasgattam. Derült idő volt.

9. Péntek. 8—2-ig hivatalban voltam, 2 után Tar hozzám jövén, egy ideig beszélgettünk. Elmente után Fesslert olvasgattam. Hives idő volt.

10. Szombat. 8—2-ig hivatalban voltam, ebéd után Kunch jött hozzám. Azután Fesslert olvastam. Hives idő volt.

11. Vasárnap. 8—2-ig hivatalban, 2—3-ig ebéden, 4—6-ig Baranyaynál. Azután Fesslert olvastam. Hives idő volt.

12. Hétfőn. 8—2-ig hivatalban voltam, akkor elmentem Sebes majorhoz, a Dani állapotja eránt beszéltem vele de azt mondotta, hogy el vagyon egészen hibázva, s újra kell ajánltatni, a Cancellária útján; megigérte azonban, hogy valamelyik nap menjek el hozzá s velem együtt Korponaytól a Conduit Listáját kiveszi. 4—7-ig az atyámnak, Teleky Laczinak és Kapczy Tamásnak levelet írtam.

(Hiányzik a többi.)

Közli: CZÉKUS LÁSZÓ.

AD VOCEM.

Supra agnő. A körmöczbányai virág-ének eme kezdő szavait annak idejében *Sutra agnő*-nek értelmeztem, Beőthy Zsolt pedig *Zsúpra agnő*-nek olvasta *(Phil. Közl. I. 142. l.)*. Úgy tetszik, hogy egyőnk sem találta fején a szeget. A Századok 1876. 330. lapján megemlítettem a latin *supra* szót s vonatkoztattam is rá az eredetiben fölötte álló *super bunau(?)*-t s mégis mellőzendőnek tartottam, holott annak elfogadásával, a *Supra agnő szökj fel kabla* sorban, parallelismust is találhattam volna. Mindketten magyar szót kerestünk a *supra*-ban, mert meg sem gondoltuk, hogy a diákosság ide is leeresztette volna gyökerét. Most olyformán áll a dolog, mintha mégis ezt kellene hinnünk.

Van egy hegedűs énekünk, mely Szkárosi H. Andrásnak »Mindez világnak ím esze veszött« kezdetű zsoltárára emlékeztetőleg »Fenékkel fölfordult már ez széles világ« sorral kezdődik. Thaly K. a Szencsey-codexből közli (Vit. én. II. 81. l.) pár obscoenus stropha kihagyásával. Ettől sok tekintetben eltérő XVII. századi szöveg van előttem, melynek utolsó versszaka előtt, hol Thaly nem jelez kihagyást, ez a makkaroni stropha áll:

Surge supra frater, abeamus inde,
Non est hic becsület, si non scis mentire (így)
Cum mendatione solent hic vivere,
Si quid aufurasti, ad canistrum pone.

Egy-két latin szó, elébb is találkozik az énekben, ennek a strophának kezdete pedig *(Surge supra)* annyira egyez a virág-énekével, hogy az ebben használt *Supra* szónak szinte lehetetlen egyéb értelmet tulajdonítanunk, mint a mit amabban a *Surge supra* fejez ki.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

Berzsenyi Dániel életrajza. A m. tud. Akadémiától a Lévaydijjal jutalmazott pályamű. Irta Váczy János. Budapest. Kiadja a magyar tudományos Akadémia 1895. (A könyvkiadó vállalat uj folyamának XXIII. kötete.)

Már az akadémiai pályázaton azt emelték ki a birálók e könyvről, hogy »fejtegetéseiben néha többet vagy kevesebbet mond, mint kellene s egy pár helyt hézagos is.« A szerző a vélt hézagokat, mint előszavában mondja, igyekezett utólag kipótolni, s e tekintetben meglehet eleget is tett annak, a mi az akademiai birálók szeme előtt lebegett annyiban, hogy most már talán nem mond kevesebbet sehol, mint kellene; a kifogás másik részét azonban, hogy t. i. néhol többet mond a kelleténél, az első birálók valószinüleg most is fentartanák a műről. Berzsenyi gyermek- és ifjukorának emlékei, még a külső eseményekre vonatkozó adatokban is, s még inkább pedig a költő lelki világának fejlődése tekintetében tudvalevőleg annyira hézagosak, hogy egy pár dátumon kivül ezekről alig tudhatunk egyebet. A szerző azonban más irói életrajzok példájára a költő életének e korszakát s ebben a lelki fejlődés menetét is meg akarta rajzolni, de az adatok e részben hiányozván, majdnem egészen képzeletének vezetésére bizta magát. Az ekkép rajzolt kép aztán igaz, hogy szép, vonzó, szines és plasticus, de reálitása felől erős kétségek támadnak az olvasóban.

Az egykorú közéleti és irodalmi viszonyok rajzolása dicséretére válik a szerző széles körü tanulmányainak és olvasottságának, úgy hogy a ki a mult század végének s a jelen század elejének eseményei és irányzatai körül tájékozatlan, itt mindenről részletes és alapos felvilágosításokat talál. De e részben nem alaptalanul emelhetni azt a kifogást, hogy Berzsenyi fejlődésmenetének megértetése végett elég lett volna kissé kevesebb szaporasággal fejtegetni e dolgokat, melyek az irodalomtörténeti monographiák közönsége előtt úgy sem lehetnek ismeretlenek. Annyival inkább, mert a mi a közviszonyoknak a költő fejlődésére gyakorolt befolyását illeti, itt a szerző szintén meglehetősen bizonytalan hozzávetésekkel dolgozik.

Dicséretes törekvés a műben, hogy az eseményeket nemcsak elbeszéli, hanem az okozati összefüggést is lehetőleg igyekszik feltárni köztük. E részben számos sikerült részletére mutathatnánk rá a könyvnek, de másrészt nem lehet elhallgatnunk azt sem, hogy néhol az okok felderítésében nem találja el az igaz nyomot. Igy pl. Berzsenyinek atyjától való

megválását beszélvén el, azt mondja: »csodálatos, hogy ő, a kinek szilajságát atyja oly keményen akarta fékezni, mikor kikerül a ránézve valódi kényszernek mondható hatalom alól, jóllehet még egészen ifju, nem vágyik vissza a zajos életbe, hanem csöndes magányt keres.« E különös jelenségnek szinte az az oka »kétségkivül«, hogy Berzsenyi Sopronban és olykor Hetyén is kitombolta szilaj kedvét. Ez »kétségkivül« nem kielégítő magyarázat. Még ha positiv adatok bizonyítanák is, hogy e kitombolás Sopronban és Hetyén igen nagy mérvü volt (ezt azonban positiv adatok épen nem bizonyítják), ez a föltevés akkor sem állhatna meg. A fegyelem alól felszabadult ember az addig elfojtott hajlamokat mindenesetre követi még egy darabig s a »kitombolás« csak azután szokott végbe menni igazán, a mikor már nem parancsol többé senki. Annak, hogy Berzsenyi, a mint a maga ura lett, egyszerre megcsendesült, sokkal elfogadhatóbb magyarázata az, a mit a költő egész élete és lelkitermészete igazol, hogy t. i. neki a zajos életre voltakép nem is volt hajlama soha. A tombolás csak addig volt ránézve vonzó, a mig tilos volt, s a mint nem tilthatta többé senki, rögtön elvesztette ingerét előtte. Ez igen közönséges és gyakori lélektani tünemény s csak a mellett bizonyít, hogy Berzsenyi Lajos nem jól itélte meg a fiát, mert olyantól féltette és tiltotta, a mihez e tilalom néikül annak sohasem támadt volna vonzalma. Váczy a saját felfogásának (hogy t. i. ekkor a kitombolás után Berzsenyi nyugalomra és csöndes boldogságra vágyott) bizonyítására idézi az Emmihez cz. költeményt, mely, ugymond, »ha későbbi keletü is, *bizonyára* ennek az időnek visszhangja«.

Berzsenyi életének bizonyára egyik legérdekesebb mozzanata az a viszony, mely egyfelől a költő, másfelől Kazinczy és Kölcsey közt fennállott. A Kölcseyhez való viszony megitélésében a szerző a hagyománynyal szemben inkább Berzsenyinek ád igazat, s a Kölcsey ismeretes birálatát és későbbi eljárását is sok tekintetben hibáztatja. De minél alaposabban értesül az olvasó a Berzsenyi és Kölcsey közti viszonyról a szerző elbeszélése nyomán, s e részben a könyv alaposságát mindenki el fogja ismerni, annál kevésbbé hajlandó elfogadni a szerző álláspontját. E viszony rajzából Berzsenyi egyéniségének oly különös ferdeségei, fogyatkozásai, mondhatni korlátoltsága tünnek ki, hogy az eddigi felfogást a szerző még oly ékesszóló védőbeszéddel sem változtathatja meg. Művének e részbeli dicséretes alapossága valóban minden pontban ellene van az ő felfogásának. Voltakép különben ő is csak mentő körülményeket hoz fel Berzsenyi mellett, a melyek azonban a költő e részbeli eljárását nem mentik, legföllebb egyéniségének alaposabb megismertetése után, némileg érthetővé teszik.

A szerzőt itt, ugy látszik, bizonyos mellékes czél vezette, az t. i., hogy hősének alakját mennél magasabbra állítsa az olvasó előtt. Ilyen czélja azonban nem lehet az irodalomtörténet írásnak, ha azt egyáltalában positiv tudománynak akarjuk. A történettől az ember a tények objectiv registrálását, s a hol kell, magyarázatát várja s nem egy-egy kedvelt alak dicsőitését. Ez a tendentia pedig igen nyilván való az egész könyvben s nemcsak itt lép előtérbe, hanem máshol is. A hogy pl. a szerző Berzsenyinek Horatiushoz való viszonyát fejtegeti és magyarázza, azt

semmikép sem lehet többé elfogadhatónak tekinteni. Hősének érdeke itt azt kivánta, hogy a szerző ne helyezkedjék ellentétbe a hagyományos nézetekkel; nem is tette azt, ámbár pedig azokat a nézeteket egész terjedelmökben ma már alig lehet fentartani. A könyv fölemlítvén a reminiscentiákat, egyezéseket, sőt átvételeket, csakhamar annak fejtegetésére tér át, hogy Horatius és Berzsenyi eszmeköre, életviszonyai világnézete stb. mind egészen különbözők, s hogy tehát Berzsenyi egészen más, mint Horatius. Ez tökéletesen igaz, de azért verseikben mégis meglepő sok az egyezés s ehhez nem szükséges az életviszonyok és eszmekörök egyezősége. A Berzsenyi kora ugy itélt ez egyezésekről, a hogy akart, vagy tudott, de a mai olvasó nem tudja többé beleképzelni magát az akkori felfogásba. S bármily kegyelettel legyünk is irodalmunk régi tisztes alakjai iránt, mégis különösnek, szokatlannak és egyáltalán elfogadhatatlannak kell tartanunk az irodalomtörténet irók e részbeli eljárását. Egy felől kimutatni azt, hogy egy lyrikus nagy részét az értékes gondolatainak másoktól vette, s aztán körömszakadtig bizonyozni azon, hogy ő mindamellett is eredeti, mert azon idegen gondolatokat magába olvasztotta, lelkének kohójában ujra megfőzte, vagy mit csinált velök: ezt a felfogást a mai viszonyok közt nem lehet többé bevétetni a közönséggel. Régi költőink értékét ha mérlegeljük, akármit mond is az irodalomtörténet, a mai olvasó e mérlegelésnél nem vehet tekintetbe egyebet, mint a mi valóban értékes bennök. Az irodalomtörténet Toldy óta mind azt tanította, hogy irodalmunk régi alakjait a saját koruk mértékével kell mérni. Ez az elv hovatovább fictióvá válik, s akkor is, mikor még mindenki bele volt nyugodva, nem annyira az igazságon alapult, mint a kegyeleten s tán a nemzeti hiuságon is, mely megkövetelte, hogy nekünk is meglegyenek a magunk nagy emberei. Ma már azonban nem vagyunk rászorulva arra, hogy az irodalmi nagyságokban való szükséglet fedezésére ilyen fogásokhoz kelljen folyamodnunk Irodalmunknak megvannak a valóban nagy alakjai s az ezek művein felnevelt közönségbe nem lehet többé belebeszélni azokat a nézeteket, melyek csak a régi kezdetleges állapotok kényszerü felfogását tükrözik vissza. A kortársak mértékének alkalmazása ott, a hol az irodalomtörténet ki akarja mutatni, milyen hatással volt valamely iró a saját korára vagy megfordítva, még némileg jogosult lehet, bár e részben sem úgy, mint általában értik, mert akkor pl. Zrinyit és Katonát, mint a kiknek semmi hatásuk sem volt korukra (t. i. szépirodalmi műveikkel), nem tarthatnók jelentékeny iróknak. Ha ezek nagyságát nem a koruk mértékével mérjük, hanem azzal, a mely érvényes bármikor keletkezett irodalmi művekre, akkor ezzel kell mérnünk a többit is.

Az irodalomtörténetnek nem lehet az a feladata, hogy mindenáron el akarja hitetni a közönséggel olyan alakoknak absolut nagyságát, a kiket egykor bálványoztak ugyan, de a kikről az idő megmutatta, hogy téves megitélésben részesültek; hanem inkább annak a kimutatása és érthetővé tétele: hogy lehet az, hogy olyan művek, a melyekről ma látjuk, hogy nem sokat érnek, a maguk korában mégis nagy hatásuak voltak; vagy megfordítva: hogy némely munkák, melyek szemlátomást

nagy és jeles alkotások, korukban még csak észrevétetést sem nyertek. Gyulai remekül megoldotta ez utóbbi feladatot Katonáról irt művében, de régi iróink közt nemcsak olyanok vannak, a kiket rehabilitálni kell, sokkal több a száma azoknak, a kiknek nagyságát kell, hogy az irodalomtörténet is végre a helyes mértékre leszállítsa. Egy-egy régi iróról a laikus is tudja, hogy a maga idejében nagy ember volt; ha már most előveszi az illetőnek műveit, sok esetben nem látja igazoltnak azt az egykori istenítést. Itt kezdődik az irodalomtörténet iró szerepe: megmagyarázni, hogy ez az iró ama tulajdonokkal hogyan lehetett abban a korban bámult nagyság; mely tulajdonai azok, melyek kortársai szemében oly magasra emelték; meg aztán természetesen megmagyarázni azt is, hogy miért és mennyiben szüntek meg azok a tulajdonok az emberi bámulatot fölkelteni.

Berzsenyire vonatkozólag pl. alig van régi irónk, a kinek furcsaságait, ferdeségeit és saját korának is visszatetsző különösségeit az irodalomtörténet annyira mentegetni volna kénytelen, csakhogy őt a hagyományos polczon megtarthassa. Miért mentegetni, holott a tények és emberek objectiv rajzát kivánjuk? A ki meghalt, az a történeté azontul, és ha pl. uralkodó házunk régibb tagjainak jelleméről, erkölcseiről s érdemeiről vagy érdemetlenségéről leplezetlenül beszélünk, miért ne lehessen ekkép eljárni a történet bármely körében szerepelt alakokkal? Ha a történetiró semmit sem palástól, hanem az igazságot meztelenül oda állitja az olvasó elé, ez nem jelenti azt, hogy az illető alak meghurczoltatik vagy pellengérre állíttatik. Ha valódi érdemei vannak, azok megmaradnak rajta igy is, s ha netán valamit hibásan érdemül tulajdonítottak neki valaha, azok előbb-utóbb ugy is lehámlanak róla. A mit pl. Berzsenyi eredetiségéről beszélnek, az egyszerüen nem áll. Erdélyi János s utóbb Csengeri János kimutatták a közösségeket közte és Horatius közt. Erdélyi azt mondá erre, hogy Berzsenyi műveiben mindenütt a Horatius lelkével találkozunk, s a római lantos szinről szinre áll előttünk a magyar költő alakjában. Csengeri s őt követve Váczy ugy adja elő a dolgot, hogy Berzsenyi azért »sehol sem puszta másolója Horatiusnak, mert önálló világnézete és egyénisége oly erős bélyeget nyomnak még a Horatiuséival rokon műveire is, hogy az eredetiség épen az utánzásban tünik ki a legélesebb körvonalokban.« Milyen különös mondás is ez! A kit nagy költőnek ismerünk el, attól nem olyan eredetiséget kivánunk, mely az utánzásban tünjék ki. A dolog ugy áll, hogy ha kiveszszük a Berzsenyi műveiből mindazt, a mi Horatiusból, meg az ő német poétáiból való, akkor őt okvetetlen le kell szállítanunk az elsőrendü classicusok polczáról.

Ez nem azt jelenti, a mit némely róla szóló czikkben nem rég is olvashattunk, hogy t. i. Berzsenyi teljesen jelentéktelen egyéniség, a kiről nem is érdemes beszélni. Való érdemei, ha a jogosulatlanul ráruházott superlativusoktól megfosztjuk is, ezzel csorbulást nem szenvednek. Mindenki ismeri, sőt könyvnékül tudja Berzsenyi néhány költeményét s ezek közt van vagy 6—7 olyan, melyek előtt bámulattal és elismeréssel hajlik meg a mai olvasó is, s melyek bizonyára minden időben remekei közé fognak tartozni irodalmunknak. Ezekben áll az ő igazi és

megdönthetetlen érdeme, s kétségtelen, hogy csupán ezekkel is tisztes és előkelő helye lesz neki irodalmunk jelesei közt mindig . . . .

Mind e megjegyzések Váczy könyvének inkább szellemére és felfogására vonatkoznak; a könyv kidolgozását sokkal kevesebb kifogás érheti. Leszámítva a mű elején nagyon is sürűn található bizonytalan állításokat és hozzávetéseket, az egészről el kell ismerni, hogy az igen jóravaló munka, s nemcsak az adatgyüjtő szorgalomról, de a feldolgozás hivatottságáról is tanuskodik. különösen a könyv vége felé a tárgyalás menete biztosabb, folyamatosabb; itt-amott egyik tárgyról a másikra az átmenet nem egészen sima ugyan, de ezzel is inkább a könyv elején találkozunk. A jellemző vonások iránti jeles érzékre mutat egy pár igen sikerült megfigyelése. Igy pl. midőn a mult század utolsó évtizedének mozgalmait beszéli, megjegyzi, hogy a szabad eszmék proselytái nem a hangadó családok tagjaiból kerülvén ki, látható siker ezért nem koronázta törekvésüket. Máshelyt az Akadémia első üléseiről szól s Fáy nyomán elmondja, hogy a külföldi irodalmaknak lefordítandó termékeit jelölven ki a tagok, ez alkalommal igen mutogatták széles körü olvasottságokat. Berzsenyi, ki szintén jelen volt, e szókra fakadt: »Istenem, be tudósok ezek az urak!« Ez igen jellemző és közvetlen vonás mind Berzsenyiről, mind kortársairól. Általában az látszik a könyvről, hogy szeretettel és ambitióval készült s talán épen ennek tulajdonítható az a meleg hang és a fényoldalak erősebb kitüntetése is, mely a történetirói objectivitás hiányát meglehetősen érezteti az olvasóval.

KORDA IMRE.

REPERTORIUM.

Ábrányi Emil. A Fővárosi Lapok pályázata. Főv. Lap. 50. sz.
Alapi Gyula. Asszonyok. Ism. *i.* Polit. Heti Szemle 7. sz.
Alexics György. Vadrózsapör. Ethnographia 73—88. l.
Baboss László. Nefelejtsek. Ism. Zalai Közl. 6. sz.
Bársony István. Ecce homo. Ism. Salgó Ernő. Egyetértés 73. sz.
Bartalus István. Népdalgyűjtési kalandok. Orsz.-Világ 4. 5. sz.
Bartóky Mariska. Felhők. Ism. Sz—y V—s. Torontál 22. sz.
Benedek Elek. Magyar mese- és mondavilág. Ism. Dr. Császár Elemér. Polit. Heti Szemle 5. sz. — Balassa József. Tanáregyl. Közl. 30. évf. 19. sz.
Beöthy Zs. A magyar irodalom kis tükre. Ism. Csengeri János. Magy. Paedag. 109—111. l.
Bleyer Jakab. A magyar vonatkozású német történeti népénekek 1551-ig. Philol. Közl. 149—159. 235—253. l.
Bokor József ifj. Zürzavar. Bohózat 3 felv. Először adták a vígszinházban márcz. 12-én. Ism. rf. Alkotmány 62. sz. — S. E. P. Napló 72. sz. — k. t. Magy. Ujs. 72. sz.
Bölöny József. Vadvirágok. Ism. Salgó Ernő. Egyetértés 31. sz. — Magyarország 19. sz. — (b. á.) Ellenzék 8. sz.
Bródy Sándor. Az asszonyi szépség. Ism. Lázár Béla dr. Nemzet 75. sz.
Bródy Sándor. Vajda János. Magy. Hírl. 18. sz.
Ch. L. A szürös poéta életéből. Brassói Lap. 23. sz. (Varga Mihály népköltőről.)
Csallóközi Jenő. Ilosvai Toldi Miklós históriája és Toldi-monda. Ism. Heinrich Gusztáv. Philol. Közl. 169—172. l.
Csergő Hugó. A Kisfaludy-szinház. Fővár. Lap. 59. sz.
Czuczor kiadatlan költeménye. Közli Dr. Máté Sándor. Nemzet 33. sz.
Dayka Gábor életrajza. Magy. Állam 17. sz.
Déri Gyula. Forgószélben. Ism. Lázár Béla dr. Nemzet 75. sz. — v. Főv. Lap. 17. sz.
Dóczi Lajos. Ellenőr. Vigj. 3 felv. Ism. Doktor Apácai. Polit. Heti Szemle 6. sz.
Endrődi Sándor. Kurucz nóták. Ism. Lázár Béla. Nemzet 54. sz. — Kupár Rezső. Szépirod. Kert 10. sz.
Endrődi Sándor. Vajda Jánosról. P. Napló 24. sz.
Erdélyi Gyula. Szegény Dezső. Rövid ism. Egyetértés 52. sz. — Magy. Szemle 9. sz.
Erdélyi Gyula. A magyar népszínmű-irodalom. Buda és vidéke 6. sz.
Erdélyi Zoltán. Epizódok. Ism. Orsz.-Világ 6. sz. — Vasár. Ujs. 11. sz.
Fehér Jenő. Szürkület. Ism. Budap. Napló 69. sz.
Földváry László. Paksi K. György dunamelléki püspök. 1639—1651. Prot. Szemle. 1—9. l.
Földváry László. Adalékok Simándi Bodó Mihály alsó-dunamelléki püspök életéhez. Prot. Szemle 1896. 577—591. l.
Géczy István. A gyimesi vadvirág. Az 1000 frtos díjért versenyző népszínmű 3 felv. Először adták a népszinházban. Ism. Aba. Nemzet 69. sz. — ó—ly. Alkotm. 59. sz. — á. b. Magy. Ujs. 69. sz. — F. Hazánk 64. sz.

Ghyczy Emilia. Küzdő szivek. Rövid ism. Egyetértés 73. sz.
Gyalui Farkas dr. A dramaturg. Főv. Lap. 54. sz.
Győri Gyula. A Toldi-kérdés. Ism. Heinrich Gusztáv. Philol. Közl. 172—174. l.
Gyulai Pál. Költői nyelvünk és szép prózánk. Bud. Szemle 89. köt. 47f—486. l.
Halász Lajos. Hangok a pusztán. (A karczagi juhász költeményei). Szabadság 43. sz.
Hegedűs István. Dr. Irodalmi hagyomány. Kolozsvár 6. sz.
Hentaller Lajos. A szabadsajtó első napja Bécsben. Függetlenség 49. sz.
Hevesi József és *Helényi Béla.* Négy évszak. Drámai idill 4 szakaszban. Először adták a nemz. szinházban febr. 12-én. Ism. Keszler J. Nemzet 44. sz. — H. S. P. Napló 44. sz. — F. Hazánk 43. sz. — n. Magy. Hírl. 44. sz. — Magyarország 42. sz. — Rothauser M. P. Lloyd 38. sz. — Alfa. Bud. Hírl. 44. sz. — Palágyi Lajos. Főv. Lap. 44. sz.
Hevesi Sándor. Vajda János. Orsz.-Világ. 4. sz.
Hindy Árpád. Az életrajzok a hírlapírásban. Kolozsvár 13. sz.
Jakab Ödön. Pásztortüzek. Ism. dr. Lázár Béla. Nemz. Iskola 6. sz. — Orsz.-Világ 3. sz.
Jékey Aladár költeményei. Ism. Tüske Pál. Ellenzék 24. sz.
Kálnay László. Jaj és Kaczaj. Novellák. Ism. Krudy Gyula. Magy. Szemle 10. sz. — Magy. Hírl. 66. sz.
Kanyaró Ferencz. Árkosi Benedek a szentháromságról. Kereszt. Magvető. 7—11. l.
Kaposi József és *Klinda Theophil.* Mult és jelen. Ism. Lévay Mihály. Nemz. Ujs. 27. sz. — *i.* Kath. Szemle 351. l.
Kardos Albert. Balassa Bálint és Dobó Krisztina. Philol. Közl. 253. l.
Kazár Emil. Az elhunyt költő. Magyarország. 18. sz. (Vajda J.)
Kazinczy Ferencz levelezése. Kiadta Váczy J. VII. köt. Ism. Egyetértés 17. sz.
Br. Kemény Zsigmond összes művei. Kiadja Gyulai Pál. Ism. Dr. Császár Elemér. Magy. Szemle 6. sz.
Kempelen Farkas. Blanche. Ism. Salgó Ernő. Egyetértés 31. sz. — Vasár. Ujs. 9. sz.
Kóbor Tamás. A félisten. Ism. Lázár Béla. Nemzet 75. sz.
Könyvbarátok. P. Napló 51. sz.
Lázár Béla. Az uj Kisfaludysták. Nemzet 35. sz. (Rákosi Viktor. Somló Sándor).
Lázár Béla. Irodalmi levelek. Nemz. Iskola 6. sz.
Lázár Béla. Jakab Ödön lirája. Nemzet 28. sz.
Láng József. Derül-borúl. Költemény. Ism. Lévay Mihály. Nemz. Ujs. 27. sz. — Vasár. Ujs. 6. sz.
Margalits Ede. Pethő Gergely és Ratkay György. (Horvát-magyar történetirók). Kath. Szemle 300—305. l.
Milkó I. Egy carrière története. Ism. Lázár Béla. Nemzet 75. sz.
Milkó Izidor. Mosoly. Ism. *i.* Polit. Heti Szemle 9. sz. — Egyetértés 31. sz.
Mosdóssy J. Üllősiek végnapjai. Ism. Főv. Lap. 66. sz.
Nagy Endre. Siralmak. Ism. Lázár Béla. Nemzet 75. sz.
Némethy Géza. Barna Ignácz emlékezete. Philol. Közl. 97—111. l.
Neumayer N. Dezső. A Karassó mellől. Ism. D. Magy. Szemle 10. sz.
Nikolics (Rudnai) Sándor költeményei. Rövid ism. Egyetértés 52. sz.
P. V. dr. Eredetiség, kölcsönzés és plágium. Egri Hiradó 11—14. sz.
Page. Gyarmathyné. Aradi Közl. 58. sz.
Palágyi Lajos. Vajda olvasmányai. Főv. Lap. 45. sz.
Pap (Törökfalvi) Zsigmond. Petőfi életéből. Vasár. Ujs. 10. 11. sz.
Pekár Gyula. Hatalom. Ism. *ér.* Polit. Heti Szemle 8. sz.
Péterfy Sándor. Emlékezzünk meg Wesselényi Miklós báróról. Néptan. Lapja 2. sz.
Pintér Kálmán. Újabb elbeszélő irodalmunk. Kath. Szemle 230—273. l.

Polgár Géza. Jókainál. Szolnok-Doboka 3. sz.

Prónai Antal. Futó csillagok. (Költészetünk ifju halottai.) 1. Ányos Pál. Magy. Szemle 8. sz. — 2. Dayka Gábor. U. o. 9. sz. — 2. Szentjóbi Szabó László. U. o. 10. sz. — 4. Kármán József. U. o. 11. sz. — 5. Csokonai Vitéz Mihály. U. o. 12. sz.

Püspöky Gracián. Egy magyar jakobinus költő. Bud. Hírl. 55. sz. (Bacsányiról).

Régi Magyar Költők tára. VI. köt. Ism. Dr. Rupp Kornél. Prot. Szemle 1897. 46—55. l.

Regőczi (Exner) Győző. Szerelem könyve. Rövid ism. Magy. Szemle 8. sz. — Trencsény Károly. Nyelvőr 124. l.

Reviczky Gy. Auswahl von Gedichten. Übers. v. dr. S. Naschér. Ism. rdr. Bud. Szemle 89. köt. 492—494. l.

Riedl Fr. A magyar irodalom főirányai. Ism. Kardos A. Magy. Paedag. 51—55. l. és Tanáregyl. Közl. 30. évf. 15. sz.

Roboz István. Petőfi Sándor és az én pápai emlékeim. Somogy 11. sz. és Pesti Napló 73. sz.

Sajó Aladár. Regruták. Ism. *i.* Polit. Heti Szemle 7. sz. — Magy. Hírl. 66. sz.

Salgó Ernő. Mikes Kelemen. »Törökországi Levelek«. Egyetértés 36. sz.

Stromp László. Apáczai Cseri János mint paedagogus. Athenaeum VI. köt. 78—92. l.

Szabó Ignácz. Balázsfi Tamás püspök és egyh. iró élete és művei. Magy. Sion 122—133. l.

Szalóki Elek. Selyem Agnes. Eredeti népszínmű 3. felv. Ism. Hrabovszky Lajos. Alföld 26. sz.

Szana Tamás. Vajda és a külföld. Magyarország 27. sz.

Szana Tamás. Arany János kritikusa. Magyarország 51. sz.

Szántó Kálmán. Weèr Judit. Ism. Lévay Mihály. Nemz. Ujs. 27. sz.

Szávay Gyula. Ujabb verseskönyve. Ism. Salgó Ernő. Egyetértés 31. sz. — Vasár. Ujs. 5. sz.

Széchy Károly. Gróf Zrínyi Miklós. Ism. dr. Bartha József. Kath. Szemle 345—349. l.

Szilágyi Géza. Reviczky Gyula titka. P. Napló 45. sz.

Szilágyi Géza. Vajda János (Képpel). Magy. Géniusz 4. sz.

Szomaházy István. Biarritz és társa. Ism. Sas Ede. P. Napló 73. sz. — Magy. Hírl. 66. sz. — Magy. Szemle 11. sz. — Salgó Ernő. Egyetértés 73. sz.

Vajda János. P. Napló 18. sz. — Magyarország 18. 19. sz. — Magy. Ujs. 18. sz. — Nemz. Ujs. 18. sz. — Budap. Tagblatt 18. sz. — Egyetértés 18. sz. — Omega. Székesfehérv. és vid. 22. sz. — Orsz.-Világ 4. sz. — Hét 4. sz.

Versényi György. dr. Kölcsey P. J. védelmére irott beszéde és az orvosi tudomány. Kolozsvár 14. sz.

Vértesi Arnold. Az ugaros-karádi közbirtokosság. Regény. Ism. Magy. Szemle 6. sz. — Tar Lőrincz Hét 5. sz.

Zempléni Árpád. Uj versek. Ism. Vasár. Ujs. 4. sz.

Összeállitotta: HELLEBRANT ÁRPÁD.

AZ ELSŐ MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETIRÓ.

— *Pápay Sámuel élete és irodalmi működése.* —

(Harmadik közlemény.)

Még nagyobb jelentőségű s a maga nemében első volt Pápay második s egyszersmind főmunkája: *A Magyar Literatúra Esmérete* (1808), melynek közrebocsátására az előbbinek sikere indította.

Kiadója s régi jó barátja, Takáts József, gondoskodott arról is, hogy a figyelmet jó előre felhívja rá, előbb a *Hazai Tudósítások*ban,[1] utóbb a *Magyar Kurir*ban[2] közöltetvén a nagyérdemű szerzőnek »különös figyelmetességre méltó« munkájáról magasztaló ismertetéseket. Ez a túlságos jóakarat azonban többet ártott, mint használt; nemcsak az érdeklődést keltette fel iránta, hanem ellenfeleit is felingerelte azzal a hírleléssel, hogy e munka majd érdeme szerint fog elbánni a nyelvtudományban önkénykedő Révaival és garázda tanítványaival.

Senki sem várta nehezebben, »nyugtalanabbúl« a munka megjelenését, mint Kazinczy, kinek — Pápay leveléből — már volt tudomása annak készültéről s első munkája után »sokat várt tőle«[3]; másrészt mivel Dessewffy József felszólítására éppen ekkor kezdett bele »íróknak való grammatikájá«-ba a »Révai útmutatásai után«.[4] Előbb Kis Jánosnak,[5] majd Dessewffy Józsefnek ír róla, az utóbbinak ekkép: »Pápay Sámuel, ki oly derék munkát teve

[1] 1808. ápr. 9-én a 29. sz. és Toldalékában.

[2] 1808. máj. 13-án a 39. számban.

[3] »Pápay Sámuelnek Kultsár által nem régiben elhiresztelt munkáját nyugtalanul várom, mert ő tőle sokat várok.« Kaz. lev. Kis Jánoshoz 1808. ápr. 25. — Kczy Lev. V. k.

[4] Kazinczy lev. Prónay Sándorhoz 1808. febr. 26. Kczy Lev. V. k.

[5] L. feljebb 3. jegyz.

a tisztbeli írás módjában, a *Hazai Tudósítások* szerint igen derék philologiai munkát adott ki most. Már írtam eránta Pestre. Nyugtalanul várom, mert jót reménylek. Addig félrelöktem Grammatikámat, s elő sem veszem, míg ezt nem látom meg. Akármint esett ki a munka, az igen szép kezdet még jobbakra, melyek minden kétség nélkül következni fognak«.[1] Kis — május végeig — még nem ért rá elolvasni s így nem is itélhet róla, Dessewffy azonban jún. 8-iki levelében azt írja neki, hogy éppen olvassa Pápay könyvét, — »kár miatta félrelökni a Grammatikát«.[2] Annyiban Kazinczy is csalódott benne, hogy »Révai botlásait« nem azzal a »tisztelettel mutatta ki«, mint ő Pápaynak elkésve tanácsolta;[3] hogy a »garázda« Vig Lászlót keményen megleczkézteti, hagyján, csak Verseghyt ne becsülné oly magasra; de azért sok tekintetben igen jó hasznát tudta venni, s midőn Horvát István igazságtalan szigorúsággal bánt vele, kifogásai mellett is szívesen védelmébe vette eltagadhatatlan érdemeiért.

Pápay — 484 lapnyi testes kötetet tevő — munkája bevezetésében hazafias hévvel fejtegeti, hogy »a literatúra segíti az emberi s nemzeti boldogulásnak legigazabban való elérését« s hogy ennélfogva kötelességünk a nemzeti nyelv ügyét előmozdítani; majd sorba czáfolgatván azokat az ellenvetéseket, melyeket némelyek még most is támasztanak ellene, a literatúra fogalmát vizsgálja tágabb és szorosabb értelemben, de nem elég szabatosan (a mire Horvát bírálata kapcsán még visszatérek) s végül úgy határozza meg, hogy »az oly tudomány, mely a magyar nyelvnek s írástudásnak mind természeti, mind történeti állapotját, az írásbéli előadás minden nemeire való alkalmaztatással adja elő«. (31. lap.) Ehhez képest három részre osztja a munkát: az I-ben a nyelvtudomány és stilisztika, a II-ban a szorosan vett irodalomtörténet, s a III-ikban (mely nem készűlt el) a rhetorika és poetika foglaltatik. Pápay tehát mindazt bevonja munkájába, a mi csak

[1] 1808. ápr. 30-iki levelében. Kczy Lev. V. k.

[2] Dessewffy lev. 1808. jún. 8-ról. U. o

[3] Kazinczy Pápayhoz 1808. jan. 5-én írt első levelében ennek készülő nagy munkájáról szólva, többek közt így ír: »Én Révait igen nagynak, utolérhetetlennek tartom, de nem tartom hibátlannak; azonban (felsorolt érdemei miatt) azt kívánhatja tőlünk, hogy botlásai tisztelettel mutattassanak ki, nem oly paczkázásokkal, mint Verseghy bánt vele, kinek megbocsáthatatlan vétke az, hogy Révai ellen úgy mert fellépni, mint hozzá-hasonló.« Pápay feleletét (1808. máj. 8.) l. alább. Mindkettő Kczy Lev. V. k.

a magyar nyelv és irodalom körébe tartozik. Könyvét ugyanis első sorban az ifjuságnak szánta, czélja tehát a gyakorlati tanítás, mint ezt több helyt s a III. részre vonatkozólag külön is megmondja: »úgy megyünk által a gyakorló részre, a hol a szép előadás tulajdonságainak s példáinak esmértetése által magunkat jóízlésű írókká s ékesen-szólókká fogjuk formálni«. (32. lap.)

Az első rész nem szorosan vett nyelvtan, hanem az egész akkori magyar nyelvtudomány összefoglalása. Pápay ismeri nemcsak a hazai, hanem a latin s német nyelven megjelent külföldi nyelvtudományi irodalomnak Quintiliántól Adelungig s Otrokocsitól Révaiig mondhatni minden fontosabb termékét. Vizsgálataiban nem önálló kutató, de munkája több mint egyszerű compilatio; válogat, vitat, az ellentétes felfogások közt igyekszik középúton haladni s önálló itéletet alkotni, de inkább hajlik ahhoz az irányhoz, melynek nálunk Verseghy volt a legkiválóbb képviselője, s azt és a maga álláspontját nagy készülettel védelmezi is, de éppen ez vált kárára — ellenfelei szemében.

A könyv tartalmát s egész irányát el lehetne mondani a fejezetczímek felsorolásával; a magyar nyelv eredetéről és rokonságáról szóló első szakaszban pl. kijelölvén a rokonság keresésében követendő szempontokat, — úgy találja, hogy:

29. §. Nyelvünknek a napnyugoti nyelvekkel semmi rokonsága sincsen.

30. §. Inkább hasonlít az a zsidó és más napkeleti nyelvekhez.

31. §. A finn és lapp nyelvekkel még jobban megegyez.

32. §. Ámbár vagynak nehézségeink a zsidó és finn nyelvek rokonságának elfogadásában.

33. §. De azon rokonság mégis igen hihető.

A második szakaszban »a magyar nyelvnek természeti alkotásáról« szólva, Quintilián és Adelung nyomán a nyelvtudomány vezérelveit így határozza meg: »*A nyelvnek alkotója és fő itélőbírája* a nemzet felsőbb rendű tagjainak közönségesen megegyező *nyelvszokása,* a melyet ismét az analogiának, etymologiának és eufoniának segedelme által, a jó írók munkáiból legtisztábban kitanúlhatunk.« (103. lap.) E szerint tehát az írók nem alkotói a nyelvnek, nem állíthatnak fel új analogiákat, nem ronthatják el megszokott etymologiánkat s nem is erőltethetnek ránk önkényes szabályokat, mert ezeket a minden időkori nyelvszokás állapítja

17*

meg, ennek helyes szabályait pedig a mostani s nem a régi irók munkáiból kell kitanúlni.

Ezek az elvek választják el Pápayt egyfelől Révaitól, ki a szokást vak vezetőnek tartva, a régi nyelvemlékek alapján s az etymologia vezérlése mellett írta meg nyelvtanát, másfelől Kazinczytól, ki az írónak teljes szabadságot követelve azt vitatta, hogy ne csak kövesse, hanem vezesse a nyelvszokást; viszont a Debreczeni Grammatika és Verseghy álláspontjának elfogadásával s szabatos kifejtésével az akkori írók[1] és közönség legnagyobb részének szószólója lett.

Legszembeszökőbb ez a pártállás a helyesírás kérdésében. Pápay ugyanis a föntebbi elvből kifolyólag főtörvényül az élőbeszéd követését teszi, midőn így szól: »Irjunk magyarul deák betűkkel a bevett mód szerént úgy, a mint a közönséges nyelvszokásbéli jó szóejtés esik, tekintetbe vévén a szóknak észrevehető formálatját és az íróknak közönségesebb írásmódját is.« (133. lp.) Igy ír tehát: ***kardgya, adgya, kinnya, bottya, taláIlyuk, Pestenn, házbann,*** s általában a magánhangzók végső ellágyulására nézve Verseghy *Proludium*át követi; de tért juttat az etymologiának, így: ***imádság, adsz, hozta*** s a ***d*** végű szókban: ***vádgya, szedgye,*** és az írói szokásnak, mely szerint: ***elmegy, vármegye*** összeirandók, ***hamis-lelkűség*** pedig, mivel hosszú szó, kötőjellel választandó el; a meghonosodott idegen szókat is magyarosan kell írnunk: ***József, pásztor, muzsika*** stb. A helyesírást tárgyalva, élesen kikel Révai és tanítványainak önkényes eljárása ellen. »Szörnyű elvetemedés«-nek mondja az olyan állítást, hogy a magyar *j*-vel ejti, a mint ők írják, ezeket: ***kardja, adja, botja, kinja*** stb., holott ebben sem a régiség, sem az etymologia nem támogatja őket; a rossz írással megrontják a helyes kiejtést, s ezzel nyelvünket. Tiltakozik tehát az etymologizáló diktátorság ellen, mert »a nyelv meg nem szenvedheti az egyedül uralkodót, hanem az egész nemzetnek köz akaratjától függ.« (145. lp.)

A nyelvtani részlet-kérdésekben ecclectikusan jár el: a ragozást és szóképzést leginkább Révai szerint tanítja, az ik-es ragozás védelmével is nyiltan ellentmond Verseghynek, ki azt *Tiszta Magyarság*ában alaptalanul nevezte tótosnak; másrészt a szó-

[1] A jelen század első tizedeiben a nyelvszokás útmutatása s az általános kiejtés szerint írnak többek közt: Virág Ben., Kisfaludy Sándor, Berzsenyi D., Vitkovics M., Fáy András stb.

gyökerekről s az új szók alkotásáról írottakban a Debreczeni Grammatika után indúl; ugyanezt követi (Révaival és Verseghyvel ellentétben) a hat főnévi casus megállapításában s az *-ódik*-féle szenvedő-alak *(kifizetődik)* elfogadásában. A participiumokról szólva egyrészt nem veszi észre, hogy a *láthatár, védirás*-féle szabálytalan rövidítéseket (170. lp.) a múlt évtizedi nyelvújítás hozta divatba s így nem szolgálhatnak analogiákul; másrészt igen szemes a magyar nyelv néhány finomságának megfigyelésében, s egy-párszor megint élesen kikel Révaiék erőszakos nyelvrontása ellen. Igy a participium múlt idejének magyaros használatát *(jártomban-keltemben, Isten adta nap* stb.) fejtegetve kimutatja, hogy a *viselt kalap, lopott jószág, vertt réz* stb. a nyelvszokás szentesítette helyes alakok, nem pedig a *viseltetett, lopatott, veretett.* (224. lp.) A méltóság-, hivatal-, mesterségneveket a vezetékneveknek eléje, a keresztneveknek utána teszszük: *szolgabiró Vasvári, gyenerál Nádasdy,* de *Mátyás király, Pál mester;* az *úr, uram, asszonyom* is mindig utána áll a neveknek (229. lp.) Az *Észrevételek*ben csak érintette, de itt Révaiékat élesen czáfolgatva, bővebben kifejti a birtokrag helytelen használatát. »Némely újabb nyelvtudósaink, a kik körmök szakadtáig rajta vannak, hogy nemzetünket úgy beszéltessék, a mint ők a regulát kiszabták, nem pedig úgy a mint a nyelv járása közönségesen megszokta, most már arra is rá akarnak venni bennünket«, hogy így beszéljünk: *a magyarok istenek, a nemesek fegyverek, a vármegyék dolgok, a szomszédok ökrök,* holott ez annyit tenne: Hungari sunt dii, nobiles sunt arma, comitatus sunt res, vicini sunt boves. »Ez a szemfényvesztő törvény« annyira lábra kapott, hogy némelyek már nem is mernek máskép írni, mint így: *a régi irók forditásokban,* holott ép nyelvérzékök így mondatja velük helyesen: *a régi irók forditásában, a magyarok istene, vármegyék dolga* stb. — De Horvát István továbbra is oly hevesen védte mestere nyelvtani alakját, hogy némelyek még évtizedek múlva is finomkodtak a Pápaytól jogosan megrótt hibás alakokkal.

A nyelvtudományi rész harmadik szakasza »a magyar nyelv természeti tehetségéről s tökéletességéről« szól; ilyenekül sorolja fel: a nyelvbőséget, a világosságot, a röviden-szólást, a hangbéli kellemetességet és a hathatós erőt, melyeknek mindegyikét külön fejezetben tárgyalja, — önérzetes büszkeséggel, mikor nyelvünk

szépségeire mutathat, de őszintén akkor is, mikor hiányairól kell szólnia. A mit nyelvünk eredeti sajátságairól, a képes és népies kifejezések használatáról mond, az akkor nemcsak figyelemreméltó, hanem sok tekintetben új volt. A nyelvbővítésre vonatkozólag kivonatosan s másrészt új példákkal bővítve, ugyanazt foglalja össze, a mit az *Észrevételek*ben már kifejtett. A nyelvújításban Horatius útmutatását és Kis János tanácsát követi, ki azt tanítja, hogy »igaz magyar szavaink helyett ugyan idegenekhez ne folyamodjunk s magunkat szükségtelenül más tollával ne czifrázzuk; de a megszokott idegen származású szavainkat ne csak szerfelett való félénkséggel ne kerüljük, hanem a szokatlanabbakat is, valamikor rájok szorulunk, bízvást felvegyük.« (280. lap.)

Látni való, hogy Pápay munkájának ím ez első része nem marad szorosan a nyelvtan körében, hanem a nyelvtörténet és stilisztika anyagát is belevonja; nem eredeti kutató, nincs önálló rendszere, sőt bízvást mondhatjuk, philologiai tudománya sincs annyi, mint Révainak és Verseghynek vagy Horvát Istvánnak; de ismeri a nyelvtudományi irodalmat, s meggyőződése, ízlése szerint válogatva az anyagban, önálló szerkesztésben olyan kézikönyvet akar adni, mely hasznos útmutató legyen azok részére, kik a tudományos nagy munkákban eltévednének. Kár, hogy e czélhoz képest nem marad elég tárgyilagos, hanem az ellenfélnek tartott Révai és heves tanítványa Horvát István ellen — bár nevöket nem említve — többször oly éles gúnynyal tör ki, hogy ezzel szerényebb törekvései ellen egyenesen kihívta a kíméletlen bírálatot, mint alább látni fogjuk.

Nézzük előbb a munka II-ik részét, mely »*A magyar literatúrának régi s mostani állapotjáról*« czím alatt a tulajdonképeni irodalomtörténetet foglalja magában. Ez a 300 lapra terjedő I. résznek csak felényire terjed s szintén három szakaszra oszlik; az elsőben a magyar nyelv és írástudás történetét beszéli el, a 2-ikban annak terjedtségét, a 3-ikban azt fejtegeti, hogy miképen lehet azt még jobban előmozdítani.

Az irodalomtörténetet két nevezetes időpont szerint tagolva, három »időkerület«-re osztja: az I. a Pannonia megszállásától fogva a reformátióig vagyis 1530. tájáig, a II. innét II. József uralkodásáig, a III-ik innét a szerző koráig terjed.

A §§-ok czímeinek felsorolásával, mint az I. részben, itt is el lehetne mondani az egésznek nemcsak tartalmát, hanem szellemét is.

Miután a nyelv eredetével összefüggő kérdéseket már amott tárgyalta, most nyelvünk külső történetét beszéli el; nemzeti büszkeséggel jegyzi fel, hogy őseink nem olvadtak bele más népbe, hanem szűzen megtartották ázsiai nyelvöket, s megőrizték jeles tulajdonaikat: a nemes rátartósságot, a politikai eszélyességet s a vitézséget, melynek egyes tényeit versekbe foglalva énekelték. Ismertetvén a hún-székely írás irodalmát, a Debreczeni Grammatikával együtt ő is gyanúsnak tartja, hogy a betűk nem keleti, hanem latin módra vannak benne elhelyezve, bár megengedi, hogy »valami hieroglif formájú jegyek metszésével éltek«. (344. lp.) Vázolja a kereszténység felvételének hatását s a magyar nyelv széles körű használatát az Árpádok alatt, és ismerteti a legrégibb nyelvemlékeket: a *Halotti beszédet,* a *Margit-legendát,* N. Lajos *eskümintáját,* a *Pannonia megvételét,* majd a következő századokból a *Báthori bibliáját,* néhány szentnek életét s némely kisebb darabot (kisebb-nagyobb mutatványokkal,) szóval a mi nevezetesebb régiséget Pray, Révai, Sándor István, Schwartner és mások az ő koráig közzétettek. Kiegészíti ezen ismertetést a Zsigmond- és Mátyás-korabeli mívelődési állapotok rajzával, — »nagy dicsőségünkre« jegyezvén föl azt is, hogy Gentilis 1309-ben Pozsonyból kelt levele rongypapirra van írva, a mit addig csak Olaszországban használtak, s hogy a Mátyás-idejebeli »lóggos kocsi« (melyről Heltaitól kezdve annyit írtak), egyenesen magyar találmány.

Mindezekben — bár vázlatosan, hézagosan, — már megvan a rendszeres magyar irodalomtörténetnek legalább a kerete. Még jelentékenyebb a 2-ik és 3-ik »időkerület« tárgyalása, melyekben a határjelölő nagy reformátió és II. József uralkodásának irodalmi hatását abban az időben szokatlanul tárgyilagos igazságszeretettel méltatja.

A magyar ifjak külföldi iskolázása kapcsán elmondja a reformátió gyors elterjedését s a jezsuiták behozatalát. »Ezen időben — úgymond — tüzes vetekedések gyulladván a vallás dolgában, szintoly buzgó törekedések támadtak a tudományok űzésében,« melyeket aztán sorba vesz; részletesebben szól Erdősi-Sylvester Jánosról, Telegdi Miklósról, Tinódiról, Komjáthiról, Pestiről, a XVII. században Pázmányról, s főkép Szenczi Molnárról, Zrinyiről s még inkább Gyöngyösiről, de különben felsorolja a két századnak csaknem minden íróját, bármilyen tárgyú munkát írtak. De nemcsak felsorolja és csoportosítja a neveket és czímeket, hanem

— s éppen ebben különbözik elődeitől — egyeseket már jellemezni, a rokon jelenségeket összefoglalni, s ezek alapján általános szempontokat igyekszik megjelölni. A XVI. századi krónikás verselőkről (Ilosvai, Enyedi, Csanádi, Cserényi stb.) azt mondja: »mostani poétáinkhoz képest csak kintornyálóknak mondathatnak« (373. lp.); Heltai *Krónikájában* »csak az a kár, hogy ő szász létére a magyar nevezeteket igen elforgatta« (379. lp.); Székely István *Chronicája* »jókora könyv, sok régi történeteket előhoz, hanem a római anyaszentegyház ellen, akkori új vallásbéli buzgóságához képest sok mérgét önti mindenütt« (u. o.); Pázmány »többi érdemei között szép és hathatós magyarsággal írtt sok munkái által is örök emlékezetet szerzett magának« (381. lp.); sok elismeréssel szól »a nagy emlékezetű magyar literátor« Szenczinek »hathatós magyarságú munkáiról« is (382—3. lp.); Zrinyi »derék versezetjét« is »emlékezetre méltónak« tartja, de e kor »legjelesebb poétájául« még ő is Gyöngyösit jelöli meg, — »kinek halhatatlan nevet szerzettek poétai dicső munkái« (391. lp.); Faludi »igazán talpra esett magyar író«, kinek fordításain »legkisebb idegen íz sem esmerszik« (398. lp.) stb. Közben megjegyzi, hogy Haller *Hármas Historiája* »a közönséges embereknél még ma is becsben tartatik« (384. lp.), a Mária Terézia korában föllendült irodalom termékeit felsorolva s különösen »a kellemetesebb mulattatást tárgyazó« Kereskényi, Mészáros, Mándi, Tordai s kivált Kónyi munkáira czélozva följegyzi, hogy »az alsóbbrendű közönség csak ezen időben kapott szebb olvasókönyveket, — azelőtt csak egy-két régi krónikákban s a Stilfrid, Kádár és egyéb efféle nyomorúlt vakarékokban állott annak egész olvasása«. (401. lp.)

Látnivaló, hogy ezek a nagyobbára csak mellékesen odavetett megjegyzések inkább a szerzőnek (és korának) kiképzetlen ízlését bizonyítják, mintsem igazi jellemzések; de már az irodalmi kritika kezdetét jelölik s ennyiben mégis figyelemreméltók. E mellett nem kerülik el Pápay figyelmét a méretes verselésben tett XVI. századi kisérletek, a mívelés által gyarapodott, de egyszersmind megváltozott szóejtés és írásmód, az eldeákosodó nyelvszokás, melyekről szintén közöl néhány adatot. Azonban bármily nagy lendületet vett e korszakban irodalmunk: »nem igen talál igaz okot azt állítani, mintha nyelvünk már a XVII. században arany idejét érte volna« (388. lp.); mívelődésünk kezdetét *nyelvünk ser-*

dülőkorának, ezt pedig *ifjúkorának* nevezi, hogy aztán a saját korát nevezhesse a *férfikorának*.

Pápay munkája már eddig is előnyösen különbözik az elődök munkáitól, hogy nemcsak adathalmazt nyújt, hanem *elbeszéli* irodalmunk fejlődését, bár ez inkább csak a külső jelenségekre vonatkozik. Ez az elbeszélés annál élénkebbé, annál pragmatikusabbá válik, mennél jobban közeledik a saját korához, a midőn a közállapotokat, az irodalmi törekvéseket maga is látta, hatásukat közvetlenül érezte. Erről a 3-ik *időkerületben* szól. A Mária Terézia alatti felbuzdulás történetét már előbb elmondván, az új korszakot II. József korának jellemzésével kezdi. Elismeri, hogy a felvilágosodás, a gondolat és irás szabadsága nagyban előmozdították a közmíveltség terjedését, majd rámutat az elnémetesedés veszélyeire, melyek végre felrázták a magyart s visszatérítették ismét a magyarság útjára, a hazai életmód, nyelv és öltözet becsülésére; és e mozgalom annyira megállítctta a németesítő törekvéseket, hogy az udvar 1789. decz. 18-án magyar levélben igéri meg a rendeknek az országgyűlés mielőbbi összehívását. (124. §.)

Majd — mint a következő fejezet-czímek mondják — 125. §. »*Kezd felvétetni nemzeti nyelvünk az országos dolgok folytatására*« (az 1791., 1792. és 1805. orsz. t.-cz.); — 126. §. *Magyar ujságirás és egyéb folyómunkák támadnak*« (itt előszámlálja Ráth Mátyástól Kulcsárig valamennyit); — 127. §. »*Tudós társasági készületek tétetnek*« (a különböző irodalmi társaságok és ifjusági körök ismertetése); 128. §.: »*Jutalomtételek által is serkentetnek a magyar irók*« (Görög-Kerekestől Festetics Györgyig); 130. §.: »*Nyelvünk közönséges taníttatása által nagyon gyarapodik a magyar filologia* (Vályi, Révai, Gyarmathi, Beregszászi, Verseghy stb. munkái), 1791-től kezdve Pesten Vályi András, majd Révai, 1801-től a bécsi Teréziánumban Lammbach Elek, sőt 1806-tól a bécsi egyetemen Márton József tanítja a magyar nyelvet, s irodalmunk ügyére annál biztatóbb kilátásaink vannak (131. §.), mert az udvarnál is tanulják s már a nádor buzdítja a megyéket, hogy a »Tudós Társasági szent intézetnek minél előbbi felállítására nyujtsák igaz hazafiúi segedelmeket«. (131. §.)

Mindezek az adatok pontosságánál, a részletek teljességénél fogva ma is forrásul szolgálhatnak. A legtöbb itt jelenik meg először így összefoglalva a magyar irodalomtörténetben, s első különösen a színészet nyelvterjesztő fontosságának kiemelésében. Rész-

letesebben jellemzi az egyes írók törekvéseit is; egyebek közt kiemeli Kármánt, ki az *Urániá-t*, ezt az »angyali munkát« szerkesztette, Kazinczyt, azt a »tanúlt szép lelket, a kinek főképpen köszönheti a magyar literatúra, hogy igazabb ízléssel kezdette venni gyarapodását«, s Révait, ezt a »buzgó és tudománnyal teljes hazafit, kinek filologiai vizsgálódásai behatottak nyelvünk természeti titkainak szinte a mélyébe, s a midőn poétai szép szüleményei kellemekkel gyönyörködtetnek, akkor filologiai munkái magokat egész a bámulásig csodáltatják« (428. lp,); de nyomban e magasztalások után neheztelve említi, hogy reábizatván az elhúnyt Vályi András munkája és tanári széke, »úgy nézte magát mint ország grammatikusát«, s csak nagy érdemei teszik megbocsáthatóvá, hogy »oly sikoltva protestált« az ellen, ki csak egy hajszálnyira távozott tőle, s hogy nemcsak egyes tudósokat, de az országgyűlés jegyzőkönyveit is »hatalmasan leczkézni bátorkodott«.

De eddig irodalmunknak »inkább csak viszontagságait s változásaival folyamatját, s íróinknak esmertetését adta elő«; kiegészítője ennek »*A magyar literatúra terjedtségéről*« írt szakasz, melyben felsorolja az egyes irodalmi ágakban kezdettől fogva megjelent összes *magyar* munkákat; kiegészítője annyiban is, hogy itt szintén tesz néhány észrevételt az egyes munkákra; így a korabeli költészetről azt mondja, »hogy az nálunk, ha szinte még érett korra nem jutott is, de már elérte ifjuságát« (Kisfaludy Sándorról, Csokonairól azonban még nem szól!), s »legfőbb óhajtása, hogy valamely nagy elme a honi nagy vitézi tettekből egy eredeti felséges epopeiát teremtene«; »a nyelvtudományt a tökéletességhez igen közel vitték már újabb filologusaink«, csak az a baj, hogy nincs még köztük megállapodás; Révai nyelvtana »még eddig a leghasznavehetőbb«, csak azt óhajtaná, hogy »keménykedő tónusa« türelmesebb lenne s szoros reguláit a nyelvszokás elvével cserélné föl. (452. lp.)

Az utolsó szakasz: »*A magyar literatúra előmozdításáról*« írt elmélkedés, szorosan nem tartozik már az irodalomtörténethez, de figyelemreméltók az eszmék s a bátorság, melylyel azok némelyikét akkori viszonyaink közt hirdeti. Akadályokul említi: a létünkért vívott százados küzdelmeket, a soknyelvűséget, Ausztriával szemben alárendelt szerepünket, minélfogva nemcsak közgazdasági s ipari előmenetelünknek, hanem nemzeti mívelődésünknek is gátat vetettek, főurainkat pedig magukhoz vonva elnémetesítették. Előmozdításának módjai s eszközei volnának: általános tanulása

és országossá tétele, az iskolák nyelvének magyarrá változtatása, jó könyvek és ujságok írása; ezeknek foganatosabbakká tételére pedig szükséges volna: az országos oltalom, a hazában fénylő fejedelmi udvar, tudós társaságok alapítása, a tudósok megjutalmazása, és kitüntetése, a könyvárusság, olvasóboltok és könyvtárak, végül nemzeti játékszín. — Ezen eszmék némelyikét Pápay előtt már mások is hangoztatták, de teljesebben, szabatosabb rövidséggel senki sem fejtegette; érdekességöket pedig még növeli, hogy a megokolás akkori politikai, társadalmi és irodalmi viszonyainkra is igen jellemző megfigyeléseket tartalmaz.

Pápay munkájának megjelenése tárgyánál, előadásánál, szelleménél fogva egyaránt esemény számba ment akkori irodalmunkban; fontosságát eléggé bizonyítja, hogy évek, sőt évtizedek múlva is foglalkoztatja az iróvilágot, a kritikát.

Legelőször maga nyilatkozik róla,[1] midőn megküldi a munkát Kazinczynak. Sajnálja, hogy Révai botlásait nem említette oly tisztelettel, mint Kazinczy óhajtotta, de már későn jött a tanács; különben is »a nyelv dolgában nem monarchista mint Révai, hanem republikánus«, s meg nem állhatta, hogy heveskedő tanítványát, Víg Lászlót, is meg ne intse; hiszen vétett — úgymond — Verseghy is Révai ellen, de bezzeg vétettek ennek tanítványai nemcsak Verseghy, hanem »egész literatúrai csinosodásunk ellen«.— Kazinczy[2] megnyugtatja: igen jól cselekvé »hogy Víg Lászlót megcsapkodta«; a többire nézve Verseghy megérdemelte a korbácsoltatást; a tanítványokat nem ismeri, de munkájokat »utálja, undorodik tőle«, mint ezt *Szilveszteré*nek előszavában is kifejezte. Pápay gondolatai nem mindenben egyeznek az övéivel, de ez nem baj; különben már nagyon jó hasznát vette könyvének, mert éppen tübingai pályamunkáján dolgozván — igen »sokban segítette, vezette.«.[3]

A munkáról nyilvánosan, mindjárt megjelenése után, először a *Magyar Kurir*ban volt szó.[4] Nem birálat még, csak örvendező tudósítás a magyar nyelv újabb haladásáról e munkában, mely a

[1] Pápay levele 1808. máj. 8-ról. Kczy lev. V. k.

[2] Kczy levele 1808. aug. 11. — Kczy Lev. VI. k.

[3] Kazinczy 1808. júl. 2. kelettel küldötte el pályamunkáját, melyet b. Prónay László felszólítására készített. Éppen munka közben olvasván a Lit. Esm. megjelenését, mint Rumynak írja (1808. szept. 5.), — egyszerre két könyvárusnál is megrendelte.

[4] 1808. máj. 13. 39. sz. 617—21. lp.

hasonlók közt »első helyet érdemel«, s melynél »különbet — a névtelen iró — egyet sem olvasott«. — A második, mely ez év őszén németül jelent meg,[1] már részletesen ismerteti keletkezését s az egyes szakaszok tartalmát; itt-ott tesz némi észrevételt a munkára, hogy pl. a nyelvszokás nagyon ingadozó szabály, hogy a XVII. századi irodalomtörténet vázolása részletezőbb lehetne, hogy egy-két régi nyomtatványról s a történelmi tárgyú kiadatlan kéziratokról nem szól, de egyébként sok elismeréssel szól róla s érdeklődve várja a befejező III. részt.

Annál szigorúbb volt azonban Horvát István bírálata, mely Boldogréti Víg László ál-név alatt ugyanekkor jelent meg a *Hazai és külföldi Tudósítások* Toldalékjának három számában.[2] A Víg László név már nagyon félelmes, sőt gyűlöletes volt akkor irodalmunkban azon szokatlanul éles hangú polemiák miatt, melyeket Révai nyelvészeti rendszerének védelmezése ügyében írt. Elvitathatlan, hogy philologiai s diplomatikai készültség tekintetében alig versenyezhetett vele akkor valaki, s ezt azok is kénytelenek voltak elismerni, a kik tűrhetetlennek tartották irói modorát, a kik pedig közelebbről ismerték, mint Szemere Pál, Vitkovics s ajánlásuk, bámulatuk által[3] utóbb Kazinczy is, egyénileg is becsülték, szavait tekintélykép idézték, s általában úgy nézték, mint Révai hagyományainak letéteményesét. Előre volt látható, hogy ha ő olvasni fogja Pápay munkáját, a mesterére és reá vonatkozó erősebb kifejezéseket nem fogja szó nélkül hagyni; pedig Pápay semmitől sem irtózott jobban, mint hogy Víg László-féle emberek írjanak róla birálatot,[4] bár különben óhajtja, hogy munkája »a tudós recensiók által minden sarkaiból kiforgattassék, új tökéletes sarkalatra úgy építtessék, hogy az övéből ne maradna egyéb annál a hazafiúi szent szándéknak a jelenségénél, melylyel hazáját megdicsőíteni kivánta.«[5]

Schedius, a kit »a haza nevében« felkért a bírálatra, nem

[1] »Ergänzungsblätter zur Allgem. Literatur-Zeitung« (Halle u. Leipzig.) Rumy György bírálata. 1808. nov. 22. 139. sz. 1106—1109. lp.

[2] 1808. (Sz.-András hava) 38., 39. és 40. sz.

[3] L. Vitkovics lev. Kczyhoz 1809. márcz. 7. és Szemere lev. u. ahhoz 1809. márcz. 9. Kczy Lev. VI. k.

[4] Pápay lev. Kczyhoz. (1808. máj. 8.): »bárcsak Kazinczyk, Schediusok, Virágok lennének recensenseim, sőt megkértem e végett Schediust a *haza nevében*.« Kczy Lev. V. k.

[5] U. o.

írt róla, Horvát azonban annál alaposabban »kiforgatta sarkaibul«. Fő kifogása, melyet hosszasan fejteget, az, hogy hiányzik belőle »a rendszer vagyis systema és a valóságos tudománynak előadatása«. Szemére veti, hogy a philologiát összekeveri a literatúrával, a grammatikát meg a stilisztikával, hogy a literatúra ingadozó definitiójából kitetszőleg voltakép nem is tudta, hogy mit ír, s ezt észrevévén »egy egészen új tudományt faragott« az utolsó definitióban. Ezek a definitiók (»Magy. Lit. Esm.« 1—2. §. és 15—16. §.) valóban nem elég szabatosak, tágabbak és szűkebbek a kelletinél; de Pápay az ifjúság számára egy kézikönyben össze akarván foglalni mindazt, a mi a nyelv ügyével összefügg, az »új tudomány« definitióját e czélhoz alkalmazva formulázta. Mindenesetre rendszeresebb, világosabb és szabatosabb lett volna a tárgyalás, ha a Horvát észrevételei szerint jobban elválasztja a különböző anyagot, s a maga helyén mindegyiket összefüggően és nem szétszórtan adja elő. Még erősebben ostromolja Pápay munkáját a tudomány szempontjából, mert akár komai szeretetből és barátságból, akár a nyelvszokáshoz való babonás ragaszkodásból magasztalta azt Takács,[1] (kire Horvátnak különben is volt oka haragudni)[2] — »mindég igaz fog maradni, hogy e magasztaltatott munka csekély részt nyert a philosophiából és a kritika világosságából«. »Hiú igyekezetnek s dölyfös törekedésnek« mondja Pápay czélját, hogy Révai alkotásait szét akarja hányni, holott azokat *meg sem értette,* s fejtegetéseiben »a valóságos tudománynak s bölcselkedésnek csak hajával, nem pedig belsőjével vesződik«. E kemény szavakban már a pártember türelmetlensége szólal meg, de megint el kell ismernünk, hogy a részletekben fölvetett kérdések többje fontosabb mint Pápaynak néhány henye fejezete, s Horvát ajánlata szerint tárgyalásuk sorrendje rendszeresebb lett volna;[3] kénytelen azonban

[1] Azt írta róla egyebek közt, hogy »benne nyelvünk eredete s természeti tulajdonsága *philosophusi módon* előhozatik, s hogy benne nyelvünknek régi és mostani állapotja *kritikai ítélettel* lerajzoltatik«.

[2] Vitkovics, Horvátnak egyik legjobb barátja, ezt írja Kazinczynak (1809 decz. 1-én): »Horvát Pápayba soha sem kötött volna, ha a Takáts által előre mindenfelé kikürtölt elnyomatása Révainak őtet fel nem ingerlette volna. És ha a Zirczi Prior által Takáts arra nem kérette volna az Ország-Bíróját, hogy Horvátot mint patvarkodó Ifjút Házábul elküldgye.« Ürményi ugyan pártját fogta Horvátnak s nem bocsátotta el, de ez nem feledhette az »alattomoskodást«. Ez mindenesetre sokban megmagyarázza a Pápay elleni heves kitöréseket.

[3] Horvát szerint ezeket s ilyen sorban kellett volna megmagyarázni: »Mi

a biráló is elismerni, hogy a nyelvszokásról írt fejezetben (36—43 §.) »semmit el nem mulasztott felhordani, a mi némiképen a szokást bírói székbe ültetheti«. Tartalmilag természetesen ezt sem helyesli, sőt az elmélet gyenge oldalait, hézagait a logika erős fegyvereivel ostromolja,[1] s végül Pápayt készületlennek mondja oly nagy feladatra, minő egy tudományos nyelvtan megírása.

Pápay philologiai tudománya bizonynyal nem mérhető össze sem Révaiéval és Horvátéval, sem Verseghyével, (a kinek tudományos érdemeit különben az ellene küzdő kortársak nem tudták vagy legalább tárgyilagosan nem akarták méltatni;) s mégis — mint Vitkovics írja[2] — »úgy lépett ki mint bíró a Révai és Verseghy közt folyt perben«, s elég szenvedélyesen. Ennek köszönhette a kemény csapásokat, melyekkel egyébiránt Horvát nemcsak őt, hanem a háta mögött álló egész tábort kívánta sújtani.

Sokkal több méltánylattal szól Pápay könyvének második részéről, melyet »figyelemre méltóbb«-nak tart s nagyobb kifogást nem is tud ellene felhozni, mint a »bővség szűkét« s némely hézagot és ezekben Horvátnak teljesen igaza van. Nyelvünk történetének fejtegetése minden bizonynyal inkább ide való, mint a nyelvtani részbe, s mindenesetre bővebb tárgyalást érdemelt volna. A miket a régi okiratokból és törvényekből nyelvünk régi állapotára és divatára, néhány kifelejtett XV—XVI. századi nyelvemlékre nézve mond: azok élénken bizonyítják a bírálónak nagy jártasságát a diplomatikában és régi nyelvemlékeinkben; de ezek csak hézagok és hiányok a könyvben s nem hibák; az utóbbi két-három szá-

volt eredetekor a nyelv és milyen tulajdonságú annak minden részecskéje? Miképen eredett a szokás, analogia, etymologia, öszvekapcsolás? Mivé lett a nyelv utóbb és mostanában milyen tulajdonságú? Milyennek köll tehát ma lenni a nyelvnek vagyis melyek igazán a magyar nyelvnek természetes rendszabásai!«

[1] A nyelvszokásról igen találó e hasonlata: »Tárgya és feneke ez a nyelvtanításnak, mint pl. a morálnak tárgyai és fenekei az emberi cselekedetek; de valamint a morálban nem a cselekedetek, hanem a józan ész principiuma vagy a revelatio szolgál a művelés zsinórmértékéül s nem a cselekedetekből magokból kerestetik a rendszabás: úgy a grammatikában is nem a szokás maga zsinórmértéke a szokásnak, hanem azon rendszabások, melyek a grammatika természetéből és a nyelv philosophiájából levonatván, meghatározzák a jó és hibátlan vagy hibás és rossz szokást.«

[2] Vitkovics lev. Kczyhoz 1809. márcz. 7. Kczy Lev. VI. k. Érdekes különben, hogy Vitkovics — ámbár egyik legjobb barátja Horvátnak s »úgy tartja, hogy Pápay nem éppen igazságtalanul rostáltatott oly keményen«, — nagy tisztelője Verseghynek is s helyesirásában egészen ezt követi.

zadról Horvát is elismeri, hogy »nagyobb szorgalommal rajzoltatnak le«, s csak azt óhajtja, hogy a magyar nyelv ügyében kiadott néhány emlékezetre méltó helytartósági és megyei intézkedést is bele kellett volna venni az ifjúság buzdítására. De ezt a kis elismerést is jól megborsolja még a bírálat végső, összefoglaló soraiban.

Horvát bírálata nagy feltünést keltett, sokaknál meg éppen nagy megbotránkozást, kivált a dunántúli táborban. Szigorúságát még megbocsátották volna, mert be kellett látniok, hogy sokban igaza van; de kíméletlen gorombaságait még barátai is csak Takáts iránti haragjával menthették.[1] Ezt az igazi okot kevesen tudták, de annál jobban felháborodtak Pápay méltatlan elnyomásán, mivel ugyanaz a Víg László már Révai védelmében s legutóbb a »hónap«-ról írt czikkében is kérlelhetetlen szigorral teperte le ellenfeleit. A fölháborodásnak első jele egy Zala-Koppányból érkezett levél[2] volt, melyben az akkori közfelfogás nyilatkozott meg: hogy »nem kell olyan embereket bántani, kik írásaikkal a hazának használni akarnak«, hogy »Víg L. fiatal ember, nem kellene tehát megtámadnia az öregeket«, s hogy »nem kellene a czivakodás által elidegeníteni az írókat a további munkától«; Kulcsár azonban mindhárom pontra megfelel. De az a Bécsből érkező hír, melyet Vitkovics közöl Kazinczyval,[3] Horvátot is meghökkenti. »A szalaiak — úgymond — Bacsányi János úr zászlója alatt a legverettebb kenderbűl font mastixszal kelnek ki ellene ily czím alatt: »Boldogréti Víg László álnév alatt lappangó Horvát István 25 esztendős gyerkőczének garázdálkodásai«. Takáts is azt írja[4] Kazinczynak, hogy sokan buzdítják »Víg L. kritikájának megrostálására«, de egyfelől azt tartja, hogy »tanácsosabb a harapós állatot kikerűlni«, másfelől hogy »nagyon gyanússá tette volna azt a talpra esett és jobb s szebb lélekkel írt munkát, ha Víg L. valahogy meg találta volna dicsérni«. — Pápay is »elhűlt a maga-hányiveti ifjúnak csevegésén«; de bármily rosszúl esik neki a »megrögzött gonosz ifjú mocskos gúnyolódása«: úgy gondolkodik, mint Takáts, és »sokkal büszkébb megvetéssel veszi azon embertelen itélőírást, mintsem csak egy órányi munkát is rászánna a czáfoló válaszolásra«.[5]

[1] L. Vitkovicsnak fentebb id. 1809. decz. 1. lev.

[2] Hazai és Külf. Tudósítások, 1808. 47. sz. (Karácson hava) 398—9 lp. Kulcsár a levélnek csak töredékeit adja ki a maga czáfolatával.

[3] Vitkovics lev. 1809. ápr. 28. Kczy Lev. VI. k.

[4] Takáts lev. 1809. ápr. 29. U. o.

[5] Pápay lev. Kazinczyhoz: 1809. ápr. 20. Kczy Lev. VI. k.

A mi a munka rövidségét illeti, azt is megfejti; Takáts kikötötte, hogy az egész négy kötetre tervezett munka ne terjedjen többre 40 ívnél, s íme csak a két első rész is több mint 31 ív. A »jószívű« Takáts nem ellenezte, de a folytatásra még »lassan gyarapodik a fundus« s kedve is megcsökkent; a hátralevő rhetorika- és poétikában példákra van szüksége, de előre is fél, mint fognak majd rárohanni, a kiknek »némely hibás példáit« idézte; örömest hozzáfogna ahhoz a pályaíráshoz is, melyre Kulcsár buzdítja a tudósokat »nyelvünk históriájának kidolgozása iránt«, de itt meg elfojtja minden iparkodását annak meggondolása, hogy Horvát, kivel Kulcsár egy követ fúj, már alkalmasint készen van egy ilyen munkával s erőnek erejével azt akarja megkoszorúztatni.[1] Meglesz hát így is, — veti hozzá keserűen, — »az a tökéletes munka, mely ő tőle ki nem telt«, s legalább abban tett hasznot, hogy »ő adott alkalmatosságot egy jó munka elkészítésére«.

Kazinczyt is bántja az eset; elismeri, hogy Horvát »tanúlt s igen nagy készületű ifjú«, de (Pápay bírálatában) »sok helytt nincs igaza« — írja Döbrenteinek.[2] Rumynak is azt írja erről, hogy lehet dicsérni is, ócsárolni is — módjával, a nélkül, hogy az ember vétene az igazság ellen.[3] Jóvá akarja tehát Horvát hibáját tenni, s a mint Kisfaludy munkáinak bírálatait elkészíti, hozzáfog a munka tárgyilagosabb megítéléséhez, előre is megnyugtatva Pápayt:[4] »*Én munkádat megbecsülhetetlennek tartom most is, s azt fogom róla mondani. Első lévén a maga nemében, csuda-e hogy fogyatkozások nélkül nincs?*«

Kazinczy bírálata az »*Annalen der Oesterr. Litt.*« számára készült, németül.[5] Előbb azonban elküldi simítás végett Rumynak,

[1] Erre a feladatra akkor bizonyára senki sem volt készültebb mint Horvát István, s ezért Kazinczy és Szemere is buzdítják; de Horvát oly tudományos és rendszeres módon kivánná azt tárgyalni, hogy ennek tökéletes elkészítésére kettős hivatala mellett semmikép sem ér rá. L. Szemere Pál lev. Kazinczyhoz 1809. márcz. 9. Kczy Lev. VI. k.

[2] Kazinczy lev. 1809. nov. 13. Kczy Lev. VII. k.

[3] Kazinczy lev. 1809. nov. 6-ról: »Über Pápay's Werk ist ein heftiger Streit zwischen den Pápayanern und B. Vigh László entstanden. Ich will nichts loben, als was ich gut finde, nichts tadeln, als was mir schlecht scheint; doch man kann ja Lob und Tadel mässigen, ohne Wahrheit ungetreu zu seyn.« U. o.

[4] Kazinczy lev. 1809. nov. 13-ról. U. o.

[5] »*Annalen der Litt. und Kunst des Inn- u. Auslandes*« Wien. 1810. szept. 419—437. lp.

külön is megírva neki, hogy a hol lehet, szelídítse a gáncsokat;[1] vázlatát megírja előbb Szemerének, majd magának Pápaynak, jó kilencz év múlva pedig újra közli — némi rövidítéssel — az *Erdélyi Múzeum*ban magyarul.[2] Kazinczy mindenekelőtt örömét fejezi ki, hogy Pápay ilyen encyklopedikus (nyelvtant, stilisztikát, irodtört. magában foglaló) kézikönyvet írt, a minőnek eddig híjjával voltunk. A munka nem eléggé rendszeres ugyan s »a philologiai szakasz sok és rettenetes megtévedéseket foglal magában, de *a históriai rész,* ámbár ez is távol van attól, hogy tökéletesnek mondathassék, *annál szerencsésebben sült el, s első a maga nemében*«. Legjobban kikel ő is a szokás bírói főhatalma ellen; Révai philosophice, Pápay pedig empirice tanítja a nyelvet; az írónak azonban nem követnie, hanem vezetnie kell a nyelvszokást, s Pápay könyvéből példákkal bizonyítja, minő vak vezető a szokás, ha megtisztult, mívelt ízlés nem kiséri. Ezek a példák (búl-túl — ból-tól helyett, rám — reám h., keresztény — tyén h., annyaik, attyaik — anyájik, atyájik h. stb.) nem igen fontos dolgok ugyan, de az akkori nyelvészeti vitákban fontosaknak látszottak; különben Kazinczy a Révai álláspontján teljesen elitéli Pápayék ipsilomániáját s az ezt védő tüzességet, és csak sajnálni tudja, hogy a mívelt lelkű s gyakorlott tollú íróra sikertelenek voltak Révai tanításai.[3]

A könyv első, nyelvtani része — kétség kívül — jóval gyengébb mint a második; de jóllehet a befejező rész nem készült el, így is sokáig egyetlen kézikönyve volt — kivált az irodalomtörténetnek, hibái és hézagai mellett is annál használhatóbb, mert az egész munka stílusa — Kazinczy szerint is — »férfiasan szép s erővel teljes, czikornyátlan s oly folyó és tiszta, hogy a leggondatlanabb olvasó is könnyen érthette, a legfinnyásabb is gyönyörködéssel olvashatta«,[4] s másfelől, mert Révainak irodalomtörténeti

[1] Kazinczy egész német bírálata Rumyhoz írt levelében 1808. nov. 27. s másnap pótlékok. Kczy Lev. VII. k.

[2] Erdélyi Muzeum 1817. IX. füzet 89—99. lp.

[3] Horvát István, a mint Kazinczy kivonatát Szemeréhez írott levelében olvasta, ehhez intézve (1809. decz. 25.) elmondja róla észrevételeit: hogy Révai lelkébe egészen Kczy sem hatolt be, hogy a fontosabb tárgyak helyett apró kérdésekről szól, a dicséretekre vonatkozólag pedig, hogy kedve volna újra megbirálni Pápay könyvét, hogy még több hibát mutasson ki benne. Utóbb azonban (Kczyhoz 1810. jan. 26.) elismeri, hogy több szem többet lát, s lehet hogy Kazinczy »látása közelebb juthatott az igazsághoz.« Kczy Lev. VII. k.

[4] Kazinczy az *Erdélyi Muzeumban* s csaknem szószerint így a német bírálatokban.

munkája, midőn sok sürgetésre tanítványa utóbb (1833.) kiadta,[1] nem felelt meg a várakozásnak. Horvát István maga is elismerte, hogy »e tudomány a nagy Révainak gyenge oldalát tette«, s meg kellett vallania,[2] hogy ámbár »negyven évnél több idő folyt le, mióta a magyar nyelv különös tanítóktól a pesti főoskolában és a magyar haza akadémiáiban taníttatik, és *ily hosszú időszakasz lefolyása után sincsen kézikönyvünk, ha Pápay Sámuelét kiveszszük, a magyar literaturáról*«.

Valóban nem volt. Pápay könyvének megjelenése óta csak egyetlen számottevő dolgozat jelent meg e körben magyarul, Kazinczynak *A magyar literatúra történetei* czimű tanulmánya,[3] a tübingai pályázatra írt munkájának bevezetése, mely felfogásának eredetiségével irányadóul szolgált a későbbi rendszerezőknek. A többi — Toldy *Handbuch*ját kivéve — nem jár eredeti nyomon.[4] S így Pápay könyve még jó ideig egyedüli kézikönyv volt. Horvát kései elismerése azonban már csak sírjára tett koszorúja volt a rég pihenő Pápaynak.

DR. BADICS FERENCZ.

[1] *Tudom. Gyűjt.* 1833. II. k.

[2] U. o. 19. l.

[3] Megjelent az *Erdélyi Muzeum* 1814. I. füzetében; mindössze tíz lapnyi vázlat, de ebben irodalom- és mívelődéstörténetünk főbb mozzanatait önálló felfogással (Zrinyit ő helyezi először Gyöngyösi fölé, az újkort is ő kezdi először Bessenyeitől) foglalja össze.

[4] Rumy György: »Miért nincsen még kézikönyvünk a magyar literaturáról, ha Pápay Sámuelét kiveszszük?« czím alatt (Haszn. Mul. 1834. 29. sz. és Bote von u. für Unger, 1834. 34. sz.) megemlíti Gruber latin, Mayláth és Toldy német, Bowring angol munkáit, s idézve Horvát szavait, maga is abban keresi az okot, hogy az arra hivatott tanárokat rosszul fizetik, a közkönyvtárakban pedig nem találják meg a szükséges tudományos eszközöket.

KRÓNIKÁINK ÉS A NEMZETI HAGYOMÁNY.

I.

A magyar történetírásra nézve egyik legelső és legfontosabb kérdés az, hogy micsoda értékük van hazai krónikáinknak, mint történeti kútfőknek. Ez voltaképpen nem is volt kérdéses nálunk egészen 1876-ig, a mennyiben történetíróink éppen olyan értékűeknek tartották és éppen úgy itélték meg őket, mint a többi középkori krónikákat általában véve, minthogy ezeknek szerzői és átdolgozói is ugyanolyan műveltségű és hajlamú szerzetesek, vagy általában papi emberek voltak, mint a külföldi krónikák szerkesztői, minélfogva éppen abban a szellemben dolgoztak, mint többi társaik. — Azonban az *1876.* évben új irányt kezdett nálunk ***Hunfalvy Pál*** a hazai krónikák történelmi értékének megitélésében s ez az új itélet úgy hangzott, hogy a magyar krónikáknak egész tartalma nem egyéb ***meséné***l s azok, mint ilyenek, teljesen ***hasznavehetetlenek*** a magyarok őstörténetére nézve. Tudósunk mindjárt alkalmazta is ezt az elvet »Magyarország Ethnographiája« czímű munkájában olyanformán, hogy a magyar nemzet eredete és őstörténete kutatásában egészen mellőzte a magyar krónikák tudósításait és kizárólag külföldi forrásokra támaszkodott.

Hunfalvy Pálnak eme föllépése s az az egész határozottsággal kimondott itélete, hogy a magyar krónikák egész tartalma »haszontalan mese«: meglepte a magyar irodalom munkásait, a kik ez időtől fogva két táborra oszoltak. A legnagyobb rész hitetlenűl rázta és rázza még ma is a fejét; de nehányan meghajoltak a tekintély szava előtt és követték a mester nyomdokait. Még meglepőbb ez az új tan, ha tudjuk, hogy a mester 12 évvel előbb, vagyis 1864-ben, éppen az ellenkezőt hirdette a magyar krónikákról; de legmeglepőbb lesz akkor, ha megértjük ennek az új tannak — a Hunfalvy követői által ***kritikai***nak nevezett iránynak — keletkezését. Mert a keletkezése és aztán elfogadása nálunk nagyon jellemző mind a kezdeményezőre, mind a mi tudományos állapotunkra nézve.

Hunfalvy Pál 1864-ben a Budapesti Szemlébe (XIX. köt. 1—97. lap) egy terjedelmes dolgozatot írt »***A magyarok eredete***«

czímen, melyben a magyar krónikákat is felhasználta őstörténeti szempontból, névszerint Béla király névtelen jegyzőjét és Kézai Simont. Nemcsak semmi kifogásolni valót nem talál bennük, hanem tudósításaikat »méltányolandó történelmi bizonyítékoknak« tartja (80. lap) s egyes adataikat egyeztetni és igazolni igyekszik Julián barát és Plan-Carpini útleírásával s Konstantinus császár, Luitprand és Regino tudósításaival, Mind a kettőnek geographiai ismereteiről úgy nyilatkozik, hogy »hagyományokból alkotják össze az illető országok képét, de azok a hagyományok nem képzeletből valók, hanem a valóságnak emlékezetei, vagy hírei.« (83. l.) Szerinte Kézainak »biztos« forrásai voltak (81. l.) s ennek egyik földrajzi adatát (t. i. Yrcania = Ikran = Ob folyó) még Abulgázival is igazolja. (82. l.) Továbbá Anonymusnak azt az állítását, hogy Kiev alatt *kunok* csatlakoztak a magyarokhoz, így mentegeti: »Azt kell gondolnunk, hogy a Névtelen a kazarok nemzetségét, a kabarokat, tartotta kunoknak, — ha erről tudomása volt — vagy a később beköltözött kunokat helyezte hibásan Árpád idejébe.« (94. l.) Sőt ekkor még azon az állításon sem ütközik meg, hanem megjegyzés nélkül elfogadja, hogy Kézai szerint már a hunok a *besenyők* és *fehér kunok* földén, *Susdalián* és *Ruthenián* keresztül, Anonymus szerint pedig a magyarok *Susdalon* át jönnek be Pannóniába. (77., 80. és 82. l.)

Tehát *1864*-ben még nagy értékű, a valóság emlékezetein és biztos forrásokon alapuló őstörténeti kútfők voltak a magyar krónikák, melyeket méltányolni kell s melyeknek adatait külföldi források is igazolják! De *1876*-ban mi lett belőlük? Hasznavehetetlen mesés könyv! — Vajjon mi okozta ezt a Pál-fordulását?

Semmi más, mint *Roesler Róbert* munkája, a *»Romänische Studien«*, mely *1871*-ben jelent meg Lipcsében.

Mindenki ismeri nálunk annak a német történeti iskolának irányát és véleményét, melyet *Schlözer* Lajos alapított s a melynek legkiválóbb harczosai *Dümmler* E., *Büdinger* M. és *Roesler* R. Ennek az iskolának itéletét a magyar krónikákról, 1864-ben is jól ismerte Hunfalvy, de akkor még nem fogadta el. Azonban 7 év mulva a következőt olvasta a »Romänische Studien«-ben: *»In Deutschland* hat man noch mancher sorgfältigen Untersuchung die Schrift des anonymen Notars längst *als unbrauchbar bei Seite gethan;* höchstens dass in *Oesterreich hie und da* ein *denkscheuer Kopf* gläubig auf sie hinsieht.... *Allein in Ungarn* tritt der anonyme Notar mit dem ganzen Gewichte ungarischer Nationalität hervor.« (184. l.)

Ez a nagyképűsködéssel hangoztatott itélet aztán megtette a hatását Hunfalvy Pálra; mert a Romänische Studien megjelenése után 5 év múlva már ő is az addigi tanításával homlokegyenest ellenkező véleményt hirdetett a magyar krónikákról.

Be fogom bizonyítani tüzetes összehasonlítással, hogy a magyar krónikák históriai értékéről 1876 óta fennálló tan úgy

keletkezett nálunk, hogy *Hunfalvy Pál teljesen, minden ízében és árnyalatában magáévá tette és egyszerűen átültette irodalmunkba a német történeti iskolának ama nézeteit, melyeket Roesler Róbert foglalt tudományos színezetű rendszerbe.*

A) A magyar krónikák értéke *általában. Schlözer* L. úgy Anonymust, mint a többi magyar krónikát *teljesen hasznavehetetleneknek* tartja.[1] Tökéletesen így itélnek róluk Dümmler, Büdinger és Roesler, sőt ez utóbbi még azt a következtetést is levonja ebből az állítólagos értéktelenségből, hogy dobjuk a tűzbe mindnyáját.[2] — Ezzel egyezőleg Hunfalvy Pál is így nyilatkozik 1876-ban »Magyarország Ethnographiájá«-ban: »A magyar krónikák egy *mesevilágban* élnek« (283). S két lappal hátrább még nyomatékosabban· »Azok *igazán* egy mesevilágban élnek« (285). Továbbá: »Anonymus..... *mint történelmi forrás,* a magyarok őstörténeteire nézve *hasznavehetetlen.*« (292. l.)

B) A magyar krónikák *főállítása,* t. a hunoktól való származás.

Roesler R. elveti a hun-magyar rokonságot, mint a melynek úgy a nyelvtudomány, mint a történelem ellene mond.[3] Ismeretes, hogy Hunfalvy is ostoba mesének tartja a hun-magyar rokonságot, még pedig ugyanazon okokból, melyekből Roesler.

C) Különösen *Anonymus* értéke *általában.* Az imént idéztem Roesler sorait, melyekben Anonymus könyvét »*unbrauchbar*«-nak nevezi. — Ennek a kifejezésnek egészen hű magyar fordítása a »*hasznavehetetlen*« szó, melyet föntebb Hunfalvynál találtunk szintén Anonymusra vonatkoztatva. Továbbá Roesler azt írja, hogy Schlözer Anonymus krónikáját »egy teljesen tudatlan ember önkényes és szándékos *meséj*ének nevezte, oly emberének, ki .... nemcsak minden történettudományi ismeretben, de még *józan emberi észben is szűkölködő* mesekoholó.«[4] — De itt már Hunfalvy túltesz a német tudósokon is; mert ő szerinte nemcsak Anonymus könyve, hanem az összes magyar krónikák tartalma: mese; s mert ő már nem csupán Anonymustól tagadja el a józan észt, hanem mindazoktól, a kik hisznek a magyar krónikák meséinek.[5]

D) Anonymus és a többi krónikák a *részletekben.*

[1] Zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. 1795. a 26., 130. stb. lapokon.

[2] Zur Kritik aelterer ungarischer Geschichte. Megjelent a troppaui gymnasium 1860. évi értesítőjében.

[3] Idézve Szabó Károly Kisebb Történelmi Munkái, Budapest, 1873. II. köt. 257. l.

[4] Idézve Szabó Károlynál id. m. II. 293. l.

[5] Magyarország Ethnographiája 292. lapján ugyanis így nyilatkozik: »*Lehetetlen józanul feltenni,* hogy krónikáink azt, a mit a hunokról beszéllenek, bármilyen hazai szóhagyományból, mint első, eredeti forrásból, vették volna.« Ezen okoskodás szerint tehát az, a ki ezt mégis fölteszi, nem lehet józan eszű ember!

1. *Roesler*nél ezt olvassuk: »Man kann sich nicht wundern, dass bei einem Chronisten dieses Schlags die **Chronologie** so vernachlässigt ist, als möglich. Die Zahlen, welche er nicht aus den deutschen Chroniken nahm, sind so werthvoll und vertrauenswürdig, wie die an ihnen hängenden Geschichten« (Rom. Stud. 229). — Ennek megfelelően Hunfalvy Pálnál ezt találjuk: »Krónikáink az **időszámlálással** is úgy bánnak, mint a mese. (Magy. Ethnogr. 284).... A mi krónikáink nem tudnak semmit az időszámlálásról« (u. o. 285).

2. Roesler így itél Anonymusról: »Aus den ansehnlichsten *Ortsnamen seiner Zeit* sprossen die zahlreichen Geschichten empor, jede Worterklärung ist der Ursprung eines Abenteuers seiner *Helden*« (u. o. 224). — Hunfalvy szintén azt mondja Anonymusról, hogy a saját korabeli helynevekből költ Árpádkorabeli személyeket és történeteket. (U. o. 291.)

3. Roesler szerint: »*Mogor* .... der nichts anderes ist, als ein *fingirter* Eponymos der Magyaren.« (U. o. 201.) — Ehhez képest Hunfalvy szerint is csak költött név a *Mogor, Magor* ős neve. (299.)

4. Roesler ezt veti szemére Anonymusnak: »Er weiss *nichts* von den *Avaren*, ... er weiss nichts vom *Avarenreich* überhaupt.« (215.) — Hunfalvy ezt így ülteti át nyelvünkre: »A mi krónikáink nem tudnak egy szót sem az avarokról, a kik 250 évig uralkodtak országunkon.« (285.)

5 Roesler szerint Anonymus semmit sem tud a magyaroknak szövetségéről a kozárokkal a mai *déli Oroszországban*.[1] »A magyaroknak hazánkban első följéptök előtti viszonyairól a nyugoti népekkel, így a Theophilus császár alatt a Duna melletti harczukról ..... a névtelen jegyző semmit sem tud.«[2] — Ezt a kifogást Hunfalvy tömörebben így fejezi ki: »A magyar krónikák ..... nem tudnak semmit a magyarok törteneteirül a mai keleti és déli Oroszországban.« (283.)

6. Roesler ezt írja: Es muss immer fraglich bleiben, ob *Susdal*, der einstige Hauptort des gleichnamigen russischen Fürstenthums, der 997 zuerst genannt wird, im Jahre 884 schon bestand« (198). 1860-ban még e dologról úgy nyilatkozott, hogy Susdal csak a XII. században említtetik először s előbb még nem létezett.[3] — Hunfalvy ezt mondja: »A magyarok bejöttekor még híre sem vala *Susdal*nak, mert csak 1024-ben említik az orosz évkönyvek s mint önálló fejedelemség csak 1149-ben tűnik fel.« (288.)

7. Roesler könyvében a következőt olvassuk: »Entscheidend ist der Anachronismus, mit welchem der anonyme Notar von *mehreren Herzogen der Russen*, von einem Herzog in *Kijew*,

[1] Idézve Szabó Károlynál Kisebb tört. munkái II. köt. 269. l.
[2] Ugyanott II. 265. l.
[3] Idézve Szabó K II. 245. l.

einem in *Lodomer* (Wladimir) und einem in *Halicz* redete, da doch im Jahre 882 die mächtige Hand Olegs das Grossfürstenthum von Nowgorod mit dem von Kijew zu einem einzigen grossen Staate vereinigt hat, ausserhalb welches es während des X. Jahrhunderts kein russisches Fürstenthums gab.« (198.) — Ezt a dolgot természetesen Hunfalvynál is megtaláljuk: »Krónikáink nem tudnak semmit azon országok állapotjáról, a melyeken keresztül hozzák a magyarokat (283) .... (Anonymus) Susdalba hozza a magyarokat, onnan Kiev alá. Nestor szerint azok 898-ban vonulának el Kiev mellett, a mikor ott Oleg uralkodik vala; több orosz fejedelemségről nincsen még akkor szó. Az Anonymus szerint azonban az orosz fejedelm*ek* .... a kievi és susdali fejedelm*ek* .... a lodomeriai és halicsi fejedelm*ek*« .... (290.)

8. Roesler ezt írja: »Bei dem An. Not. werden uns die *Kumanen* als die treuen Freunde und Bundesgenossen des Herzogs von Kijew vorgeführt .... Gegen die Russen schliessen sie sich den Ungarn an .... Dem gegenüber zeigt die Geschichte, dass .... sie aus Wohnplätzen nicht vor der Mitte des elften Jahrhunderts hervorbrachen, worauf sie in unablässigen Kriegen mit den Russen lagen. Der Grossfürst von Kijew mag sie nicht für seine besonderen Freunde gehalten habe, als sie ihn 1067 aufs Haupt schlagen.« (207.) — Hunfalvy Pál: »Anonymus szerint az orosz fejedelmek a *kúnokat* híjják segítségül, holott csak 1061-ben tűnnek fel az első kúnok.« (290.)

9. Roesler ezt a kifogást teszi Anonymus ellen: »Die Gründung von *Halicz* fällt in das XII. Jahrhundert, die von *Wladimir* kaum früher.« (198.) — Ezzel egyezőleg Hunfalvy: »Kiev alól Lodomeria és Halics városaihoz vezeti magyarjait az Anonymus, ámbár Halics csak 1113-ban említtetik meg legelőször.« (290.)

10. Roesler véleménye szerint ».... weiss er (t. i. Anonymus) über die wahren *ethnographischen Verhältnisse Ungarns* und der Nachbarländer nicht den dürftigsten Bescheid.« (215.) — Ugyanígy itél Hunfalvy: »A magyar krónikák ..... nem tudnak semmit Magyar- és Erdélyország állapotjárul, mely a magyarok bejövetelét megelőzte.« (283.)

11. Roesler ezt mondja Anonymusra vonatkozólag: »Bei diesem Anlass erfahren wir, dass es in dem gegenwärtigen *Ungarn eine Menge Herrschaften* gab.« T. i. a Duna-Tisza közén Zalán bolgár fejedelem, a Tisza és Erdély közt Menumorot kozár f., a Marostól délre Glád f., Erdélyben pedig Gelou oláh fejedelem (187., 200—201). — Hunfalvynál pedig ezt olvassuk: »Az Anonymus szerint Magyar- és Erdélyországban több fejedelemség vala, midőn a magyarok bejöttek .... A Duna-Tisza közt van bolgár, a Tiszán túl van kozár, van oláh hatalom« (291).

12. Roesler szerint Anonymus *Zalán* bolgár fejedelemről beszél, kit a bizánczi írók közül — kik minden bolgár dolgot oly

pontosan tudtak — egy sem ismer.[1] — Hunfalvy ezt így visszhangozza: »Az Anonymus szerint a Duna-Tisza között van bolgár, a Tiszán tul van kozár, van oláh hatalom, melyekrül Constantinus császár mitsem tud, pedig világosan megnevezi a Temes, Maros, Kőrös, Tisza folyókat« (291).

13. Roesler megróvja a névtelen jegyzőt azért, hogy a nagymorva birodalom végromlásáról . . . . mit sem tud, hanem a morva birodalomban *cseh*ekről, Nyitrában, mint cseh vazallról, *Zobor*ról beszél.[2] — Természetes, hogy ezért Hunfalvy is megróvja szerzőnket, mondván: »Az Anonymus . . . . annál kevésbé tud valamit Morvaországrul, mert szerinte a magyarok bejövetelekor a cseh fejedelem embere ült volna Nyitrán (283). A magyarok bejöttekor Zobor, a cseh fejedelem tisztje van Nyitrán« (291).

14. Roesler ezt mondja: »Er (t. i. Anonymus) kennt *Swatopluk* und seiner Söhne grossmährisches Reich nicht« (215). — Hunfalvy rövidebben igy forditja le: »Az Anonymus még a Svatopluk nevét sem tudja« (283).

Ez a 14 pont, úgy hiszem, untig elég mutatónak arról az eljárásról, hogy miként haszálta fel Hunfalvy Pál a Roesler könyvét; mert ennyiből is mindenki meggyőződhetik arról, hogy Hunfalvynak vádjai Anonymus és a többi krónikák ellen voltaképpen nem ő tőle erednek.

E) Ha tehát csak ilyenféle meséket tartalmaz az Anonymus könyve, *hogyan lehetett volna értékesebb?*

Erre a kérdésre azt a választ adja Hunfalvy, a mit Roeslertől tanult. Ez ugyanis így nyilatkozik: »Seine Geschichten . . . . sind wenig historisch . . . . . Hätte der Notar sie (die Sagen) uns überliefert, wie er sie überkam und hörte, wir müssten ihm dankbar sein« (230). — Hunfalvy felelete így hangzik magyarul: »Ő (t. i. Anonymus) inkább költő, mintsem történetíró; kár is volt elvetnie a nép költeményét s helyébe a maga képzelődéseit írnia« (289).

F) Minthogy a magyar krónikák egészben véve hasznavehetetlenek a magyar őstörténetre nézve, mivel kell ezek hiányát pótolni?

Erre a kérdésre Roesler R. azt a talpraesett feleletet adja tanácsképpen, hogy legrégibb történetünk kutatásánál kizárólag az *idegen forrásokra* támaszkodjunk.[3] — Ezt a jó tanácsot Hunfalvy meg is fogadta, a mennyiben mindjárt Ethnographiájában a magyar nemzet eredete és őstörténete földeritésénél kizárólag a külföldi kútfőkre támaszkodott.

G) De hát egyetlen egy történeti értékü adat sem volna Anonymus könyvében? Nagyon csalódnék, ki ilyen zöldeket gon-

[1] Idézve Szabó Károlynál II. 281. l.

[2] Ugyanott 271. l.

[3] Zur Kritik aelterer ungarischer Geschichte. A troppaui gymn. értesitője 860-ról.

dolna; mert Roesler maga is megengedi, hogy lehet itt-ott Anonymusban egy-két *igaz és értékes* följegyzés is.[1] Ezt a nagylelküséget majd a következő pontban fogjuk megérteni. — Hunfalvy kap ezen a jó alkalmon s krónikáink összes adataiból kiválasztja ezt a három nevet: *Togata, Dentumoger,* vagy *Dencia* és *Joria,* azt állítván róluk, hogy ezek a nemzeti hagyományból jutottak krónikáinkba (285, 286, 287, 292.). Ezt a három nevet is csak azért veszi történeti értékűnek, hogy felhasználhassa a vogul-osztyák és magyar közös eredet bizonyítására.

H) Most üti ki a szeg a fejét a zsákból! Roesler ugyanis azt mondja, hogy Anonymus forrásai nem lehettek régebbi, hazai följegyzések (mert ilyenek nem voltak), hanem csakis külföldi kútfők, még pedig egyenesen *német* krónikák. Nagyon természetes aztán, hogy Anonymusnak a német krónikákból vett adatai egészen hitelesek s éppen ezekből telnek ki ama, föntebb említett »itt-ott található, igaz és értékes följegyzések«. — Ugyanezt a német szellemi felsőbbséget Hunfalvy Pál is elismeri, mikor úgy nyilatkozik, hogy a magyar nép legeslegelőször a *német* papoktól hallott Attiláról és a hunokról; hogy *német* papok irták meg az u. n. hun-magyar históriát; s hogy a hun-magyar vonatkozású adatok a *német* Nibelungénekből jutottak krónikáinkba (293. s köv.). Óh dicső *német* ész!

A kinek van szeme a látásra, az meg fogja látni a mondottakból, hogy Hunfalvy Pál, mikor 1876-ban a magyar krónikák történelmi értékéről a közfelfogástól egészen eltérő és saját magának addigi meggyőződésével is homlokegyenest ellenkező uj tant állított fel, voltaképpen nem tett egyebet, mint *egyszerüen átültetett irodalmunkba egy, minden izében szorgalmasan kidolgozott, teljesen kész rendszert,* — még pedig a nélkül, hogy csak egy árva szóval is megjelölte volna a forrást. Igy állván a dolog, ebből három tényt lehet konstatálnunk: 1. az a vélemény, hogy hazai kútfőink történelmi szempontból teljesen értéktelenek, *idegen (német) eredetű;* 2. ennek az új tannak megteremtése nem számítható be Hunfalvy Pál *kritikai* tehetségének; mert ez Roesler Róbertnek és előzőinek — hogy úgy mondjuk: — érdeme; 3. az új tannak megalapítására szolgáló *bizonyitó eljárásban* sem mutatkozik Hunfalvy Pálnak kutató működése; mert ő már egészen kidolgozott, kész rendszert vett át egészében és részleteiben.

Hunfalvy Pál 1883-ban panaszkodott ama gyanusítás miatt, mintha őt az osztrák kormány régebben megvesztegette volna, hogy a magyar nemzet hitelét rontsa le a finn rokonság hirdetésével.[2] Ez a gyanusítás nem találta fején a szeget. A *német*

[1] Idézve Szabó Károlynál II. 291. l.

[2] Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? Értek. a nyelv- és széptud. köréből, XI. k. I. szám. Bpest, 1883, a 4. lapon. Németül pedig: Vámbéry's Ursprung der Magyaren. Besprochen von Paul Hunfalvy. Wien und Teschen. 1883. a 24. lapon.

tudósok vesztegették meg Hunfalvy gondolkodását, hogy segítsen nekik lerontani a magyar történeti kutfők hitelét!

Hogy mi és mennyi igaz Roeslernek föntebb elsorolt kifogásaiból, az más kérdés; én csak e tannak keletkezését akartam megvilágosítani. Ha aztán már most tudjuk, hogy honnan és hogyan került hozzánk, ugy hiszem, világosabban látunk és többet megértünk, mint eddigelé.

Nincs kényelmesebb dolog a világon, mint az, ha az ember valamire, a mit történeti ismereteinek hiányos volta miatt nem tud megérteni, egyszerűen rámondja, hogy: mese és mint értéktelent eldobja. Ezzel szemben a kritikával dolgozó komoly történetirásban az a helyes eljárás, ha csak egyetlen szerzőnek csupán egy adatát is a világtörténelemnek összes, rendelkezésünkre álló eszközeivel megvizsgáljuk és csak azután mondunk róla ilyen, vagy olyan itéletet; mert az ellenkező nézetű történetbúvárok közül annak lehet igaza, a ki több adatra és több körülményre alapítja a maga itéletét. — Ilyen szempontból szándékozom ezúttal megvizsgálni és értelmezni ***hazai krónikáinknak ama tudósitásait, melyek a mai hazának elfoglalásáig terjedő időre vonatkoznak.*** Meg akarom mutatni, hogy ebből a korból ***mi az a való történet*** és ***mi az a népmonda,*** mely az apáról fiúra szállt ***nemzeti hagyományból*** jutott bele krónikáinkba.

II.

Hazai krónikáink a ***hun-magyar rokonságot*** kétféleképpen fejezik ki. Egyszer azt mondják, hogy a hun és magyar nemzet: testvér nép, mely két testvértől, t. i. *Hunor* és *Mogor,* vagy *Magor* nevű ősapáktól, származott. Máskor egészen azonosnak veszik a hun és magyar népet, azt mondván, hogy a hunoknak, vagy más néven magyaroknak csak egy része jött be Pannoniába Atila idejében, a Scythiában künn maradt másik része pedig későbbben, Álmos, illetve Árpád vezetése mellett. E felfogás következtében a *huni* és *hungari* nevet fölváltva használják. Atila népét nem csak *huni*-nak, hanem *hungari*-nak is nevezik s viszont Árpád népét majd *hungari*-nak, majd *huni*-nak. E szerint a hunok bejövetelét »primus ingressus *Hungarorum*«-nak s a magyarokét a hunok *visszatérésé*nek is mondják. Ezért adják a hun fejedelemnek ezt a czímet: Attila, rex *Huugarorum;* vagy: Attila, nepos magni *Magor.* Az egységes nép neve szerintök: »vulgariter Magyari, sive Huni, latine vero Hungari« (Képes és Budai Kr.). Az ilyen felfogásnak egészen természetes következménye az, ha — Anonymus kivételével — valamennyi krónikánk (még török átdolgozásuk, a Tárikh-i-Üngürüsz is) a hunokkal és Attilával kezdi Álmos, illetve Árpád magyarjainak történetét; mert hiszen a *második* bejövetel csak ugy érthető meg teljesen, ha előbb ismerjük az *első* bejövetelt. — Anonymus nem tárgyalja ugyan a hunok

történetét, de azért ő is lépten-nyomon hangoztatja a hunok és magyarok rokonságát, illetőleg eredeti azonosságát. Egy helyen azt mondja, hogy *Athila* az első scytha királynak, *Magog*nak, ivadéka volt s ugyanennek véréből származott sokkal későbben *Vgek*, Álmos apja. Azt pedig, hogy Árpád fejedelem Athila sarjadéka, többször emlegeti könyvében Végre a honfoglalást azzal indokolja, hogy a scythiai magyarok »fama volante« (vagyis szájhagyományból) hallották, hogy Pannonia egykor annak az Athilának birtoka volt, a kitől származott Álmos, ennélfogva ezt a földet keresték fel uj hazául.

De mit szól ehhez a *hun-magyar rokonsághoz* Roesler Robert és utána Hunfalvy Pál? Mind a kettő elveti; mert ennek — szerintük — ellene mond a *történelem*. Hunfalvy egész határozottsággal ki meri mondani azt, hogy »sem a *külföldi*, sem a belföldi *források a IX., X., XI. és XII. századokban még semmit sem tudnak* a hun-magyar eredetről«.[1] S ezen állításának bizonyitékaiképpen fölemlít *tíz* nyugoti krónikát (Pertz kiadásában), melyek a magyarokat a X. és XI. századból *ungri*, *ungari ungarii*-nak nevezik és soha sem *hunni*-nak.[2] — E bizonyítást olvasva, megdöbbenve kérdezhetjük: tehát ebből a *10* darab s csupán *nyugot-európai* és csakis *két századra* vonatkozó, kizárólag *latin* nyelvű annalisból áll a *történelem?* Hát a többi nemzeteknek, esetleg más századokból és talán nagyobb számban is, nincsenek történelmi kútfőik? — Továbbá eme tanítását még tetézi a következő nyilatkozatával: »Lehetetlen *józanul* föltenni, hogy krónikáink azt, a mit a hunokrul beszéllenek, bármilyen *hazai szóhagyománybul,* mint első, eredeti forrásbul, vették volna. Sőt összes huni tudomásukat még a *latin* és *görög irókbul* sem meríthették.« Mindezekre itt csak annyit jegyzek meg, hogy a históriának világos tanuskodását soha még senki ilyen merész hangon nem tagadta el!

Hunfalvy tehát, miután arczul verte Kliot, igy magyarázza meg a hun-magyar rokonság hitének keletkezését.

Pilgrim passaui püspök (971—991) Magyarországot egyházmegyéjébe óhajtván kebelezni, nemcsak olyan levelet küldött VII. Benedek pápának, a melyben *hazudta* eredményes térítői működését a magyarok között, hanem *pápai bullákat is hamisitott* azon czélból, hogy érseki méltósággal ruháztassa fel magát. Továbbá ugyanezen egyházi terve előmozdítása végett összegyüjtette és latin nyelven leiratta azokat a *német mondákat,* melyek a burgundok és hunok viszonyáról szóltak. Ezekben a német mondákban rejlik a hun-magyar rokonság csirája. Mert — szerinte — a magyar nép ezeket a német mondákat ismerő keresztyén *német papjaitól*

[1] Századok, 1890. évf. 393. Továbbá: Az oláhok története. Budapest, 1894. I. 233. l.
[2] Századok 1890 évf. 394 és Oláhok története I. 234. l.

hallott *legelőször* valamit Attiláról és a hunokról.[1] Később ezeket a német mondákat németre fordították, azután pedig verses alakba foglalták: és ez a *Nibelungenlied*. Ezzel a Nibelungénekkel azután nálunk is megismerkedtek II. Endre király korában és udvarában.[2] Már most »a mely magyar, vagy német pap a magyarok eredetét, ősi történeteit irta meg legelőször, az ismervén a Nibelungok énekét, vagy panaszát, kell, hogy kétségtelennek tartotta légyen a hunok és magyarok azonosságát;«[3] és igy világos dolog, hogy »keresztyén német papok írták meg a hun-magyar atyafiságot s az ú. n. hun-magyar históriát.«[4] Ennélfogva a hun-magyar eredet »semmi esetre sem« juthatott a magyar krónikába a Nibelungének megtökéletesedése előtt.[5] Igy került végre ez az u. n. »nemzetí hagyomány« a magyar nép közé az *irodalomból,* a krónikákból.[6]

Hunfalvy Pál fölfedezése szerint a hun-magyar rokonság dolga voltaképpen ugy áll, hogy *okmányhamisitásból* indult ki s az egész világon senki sem tartotta a magyarokat hun eredetűeknek, csak a *németek,* de azok sem komolyan, hanem csak a népnek mende-mondája. Már pedig *hamisság* és *ostobaság* szülhet-e jót és okosat? Semmi esetre sem! Éppen ezért méltán mondja tudósunk:[7] »Ha mégis a hun-magyar rokonsági eszme átment a vérünkbe: egy *esztelenséggel,* azaz szellemi betegséggel terheltük meg vérünket.«

Hunfalvy Pálnak most ismertetett *egész tanitásából egy szó sem igaz* s annak éppen *az ellenkezője* áll. Arra vonatkozólag, hogy a hun-magyar rokonságban való hiedelem a Nibelungéneken alapszik, röviden konstatálom, hogy *a Nibelungénekben nincs egyetlen egy sor sem, a melyikből meglehetne tudni a hunok és magyarok azonosságát, vagy rokonságát; ez a dolog egyetlen egy szóval sincs kifejezve benne.* A költő mindössze két helyen alkalmazza az *Ungern,* illetve *Ungerland* elnevezést Attila országának megjelölésére anachronismussal, vagy inkább poetica licentiából; — a miből csak azt lehet megtudni, hogy a hunok *országa* ugyanaz a föld volt, a mi a költő korabéli Magyarország. De ez még nem azt teszi, hogy a magyarok a hunok ivadékai, vagy rokonai. — A mi pedig azt az állítását illeti, hogy a történelem semmit sem tud a magyaroknak hun eredetéről, határozottan kijelentem és be fogom bizonyítani, hogy mióta a világtörténelem (mely nem csupán 10 darab nyugot-európai, latin nyelvű s csak X. és XI. századbeli krónikát foglal magában) tud a hunokról és

[1] Magyarország Ethnographiája 293—296. l.
[2] Az oláhok története, I. 231—237. l.
[3] Az oláhok tört. I. 232. l.
[4] Magyarország Ethnographiája 293 l.
[5] Vagyis csak a *XIII. század* folyamán. (Az oláhok története l. 233).
[6] U. ott I. 239. l.
[7] Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? Budapest, 1883. a 3. lapon.

magyarokról: *mindig egyeredetű rokon népnek* ismerte és tartotta őket, le egészen krónikáink idejéig.

A magyaroknak a hunokkal való rokonságát, illetőleg e két népnek eredeti azonosságát kétféleképpen be lehet bizonyítani a világtörténelemből; először azzal, ha a maga valóságában megismerjük a *hún* népség eredetét; másodszor azzal, ha megmutatjuk, hogy a X. és XI. századi nyugot-európai barátoknál ebben a tekintetben sokkal hitelesebb bizánczi görög irók [1] szintén hunoknak ismerték a magyarokat a VI. századtól fogva egészen a XII. századig, vagyis 700 esztendőn keresztül.

A Duna-Tisza mellékét elfoglaló magyarokat az akkori európai írók *ungri*, *ungari*, vagy *hungari*-nak nevezik s attól fogva mind e mai napig az összes európai nemzetek ugyanezen a néven, illetve ennek a névnek az egyes nyelvek különböző sajátságai szerint idomult alakjain[2] ismernek bennünket. — Már előbb is, a *IX. században*, mikor még Atelkuzuban laktak, ezen a néven említik őket: Georgius Monachus *(ungroi)*, Hinkmar *(ungri)*, Regino *(hungari)* és Nesztor orosz krónikás *(ugri)*. — A mint aztán innen visszafelé megyünk régibb időre, a nyelv törvényeinek megfelelőleg ennek a névnek is teljesebb alakjával találkozunk. A IX. század elejére és a *VIII. századra* vonatkozólag Livanius Philosophus és utána a ravennai névtelen geographus arról tudósítanak bennünket, hogy a Pontus és Maeotis fölött, a Don és Dneper közt elterülő föld neve *Onogoria*. Ez a terület pedig azonos Konstantinus császárnak *Lebediájá*-val, hol éppen abban az időben a *magyarok* (turkok) laktak; miből világossá lesz előttünk, hogy ennek az *Onogoria* helynévnek alapja az *onogor* népnév, mely ismét nem egyéb, mint a későbbi *ungur, ungar* nevezet, s az Onogoria = Ungaria, Hungaria.[3] — *VII. században* a Maeotison tul, a Kubán folyó mellékén ismeri Theophanes bizánczi iró az *unoguro*-kat, mint a bolgár-kuturgur-unogur szövetséges államnak egyik népét s mint egyúttal a Kaukázus fölött lakó szabirok szomszédait.[4] — Ugyanezen a területen lakott már a *VI. században* is, az V. század közepétől fogva, az *onogur*, illetve *unnugur*, vagy *hunugur* nép Agathias, Theophylactus Simocatta és Jordanes tanusága szerint.[5] — Az *V. századbeli* Priscus Rhetor említi őket legelőször, *onogur* néven, ebben a hazájukban, hova az ő

[1] Hogy miért hitelesebbek, megmagyaráztam »A magyarok eredete, őshazája és vándorlása« cz. dolgozatomban: Századok, 1896. évf. 679—680. l.
[2] L. erre nézve idézett dolgozatomat a Századok 1896. évf. 787. l.
[3] L. »A magyarok eredete, őshazája és vándorlása« cz. dolgozatomat Századok 1896. évf. 796—797. l.
[4] Id. dolgozatomban, Századok, 1896. évf. 794—795. Továbbá v. ö. Koskinen György finn történetiró munkájával: Nyelvtudományi Közlemények 1865. évf. IV. köt. 251.
[5] Századok, 1896., 789—792 l.

előadása szerint a Kaspitenger északi részéről, a Volga és Ural folyók közéről költöztek 457 tájban.[1]

Az *onogur,* vagy *unugur* népnek azonossága a IX. századbeli *ungri*-k, vagy *ungari*-kkal szemmel látható dolog; mert a Volga mellékéről egészen Pannoniág lépésről-lépésre tudjuk őket kisérni s a nélkül, hogy az V. század közepétől fogva a X. századig az időrendben megszakítást találnánk.

Hogy az *onogur,* vagy *unugur* nép mikor költözött a *Volga és Ural folyók közére,* nem tudjuk megmondani; azt azonban a legrégibb török históriai emlékek, t. i. az ujgur krónikák és a velök egyező sínai évkönyvek nyomán határozottan tudjuk, hogy ez a nép — melyet az ujgur krónikák is *onugur, unugur*nak neveznek — a keresztyén időszámítás I. századának utolsó évtizedétől kezdve az *Irtis* felső folyásának mellékén, vagy a sinai annalisok szerint a Balkhas-tótul az Aral-tóig terjedő *Yuepan* tartományban, szóval a *mai kirgiz pusztaságon* lakott.[2] Ide arról a földről költözött, mely az Altai, Karakorum, Thien-San és Tangnu-Óla hegyek között terül el, *legrégibb hazája* pedig az Orkhon, Tula és Szelenga folyók melléke volt. Ezen a területen laktak hajdan a török nemzetiségű *ujgur*ok, vagy *ugur*ok, kiket az ezeknek történeti följegyzéseivel meglepően egyező sínai évkönyvek *hungnu,* vagy *hunnu* és *hún* néven neveztek.[3] Idő jártával két ágra szakadtak, melyeket hazai krónikáik *on-ujgur,* vagy *on-ugur (un-ugur)* és *tokuz-ujgur,* vagy *tokuz-ugur*-nak neveznek. Az I. század utolsó tizedében, t. i. *Kr. u. 91 tájban* — az ujgur krónikák és a sínai évkönyvek összhangzó tudósitása szerint — a sínaiak megverték őket s ennek következtében és ekkor költözött ki az egyik ágazatuk, még pedig az *on-ugur, un-ugur* ág, nyugot felé, a felső Irtis mellékére, illetve Yue-pan tartományba, azaz a mai kirgiz pusztaságra.[4]

Ettől az időtől fogva a sínaiak nem beszélnek többé a *hungnu, hunnu, hún* népről, sem az ujgur krónikák az *onugur*ok, vagy *unugur*okról; mert mind a ketten elvesztik őket szem elől; — hanem a helyett a nyugoti, t. i. görög irók kezdenek emlegetni a II. és III. században egy, kelet felől érkezett új népet az Ural folyó mellékén és a Kaspitenger fölött, később a Meotis táján is *khúnoi* (Marinus Tyrius és Ptolemaeus), vagy *unnoi*

[1] Századok, 1896., 787—789. l.

[2] L. idézett dolgozatomat Századok 1896. évf. 900—901 lapokon; továbbá Tomaschek Vilmos: Centralasiatische Studien. Wien 1877. I. 91—94. Tomaschek szerint a sínai évkönyvekben előforduló *Yuë-pan* helynév nem egyéb, mint a török *jaban* »désert, plaine vaste et non cultivée«.

[3] L. ezt tűzetesen bebizonyítva a Századok 1896. évf. 896—898. lapjain. Az ott mondottakhoz megjegyzem még azt az egyezést is, hogy a hogyan a sínai annalisták leírják a *hunnuk* harczmodorát, az a leirás annyira egyezik Ammianus Marcellinus leirásával a *hunok*ról, mintha egyik a másiktól vette volna. (Neumann Károly: Die Völker des südl. Russlands. Leipzig 1847. 29. l.)

[4] Századok 1896. évf. 900—901.

(Dionysius P.) néven.[1] Nem sokára, a III. és IV. században, az örményírók is kezdenek beszélni a *hun* népről, mint olyanról, mely a Kaukazustól északra, a Kaspitenger és Maeotis között lakik s mely attól fogva majd szövetségesük, majd pedig ellenségük az örményeknek. Az örmények közül[2] a III. század végén s a IV-iknek elején élt Agathangelosz említi legkorábbi időből a *hun*okat, a kik a *227.* esztendőben, később pedig Tiridates király idejében (286—341) szövetségeseik voltak az örményeknek a persák ellen; a 320. évből pedig Khorenei Mózes beszél róluk.

A történeteknek szépen egymásra következő sorrendjéből tehát, s azon körülményből, hogy *a keleti források* (ujgur krónikák és sínai évkönyvek) *tudósításait felváltják és megszakítás nélkül folytatják a nyugati kútfők* (a görög és örmény irók), egészen világosan kitűnik, hogy az a nép, melyet a II. századtól fogva az egykorú görög és örmény irók *khún*, *unn* és *hun* néven ismernek az Ural folyó s alsó Volga mellékén, majd a Kaukázus fölött elterülő pusztaságon, voltaképpen nem más, mint az a török nemzetiségű *on-ujgur,* vagy *on-ugur, un-ugur* nép, mely az I. század végén az Altai hegység mögül költözött az Irtis mellékére s onnan lassanként előbb-előbb az Ural folyó és Kaspitenger északi része felé. A világtörténelem (mely *különböző nemzeteknek egymással egyező s egymás tudósításait kiegészítő* történeti kútfőiből áll) kétségtelenné teszi nemcsak azt, hogy a *II. század eleje* előtt nem volt *khún* vagy *hun,* illetőleg *ugur* népség az Ural és Volga folyók vidékén, hanem azt is, hogy *hun,* illetve *ugur* (ujgur) nevű nép az *I. század vége* előtt csakis az Altai hegységen túl keletre lakott. Másrészt arról sem tud semmit a világtörténelem, hogy abban az időtájban egynél több olyan *hun* (khún, hunnu) nép létezett volna, a melynek eredeti, nemzeti neve *ugur* (ujgur) volt. Mindezekből históriailag bizonyos, hogy az európai nemzetek az *ugur* (ujgur) népnek *on-ugur*, vagy *un-ugur* ágát ismerték és emlegették *khun, hun* és *unn* néven a II. századtól fogva.

Ennek, a Volga vidékére költözött *on-ugur* népnek *három törzse* játszott fontosabb szerepet Európa történetében különböző időkben. Annak a törzsnek jelölésére, mely 375-ben kerekedett föl az alsó Volga mellől s az alánokon és góthokon keresztültörve birodalmat alapított a Duna-Tisza mellékén, az európaiak állandóan megtartották a keletiektől hallott *khun, hun* nevet. De egy másik törzsükkel mindjárt akkor, hogy megjelent Európa keleti határán, közvetlen érintkezésbe léptek a görögök (457 tájban) s ezért kezdettől fogva a követeiktől hallott nemzeti nevükön, az

[1] L. ugyanott 901., 902 és 904. lapokon.
[2] L. idézve *Lukácsy* Kristóf: A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei. Kolozsvár 1870 a 105—106. lapokon és az eredeti örmény szövegeket a 47, 48, 49. jegyzetben.

onogur (on-ugur, un-ugur) néven emlegetik őket.[1] Ugy szintén a harmadik törzsükről, az *uar* és *khún* nemzetségről *(= avarok)* is tudják a bizáncziak, hogy az alsó Volga mellett lakó *ogor* (= ugur) népből szakadtak ki; mert mindjárt első föllépésük alkalmával érintkezésbe léptek a görögökkel követségük révén.[2]

Ez a *hun* népségnek eredete a világtörténelem szerint s mint látjuk, ennek körében bennfoglaltatik a *magyarok* őseinek eredete is.

A világtörténelemben való járatlanság volna azt hinni, hogy *375*-ben az *egész*, ú. n. *hun* népség nyugotra költözött a Duna-Tisza vidékére s hogy nem maradt ott, a Kaukázustól északra, a Kaspitenger és Maeotis között elterülő pusztaságon, valószínüleg a nagyobb része. Hiszen az *on-ogur*ok (= unugur, ungar), majd később az *ugur*okból kiszakadt *uar*ok és *khun*ok (= avarok) még csak azután lesznek ismerősek a görögök előtt s csak azután indulnak el nyugot felé szintén a Volga alsó folyása mellől.

Másrészt pedig az örmény írók a *375 utáni időkből* is folytonosan emlegetnek a Kaukazustól északra lakó *hun*okat, a kik tűzzel-vassal pusztítva beütnek Armeniába, vagy az örményekkel szövetkezve Persiába. Igy említi őket a 381—384. évek közt Bizánczi Faustus és Meszrob,[3] a 432. évből az egykorú Elizeus és Farbetzi Lázár.[4] A *hun*ok a *464* utáni évek valamelyikében szintén beütöttek Armeniába egészen Arczakh tartományáig, mely alkalommal vértanú-halált szenvedett Athanaz, Szent Izsák tanítványa és egy előkelő nő.[5] Az örmény íróknak ez utóbbi tudósítása bizonyosan arra az eseményre vonatkozik, melyet Priscus Rhetor a *467.* évről jegyzett föl, azt mondván, hogy az akatírok, szaragurok s a többi szomszéd népek ebben az évben háborúval valának elfoglalva Persiában; mert tudvalevő, hogy Armenia *428*-tól fogva Persia felsőbbsége alatt állt és persa helytartók kormányozták.[6] — Továbbá a VI. század közepén Prokopius is azt írja egy helyen, hogy a Kaukázustól északra a Maeotisig laknak ama népek, melyeket *hun* néven szoktak összefoglalni; más helyen pedig azt mondja, hogy ugyanott laknak a *hun szabir*ok és *más hun* törzsek. Szintígy Theophylactus Simocatta az avarok föllépése alkalmával, 558-ban, unnugurokat, szabírokat »és más *hunn* népeket ismer a Kaukázus fölött.[7]

Ezek a jó értesüléseken alapuló tudósítások kétségbevonhatatlanul bizonyítják, hogy az a nép, mely a 375. évben nyu-

[1] L. idézett dolgozatomat Századok 1896. évf. 787—788, 902 és 910.
[2] Ugyanott 902—903.
[3] Lukácsy Kr. id. m. 110.
[4] Lukácsy Kr. 108, 112, 113.
[5] History of Armenia, by Father Michael *Chamich*. Translated by Johannes *Avdall*. Calcutta 1827. I. köt. 281.
[6] Századok 1896. évf. 790 és 794.
[7] Századok 1896. évf. 789.

gotra költözött és Atila korában érte el hatalma tetőpontját, csak egyik ága volt az Altai hegység mögül jött *hun*, illetőleg *on-ugur* népnek s hogy annak másik fele még jó ideig megmaradt a Maeotis és alsó Volga közén, sőt Atila hunjainak maradványai éppen azért költöztek vissza a Pontus fölé és a Maeotis környékére (mint Jordanis mondja: »ad proprias sedes«), mert azon a tájon laktak régebben elhagyott törzsrokonaik. Csakis ezen a földön s a testvér népekből lehetett egy második, bár kisebbszerü *hun* államot alapitaniok a *Dulo* nemzetségből való fejedelmeknek, t. i. a *bolgár-kuturgur-unogur* szövetséges államot.[1]

A hun-magyar rokonságnak másik nemü bizonyítéka pedig az a tény, hogy a görög irók a magyarokat — mióta ezek a Kubán folyó vidékére s a Maeotis mellékére költöztek s aztán attól fogva állandó összeköttetésben voltak a bizáncziakkal — mindig *hun*oknak (unnoi) tartották, egészen a XII. századig s az *onogur, unugur, ungur* népet egyszersmind *unnoi* (= hunni)-nak is nevezik; sőt vannak X, XI. és XII. századbeli, *latin* nyelvű nyugot-európai kútfők, melyek szintén egy értelemben használják az *ungar* és *hun* neveket.

A VI. századbeli *Agathias*nál ezt a kifejezést olvashatjuk a VI. sz. elejére, vagy az V. sz. végére vonatkoztatva: »az *onogur* nevű *unn*ok«. A VII. század elején író *Theophylactus* S. az 558. évből *hunn* népeknek mondja az *unugur*okat és szomszédaikat, a szabírokat.[2] *Theophanes* (írt 813-ban) a magyarokat majd *unogur*oknak nevezi, azt mondván róluk, hogy: *hunn*ok; majd *unogundur*-nak (a VII. századból); majd egyszerűen csak *hun*nak (unnoi, az 528. évből, Muagernek fejedelemmé választása alkalmából). A mennyiben a VI. századi *Prokopius* azt írja, hogy a *hun*oknak nevezett népek a Kaukázus fölött laknak és *lakhelyeik a Maeotisig* terjednek: világos, hogy ő itt a *hun* néven az *unugur*okat is érti, minthogy ezek az ő idejében — a többi görög írók szerint — éppen a Kubán és Maeotis mellékén laktak. A IX. század első felében *Georgius Monachus,* Szent István korában pedig *Leo Grammaticus* a magyarokat felváltva *turkoi, ungroi* és *unnoi* (= hunni) néven emlegetik. A XI. század második felében élt *Kedrenosz,* a régibb időre vonatkozólag, azt írja, hogy az *unugur*ok: *hunn* nép (unnoi). Végre az is köztudomású dolog, hogy *Kinnamosz* János (XII. század) és *Niketasz Khoniatész* (írt 1218-ban) szintén *unnoi*-nak nevezik a magyarokat, — még pedig abban a korban, mikor a magyar királyok és bizánczi császárok összeházasodtak s másféle összeköttetések is álltak fenn Magyarország és Bizáncz között!

[1] Ugyanott 793—795. — A *bolgár*ok és *kuturgur*ok *hun* voltát l. bebizonyítva a Századok 1896. évf. 793. lapján. Továbbá Menandernél ezt olvassuk: »Kutrigurok, kik hunnoknak is neveztetnek« (idézve Thierrynél: Attila és fiai tört. II. 175).

[2] Századok 1896. évf. 789. lapon.

A mi a nyúgot európai, latin nyelvű kútfőket illeti, az *Auctarium Cremifanense*-ben ez olvasható a 900. évre vonatkozólag: »*huni*, qui et *Ungari* nuncupantur«. A XI. sz. első feléből való *Chronicon Eberspergense* 935-ről szintén ezt írja: »Huni, qui et Ungri«. Az ugyanezen korból való *Chronicon Mediani monasterii* a 917. évből egyszerüen *hun*oknak nevezi a magyarokat. A *Vita Bennonis Episcopi Osnabrugensis* szerint III. Henrik császár 1051-ben »contra *Hunnos*« inditott háborút (Pertz XIV. 63). Továbbá a *Monachi Sazavensis continuatio Cosmae* II. Géza királyunkat rex Hunnorum, Magyarországot pedig terra Hunnorum-nak mondja. Végre *Viterbói Gottfried*nél 1185-ben ezt olvashatjuk: »Ungari etiam Huni sunt appellati«.[1]

Ez a hat történelmi kútfő éppen úgy a Pertz-féle »Monumenta Germaniae Historica« cz. gyűjteményben van kiadva, mint ama föntebb említett tíz évkönyv, de ezeket Hunfalvy Pál jónak látta észre nem venni![2]

Akármit mond tehát a német történeti iskolának legelszántabb bajnoka, Roesler Róbert és ennek hűséges tolmácsa, Hunfalvy Pál, — *a világtörténelem tanúsága szerint közös eredet kapcsolja össze a hunokat és magyarokat.* Hunfalvy Pálnak a tekintélye ebben a kérdésben semmit sem ér; mert ő csupán 10 darab, s csak X. XI. századbeli latin nyelvű évkönyvre támaszkodik és *teljesen ignorálja azokat a részint egykorú, részint közelkorú s minden tekintetben sokkal illetékesebb sinai, ujgur és görög kútfőket, melyek a keresztyén időszámítás I. századától fogva a XII. századig, vagyis 1200 esztendőn keresztül azonos eredetű népnek hirdetik a magyarokat Attila hunjaival.*

[1] L. ezek közül ötöt idézve Petz Gedeonnál: A magyar húnmonda. Budapest 1885. 84. l.

[2] Hunfalvy — mint láttuk — 1876-ban azt hirdette, hogy a magyarokat csupán a német monda tartá hunoknak. De *1880*-ban »A székelyek« cz. munkájában elismeri, hogy a X., XI. és XII. századokban a germán és új-latin nemzetek s a bizánczi irók, szóval »egész Europa« hunoknak tartja vala a magyarokat (71—72. l.). Azonban ezt a tényt ilyenféle elmagyarázással igyekszik megfosztani történelmi értékétől: A magyarok éppen úgy pusztították Európát, mint a hunok. »Mi vala természetesebb annál, hogy azon kornak *ijedt* népei és író papjai hunoknak tartsák az ungrokat, vagy magyarokat? *Egy országból*, Scythiából valók a hunok, az avarok, az ungrok: egy és azonos fajtájú népek tehát mind« (u. o.). Itt Hunfalvy megint *hamis okoskodással* él; mert olyan gondolatot *csúsztatott be* az okoskodásba, melynek ott semmi helye sincs. *Ráfogott* a X., XI. és XII. századbeli írókra olyan valamit, a mit *azok nem mondanak* s eme ráfogás alapján veti el a hun-magyar rokonságot. Ugyan melyik az a régi iró, a melyik *így* indokolja és magyarázza meg a magyaroknak *hun* nevét? Egyik sem! Ha tehát ezt egy sem mondja, sem Hunfalvynak, sem másnak nincs joga belemagyarázni. Az *1890.* évben már maga is belátta, hogy ez alaptalan okoskodás, melyen könnyen rajta veszthet; tehát a Századokban a magyar krónikákról írott dolgozatában és az Oláhok történetében inkább ismét eltagadja, hogy a német mondán kivül más forrás valaha hunoknak tartotta volna a magyarokat. Ámde a mit a régiek egyszer megirtak, az létezik, ha tetszik nekünk, ha nem s azzal nekünk számolnunk kell, nem pedig ignorálnunk!

Egyébiránt azt a 10, nyugot-európai annalist csak *hamis okoskodás* használhatja fel a hun-magyar rokonság ellen. Mert azok egy szóval sem mondják azt, hogy a magyarok *nem hun* eredetűek, csak az *ungri, ungari,* vagy *hungari* név említése alkalmával nem teszik oda ezt is: »qui etiam Hunni«, mint a többi annálisok. Azzal, a mi megvan valamely kútfőben, lehet valamit bizonyítani, de a nem létezővel senki sem bizonyíthat semmit.

A ki tehát erősen föl nem tette magában, hogy semmi áron sem fog hinni a világtörténelem tanításának, kénytelen lesz meggyőződni róla, hogy a hun-magyar rokonság nem a német mondákból, illetve a Nibelungénekből átvett agyrém, vagy Hunfalvy szavaival szólva »esztelenség« és »szellemi betegség,« hanem a magyar nemzet *valósággal* rokona a hun népnek, mert egy eredetű vele a leghitelesebb történeti kútfők tanúsága szerint. Igy állván a dolog, méltán föltehetjük ezt a két kérdést:

1. Ha a hun-magyar rokonság nem a *valóságon* alapulna és sem Ázsiában, sem Európában senki sem tartotta volna hun eredetűeknek a magyarokat, csak éppen a németeknek alaptalan mende-mondája (melyből keletkezett a Nibelungének): lehetséges volna-e, hogy ebben a rokonságban hitt és hisz egy egész nemzet annyi századok óta? Erre még akkor is *nem*mel kellene felelnünk ha a hun-magyar rokonság csakugyan ki volna fejezve a német mondában és a Nibelungénekben; annál biztosabban felelhetünk hát *nem*mel, mivel azokban egy árva szó sem árulja el ezt a rokonságot. Sőt voltaképpen úgy áll a dolog, hogy a keleti és nyugoti egykorú írók — ama 10, latin nyelvü évkönyv kivételével — mindnyájan tudtak a hunok és magyarok rokonságáról, *csak éppen a német monda nem tudott.* Mert hiszen azt olvassuk a »Klage« cz. költeményben, hogy Pilgrim püspök *Magyarországba* is elküldte embereit följegyezni a *hunokról itt élő mondákat,* — s íme az a német monda, mely a Nibelungénekben fenmaradt, tud ugyan egyet s mást a hunok dolgairól, de arról semmit sem, hogy a magyarok közös eredetűek volnának a hunokkal! Hát nem *egészen megfordítva* látja Hunfalvy Pál a dolgokat, mikor azt mondja, hogy a hun-magyar rokonságról a történelem nem, *csak éppen a német monda* tudott? Holott erről, mint látjuk, még a *magyarországi németek* mondája sem tud!

2. Ha már a hun-magyar rokonság a *valóságon* alapszik: lehetséges volna-e, hogy ennek tudása ne maradt volna fenn a magyaroknál? Erre ismét csak azt kell felelnünk, hogy lehetetlen volna. — Mert mely időponttól számítsuk azt az állapotot, mikor a közvetlen tudomás kezd *emlékezetté* válni? Talán a *IV. század* második felétől, mikor a *hun*ok nyugotra költöztek, az *on-ugurok* (= ungarok) pedig ott maradtak a Volga-Ural közén? Igaz, hogy ettől az időtől körülbelűl 700 esztendő mult el a legelső magyar krónika szerkesztéseig (400-tól 1100-ig), a mi nagyon hosszu idő,

de még sem olyan hosszú, hogy az emlékezet fonalának okvetetlenül meg kellett volna szakadnia. Hiszen az oszmánoknál 700 esztendeig nem pusztán az az emlékezés maradt fenn, hogy ők hajdan az *oguz* nemzettestből szakadtak ki, hanem egész históriás énekek is éltek náluk, melyek még a középázsiai harczokról szóltak s melyeket 1526-ban a mohácsi csata előtt való estén is énekeltek kobzok kiséretében.[1]

Ámde ha hallgatunk a történelem tanítására, nem lehet ettől az időtől számítanunk a hunokkal való rokonság tudomásának emlékezetté válását; mert ***a magyarok ősei*** — a kik az V. sz. közepéig a Volga és Ural folyók közén laktak — ***szakadatlanúl közvetlen érintkezésben voltak úgy Atila hunjaival, mint a többi, keleten maradt hun törzsekkel.*** Ugyanis a leghitelesebb tanutól, Priscus Rhetortól, ugy tudjuk, hogy *Atila,* uralomra jutása után 448-ig maga alá vetette a Scythiában lakó törzseket, majd a hun faju *akatir*okat is, kik ebben az időben az alsó Volga s a Kaspi-tenger északnyugoti részénél laktak és fejedelmökké legidősebb fiát, Ellákot, tette. Azután eme működési középpontból viselt háborút több ízben az ázsiai Scythiában (Tanaistól keletre, a Kaukazus fölött) lakó népek ellen.[2] Ugyancsak Priscustól tudjuk azt is, hogy Atila ura volt *egész* Scythiának; hogy Persia és Media elfoglalására is gondolt, még pedig azért, mert Scythiából *igen rövid úton* oda juthatott volna, mivel a hunok *végső törzsei* nem messze estek Mediától, csak egy nagy hegységen (= Kaukázus) kellett volna átkelni[3] Végre arról is Priscustól értesülünk, hogy a magyarok ősei, az *onogur*ok, vagy *unugur*ok, abban az időben éppen ezen a földön, az akatírok szomszédságában, a Volgán túl laktak, — minélfogva nem igaz az, hogy — mint Hunfalvy hirdeti — a magyarok legelőször Pannóniában, a német térítő papoktól hallottak valamit Atiláról és a hunokról; mert hallaniok kellett róla, ha előbb nem, akkor, midőn ez 448-ban meghóditotta szomszédaikat, az akatírokat, s talán ő velök, az onugurokkal is, elismertette felsőbbségét!

Továbbá Atila halála után, 457 tájban, az *onogur*ok a Kubán folyó mellékére költöztek, hol a görög és örmény irók tanuskodása szerint a többi, keleten maradt *hun* népségek és Atila hunjainak visszatért maradványai szomszédságában, sőt társaságában laktak. — Majd a VI. század közepén ők is meghódoltak törzsrokonaiknak, a Volga mellékén lakó *ugur* népségből kiszakadt *uar* és *khun* nemzetségnek, mely népet a kortársak *avarok*nak is, de *leggyakrabban* szintén *hunok*nak neveztek. — Ezután pedig a VII. század közepéig egy és ugyanazon szövetséges államban éltek *Atila népének maradványaival* a Dulo nemzetségből szár-

[1] L. Századok 1896. évf. 779. és Török Történetirók II. köt. 159.

[2] Thierry Amadé: Attila történelme. Ford. Szabó Károly. Pest 1865. I. 48—50.

[3] Thierry I. 95—96.

mázó fejedelmek kormányzása alatt. Ha a *bolgár — kuturgur — unogur* szövetség felbomlásával megszakadt volna a *hun* népségekkel való összeköttetés, már körülbelől csak *400 esztendő* esett volna közbe a legelső magyar krónika szerkesztéseig, a mi már nem olyan nagyon hosszú idő. — De a magyarok ekkor, vagy ezután nem sokára a Maeotis és Pontus fölé (Lebediába, majd Atelkuzuba) kerültek, hol az egykoru görög írók egészen a VII. század második feléig emlegetik a *kuturgur, uturgur* és *bolgár* nevű *hun* népségeket. Ezek közűl a bolgárok 679-ben átkeltek a Dunán s a mai Bulgáriát alapították. A kuturgur és uturgur hunokat pedig talán elnyelte a föld, mikorra a magyarok Lebediába kerültek? Ezeknek *elköltözéséről mitsem tud* a történelem, minélfogva minden valószinűség a mellett szól, hogy meghódoltak a magyaroknak és összeolvadtak velök. — Végre mikor a magyarok bejöttek a mai Magyarországba, ennek területén még *több helyen* találtak *avarok*at, vagyis *ugur* eredetű *hun*okat. Mert a frankok győzedelme után nem csupán azok az avarok maradtak életben, a kiket Nagy Károly 805-ben Sabaria és Carnuntum közé (vagyis a mai Sopron, Moson és alsó Pozsony megyék területére) telepített,[1] és az avarokat nem II. Jenő pápa levele említi utoljára 826-ban;[2] — hanem még nagyobb számban laktak Pannónia más részében, továbbá a Tiszán túl,[3] a régi Daciában, vagy Gepidiában is; és említik őket az egykorú írók még a *850. év.* körűl,[4] sőt a *871.* évből is,[5] tehát ugy szólván egészen a magyarok beköltözéseig.[6] Az avarok fenmaradására vonatkozó eme történelmi adatok pedig annál hitelesebbek; mert Konstantinus császárnál is azt olvassuk (De admin. imp. 30. fej.), hogy még az ő idejében (*950* körül) is éltek *avarok* Horvátországban, mint a

[1] Thierry: Attila tört. II. 374—375.

[2] Ugyanott II. 377.

[3] Eginhard ugyanis ezt irja a 796. évre vonatkozólag: »Pipinus Hunnis (=avarok) *trans Tizam* fluvium fugatis.« Idézve Thierrynél II. 354.

[4] Ravennai Guidonál, ki a IX. század közepén irt, ezt olvassuk: »Dacia prima et secunda, quae et *Gepidia* appellatur, ubi modo *Uni,* qui et *Avari* inhabitant.«

[5] A *871.* évben Salzburgban irott »Conversio Bogoariorum et Carantanorum« cz. munkában ezt találjuk Pannoniára vonatkozólag: »Eos (avares), qui obediebant fidei . . . . . tributarios fecerunt regum et terram, quam possident residui ad huc pro tributo regis obtinent usque in hodiernum diem. Tunc vero sclavi post Hunnos inde expulsos venientes coeperunt istis partibus Danubii diversas regiones habitare.« (Pertz kiad. XI. köt. 7. lap).

[6] Timon Sámuel (Imago antiquae Hungariae. Cassoviae 1733, a 340. l.) ezt írja: »*Lazius* ex vetusto codice *anno 1000* scripto depromit, Radfridum fuisse Fabianensem et Vigenensem Praesulem summo Pontifice Leone V. eoque tempore *Hunnoavares* tertio a Christiana religione descivisse seque Ungarorum suae originis populorum superstitione infecisse. Praefuit autem Leo V. Ecclesiae anno *907.*« — Ugyancsak ő irja ezt is (319. l.): »Joannes *Aventinus* (XV. század) refert (Annales Bojorum, lib. 4) Ugros, sua lingva Magaros . . . . . Daciam ultra Tibiscum amnem invasisse, *Avaros* atque *Hunnos* excidisse, delevisse. Avarorum atque Hunnorum nomen in Európa tunc interiisse.«

horvátok alattvalói s könnyen meg lehetett őket különböztetni a horvátoktól.

Látnivaló, hogy a magyarok ősei voltaképpen eleitől fogva szakadatlanul összeköttetésben álltak törzsrokonaikkal, a többi *hun* népségekkel s ha időnként elváltak is tőlük, később ismét összekerültek és egyesültek velök (mint Attila hunjainak maradványaival a Maeotisnál s az avarokkal Pannóniában); — minélfogva *a hunokkal való rokonságnak, illetőleg közös eredetnek közvetlen tudomása voltaképpen soha sem vált emlékezetté,* vagy legfölebb már itt, a honfoglalás és a keresztyén vallás fölvétele után. Az volna aztán a valóságos csoda, ha ennek az ezer éves multnak, *ezer éves együttélésnek* emléke nem maradt volna fenn a honfoglalástól az első magyar krónika szerkesztéseig!

Én nem látom azt, hogy a *történelem* ellene mondana a hun-magyar rokonságnak (mint Roesler és Hunfalvy hirdeti), sem azt, hogy »esztelenség« azt hinni, mintha eme rokonságban való hit hazai szóhagyományon alapulna; ellenkezőleg azt látom, hogy a világtörténelemnek minden adata éppen mellette szól ennek a rokonságnak s azt is látom, hogy hogyan maradt fenn és miért kellett okvetetlenül fenmaradni e rokonság tudatának a magyar népben. A rejtély tehát nem itt, nem ebben a dologban van, hanem abban, hogy hogyan állíthatott és írhatott huzamosabb időn keresztül a *valósággal homlokegyenest ellenkezőt* olyan ember, a ki a »történelem *szentségét*« emlegeti és *bűnös*nek mondja azt, a ki vét ellene?[1]

Nem én mondom s nem is más valaki mondja, hanem — ha a minden egyes időpontra nézve legilletékesebb régi irók tudósításait tanulmányozzuk — maga a történet folyása mutatja meg még a homályosan látónak is, hogy valamint a magyarok rokonsága, illetve közös eredete Atila hunjaival: *történeti valóság,* ugy ennek a rokonságnak tudása és a benne való hit: valósággal apáról fiúra szállott, szájról szájra maradt *nemzeti hagyomány.* Éppen ez indította krónikásainkat arra, hogy a nemzeti hagyomány készletén kivül (melyet azonban tudákos elfogultságukban nem birtak eléggé megbecsülni) felhasználják ama *külföldi kutfőket,* melyek a hunok történeteit tárgyalják, valamint a *pannóniai német mondákat* is, melyekből szintén vettek föl egyet s mást.

Megmutattam már föntebb, hogy a magyarok őseinek, az *onugur*oknak, okvetetlenül ismerniök kellett a nagy hun fejedelmet, *Atilát,* ha talán nem is ugy, mint saját fejedelmüket, de legalább ugy, mint a velök szomszédos akatiroknak (= kazarok) urát. A hun fejedelem neve a hunoknál s természetesen a régi magyaroknál is, *Etele*-nek hangzott, mit nemcsak Thúróczi, Oláh Miklós és Ritius[2]

[1] Hunfalvy Pál: Az oláhok története. Budapest 1894. I. köt. Jegyzetek XXII. lapon.

[2] Thuroczi János krónikája I. rész. 13. fejezet: »Attyla, qui *Hungarico*

bizonyítanak, hanem az 1286., 1329., 1331., 1332. és 1333. évekből fenmaradt oklevelek is, melyekben még találkozunk a régi *Etel, Etele, Ethele* névvel.[1] Ezért van az, hogy Kézai Attila, vagy Athyla helyett mindig *Ethela* alakot ír; s ezért van különösen az, hogy a Krépes-Krónika és Pozsonyi Kr. az *első* kijövetel elbeszélése alkalmával (midőn a nemzeti hagyomány alapján beszél) *Ethele,* illetve *Ethela* vezért ismernek, ellenben már Pannóniában (mikor külföldi források után beszélnek) ugyanezt *Atyla,* vagy *Athila* rex néven emlegetik. Az a körülmény, hogy a Volga mellől elinduló *Etele* a krónikásnál egyszerre átváltozik Pannóniában *Attilá*vá, tudtommal még senkinek sem tűnt fel; pedig igen fontos dolog, mert *Etele* a nemzeti hagyományé, *Attila* pedig a külföldi krónikáké. A Volga vidékén még ismerte *Etel*ét az ott lakó onugur nép, de a távoli Pannóniában szereplő *Attilá*ról már csak idegen könyvekből értesült a későbbi nemzedék.

Ez a név minden valószinűség szerint azonos, vagy legalább összefügg a török eredetű *Etil, Itil* szóval, a mely általában nagy folyót jelent; mely a történelemben előfordul mint a Volga, Oxus, Don, Dneszter és Dneper neve[2] s mely a régi magyar nyelvben *Ethyl* (Anonymus), *Etul* (Kézai, Képes és Budai Kr.) és *Etel* (Dubniczi Kr.) alaku volt. A két név összefüggését bizonyítják a következők. 1. Valamint a görög irók a hun fejedelmet *Ἀττήλας* vagy *Ἀτήλας*-nak nevezik, éppen ugy a Volgát Zemarkhosz *Ἀττίλας*, Konstantinus császár pedig *Ἀτήλ* néven ismeri. 2. Tud a történelem egy *Jajk* nevű kipcsaki khánról,[3] a mely név köztudomás szerint egyszersmind az *Ural* folyónak török neve. 3. Abulgázi említ a hajdan korból egy *Tengiz* nevű török khánt, mely név törökül »tengert« jelent. 4. A Jeniszeibe ömlő Abakan folyó mellékén lakó *szagaj* törököknek Radloff textusai közt található mondái emlegetnek egy *Talaj* nevű fejedelmet, a mely szó különben a szagajok nyelvén szintén »tengert« jelent. 5. A török *Akus* személynév[4] szintén nem egyéb, mint a tör. *akïs*, vagy *akus* közfőnév, melynek értelme: »folyás, folyó.« 6. Ide kell még számitanunk azt a körülményt is, hogy Sejkh Szulejmánnak középázsiai török szótára (a Lugat-i-csagataj, 5. lapon) alhangu *Atïl*

idiomate Ethele dictus est.« — Nicolai Olahi Hungaria et Atila (Vindobonae, 1763, 105. l.): »Atila *hungarice* Ethele dictus« . . . . Ritius (De rebus ung. I. 383.) pedig: »Attila, quem Hungarici gentiliter Ethele vocant.«

[1] *Etele,* filius Johannis, possessor Sari vocatae, 1286-ból (Árpádkori Új okmánytár XII. 448). *Ethele* de Corthol, 1329-ből (Anjoukori okmánytár II. 401.) Az 1331. és 1332. évekből I. Jerney: Magyar Nyelvkincsek. *Ethele,* pater Martini, 1333-ból (Codex Dipl. VIII. 3: 711.) Végre: Gregorius, dictus *Etila,* 1395-ből. (Cod. Dipl. X. 8: 379).

[2] L. erre nézve Századok 1896. évf. 802. l.

[3] Egy nogaji-tatár nyelven irott krónikából: Klaproth, Voyage au mont Caucase. Paris 1823 I. köt. 181.

[4] Egy török vitéz neve 1220 ból (Journal Asiatique, 1849. évf. XIV. k. 449. l.) és egy szibériai tör. fejedelemé (Vámbéry: A török faj, 172. l.)

alakjában is ismeri a Volga nevét, s ezt irták át a régi görög irók *Ἀτήλας* alakkal.[1]

Kutatásunk végeredménye tehát az, hogy igazuk van krónikáinknak, mikor a magyarokat közös eredetüeknek tartják *Atila hunjai*val s mikor azt mondják, hogy a IV. század második felében a hun népségnek csak egyik része költözött Pannóniába (melynek maradványai azután visszatértek künn maradt rokonaikhoz), a másik része pedig sokkal későbben Álmos, vagy Árpád vezetése alatt. Azért van igazuk, mert *olyan szájhagyományt örökitettek meg, melyet tökéletesen igazol a világtörténelem.*

THÚRY JÓZSEF.

[1] Hunfalvy Pál nem fogadta el az *Atila, Etele* névnek a tör. *Etil, Etel*-ből való származtatását, még pedig ilyen indokolással: »A nép-psychologiai tapasztalás szerint tengert, folyót, tavat személyesített ugyan a phantasia; minden mythologia teli van azzal. De hogy *személyt tengernek, folyónak, tó-nak nevezett volna a phantasia: én legalább nem tudom.*« (Ethnographia. Szerk. Réthy L. 1890. évf. 246. l.) A föntebbi hat pontban bebizonyitottam, hogy voltak történeti személyek, a kiknek a neve »folyó«, vagy »tenger« jelentésü vala, sőt azonos egy bizonyos folyó nevével, mint pl. *Jajk* kháné.

MOLIÈRE L'AVARE-JÁNAK ELSŐ MAGYAROSÍTÓI.

Az Anselm álnév alatt tartózkodó Don Alburci Tamás nápolyi történetéből, *Simai Kristóf* kegyes oskolai pap, hazai tárgyú vígjátékot csinált ily czímen: *Zsugori, telhetetlen fösvény ember*, »ama híres Frantzia költő, Molière után.«[1] Míg a történeti háttér nem tartozik Molière-nél a cselekmény lényegéhez, s mégis több dolgot valószínűvé tesz: addig Simai erőlteti a helyzet olyatén megalakulását, aminőre nála a mesének szüksége van.

A vígjátéki mese előtt 14 évvel Don Alburci a nejével és gyermekeivel elmenekült a nápolyi zavargásokat követő üldözések elől. Menekülésük közben tengeri zivatar lepi meg hajójukat. Hajótörést szenvednek, mely nemcsak családi boldogságukat teszi tönkre, hanem annyifelé hányja szét a családot, hogy a Gondviselés különös, kiváló kegyére van szükség, hogy a háromféle irányban szétszórt családtagok még egyszer találkozhassanak az életben, főleg miután egyik sem tud a másikának megmeneküléséről. Don Alburci Tamás még a legszerencsésebb valamennyiök közül, mert nemcsak életét, de vagyonát is megmenti.

Az igaz, hogy Nápolyba nem térhet többé vissza, mert megjelenésével életét koczkáztatja, azért máskép keres módot ottlévő birtoka eladására, a mi sikerül is neki, bár egy kissé különösnek fog föltünni, hogy birtokát nem vették el mint olyanét, ki a forradalom részese volt. De úgy látszik, hogy a szegény Don Alburci sok kellemetlenséget szerezne még egy Molièrenek is, ezért kell, bár a legkalandosabb utakon-módokon, vagyonát a természeti erők és a politikai élet forradalmából megmentenie. Az ekként szerencsésen szárazra került Don Alburci 16 évig keresi a családját, végre beléfáradva a kutatásba, letelepszik reménytelenül s uj név alatt uj boldogságot keres. De éppen ez a boldogság-keresés fia vetélytársává teszi, a mi aztán a mult titkának földerítésére vezet. Ugyanis fia, a 7 éves Valér, 16 évvel előbb az övéénél nem kevésbbé kalandos történeteken esett át. Egy spanyol hajó megmenti őt is meg a vele volt cselédet is a hajótörésből. A hajó kapitánya meg-

[1] A Magyar Játék-Szin. Első Esztendő. Első kötet Pesten, nyom. Trattner Mátyás betüivel 1792. 89—230 l.

kedveli, fölneveli fiaként s fegyverforgatásra tanítja meg. Ekkor tudja meg Valér (Molière nem mondja meg: miként?), hogy atyja él. Elindul tehát keresésére s habár apját nem találja is meg azonnal, alkalmat lel, hogy a szép és fiatal Elizát a vizbe fulladástól, a saját élete koczkáztatásával megmentse. Feledi szüleit, hazáját és szerelemmel ifjú szivében Eliza apja szolgálatába áll, hogy ezen a kerülőn szerezzen érdemeket az apánál, a saját rangja, születése és élettörténete körülményeinek eltitkolása mellett. Igy a szerencsés véletlen ugyanoda viszi őt, ahol az apa Eliza leánya számára éppen a jó öreg, de gazdag Anselm-Don Alburcit szemelte ki férjül, és így apa és fiu, nem tudva, a valót nem is sejtve, vetélykedő társakká válnak.

Don Alburci nejének és leányának a sorsa, egy cseppet sem mondható kevésbbé kalandosnak az apa- és fiuénál. Ők is megmenekülnek a hajótörésből, de életüket szabadságuk árán kell megváltaniok. Kalózok ragadják őket el s csak tizévi rabszolgaság után lehetnek, egy közelebbről meg nem magyarázott »szerencsés véletlen« (heureuse fortune) révén szabadokká. Ők eljutnak Nápolyba, de sajnos, birtokukat már eladták[1] s Alburci felől még hirt se kapnak. Innen aztán Genovába mennek az anyai örökség hulladékának megmentésére, hol azonban a rokonok embertelen igaztalansága menekülésre kényszeríti őket, mire ők is Párisba kerülnek, hol a sok baj az anyát a kórágyhoz szegzi s már azon a ponton van, hogy leányát (biztosítandó jövője érdekéből) feláldozza a gazdagság oltárán: oda dobja a vén Harpagon sovárgó karjai közé.

Ebből a regényes olasz-franczia történetből Simai a következő magyar mesét csinálta. Nála az esemény határozott időponthoz fűződik s »Első Leopold Császárnak (!) uralkodása idejében« esik meg. Nápolyból, »Pest vármegyei község Némedi« lesz, melyet a »Pártütők« feldúlnak; Alburci Tamásból fejedelméhez hű nemes ember válik Gyolts István néven, a ki, miután »nagyon tört vala az Ellenség« rá, feleségével, gyermekeivel, »drágább holmié«-vel Esztergom felé fut, midőn fölszaporodott társaival az erdőben »nyugodalomra való helyet keresve magának« »egy csoport Pártosokra akad.« Egymaga, »minthogy nagyon bátor szívvel birt«, többet lekonczól közűlök, az életben maradtakat pedig »az erdőnek szalasztotta.« Fia Korlát (Valér) a nagy riadalom alkalmával az erdőbe menekül, hol eltéved, s nem tud többé szüleihez visszatalálni. A Molière spanyol kapitánya mintájára »egy jószívű, jámbor ember« veszi magához s elviszi »Pata-házára«, fiává fogadja s addig akarja nevelni »még ki tanulhatná az Attyának hollétét.« De az »érdemes férfiú« hat év mulva meghal, vagyonát felosztják maguk között

[1] Kazinczy Gábor hibásan fordítja ezt a kifejezést »où nous trouvâmes tout notre bien vendu« ekképen: »hol minden birtokunkat *elkobozva* leltük« (Molière vígjátékai. II. kötet. Budapest 1881. kiad. 139. l.) hiszen Anselm mondja, hogy maga talált módot annak *eladására;* »et ayant su trouver moyen d'y faite *vendre* ce que j'avais« . . . .

törvényes örökösei s »Korlátnak is ki-telt a zsoldja.« Korlát most megindul a bizonytalanság utján, de egy kereskedő (»egy jószívű magyar«) Rév-Komáromba utasítja, hol szerinte valószínűleg czélt fog érni. Utközben neki is kalandja esik. Lentsés nevű gazdag embernek (»kit mi — mondja Simai — telhetetlen fösvénysége miatt Zsugorinak nevezünk«) Kristina nevű leányát, Komárom és Áts közt, »egynehány fajtalan kóborlóknak körmei közül tsaknem életének vesztével« kiragadja. Ő is belé szeret a leányzóba, de hogy biztosan czélt érjen, »kultsárnak« szegődik el Lentséshez. Simai végül egész naivul ezt jegyzi meg: »Ez eddig Hagyományból«. »A többi merő költemény«.

Valér-Korlát sorsáénál az Alburci nejének és leányának sorsa, jobban egyezik a Molière meséjével, azzal a különbséggel, hogy az ő kis társaságukat »a gonosz Pártütők vagy idegeny kézre, vagy végső pusztulásra juttatták.« A rokonok vesztükre is törnének »ha láb alól előbb nem állanának.«

Az öreg Némedi Gyolts István esete 16 helyett 7 évvel ezelőtt történt meg és viszont Korlát, 7 év helyett, akkor »mint egy« 10 éves lehetett. Maga Gyolts István is hasztalanul keresi az Esztergom melletti erdőben eltévedt feleségét és leányát. »Valamerre fordultam — mondja — mindenütt tsak holt híreteket hallottam« és már maga is elhitte »hogy valamint más nevezetes Famíliákat, ugy titeket is egyre gyilkóltak és halálra űztek a Pártütők.«

A fiu esete igazolására Molièrenél, az apa rubintos pecsétgyűrűje és az anya agát-karperecze szolgál, miket Valér a spanyol kapitánytól kap, Simainál csupán az atyának »metszett gyűrűje« fordul elő, nemesi czímerrel ellátva, melyet Gyolts István akkor vont a fia ujjára, midőn a Dunán átevezvén, »nehogy ketté törné a Kormány«, levont a saját ujjáról.

A Rév-Komáromban való találkozás ténye Simainál éppen ugy a véletlen műve, mint Molièrenél a párizsi, sőt tán azt lehetne mondani, hogy amaz kevésbbé valószínűtlen mint emez, anélkül természetesen, hogy akár az egyiknek, akár a másiknak elhihetőségét komoly megvitatás tárgyává akarnók tenni.

Láthatjuk a fölhozottakból, hogy mennyiben magyarosítja Simai Molièret. A molièrei háttér annyira nem függ össze szervezetileg a fő mesével, hogy annak megváltoztatása alig módosít a lényegen. A nápolyi zavargás, a tengeri zivatar, a kalózok esete kétségtelenül nagyobb szabásúvá teszik a hátteret s a főmese környezetének előkelő színezetet kölcsönöznek, míg Simainál ez kisszerűvé törpül, s hamisságát nyilvánvalóbbá teszi, midőn pl. hazánkban király helyett csak »Leopold Tsászárt« említ és határozottan nem jellemzett »Pártütőket« kever a dologba, a kik igazán véve inkább martalóczok, fosztogatók, gyujtogatók, a női erényt veszélyeztetők, mint pártütők abban az értelemben, a mint szokásba jött pártot ütni Lipót király ellen, törvénytelenségei miatt.

Molièrenél a történeti háttér képzeletbeli, Simainál meg van hamisítva. Molière személyeinek kalandjai beleillenek az ő regényességet szerető korába, midőn Nápoly talaja mindíg izzott, a kalózok valóságban garázdálkodtak a Földközi tengeren és egy hajótörés (a hajók rossz szerkezete miatt) nem is tartozott a ritkaságok közé. Ily viszonyok közepette egy család szétzüllése könnyen megtörténhetett, bár viszont összetalálkozása is valószínűtlenebb. Simainál ellenben a családtagok elszakadása az, a mi kevésbbé valószínű. Ezért, mintha érezte volna, hogy Esztergom és Komárom közt mégis csak könnyebben találják meg az emberek egymást, mint ha Páris és Nápoly távolsága forog szóban, Alburci-Gyolts István bolyongását 16 év helyett csak 7-re teszi, s ott javít valamit a különbözeten, midőn Korlát-Valért 7 helyett 10 évesnek mondja az eltűnés pillanatában.

Mi azt hisszük, hogy Simai nem szándékosan cselekszik, midőn Lipótban csak a »Tsászárt« szerepelteti s a »kurucz-labancz« világ katonáiban csupán »Pártütőket« lát. Inkább fölületességnek, mint szándékosságnak, vagy éppen hazafiatlanságnak mondható. Tanári pályáján a történelemmel soha behatóbban nem foglalkozván, kifejezéseinek nem is akar valami nagy fontosságot tulajdonítani. Neki — a lehetetlen tengeri vihar helyett — valami zavargás-félére volt szüksége, hogy Gyolts I. és családja elszakadását, magyarosított meséjében, valószínűvé tegye. Lipót kora erre a legalkalmasabbnak látszott. De viszont, ha akár a Thököly Imre, akár a II. Rákóczy Ferencz fölkelése igaz indítékait és mellékkörülményeit hozza kapcsolatba a főmesével — midőn vagyonelkobzás stb. bőven fordult elő — nemcsak magyaros és igazi történeti hátteret ad meséjének, de alkalmat nyer a labanczkodás csúfságai mellett a kuruczvilág gavallérosan katonás vonásainak kitüntetésére is. Lehet, hogy a censura szabályai tartották kötve a kezét. Bárhogy álljon a dolog, az ő alkotta háttér mindenképen hamis marad s egy cseppet sem teszi nemzetibb színűvé a L'Avare magyarosított cselekményét.

Simainál a magyarosítás tehát inkább csak a nevekre szorítkozik, mint a lényegesb dolgokra. Mennyi rész jut ebben a nemtudásra vagy az akadályozó külső körülményekre, ma már el nem dönthető. De viszont, ha irodalmi magasb értéke nincs is a Simai magyarosításának, alkalmi becsét kétségbe éppen nem vonhatjuk, mert az bizonyos, hogy az akkori magyar világ előtt Lentsés-Zsugori érthetőbb volt mint Harpagon; Butzkó, mint Brindavoine; Kullants, mint Merluche; Lopadi mint La Flèche; Némedi mint Anselm-Alburci Tamás, egy oly korban, midőn először kezdték emlegetni »ama híres Frantzia Költő Molièret.« Simai, korának akart szolgálni, első sorban a magyar szinpad érdekeire gondolt s irodalmi magasb szempontok nem lebegtek lelki szemei előtt. Ez magyarázza Zsugorija jelentőségét a kilenczvenes évek elejétől vagy három évtizeden át, s ez a körülmény magyarázza meg

további sorsát és értékét azon tul, a magyar irodalom történetében. Az ő kisebb körü tehetsége nagyon beillett a kezdetlegesség ama korába, mint szorgalmas, jóravaló munkásé, ki minden különösebb ambitio nélkül maga jelölte ki magának azt a teret, a melyen a leghasznosabb szolgálatokat tehette hazájának. Nem tört el nem érhető czélok felé, ezért a maga szűk körében többet használt mint sok más, ki »erején fölül mert« s egyik érdeket sem tudta kellőleg szolgálni.

De lássuk közelebbről, hogyan alakította át lényegesb részeiben a mesét. Külső szerkezet dolgában nincs nagy eltérés Molière és Simai közt. Az I. felv.-ban két jelenetet von össze: az 5—6-at (nála 6.) és 9—10-et (nála 8). A II. felv.-ban csak egy összevonást találunk, hol a 3—3 jel.-ből nála a 2. jelenet lesz. A III. felv.-ban az 1—5 jelenetből egyet csinál; az elsőt; a 11—12 jel. nála a 7-ik és a 14—15-ből a 9-ik lesz. (Simainál sajtóhiba a XI. jel. IX. helyett a 182. lap.)[1] Kihagyás helyett tehát csak összevon. A IV-ben azonban már rövidít is pl. a 4—5. jelenetet teljesen kihagyja, ugy hogy a Kleant és az atyja közti jelenet után rögtön a La Flèche-Lopadi jelenete következik. Jakab mester mókája Kleanttal és Harpagonnal; Kleant és Harpagon párbeszéde, ha nem is mellőzhetetlen elemei a vígjátéknak, amaz fölöttébb mulattató és előkészíti az 5-ik jelenetet, mely jellemző az apa és fiu konok elhatározására. Kihagyható ugyan a cselekmény megértése megnehezítése nélkül, de viszont nélkülözhetetlen jellegzetesség dolgában. Az utolsó felvonás Simainál szintén mint Molièrenél 6 jelenetből áll.

A tartalmat tekintve, a fordítást szabadnak mondhatjuk. Nem lehetetlen, hogy Simai francziából fordított, hisz barátja Révay Miklós bevallása szerint értett francziául, de határozottabb bizonyítékok fölmerüléseig legyen szabad a dologban kételkednünk, mert pl. ez az egy mondat nagy valószínűséggel utal a német forrásra: Oly személy után . . . . épen-nem *szaggatok*« (216. l.) (Sich um eine Person *reissen!* »Pedig a francziában ez áll »et de rien pretendre à un coeur qui se serait donné«). Nincs ok arra sem, hogy miért módosítsa a *magyar* átdolgozó Molièrenek ezt az érdekes helyét: »un lit de quatre pieds à bandes de *point de Hongrie*« . . . . ekképen »Egy hatlábu, nagy fedeles ágy, mellynek superláttyai hímmel varrott olaj színű atlatzbol vannak« (134. l.), holott a többi tárgy fölsorolásánál, az eredetitől sokban eltérőleg, előttünk jobban ismert tárgyakat számol elő. Általánvéve a II. felv. I. jelenete tele van, az eredetiben nem is létező, toldalékokkal. Nála pl. 8%-ról, Molièrenél 25%-ról van szó; nála 6 ezer forintról, Molièrenél 15000 francról. Ha nem képzelünk is kész fordítást előtte, de a sok szabadság azt sejteti, hogy vagy nem értette az eredetinek több helyét, vagy hivatottnak vélte magát a

[1] Adataim teljesen igazolják a Háhn Adolf adatait. Egyet. Phil. Közlöny XIV. évf. 786. lap.

»híres Frantzia Költő« némely helyének kijavítására. Az eltérés a franczia szövegtől különben sehol sem oly nagy mint az V-ik felvonásban, mely egészen más tartalmu Molièrenél mint Simainál. Ezt azonban még értjük, mert ha Simai magyar viszonyokat alkalmaz a nápolyiak-francziák helyébe, természetszerűleg következik az is, hogy a család sorsa történetének elmondásánál teljességgel nem ragaszkodhatik Molière szövegéhez. Meg is cselekszi ugyannyira, hogy ez az V. felvonás csaknem egészen a Simaié, vagy, a mint ő mondja »a hagyományé«, pedig éppen erre volna helyesebb alkalmazni azt a másik kifejezését, hogy »merő Költemény.«

Simai a Fösvénynyel egyidőben készíti el Gyapai Mártont, amazt a L'Avare, ezt a Sganarelle ou le cocu imaginaire nyomán. Mind a kettő magyarosítás s tán nem minden ok nélkül az, mert tán nem mondhatja, hogy eredetiből készült — azt meg, hogy németből fordította, restelli mondani, a mint pl. Kazinczy éppen nem mondja, hogy Hamletjét *nem angolból* fordítja. Igy Simainál a magyarosítás is annyit jelenthet, hogy az eredetiből nem tud fordítani, a német szöveg fordítását meg nem akarja bevallani. Zsugorit Molière után készítettnek mondja, ami határozottan nem jelent fordítást, hanem inkább átdolgozást. Egy Molière vígjáték fordítása a franczia nyelv oly alapos tudását föltételezi, hogy szinte érthetetlen, hogy, ha Simai ezzel a tudással birt, többé soha semmi egyebet ne fordítson francziából és parlagon hevertesse egy oly nyelv tudását, mely korában igen nagy hasznára válhatik, drámairodalmunknak és színészetünknek, de meg a saját irodalmi dicsőségének is. Ha nem vonható is kétségbe a Révay föntebb idézett állítása, azt hisszük mégis, hogy e tudás nem állott a Molière teljes megértéséhez okvetlenül megkívántató színvonalon, mert ha igen, akkor Simai nem állapodik meg a L'Avarenál s Sganarellenél, hanem megpróbálkozik a Molière muzsája értékesebb alkotásaival is. A tudásnak éppen abban áll legfőbb gyönyörűsége, hogy nem marad meg a kezdet legkezdetén, mert éppen a bemélyedés élvezete az, mely a munkakedvet növeli, az igazi munkakedv pedig csupán a legnagyobb föladatok megoldásánál érzi azt a boldogító kielégíttetést, mely a fáradtság egyetlen s legigazabb jutalma.

Simai minden valószínűség szerint valami átdolgozás nyomán készíti Zsugoriját s így, miután gyönyöre nem volt mély és igazi, hamar kielégítést talált a kezdetnél. Fölhagyott a további munkával, mielőtt a költői lélek egész odaadásával belémerült volna egy Molière-vígjáték költői és drámai szépségeinek élvezetébe. Simai nem volt költői lélek, ezért nem tudta megbecsülni Molièret s mert nem volt az, lehetetlennek tartjuk, hogy műveit megértette az eredeti szövegben és éppen ezért nem érzett vágyat műremekeinek élvezésére s nem kapott kedvet azok lefordítására.[1]

[1] Lázárnak, és az ő nyomán Hahnnak azon állitását (Egyet. Phil. Közl. X k. 498 és XII. k. 782), hogy Simainak 1792-ben megjelent darabja »először

Sajnos, hogy a L'Avare második magyarosítóját sem számíthatjuk költői lelkű műfordítóink közé. Éppen 30 évre a Simai Zsugorija után jelent meg a ***Döbrentei Gábor*** Fösvénye, nyomtatva Bécsben, kiadva Kassán Wigand Ottó által. Ez a 30 év jelenti a Simai fordításának legfényesebb időkörét, de hogy még ezután se tünt le a műsorral, jele, hogy ez uj fordítást nem találták annyira jónak, hogy siettek volna a cserével. Pedig Döbrentei meglehetős kicsinyléssel beszél elődje fordításáról. Szerinte Simai »oly szabadon járt a Franczia Víg Játék költő lelke körül, hogy ezen fordítás (t. i. a sajátja), ***mely azt híven akarta felfogni***, még eddig talán nem felesleges.« Két megjegyzésünk van ez észrevételre. Először az, hogy Döbrentei határozottan több szabadságot engedett meg Molière »lelke körül« mint Simai; másodszor: a dicsekvőleg emlegetett hiv felfogás, éppen nem mondható annak.

Döbrentei is magyarosít. A Fösvény színhelye nála már nem valami vidéki magyar város, hanem Pest — de a mi nagyon különösnek fog föltünhetni, a magyar cselekmény hátterében mégis a nápolyi események állanak, ugy hogy igazán csodálnunk kell, hogy a nápolyi Don Alburci Tamásból miként válhatott tősgyökeres magyar Solymosi, nem is beszélve a felesége, a leánya meg a fia megmagyarosodásáról! Döbrentei egészen megfeledkezik arról, hogy a család széjjelválásának és ujra való összetalálkozásának

ugyanezen évi febr. 14-én adatott elő Komáromban a gymn. ifjuság által a szegények javára« tévedésnek tartom. A Magyar Hírmondónak ide vágó helye így szól (1792. I. 347—8.) »Nagy Szombat, febr. 28. Egy kis utat tettem volt a napokban, melynek alkalmatosságával hazafiui örömmel teltem el *Komáromban*, midőn az oda való tanuló Iffjuságnak jádzó színjébe vezettettem. Nevelkedett örömöm, midőn szemléltem, melly helyessen s nagy kedvvel jádzák ott a Magyar Játékokat nem tsak a született Magyar Iffjak; hanem még a született Tótok s Németek is. Vóltak ezek között ollyanok is, kik azelőtt egy szót se tudtak magyarul; s a jádzhatásra való vágyódás arra vitte őket, hogy Nemzeti Nyelvünket tanulni kezdették s annyira is mentek benne, hogy kiállhattak a Magyar Jádzók közzé. Néha néha tartatnak Deák Játékok is; de tsak ugyan a Magyar darabok az elsők s gyakrabban is jádzattatnak. Éppen akkor, hogy ott voltam:

Zsugorit vagy az Öreg Fösvényt

jádzottak« . . . stb.

Elősször nem valószínű, hogy Simainak csak 1792-ben nyomtatásban megjelent művét, már ugyanazon év február havában betanulhatták s el is játszathatták. De végre is nem lehetetlen, hogy kéziratból játszottak. Másodszor nyomósabb ok az, hogy S. művének a czíme *Zsugori telhetetlen fösvény ember.* De még tán ez sem zárná ki, hogy S. darabjáról van szó a Magy. Hirm.-ban, ha ugyan végül nem hozhatnók föl azt a tényt, hogy igen is van egy ily czimű iskolai dráma, csakhogy *Fejér Györgytől: Az öreg fösvény Zsugori*, mely 1790-ben jelent meg Pozsonyban és iskolai czélokra készült, nem mint a Simaié, mely azért jelent meg Endrődy Magyar Játékczimében, hogy a magyar színészet érdekeit szolgálja. És ha hozzá veszszük, hogy a Simai darabjában négy női szerep van, amabban egysem, aligha kételkedhetünk abban, hogy 1792. febr. 14-én (?) nem a Simai Zsugoriját adhatták elő a komáromi ifjak.

Nem lesz érdektelen ide jegyeznünk, hogy a Hadi s már nevez. tört. 1791. evi 10 kötete S.-ről szólván megjegyzi: »két uj darabok vagynak *közelébb* nála készen.« Ezek: Gyapai M. és Zsugori.

ténye már Molièrenél is a valószínűség határain csaknem túlnan esik. De Nápoly és Páris közt mégsem akkora a nyelvi távolság mint Nápoly és Pest közt. A mi Molièrenél ***még valahogy*** elhihető, az Döbrenteinél nagyon jogos kétségeket támaszt bennünk. Ez képezi a Döbrentei magyarosításának első, föltűnőbbb ferdeségét. A mi Simainál ügyességre vall, az t. i., hogy nemcsak a cselekmény színterét teszi magyar földre, de az előző eseményeket is ott játszatja el, addig Döbrentei magyar neveket ád személyeinek, sőt magyarokká formálja is őket, de az előző eseményeket Nápolyban, Firenzében, Genovában és Fiumében játszatja le, ezzel csak még inkább növelvén azt a hihetetlenséget, mely Molièrenél is csak a véletlenek színpadiasan szerencsés találkozása mesterkedésével magyarázható ki. Pedig Döbrentei nagyra van az ő magyarosításával. Ő jól tudni látszik, hogy a francziа nyelvet »tökéletesen biró« magyar jobb szeretné, ha franczia neveket láthatna a fordításban, sőt a »csak magyar nyelvet beszélő Magyarra« is kívánatos, hogy az iró úgy álljon előtte a fordításban »mint egy valóságos külföldi példány«. De szerinte még az ily helyes kivánságú magyar is »nem érez-e többet, mikor nemzeti nevűeket hall, nemzeti köntösében? Nem más állást ad-e mintegy önkéntesen maga magának, midőn a pantalont lerúgván, hazai büszke köntöst ölt fel?«

Láthatjuk e kijelentésekből, hogy Döbrenteinél a magyarosítás nem egyéb kelmeiségnél, czafrangnál. A hazai büszke köntös nála az igaz magyarság jelképe. És ő ezen nyilatkozata után mégis azt írja: »minden magyar elnevezések és földünkre áthelyeztetések mellett azon voltam, hogy a Franczia sértetlen maradjon. mert oly Genie mint Molière, ***ha egy két kis tűzés rá is fér*** (!!!), megérdemli, hogy formája össze ne tördeltessék.« Hogy mit ért Döbrentei forma alatt, azt nem is sejtjük. Ha a szerkezeti formát érti — alább látni fogjuk, hogy miként törött az össze az ő kezeitől. Ha azt a cselekménybeli keretet érti, a melyben az esemény lefolyik — látni fogjuk, hogy ezt is miként tördeli el magyarosítása ügyetlenségével. Ugy látszik, Döbrentei, midőn formát mond, ez alatt a lényeget érti, a cselekmény lényegét, melyet csakugyan nem illik összetördelni a fordítónak. Csakhogy, vagy lefordítjuk azt, a mit a költő megírt, és pedig változtatások nélkül és teljesen az eredeti szellemében, vagy, ha eltérünk attól, akkor viszont csak annál siralmasabb törmelékké válik kezünkben a fordítás, minél ügyetlenebbek vagyunk a forma és lényeg közti alapos különbség fölismerésének mesterségében.

Döbrentei aztán így fűzi tovább fejtegetéseit. »Csak azt az ingert akartam neki adni, a mit a Párisi katonatiszt, ha délczeg huszár köntösben beszéll hozzánk, mingyárt az első megpillantásra is a Magyarban közönségesebben gerjeszt, mintha egy ugynevezett toldott lábú kaputos (!) öreg csoszkál elé, mineműkép Harpagonnak francziásan épen figurázni kellene, pedig a nélkül, hogy valami

nemzeti különösség festetnék általa.« A mi érthetőbben annyit akar jelenteni, hogy Harpagon nem jellegzetesen franczia fösvény, tehát magyar fösvény is lehet, és ha azzá tesszük, könnyebben érthetővé válik, miként az a franczia tiszt, a ki huszár ruhát ölt magára, s éppen ezzel a magyarban hazafiui érzést gerjeszt. Döbrentei nem bánja, hogy az a huszár az ő dolmányával, kalpagjával és tarsolyával ugy viselkedik, »hogy mozdulatai, minden fogásai Frantziát mutatnak«. Mindamellett elég ovatos is Döbrentei, hogy így szándékosan nevetségessé ne tegye magát, azért kijelenti, hogy nem akarna ugy járni, mint az a komédiás, a ki 1812-ben Kolosvárott a magyar nézők kedvéért kaput helyett magyar mentét vett föl ugyan, »de a derékon alul, térdig érő nadrág, fehér strimfli és csattos papucs »rendeskedett.«

Csodálatosan zavart észjárásra mutat az az állítása is, hogy az ilyen fajtájú »művészi megkivánás és nemzeti szokás összeütközéseit megegyeztetni, minden más európai nemzetnél könnyebb mint a magyarnál!« Ugy látszik, képzeletben nehézségeket gondol ki, hogy ezzel is mentse -- ügyetlenkedését. Olyan elvet állít föl, a melyet maga hazudtól meg. Magyarosítani akar — a formák megtartásával és széttöri a formát, melynek jelentőségéről fogalma sincs. Harpagon, szerinte, azért lehet Fukarházy, mert mint fösvény nem kizárólag franczia typus, de viszont az olasz-franczia földön történt esemény mégis a magyar tárgyu-személyű mesébe való történet maradhat, és elég, ha a nápolyi Don Alburci rókatorkos mentében jelenik meg és a nevét Solymosira magyarosítja! Ezzel szerinte érthetőbbé válik a magyar közönségnek a jellem és a cselekmény s jogos önérzettel elmondhatja a fordító »hogy a mi fordításunk ***még eddig tán nem felesleges***« a mi magyarán annyit jelent, hogy ***nagyon is szükséges***, mikor Simai annyi szabadsággal fordította a L'Avaret!

Döbrentei indokai közül azonban a legmulatságosabb a legvégső, a melylyel magyarosítása szükségességét támogatja. »A Magyar Játszók és Játszónék közül ritka egyezik azon, hogy a külföldi német vagy franczia neveket jól kimondja s a Fösvényben a sok franczia nevezet sokszori kimondása (!) csak a járatlanságban való kaczagást okozta volna.« Valóban pompás indíték! Kár volna azonban mégis a leglényegtelenebbnek tartanunk. Mi azt hiszszük, hogy ezen a nyiláson át beláthatunk Döbrentei titkos műhelyébe. Ott látjuk őt, nagyobb, hevesebb ambitióval mint tehetséggel, amint nagy dolgot készül véghez vinni. Már Erdélyben elismert protectora a színészeknek és íróknak. Az első nagyobb drámairodalmi pályázat létrehozása egészen megzavarta szereplő vágygyal eltelt lelkét — s most egyszerre első szerepet akar játszani nagy Magyarországban is. Francziául tud egy kicsit, magyarul igen gyengén, de meg akarja lepni az egész magyar íróvilágot Külföldi Játékszínével. Hiszen nemrég nyílt meg Kolosvárt az első állandó magyar színpad (1821. márcz. 21-én) — ennek akar szolgálatokat

tenni. De még ennél is nagyobb tervei vannak. Nagyon megunta a poezist. »Mindég versezzünk-e?« — kérdi. Kívánja, hogy a »prózaikus« írók is mozduljanak meg már egyszer! Ime! ő jó példával jár elő. »Legyenek Prózaikusaink — kiáltja hatalomszavával, — legyenek külön, hogy ne csak költőjinktől, vagy legalább a költés utján elindulttaktól teljenek ki azok is mint többnyire eddig; hanem Prózaikusaink is adjanak több díszt nyelveknek, párosítsanak erőt és lelket kellemmel s némellyike váltsa föl olasz bőbeszédűségét velősebb rövidséggel, úgy vigyázva, hogy e' meg feszesen ne mozogjon«.[1]

Ő tehát két dolgot akar: 1. mintát adni arra, hogy miként magyarosítsuk az idegen színdarabokat, ha közönséges érzést akarunk gerjeszteni; 2. megteremteni a magyar széppróзát egy oly időben, midőn már mindenki megunhatta a sok verselést.

Lássuk, hogyan sikerült ez a vállalkozás az ambitiozus Döbrenteinek: hogyan tette magyaros ízűvé a L'Avaret és minő mintákat adott művében, követendő példányokul a széppróza magyar művelőinek?

Döbrenteinek első sorban komoly aggodalmai voltak — hihetőleg A. W. Schlegel nyomán — Molière moralját és izlését illetőleg. A L'Avare III. felv. 12-ik, IV. felv. 2-ik jeleneteire azt jegyzi meg, hogy ezekben Molière »genieje oly megsikamlást tett,« melyet ő a magyar kiadásból kihagyandónak vélt. Az egyik a gyűrűjelenet, a másik Jakab mester mókázása Kleanttal és Harpagonnal meg Kleant és Harpagon jelenete. Simai csak e két utóbbi jelenetet mellőzte, de nem abból az indokból mint Döbrentei, a ki ugy hiszi, hogy amit Molière »játszva teremtő komikai ere, az ítéletet elnyomva, hevenyében egyszer leirt, azt vagy genialis gondatlanságból hagyta ugy vagy a vastagabb kebelűeknek is kaczagásra indíthatásán járt az esze.« Az ilyen eljárás, amivel tán a fösvénység megutáltatását czélozta és az illetlent pellengérre állítani akarta, mégis csak »más részről az erkölcsiség kényes érzését karczolja«. Az ilyen eljárás, Döbrentei szerint, a fösvényt torzképpé változtatja. Zabos Máté (Jakab mester) »ízetlenül furcsáskodó, kétfelé hajladozása pedig, mind az atyát, mind a fiut bolonddá teszi s az *egész Játéknak bizonyos parasztosságot ad.*«

Döbrentei amint látjuk ekként összetéveszti a jellemekből folyó vonásokat az erkölcstan elveivel s a burlesque módra jellegzetesben csak parasztosságot lát, holott az egyik a dolgok lényegéhez tartozik, a másik meg, mint a harlequinadeok maradványa éppen formailag jellemző a Molière-korabeli vígjátékra. De ha ennyire fontoskodó Döbrentei, miért nem hagyta ki akkor a Valér és Jakab mester jelenetét is (III. felv. 6. jel.), melyet éppen ő tesz parasztossá az által, hogy utasítása szerint Zabos előbb Eleket »taszítja a Játékszín végére«, később meg Elek Zabost »jól meg-

[1] Előszó 14—15. lap.

taszigálja« holott ezekről a finomságokról mitsem tud Molière eredetije.[3] Ime az ellentmondás és zavarosság Döbrentei elveiben. Elveti ezeket a jeleneteket s aztán a jegyzetek közt mégis csak lefordítja (174—285. l.)! De ő még tovább is megy. Midőn Andor (La Flèche) hozza az ellopott kincset, a Döbrenteitől erkölcsösebbekké formált Ferencz és Andor közt ilyen párbeszéd folyik:

Ferencz. Nem elegyedem én abba s parancsolom egyszeribe tedd vissza a helyre.

Andor. Ejnye be különös! Hisz ezzel minden bajból egyszerre kirántja magát.

Ferencz. Nem kell nekem lopott pénz. Tedd vissza mondom.

Andor. Ezt nem hittem volna. (Fukarházy kiáltása hallik a kert felől.) De hogy vinném már vissza, nyakon kapnak. (Megint kiáltás.) Az az öreg Ur, az Urfi maga hányása miatt mingyárt rajta vesztek. (Elfut a ládával.)

Ferencz. Eligazítom én azt. (Más felől elmegyen.)

Az ekként erkölcseiben helyreigazított Ferencznek, ha nem hazudik szemtelenül, el kellene menni az apjához, hogy egy perczig se hagyja kétségben. De hazudik, mert a darab végén a Molière Kleantja az, a ki a kincs visszaadásával csikarja ki apja beleegyezését a házasságba. Hogy mekkora ügyetlenséget követ el ezzel Döbrentei, erről úgy látszik sejtelme sincs.

Nézzük most már a *be nem vallott* helyreigazításokat. Igy Döbrentei még egypár hozzátoldással egészíti ki Fukarházy jellemét (75., 77. l.). Mikor Fruzsina 100 esztendőt igér, azt feleli: »oh be jó volna, ha még addig lehetnék pénzemmel« ... alább hozzáteszi »ugy hát csak még unokájim gyermekeire szállana a pénzem«, a miről Molièrenél említés sincs téve. Éppen ilyen erkölcsös új vonás Döbrenteinél, midőn a fösvény Fruzsinának igéretet tesz. »No hiszen nem bánom hát... Mihelyt időm lesz, mingyárt igérek neked valamit« (87. l.) vagy midőn ezt az utasítást adja Eleknek: »dugj el vagy öt narancsot elölök s küld vissza a kereskedőnek.« (117. l.) Az ő Fukarkázyját még a csúz is bántja (84. l.) sőt a szolgának ezt mondja: »hiszen egy kézzel is megtarthatod a tálat, nekem minden tálaim meg vannak drótozva s nem marad egy is a kezedben.« (90. l.) Pista-La Merluche így finomítja meg (így ferdíti el meg nem értve) ezt a mondást: »que j'ai mon haut-de-chaussès tout troué par derrière, et que on me voit, *réverence parler.*« ... »Az enyimnek még a foltja is kiszakadt, hátúl, s valahányszor lépem (!), a kifityegő posztó szél *annyi alázatos szolgára tátja száját*« ... (90. l.)! Zabos Máté szerint a Fukarházy lovainak »olyan bőjtre korog a hasok(!), *hogy az egész istálló dorombol belé(!)* s ha volna abrakos tarisznyám a csípejekre függeszteném, szeg helyett« .... és ez a Zabos szereti is a lovakat s szellemesen hozzá teszi »osztán felette kemény természet volna eltűrni, mikor a *hozzánk hasonló barom* szenved! (99. l.) Ugyancsak a jókedvű Zabos így jellemzi Valér-Eleket: »Uram, én nem

[3] Molièrenél csak így van: Jaques pousse Valère, és Valère fait reculer.

tudnám eltűrni a hízelkedőt, már ő kéme pedig az. S még osztán teszi magát, mintha ő volna nagyobb úr a háznál. (Csúfolkodva) Sok kenyér fogy el, nem kell annyi bort, fát, gyertyát vesztegetni, mindig ezt nyifogja. Sopánkodik az úr előtt, pedig maga félre lapúl a kamarába s nyalogatja a tejfelt«... aztán szerinte Fukarházyt úgy hívják rendesen: »az a fösvény, gaz, hazug Ámbráhám zsidó« (100., 101., 102. l.), Eleket azzal fenyegeti: »Szemem eleibe ne kerűljön az istállóba, mert úgy a falnak szorítom«... mind oly jellemvonások, melyekről Molière mitsem tud! S hogy Döbrentei mennyivel finomította meg Molièrenek fölhányt, úgynevezett parasztosságait, mennyire enyhítette a fukarság csúf vonásait, ezt a mondottak eléggé megvilágosítják. De tudunk még egyéb példákat is fölhozni. Igy Fruzsina szabadszájúságát a következő uj mondásokkal emeli ki nyomósabban. »Kedvesek ugyan a szőkék, s csiklandják a szívet, de többnyire tyúkszeműek«... majd azt tanácsolja Maris-Mariannenak, ha özvegygyé lesz: »Csak egyet pillantson akkor, amugy mosolyogva s már minden szegeletből tiz ifjú legény is szökik. elé udvarlására, ő maga annak adhatja kezét, a ki az öreg korral eltöltött napjainak terhét leginkább elfelejteti!«... ismét oly dolgok, melyekre Molièrenél nem akadhatunk. Ezek a vonások különben odaillenek a Döbrentei Fruzsinája egyéniségéhez, ki maga mondja magáról: »Nem rézből alkotta az Isten lelkemet.« (107—108. és 120. lap.)

Jellemző a következő változtatás is. A darab végén Ferencz int Andornak, hogy hozza el a ládácskát:

Andor: Egyszeribe itt lesz Uram bátyám. (Fruzsinához) Mingyárt nem lesz szükségünk fortélykodásodra, de azért mégis megkapod a jutalmat.

A zárósorok szerint így kiált föl Fukarházy:

»Ah én még ládácskámat látom újra. (Fut Andorhoz, a ki neki a ládácskát félelmesen nyújtja. Fukarházy sietve ragadja meg, s ölelve előre fut.) Kedves, drágalátos szerelmem.«...

Ezek szerint Ferencz tehát mégis összejátszott Andorral, Fukarházy meg kapzsiságának oly jelét adja, melytől Molière jó ízlése idegenkedett, mert nála Anselmnek: Allons vite.... szavaira csak ezt mondja Harpagon: »Et moi, voir ma chère cassette.«...

Igy fordít és igazít, magyarán így kontárkodik és ront Döbrentei, az a Döbrentei, a ki Simaival szemben alkalmat lel kicsinylőleg szólni egy oly átdolgozásról, mely fogyatkozásai mellett is ügyesebb, magyarosabb a maga egészében mint az övé. Erről közelebbről is meggyőződhetünk, ha részletesebben nézzük, hogy miként akarta magyarrá tenni a nápolyi kalandot és miben állanak jellegzetes magyarosságai, melyekkel keresett érzéseket akar kelteni.

Solymosija a hullámokból nemcsak életét, de nála lévő kincseit is megmenti. Ő elkerüli Nápolyt s így ott maradt fekvőségeit sem adja el, mert Döbrentei nagylelkűsége és kegyelme gazdagnak

hagyja. Aztán, hogy lehető messze essék Nápolytól, Magyarországba költözteti, hol kereskedést kezd, mely »nem kis vagyonhoz juttatja.« Ekkor megelégedvén »az alföldön és felföldön való sok járásokat«, Budán házat vesz s mivel »Magyar közt gazdagodott meg, nem ellene szegezni, hanem mellette csatólni kívánta magát s a nevét is magyarrá változtatá.« Mint láthatjuk Don Alburci, Döbrenteinél iránydrámába illő alakká változik át — követendő például a meg nem magyarosodott kereskedőknek.

Elek-Valér sorsának története a következő módon magyarosodik meg. Őt egy genovai hajó menti meg a hajótörés alkalmával s annak kapitánya a fiaként nevelteti föl. A kapitány közeledni érezvén halálos óráját, még idejekorán gondoskodik fogadott fiáról s így nem marad segítség nélkül, mint a szegény Valér. Genovából aztán Florentziába megy, hogy valami tisztességes hivatalt kapjon. Útjában azonban megtetszenek neki az olasz földön szállásoló magyar huszárok, közébük áll, tisztté lesz, s mint ilyen részt vesz az »utolsó háborúban« (!!!). Itt véletlenségből megtudja, hogy atyja él, búcsút vesz tehát a katonaélettől s apja keresésére indúl. Ekkor esik meg vele az Eliza kalandja. Ő is szolgálatba áll Harpagon-Fukarházyhoz, hűséges szolgáját pedig atyja keresésére küldi, míg maga barátaihoz »minden felé« leveleket ír ebben az ügyben! Nyakatekertebb magyarosítást ennél aligha csinálhatott volna Döbrentei. De két dolgot elért ezzel a geniális leleménynyel: azt, hogy az apát megtette budai háziurnak, a fiút meg pesti szolgának. Most már csak a Dunán kell valahogy átjutniok s misem könnyebb mint hogy az apa meg a fiú rátaláljanak egymásra.

A feleség és leánygyermeke sorsa is nem kevésbbé új és változatos. Ő a leányával az »egybetört (!) hajónak egy darabján lebegtetett el a víz által messze-messze«, mígnem valami »rablóhajó« emberei megszabadítják. Ott maradnak »egy jó darabig« s »midőn osztán« kicseréltettek (! hogy kikkel — elhallgatja), Nápolyba mennek vissza — hol azonban jószágukat már az alatt eladták. Innen (Genova helyett) Velenczébe térnek, hogy valami atyafiuknál meghuzzák magukat. Mikor a pénzük elfogyott, a rokonok »nem igen jó szívvel látták«, erre egy fiumei asszonysággal annak hazájába mennek. »Itt se volt soká mit tenniök«, mire elhagyják az »Olasz földet« (!) s szerencsét hajhászó bujdosás után — Magyarországba jutnak »falura egy Magyar asszonysághoz«, hol igen jól folyt a dolguk. De ez is meghal s igy (természetesen a távolhatás szinpadi törvényei értelmében) Pestre jutnak, hol, a darab kezdetekor már egy év óta, eléggé nyomorúságosan töltik napjaikat.

Milyen hihetetlenül zagyvalékos mese ez a Simai egyszerű történetével szembe állítva. Döbrentei a maga találmányával nemcsak a szétzüllés és megmenekedés, de az összetalálkozás lehetősége körülményeit is oly valószínűtlenekké tette, hogy szinte bámulnunk kell azon, hogy ő ilyen esetlenségekkel akarta a L'Avare

meséjét a magyar közönségnek érthetőbbé tenni. Nagyobb ügyetlenséggel, avatatlanabb kézzel bizonyára senki nálánál jobban össze nem zavarta a Molière darabjának regényes hátterét.

És minő magyar vonatkozásokat sző be a maga meséjébe!! Midőn Harpagon-Fukarházy a fiát korholja pazar ruházkodásáért, a következő párbeszéddel teszi a korholást ékesebbé:

Ferencz: Igaza van Uram Atyámnak.
Fukarházy: Látod? Jobb volna hát kaputot viselni, mint ezt a hosszú dolmányt.
Ferencz: Igen, de én Magyar vagyok.
Fukarházy: Magyar, míg a módi tart. Majd megint egyet kaptok elé. Én csak azt mondom, öltözködj szűken, a mi a czifrából megmarad, a tied, s a pénz soha se jő ki a módiból.
Ferencz: Abban megint igaza van Uram Atyámnak...

Mennyit ér ez a hely *magyaros vonatkozásnak,* bővebben kár volna vitatni.... Ehhez hasonló akar lenni az is, midőn az adóslevél elkészítését »Szolga-Bíró« által akarja foganatosíttatni. (61. lap.) Nem tudom eldönteni, valjon a hazai viszonyokra gondol-e, midőn a kölcsön adó részéről, 8000 forint után »esztendei interesre«, 3840 frtot (!) óhajt — holott Molièrenél csak 25%-ról van szó. (62. l.) Azt azonban csodálom, hogy a fölsorolt bútorok közt, ő is ép úgy, mint Simai, óvatosan lefordítatlanul hagyja azt a kifejezést, mely az ágy díszítéséről szól »à bandes au point de Hongrie.« Egyáltalában a kölcsönnél szereplő tárgyak fölsorolásánál oly önkényesen jár el Döbrentei, hogy inkább abban kételkedünk, hogy az eredeti szöveget jól megértette, mint elhigyjük, hogy itt csak »olyan portékákat említ, melyek közöttünk kelendők.« Még a Herfort és Klárika történetére való hivatkozást, az eperjesi gyolcslepedő, a máramarosi medvebőr s még egy-két dolog említését ilyenekül tekinthetjük — de hogy a diófa-asztal helyett a cseresznyefa-asztal, nálunk »kelendőbb« volt volna, vagy a rozsdás puskák, miket könnyű tisztítani, vagy a köpő-láda, pálinkafőző üst, egy ghitára, »melynek húrjai Cremonaiak voltak«, vagy a »kanapé eleibe való hollandiai szőnyeg«, melyet a moly csak két helyt lyukkasztott keresztül — ebben jogosan kételkedhetünk s alig tarthatjuk egyebeknek, mint olyan hatásra számított szellemességeknek, melyekkel Döbrentei a Molièrei comicumot növelni törekedett! Úgy látszik, ott is magyarosan zamatos akart lenni, (II. felv. 5. jel.), midőn Andor-La Flèchesel azt mondatja Fruzsinának: »Itt az orrom, hasítsd fel, mint a tatár lóét, ha ezt az öreg urat ismered« (73. l.), a mi Molièrenél egészen másként hangzik: »Je suis votre valet, et tu ne connais pas encor le seigneur Harpagon.«...

A Zabos Máté étekrendje tán még a legsikerűltebb magyar vonatkozás az egészben (95—6.), azonban a Fukarházy toldásába már ízléstelenség is vegyűl. (98. l.) Azt hasonlóképen kevésbbé tartom sikerűltnek, hogy Fruzsina az álgrófné vagy álbáróné sze-

repére olyan asszonyt hoz javaslatba, a ki felső magyarországinak adná ki magát (!), a minthogy Döbrentei éppen ezen a helyen nagyon sok szabadságot enged meg az eredeti szöveggel szemben. (122. l.) Fukarházynak az aranyaihoz való vonzalma »körmöczi szerelem« gyanánt szerepel (145) — mennyire jellegzetesen, szintén nem vitatom. Úgy látszik magyarosságot szenveleg Döbrentei midőn »moringról« (78) s jegyruháról beszél nászajándék helyett (52—53) vagy midőn modor helyett — orczát (!) emleget. (125.) Ilyen magyarosan zamatos dolgokként szerepelnek hihetőleg ezek a kifejezések is: »vigyen el a tatár« (66); »forró hideg csapjon az ördögök közé« (87); »nem igen ugranék a Dunába« (106); »hagyj békét tekervénykedéseddel« (119), »ne merjen azon lány körűl sifitelni« (129); »itt sifitel körülöttem« (144.)...

Ilyen eszközökkel akarta Döbrentei Molièret a magyar közönség előtt érthetőbbé tenni — csupa külső czafranggal, mely szinte lerí az eredeti köntösről! S ha összefoglaljuk a mondottakat, a Fösvény második magyarosításának értékét a következőképen körvonalozhatjuk: mint fordítás gyönge, mert gyarló nyelven akarja pótolni a maga fogyatékos képzelő erejével a Molièrei leleményt; mint magyarosítás ügyetlen, mert meséje csak a nevek és a mellékes dolgok révén válik magyarrá és ép ott feledkezik a magyaros vonatkozásokról, a hol minden nagyobb baj nélkül tehetné; mint helyreigazítás a legszerencsétlenebb vállalkozás, mert az eredetinek moráljával nincs megelégedve s parasztossággal is vádolja a L'Avare egy-két helyét — s aztán maga ront igazán nem egy helyütt a moralon s itt-ott olyan vaskosságokat szúr a szövegbe, hogy éppen ő az, a ki parasztossá tesz egyes helyzeteket, kifejezéseket; mint mintája a magyar szépprózának pedig a lehető legnevetségesebb, mert stylusa oly göröngyös, sokszor oly nyakatekert, hogy ma sokkal kevésbbé élvezhető, mint a 30 évvel előbb készült Simai-féle magyarosítás. Avatatlan kézzel nyúlt Molière művéhez, minek következtében fordítása hütlen az eredetihez, magyarossága pedig minden igaz magyaros jelleget nélkülöz. Irodalmi tekintetben ez a modor valóságos veszedelemmé válhatik, ha követőkre talált. Szerencsére nem talált, és ebben látjuk Döbrentei eljárása irodalmi értékének legigazságosabb kritikáját.[1]

Bayer József.

[1] *Könyves Máté* Játékszín Koszorújában (Buda-Pesten, 1834. 146. l.) valamint *Pestmegye Játékszini Könyvtárában* (kézirat) meg van említve a Döbrentei Molière-fordítása, de hasztalan keressük e fordítást a budai, 1833—1837-ig a legelőkelőbbb magyar szinpad műsorán. Tán eléggé támogatja e tény azon állításunkat, hogy a Döbrentei-féle fordítással nem volt nagyra a magyar színészet — pedig hát Döbrentei egy ideig, Fáy Andrással egyetemben, ott volt a budai szintársulat szellemi vezetőségének sorában!

FAZEKAS MIHÁLY.

— Harmadik és befejező közlemény. —

Látni való, mennyit veszít a jóizű paraszttörténet e tündéries machinatióval. Alakjai teljesen elvesztik önállóságukat, cselekvő képességüket; eszközei a velök könnyen játszó tündéri hatalmaknak. A darab végén a harmadik boszú helyett Matyi nagylelkű bocsánata épen a cselekvény szerkezetét rontja meg; a sok tündérkedés s a feleslegesen beszőtt szerelmi történet csak szétszaggatja az amúgy is gyengén componált darabot. Átalakúl Matyi jelleme is kit Balog — hogy restségét valamivel mégis magyarázza — latinul is sejtő félművelt parasztnak fest: »Majd bizony, aki anynyit tud diákul, az eke szarva után kapaszkodjon!« (I. felv. 3. jel.) Erősen átalakúl a stíl is; Fazekas egyszerű magyaros népiessége helyére a Raimund-féle humorizáló stil lép, keresett naivságával, bohóskodó kardalaival. (Mint pl. az utolsó jelenetben Szelidates, az ispán s a kisbiró beszélgetése.)

A darabért különben az egykorú critica sem igen lelkesedett. A *Jelenkor* criticusa mindössze annyit jegyez meg, hogy »a bohózat botrány nélkül mulattatá a közönséget, ennél többet pedig a szinművek e nemétől nem igen kivánhatni«.[1] Két év múlva pláne *Dobrossy István* († 1854, Kölcsey orsz. gy. naplójának kiadója, Scribe, Shakspere fordítója) épen el is itéli: »Lúdas Matyi is egyike azon szerencsétlen daraboknak, melyeken a közönség unatkozni, boszankodni és a szinháztól elidegenülni szokott. Az eredeti Lúdas Matyi a természet nyers, erőteli, magába zárkózott fia, ki mindent tesz; de szerző ennek ellenére egy léha, könnyelmű, félkegyelmű ficzkót pajzánkodtat előttünk, kinek láttára elszomorodunk, s kit a lelkek orron fogva hurczolnak. stb. stb.«[2] A többi is a negyvenes évek kedves polemikus modorában van megirva; megtámad benne szerzőt, dramaturgot tudatlanságukért, féleszűségökért. Igaz, hogy a *Társalkodóban*[3] *Fáncsy Lajos* hasonló módon felel neki: »éretlen ficzkó szemtelen korholási . . . iskolakerülő . . .« jellemzik e

[1] Jelenkor, 1838. 409. l.
[2] Jelenkor, 1840. 357. l.
[3] Társalkodó, 1840. 98. sz. dec. 5.

hangot; siet megvédeni Lúdas Matyit, melyet »egy nem kis tekintetű tudósunk fülem hallatára a paródiák koronájának, classicai paródiának neveze«. Stiljét — elég helytelenűl — Aristophanes s a görög comoediák idézésével védelmezi. Balog darabja voltaképen sem Dobrossy túlzó korholását, sem Fáncsy nagy dicséretét nem érdemli meg. Igaz, a mi jó van benne, az csak Fazekas roncsa; azonban a kezdő magyar bohózat-irodalomban annak idején minden gyengeségei mellett is számot tett, s népies tárgyával új utat jelöl, melyen kevéssel utána már Gaal és Szigligeti nagyobb hatással, több belső értékkel haladnak.

Teljesen Balog szindarabját követi *Tatár Péter* (Medve Imre) feldolgozása is: *„Lúdas Matyi élete és kalandjai, tündéries szép historia"*, mely már harmadik kiadásban tizezrivel terjed a nép között. Természetesen költészetről vagy más ilyesről nem is szólhatunk benne, mindössze az a figyelemre méltó a nyolczvanhat oldalas unalmas feldolgozásban, hogy a szerző talán változatosság okáért vagy helytelenűl alkalmazott Petőfi-tiszteletből *Szilaj Pistá*ból s *János vitéz*ből nagy lelki nyugalommal szórul-szóra átvett valami másfélszáz sort, mindössze annyit változtatva, hogy *Jancsi* vagy *Pista* helyett természetesen *Matyit* ír.[1]

*

Fazekas munkájánál utolsó, de mindenesetre igen fontos szempont, midőn mint democrata irányművet veszszük vizsgálat alá. Irányeszméje magyarázza nagy népszerűségét; ez emeli ki a korabeli irodalomból s kapcsolja össze egész sorával azon művekнek, mik vele együtt egy czélért: a földesurak kegyetlensége ellenében a jobbágyság, a nép szabadságáért, emelkedéséért küzdenek. Lúdas Matyi ily szempontból nem csak mint irodalmi mű, de mint történeti tényező is tekinthető, s ebbéli fontossága bizonyára nem kisebb, mint irodalmi szempontból vett nem csekely értéke. Mit fejez ki kora hangulatából, mennyiben érti meg százada gondolatait, mennyire van előre a democrata eszmék haladásában, hogyan illeszkedik be ezek hazánkbeli fejlődésének folyamatába: e kérdések jelzik e szempont fontosságát s a felelet mutatni fogja Lúdas Matyi értékét ebben a tekintetben is.

Az a törekvés, hogy az elnyomott nép, a nyomorú sorsú jobbágyság helyzetén segítni kell, véres tettekben már a Dózsa lázadás óta, mint irodalomban felmerülő gondolat szintén igen régen jelentkezik a magyar történetben. Először mint *Heltai* egy

[1] Ime a megfelelő helyek: Tatár Péter 1883-i kiadásában 15—16. oldal megfelel Szilaj Pista, 77—78. o.; 31—34. o.: János vitéz, 5—7. l.; 34—35. o.: Szilaj Pista 82—83. oldal Petőfi népies kiadásában, Athenaeum 1890.

Van még Lúdas Matyinak egy rímes átdolgozása is *Csengeri János*-tól (Magyar Mesemondó, 47. sz. Méhner, 1891.), mely szorosan követi Fazekast, de magyaros formája daczára magyarosságban, népiességben, eredetiségben messze mögötte marad. Lásd róla *Kozma Andor* czikkét: Nemzet, 1891. 90. sz.

két meséjének (1566.) leleplezetlen tanúlsága; majd mint az igazságtalanúl elnyomott és megvetett nép cynicus, durva és szintén igazságtalan gúnyja a hatalmasokkal szemben: *Markalf*ban (1577), mint a jogegyenlőség bölcselmi gondolata először *Apáczai Csere János*nál tűnik fel.[1] Tudjuk, hogy Markalf keserű gúnyja jobban hatott, mint a félreismert, üldözött s korán feledett philosoph iró mély gondolata, s a nép századokig csak Markalf keserű s durva humorával tűrte az elnyomatást, s legföljebb a mennyei igazságszolgáltatás vigasztaló gondolatával, s ha alkalma nyílt, annál kegyetlenebb boszúval könnyített magán. Azonban — hogy ily messzire ne menjünk — már a múlt század végén meginduló democrata mozgalmak nem is az Apáczai gondolatából s nem a Markalf-féle hangulatból fakadtak; forrásuk, mint Európaszerte minden democrata gondolaté, a franczia s angol felvilágosító irodalomban keresendő. Midőn iróink a felújulás korában a külföldi s föleg a franczia irodalom felé fordúltak: seregestől nyomúltak feléjök új, merész és nagy gondolatok; a franczia philosophok, regényirók, költők munkái telve eddig nem hallott merész eszmékkel az emberiség rendeltetése, jelen helyzete s jövője felől; szabadelvű s democrata gondolataik öntudatlan s teljes erővel kapják meg magyar olvasóikat, szellemök elragadja, új eszmeviláguk teljesen meghódítja őket. A legnevezetesebb ily munkák hamarosan találnak fordítókra, s az akkor csekélyszámú magyar közönség kezd megösmerkedni az idegenből átplántált s mégis oly igaz gondolatokkal, s a felvilágosúltak, az »aufkläristák« növekvő csoportja lassan-lassan egy új korszakot, egy új Magyarországot készít elő, mit — a mig valóságban nem jött el — utópiákban, ábrándokban képzelnek el, rajzolnak le. Egyelőre ez új gondolatok leginkább a külföldi híres utópiák fordításaival hatolnak a magyar szellembe. Jól esett legalább ábrándozni mások szép s ártatlan ábrándjain, s valahol a fellegek közt, a költészet birodalmában valósítani meg mindazt, mit saját országukban, saját korukban megkisérteni úgy is hasztalan lenne. Igy *Fenelon Telemaque*-ját 1755-ben lefordítja *Haller László*, s 1781-ben másodszor *Zoltán József, Swift Gulliver*jét, melyben az ábrándokat a jelent sujtoló epés gúny pótolja, 1783-ban *Győrfi József, Sintenis Keresztély Fridrik* liberális utópiáját *Hallónak boldog estéjét*, 1788-ban *Gelei József, Barclay János* hires politikai regényét, *Argenist Boér Sándor* s *Fejér Antal* (1792), 1793-ból való *Voltaire Candide*jának egy névtelen fordítása is. Szintily lelkes és rajongó ábrándozással várja a szép jövőt, a democratismus diadalát *Nagyvátai János* eredeti utópiája is: *A XIX. században élt igaz magyar hazafinak örömórái.*

Korántsem szabad azonban ezek democrata irányzatát a mai értelemben venni. E művek egy része még a XVII. századból való, s nagyrészt inkább felvilágosúltak, mint democraták. Argenis,

[1] 1655. Magyar Encyklopaedia. X. r. 27., 28. p.

Telemaque, Gulliver politikai irányzatukban a felvilágosúlt s humanus monarchia s nem a népuralom hívei. Ideáljuk körülbelűl a művelt, philosoph, humánus absolutismus, mely a népet kegyesen vezeti a boldogulás és jólét felé, a nélkül, hogy a népnek önállóságot, függetlenséget adna, mely könnyít a jobbágyság nehéz helyzetén, a nélkül, hogy terhétől teljesen felmentené, s mindég természetesnek sőt szükségképeninek tartja az osztályok rangkülönbségeit. Ha Hallóban a halálbüntetés el van is törűlve, s Argenisben a törvény »mindenekre egyenlő«: mindez csak emberszerető javítás, de nem egyenlőség, s Fenelon a különböző rangokat különböző ruhával akarja elkülöníteni. Olyan irók, kik a parasztsággal rokonszenveznek, mint *Orczy Lőrincz* is (*Beszéd a szegény paraszt néphez,* 1756), a római idyllicusok módjára csupa boldogságot látnak a nép életében, s nem látják, hogy a pór egyszerűsége voltakép keserves szegénység, a boldog középszer: nélkülözés, élete századokon keresztűl tűrt és megszokott robot, látszó elégedettsége: kényszerű közönyösség.

E conservativ állásponton áll, bár egy lépéssel magasabban, maga *Bessenyei* is. Ő már látja a jobbágyság sanyarú helyzetét (mit Mária Terézia is elösmer és javít az úrbéri szabályzattal s a szabad költözési jog megadásával), s alig van munkája, melyben a szegény nép számára még hathatósabb segítséget ne sürgetne, azonban alapjában az ő eszméje is, mint az előzőké: az alkotmányos monarchia, a rendi alkotmány. »Oh boldogok azok, kik igaz királyoktól függhetnek! Jó vezérek alatt mindenféle uralkodás módja jó, rosszak alatt mind rossz,«[1] — mondja *Tarimenes*ben. Ez egyben tér el nagy mesterétől, Voltairetól, kit másban mindenben követ, s ugyanazon praemissák után egészen más következtetéseket von le. Politikai regényében, a máig kiadatlan *Tarimenes utazásá*ban, mit puszta-kovácsi remeteségében ír magának (mert kiadására a censura miatt nem is gondolhat), fejti ki ebbéli nézeteit. Bessenyei, — kiről Csokonai ez időtájban úgy ír, hogy »a dolgok esmerőji nem tudják meghatározni, akkor volt-é nagyobb, mikor Bétsben a betsületnek s a hazafiuságnak közpiatzán tündöklött, vagy most, midőn Bakonyszegen a mi Horizonunk elsetétedését úgy nézi, mint a földünk golyóbissa alá fordúlt, de azért teremteni meg nem szűnő nap«,[2] Bessenyei a magyar nemzet boldogságát népe jóléte s boldogulása nélkül nem tudja elképzelni, de nem tartja viszont megvalósíthatónak s hasznosnak a legegyszerűbb megoldást, a jogegyenlőségét sem. Alkotmányos, felvilágosult monarchia az ő ideálja, mely pártolja, vezeti, boldogítja a szegény népet, s hatalmát, természetes fensőbbségét az alacsonyak védelmére, emelésére fordítja. »A hatalom akkor legerősebb, mikor

[1] A Tóth Zsigmond-féle kézirat bevezetésében s II. k. 51. oldalán.

[2] Csokonai levele Márton Józsefhez. Akad. kézirattár. Magy. ir. lev. 4 r. 155. sz.

legigazabb; akkor legállandóbb, mikor legirgalmasabb. Hiába dicsekszik az uralkodó, ha népe könnyez és fohászkodik. Az uralkodik híven és igazán, kiben országa örvend, és a ki népét érezhető jókkal s nem igéretekkel szereti. Minden emberi társaság törvényes igazságának és boldogságának kútfeje csak egy: a közakarat.« Ime pár jellemző sor gondolkodására. Előtte a zsarnok uralkodó gyűlöletes. »Veszszen el hát minden hatalom, mely a leveretett természetnek véres sebeiben fogamzik és könyhullatásokban virít.« »Micsoda öröme lehet egy oly hatalomnak, mely csak azért parancsol, hogy utáltassék? Valaki különös szerencséjét hazájának közjavától megkülömbözteti: ostora az egeknek s átka a világnak.« Regénye leggyűlöltebb alakjait így jellemzi s beszélteti: »Királyi kötelességének dicsőségét abban keresi, hogy ő élhessen egyedűl torkig való bőségben, szomorú sorsában szüntelen haldokló népét pedig inség emészsze.« »Én azért vagyok gazdag, hogy népem szegény, azért hatalmas, hogy országaim rabok. A gazdagság a népet kevélylyé, a szabadság makacscsá teszi; tedd szegénynyé, rabbá s uralkodj.«

E humanisztikus elvek mellett azonban kivihetetlennek tartja a Voltaire-féle teljes egyenlőséget, s helyesnek, szükségképeninek az osztályok s rangok fennállását. Egy izben elméletileg megengedi ugyan, hogy a teljes egyenlőség: igazság és jogosúlt, azonban »a társaságbéli közboldogság némely igazságokat örökre befedez, mivel azoknak felfedezésekkel önmaga sem állhatna fenn«[1] Míg Voltaire elméletben elösmeri s hangsúlyozza a születési egyenlőséget, ámbár azt »szép, de mesés álomnak«, s az egyenlőtlenséget »sajnos, de legyőzhetetlen bajnak« tartja is: addig Bessenyei igazolhatónak s természetesnek találja a rangkülönbségeket, s az erők különfélesége alapján magyarázza s igazolja. Ennek folytán valóságos büszkeséggel néz a nemes s a »paraszti sokaság« közti különbségre. »Hála a gondviselésnek és kegyelmes uralkodónknak, hogy még mi magyarok mindekkoráig az emberi korban mint földesúri nemzet megmaradtunk. Tudod-é, mért nem élhet országunk gyűlésén a paraszti sokaság személyes vokssal? Azért, hogy nem birtokos, nem földesúr, hanem a nemesi karban élő nemzetnek örökös árendása. A nemesség nem veheti el tőle földjeit, de ő sem teheti soha, hogy attól ne szolgáljon, ne dézmáljon.« E viszonyban a pór helyzete az, hogy »a földműves birtokának örökös árendása, belőle ki nem üzhető és személyére szabad; ügyei nem úriszékek, hanem országos biróságok elé tartoznak«. (III. k. 2. szakasz.) E conservativ alapeszmék keretében Bessenyei mindent megtesz a nép boldogulására. Atyai indulatot a földesúr, gyermeki hűséget kiván a jobbágy részéről. Minden erejével tiltakozik az urak igazságtalan

[1] Az idézetek a Tóth Zsigmond-féle kéziratból sorrend szerint: I. k. 33., 36. l., III. k. 4. l., I. 35. l., II. k. 47—48. l., III. k. 13. l. stb. (Múz. 1016 és 498. sz. Quart-Hung.)

zsarnoksága ellen. Már a Holmiban (1799.) is kikel az elfogúlt úriszékek ellen, s mikor Biharba vonúlva részt vett ennek ülésein: az elnyomott paraszt mindég védőjére talált benne. Bessenyei úgy képzelte a nemesség fensőbbségét a pór felett legméltóbbnak, ha az jótettekben, atyai szelídségben s nem zsarnoki kegyetlenségben nyilatkozik.

Míg Bessenyei, ki 1784-től elvonúlva, pusztakovácsi remeteségében csak gondolatainak s könyveinek él, így gondolkozik: az alatt másokat a kitört franczia forradalom lángja s eszméi lelkesítenek. A szegény jobbágyfiu, *Bacsányi,* mindjárt az első vérengzés után, 1789-ben ki tudja mióta táplált gyűlöletét önti ki »A francziaországi változásokra« irt nyolcz sorban. Szenvedélylyel szól a »rabság kinos kötelében« nyögő nemzetekhez, kiket rabigájuk koporsóba dönt, gyűlölettel a királyokhoz s a nemességhez, »kiknek vérét a természet kéri, hív jobbágyitoknak felszentelt hóhéri, — jertek s hogy sorsotok előre nézzétek, vigyázó szemetek Párisra vessétek«. Bizonyos, hogy e verset Fazekas is olvasta, ha másként nem: Földi és Csokonai utján, kik dolgozótársai voltak a Felső Magyarországi Múzeumnak, melyben az megjelent.[1] A szegény nép sorsa mindinkább érdekli az irókat, nyomorúságuk mind merészebb szavakat ad tollukba, s erre a francziaországi események borzalmasságukban is csak bátorítók. Titokban megalakul a Martinovics-féle összeesküvés is. Tagjai szóval és írásban nagyobb rajongással és lelkesültséggel, mint józan megfontolással terjesztik nemes eszméiket, szép álmaikat az egyenlőségről. *Kármán,* e kor legkitűnőbb prózairója, maga is tagja ez összeesküvésnek, s dramatizált regénytöredékében, a *Fejvesztésé*gben a Hunyadiak korabeli várúr fajtalan zsarnokságában festi a nép szomorú, védetlen sorsát. E mellett sok komoly, többé kevésbbé értékes röpirat foglalkozik az alkotmány s a jobbágyság kérdésével. Mint egy egykorú iró feljegyzi, az ily »könyvetskék zápora Pestet Budát hevennyében elöntötte«. Hogy közülök csak a legnevezetesebbeket említsük: *Batthányi Alajos gróf* latin röpiratában *(Ad amicam aurem,* 4. fasc. 1790.) bár még haboz a királyság s a köztársasági kormányforma közt: Montesquieu szellemében von szoros korlátokat a király visszaélései ellen, kit nem is »isten kegyelméből«, de a népsouverenitas eszméjének megfelelően, a nép akaratából választottnak tart. Magas szempontjából terjeszti elő az ő idejében inkább szép, mint megvalósítható reformeszméit; erősen fakad ki a zsarnok ellen, szánja az elnyomott népet, s félti nemzetét a szükségkép közelgő forradalomtól. »Natura compressionis est illa, ut remoto impedimento res pressa in oculos etiam illius saliat, qui impedimentum removit . . . Tyranni! timete populum, qui nihil, quod perdat, habet, qui absque ulla rerum meliorum exspectatione in

[1] Földi barátja is volt Bacsányinak. Lásd levelét Kazinczyhoz: Váczy kiad. I. 215.

rabiem agitur . . .« Látja a szegény nép nyomorát: »Populus, servitute opressus, certe illachrimari sorti suae debet, dum malis undique conflictatur et calamitatibus excrutiatur. A servo non petitur, ut probus, justus et virtutis amans sit, sed ut videatur esse, licet eidem malum civem esse, dummodo bonum mancipium sit, quod plagis Domini sui dorsum commodat et propria voluntate caret.« Első, a ki a hazai börtönök borzalmaira rámutat, s indítványozza, hogy »nefas sit mortales subterraneis carceribus, ubi tenebrae, squalor, venenatae exhalationes et insecta regnant, mancipare . . . lex esto, ut omnis animadversio contumeliis et saevitia vacet . . .« stb. Laczkovics (Oratio ad proceres, Status regni Hungariae stb.) Rousseau hatása alatt ír a nemesség ellen, Hajnóczy (Dissertatio politica publica, 1791. stb.) a legkiválóbb a három között, sok már ma megvalósult gondolatot pendít meg: a miniszteri felelőség elvét, a modern népképviseleti rendszert, az oktatásügy fejlesztését, a közteherviselést, stb. stb. *Nagyvátai János* már említett utópiájában álmadozik a XIX. századbéli szabad, boldog egyenlőségben elő Magyarországról.

E szép és merész ábrándoknak egyszerre véget vet az összeesküvés felfedezése s elfojtása. 1795. óta évekre elhallgatott minden szabad eszme. A jobbágyság sorsát még jóindulatú érdeklődés is alig kisérte; reformra, változásokra senki sem gondolt. Mikor *Nagy Pál* az 1807-i országgyűlésen érdekökben szót emel, a rendek gúnyosan szakítják félbe: »ne stultiset«. Maga *Kazinczy* is — mint leveleiből kitűnik — legföljebb szánó érdeklődéssel nézi változhatatlan szenvedéseit, s csak a Rádayhoz hasonló kegyes urak dicséretével mutatja rokonszenvét az akkor »portékaszámba menő szegény jobbágy« iránt.[1] E hosszú, évekig tartó némaság, e látszó közöny után *Fazekas* munkája az első, a mely a jobbágyságról szólni mer, s szól nem a lemondó kesergés, nem a panasz hangján, de a humoros külső alatt komolyan figyelmeztetve, szinte fenyegetve az elnyomottak boszújával. E democraticus irányzat megvan már magában a tárgyban is, de hogy ily tárgyat választani a véres végű összeesküvés után merész volt, s a komoly tanúlságot le tudta és le merte vonni: ez adja meg Fazekas munkájának történeti értékét. Már maga a mese, hogy egy parasztfiu valami hatalmas urat elver: democraticus irányzatot ád valamennyi változatának. Már a legrégibb változat, a Roman de Trubert tudós ösmertetője, *Amaury Duval* kiemeli ezt: »La classe moyenne se vengait par des satires, par des sarcasmes, quand ce n'etait pas par des emeutes à main armée, de leurs abus d'autorité, des dures vexations, qu'ils lui faisaint éprouver.«[2] Ezen irányzat feltalálható valamennyi változatában, egész az irodalmilag legértékesebb Mon oncle Benjaminig, mely szinte izzik a köztársasági

[1] Magyar Pantheon. Abafi: Nemz. ktár. 36. 18. l.
[2] Histoire litteraire de la France. Tome XIX. page 735.

szellemtől, a királygyűlölettől. Fazekas nem jutott idáig. Életrajzában kiemeltem, mint alakul philosophiája a franczia philosophok befolyása alatt szabadelvűvé, felvilágosodottá, azonban, mint Bessenyeinél, ha meg van is gondolkodásában a franczia radicalis philosophia minden eleme: kialakulni akadályozza azt nemzete történeti hagyománya, s megmarad körülbelűl azon a conservativ állásponton, mely Bessenyeié: minden tekintetben javítni kiván a jobbágyság sorsán, de nem izgat az osztálykülönbség ellen. Lúdas Matyi éle csak a zsarnok földesúr, s nem általában a nemesség ellen van irányítva; a haladás az előzőkhöz, Bessenyeihez képest azonban az, hogy Lúdas Matyi figyelmeztet, int óva először az elnyomottak igazságos és kegyetlen boszújára. Ez irányzat aufklärista-verseiben kifejezett nézeteivel teljesen megegyezik. Azok felvilágosúlt gondolatai: a szabadság, a vallásegyenlőség, a tudomány rajongó tisztelete, a dézmát s taksapénzt fizető szegény jobbágyon való szánakozás, a háború gyűlölete, s különösen az »Alpesi bölcs« Rousseau-i gondolatai magyarázzák s kiegészítik Lúdas Matyi irányeszméjét. A ki philosoph elmével látja »az emberi semmiséget«, a ki »nyilt okossággal s nemes értelemmel« nézi az emberek bűneit, hibáit, s

»Itéli . . . széltire a világ
Sorsát, gonoszságát, hibáját
S tetteit ez vagy amaz királynak . . .

az ilyentől természetes, ha az »alsó rend« érdekében így ír, sőt a Lúdas Matyiénál élesebb modort is magyarázhatónak vélnők. Fazekas előszava világosan mutatja ez irányeszmét, mit szükségkép saját korára kell értenünk, mert a »hajdan«-ra az »elmúlt vad idő«-re való hivatkozás csakúgy a censura kedvéért történt, mint a hogy *Bánkbán* Tiborczának panasza is a századeleji jobbágyviszonyok képe, daczára hogy II. Endre jobbágya mondja azt. Fazekas idejében csak oly nehéz volt a szegény jobbágy sorsa; az ütleg, melyre hivatkozik, akkor is ép úgy kijárt igazsággal s igazságtalanúl, mint a »hajdani vad időkben«. *Ellrich,* a nálunk járt német író érdekes könyvében *(Ungarn wie es ist,* Berlin, 1831.) külön kiemeli, hogy »sehol a világon nem botoznak annyit és annyira conamore, mint Magyarországon«.

»A ki erősebb volt, ugyanaz kényére bitangolt.
A lepotsékolt nép dühös indulatja kanóczczal
Adta jelét olykor bosszújának, de oroszlán
Szive kevésnek volt, hogy mint Matyi visszapofozza
Ami goromba tsapást vett a zabolátlan erőtől.

Fazekas elejitől végig mint jogos boszút festi az »oroszlánszívű« Matyi háromszoros visszaverését. Természetesnek tartja, ha a »lepotsékolt nép«, kin a hatalmasabb kényére bitangolt, dühös indulatjában kanóczczal áll boszút, s természetesnek, helyesnek Matyi kegyetlen boszúját is. A Phaedrusi jelige is komolyan

kiemeli e tanúlságot, s óva inti a hatalmasokat az elnyomott »alsó rend« boszújától:

»Quamvis sublimes, debent humiles metuere,
Vindicta docili quia patet solertiae.

Ez eszme csak kevéssel is túlozva Claude Tillier moraljához vezet: »Avec les grands il vaut mieux se faire craindre, que de se faire aimer.« A szegény ijjedezésre rákapatott jobbágy plasticus rajza, akik a vérben fekvő Döbrögi láttára egymást könyökkel titkon megbökik, kurta subájukat jelentősen rántják meg: ép annyira fejezi ki Fazekas szánalmát irántuk, mint azt, hogy ezek is érzik nehéz sorsukat, s örvendve látják a zsarnok megboszulását. A hatalmaskodó, tudatlan s gyáva Döbrögi, a szolgalelkű ispán: egész osztályt képviselnek, kiket a nép gyűlöl, költőnk még meg is vet. Döbrögi megtérése, ki a hármas bosszú után

» . . . törvénytelenűl nem bánt, hanem úgy, a hogy illik
Embertársaival; jól is végezte világát.

szintén jellemzi Fazekas irány eszméjét; a jobbágyokat a hatalmas földesúr »embertársainak« mondja, kikkel illik jól bánni, s urok csak így végezheti jól világát. A Döbrögi-féle zsarnokság méltó a Lúdas Matyi boszújára:

»Az Isten így bánik s bánjon valamennyi kegyetlen urakkal!

E sor fejezi ki leginkább Lúdas Matyi tendentiáját, melyben a figyelmeztetés csaknem fenyegetés alakjában hangzik. Talán Fazekas nem is akart ennyit mondani, de a nép, mely Lúdas Matyi történetét átvette és meséli, így fogta fel mindég a boszúálló parasztfiu izgató történetét.

Fazekas után — hogy tárgyamtól feleslegesen messzire ne térjek — a democrata eszmék fejlődését csak legfőbb vonásaiban rajzolhatom. E mozgalom a mint fejlődik a politicában, úgy jut kifejezésre az irodalomban is; több határozott tervvel a jobbágy-viszonyok javítására, de minden izgató irányzat nélkül. Széchenyi reformjainak főjellemvonása: a rázkódás nélküli lassú haladás, e törekvéseken is megfigyelhető. A jelenre való minden keserű vonatkozás nélkül vetik fel újításaikat, mik még az előző kor conservativ szellemében leginkább a jobbágyság anyagi jólétére czéloznak. Maga *Széchényi* gyakran csak nemzetgazdasági szempontból ajánlja a jobbágysággal való jó bánásmódot, a dézma és robot eltörlését. Bár *Hitelét* a táblabírák parasztlázítással vádolják: határozott jogegyenlőségről benne egyelőre szó sincs. Azonban már a *Stádium*ban (1833.) indítványozza a törvény előtti egyenlőséget, a nemtelenek védelmét, ezek birtokképességét, fejtegeti az ősiségi jogot, a nélkül, hogy a rangkülönbség eltörlésére gondolna. Azt azonban világosan látja, hogy a főrendek, kik — szerinte — »ha a jobbágyokról van szó, úgy itélnek, mint tunguzok és bas-

kirok«, eljárásukkal csak veszélyeztetik a nyugodt fejlődést; jól tudja, hogy a nemességnek önként és sürgősen kell segíteni a jobbágyság sorsán, mert »a mi ma még köszönettel fogadtatnék, holnap semmibe vétetni s csak bosszantani fog«. E reform gondolatokat le is irja *Fáy András* a *Bélteky-ház*ban (1832.), abban a regényben, mely a régi roskadozó világ s az új, alakuló társadalom közti ellentétet oly tanúlságosan festi. A kik e regényben megértik az új kor gondolatait: jobbágyaiknak mind kegyes, jótevő urai. (Pl. Régéczy báró vagy Rónapataky generál. Érdekes, hogy ily humánus főuraink csakugyan voltak is. Fáy leirása a részletekben is ráillik pl. Zichy József gróf komárommegyei gazdaságának reformjaira.[1]) Mindez azonban a nemes s a nemtelen közti különbségen mit sem változtat; csak az úr jósága, kegyessége nagyobb, de a két osztály közti űr továbbra is áthidalhatlan. Ez ellentétet talán az egész magyar irodalomban legjobban *Kisfaludy Sándor* fejezi ki, kiválólag a magyar nemesi középosztály e conservativ költője. *(Dárdai-ház,* 1825. »Ura vagyok én jobbágyaimnak, nem nyomorgatója.«)

Az országgyűlések hangulata is ilyen: szívesen segítenek a nép ügyén, de még mindig fenntartva a nemesség régi sérthetlen kiváltságait. Az 1807-es, az 1832—36-os országgyűlés szónokai, bármily jóindulattal viseltetnek is a jobbágyság iránt: ősi szabadalmaikkal büszkén különböztetik meg magukat. Legkiválóbb tagjai ily módon mind a nép mellett foglalnak állást. Maga *Deák* a jobbágyviszonyok javítását törvényhozói kötelességnek tartja, s a jobbágy személyi szabadságát nem úgy kéri »mint kegyelmet vagy ajándékot, hanem úgy sürgetem, mint igazságot, mint just, mely a természet törvényei szerint jobbágyainkat is illeti . . . kivánom nyolcz százados constitutiónk nyolcz százados igazságtalanságát enyhíteni«. (1833. máj. 2-i beszéde.) Ily nemes gondolkodással nézik a jobbágyság helyzetét: *Klauzál,* ki 1834-ben a botozásról úgy szól, mint »égbekiáltó licentiáról, mit valahára meg kell zabolázni«;[2] *Bezerédy István,* ki 1838-ban elsőnek köt örökváltsági szerződést medinai jobbágyaival, s első sorban maga *Kölcsey* is. (L. O. gy. naplója, Vadászlak: börtönrendszerünk ellen az első irodalmi támadás.) *Berzsenyi* valamivel conservativabb: ő csak a tagosítást, a helyes népnevelést, a botozás mérséklését s az emberséges bánásmódot tartja czélravezető eszköznek a jobbágyság érdekében, de felszabadításukra távolról sem gondol. (L. A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól, 1833.)

Egy évtized újból hatalmasan előbbre viszi a democratismus ügyét. Iróink egyre panaszosabban, egyre élesebben, izgatóbban irják le a nép szenvedéseit. *Katona Bánkbánja,* e hosszú ideig nem ösmert remek, a harminczas évek végén már diadalait üli,

[1] Marczali: Legújabb kor. 278.

[2] Lásd erről Deák beszédeit is: 1833. máj. 2., 1835. nov. 17., 1836 márc. 17.

s Tiborczának keserű panasza kifejezi saját kora jobbágyainak elkeseredését is. *Kisfaludy Károly* már *Stibor vajdá*ban (1818.) sötéten festi a zsarnok bűnét s kegyetlen bűnhődését; parasztjai s a lágyszívű Rajnáld csupa Rousseaui mondatokban fejtegetik a jogegyenlőséget s fakadnak ki a zsarnok ellen. Gaalhoz irt levelében nem is tiltakozik ama közhit ellen, hogy benne »a magyar paraszt nyomatását akarom a világnak hirdetni«. A *Zách nemzetség* is — mint maga bevallja — »az aristokratizmus ellen van.« *Eötvös* egész élete, egész írói munkássága teljesen ez ügynek van szentelve. Az írói hivatás czéljának kifejezetten e nemes czélokért való munkálkodást tartja. Nem tud irni egy sort sem e tendentia nélkül. (Vár és kunyhó, Karthausi, A falu jegyzője, Magyarország 1514-ben stb.) A hatalom egyik fő visszaélése, a gyakran igazságtalan s mindég embertelen börtönrendszer ellen nem csak a *Falu jegyzőjé*vel, de csaknem egy évtized óta két röpiratával is küzd, (Vélemény a fogházjavítás ügyében 1838., s Fogházjavítás 1842.) követve Kölcseyt, ki már egyik novellájában (A vadászlak) leirta a borzasztó megyei börtönéletet. E tekintetben követik Eötvöst az ekkor már népszerű Szigligeti, s a negyvenes évek kedves novellistája, Kuthy Lajos is, *Szigligeti* a *Két pisztolyban* festi a börtönéletet, *Kúthy* — hogy csak pár példát hozzak — a *Két elitélt* (Honderü, 1843.) s *Arthur és Jenő* (Emlény, 1841.) novelláiban is. A Két elítéltben egészen Eötvös modorában ir le egy megyei kihallgatást, az ártatlan igazságtalan elítélését, s a halálbüntetés ellen szónokol; Arthur és Jenőben a gyermekkora óta üldözött jobbágyfiu s a gyermekkora óta kényeztetett zsarnokká nevelt földesúr története izgat az úri rend kiváltságai ellen az ember »természetes jogaiért«.

Ez időben (1838. decz. 27. óta) adták *Balog* Lúdas Matyiját is, mely — bármennyire kiforgatva van is eredeti alakjából — mégis igen sok izgatót rejt magában. Az átalakított cselekvény, a tündéries machinatio daczára elvégre mégis csak az történik benne, hogy a szegény parasztfiu boszút áll a hatalmas Döbrögin, s azt nyilt színen két ízben jól elvereti. A *Századunk* kritikusa, a nemesi kiváltságokra féltékeny *gróf Fáy István* jókor észreveszi ezt. »Nekem megvallom, Lúdas Matyiban igen nem tetszik az, hogy a földesúr előbb jól megkinoztatik és megveretik, s egy két szempillantás múlva jön az ispány jelenteni a parasztoknak, hogy a dézma és robot el van engedve. A hír szájrul szájra menvén az efélék a föld népére nem jó benyomást tesznek.«[1] Ezen kívűl Balog darabjában sok gúnyos, izgató kifejezés van a hatalmaskodó rend ellen. Igaz, hogy ezeket a censura egytől-egyig kérlelhetetlenül törülte, azonban ezt aligha vehették figyelembe színészeink, különben nem panaszkodhatnék ugyan csak Fáy gróf a »sok satyricus kifejezésekről az aristocratia és földesurak ellen«, miket

[1] Századunk, szerk. Orosz József. 1840. évf. 102. o.

e szerint mégis csak elmondottak. Igy hát a censura törlései körülbelűl tájékoztatnak ez izgató kifejezésekről. Egy-kettő közülök hagyományos hazafias phrásis: »Magyar a magyarnak ellensége, de ne bántsd a magyart, és ő a legjobb ember a világon.« Vagy midőn Döbrögi az olaszosan beszélő Matyinak így szól: »Magyarúl beszéljen; ha nem: kotródjon ki városomból, úgy is elég kenyérvesztegető van, ki nem tud magyarul«. Van e mellett pár elég ártatlan vonatkozás a magyar nemzeti hibákra. Azonban nem egy vonatkozás közvetlenebb s élesebb. A földesúr minduntalan ötven botot igér (a censor természetesen óvatosan kitörli); az ispán az őszintén gondolkodó Ilust így feddi: »Hadd el a gondolkodást, jobb lesz; itt nálunk beszélni szabad, de gondolkodni nem«; Döbrögi »méltóztatott a jobbágyság új törvényczikkeit említeni, végre mély belátása a sonkás tésztán nyugodott meg«; a jobbágyok szenvedéseikért avval vigasztalódnak, hogy ha urok »visszaél hatalmával, feleljen azok előtt, ki néki a hatalmat adta«, a robotba hajtott paraszt keserűn énekel:

»Robotom rég kiszolgáltam.
Mégis legelsőbb kiálltam.
Péter bátya sok ami sok.
Ugy hajtanak e tátosok.
Régi idő elmult már,
Mikor itt volt a tatár,
Az kinzá így rabjait,
Szegény hazánkfiait.

E pár idézet mutatja, hogy a tönkrealakított cselekmény daczára maga a tárgy mint vonzza magához az izgató democrata eszméket.

Beköszönt ezután a negyvenes évek izgalmas kora, előre vetve a bekövetkező nagy események fényét s árnyait, mit a politikában Kossuth, a költészetben Petőfi fejez ki leghatalmasabban. *Kossuth Pesti Hirlapja* (melynek mindjárt első évfolyamában négy erőshangu vezérczikk [1] izgat a botozás ellen) veti fel a legtöbb reformgondolatot s terjeszti a fogékony közönségben. Az irodalmon feltünően meglátszik e haladás. *Vajda Péter* még panaszosan látja az osztálykülömbség okozta boldogtalanságot Mária és szerelmese, Jogfi, a szegény jobbágyfiú között; *Tompa* szive még sajog és elszorúl, mikor *Karácsonkor* (1845) hallja a templomének et: »Legyen szabadság a raboknak,« s az »árva népre« kell gondolnia; — de már *Arany* az *Elveszett Alkotmányban* éles satirával ostorozza a nemesi megyerendszert, s büszkén festi az ereje tudatára jutott nép emelkedését, önérzetét *Toldi Miklós* történetében. A sokáig elnyomott, üldözött nép, mely 1848-ban végre felszabadúlt s egyenjoguvá lett: a maga sorsát a saját büszke emelkedését olvashatta ki Arany költeményéből.

[1] 1841. évf. 7. sz.: Szelid tortura; 26. sz. Bot, vessző, korbács; 35: Ismét egy ütleg virtuóz :39. sz.: Bot for ewer!

Ez óriási átalakulás mámorát, rajongását tükrözi vissza *Petőfi* költészete. Mint minden nehéz küzdelem után: a diadal első perczeiben nála is az öröm féktelen ujjongásban, a jogos harag féktelen gyűlöletben tör ki. A hosszú küzdés után megnyert diadal valósággal mámorossá teszi; az elnyomottak százados gyűlölete egyesűl oly rajongó szabadságszeretettel, mely mintha századokra biztosíthatná a kivívott diadalt. E költészetben minden superlativus: rajongó szabadság- és népszeretet, féktelen és vak gyűlölet ezek ellenségei ellen. Csupa izzó szenvedély, semmi megfontolás; túláradó diadalmámor, vagy — saját szavait használva — »szilaj, veszett gyűlölet, mitől keble, mint a tenger dagad«! — Semmi mérséklet, semmi tárgyiasság; lelkén csak e két hatalmas szenvedély viharzik, s viszi, ragadja magával a költőt, nem fontolgatva, nem tekintve semmire, átkot és áldást szórva, mint szór villámot s hoz friss levegőt a nehéz léget megtisztító fergeteg. Szenvedélye túlzott, szinte igazságtalan; nem tűr meg mást, mint saját meggyőződését:

»Egy vallás van a földön: szabadság!
Aki mást vall, rettentően lakol.

Ez az ő egyetlen szentsége, e százszor szent égi szabadság harsány hymnusait zengi ő, érette akar élni s halni a harczmezőn. Mindent, ami ez ellen van, gyűlöl »szilaj, veszett gyűlölettel«. Életének egy fő czélja van: »a zsarnokság ellen küzdeni«. »Csak a zsarnok és szolgalélek: e kettő az én ellenem.«

A nép küzdelmét nem tekinti tárgyilagosan, történelmi szempontból; merészen általánosítja azt, s évezredek, örök idők óta tartó harczot lát benne a »jók s gonoszok« között. A szabadság kardja végtelen idők óta küzd a szolgaság lánczával; e harcz az egész világ czélja, mert csak a szabadság vezet a boldogsághoz, s e küzdelemben a nép részén van az igazság fegyvere. Teljes egyenlőség: ez Petőfi ideálja. »Nem ismerek nálamnál kisebbet, nem ismerek nálamnál nagyobbat.« Ezért rajong úgy a »dicső respublicáért«, »republicanus vagyok s az leszek a föld alatt is, ott a koporsóban«!

Ez általános rajongó szempontból folyik féktelen gyűlölete a királyság, a nemesi- és főrend s különösen a papság iránt. Innen végtelen gyűlölete Ausztria ellen is; a harczot közte és hazánk közt az igazság és gonoszság közötti harcznak általánosítja. Gyűlölete itt valóban határtalan.

Látjuk, hogy a democrata eszmék egy század óta fejlődve, elnyomatásuk daczára diadalt érve, mint válnak féktelen gyűlöletté Petőfi lantján. Valóban, csak Petőfi óriás lelke birja el e rémuralom korabeli gyűlöletet, csak az ő lángesze s a végtelen bensőség, őszinteség feledtetik ez érzések kegyetlenségét, a kifejezések féktelenségét. Petőfi hangja a vérben tobzódó franczia forradalomé, a mi átalakulásunk pedig negyvennyolczban vérnélküli

volt, s véres harczainkat sem a democratizmus, hanem a nemzeti függetlenség védelmében vívtuk.

Igy fejlődnek a democrata eszmék egy század óta a magyar irodalomban, homályos utópiákból, kemény megpróbáltatásokon keresztül lassú emelkedéssel fényes diadalukig. Ott áll ez iránywművek sorozatában Lúdas Matyi is, két korszak határán; az egyik merész ábrándok után vérben tünt le, a másik a maga humánus reformjaival, lassú, megfontolt javítgatásaival még be sem köszöntött. Az ijedtség e némaságában egymagára hagyva Lúdas Matyi az első és sokáig egyetlen szózat, mely az elnyomottak érdekében szól. Első, mely a nép jogos boszújára int, mely emberies bánásmódot ajánl, mely együtt érez a méltatlanúl elnyomottakkal. Mások csak hosszú idő mulva merik leirni szenvedéseit, s tiltakozni a hatalmasok zsarnoksága ellen. Fazekas alig pár évvel a Martinovics-összeesküvés fenyegető példája után, évekkel mások előtt látja és megérti a nép nehéz sorsát, s van bátorsága a könnyű tréfa leple alatt levonni komoly tanulságait is. A XIX-ik században Lúdas Matyi az első magyar mű, mely az elnyomott népért iratott. Irodalmi becse mellett ez adja meg nem csekély történeti értékét.

BIBLIOGRAPHICUS ADATOK

Fazekas Mihályhoz.

Ferenczy-Danielik: Magyar irók, Pest. 1856. I. k. 135. l.

Dr. Constant von *Wurzbach:* Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich. IV. k. (1858). 155. l.

Kulini *Nagy Benő:* Debreczen irodalomtörténetének rövid áttekintése. Kulini Nagy Benő szerk. Csokonai Album, Debreczen 1861., 42., 223., 238., 249. ll.

Egyetemes Magyar Encyclopaedia: Kiadja a Szent-István-Társulat 1870. VIII. k. 185. l.

Szücs István: Szabad királyi Debreczen város történelme. Debreczen, 1871. III. k. 918., 979. ll.

Mátray Lajos: Fazekas Mihály élete és munkái, felfedezett ismeretlen verseivel. Budapest-Debreczen, Lampel Róbert, 1888. 8⁰, 180. o.

Pallas Nagy Lexicona, VI. k. 739. o. *T(óth) L(őrincz):* Fazekas Mihály.

Szinnyei József: Magyar irók élete és munkái. III. k. 226—230. l.

Nagy Iván: Magyarország családai. Pest. IV. k. (1858). 134. o.

Születése: Debreczeni ref. egyház születési anyakönyve, V. k. 86. l.

Debreczeni collegiumi subscriptionalis könyv 530. l.

Levele Csokonaihoz: 1802. febr. 17. Akadémiai kézirattár: Magy. Irod. levelezés, 4. r. 155. sz. XI. sz. levél.

Csokonai halálára irt verse: Magyar Kurir, 1805. 235. o.

Fazekastól: Ref. énekeskönyv, 127. dics.

Kálmán Farkas: Éneklőkar. Budapest, 1880. 19. l.

Csokonai: Főhadnagy Fazekas Urhoz. *Csokonai Vitéz Mihály* nevezetesebb poetai munkái, kiadta *Márton József,* Béts, 1816. 218. o.

Fazekas verse Kazinczyhoz Iphigenia születésére: 1805. aug. 20. Váczy: Kazinczy-levelezés, III. 414.

Fazekas levele Kerekeshez; Delejtű (megj. Temesvár), 1859. 286. l.

Fazekas levele Fodor Gerzsonhoz: 1826. ápr. 22. Abafi: Figyelő, V. k. 391. l. Közli Hoffer Endre.

Egy nyári estve: Közli Kazinczy. Hébe, 1825. 230. l.

Halála: Debreczeni ev ref. egyház halálozási anyakönyve, V. k. 421. l.

Nekrologok: *Kultsár István:* Hazai és Külföldi Tudósítások. 1828. 20. szám, 153. l.

Magyar Kurir, 1828. 18. sz. márcz. 4. 142. l.

Tudományos Gyüjtemény, 1828. III. k. 127. l. Közli —r —y (Vörösmarty?)

Tiz versét közli *Ináncsi Pap Gábor:* Koszorú, 1830. 65—72. ll. Csak az *Édes Druszám* cz. (70. l.) nincs meg a Lovász-féle gyüjteményben.

Toldy F. birálata Lovász gyüjteményéről. D. Schedel F. *Figyelmező,* II. év. 1838. 1. sz. 8. hasáb.

Anakreoni dalairól: *Ponori Thewrewk Emil:* Anakreon. (Akad. Görög és latin remekirók.) 1885. 132. o.

Erdélyi János: Pályák és Pálmák, 227. o.

Kertbeny K. M.: Album Hundert Ungrischer Dichter. Dresden u. Pest, 1854. 62. o. Hortobágyi dal forditása, Fazekas (hibás) életrajza u. i. 498. o.

Fazekasnak tulajdonított (hamisan): »Pórdiadal Hősköltemény Fazekas Istvántól, a classicus Ludas Matyi irójától. Közli Kassai Ignácz.« *Üstökös,* 1878. márcz. 31. Jankó János egy képével.

Fazekas Mihály »Ludas Matyi«ja. Vasárnapi Ujság. 1884. aug. 17. (XXXI. évf. 33. sz.)

Id. Szinnyei József: Fazekas Mihály és a Ludas Matyija. Főv. Lapok 1888. 300. szám.

Gerőcze Sándor: Ludas Matyi. Budap. Hirlap, 1890. 129. sz. (máj. 11.)

Toldy Ferencz: Költészet története, 405.

Imre Sándor: A magyar irodalom és nyelv rövid története. Debreczen, 1865. 197. l.

Haraszti Gyula: A Debreczeni kör költészete. Abafi: Figyelő. V. k.

Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom története. 1888. I. k. 131. l.

Beöthy szerk. A magyar irodalom története. (Képes.) 1896. II. k. 94. l.

Kardos Albert: A debreczeni kör. Debreczeni Ellenőr, 1894. febr. 10.

J. Kont: La Hongrie litteraire et scientifique. Paris, Ernest Leroux. 1896. 87. l.

Mátray Lajos: A Ludas Matyi költőjéről. (Helyreigazítások.) Főv. Lapok XXV. évf. 308. sz. 1888. nov. 3.

Id. Szinnyei József: A Ludas Matyi költőjéről. Főv. L. 1888. 307. sz.

Mátray: Főv. L. 1888. 308. sz.

Főv. Lapok. 1888. 309., 335. sz.

Mátray könyvének ismertetése. Főv. L. 1888. 321. sz.

Mátray Lajos: Fazekas Mihály mint katona. Főv. L. 1888. 324. sz.

»Fazekas Mihály élete és munkái. Irta Mátray Lajos.« Ösm. *Egyetértés,* 1888. decz. 2. 10. oldal.

Lázár Béla: ösmerteti Mátray könyvét. Főv. L. 1888. decz. 11.

Kelemen Béla ösm. Mátray könyvét: Egy Phil. Közl. XIII. évf. 1889. 148. l.

Balassa József: Ányos és nem Fazekas. (Felfedezett »ismeretlen« versek). Főv. L. 1889. 93. sz. 309. o.

Döbrögi Balázs: A megbosszult Döbrögi (Fazekas Mihály szelleméhez). Főv. Lapok, 1889. 46. sz. 335. l.

Sebestyén Gyula Mátray könyvéről: Egy. Phil. Közl. 1889. 376. l.

Sebestyén Gyula Mátray Ludas Matyi kiadásáról. Egy. Phil. Közl. 1891. 426. l.

Mátray válasza Sebestyénnek: Egy. Phil. Közl. 1891. 686. l.

Váczy János: Az Arcadia pör. Irodalomtört. Közlemények, 1896. II. f.

Kis János levele Kazinczyhoz. Váczy: Kazinczy levelezése. IV. 416.

Cserey Kazinczyhoz; K. L. IV. 399.

Kazinczy Fazekasról Szentgyörgyinek. K. L. III. 260., 280.

Kazinczy Fazekasról Nagy Gábornak K. L. 1805. febr. 18. márcz. 6.

Kazinczy Cserey Farkashoz; 1806. máj. 21. K. L. 928. sz. levél.

Kazinczy Szentgyörgyinek: 1807. jul. 5.

Kazinczy Csereihez: 1807. máj. 1.

Kazinczy Fazekasról: IV. k. 362., 365., 397., 424., 433. ll.

Kazinczy Fazekashoz: 1806. okt. 9. K. L. IV. 356.

Kazinczy Nagy Gábornak: 1806. szept. 29. IV. k. 340.

Fazekas Kazinczynak. 1806. szept. 23. K. L. IV. 320.

Fazekas Mihály (F. M.) Debreczen védelme. *Hazai Tudósítások.* 1806. 311.

Kazinczy: Végső szavam a Debreczeni pörben. Hazai Tudósítások. 1807. 52. o.

Kazinczy czikke az Arcadia pörben. Hazai Tudósítások: 1807. 44. o.

Szemere Pál: Észrevételek Arcadiáról. Hazai Tudósítások. 1807. XXIII. sz. Toldalék.

Kazinczy: Pályám emlékezete. Abafi, Nemz. könyvtár, III. k. 52—53. l.

Dessewffy József gr. levele Ludas Matyiról: *gr. D. J. irodalmi Hagyományai.* II. k. 62. o. Kazinczy-Dessewffy levélváltása a Ludas Matyiról: u. o. II. 51., 55., 62. ll.

Domokos Lajos halála: Kazinczy: Magyar Pantheon. 377. (Abafi kiad.)

Fábián Gábor: Adatok Somogyi Gedeon életéről. Abafi: Figyelő, I. 1876. 15. l.

Békési Emil: Ki irta a Mondolatot. Abafi: Figyelő. IV. 126. l.

Takáts Sándor: Részletek a nyelvujitási harcz történetéből. Katholikus Szemle, 1890. 703. l.

August Kanitz: Geschichte der Botanik in Ungarn. Hannover, 1863.

Cserey Kazinczyhoz: K. L. 1806. máj. 3.

Toldy kiadása: Csokonai munkái, 1846. Jegyzetek, 944. o.

Fialovszki Lajos: A természetrajz műnyelvéről, Nyelvőr VI. 550. VII. 79. A népbotanika poezise. Nyr. VIII. 413.

Arany (Szalontai János): Észrevételek. Nyelvőr. VII. 455. Hátrahagyott Iratai II. 368—382.

Imre Sándor: Beöthy (Képes) ir. t. II. 186.

Vajda Viktor: Két elfeledt magyar tudós. Vas. Ujs. 1869. XVI évf. 546. l.

Diószegi és Fazekas emlékoszlopa. Bicsérdi János rajza: Vas. Ujs. 1869. 545. l. Ugyanez: Beőthy (képes) ir. t. II. 93. l.

Dugonits: Magyar példabeszédek és Jeles mondások. 1820.

Erdélyi: Közmondások. II. 273.

Ballagi Mór: Magyar példabeszédek és közmondások. 1850. 282. l.

Dr. Margalits Ede közmondásgyüjt.

Szabó Ernő: A házi állatok a magyar szólásokban. Nyr. 1894. 354. l.

Benedek Elek: Magyar mese- és mondavilág. 1896. Athenaeum. IV. kötet 135—139. ll: Lúdas Matyi.

Jókai Mór: Üstökös. 1866. máj. 5. »Repülő Mondatok.«

Tóth Béla: Szájrul-szájra. 1895. 198. l.

»Az alpesi bölts« eredetije: *Oeuvres de M. de La Harpe, Paris,* Chez Pissot. 1778. Tome II. 76.: Le philosophe des Alpes Ode 1763.

Szépirodalmi Szemle I. 348.

Weszely Ödön: Fazekas »Ludas Matyi«-járól. Magyar Szemle, 1891. 542. l.

Kozma Andor: Ludas Matyi. Nemzet, 1891. 90. sz.

Kardos Albert: Ludas Matyi a külföld népmeséiben. Egy. Phil. Közl. 1894. 444. l.

Katona Lajos: Ludas Matyi. Pesti Napló, 1894. ápr. 14.

Halász Ignácz: Magyar népmese a norvégoknál. Pesti Napló, 1894. ápr. 5.

Douins de Lavesne: Roman de Trubert. Histoire Litteraire de la Françe, ouvrage commencé par des religieux Benedictins de la congregation de saint Maure, et continué par des Membres de l'Institut. Tome XIX. Suite du treizieme siecle. Annėes 1256—1285. A Paris, Chez Formin Didot. 1838. 734. s. k. ll.

Mon oncle Benjamin fordítása: Béni bácsi. Ford. *Bodor Kornélia,* Ország Világ. 1896. (Német fordítások: *Saar Károly*tól: Spemann, 205. sz. 8°, 236. l. *H. Denhardt.* Reclam, 1952—3. sz. 16°, 258. l.)

Balog István darabja. »Ludas Matyi tüneményes énekes vígjáték 3 felvonásban, Irta Balog István, Muzsikáját szerzette Szerdahelyi József.« Kézirat: Nemzeti szinház. 1838. és 1855-ből.

Jelenkor, 1838. 103. sz. 409. l.

Fáy István grf.: Századunk, 1840. 102. o.

Dobrossy István: Jelenkor, 1840. 90. sz. 357. l.

Fáncsy Lajos: Szükséges észrevételek. Társalkodó, 1840. 98. sz.

Vasárnapi Ujság. 1869. 626. l. (Szerdahelyi nekrologjában.)

Szigligeti Ede: Gaal József emlékezete. Kisf. Ts. Évl. Uj. III. 267.

Szigligeti Ede: A dráma és válfajai. Kiadja a Kisf. Társ. Budapest 1874. 303., 311., 493., 499. l.

Tatár Péter: Ludas Matyi élete és kalandjai. Tündéries szép história. Budapest. Rózsa Kálmán és neje kiadása.

TÓTH REZSŐ.

ADATTÁR.

HEYDEN SEBALD GYERMEKI BESZÉLGETÉSEINEK LATIN-MAGYAR SZÖVEGE 1531-BŐL.

— *Adalék Sylvester János irodalmi működéséhez.* —

(Harmadik és befejező közlemény.)

AZ 1552. ÉVI KIADÁS BŐVITÉSEI.*

DE MODO STRUENDI MENSAM.

Dialogus XVI.

Camers. Ricinus.

C. Audistine horologium? *Hallade az orath.*
R. Quid inde. *Mit akarz wele.*
C. Scis quotta sonuit hora. *Tudode hanyath ytewth az ora.*
R. Audita decima. *Tyzeth hallek.*
C. Propero domum versus. *Hazafele syetek.*
R. Quid te sic urget. *Myczoda kenzeriyth teged yly ygen.*
C. Tempus apparandae mensae. *Aztal vetesnek ydeye.*
R. Num tui id est officii. *Tee dolgode az aztal wetes.*
C. Utique ante patris adventum. *Igenis en dolgom megh minekeleote atzyam*[1] *haza iůne.*
R. Quid si moreris. *Hameg kesewdůl*[2] *milezen.*
C. Vapulandum mihi illico. *Megverettetem myndyart.*
R. Vis me tibi auxiliari. *Akarode ha en neked segellek.*
C. Immo te oro, levare laborem. *Sewt erůssenis kerlek hogy legy segiytsegewl az en munkkamnak.*
R. Tu alia vice mihi auxilio eris. *Te segellez ennekem maszor.*
C. Experieris diligentiam. *Meg kesyrthed zorgolmatossagomath.*
R. Iam profer usui futura. *Zerezdelew az myk zyksegesek.*

* Az I—XV. Dialogus szövege a jegyzetekben felsorolt eltéréseket leszámitva, megegyez az 1531. évi kiadáséival; e kiadás dialogusai közé közbűl be van toldva négy (XVI., XVIII., XIX., XX.) s végül két (XXXII., XXXIII.) új értekezés.

[1] Sajtóhiba.

[2] L. Ny. Sz.

C. Quid adferam primum. *Myth hozzak elewzer.*
R. Lintheum quo mensa instruitur. *Az abrozt.*[1]
C. Nondum ab hesterna coena vacuum est. *Meg nem ures az tegnaky*[2] *vaczoratul fogua.*[3]
R. Illico effunde quisquilias. *Ewsd ky*[4] *hamar az fragmontakat.*[5]
C. En feci, mensam sterno. *Immar ky ewttettem | abrozt vetek.*
R. Adfer canistrum cum cerere. *Hozd ide az kenyeres kosart.*
C. Verum panis non decorticatus. *De meg kenyer nem hamzotthatoth.*
R. Ego ipsum perpoliam. *Emmagam meg tiztiytom.*
C. Confero me ductum cervisiam. *El megyek seryrth.*
R. Ocius regredere. *Hamar meg yewy.*
C. Rursum pręsto sum. *Imihol wagyok esmet.*
R. Quadrás porrige. *Hozd elew az talnerokat.*
C. En adsunt tibi. *Ime holuadnak.*
R. Cuilibet frustum panis para. *Mendennek*[6] *egyegy darab kenyereth zerezz.*
C. Et tu singulis poculum adde. *Teys myndennek kylen pohart aggy.*
R. Satis maturę erit. *Ezennel meg lehet az.*
C. Quando istud. *Mykor lezen.*
R. Vino alato. *Mihelt az bor el hozattatik.*

ADVOCATIO.

Dialogus XVIII.

Herus. Servus.

H. Serve curre adductum convivas. *Fussel zolga hiy vendegeketh.*
S. Iussa faciam. *Meg zerzem*[7] *vram paranczalatodath.*
H. At ocius propera. *De hamar syess.*
S. Quam ocissime. *Myg hamarab*[8] *lehet vram.*
H. Dic instructa omnia. *Mongyad hogy myndenek el keziytettek.*
S. Exequar probę. *Meg zerzem iamborul.*
H. Ut maturent gressus dicito. *Mongyad hogy elest iewyenek.*
S. Curabo recte. *Jol meg myuelem.*

[1] *A németben:* Das tischtuch zu bedecken den tisch.
[2] Sajtóhiba *‚tegnapi'* helyett.
[3] Sylvester Új Test Tizennolcz esztendőtűl fogua. Ny. Sz.
[4] Domonkos-c. Jo illattyat ki evtveen. Ny. Sz.
[5] Sz. Molnár Albert Szótárában = fragmentum, segmentum, analecta. Ny. Sz.
[6] A mindënnek különböző alakjait (menden, myndön, möndön stb.) l. Ny. Sz.
[7] Istvánfi Pálnál is (Hist. r. Volter 37. sor.): Az mit urad hagyott, azt te megszerezzed. (RMKT. II. 39.)
[8] Érdy-c. Mygh nagob vag, anneewal ynkab meg alazyad magadat. Ny. Sz.

H. Iam me illos prestolari nuncia. *Meg mongyad hogy regtewlfogna ewket varom.*
S. Faciam quod mones. *Meg zerzem az myre yntez.*
H. Hec vbi nunciaveris domum precurre. *Myhelt ezeket meg mondod myngyart haza fuss.*
S. Vt celerius potero. *Azmyg hamarab futhatok.*
H. Sed heus tu. *De halode te.*
S. Quid velis dicito. *Mond meg mit akarz.*
H. Corbem hunc accipe. *Ved tova ynnen yumez*[1] *kosart.*
S. Quid latet intus? *My vagyon benne.*
H. Panis in frustra concisus. *Zeletenkent zeldelt kenyer.*
S. In quem vsum? *Mynek valo.*
H. Pauperibus distribuito. *Az zegenyeknek ozd.*
S. Vbi illi sunt? *Hul vadnak az zegenyek.*
H. Si qui occurrerint obiter. *Ha valakik toertenet zerent iewendnek.*
S. Quam lubens id faciam. *Igen ewrůmest meg myuelem.*

CONVIVAE TRACTATIO.

Dialogus XIX.

Linus. Claetus.

L. Gratulor tuo adventui. *Ewrewlok az teh ydeyewele leden.*[2]
C. Et tibi sit gratia. *Enis az te io akarotodon.*
L. Cur tam serus ades. *Myert yozz ily kesen.*[3]
C. Verebar ne prevenirem. *Felek vala, hogy felette ydeyen yůnek.*[4]
L. Iam dudum exstructa omnia. *Regen el keziytettek mindent.*
C. Non tibi displiceat precor. *Ne legyen nehezsegedre kerlek.*
L. Vtique morabilem mouebat. *Bizony hogy az kesedelem haragra vndyit vala.*
C. At iam supersedeas precor. *De immar mullyek el kerlek.*
L. Ingredere hybernaculum. *Yeybe az fůytew hazba.*[5]
C. Non admodum frigeo. *Nem felette fazom.*
L. Neque hic calesces plus satis. *Itben sem heuiylezel*[6] *zyksegnek fellette.*
C. Obsequor tuis iussis. *Engedek az te paranczolatidnak.*
L. Si cupis fervescet fornax. *Hogyha keuanod iobban heuiyczek az kemkcyet.*[7]

[1] Sylvester Új Test. Im ez kouek. Ny. Sz.-ban ‚ynmez' nincs benne.
[2] Sajtóhibából különválasztva.
[3] Domonkos-c. Hogy ily kesen es tunyan mongyatok meg. Ny. Sz.
[4] V. ö. Decsi, Adag. Még ůdeién meg látszik, a mely tevből turó lészen. Ny. Sz.
[5] Ny. Sz.-ban nincs.
[6] Domonkos-c. Az hydeglelesnek hevsegeuel igen hevetevzneek. Ny. Sz.
[7] Igy ‚kemencze' helyett. E szó az utolsó betűk szétesése miatt nem vehető ki tisztán.

C. Non, nam calet temperate. *Ne | mert az menyere zykseg eleg meleg.*
L. Neque ipse fero dum ęstuat. *En sem zenuedhetem el mikor felette hew.*
C. Insalubre etiam ferunt. *Nem egessegesnekis mongiak.*
L. Mox onerabitur eduliis mensa. *Ezenhelt bew eledelek rakattatnak az aztalra.*
C. Nihil mea causa properes. *En ertem semmit ne syes.*
L. Lavato manus et accumbito. *Mosd meg keseydeth s ůlly leh.*
C. Decet te priorem discumbere. *Illik hogy te ulli le elůzer.*
L. Domi meę sum, stabo. *Hazamnal vagyok veztek allok.*
C. Adveuias (így) tamen nobis. *Joy kůzinkbe maga.*

DE NUPTIIS AGITANDIS.

Dialogus XX.

David. Iudas.

D. Cras indulgebo genio. *Holnap keduemreh lakozom.*[1]
I. Ubi nam locorum. *Mely helyen.*
D. Domi nostrę. *Az mi hazunknal.*
I. Quamobrem convivium apparabitur. *Mi okert keziytetik az lakadalom.*
D. Nuptiae apud nos fient. *Meniegzo lezen mi nalunk.*
I. Quinam connubio iungentur. *Kik hazasiytatnak egybe.*
D. Petronius et soror mea. *Petronius es az en nenem.*
I. Quid dotis sponso dicet soror. *Mi iegy ayandekot ad az nened az vew legennek.*
D. Ego nescio, hercle. *En bizonyara nem tudom.*
I. At sponsus, estne opulentus. *Az vew legeny gazdage.*
D. Arculam eius nondum exploravi. *Meg nem kimlettem meg ladaiat.*
I. Quantum dotis firmabitur? *Menye iegy ayandekot ad.*[2]
D. Duo millia aureorum. *Ket ezer aranyath.*[3]
I. Satis quidem istud erit. *Bizony eleg lezen az.*
D. Et soror illo contenta est. *Nenemys meg elegezik azzal.*
I. Tu ne deduces sponsam? *Te wizedeel az menyazsont.*
D. Ad templum deducam usque.. *Az zentegyhazig en vizem.*
I. Illam etiam reduces. *Esmeg haza visede.*
D. Non, sponsi cognatis tradetur. *Nem | mert az vew legeny rokoninak adattatik.*

[1] Pesti Gábor, Novum Test. Egyewnk ees lakozzwnk. Ny. Sz.
[2] *Németben:* Was wirdt er ihr verschreyben.
[3] *Német:* gůlden.

VALEDICENDI FORMULA.

Egesseg keuanasnak mogiay egymastul ualo elualaskor.

Dialogus XXXII.

Augustinus. Christianus.

A. Vale. *Egesseghes legy.*

C. Tu quoque. *Teys egesseges legy.*

A. Bene vale. *Jo egessegbe legy.*

C. Vale tu quoque. *Tees io egessegbe legy.*

A. Iubeo te bene valere. *Keuanom hogy epp egessegbe legy.*

C. Faxint superi. *Engegiek az menniey Istenek.*

A. Cura ut quam rectissime valeas. *Lassad hogy io egessegbe legy.*

C. Dabitur quidem opera. *Ra gondoltatik | hoza lattatik.*

A. Valete omnes quam optime. *Fellette io es igaz egesegbe legyetek mindniayan.*

C. Tu quoque ut dignus es. *Tees io egessegbe legy az mynt melto.*

A. Ut meritus es. *Az mykeppen erdemled.*

DE STUDIO BONARUM LITERARUM.

Dialogus XXXIII.

Amusos. Philomusos.

A. Nimium affixus es libris. *Igen figelmes vagy az kőnuekhez.*

Et immodico studio te maceras. *Es felette valo tanusaggal*[1] *gyotrod magadath.*

P. Malim studio marcescere quam amore. *Inkabb akarnek tanusagh miatth oztouerkedni*[2] *hogynem mynth zerelem myatt.*

Et mihi immori chartis dulce est. *Es kőnyuekbe halnom azaz ez tanulasba meghalnom gyůnůerůseges.*[3]

A. Quam ob causam tam diu discendum putas. *Minekokaert olykeseig tanulny akarz.*

P. Ob hanc precipue triplicem. *Es harom okert ielesben.*[4]

Primo, hac gratia disco, ut sciam. *Elozor az okert tanulok hogy tugyak.*

Secundo, ut bene beateque vivam. *Mas okerth hogy iol es bodogul eliek.*

Tertio, ut aliis tandem prodesse possim. *Harmadokert | hogy oztan egyebeknek haznalhassak.*

Et inde aliquid emolumenti assequar. *Es innen valami haznot vegyek.*

[1] V. ö. Péchy Ferencz éneke: Az kik tanóságra nevedben adatnak. RMKT. II. 6. és Ny. Sz.

[2] Ny. Sz.-ban nincs.

[3] *A németben:* Vnd es ist mir sůsse vber den bůchern czu sterben.

[4] Heltainál is: Hozd ueled az könyveket ielesben kedig az hártyákot. Ny. Sz.

Ad vitam inter mortales sustentandam. *Eletemnek emberek kozoth valo taplalasara.*

A. Nunc bonę literę nihil faciunt ad farinam. *Semmi listed* [1] *nem hoznak most az tudomanyok.*

Et presertim apud nos Germanos. *Es ieltul* [2] *mi nalunk Magyaroknal.* [3]

P. Est aliquid, quod dicis. *Tezen valamit az mit mondaz.*

Sed non diu, ut spes est, futurum. *De az mynt remensegünk agya nem sokka lezen az.*

A. Huiusmodi spes iam permultos fefellit. *Ez illyen remenseg immar sokakat czyalatkoztatotth meg.*

Qua et tu brevi tempore frustraberis. *Mellyel tees rinvid udon meg czalatkoztatol.*

Atque consilium mutabis. *Tanaczyodat el valtoztatod.*

P. Secus eveniet quam prędicas. *Kulomben lezen hogy nem mint te bezelled.*

A. Expertus novi quid eveniet. *Meg kisertven iol tudom mint tertenik.*

Valeant bonę, ut doceant literę. *Tarczak dolgokat* [4] *az io tudomanyok am* [5] *tanyczanak.*

Ego potius alicui quaestuariae arti me dedam. *En ewromesben* [6] *walami keresked ew mestersegre adom magamath.*

Quę magis facit ad victum quam literę. *Mellyekkel inkab elhetek hogy nem mynt ez fele tudomaniokkal.*

P. Fac ut lubet, me non habebis asseclam. *Az mi inkab kellemetes kedvednek* [7] *az* [8] *myueld en ezbe* [9] *teged nem kowetlek.*

Ego dum vivam literis operam dabo. *En az myg elek tanulny akarok.*

Tu si earum fructum degustasses. *Ha tes* [10] *az tudomanyoknak es bolczesegnek haznat meg kostoltad volna.*

Mutares ut reor, sententiam. *Ki allanal* [11] *azt vylem mostany ezedbewl.*

A. Degustaui, amarus est. *Meg kostoltam de sanyaru.*

P. Habes palatum viciatum. *Meg vezeth azzad izy azaz ytileted.*

[1] Sajtóhiba *'listet'* helyett.

[2] Ny. Sz.-ban nincs.

[3] *Németül:* Vnd förderlich bey vns Deutzschen; *lengyelül:* A zwlasscza v nas Niemczom.

[4] Szkhárosi Horvát András: Bátor tartsa dolgát minden vigasztalás. RMKT. II. 182.

[5] L. Ny. Sz.

[6] Érsekujvári c. Ymadsagat örömesben es hamarab meghallgattya. Ny. Sz.

[7] V. ö. Pázmány: Mikor kedvednek tetszik. Ny. Sz.

[8] Sajtóhiba.

[9] Ny. Sz. *ezhez, ezre, ezreol, ezbol, eztul* alakok mellett ezt nem említi.

[10] tés: te is helyett l. Ny. Sz. A debreczeni tájszólás *tésis* alakot használ.

[11] Később is Pázmánynál: Ki állottak az elébbi vallásokból Ny. Sz.

A. Mihi non videtur. *Nekem nem teczezik.*[1]

P. Operosum est seipsum cognoscere. *Nehez dolog embernek ewneunmagath meg esmerhetny.*

Solon putavit tamdiu discendum. *A bölcz Solon vylte hogy mynd addek*[2] *kellien tanulny.*

Quam diu viuendum est. *Az mig elnünk kell.*

Hunc pro viribus sequar. *Ezt az menyere lehet kewetem.*

A. Per me tibi liberum est. *Zabad en tüllem batron azt kewesd.*

Sed vide ne te aliquando peniteat. *De lassad hogy valaha meg ne bannyad.*

P. Non penitebit proculdubio. *Altalan fogua*[3] *hogy nem banom.*

Nihil enim prçceps, nihil inconsultos aggredior. *Mert semmit nem kezdek sem vakmerün sem tanacznelkül.*

Unde me penitere oporteat. *Hogy bannam meg.*

Quod insipientium est. *Mely dolog balgatagokhoz illendew.*

A. Tu tibi sapere videris. *Te temmagadnak bölczölküdny lattatol.*

P. Id malo quam desipere. *Jobban akarom hogy magamnak bülcznek lattassan:*[4] *hogy nem mynt bolondoskogiam.*

Nam cui bonę literę non sapiunt. *Mert az valakinek az io tudomanyok nem teczczenek.*

Ille merito desipit. *Az mellan bolonduskodik.*

A. Scilicet vale cum tuis literis. *Jollehet tarcz dolgod az te tudomanyddal.*

P. Vale tu quoque cum tuis artibus quęstuariis. *Tarcz dolgod teeis az te kereskedew mestersegiddel.*[5]

DR. DÉZSI LAJOS.

ADATOK LISTI LÁSZLÓ ÉLETÉHEZ.

— Első közlemény. —

Listi László, a költő és gonosztevő, irodalomtörténetünknek bizonyára egyik legérdekesebb, noha sötét, szinte borzadályos alakja s már csak a psychiatria szempontjából is igen tanulságos volna, ha életkörülményeit teljesen tisztába hozhatnók. Mert nem jut eszembe azt állitani, hogy az én munkám tökéletes volna, sőt erős meggyőződésem, hogy idő multával mind több és több adatok kerülnek majd napfényre, melyek mig egyrészt jellemének fokozatos fejlődését mutatják, másrészt rendkivüli cselekedeteinek belső motivumaira s azokra a titkos rugókra, a miket én

[1] Sajtóhiba.

[2] Addég vitetic még valami megtartoztattya Cisio. 1592. Ny. Sz.

[3] Sz. Molnár A. Sculteius Post. Az Christus általán fogva bizonnyal eljön az itiletre. Ny. Sz.

[4] Sajtóhiba.

[5] Ez után áll: *Formulae puerorum exitum e schola rogantium* s ez zárja be az 1552. évi kiadást.

csak sejtettem, ha nem is új, de bizonyos tekintetben meglepő világosságot derithetnek, bár a felől nyugodt vagyok, hogy az általam megállapitott tényeket s általában véve fölfogásomat és Listiről mondott itéletemet a jövendő kutatások eredménye sem változtathatja meg.

Gyermek-koráról és neveltetésének körülményeiről — ugyszólván — semmit sem tudunk, mert a mit gr. *Kemény Józsefnél* és másutt elszórva találunk, azok merőben téves adatok s részint Lászlóffy, helyesebben *Listius Györgyre* vonatkoznak — a kit, mint tudjuk, sokáig egy személynek tartottak a költővel, — s részint alaptalan mendemondák vagy plane koholt históriák. Születésének idejéről is eltérnek a vélemények. Ponori *Thewrewk József* szerint 1619 augusztus 16-án, más irók szerint 1620 junius 21-én született volna.[1]

Bizonyos okokból magam is valószinűnek tartottam, hogy csakugyan 1620 körül születhetett, most azonban már pontosabb dátummal is szolgálhatok, mert a leleszi konvent *Listius Lászlót* özvegy édes anyja kérésére 1631 augusztus 14-én megtekintvén, bizonyitványt adott arról, hogy életének *harmadik* esztendejét már betöltötte, vagy körülbelől annyi idős (L. II. sz. alatt). — Minthogy az *idő látó levelek* kiállitásánál rendszerint az anya vallomását is figyelembe vették, — ámbátor egy ilyen koru gyermek megitélésénél legfeljebb csak pár hónapi külömbségről lehet szó — Gyulaffy Zsuzsannának pedig nem állott érdekében, hogy a valóságot eltitkolja: az irodalomtörténet irók nyugodt lélekkel elfogadhatják, hogy a költő 1628-ban született és igy a »*Magyar Mars*« megjelenésekor 25 esztendős fiatal ember volt.

Megtudjuk továbbá — ebből is látszik, hogy a datumok milyen nagy fontossággal birnak — hogy 16 éves volt akkor, midőn öreg Rákóczy György támadása idején nagybátyjával és gyámjával *Listius Jánossal* együtt hűtlenségbe esett, melynek következtében III. Ferdinánd király, jószágait Lippay Gáspár nádori itélőmesternek adományozta (L. III. sz. alatt). De nem igen lehetett más vétke, mint hogy, bátyja példájára, meghódolt a fejedelemnek, mert rövid idő mulva kegyelmet kapott. — Látni való tehát, hogy ifjuságát nem Erdélyben, a mint eleinte magam is hittem, hanem Magyarországon töltötte, sőt talán már akkor kihozta az édes anyja, mikor Leleszen találkozunk velök.[2]

Azt is jó tudnunk, hogy 18 esztendős volt, mikor *Bánffy Hedviget*

[1] Bővebben szólottam erről »Listi László élete« cz. munkámban. Budapest, 1887.

[2] Nyilvánvaló, hogy Gyulaffy Zsuzsánna csak azért ment épen Leleszre, mert utjába esett, mikor Erdélyből Magyarországba költözködött, mert hiteles helyet közelebb is talált volna.

elvette, de sajnos, második házasságának idejét még nem sikerült pontosan megállapitanom, csak az bizonyos, hogy 1653-ban már *Kecskés Éva* volt a felesége, — és hogy 2 esztendő mulva, attól származott *György* fiával együtt — a kiről később kiderült, hogy egy bécsi bukott leánynak a gyermeke — grófságot kapott.

A grófi diploma (L. VII. sz. alatt) azért is érdekelhet bennünket, hogy a Listi családot eddig szász eredetűnek tartották, de III. Ferdinánd oklevele szerint az örökös tartományokból, még pedig Karinthiának *Liszt* nevü városából származott volna s a nemzetség őse nem *Listius Kristóf* a szebeni senator, hanem *Christophorus ab Liszt* III. Fridrik német császárnak hadvezére volt és ő szerzett először báróságot. Nekünk azonban okunk van hinni, hogy a grófi diplomában olvasható leszármazás hamis, de már ennek bizonyitgatása nem ide tartozik. Jellemző továbbá, hogy Kecskés Éváról nincs szó az oklevélben, pedig még akkor életben volt.

Méltán meglepheti az embert, hogy Listi Lászlónak, ámbátor igen kiterjedt és előkelő összeköttetései voltak — alig egy pár levele maradt fenn, mintha csak a rokonok és ismerősök készakarva megsemmisítettek volna mindent, a mi rá vonatkozott. Tudjuk és értjük, hogy gonosz cselekedetei, gyalázatos élete és halála miatt közmegvetés tárgya volt, de a mint Wittnyédy István megemlékezett róla Zrinyi Miklóshoz irott leveleiben, föltehetjük, hogy a közelebb állók, vagy azok, a kik kapva kaptak minden botrányos híren, még inkább foglalkoztak vele és bizonyára pertractálták maguk között megérdemlett, nyomorult sorsát. Azt hisszük tehát, hogy az utánnunk jövők — noha mi évek óta kutatunk és e korszaknak jóformán minden emlékét átvizsgáltuk — ebben a tekintetben is szerencsésebbek lesznek. De addig sem tartjuk haszontalannak különböző levéltárakban összegyüjtött adataink egy részét közre bocsátani, nevezetesen azokat a rendkivül érdekes tanuvallomási jegyzőkönyveket is, melyeknek tartalmát Listiről irott dolgozatainkban csak röviden ösmertettünk. A tisztán birtokviszonyaira vonatkozó okiratokat nem vettük föl a sorozatba, bár tagadhatatlan, hogy anyagi körülményei cselekedeteit is nagymértékben befolyásolták és bizonyos, hogy kikerülte volna a vérpadot, mert tudjuk, hogy Leopold az ellene meginditott pört már fölfüggesztette, (XVII. sz. a.) ha sok adóssága miatt hamispénz csinálásra nem vetemedik.

Azt, hogy gyilkolt, gyujtogatott, méreggel etette az embereket, és boszorkány-mesterséget üzött, még meg tudták volna bocsátani neki, a mint hogy másnak is megbocsátották akkor, illetőleg nem büntették

érdeme szerint a gonosztevőt — de à hamispénzverő számára nem volt kegyelem soha. Bécs város törvényszéke 1661 deczember 22-én kimondta Listi Lászlóra a halálos itéletet, a mint ezt a XVIII. sz. német nyelven szerkesztett oklevél bizonyitja.

I.

Én Veperden lakozó Pallotich Gáspár, vallom ez levelemnek rendiben, hogy én ez mai napon az én itt való veperdi házam végett, mely vagyon Donner Gergely és Rayzner György házai között, mely házam mindennemű jurisdictiójával, szabadságával és igazságával az néhai tekéntetes és nsgos *Lisztius Ferencz* uram ő nsga, Köpcsén, Panykerhelnek, János házának és Kabold várának örökös urának alatta lévén, mostan peniglen ő nsgának halála után meghagyatott kis fiára szállván, az tekéntetes és nsgos Listius János urammal, mint attya fiának, ötcsinek *az kis urnak Listius Lászlónak* potentiariussával és gondviselőjével így végezvén: minekutánna ő nsga az én sok intercessiómra és alázatos kérésemre azonfelül megnevezett házamra, minden robota s dézma adástul és minden egyéb uri adójából ki vött s magán tartott, arra obligálván és kötvén ő nsgának magamat, hogy ő nsgának háromszáz magyari forintot három terminusra adok . . . viszont ő nsga arra kötötte magát, hogy letévén azon felül megnevezett summa pénzt ő nsgának, ő nsga szabad levelet ad házamra stb. stb. Actum die 12. novembris Anno 1630.

(Kivonat. Másolata az Országos Levéltárban. N. R. A. fasc. 1000 nro 14.)

II.

Nos Stephanus Thelekessy praepositus et Conventus Ecclesiae s. Crucis de Lelesz memoriae commendamus per praesentes. Quod generosa et magnifica domina *Susanna Giwlaffy de Ratoth* relicta vidua magnifici quondam domini Francisci Listii de Keopchien, tutrix scilicet naturalis et legitima dativaque magnifici pueri *Ladislai* filii sui, ex praefato quondam domino Francisco Listio alias domino et marito suo suscepti, nostram personaliter veniens in praesentiam adducens que secum itidem personaliter eundem puerum *Ladislaum Listium* filium suum in tenera pupillarique et illegitima aetate constitutum, petiit nos debita cum instantia, ut revisa prius per nos et diligenter considerata aetate ejusdem, literas tandem nostras revisionales pariter et testimoniales jurium suorum futura pro cautela et tuitione necessarias dare et concedere vellemus. Cujus petitioni uti juste et legitime nobis facta, exaudita et admissa *eundem puerum Ladislaum Listium trium annorum integrorum vel circiter,* prout animo metiri visoque considerare potuimus, existere cognovimus et perspeximus. In ejusdem igitur talis revisionis testimonium praesentes literas nostras revisionales memorato puero domino Ladislao Listio jurium suorum futuram ad cautelam sub sigillo nostro conventuali et authentico communi svadente justitia dandas esse duximus et concedendas. Datum feria quinta proxima ante festum assumptionis Beatae Mariae virginis Anno domini 1631.

(Eredetije a leleszi Országos Levéltárban Protoc. 70 fol. 45. 1631. jelzet alatt. Ft. *Zubriczky Floris* praemontrei kanonok levéltári őr szives közlése.

III.

Nos Ferdinandus etc. memoriae commendamus etc. quod nos cum ad nonnullorum fidelium nostrorum humillimam suplpicationem, nostrae propterea factam majestati, tum vero attentis et consideratis fidelium servitiorum meritis, fidelis nostri Egregii Gasparis Lippay de Zombor, fidelis nostri spectabilis et magnifici Comitis Nicolai Eszterhazy de Galantha, Regni nostri Hungariae Palatini etc protonotarii etc universa et qualibet bona mobilia ac totales et integras portiones castrenses magnficorum Joannis et *Ladislai Listhius de Köpchén*, in eadem arce Köpchen nuncupata, simul cum cunctis ejus pertinentiis et utilitatibus in Comitatibus Mosoniensi et Posoniensi existentibus habitis, praeterea dicti *Ladislai Listhius* portiones castrenses in arcibus *Kaboldt* in Sopronlensi, *Somlyó* veszpremiensi et castello *Jánoshdza* Castriferrei Comitatibus exstructis, universosque eorundem et earundem pertinentias in iisdem Comitatibus habitas, ex eo, quod iidem Joannes et *Ladislaus Listhius, nescitur quo ausu temerario ducti Dei et hominum timore postposito, spretis patriae legibus, posthabita que fidelitate ac devotione Majestati nostrae et sacrae dicti Regni nostri Coronae debita, contra severissimum etiam edictum nostrum factioni Principis Transylvaniae Georgii Rákóczy adhaesisse, et per hoc juxta leges quoque et decreta Regni nostri Hungariae notam perpetuae infidelitatis, amissionemque omnium bonorum suorum mobilium et immobilium defacto incurrisse dignoscuntur* ad sacram imprimis praedicti regni nostri Hungariae Coronam, consequenterque collationem nostram regiam juxta antiquam et approbatam ejusdem Regni nostri Hungariae consvetudinem atque legem lite et legitime devolutae esse perhibentur et redactae. Totum item et omne jus nostrum regium, si quod in praenotatis universis et quibuslibet bonis mobilibus ac totalibus et integris portionibus castrensibus praefatorum Joannis et *Ladislai Listhius* in Arce Köpchen etc etc etiam aliter qualitercunque haberemus etc etc memorato Gaspari Lippay de annotata Zombor, ipsiusque haeredibus et posteritatibus universis dedimus, donavimus et contulimus, imo damus, donamus et conferimus etc. Datum in Civitate nostra Vienna Austriae, die 2. a mensis Maii Anno domini 1644.

(Kivonat az Országos Levéltárban őrzött *Liber Regius* VII. k. 405. l.)

IV.

Nos Capitulum ecclesiae Castriferrei memoriae commendamus etc quod nos ad istantiam et legitimam petitionem generosae ac magnificae dominae Comitissae Helenae Draskovith de Trakostyan, illustrissimi condam domini comitis Christophori Banffy de Also Lindva etc relictae viduae, coram nobis propterea factam, quae ob debilitatem status senectutis sui, ut moris est nostri in praesentiam venire nequivit pro exaudienda et nobis referenda infrascripta ipsius dispositione honorabiles magistros Petrum Philippatich lectorem, Marcum Jagasics decanum, fratres socios et concanonicos nostros e medio nostri, nostro pro testimonio fidedignos duximus exmittendos. Qui tandem exinde ad nos reversi, conscientiose fideli-

ter, concorditer retulerunt nobis isto modo. Quomodo ipsi *die prima mensis februarii* proxime praeteriti in et ad faciem Castelli Bellotincz vocati Comitatu Castriferrei existentem accedendo, ibidem memorata Domina Comitissa coram eisdem personaliter constituta, matura prius, exactaque animi sui deliberatione intra se superinde praehabita sponte et libere fuisset confessa retulissetque coram eisdem tali modo:

Quod licet in anno domini 1645. 3-a die mensis septembris proxime transacto praeterito in Civitate *Rakespurgensi* partibus Styriae adjacente eotum maximo infirmitatis gravamine obruta, coram Reverendo patre Paulo Ivanovics et egregio Francisco Balogh, certam quandam condidisset testamentariam dispositionem, et superinde literae etiam testimoniales conditae fuissent et extitissent, Deo ter optimo maximo ita volente ipsa domina fatens seu testans in pristinam integram valetudinem redacta, ulteriori consideratione intra se habita, praetactam testamentariam suam dispositionem die anno loco praecitatis et coram antelatis personis factam et subsecutam primum et ante omnia cassando et annihilando infrascriptam in omnibus suis punctis clausulis et articulis per eos quorum interest a modo imposterum successivis duntaxat temporibus illese et inviolabiliter ac in perpetuum observandam jussisset et statuisset, commisisset et ordinasset.

Et *primo* quidem quamvis generosam ac magnificam puellam *Advigam Bánffy,* virtute primarum suae testamentariae dispositionis in curam seu tutelam illustrissimi domini comitis Joannis Draskovith de Trkostyan, Regnorum Sclavoniae et Croatiae bani etc fratris duntaxat ejusdem dominae testantis, post obitum suum deditam esse voluisset, jam deo propitio aetate et ingenio satis matura existens, *magnifico domino Ladislao Listius de Köpcsin juxta ritum sanctae matris Ecclesiae catholicae, in perpetuam vitae thorique sociam elocata, habitura esset legitimum personae rerum et bonorum suorum curatorem, nempe antelatum jam sponsum expost vero maritum suum Ladislaum Listius,* inde eandem filiam suam Advigam Bánffy, e vinculo seu onere praemissae prioris legationis ipsius domine testantis eliberatam esse voluisset, ita tamen ut memoratus illustrissimus dominus banus, veluti frater ipsius si quibus in rebus ipsa Adviga Bánffy, eundem amicabiliter requisitum habuerit, communi justitia et consangvinitatis jure ita exigente, opem et auxilium eidem praestare ne dedignetur. *Secundo,* in eo casu, quo ipsam dominam testantem e vivis decedere contingat, dotem suam, in duas partes dividendam esse voluit, cujus unam partem generosae ac magnificae dominae *Franciscae Bánffy,* consorti magnifici *Ladislai Roxiczky,* alteram autem aequalem et dimidiam partem antelatae Advigae Bánffy cedendam deputasset et ordinasset.

Tertio ex quo eadem domina testans tantae paratae pecuniae possessorem se esse renuerit, eidem Advigae Bánffy filiae suae res mobiles omnis generis censendas *decem millium* flor. hung. valorem constituendas legasset et ordinasset, tali addita conditione, quod si eaedem res mobiles praetactam summam decem millium flor. hung. non adaequarent, extunc propter hujusmodi residuum non adaequatum bona et jura possessionaria *Cser-*

nechszegi jószágh nuncupata virtute praesentis testamenti eadem puella Adviga Bánffy pro se occupare possit et valeat.

Quarto domum suam in practacta Civitate Rakespurgensi existentem habitam, unacum certa quadam vinea *Német szőlő* nuncupata, cum omnibus suis appertinentiis eidem puellae Advigae Bánffy legasset et testamentaliterque contulisset etc etc. Datum *Sabbatho proximo post Dominicam sexagesimae.* Anno domini 1646. Lecta per Capitulum.

(Eredetije az Országos Levéltárban. Hátlapján pecséttel N. R. A. fasc. 552. nro 28.)

V.

Én gróff Bánfi Hadvigha, vallom ez levelemnek rendiben, hogy az minémű végezést palatinus Draskovit János urammal ő nagyságával tett az uram ő kegyelme Listius László uram az elmult időkben és káptalan előtt én velem is . . fölvallatott, én annak semmi conditióit és részét nem tudtam, az én akaratom és tudomásomon kivül is végezett uram ő kegyelme, az káptalan előtt is kénszeritésből köllött vallanom, nem is tuttam mit, melynek bizonyságára adva ez levelemet, nem mervén, *uram ő kegyelme haragjától tartván,* nilván ezent kijelenteni, ezt pedig az okra cselekeszem, hogy részes ne legyek abban az penaban, melyet uram ő kegyelme palatinus urammal ő nagyságával végezett, megerősitvén ez levelemet kezem irásával és pecsétemmel, attam bátyám uram Nádasdi Ferencz uramnak kezéhez, megtartásának okáért. Iram *Dörfölt* 16 marczii Anno 1647.

Gróff Bánffy Adviga. s. k.
(P. H.)

(Eredetije az Országos Levéltárban N. R. A. fasc 564. nro 50.)

VI.

Listius László és felesége *Kechkés Éva Klára,* a kinek atyja *János* a királyi jövedelmek főpénztárnoka, nagyatyja *András* pedig juris utriusque doctor és a királyi itélő tábla birája volt, bizonyos zálogban lévő javaik vissza váltása céljából *Aszalay István* kamara tanácsostól 3500 frtot vettek kölcsön és annak biztositására Pozsony városában lévő polgári házukat, a hozzá tartozó külső földekkel együtt a hitelezőnek zálogba adták.

(Fragmentum, keltezés nélkül, de bizonyosan *1653—1655* között, mert a fogalmazvány keresztül huzott sorai szerint az ifj. *Listius János Kristófról* maradt birtokok visszaváltása forgott szóban, ez pedig *1653* Virágvasárnap körül halt meg, továbbá mert Listius László, a ki 1655-ben grófságot kapott, az adóslevélben még nem neveztetik *grófnak. Országos Levéltár Lymbus.)*

VII.

Creatio in comitem magnifici Ladislai Listius.

Ferdinandus etc. Tibi fideli nostro magnifico Ladislao, filio Francisci, filii Stephani, filii olim Joannis, filii Christophori, filii Wolffgangi, filii Nicolai, filii Sigismundi, filii alterius Christophori senioris *ab Liszt,* olim sacratis-

simi imperatoris Friderici III. praedecessoris nostri, supremi exercituum imperialium ducis salutem et gratiae nostrae Caesareae atque regiae continuum incrementum. Caesareae atque regalis dignitatis et eminentiae proprium est *(stilus)*. Cum autem majorum suorum *Ladislai ab Liszth* praeclara merita exuberantem praedecessorum nostrorum augustissimorum imperatorum et regum caesaream regiamque gratiam promeruerint. Et imprimis quidem dicti olim *Christophori ab Liszth senioris,* regnante et ad imperii gubernacula sedente, dicto quondam Friderico imperatore hostibus ejus motus seditiosus adversus sacrum imperium ac consequenter augustissimam domum nostram Austriacam concitantibus et grassantibus, in arcendis eorum furoribus propugnandoque sacro imperio et augustissima domo nostra virtus et industria probabilissima emicuit, proemioque tantae virtuti condigno ab eodem olim Friderico imperatore, *oppido scilicet Liszth in Carinthiae provincia, situato, tituloque Baronatus eidem clementer collato, clarior et perennis extitit.*[1] Accedit praefati quondam *Sigismundi,* filii ejusdem erga sacratissimum olim imperatorem Maximilianum I in comitiis imperialibus dum serenissimi ducis Saxoniae ejus saeculi et temporis vicem in iisdem comitiis ablegatus ageret, praeclare praestita obsequia et servitia. Ita etiam *Nicolai,* nepotis suprafati Christophori ab Liszt senioris, mentionati quondam domini Maximiliani imperatoris in Lusatia locumtenentis et legum administratoris, erga eundem olim imperatorem declarata fidelitate; ac alteriusque *Christophori* abavi sui, abnepotis autem praelibati olim Christophori ab Liszt senioris, in administratione officii judicatus regii septem Civitatuum saxonicalium Transylvanicarum ac consiliariatus serenissimi olim regis Hungariae Vladislai II. praedecessoris nostri, gesta virtutum ac in dandis Consiliis experta prudentia. Subit animum nostrum Caesareum et regium memoria quoque virtutum proavi sui *Joannis ab Liszt,* filii dicti Cristophori, abnepotis, ut praemissum est, toties mentionati Christophori ab Liszt, qui in augustissimi quondam imperatoris Ferdinandi I. proavi nostri foelicis recordationis a prima sua ineunte aetate educatus, studiis imprimis propter servitia regalia applicatus fuit, iisque cum laude absolutis, munere et honore secretariatus regalis tandem mutato statu saeculari in ecclesiasticum, dignitateque Antistitis Wespremiensis et Jauriensis exornatus in Cancellarium Aulae Regiae per Hungariam assumptus et creatus extitit, quibus in offciis quantum praeclara virtus et fidelitas ejus excelluerit testantur historicorum monumenta, ac prosapiae ejusdem, tuae nimirum familiae paternae ad praesens conspicuus status. Non defuit insignis illustrator tuae familiae reverendissimus quoque *Nicolaus Olahus* archiepiscopus strigoniensis, magnus Consiliarius, summus Cancellarius secretarius et locumtenens supranominatorum imperatorum Ferdinandi I et Maximiliani II. qui ex contracta affinitate cum familiae tuae, decori ejusdem clariorem super induxit splendorem. Cujus si nos quoque labores et merita erga eosdem olim imperatores et reges utiliter et laudabiliter diversis occasionibus et potissimum illius saeculi motibus praestita clemen-

[1] Családtörténeti iróink szerint a báróságot csak *Listius István,* a László nagyapja szerezte.

ter recogitaverimus, advertimus benigne meritis etiam ejusdem deberi, ut in te quoque ejusdem ex sorore abnepotem, de penu Caesareae et regiae liberalitatis nostrae gratiosa deriventur praemia. Tum ob insignem igitur praenominatorum majorum tuorum perennaturae virtutis memoriam, tum ob avi quoque tui Stephani filii dicti quondam Joannis ab Liszt, in aula caesarea et regia sacratissimi quondam Rudolphi imperatoris et regis antecessoris nostri foelicis memoriae, ac pariter penes serenissimum olim imperatorem et regem Matthiam II tunc Archiducem in obsidione Budensi et Albensi tolleratos labores indeque enatas virtutes, tum denique tui ipsiusmet quoque fidelitatem et merita virtutum quibus Te pro sua possibilitate, in proxima turbatione pacis et quietis regni istius nostri Hungariae per adversarios nostros et augustissimae domus nostrae intentata pro justis majestatis nostrae... asserendis, postpositis partibus inimicorum nostrorum cum magno periculo vitae tuae, bonorumque et substantiarum jactura Te nobis bene probatum exhibuisti, ex gratiaeque nostrae caesareae et regiae liberali sinu super Te effundendam clementiam nostram promeruisti. Quae cum omnia ita sint neque ulla de syncera fidelitate tua, in nos et augustissimam domum nostram regnumque hoc nostrum Hungariae et sacrum ejus diadema, posthac quoque omni occasione praestanda dubitatio Caesareum et regium in te animum tuum erigi, ac ad majora et praeclariora facinora fideliaque semper praestanda servitia incitari. His accedunt nonnullorum fidelium intimorum et aliorum Consiliariorum nostrorum penes Te nobis factae recommendationes: idcirco authoritate nostra Caesarea et regia ex certa scientia nostra, animoque deliberato Te Ladislaum ab Liszt, ac per Te filium tuum *Georgium ab Liszt,* vestrosque haeredes utriusque sexus universos, *liberos et perpetuos Comites de Köpchen,* qui etiam proprio gentis hungaricae idiomate *Gróff* cognominatur in sempiternam gentis tuae commendationem laudem et memoriam hoc alto dignitatis titulo, juribusque, gratiis privilegiis et praerogativis tanti honoris ac nominis omnibus et singulis quibus caeteri *Comites liberi et perpetui* utuntur et gaudent, quomodo libet consvetudine vel de jure perpetuo uti, frui et gaudere volumus et concedimus. Annuentes quoque benigne, ut sigillo vestr etc etc (stilus) In cujus rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes literas nostras privilegiales secreto sigillo nostro quo ut Rex Hungariae utimur, impendenti communitas Tibique Ladislao ab Liszt, ac per Te Georgio filio tuo a praefata Liszt, universorum haeredibus et posteritatibus universis gratiose dandas duximus et concedendas. Datum.

(*Liber Regius* 11. pag. 439—441. Év és nap keltezés nélkül az 1655 évi oklevelek között, az előtte való bejegyzés datuma 1655 *junius 25,* az utánna következőé *september 15.* de a bejegyzések nincsenek szoros időrendben. Listi 1655. september 1-én már használta a grófi czimet. L. *alább.*

VIII.

Kegyelmes uram.

Örökké való alázatos szolgálatomat ajánlom Nsgdnak. Nsgdhoz ekkoráig méltó és köteles hű szolgálatomat levelem által, hogy nem declaráltam, Nsgdat kérem nekem, alázatos legkisebbik szolgájának nekem

kegyelmesen megbocsásson. Akartam kegyelmes uram nagyságos fejedelmi méltóságos személyét egynehány izben, igazán mondom, levelemmel alázatosan meglátogatnom, de méltatlannak itélvén magamat, nem merészlettem. Mivel pedig mostan kegyelmes uram ez alkalmatosság hozza magával s szükségtül is viseltetvén, az Nsgd kegyelmes gratiájában annyit bizván, ott benn mindennemü dolgaimat Nsgd kegyelmes gratiájában alázatosan recommendálom.

Kegyelmes uram, minthogy asszonyom anyámtul távol vagyok, maholnap halála történik, az mi kevés res mobilissa vagyon (noha az örökből ki nem tudhatnak) az ott közel lévő atyámfiai által mind füs(t)ben megyen és igyen igen megkárosodom. Annakokáért Nsgdat mint kegyelmes uramat alázatosan kérem, ha Isten asszonyom anyámat kiszólétja az világbul, az mi engemet concernálna, tam in mobilibus quam in immobilibus, Nsgd mint nekem kegyelmes uram gratiájában bocsátottam, tudom az Nsgd kegyelmességéből én meg nem fogyatkozom. Isten ez világban életemet hosszabbitván, Nsgdnak mig élek alázatos szolgája maradok. Tartsa Isten Nsgdat hazánk előmenetelire jó egészségben.

Köpcsint 1 septembris 1655. Nsgd legkissebbik szolgája
Gróff Listius László, s. k.

Kivül: Az én kegyelmes uramnak, Erdéli fejedelem őnsgának és Székelyek főispánnyának, Magyarország részei uranak mint kegyelmes uramnak alázatosan adassék.

(Eredetije az Országos Levéltárban. *Lymbus.)*

IX.

Ferdinandus tertius Dei gratia electus Romanorum Imperator etc. etc. Fidelibus nostris honorabilibus Capitulo Ecclesiae Capitulo Posoniensis salutem et gratiam. Expositum est Majestati nostrae nomine et in persona fidelis nostri Spectabilis ac magnifici *Comitis Ladislai ab List perpetui de Köpchen,* qualiter superioribus proxime transactis temporibus in anno videlicet domini 1655. circa festum S. Georgii militis et martiris, in libera ac regia Civitate nostra Posoniensi, in quo comitatu Posoniensi existente habita sub generali regni dieta eotum celebrata, fidelis noster magnificus *Joannes Listius* senior, Liber Baro in Köpchen, nescitur qua temeritate et audacia ad id inductus, coram fideli nostro Spectabili ac magnifico Comite Francisco Wesselény de Hadad, perpetuo in Murany, Regni nostri Hungariae Palatino, Judice Cumanorum, intimo consiliario, Camerario et per dictum Regnum nostrum Hung. Locumtenente nostro, personaliter comparuisset, ac permodum gravissimae quaerelae exposuisset, quod nimirum praefatus Comes Ladislaus ab List, *consorti suae, generosae ac magnificae dominae Evae Kecskés insimulato puerperio existentis et constitutae, certum quendam infantem masculum quasi ex legitimo eorundem thoro ortum, supponi curavisset,* nec eo contentus post modum in Civitate nostra Archiducali Austriae Hamburgensi de praemissis coram senatu ejusdem Civitatis nostrae certam inquisitionem superinde fieri et celebrari curavisset, prout ex litteris relatoriis testimonialibus clarius constaret, in graue praejudicium eo derogamen

honoris ipsius exponentis manifestum poenam hujusmodi actus factum honoris concernentium, superinde sancitam incurrere non formidans. Ob hoc memoratus exponens antefatum Joannem Listius, ratione praevia vigore articulorum publicarum regni constitutionum super hujusmodi actus factum honoris concernentium editorum, in Curia nostra regia coram praesentia nostra in Causam convenire superindeque judicium et justitiam administrationem facere vellet, lege regni requirente etc. Pro eo fidelitatis uestrae harum serie firmiter praecipiendo committimus et mandamus; quatenus acceptis praesentes, easdem memorato Joanni Listius seniori pro testimonio vestrorum fidedignum exhiberi et praesentari faciatis, qui si personaliter reperiri poterit ibidem personaliter alioquin de domo habitationis seu solita ejusdem residentia evocet et admoneat eundem idem testimonium vestrum dicatque et committat eidem verbo nostro regio ut ipse *decimo quinto die* diei hujusmodi exhibitionis praesentium et admonitionis ... in Curia nostra regia coram antelata praesentia nostra personaliter vel procuratores suos comparare debeat et teneatur, rationem de praemissis redditurus efficacem judiciumque et justitiam recepturus etc etc. Datum in libera ac regia Civitate nostra Tyrnaviensi *feria* tertia proxima post Dominicam decimam septimam Sacrat. atque individuae Trinitatis. Anno domini 1656.

(Eredetije a pozsonyi káptalan levéltárában Caps. 36. fasc. 3. nro 12.)

DR. KOMÁROMY ANDRÁS.

FÁBIÁN GÁBOR LEVELEI ÉDES ALBERTHEZ.

— Ötödik közlemény. —

XIX.

Arad, ápril. 23-án 876.

Szerelmes Albertem!

Legjobb mindent idején végeznünk. Ez volt szabályom fiatal koromtól fogva. Még apámtól tanultam. Saját közmondás volt nála: »jobb hogy idő maradjon, mint ki ne jusson«. Igy sem időt nem vesztünk, sem dolgainkkal zavarba nem jövünk. Mint jöttem én most a miatt, hogy két leveledet egy darabig válasz nélkül hagytam volt; azt sem tudom, mit feleljek ezekre — pedig minap megigértem, hogy lerovom a még hátra levőket is. Megpróbálom — csak ugy bolondjában. Ha mit eltalálok felejtni: bocsásd meg a hibát ez egyszer; iparkodni fogok, hogy többször ne ismétlődjék.

Arra jól emlékszem, hogy a két kérdéses levél egy része is kritizálgatásából állt ujabb fordításaimnak, jelesen az Ars Poeticának — szokott modorodban. Előbb igen is megdicsérsz; aztán még a keresztvizet is levennéd rólam, ha lehetne; ugy hogy magad megsokallván, félsz, majd egyszer meg is haragszom tán értte. Ne félj — csak folytasd. Hidd el, mulatságos nekem ez a te kritikád. Ars Poétikámról is azt mondod: olly élvezettel olvastad, le nem birtad tenni kezedből míg egy

szusszal végét nem érted; hogy annak általam eszközlött magyarítása olly *tökéletes;* »hogy azon az irigység ráspolya sem foghat semmit«, hogy az olly gyönyörű fordítás, melly ellen ellenségem sem hozhat fel semmit: hanem! mi verselésemet (még hagyján!) s magyarságomat (de már ez iszonyu!) illeti, ezekért kész volnál nemcsak velem, de a világ valamennyi Tudós társaságával is hajba kapni. Azután emlegetsz nálam latinismusokat, miket sehol nem találok; míg ellenben a te fordításaidban egy kapásra lelek mindjárt szarvasakat, millyen a sok közöl a *Nemone, ut avarus, Se probet?* e magyarosítása: van-e fösvény, a ki *magát helyben nem hagyná?* (nem is említve, hogy az értelem is fonákul van adva); beszélsz hibás szórendemről; magyarázgatod példákban *nekem* (!!) az igekötők mikénti használatát, és — ha megfeszülök, sem birok rájönni, hol követtem hát én e részben hibát el. Úgy hogy azt kell gondolnom, valószínűleg te tőlem az olly szó elrakásokat veszed latinismusoknak, mik a költői styl sajátságához tartoznak, minők péld. Aranynál ezek, *Buda halála* cimű hőskölteményéből (éppen most ezt olvasom, azért veszem innen a példát):

V. ének.

Valamint a bimbó vissza ölét zárja.
Fel magasan apja dobta kicsiny terhét.
És mint fiatal lomb fedi törzsökét el
Hej, micsoda zsákmány az nap estve halva! st. st.

Ám legyenek a költői nyelvezet íme fénypontjai latinismusok Te neked: én igenis érzem, azok tősgyökeres magyarismusok s nem Rómában, hanem Scythiában termettek. Ismétlem, semel pro semper, mit Neked már másszor is áperté kimondtam, hogy mint iró, magyarságomat érezem legerősebb oldalamnak. Ezért kapom a komoly kritikától is a legbővebb elismerést. E részben a most élők közt mesteremnek az egy Aranyt, hatalmas versenytársamnak csak az egy Baksaÿ barátunkat ismerem el. Olly dilettans Aristarchussal hát, millyent csudálatos eredetiséggel irányomban játszani akarsz, sem magyarság, sem prosódiám tekintetében komoly vitába nem ereszkedem — sem egyikben, sem másikban nem alkuszom. Mit e két téren követek, hosszas philologiai s aesthetikai tanulmányozás érett gyümölcse az, nem itt-ott vaktában felkapkodott holmi. Azt mondod, előtted nincs auctoritas: aztán nyomban hivatkozol a hexameterre nézve akárhányra, s első rendben Fazekas hadnagyra (!) Tartsd magadnak példányul; nekem mint illyen nem kell

..... »mivel az prózáját szórja; különbség
Nincsen verse között s prózai műve között.«

Én a metrikai verselés kecsét nem nála kerestem, hanem olly költőkhöz mentem tanulni, mint Csokonaÿ, Berzsenyi, Kölcseÿ sat. s oly aestheticus mesterhez, mint ki nekem a *Vajda-Hunyadot:*

Szirt! rendíthetlen, mint karja és keble rakódnak,
Nagy mint ő, nagy mint társai, mint fia nagy! sat

meg az *Epigrammá*-t irta volt:

Szökj, epigramma, de nem mint nyil, melly célra fut és öl.
Szökj mint csók, mellyet félve lop a szerelem,
Elcsattant s oda van; de az édes lyányka tüzétől
Ajkaim lángolnak, s e kebel égve liheg.

Ott volt példányaim között bold. atyád is — kezdetben egészen, később bizonyos kivételekkel; például *leoninusai*tól csakhamar végképp elidegenedtem. Pedig pápai togátus koromban s míg csak atyám s nagybátyám Somogyi Gedeon körében forogtam, Te sem vagy nyakasabb orthologus most, mint én voltam akkor. De a mint mellőlök Pestre leszakadtam, s az ottani irói körrel megismerkedtem, én is a haladók táborába álltam. Én szerettem tanulni: Te rösteltél mozogni tovább; azt hitted Fazekaséknál elérted a non plus ultrát s ott maradtál máig. Szégyeld magad. Te orthologiai anachronismus. Mi nem nőtte volna ki magát belőled, olly gazdag eredeti költői vena s egyebekben a szépnek átaljában vén testtel is olly nagy kedvellése mellett, a minővel birsz és kitünsz?! Irodalmunk, költészetünk első rendü csillaga válhatott volna talentumodból! . . . . Lásd én még most elaggott fővel is folyvást szeretek többet tanulni, mint a mennyit eddig tudok. Későn veszünk észre sokat, a mi még hiányzott a capitoliumunkban. Igy jártam magam most legközelébb is. Én, ki a fordítás mesterségét olly régóta űzöm, theoriájáról annyit olvastam és elmélkedtem, már azt hittem magamról, annak minden csinnyát binnyát egy bötűig kitanultam. Jelesen a classicus költők fordításánál szentül kimondott törvény volt nálam, hogy azokat prózában — sőt még csak más schemában is, mint az eredeti, adni egyátaljában nem szabad, mert ez idétlen s izetlen meghamisítása, totalis megsemmitése az eredetinek, s kivált tőlünk magyaroktól annál égbekiáltóbb bűn, mivel a mai mivelt nyelvek közt egyedül a mienk az, melly a régi görög és római mértékes schemákat teljesen megbirja, míg erre a többi egyik sem alkalmas. Pedig eleinte magam is jó sokat fordítgattam prózában — jelesen Ovidiusnak majdnem összes szerelmes verseit. Hanem amint az említett tanulságot magamévá tettem: azonnal ez immár le is tisztázva volt prózai poétizálgatásom — hogy még nyoma se maradjon, irgalom nélkül tűzbe vetettem. Azért midőn nem régiben a hirlapokban olvastam, hogy Baksaÿ (egy Baksaÿ!!) Homer Iliászát! rímes stróphákban akarja fordítni: káromkodtam mint a jégeső; de neki nem szóltam vagy is inkább nem irtam, minthogy ő, a kinn lett volna a sor, sem irt nekem már majd két év óta, s fel volt téve nálam, czentul csakis akkor irni neki, mikor erre részéről levél által felhiva leszek. Ha soha nem: Soha. Maga érezte ebbeli bűnét; ahonnét egy minapában Aradon megtelepedett Rozsnyai nevű patikárius barátjától egy hozzá irt levélben, lelki furdalódási közt azt kérdi: »Hát az öreg Fábián hogymint van? Ugy-e szid engemet?« Ezt R. velem közölvén, azt mondtam rá: Megirhatja az Ur neki: *Szidom bizony ahogy csak a számon kifér.* Ő hát meg is irta fideliter. A nem igen gyengéd hangú izenet megtette hatását. Mult hó vége felé hoznak a postáról hozzám egy ajánlott voluminosus levelet, Budapestről szóllót. A borítékon az irást már fel sem ismertem. Kinyitom nyugtalan kiváncsisággal. Hát kit

lelek benne aláirva? Baksay t! ki egyszersmind rigmusos Iliászából közöl velem mutatványt. De még elébb ki fordul a csomagból egy szép női fénykép -- általam mélyen tisztelt nőjéé. Ezt látván, ama miatt már szitokra nyilt számat befogtam; de, gondolám, e kegyes kedves alak kedvéért béketűrő leszek, higgadtan végig olvasom azt az Angyal Bandi nótájára áthangolt Homerust. S hinnéd-e, mi lett a vége? Mind mind jobban tetszett a mű, s utoljára belé egészen szerelmes lettem; s nemcsak hogy le nem beszéltem annak folytatásáról a Pharsalia remek fordítóját, de még arra tőlem telhetőleg buzdítottam, ösztönöztem s kérve kértem is. Mit mutat e nagy nézetváltozás nálam? Nem-e, hogy a fordítás elméleténél még nekem is maradt fel tanulmányozni valóm? Most hát e kérdésen jártatom eszemet: »nem jó lenne-e nálunk is, metrikus nyelvünk dacára, az ó classicus költők műveit, mái versformákban is popularizálni?« Mert hiszen kik számára fordítjuk ezeket főképpen? Bizonyára azokéra első rendben, kik e remekeket eredetiben nem élvezhetik; szakértőknek arra semmi szükségök, ezeknek a leghivebb, legsikerültebb alakban sem adhatunk soha az eredetivel mindenben felérő fordítást. Szerettem volna B-nak Homérral e részben tett kisérletét az eredetivel rögtön összevetni s látni, hű-e ahoz mindenütt: de ezt, mert a görög szöveget nem birom, egyelőre csak a Vályi Nagy metricus fordítása nyomán tehettem, hanem megrendeltem azonnal magamnak amazt is Lipcséből, még pedig *bilingvis* kiadásban, mellynél a görög szöveget szó szerinti latin fordítás is kisérje; mert fájdalom, a görögöt, a mint az oskolából a világba kiléptem, ugy elhanyagoltam, hogy ma már kellő megértéséhez szükség mindig orrom előtt lenni a szótárnak s ez igy olly vén szemnek, mint az enyim, keserves olvasás. A pesti könyvárus, kit megbiztam, már meg is küldötte mind az Iliászt, mind az Odysseát két csinos kötetben: de nem ollyan bilingvisben mint én kivántam volt, hanem *Minckwitz 1864-ki egyszerű német prózai fordításában.* Én ezért, hogy célt nem értem, haragomban a német Homérját (!!) neki hamarjában majdnem visszalöktem: de, utóbb jobbnak gondoltam még is átnézni, hátha tanulok belőle valami újat a fordítás felől. S csakugyan tanultam. Terjedelmes Bevezetésében, német szempontból indulva, alaposan demonstrálja, hogy a régi görög és római hős költeményeket, különösen Homért, csak tűrhetőleg adni is német nyelven lehetetlen s minden ebbeli kisérlet, a famosus Vosstól kezdve máig nem egyéb, mint a mostani olvasó közönség ostoba kinzása. Ahoz elébb valami új verselési formát volna szükség feltalálni, melly az eredeti ódon szellemét s zamatát hiven visszatükrözze; s hogy illyet a német nyelv sajátságos természete valaha felfedezni engedjen, arról részéről előre is majdnem végképp lemond — s e szerencsét csak a mai metricus nyelveknél véli elérhetni. A németek hát szerinte az ó classikai époszt csak is prózai fordításban ismertethetik meg legjobban olvasó publicumukkal. sat. E beszédek eszembe juttatták, hogy Toldy, a szemfüles kutató, szinte adott ki egy rövid brochure-t a *műfordításról,* mellyben, Göthé nyomán, ez utóbbinak elveit fejtegeti s e részbeni véleményét közmegvitatásul a nagy közönség elé terjeszti. Hanem azonkivül, hogy a Kisf. Társaság egy ülésében

perfunctorie hozzá szóllottak néhányan, semmi eredménye nem lett — a kérdés végképp elhangzott. Most Baksay kezdte azt megpendíteni ismét, midőn multkor ugyan a Kisf. Társaság előtt szándékát az Iliasz és Odyssea alexandrinekben célba vett fordításáról bejelentette volt. Mindezekből rám nézve eddig az a tanuság: hogy csakugyan új nyeresége lesz irodalmunknak, ha az eredeti alakon kivül a régi hőskölteményeket — és így Homért is — újabb versformákban is fordítgatjuk, különösen mi magyarok, kiknek ehez hősi regényeinknél eddig használt rímes alakjaink, minő többek közt Aranytól a gyönyörű, igazán Homéri zamatu »Buda Halála« is . . . . . Legyen e themáról ennyi ez uton elég.

Annak, hogy, mint irod., kedvemért fordított Ars Poeticádat már átadtad kinyomatás végett Aignernek, nagyon örülök, s még inkább örülnék, ha tudnám, circiter mikorra kaphatom készen kezemhez; mert ha erre nézve nem kötöttél ki nevezett megbizottaddal semmi terminust: akkor várhatom én azt a graeca kalendákig. Pedig nem szeretnék a nélkül meghalni, hogy e rögtönzött művedet lássam. Baksaytól is legújabb leveléből értem, hogy ő is kezdte egyidőben Horátz e famosus levelét fordítni, de — maga sem tudja miért — utóbb abban hagyta. Én tudom mért? Semmi másért, mint előttem jól ismert szeszélyes restelkedése miatt. Rá is rá parancsoltam hát, hogy ami belőle megvan, nekem azonnal megküldje.

Legközelébb firkantott egynehány soromért panaszod van reám. Elsőben is felakadtál a feketepecséten s gyász szegélyű levél-papiron. Ennek egyszerű magyarázata a haza atyjának, a páratlan Deáknak elhunyta, ki nekem ifju korunktól fogva imádott barátom is volt végig. A mint kimultáról a telegramm az első hirt meghozta, rögtön vettem egy szál spanyol viaszt feketét s hozzá való gyász levélpapirt is, s fel volt téve nálam, míg bennek tartanak, fogytig felhasználnom e készületeket. Gondoltam, senki sem fog ezért engem kérdőre vonni s ki okát megtudja, megbocsátja nekem. Reméllem ezt érte tőled is. Ámbár Neked e részben is, mint látom, más nézeted van. Kárhoztatod a Deák-emlékhez való nagy készületeket; jobb szeretnéd az e célra szánt temérdek költséget valami iskolai intézet alapítására fordítni; mert hisz az emlék oszlopok, szobrok s más illy faragott és festett mivek meddig tartanak? maholnap jöhetnek idők, hogy vagy kül ellenség, vagy bel pártviszály pár óra alatt örökre porba döntheti azokat. Hát volt e valaha s létesülhet-e bármikor emberi mű örökké tartó? Soha. Te e részben véleményed támogatásául Ciceróra hivatkozol: én Horatznak eme szavaira: Debemur morti nos nostraque . . . . . mortalia facta peribunt. Állítandó iskola intézetiddel csak az történhetnék minden órán, mi az emlékoszlopokkal. Tán azokat megkimélné a ma tervezgetett népnevelés szellemében előtermendő végképp elaljasult nemzedék. Alig van közérdekű tárgy, miről ma annyit irnának s fecsegnének, mint az iskolákról és népnevelésről, ugy hogy a temérdek ostobaság s fertelmes kalmárkodó űzérkedés után, miket mindenütt ott látok, már e tárgyról hallani is undorodom. Van, minek nálunk az előtt hire sem volt, saját közoktatási miniszteriumunk. S még ez sem elég. Kellenek még mellé gazdagon fizetett sinecurák con-

siliariusokká nevezett bitang iskolamesterek, ökör ... génél tovább nem látott pusztai miveltségű egyének számára, aljas mellék érdekek tekintetéből, néha nem egyébért, csak azért, mert valamellyiknek lyányai valamelly püspöknek megtetszettek sat! És mi, szánandó, már amugy is erkölcsileg s anyagilag tönkre juttatott nép, fizetjük ezeket a kimerült adó-alapból. S most még mi előttem legborzasztóbb! *népiskolai takarékpénztárak*at is tervezgetnek! mit még a zsidók sem tettek eddig — hogy a magyarból még nagyobb zsidót neveljenek. Ötvenet vágatnék arra, ki ezt kigondolta. De ez expectoratióm csak köztünk maradjon. Jó, hogy papirosom elfogyott. Gondolom, most meg vagy levelemmel te is elégedve. Ha nem: én meg vagyok Veled. S ölellek szivemből

holtomig hived
Fábián Gáborod,

NB. A kölcsön kért Satira fordítást mellékletben köszönettel küldöm vissza!

XX.

Arad, junius 19-kén 876.

Szerelmes Albertem!

Horátz Pizókhoz irt Levelének tőled került fordítását, mellyel engem keservesen megtiszteltél, még folyó hó első napjaiban kezemhez vettem. Hogy rá mind eddig *se* bűt, *se* bát (sic) még nem mondtam, ne nézd pimaszságnak, annál kevésbé haragnak bennem — belém szereteten kivül, mellyel keblem irántad telve van, más érzelem veled szemben nem fér. Késedelmem egyedül onnét van; mert mióta kilenczedik évtizedembe beléptem, szemeim annyira gyengülni kezdenek, hogy már csak kissé hosszabbacska levelet egy huzamban megirni nem tudok — egy, néha két nap is kivántatik hozzá. Fordításodra pedig vajmi sok a megirni valóm. Milly kár volt azt nyomtatás előtt velem nem közlened! Érintetlen hagytam volna benne minden az enyimmel ellenkező nyelvészeti, prozódiai s fordítási szabályodat: de figyelmeztettelek volna legalább számos az értelem, rend, következetesség, világosság, folyékonyság, sat. ellen elkövetett felötlő hibákra, mikért most majd meglehet valami imberbis gymnasiumi praeceptor vesz elő, miután ma ezek az Ars Poetica magyarázásával ex professo foglalkoznak. Illyenek (hogy egyelőre csak egy párt említsek) pl. 1. mikor v. 32. *Aemilium circa ludum faber*-t: »Aemilius műhelyén az *inas*« így fordítod; 2. v. 50-ben a *Cinctutis*-t, mir nix, dir nix egyszerre, eddig hallatlan variánssal *Cinccturis*-ra okoskodod; 3. v. 65. a *Regis opus*-t »király kincsének«; v. 136. *scriptor cyclicus olim*-ot, bizonyos hajdan élt *Ciklikus* nevű költőnek; v. 438. *Quintiliust* — azt, kit Horátz Ode I. 24. is emleget, a később, Vespasian alatt élt Quintilianusnak veszed sat.

Ne félj, mihelyt e szomorítólag nem sikerült műved hibáinak sokaságát lassan lassan számodra leirogatom, azonnal megküldöm. Csak én merhetem azokat a magok egész teljességében neked bemutatni.

Addig hát légy türelemmel. Ha Satirádra multkor nyert kritikám

olly jó kedvvel olvastad, mint irod, no lesz abban, mellyre most tőlem számolhatsz, untig mulatni valód.

Addig is az Ég oltalmába ajánlak

forrón szerető barátod
Fábián Gábor.

NB. Iván bátyód, ki hat hét óta nyomja az ágyat, s kit, megvallom, még rosszabbtól kezdek félteni, Ars Poetikádról éppen akképp itél mint én. Ő egy percig sem hitte, hogy azt lefordítsd, vagy ha teszed is, kinyomasd; azt gondolta, ebbeli igéreteddel legföljebb valami tréfát akarsz velünk csinálni s azt küldöd meg lenyomatva e czim alatt két példányban kettőnk számára. Szegény Iván Asthmában szenved — minden órán Schleimschlag érheti.

XXI.

Arad, szeptember 15-én 876.

Szerelmes Albertem!

Itt küldöm hát végre horátiusi versenyfordításodra a kritikát. Nem tudom, milly kedvvel fogod venni; végtelenül sajnálnám, ha zokon. S ettől van egy kis okom tartani, miután utóbbi hozzám irt leveleidből azt látom, hogy a tapsoknak, miket e tőlem első pillanatra mindjárt megrótt munkádért, más oldalról, számos jóbarátid s familiárisaid részéről kapsz, szivedből örülsz. Azért, bár a birálatnál a döntő szót nekem adtad, megvallom mármár habozni kezdettem, szóljak-e többet e tárgyhoz annál, mit már eddig róla előtted nem kedvezőleg mondottam s Te még tőlem egykedvűleg vettél; vagy, megelégedve ezzel, hallgassak ezentúl vépképp, s ne vigyem addig a dolgot, hogy az köztünk tán még keserűség forrásává válhasson. De mert a komoly kritikát, nyert tapsaid daczára, részemről folyvást sürgetted, mégis csak hát megirtam — azonban egyedül a magad, nem a publicum számára. Még senkinek nem mutattam — Iván bátyódnak is csak töredékesen; pedig Ő is, mint szakértő, kemény Aristarchusod ám! Nyilván majd csak azokra akarok röviden felelni, miket Te is az én fordításom ellenében nyilván difficultáltál.

Kritikai észrevételeim jó hosszúra mennek; pedig mehetnének még hoszszabbra; küldött ajándék-példányod ugy össze-vissza van plajbászolva tőlem, hogy benne alig maradt itt-ott egy tiszta sor. A tapsokra akkor adj valamit, mikor azok a munka fénypontjainak illy hosszu jegyzékén alapulnak. E nélkül — ha kivált jóbaráttól jönnek, nem egyebek szives, gyengéd, de merőben üres complimentnél.

Téged jobban nálamnál, ha százszor barátod is, senki nem becsülhet s szerethet; olly *igazi birálód* pedig, mint én, ki ebbeli tisztének olly szivvel lélekkel meg akarjon felelni, a mai világban nálunk nem is lehet. Annál kevésbbé engedhettem meg magamnak, hogy míg Te tőlem kritikát kivánsz: én is Neked e helyett csupán baráti ámító bókokkal kivánjak kedveskedni. Megmondom őszintén, mi hibákat találok fordításodban. Általános vonásokban ezekre reducálhatók azok:

1. Nem elég hűség az eredetihez, nemcsak egyes szavak — és

kitételekben, de magára a formára, eszmemenet-, rend- s szerkezetre nézve is — még csak a versszámok sincsenek megtartva, a fordítás 15 verssel többre megy. Szabadon csapongasz: minden lépten nyomon ki-kitérsz az eredeti szerkezet rendéből, de majd abba ismét visszacsapsz; s illyenkor az amoda illett összekötő vagy átmenési particulákat emitt még is megtartod, vagy ha nem; többnyire ollyanokat kapsz futtában elő, mik az eredeti eszmemenetrendéből egészen kirínak, s ez által, a mi különben magában világos, elhomályosítod, elferdíted s olly értelmetlenné teszed — még néhol odavetett jegyzetkéid által is, mintha magad sem értenéd miről beszélsz. És ez praegnans hiba.

2. Igen kevés, mondhatnám, semmi gond a költői elegantiára, mire pedig kritikai észrevételim közt ki sem ereszkedtem azért, mert ha még ebbeli vétségeidet is példákban akartam volna előmutogatni: akkor, nem tudom, meddig kellett volna még várnod ez, igy is untig hosszú létániámra. És ezt a gondatlanságod' még azzal is különös kedved jött tetézni, hogy verses munkádat, hexameteridet prózai alakban adtad ki, mi által bennek a hangúlatot egész *próivá aljasítottad* — szándékosan használom itt e szót, mert minden, ha magában legszebb is, nem a maga helyén nem szép. Nem alap nélkül irjuk mi, kik ebben más modort követünk, minden egyes vers fején a kezdbő betűt Nagygyal, t. i. hogy ne nézessék amit adunk prózának. Mi lenne Arany, Petőfi s minden többi költőink remekműveiből, ha ezentúl a te adott példád után adatnának ki verseik? Meg volt ez már kisértve régóta több ízben úgy nálunk, mint külföldön is, de helytelenségét hamar átlátták s hamar el is hagyták ama kevesek is, a kik vele próbát tettek.

3. Történelmi adatok, személynevek elferdítése, anachronisticus értelmezése, magyarázatot kivánó tárgyak a nélkül hagyása, vagy félre magyarázása sat.

4. Azoknak, miket más fordítóknál, dolgozatod elé bocsátott Ajánlóleveledben 1—7. pont alatt hibákul róvsz meg s miket Te részedről el nem követni fogadsz, majdnem valamennyinek e Versenyfordításodban tettleges elkövetése. Mi mind nyilván arra mutat, hogy Te a magadnak feladatul tűzött nem olly könnyű vállalatot könnyeden vetted, s át nem gondolva jól, milly nagy fába vágsz, mikor egy példányul szolgálandó Verseny mivet adni akarsz, egy jó órádban neki mentél a munkának s minden nagy fejtörésnélkül el is hegedűlted. Ollyan hevenyészet ez Berti, majd megröffen. Ezen a komoly gond legkisebb nyoma sincs. Nincs még csak magyarságodban sem — bár legalább ebben volna! De e részben is e fatalis fordításodnál mintha félig kivetkeztél volna magadból, sok helytt olly belgául beszélsz. Hanem erre s a többire nézve mostmár a melléklett Kritikára utasítlak.

Ide még csak ezt adom: Kimondhatlanúl röstellem, hogy az Ars Poetica ezen legújabb fordítása nevedet viseli. Ma kész volnék drága pénzen a magamét beszedni s pokolba vinni magam égetni, ha a Tiedet is vele együtt vihetném s mindkettőt ott örök feledékenységnek adhatnám; tán, ha másképp nem lehetne, még magam is ott maradnék.

Akárhogymint, ezt a Compromittáló lépésed helyre kell hoznunk.

Ámde hogyan? kérded? Már én kifundáltam. Hanem majd csak jövő leveleınben irom meg; mert már a sok irásban nem csak szemem, de kezem is kifáradt; azonban — meg ne ijedj — még egyik sem nyomorék.

Ölellek szívemből

leghívebb híved
Fábián Gábor.

XXII.

Arad, Sept. 24. 876.

Szerelmes Albertem!

E hó 22-ről kelt leveled ma reggel érkezett kezemhez. Nagy megütközéssel értem belőle, hogy kritikámat, mellyet én 16-án inditottam postán hozzád recommandirozva hármas pecsét alatt, még nem kaptad. Már reclamáltam miatta az aradi postahivatalnál s mire e soraim venni fogtad, meglehet már az is nálad lesz.

Elkedvetlenedve olvastam Tőled azt is, hogy a derék Szabó Jóska felhívását az aradi útra ismét elgraekáztad — és már hányadikszor?! Ennyi szijmegrágás után többé ebbeli igéretedre nem mervén számolni; nehogy a miatt Szabó Jóska még mindig teljesítni óhajtott látogatásától is végképp elesnem kellessen: ezennel Téged a látogatástól egészen felmentlek, hagyd Őt tenni, mit e részben szíve sugall. Hagyd tenni, dacára annak, hogy már előbb, a küszöbön álló kellemetlen őszi s téli idők tekintetéből, ajálkozása dacára, Őt is ez utazás alól felmentettem volt. Miután azonban october 20-káig, mint irod, jöhet s kedve is van jőni, ezt kimondhatlan örömmel fogadom s ugyan e postával evégett irok is Neki. Arról az örömről pedig, hogy Téged, olly sollicitus Oeconomust még én ez életben lássalak, fájdalommal, de philosophusi resignatioval leteszek s megelégszem, hacsak a távolból ugy szeretsz, mint én Téged mind végig

leghívebb feled
Fábián Gábor.

— — — —

RÉVAI MIKLÓS LEVELEI PAINTNER MIHÁLYHOZ.

— Kilenczedik közlemény. —

76.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

Immortale est meritum tuum de me, et de Patria. Ego tibi de eo gratias, quas possum, ago; atque vna opto ex animo, vt Patria tantas reddat, quantis prae mille aliis dignus es. Si antea sciuissem plenioris encomii materiam apud Bisztrizeium seruari; eam certe expetiissem. Nunc temporis angustia constrictus ea vti non potui. Sed opportuna occasione alia praeuertam. Oratorem tuum, vtinamque voluntatem tuam exequor ipse te adhuc viuente. Viuus legas, ad quae mortuus fastidiose surdus es futurus. Fruere innocente hac voluptate, qua optimus quisque honeste ducitur. Quae addenda iudicasti, iam addita sunt, censuramque subiuerunt felicissime, ne literula quidem mutata.

Trattnerum meum, verbi dati, et accepti tenacem, mire mihi conciliasti tua promta beneficentia. Maturauit opus solito feruentius, vt futuris nundinis iam *diuendi* possit. Tanto alacrior spondet operam ad editionem etiam continuandam, ne adhaeream.

Amo te, et disuauior: quod forti sis animo, temporumque, et hominum iniquitatem noris contemnere, recte factorum conscientia abunde ornatus, abunde diues. Nos praemiis digna agamus, et leni risu audiamus orbem meliorem merito indignantem fucis immerentibus; quos coecus fauor praereptis beneficiis, sobriae virtuti debitis, tam praepostere nutrit, saginat, attollit, ad Patriae dedecus, Ecclesiae ludibrium. Nos comes sequetur pulchri nominis immortalitas; dum illi, vt recte moues, sepelientur penitus cum cineribus suis.

Stephanus Sándor, amicus meus, scripsit aliquid, sed obiter, de Viennensium Amalistarum maledicentia. Contemsi; quod tum putarim hoc virus, quod exertum est, esse de tumido Batsányii pectore; qui mihi infensissimus iam dudum est, et me Poëtam omnino nullum furiose clamitat. Nunc quia tu numerum indicasti, legi ipse apud Schedium. Obstupui initio sed postea solatium accepi non mediocre: quod aequi, et periti Judices, non possint non contemnere hominem obiectissimum; qui in tota ea recensione nihil prodat aliud, nisi perpetuam maledicendi rabiem, apertum mei nominis odium imis praecordiis haustum, cum insigni stultitia, et crassa eorum ignora ratione, in quibus arbiter esse affectat. Negat mihi Poësim. Exspectabam inuentionis, dispositionis vitia. Ecce autem in errore poëtico exultat puer leuiculus, insulte vero, cum sua infamia. Non legit in Juuenali: Et phthĭsĭs, ĕt vŏmĭcae pūtrēs, ĕt dĭmĭdĭūm erŭs. Non in Martiali: Cūm tĭbĭ sĭt Sŏphĭāē păr fāma, ĕt cūrā Dĕōrūm. Inepta sunt, et alia. Illud vero obscoenum etiam, et deprauati animi clarum indicium: quo *pubem* malitioso alio detorquet. Porcorum somnia glandes. Essent tamen isti pueri compescendi, ne impune grassentur in Viros meritissimos. Sed mihi modo non vacat. Ingens est apud me omnis momentuli pretium. Omne mihi tempus auare constringit mors aperte imminens. Hoc Patriae consecro. Si huic vtcunque satisfecero, et reliquum mihi cesserit tempus aliquod mortis benignior tardatio: non inultus morior. Habeo et alios impetitores, quibus respondebo voce vltima. Nunc omnem illam faecem Viennensem nosce laboro. Audio, quosdam esse de ipso adeo Collegio Theresiano. Obsecro te, confer et tuam operam ad hanc inuestigationem. Multum enim interest hostem nosce, antequam congrediare. Batsányius, homo intolerabilis arrogantiae, quomodo hic influat vtcunque coniicio. Sed certa volo. Denisii pios, et sacros cineres, tam impie foedatos, puto equidem esse etiam vindicandos. Vides Austriam ingratam: sic proterit decus suum! Quid et hic Batsányio doleat, satis video. Jactat se Bardum Hungariae maiorem futurum Denisio. Modo pareret tandem aliquid praegnans iste mons.

Sed iam defatigor. Vale, mi Suauissime Michael! et me tui amantissimum, quod vltro facis, et porro ama. Saluto Theresiam. Cetera sunt mihi, et tibi, infida, ingrata, indigna bona memoria. Pestini 14 Aug. 1803.

Dirigas hominem certum, a vobis huc ad nos pro nundinis ven-

turum: cui tuto committere possim complura exemplaria, tibi, Amico *Maecenati meo,* destinata. Vtinam et ista cum fructu aliquo distribuere possis! Cur enim *donemus* bene habentibus nos tenuiores? Tu quidem ioco apto munificentiam excitabis. Gratificamur opere nouo, sed non gratuito: nam auctor eget nouo subsidio ad continuandam editionem. Typographus nil facit gratuito. Nosti cetera.

77.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

Ad album agnum bis adiui, sed cum Sammero neutra vice potui conuenire. Strebigius, affinis eius, accepit a me duos fasciculos, quos ipsi fideliter traderet: ne ego saepius cursitando denuo fatigarer, fracta utique valetudine. Literas nullas adieci, quod me ipsum breui subsecuturum separauerim; vt praesens te praesentem venerarer, amplecterer, disuauiarer, immortalis meriti Mecaenatem, et Amicum meum, in amoenissimo Tusculano tuo; deinde etiam Patonam excurrerem, ad salutandum Patronum, illic, vt audiui, per dies aliquot commoraturum. Sed me superueniens pluuia frigidior, et venti asperiores, ab hoc itinere prohibuerunt, valetudine ad omnem aeris mutationem mirum in modum fragili. Quare mihi tecum iterum per literas agendum est: quas, vt poscis, vtinam possem prolixiores scribere! Multa ex me quaeris; quae ego loquendo facilius, quam scribendo, expediuero. Nam mihi omnis scriptio molestissima est propter fistulam. Nec sedendo, nec stando possum diu sustinere hunc laborem. Alternare soleo duplicem hunc situm corporis ad leuandum dolorem ex vtroque cito subsequentem. Vtroque defatigatum me postea lectus excipit, vt iacendo respirem. Vides, quanto fatigio veniant mihi literae, praesertim loquaciores. Vix est rustico molestior ligni sectio, quam mihi scriptio.

Fasciculus tibi inscriptus continet exemplaria viginti. Si putas octo esse superflua, cum tantum duodecim petieris, potes illa *Takátsio* nostro tradere, cum lucello aliquo distrahenda. Benigne enim cogitas: vt ex reditibus reliqua possim edere. Neque alia mihi affulget spes. Praesules, pinguiore beneficio praeditos, neque antea tangebat cura literarum; nunc vero multo minus eas protegent: *quod imminente sibi prouentuum circumscriptione* insatiabilem auaritiam suam ad incitas redactum iri metuant. Tu modico beneficiolo tuo quia recte vteris, quanto es illis eminentior! Vtinam exemplo tuo mouerentur saltem vicini Fratres ad Sanctum Michaelem! Nunc me cura fatigat praecipua *edendae* quantocyus *Grammaticae meae.* Fusum opus est propter argumenti grauitatem, multis disceptationibus intricatam. Diuisi in Tomulos quattuor, vt pluribus inscribere possem: qui mihi succurrere vellent mediocri tantum subsidio; quale nec illis esset adeo graue, singillatim datum; et mihi collectim egregie prodesset. Ipsi quidem, non de me, sed de Lingua Patria immortaliter mererentur.

Takátsium nostrum rogo: vt meo nomine offerat exemplaria singula quatuor Canonicis, Zsolnaio, Hertelendio, Nedetzkio, et Kapuvário,

ad contestandum gratum animum meum de beneficio; quo angustis rebus meis anno superiore benigne subuenire dignati sunt. Per occasionem adiuua et tu hunc Oratorem meum dulci suada tua.

Tandem superatae sunt, et oppressae, turpes factiones Zirtzenses! Quam iucunde hoc legi! Gratulor Antonio nostro de Prioratu. Deus illi vires det ad nobiles illas destinationes, quas animo mature voluebat, ad Patriae commodum, suique Instituti gloriam!

De nouo Canonico curiosius exspecto, quae sit futura Deorum Viennensium decisio. Tu mihi places, qui nosti contemnere iniquum rerum cursum, coecum, praeclara merita praetereuntem. Jam et ego solidior sum exemplo tuo. Nihil exspecto ab ingratis hominibus. Illa certe, quorum mihi spes affulgere vita est, cum ad Vniuersitatem veni, iam penitus euanuerunt. Fidus sum Patriae, ab omnibus neglectae, eo saltem obsequio, quod ego praestare possum. Huius facti conscientia laetus occurro morti, mihi certe mitiori; quae me ne mortali quidem parte totum exstinctura est. *Viuemus, Amice! etiam post fata: dum alios, nobis in vita praelatos, obliuiosa premet nox.*

Takátsium bene mihi memoras, quem et ego, *de morte cogitans*, iam saepe mente voluebam, posthumorum operum meorum tutorem, omnium, quos noui, fidissimum. Is mihi reddet operam, quam ego nauaui Faludio. Sed nunc ego de eo delibero, quid sit dignum vita mihi superstite de fragmentis meis, praesertim poëticis. Nam ista vix edam ipse. Relinquam et alia. Inhiat his et Szétsényius, pro Bibliotheca Hungarica; cumprimis sollicitus est *de Capella Bakátsiana*. Sed hoc opus meum nondum perfectum est; quae de eo habeo, sunt eadem fragmina tantum non elaborata, quae tu vidisti. Ad complementum laboris necessum esset me Strigonium excurrere pro vna minimum hebdomada. Risi, quod tu hunc Comitem tanti nominis Mecaenatem putaris meum. Mea carmina non erant ita efficacia, a paruo vtpote Poëta profecta. Accepi omnem remunerationem, etiam editionis expensas, prandium vnum. Vel Fenglerum vtilius laudaui. Nil mirum; homines habet ad latas non mihi amicos. Vale, et me ama tui amantissimum. Theresiam meo nomine saluta. Pest. 7. Sept. 1803.

78.

Nicolaus Michaeli Suo S.

Constringor temporum angustiis. Raptim aliquid huc coniectum boni consule: plura breui leges. Takátsii nostri hortatu adiui Zsolnaium. Benigne sum exceptus, etiam in prandio detentus. Toti Capitulo porrigam Supplicem Libellum. Fortasse beabimur: parte quidem aliqua subleuabimur vel a Zsolnaio. Szathmariensis Provincia eum Episcopum cupit. Me legatum esse contigit, vt ad petendum induceretur. Sed ille nimium remuit. Ait enim, eum etiam, qui virtute praeditus sit, ad Episcopatum cogi oportere: destitutum autem virtute, vel si cogatur, fugere debere. Hoc quidem sancte. Et ille, vt praeuideo, cogetur, Transmitto 6 philyros ad complendum defectum. Adiecta media philyra vna deest Takátsio; hanc illi trades cum multa salute, et osculo amicissimo. Vale quam optime. Pest 21. Sept. 1803.

79.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

Onomasticum diem tuum solennem habui: primum fusis ad aram precibus, deinde repetitis ad prandiolum votis, pro iugi incolumitate tua Pariter fui et Theresiae tuae memor onomastico eius die. Nil mihi iucundius accidere potuisset, quam in Tusculano tuo te inuisere, tecum innocenter confabulari, et respirare ab urbanis molestiis. Sed hanc mihi beatitatem eripuit temporum iniquitas, obiectis nouis semper impedimentis. Recte de me retulit Zsolnaius: me non valere extreme male. Immortale est meritum Medici Szombati in leuando fistulae malo. Depulsum est periculum, quod reliqui iam imminere clamitabant, et certo certius attulissent, si sectionem chirurgicam, quam adeo vrgebant, admissem parte tam delicata. Meus hic Aesculapius, Apollinis Filius, qui a Patre hereditate acceptam tenet medendi artem, atque vna et pulchri sensum tenerrimum, medicamentis me restituit internis; qualia ceterí negabant apta esse ad tollendum hoc malum. Valeo ego iam commodo, etiam colore vigeo recentiore, ac vultu pleniore: sed ut sic maneam, moderatione mihi opus est; et cura continua, fomentisque perpetius. Sic seruor adhuc Patriae, dum affecta eius amore opuscula sensim perficiam. Diuinus hic vir Markovitsium, Juris Canonici Professorem, meum olim condiscipulum, amicum, nunc vero etiam Collegam, vt fata tulerunt, depositum a Medicis vnus restituit ante annos ferone octo. Miraculum patrauit! Spero me secundum fore eius potentiae miraculum. Medicamentum quidem, Arcano Eius Libro insertum, quo ego vtar, hanc habet notam adiectam: Es hat eine erstaunende Wirckung auch bei einer Fistel. Hanc ego virtutem egregie experior. Vtinam illius me curae concredidissem illico! Praeclare meminit et tui, oblectaturque munusculo tuo, Zamagnae Naui Aerea per te edita. Eiusdem Odysseam, deinde Carmen de Echo, item Cunichii Iliadem, et Antologiam, quae mihi Viennae comparaui. Viro, horum operum cupido aestimatori, muneri dedi: cum vidissem eum a me pecuniam nullam accepturum esse. De valetudine mea sic firmata, vt iam scripsi, et ipse ingenti gaudet gaudio. Si me plene restituat, maiorem ait ex eo se voluptatem accepturum, quam ex mille florenis sibi dono datis. Amo nobilem Viri aemulationem: nam inde est hic eius sermo. Superet Medicos reliquos, superet mortem, meque Patriae vindicet, quoad vsque fieri potest! Immortales agam gratias.

Placet mihi sententia tua de suplici libello non porrigendo toti Capitulo. Eadem et ipse voluebam animo, quae tu prudens obseruator recte mones; et ea est caussa tardationis meae. Sequar consilium tuum: ad singulos recurram, quos tu commendas. Sed Hornyikium cuperem munusculo praeuenire. Habet fortasse Takátsius noster exemplar, quod illi offere possit meo nomine gratificandi studio. Vincentius Khor, Amicus domus vestrae, iam habet munus tuo nomine sibi oblatum. Budam proxime transibo, vt et Bisztritzeium, tuo munere, meoque recreem. Salutabo tum et Szuneritsium nostrum. Kelemen, et Schedius reddunt salutem, gratiasque agunt de tua sui memoria tam amica. Idem sunt certe facturi

et reliqui, quos conuenire nondum potui; sed conueniam proxime. Schedius audiuit partem epistolae tuae, qua scribis quospiam per eum animandos esse ad crisim edendam contra inhumanas, et stultas Viennensium crises. Vtinam faciat! Sed, heus tu! nullane est tibi via perueniendi ad illos Recensentes, nominatim, qui Denisium, et me impetierunt? Schultes quidam, in Theresiano Bibliothecarius, illorum maledictorum Redactor esse dicitur. Si tacent Socii olim tui, at Cultor tuus Lampachias, Junioris Comitis Mitrowszky Praefectus, deteget certi aliquid. Interest enim nosse homunciones istos, antequam redarguantur.

Grobianus Asinus Stomphax ille conuentissimum habet nomen. Baro Schaffrat Epigrammate tuo valde oblectatur. Mire te amat, Virum sincerum, operosum, Vtilem Publico. Tui quidem semper honorificentissime solet meminisse. Nam prandemus saepe apud Scolas Pias, vbi sincerius colloquimur. Iste et nunc amicissime salutat; venerantur Prouincialis, Rector, etc.

Expostulatio tua iustissima est. Homines mali sibi similes protegunt. Ideo tam praeclare consulitur rei communi: vt Patria prope in interitum inclinet. Perditio tua ex te Israel! Nos solatur recte factorum conscientia, et proborum virorum priuata amicitia. Tothius noster mihi nuper pulchre de te scripsit. Paintnerum nostrum suo in Tusculano salutandi fortunam habui, cum paulo ante festum S. Regis nostri Stephani Patrem Adamum Ceruus, Tihanyinum pro quiete isthinc secedentem, comitarer. Nihil mihi iucundius illo in itinere visum est prandio illo amico, quo nos excepit. Soli tres eramus. Duas quoque epistolas tuas, de subsidio illo literario agentes, nobis legit. Indignati primum sumus denegatum tibi fuisse subsidium publicum; deinde munificentiam Paintneri Maecenatianam magnopere comprobauimus. Vlinam Vir hic, et augendis scientiis natus et ornandis, opulentiorem nanciscatur conditionem! et quidem Veszprimii, ne a Rátóthiano suo Tusculo, quod ille tam exquisite iam concinnauit, abesse cogatur longius. Pro volumine tui operis primo iam nunc ago gratiam. Libentissime legam, cum opus ceterum, tum dedicatoriam illam tuam ad Paintnerum tuum epistolam.

Puto te aliquid certioris explorare potuisse ex bonis istis viris de negotio Sancto-Martinensi. Hic horrida sparguntur. Cupio vera non esse. Sunt enim et Patrono nostro iniuriosa, Archiabbas absolutum exercet imperium, omnia per se agit, suspensis subiectorum animis ad arcana, quae voluit animo, dum ea in medium proferat demum. Vtinam abstineret a regendis nouitiis! Ea enim, quae hic agere narratur, stulta sunt

— — — — — — — — — — — — — —

Baldius, Exhortator noster, apud Archiepiscopum pransus, ioco suaui animabatur ab hoc Sanctulo Viro: vt ad Benedictinos transiret, vbi saluti suae quietius vacare posset. Horrorem incussit, et altum silentium, Baldii responsum inexspectatum: Excellentissime Domine! mea posteriora pro virgis iam sunt verula.

De opere meo plura distribui exemplaria dono, honoris caussa, quam accepto pretio vendere potuerim. Lentum est hoc negotium, de re praesertim Hungarica. Spero aliquanto meliora, posteaquam conatus meus

magis innotuerit. Tacent adhuc et crites, quas cupide exspecto. Videbo, quo iudicio sit reliquis praesturus Schedius noster.

Tres sunt de iis, quibus Opere meo gratificatus sum, munusculum meum renumerati sunt. Praelatus Somogyius dedit florenos 10, totidem et Semseius, Personalis Praesentiae Regiae. Potens vero Martzibányius, Consiliarius Aulicus, quadam aemulatione concitatus, imo et dolore satis aperto incensus, *quod ipsi gloriam dedicationis tu homo Germanici nominis praeripueris,*[1] vnius voluminis pretium, quod quantocyus edi cupit sub Nomine suo, mira celeritate persoluit, florenos omnino — 500. Tu Viro, licet tibi indignanti, mea certe gratia non indignaris: imo cupis et alios, vtili, et pulchra ista indignatione communeri. Vtinam quantocyus sentiam ita irritabiles, et iam reuera irritatos esse, etiam Canonicos Veszprimienses ! ! !

Opportune mihi venit hoc subsidium. Nam Trattnerum meum vrgere potui ad maturandam editionem et *Grammaticae quidem Tomulus Primus iam proxime claudetur, et Secundus inchoabit.* Quam doleo, me incertum adhuc de munificentia Veszprimiensium, dedicationes eadem fidelia locis suis inserere non posse. Futura septimana iam submittam supplices meos libellos, vtinam bonis auibus! Vos pro me acturos omnia certus sum, et multum gaudeo, gauisurus re etiam infecta. Nam voluntas, et intentio vestra mihi amica est, et amica erit semper; illorum vero meus, vti et tu recte obseruas, pendet a calendario. Hoc vero ne peritissimus Mathematicus exactum conficit. Casu enim tangitur, non certa cognitione praeuia. Tentemus fortunam. Si male res cesserit, *rapient alii gloriam, fortasse iterum Germanici Nominis Hungarici,* sed non animi, nec nobilis studii, etiam sí de vulua nobili prognati. Haec inter nos maneant interim, vt postea salsius rideamus, vel indignemur.

Mallem premere mutum corde dolorem de Patroni suspiriis: sed tu me iterum prouocas. Paterna est Regis nostri voluntas, pia sunt Patroni studia; sed, qui mandata exequi debeat, nequissimi sunt homines, Hungarico praesertim nomini acriter infensi, inimici capitales. Difficilis est editio mea via illa, (mea) qua coepi; hoc quidem ego ita sentio, vt ipse Patronus. Sed hic tamen iam satis progressus sum, initia certe facta sunt. Illa vero altera via regia quam procul sum vel ab initio faciendo? De continuatione autem plane despero. Lakits homo est ita peruersus, vti eius cliens, curator, Matusek. Haec est vox publica et vt Matusekio patibulum iuste est erigendum ob furtum, quod liquidum est, florenorum 26,000; ita et Lakitsio erigi optant, furis patrono, hosti Hungarorum, bonorum conatuum suffocatori, literarum, per quas creuit, proculcatori.

Legistis cum voluptate Resolutionem Regiam, per Comitatus promulgatam, qua Scriptores Hungari animabantur: eorum opera per Vniuersitatis Typographiam gratuito imprimenda esse, imo etiam praemia danda. Nota est *Rajnisii* nostri celebritas. Hic, regiis istis incitamentis erectus, submisit Typographiae Parnassum suum Hungaricum curis secun-

[1] V. ö. A 64. l. levélhez csatolt adatokat az »Antiquitates« ajánlására vonatkozólag. Ez a részlet is megerősiti a Paintnernek való ajánlást.

dis auctum, emendatum; praeterea Protei Mutationes; opus ita iucundum, ita vtile, prius illud iam notum. Sed quo successu? Excusabat se Typographia; prela sua modo omnia occupata esse, vt opera tali conditione imprimenda recipere non possit. Sed auaritia, vel rapacitas, prela mox vacua indicauit: si Rajnisius, certe ad istam Typographiam non recurrisset. Vides fucum, vides regii mandati, et paterni incitamenti executionem.[1] Ita prorsus et meum actum est, cum huc sum directus: prela occupata praetendebantur; sed vacua erant illico, si meis sumtibus curaturus esse editionem. Ergo quo mihi bono promittitur subsidium publicum? Decretum est et hoc, sed quam iniqua conditione! Hanc ipsam conditionem, non ego tantum renuo, sed ipsa etiam Typographia; ego meis, illa suis auaris rationibus. Repraesentatio missa est Viennam, ego adhuc taceo. Typographia idem metuit, de quo Patronus mea caussa suspirat. Huiusmodi Opera non emuntur tanta copia: Typographia exile habet lucrum, et valde tardum: vnde Auctori dabit praemia? Si perstat Aula, vt editio curetur: tardabit Typographia, nectet impedimenta, et editionem iam inceptam interrumpet. Lite mihi agendum erit, vt vel continuet, vel proprietatem mihi meam reddat. Litigabimus annis nouem, vt quidam Strullius, Franciscanus Dalmata Ragusanus, qui nuper finiuit litem. Ego annos nouem mihi promittere non possum. Et si tamdiu viuam, cur hoc tempus litigatione male perdam, haerente interea re communi? Vrit me vehementer, quod ista Patronus, sibi iam clare exposita, non tamen cordi sumat; me litibus, quas adeo horreo, vltro inuoluere pergat. Habes iam, quod reponas ad illa Status Consiliarii verba, sub rosa tecum communicata. Haec ille non credit, bonus vtique Vir, vti et ipse Rex Pater Optimus. Sed quanta non credunt isti, quae postea vident pessime successisse in rebus multo grauioribus, verum quando iam omne remedium serum est! Scis iam, quid fugiam, et me tu saltem excusatum habes. Patronus forte mihi subirascitur. Nihil adhuc rescripsit, licet et ego opusculo meo illi iam gratificatus sim. Sed, ne mihi iniquior sim, eius morbum malo caussari, et graues modo occupationes. Interpellabo iterum solito obsequio meo.

Hic nos perimus insatiabili, Quaestorum, et Terrestrium Dominorum auaritia. Rerum omnium pretia enormiter crescunt: nullus vindex succurrit patienti humano generi humiliori. Quacunque aduehuntur ad Danubii ripam, et forum nostrum, pretio vtrumque moderato, praeripiunt isti, et pretia inhumanissime attollunt illico. Generalis *Leben*, et alii potentiores, sugunt pauperum sanguinem. Pro hyeme comparaui lingorum orgyas 6, quae me constant florenos 104. Gratulor mihi, quod maturius fuerim de his sollicitus. Modo negantur ligna, praesertim a Principe Grassalkovits: exspectatur extrema necessitas, vt orgya vendatur florenis 18, 20, etc. Sic sunt et alia victui necessaria. Sed desino. Tu me et porro ama, et vale. Pest. 28 Oct. 1803.

[1] Lám, mennyi tanulságos adatot rejtenek e levelek az akkori irodalmi viszonyokra vonatkozólag.

80.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem Plurimam.

Jam iacta sunt retia in nomine Domini. Idem concedat et piscatum bonum! Agite et vos collatis viribus, quae agi possunt. Vtinam Viri boni non deterreantur summae magnitudine! Singuli tamen, si velint, partitione facta, 400 florenos facile consecrauerint, Patriae amore, Immortalitati suae: vt ego, impetratis 1600 florenis, negotium meum cum Trattnero tanto iucundius superem. Sed si aliquanto minus etiam contulerint, et hoc pro ingenti beneficio habiturus sum. Leuabunt enim oneris partem maximam, vt illa minima, mihi relinquenda, facilius tolli possit vel mediocri exemplarium distractione. Nam frequentiorem, et praesertim celerem, me sperare non sinit ingratum argumentum, quod tracto, quo pauci tantum rapiuntur. Hoc si et ego negligam, ob hanc difficultatem, quid futurum speres a reliquis Linguae Patriae Professoribus? Debeo praeire, feruoris, et improbi laboris exemplo. Eram antea sub modio; nunc palam expositus lucere iubeor illustris officii ratione. Iniquus quidem Aquilo, vnde fauor spirare deberet, impetum efflat in flammulam meam immoderatam, vt ea penitus exstinguatur. Sed tu, Ciuis, et Amicus Optimus, iam praeclare obstitisti. Vtinam sic illi obstent et isti, quos modo conciliare studemus, Patroni! vti Ecclesiae, sic et Patriae, hac sua liberalitate, decora futura immortalia. Si res ex voto nostro cesserit, suppeditabis mihi encomii materiam, ad Dedicationes quantocyus ex merito concinandas. Tu enim propior penitius nosti insignium Virorum praeclara facta. Decet haec posteritati transmittere.

Schönvisnerus dictam sibi tuo nomine salutem reddit cumulatissime. Ait scripta quaedam, quae tu poscebas, iam se habere in duplici exemplari. Quapropter vult te admonitum esse; vt occasionem securam, quae inde ad nos veniat, ad se dirigas; cui ea scripta, tibi certo tradenda, tuto committere possit.

Fui nuper loquacior, vt tibi tandem satisfaciam. Sed nondum omnia elocutus sum. Sentio te in errore versari de mea testandi facultate. Audieris eam mihi negatam fuisse. Ita infenso erat in me animo ille, cuius nomen genuinum nuper didici, Grobianus Asinus Stomphax: vt me et hac parte vexatum esse voluerit; quod pro numismatica ausus fuerim et recurrere, et concurrere. Clientis sui gratia turbare intendit hoc negotium, per nefas, cum iure non potuerit. Sed vel sic lusus est. Inter duos litigantes tertius gauisus est, *Nodosus* Franciscanus, potentiore Verhovatzii interpellatione. Verum et iste iam decessit de statione, non tamen adhuc de vita. Viuit hic Pestini, in veteri suo hospitio, cum integra pensione, maniace immersus laboribus antiquis. Cum nemine loquitur, etiamsi interpelletur. Vnum audit Schönvisnerum; qui modo eius Commentarios in Peutingerianas Tabulas, vel in mania, docte tamen, et prolixissime scriptos, reuidet Jussu Academici Magistratus. Dicitur opus futurum esse ad laudem nostrae Vniuersitatis. Quid ad haec Annales Austriaci? Negant illi vel a sanis Hungaris boni quidquam prodire posse. Nunc insani hominis opere insigni obruentur. Sed ipsi ad furorem

vsque insaniunt. Longe sum a proposito digressus, iam ad me redeo. Ego, cathedra numismatica exclusus, nolui pati maculam mihi iniqua criminationes adspersam, neque poenam ea caussa impositam. Adiui intrepide ipsam Maiestatem. In supplici libello docui meam dispensationem non fuisse subreptitiam. Prouocaui numeros Excelsi Consilii. Supplex libellus, vt solet, huc pro opinione submissus, hanc expressit fassionem: per errorem accidisse, vt ego cum reliquis, qui de subreptitia dispensatione accusabantur, immerito confunderer; imo dignum me esse altissimis gratiis ob insignia mea conanima. Tum ego mihi restitutus, et negatam testandi facultatem reuindicaui; et a cooperatura me exemi, eoque cursu, quo mereri coepi a prima iuuentute mea, decernenda praemia, et vitae subsidia, impetraui. Nam ille Grobianus Asinus Stomphax, impudenter me aggressus, inter reliqua et hoc iure iurando minabatur; me Piaristam ex Fundo Jesuitico nunquam participaturum. Prouideat mihi Fenglerus, Episcopus ex Piarista creatus, Petrino ex Piarista facto. Et hic ergo triumphaui. Ne metuas rebus meis: eae quidem fisci iniquo visco non inuoluentur; modo abundantius habeam, quod possim suprema voluntate disponere! Iterum excludor: sed proxime rursum confabulabimur. Vale, et me ama. Pest. 3. Novemb. 1803.

Közli: Dr. Récsey Viktor.

JÁSZAI PÁL NAPLÓJA.

— Tizenötödik és befejező közlemény. —

1839.

Mint 19 éves ifju kezdém e naplót, mint 30. éves férfi folytatom azt. Akkor még országos dolgokról keveset eszmélve, egy-két jó barát tevé édessé az életet, gondom egyedül oskolai körömre terjedt, — később a szerelem szőtt napjaimba némi érdekes változatosságot. Azon hű barátim nagyrészt elhullottak, szerelmem vakot vetett s most hazám viszonyai, nemzetem literaturája az, mi hivatalos foglalatosságaimtól üresen maradó időmet elfoglalja. *Hat egész évet röppenni hagyék,* bár sok jeles, sok nevezetes történt ez idő alatt; el valék foglalva többféleképen, egész halmazra terjedő magánmunkáim, s hogy hivatalomnak eléggé megfeleltem, teljes tanúi, hogy időm hasztalan nem töltém. Mai ifjui naplómba tekintvén, ismét felébredt bennem a vágy, folytatnom elkezdett jegyzeteimet, mert vajmi érdekes lefolyt napjaink lánczsorán áttekintenünk, s azoknak emlékeiben mint tükörben tekintenünk münmagunkat. — Az előzményeket itt bár rövid vázlatokban átfutnom érdekes ugyan, de sok időt kivánó volna, — igy a napi rendet kezdem meg; — az előzmények ki fognak tűnni következeteikben.

Május. 20. Hétfőn, eddig a magyar nemes testőrző seregnél most az 5. év eltelte után a Hohenzollern-Hechingen nevet viselő, Sáros-Patakon, Zemplém Vgyében fekvő, német könnyü lovasezredhez osztályozott, s oda mint legelső alhadnagy lépő Dániel öcsém jött hozzám reggel, — velem a következő napra határozott elindulása felől értekezendő, —

Szüleim szükebb házi körülménye miatt én és Samu bátyám vállalók magunkra a fiú kikészítésének terhes gondjait, — igy tevénk össze magunk nagy megerőltetésével 200. pengő forintot; ehez *Gróf Teleky József, irántunk több izben kitüntetett nagylelküségénél fogva, felszólítás nélkül járult 50. pengő forinttal.* A szabóval 300. pengő frtban alkudtam meg, ugy hogy most 100., novemb. 1-én ismét 100. és 1840-ki május 1-én ismét 100 frttal rovandom le adósságunkat. — Most tehát az első százat a szabónak kifizettem. Dani a nyugtatványt felőle el is hozta. Uti költségre 30. pengő frtot adtam neki, szivére kötöttem maga jóviseletét, a pénzzel gazdálkodást, s hogyha lehet, jó házasságot ügyekezzék tenni; — mert *én a katonaságot jelen időkben igen czéliránytalan kenyérkeresés módjának tekintem.* — E 30. frttal a második 100 pengő frtot adám már ki öcsém szükségeire. — Hosszasb együtt tanakodás után őt a helyparancsnoksághoz (: Platz Commendo :) menette, egy darabig a városba bérkocsin kikisérém; búcsúnkat estvére tevénk. Ő hozzám ebéd után el jött, a keményen szakadó eső miatt estviglen nálam mulatott; estve *Naményi Pistával* elkisértem a gárdaházig; — ott a most belépett *Gábriel Ferit* is meglátogattuk; — s $9^1/_2$ óra tájban végbucsút vevék tőle, holnap a gőzhajóval állapodási helyére indulandótól.

21. Kedden, Stettner udv. tanácsos úr, kinek tiszt. osztályában vagyok a magyar kir. kanczelláriánál, ebédre hivott meg Károlyi Laczi bajtársammal együtt. — Belépénk, a szokottnál fényesebb asztalt találánk felteritve, pesgőbor-poharakat felrakva; — később őrlődött ki, hogy a tanácsos születése napját üli. Ráköszönénk poharainkat, — ő teljes örömében hajtá azt ki, elébb az újan kinevezett kanczellár Gróf Mailáth Antalért, aztán érettünk, — s kért legyünk neki munkás hivatalában, mint eddig segedelemmel: — mi elnézetért esedeztünk, s gyenge erőnkhöz képest ajánlók münmagunknak kedves szolgálatunkat. — Ebéd után vigabb nyájaskodásba bocsátkozánk, s midőn már érdekesb kormány dolgokkal kezdé füszerezni a tanács úr beszédét, Báró Kondé, kamarai gyakorló lépett be, s az egészet ketté vágá. — Búcsut vőnk. Károlyit látogatám meg, mert már rég nem valék nála. A szünni nem akaró eső nála tarta estviglen. Szőnyegre került az országgyülésre menetel, mi most majd minden kanczelláriai tagot foglalatoskodtat. Nekem már háromszor emlité Stettner, hogy egyet közülünk elviend magával, még pedig egyet a gyülés megnyitására, mást a végére. Károlyi kijelenté nekem, miként ő az elejére óhajtana kiváltképen menni; — én mondám, nekem mindegy, — a tanácsos határozata döntendi el a dolgot.

22. Szeredán, magyar ruhát ölték, s ölte minden bécsi magyar, kinek lehete, vagy nem ellenpártról vala, mert Gróf Mailáth Antal kanczelárrá igtaték. Sok fényes uri rend gyüle a kanczelláriához, oly diszes, s valóban festői tarka köntös vegyületben, milyenre még egy ilyes alkalomkor sem emlékeznek; — 12 órakor hozá gála kocsiján a főudvarmester Coloredo-Mansfeld herczeg; le menénk eleibe a kapuig egész kanczelláriai testületül; — felvezetők; — több magyar *Éljen!* hallaték. A tanácsteremben Coloredo német, — a *szokott kaptára ütött rövid*

beszédét, a szellemdús ifju még alig 36. éves kanczellár erőteljes német beszéde követé; — a magyar ajk kitünék, sőt sok német fülnek élesen esék. A főudvarmester eltávozta után külön terembe menénk mü a kanczellária testülete, s ide csak magányosan valánk menendők, de több főembereket, például az erdélyi kanczellárt *Nopcsát,* a volt kanczelláriai elnököt b. Miskét, b. Jósikát, gr. Eszterházy Károlyt, Pálffy Grófokat sat. meg nem lehete tartóztatni, hogy velünk együtt be ne vonuljanak. — Hosszú, czikornyás de lankadt latin beszéddel üdvözlé itt az új kanczellárt, a kanczellária nevében Bedekovich Lajos báró, másod alkanczellár, mit a jeles Gróf mennyivel rövidebb, annyival classicaibb, szellemdúsabb szinte latin beszéde követe a valóban szónoki ajakról. — »Elmultak — mondá a lelkes férfiú — az idők, melyekben e fényes hivatalokra emelkedett előbbi kanczellárok, a mellett hogy kötelességök pontos betöltésével diszelhettek, még babért is arathatának nevök mellé, — belépett a mindent újitni, az elődök szerzéseit, a minden ót elvetni törekvő kor, — s valóban megrettenném hivatalom terheitől, ha oly férfiak nem volnának köröttem (: itt az előtte álló Bartal és Stettner tanácsosok felé tekintett :) kik önszorgalmuk s jelességük által verekedtek mostani méltóságukra, kik fényt terjeszténék mindig a testületekre, melyeknek tagjai valának, s kiket én személyes megkülönböztetésre méltattam már ennek előtte, s fogok méltatni jövendőre; — csak ezek segedelmével reménylem, hogy a királyom s kedves hazám közös javát, mit semmi jó fejedelem nem választhat el egymástól, munkálhatom állandóan.« A körülállókkali kézfogás, reszint nyájas főhajtás zárta be a szép ünnepet; — s több magyar *Éljenek* közt hagyók el a teremet, ***mi nem épen volt mindenkinek inyére.***

23. Csütörtökön Stettner tanácsosnál ebédeltem. Ebéd után több diplomaticai s közjogi kérdésekbe ereszkedtünk. Panaszkodék ő, mily nehéz Magyarországon a jus publicum tudásában csak valamennyire is haladni, — mert úgymond nem mindennek juthat a szerencse egész Archivumokat kizsákolni, mint Bartalnak a pozsonyit, — mig az ember valamire juthatna, megvénül; — én, folytatá tovább, politicus pályára sohasem készültem, s azt gondoltam, elég fényes carrierem lesz, ha Pesten mint prókátor, — nem szégyenlem megvallom, — hirre kaphatok; — im az idők változtak, s én most itt állok. Emlité, hogy *Bedekovichot, már az 1-ső Alkanczellárság után látta járni ma,* magyar ruhában; pedig *Zsedényitől azt hallá,* hogy *Somsich* fog jönni le a Státus tanácsból első alkanczellárnak.

24. Pénteken; — egész nap szünetlenül szakadván az eső, ki sem mentem a szobámból. Estve ujságul mondá Naményi, hogy Barsban a *Balogh* dolga elesett, s *Lipovniczky* és *Ambró* választattak országgyülési követekké. E két utóbbi, a királyi fiscus keresete mellett hűtlenségi perbe fogatván a megye gyülésén tartott kemény beszédeikért, alázatos könyörgésökre királyi kegyelmet nyertek, így a *királyi párthoz* számittatnak. *Nagy örömet okozott Bécsben a Balogh kimaradása;* valamint Nógrádból a *Kubinyi Ferenczé;* Fejérből a *Madarászé,* Tolnából a *Bezerédyé,* s Biharból a *Beöthy Ödöné.*

25. Szombaton. Gróf Teleky Jósefnek mint az eddig Erdélyhez

tartozott, de az 1836-ki országgyülési törvényczikkely értelmében Magyarországhoz visszakapcsolt Közép-Szolnok, Zaránd és Kraszna vármegyék, úgy Kővárvidéke valóságos visszacsatolására kinevezett királyi biztosság elnökének jelentését olvastam az iránt, hogy e megyéket, az országgyülésére meghivó királyi levél ellenére is *eltiltá az erdélyi kormányszék attól, hogy a magyar országgyülésen követeik által megjelenjenek,* — Zaránd vármegye mégis *Gr. Teleky Domokost,* és *Kozma Pál* főjegyzőt; vagy ezek helyére, ha el nem vállalnák *Gróf Gyulay Lajost* és még egyet választa követeinek, s hihetőleg Teleky és Gyulay jelenendenek meg az orsz. gyülésen. — *Teleky feje volt a mult erdélyi orsz. gyülésen a szabadszellemüeknek, s fő eszköze annak, hogy Ferdinánd főherczeg kormányzónak el nem választaték.* .

26. Vasárnap. Tudósitás érkezék, hogy Tolnában a szabadszellemüek igen kemény utasitást készitének követeiknek. *Wirkner* titoknok hozá e hirt délután $2^1/_2$ órakor Stettnerhez; — a főispánt Eszterházy Károly Grófot, *ki csak nagy pénzáldozattal tudta minap kivinni,* hogy a király pártiak közül választatának követek, ismét leküldeni gondolkoznak e miatt. Ebéden Stettnernél voltam. Oda izent *Gosztónyi Miklós,* minap országbirói itélőmester, s a Wesselényi Miklós Báró ellen lefolyt hűtlenségi perben előterjesztő, most az egyesült kamaránál tanácsos, hogy ebéd után hozzá akar jönni. *Stettner azonnal pakolta minden hivatalos irományait, „mert — úgymond — ezen embernek olyan csúnya szokása van, hogy mindent felkutat.* Minap a kanczellárral beszélgettem, Gosztónyi oldalt állott, s minden módon fülelt, hajtogatta nyakát előre, hogy beszédünkből valamit kivehessen; Most jött a kamarához, már a kanczelláriához szeretne átjönni, — már ministerialis dolgokat szeretne kezelni, — én vislának hivom.« Ebéd után csakugyan megjelent, s én búcsúmat vevém. *Németh Lajos udv. ágens* barátomat látogattam meg. Ez Wirknerrel, Wirkner Gróf Mailáthtal van igen nagy összeköttetésben. Mondá, ő azt hiszi, s emlitette már Wirknernek is, hogy a jövő országgyülése nem fog oly csendesen, a kormánynak annyira akaratja szerint menni, mint ők hiszik; s már előre ki is kiáltották; mert bár Beöthy Ödön Biharból, Balogh, Kubinyi, Bezerédy kihagyattak a követek sorából, épen ezek otthon maradvájok, annál erősebben fognak hatni az utasitások adására. Némethez jött *Jankovich Laczi* eddig Practicáns társam, most már Verőcze Vgye követe, ki ma adta be eddigi hivataláról lemondását, jövendőre már majd azon megyében folytatandó szolgálatját. — Naményitól hallám délután, hogy valamely sürgetős hir érkezett, minek következtében Bartal, Wirkner kétszer levén nála, erősen kezdett dolgozni (hihetőleg a tolnai). — Bartalnak, Gróf Pálffy kerületi táblai biró, keményen oda beszélt, miért nem adat számára királyi meghivó levelet? mi őtet törvény szerint illeti; — *„tán csak szokás szerint"* felelé Bartal, de nem kevéssé zavarodtan, — a hevesen fakadozni kezdő Pálffyt *Nagy Lajos* elnöki titoknak gátlá meg beléptével. *Úgy látszik a kormánygyeplő vesztett Pálffyak, Majláth elleni pártot ügyekeznek alkotni a közelgő országgyülésen.* — A királyi előterjesztmények még mindig nagy titokban tartatnak. Egész nap eső, csak 8. foknyi meleg.

27. *Hétfőn.* Tolna Vgyéből sebes hír érkezett, hogy miután Eszterházy Gróf a főispán a követek elválasztása után a gyűlést odahagyá, az ellenfél a jegyzőkönyv felolvasása alkalmával az egész dolgot felakará forgatni; — az alispán a nagy zürzavar között eloszlatá a gyülést, s most sem utasitásuk, sem hitlevelök nincs a választott követeknek. Ez az mit tegnap Wirkner egy-két szóval tudtára ada Stettnernek. Bartal, Stettner ma már 8. órakor összejöttek szokáson kivül a kanczelláriánál, s meg elmentek, tán Gróf Mailáthhoz. Mit határoztak még nem tudni. Pest Vgyéből szinte tudósitás érkezett. Ezen vármegye a f. hónap 4-kén tartott gyülésében *Gr. Ráday Gedeont* választá követének temérdek szótöbbséggel, ki egyik a gyűléseken tartott beszédeiért a kir. ügyek igazgatója felperessége alatt infamia büntetésre perbe fogottak közül. Mihelyt a hirt ide a Nádor feljelentette, egy kir. leirat ment a Vgyéhez, melyben tudtára adatik, hogy ő felsége nyilván kimondván meghivó levelében, hogy alkalmas, *s békesség szerető férfiakat* válasszon országgyülési követekül, és mégis e megye Rádayt választá, ki a fiskus keresete alatt van, s a kereseti szenytől, bár elég módja lett volna, még eddig sem tisztitá meg magát; — parancsolja tehát, hogy e választás megsemmisitetvén, Ráday helyett azonnal más alkalmas követet válasszon. Pest Vármegye most azt határozá, hogy ő e megsemmisitést törvényesnek el nem ismerheti; — Rádayt ugyan nem küldi fel Pozsonyba, de a mellett hogy ő felségének e dolgot tudtára adja, egyszersmind 2-dik követe Szentkirályi Móricz által mint sérelmet adatja elő mindjárt az országgyülés kezdetén, s körlevél által szólít fel minden megyét, pártolják ez ügyet. Ma jött kezembe egy Resolutio azon felterjesztményére a magyar kanczelláriai némely tagokból, névszerint a Gróf Mailáth elnöksége alatt, Bartal, Stettner, Szerencsy és Plathy tanácsosokból, úgy a 2-od alkanczellár B. Bedekovichból álló felsőbb helyről kinevezett biztosságnak, minő rendeleteket kelljen tenni a beálló országgyülése iránt, s miféle királyi kivánatokat terjeszteni annak eleibe. Még ez év elején adatott ez fel, az itt Bécsben akkor megjelent nádor, primás és Gr. Cziráky Antal akkori országbiró külön véleményeikkel. A nádor, s a primás véleménye mint gondolni lehet mérséklett, törvény s alkotmányszerü, — de annál tulságosb, annál hazafiatlanabb a Gr. Czirákyé. Ennek véleménye szerint erővel, bátorsággal kell most fellépni a kormánynak, a hűtlenségi perbe fogottak ellen a legszigorubban menni, s elkészülve lenni arra is, ha az országgyűlésnek úgy kellene is eloszlattatnia, mint nehány évvel ezelőtt az erdélyinek; a királyné megkoronázását nem kell belé tenni a kir. kivánatok közé, mert ezt alkalmúl használván az ország lakosi, könnyen azt kivánhatnák, adjon ő felsége bocsánatot a hűtlenségi perbe fogottak: nak, mint adott minap ily alkalommal az olaszoknak, mi gyengeséget mutatna; a kerületi üléseket el kellene ugyan egészen törölni, miután azonban már százados szokáson alapulnak, legalább az ifjuságot kell belőlök kirekeszteni, s zárt ajtóknál tartani a tanácskozást; azt is pedig úgy, hogy sok idő ne engedtessék a kerületi tanácskozásra, hanem vagy vannak készen vagy nem, az országos ülés megtartassék; — előre lehet látni, hogy Gr. Rádayt, s más nota alá fogottakat némely megyék fog-

nak ügyekezni követekké elválasztani, de az ilyeneket el kell tiltani, mint 1794-ben Czinderyt a Somogy Vgyei követet eltiltották; végre a főrendek táblájánál, hová Gr. Dessewffy Aurélt, és Gróf Almássy Móriczot, úgy Ürményi Ferenczet és Tihanyit, ez utóbbiaknak valamely főispánságot adván, is meg kell hini, s minden módon pártolni, — az udvari részen levőknek meghagyni, hogy az országgyülés végeig ott maradjanak. Mindezen javallatokból, melyeknek a kanczelláriai választmány nagyrészint ellenek volt, csak a királyné koronázásának kimaradtát hagyá helyben a felség, ezt azon időre tartván vissza a Cziráky véleményéhez képest, ha az országgyűlése az udvar óhajtása szerint menne, s azt az országlakosok magok kivánnák. A Ráday ügyben szinte helyben hagyá a javallatot. — Igy tehát a királyi kivánatokat fogják tenni: 1. Katona adás., 2. Az adó és katonatartásbeli országos munkálat megvizsgálata. 3. Az adónak ujabbi megajánlása, — de ha lehet azon feltételnek, mely a mult orsz. gyülésen odaszúratott, hogy t. i. vele együtt az országgyülése határnapja is kitűzetik, kihagyásával. E szerint előre látható, hogy e gyülés ismét hosszan fog tartani, mind a mellett, hogy Cziráky javallá a felségnek, hogy nem kell a rendeknek a tanácskozásra hosszú időt hagyni, hanem a gyülés bezárásával sürgetni őket gyakran, — a mult orsz. gyülés végét hozvája fel például, hol a sürgetések miatt, egy-két hét alatt több végeztetett, mint addig hónapok alatt. Őrizze meg Isten szegény nemzetemet az ilyen magyartól! Esős, igen hideg idő.

28. Kedden. Semmi nevezetes. Délután véletlen Bónis Samu kedves barátom s most Szabolcs Vgye követe lépett be hozzám, testvérével Barnabással. Elmentünk együtt az olasz daljátékba. Estve a »Bárány«-nál vacsoráltunk. Egész nap szakadt az eső.

29. Szerdán. Korán reggel Bónis Samu jelent meg nálam, — tanakodtunk az ország, részint magános dolgainkról. Mondá megtette a rendelést, hogy Dani öcsém választása szerinti jó lovat kapjon, — ára iránt teljességgel nem akart értekezni. Ebéden Stettnernél voltam, — különös rossz kedvben találtam, — a hireket, hogy Tihanyi Temesi főispánná, s Beőthy Ödön Debreczen városa követévé választaték, már ő is hallá, — ez utóbbit kétségbe hozá, s ha ez igaz — úgy mond — nem méltó, hogy a kórmány pártolja a városokat. Egész délután Bónis Samuval sétálgattam. Változó idő.

30. Csötörtökön. Úrnapja levén, én mint a kit e napnak már többször látott pompái nem érdeklének, szobámban maradtam literariai mulatságaim közt. Ebéd után a két Bónissal kimentem sétálni, a Wasser Glacis-n találkoztunk Zoltán Jancsival a Szabolcsi 2-od Alispánnal s 1-ső követtel, és kedves nejével. Én s Bonisék onnan a Prater vigalmait, később a népkert mulatságait mentünk megtekinteni; s estve a Báránynál vacsoráltunk. Ez után Samutól, mint másnap Pozsonyba elutazandótól búcsúmat vőm. Reggel borongós, később szép tavaszi idő.

31. Pénteken. Gönczy Sámuel bátyámmal, a kassai kerületi 2 od tartománybiztossal találkozám, — együtt ebédelénk, — mondá miként örül Dani előmenetelén, s hogy rólunk annyi jó hírt hall; — emlité hogy mind ő s mind Gr. Sztáray is ajánlá öcsémet ezredesének; bekisér-

tem Gr. Mailáthhoz a kanczelláriába. Itt Szegedy Lajos udv. titoknok, az országbiró Mailáth Györgynek jövendő veje kért meg, nézném át magyarul feltett házasság hirdető jelentését; — átnézém, javitgatám, — egyszer megnyilik az ajtó, a kanczellár kilép, s derült arczczal fogadja főhajtásomat, — Szegedy összecsókol csekély fáradságomért, a kanczellárral elindúl, én utánok ballagok, — a lépcsők alján a kanczellár megáll, visszafordul, — intésére én sebesen alá sietek, s ő (:kalapját fel nem akará tenni, míg főmet én is be nem fedezém:) e szavakat intézé hozzám: »már régen akarám megkérni egy szivességre, mind magam, mind bátyám az országbiró nevében, — a vármegyék örvendező levelei érkeznek mindenfelől, ezekre csinosabb magyarsággal akarnánk felelni, — arra kérném tehát, felelne nevünkben a törvényhatóságoknak!« — Örömem mily nagy vala e szép megtiszteltetésen, nem vagyok képes kifejezni. Tiszta meleg idő.

Június. 1. Szombaton, semmi nevezetes; — többnyire Bónis Barnabással töltém az időt.

2. Vasárnap. Stettnernél ebédeltem; másnap indulandó volt Pozsonyba az országgyülésre; — azt, mit máskor már háromszor emlitett, hogy valamelyikünket magával leviszen, most elő sem hozá, — én pedig szerényebb valék, hogy sem emlékeztettem volna reá.

6. Csütörtökön. Pozsonyból ujságok érkeztek, — hogy a Rendek a kir. személynök az iránti javallatát: tisztelnék meg a főrendeket, nem akarák elfogadni, mondván, hogy a Pest, Tolna s Erdélyi két követek nem levén jelen, ők egész országgyüléssé magokat nem alakíthatják, — végre ezen kérdés kerületi ülésre halasztatván, a főrendek megtiszteltetésére küldöttséget neveztek; — ezek a primás elnöklete alatt viszonozák üdvözletöket; kivivták azt is hogy a királyt magyarul köszöntsék meg. Mindezeknél rám nézve örvendetesb hir volt, mit Kussevich Auréltól hallék, hogy Névery Sándor status-tanácsi tisztté neveztetvén ki, igy nálunk egy fogalmazói hely megüresedett. — Nányivál s Kussevichcsal, Grubiczy Laczi collegámhoz mentünk örvendezni, kit koránál fogva leginkább illet e hely.«

Itt a napló megszakad.

Az eredetiből szórul-szóra másolta

CZÉKUS LÁSZLÓ.

AD VOCEM.

Akadémia. Vojtináék az idén is elkövették, a mi tőlök telt. Mint a hogy a májusi meleg eső előhozza azokat a kis négylábu, ugrándozó teremtéseket, úgy elevenítette meg az Akadémia májusi nagy gyűlése (»nagy hete«) a Vojtinák halhatatlan nemzetségét. Amazokat a viz, ezeket a jeligés leveleket hamvasztó tűz kelti életre. Volt is hadd-el hadd a napi sajtó kákatermő parczelláiban, minthogy már Aristophanes békái kijelentették, hogy »Hallgatni rettentő dolog« (249. s.). Most is rútul ledicsértetett ott az Akadémia, akárcsak a mesebeli léczkirály. Vérökben van a Vojtináknak ősapjuk indulója, erre a marsra billentik lábukat, bokáznak, bukfenczeznek, mint akármely sátoralja rajkó. Rárántották, el is ropták, hogy

Előre tökszár, csimpolya, doromb,
Madárkelepcze és repedt kolomp!
Fel hagymabördő, fűzfasíp, bürök
Lyukas kulcs, mely süvít, kanásztülök,
Czirok-hegedű és hasadt fazék;
Hadd zengjen a föld és zengjen az ég!
Mert a hazának épen ily zene
Most éltető, fenntartó eleme.

Elszánt ármádia ez a Vojtina had! fúhat a nemere-quóta szele, a mint neki tetszik, felfagyhat abban a tocsogóban, melyben száma nélkül szaporodik: annál harsányabban sivalkodik, mert neki igazának muszáj lenni. Egyhangúlag tiltakozik az Akadémia jogtalan birálata ellen, a melylyel egyiket itt, másikat amott érintette.

Hajh Nádasdy, Bujovszky,
Farkas-Raskó, Scitovszky,
Karácsonyi, Teleki,
Marczibányi, Semsey,
Wahrmann, Pollák, Lévay,
Bükk László a néhai,
Biztosító, Takarék,
Kereskedelmi bankék,
Bródi, Lukács, Péczely,
Tomori, majd Széchenyi,

Ullmann, Vitéz, Sztrokay,
Vigyázó, Kanizsay,
Bézsán, Kóczán, Gorove,
Nem a Nagy jutalom-e?
Forster, Dóra s a többi
Nyerettetett alibi;
— Ez fáj, itt van a bibi!!!

Hajdanában, mikor még csak Teleki-, Marczibányi-, meg a Nagy jutalom fája termette az aranyat és babért, egy-egy ős Vojtina solo-keserve csak olyformán· hangzott el, mint a tólakók egy-egy német nemzetiségű »kum-kum«-ja: ma, a mikor ennyire felszálasodott az aranyerdő, a Vojtinák is teremnek a hol nem vetik is; azért nem csoda, ha a tólakók magyar nemzetiségű »adta-teremtetté«-je recseg-locsog szerte a pocsolyák mentin:

»Le az akadémiával, nem érdemli az országos segélyt; nem dolgozik, csak millióit(?) szaporítja; nem adja ki a nagy (és kis) regényirók s versszerzők műveit; nem írat egy böcsületes geografiai munkát; legfeljebb votyákizál, darazsakról értekezik; még a *veteránok* (a veteránok!) is nagyobb buzgalmat és tevékenységet fejtenek ki a közismeretek terjesztése terén, mint az akadémia. Hogy a magyar nemzet életével kontaktusban van, azt is csak az sejteti, hogy az ötvenhetedik ünnepi közgyülésen Volf György rendes tag, a honfoglaló magyarok műveltségéről tartott felolvasást«. Punktum.

Mi volt ebben a kontaktusra valló felolvasásban? Nem is érdemes róla tudomást venni, mint nem szokás az Értekezések, Értesítő, Közlemények, önálló munkák s általában az akadémiai kiadványok tartalmáról. Iszonyodjál tőlük t. olvasó közönség, mint a hogyan mi Vojtinák iszonyodunk s olvasd helyettök a mi sanyarodott rajzainkat, alomszagú szerelmi rigmusainkat, pinczér-borbély finomságú nyelven írt novelláinkat s egyéb, egymás által kölcsönbe dícsért majmolódásainkat

Minden héten hatot,
Minden hatot hétszer;

azontúl tartsd nevetségesnek a tudományt, hon-haza ellenségének az azzal foglalkozó Akadémiát, mely elébb-utóbb elárulja a hazát, kiforgat nemzetiségedből, Goethe-szobát nyit, idegenből elsőrangú ismeretterjesztő műveket fordíttat.

Tiz-tizenöt éve, hogy crescendo járja ez a rekegő nóta épen úgy mint

Ott, hol bolyhos nádfark konyul le a tóba,
Nádi veréb szállván rá látogatóba.

Azóta minden ujságíró magyar gyerek, zsidó gyerek, ha egyszer felcseperedett, az Akadémia gyalázásán szabadul fel az inasságból. Mindeniknek fáj valami, a miről a Farkas-Raskó, Bulyovszky, Nádasdy, Kóczán stb. pályázaton elégetett 50—60 darab jeligés levélke adhatna felvilágo-

sitást, de a melyeknek hamvát is elnyelte az Akadémia kandalója. Igy hát köd előttök köd utánuk, azokat senki meg nem látja, — te pedig Akadémia ezt nem viszed el szárazon!

Etiam innocentes cogit mentiri dolor.

Se baj. Ősi virtus ez már minálunk. Pekri Lajos vitéz huszárhadnagy a XVI. században I. Ferdinánd királynak csúfnevet adott s hét évi keserves fogságot szenvedett érte. Cserepár utódai megtanulták példáján, hogy nem tanácsos az idegent bántani. Annál inkább pasquillizálták a nemzeti fejedelmeket, a meddig csak bennök tartott. — Haj rá Vojtinák! A ki nem tudná, a ti ripakodásaitokból meg fogja tanulni, hogy az Akadémia magyar nemzeti tudományos érdeket szolgál, — vissza fog arra is emlékezni, hogy mit tett 1859 óta, a mikor Kazinczy ünnepével lelket öntött a nemzetbe, s ha keresi, »Borúra derű« jelige alatt megtalálhatja munkásságát hirdető kiadványainak teljes jegyzékét is és nem a ti »nagy heti« passio-gajdolásaitok hamisított librettóiból fogja megtudni, hogy mit dolgozik az alatt, mig a Vojtinák

»— a hont ordítva szeretik!«

Balassa arczképek. A Vasárnapi Ujság szerkesztője, lapjának ez évi 1. számát a két Balassa Bálint arczképével tette rendkívűl érdekessé. Míg II. Bálint arczképének teljes hűségeért, az orron szenvedett tetemesebb sérülése miatt, a restaurátor sem állhat jót, addig a nagy I. Bálint arczképe mind a vásznon, mind a nyomásban teljes hűségűnek mondható. Híven festette-e meg annak idejében a képíró?... nem tudjuk; de azt érezzük, hogy ez a különös, éppen nem vonzó arcz, ha valamennyire megszoktuk, kifejezésével olyszerű ellentétes hatást gyakorol ránk, a milyennek igézete alatt vagyunk akkor is, mikor a költő életét és költeményeit »forgatjuk elménkben.« Lehet, hogy épen ez is a kép hű voltát bizonyítja. Hálás köszönet illeti a családot, hogy a M. T. Akademia felkérése folytán, a hírneves ősök képmásának megismerhetésére a közönségnek is alkalmat nyujtott; — valamint Dókus Ernőt is, a ki szíves közbejárásával ezt kieszközölte. Legyen feljegyezve dr. Erdélyi Pál t. barátunk érdeme is, a ki ezeket az arczképeket akkor látta és hírt hozott felőlök, midőn a b. Balassa család által a M. N. Múzeumba deponált családi levéltár átvételével megbízva járt a hrabóczi kastélyban. Ott látta még egyebek közt Balassa Menyhártnak igen szép lovas képét is. Ha meg volnának I. Bálint atyja s anyja képei is, mindhárom képnek közzététele, mind történeti, mind irodalomtörténeti szempontból felette kívánatosnak mondható. I. Bálint arczképét az Akadémia, a családtól nyert engedély alapján Biczó Géza által lemásoltatta s egyik termében felfüggesztette.

CODEXEINK FORRÁSAI.

IV.

Hieronymi Epistola

Ad Paulam et Eustochium.

De assumptione beatae Mariae Virginis.

(Döbr.-e 495—505. l.)

Zent Ieronimos bezede Naǵ bod azzon napiara

Pavla es Evſtokiom. kezereitetek engem: Iſőt criſtoſnak zerelme keteleneit engem. hoǵ rezgeteſnek okaert. bezedet teǵek Bodog es dičőſeges ziz marianak. fel veteleről. hoǵ ti zent ǵv̊lekezeſteknek leǵen deiaki bezednek aiandoka: Iſ naǵ fő innepnek napiaban. kiben tanolſa ǵenge iffioſag teinek edeſſeget eſmerni Es igen kiſdedekből igen naǵokot gondolni Mikent vrnak engedelmevel minden eztendőkőn. ez nap mindeneſtől dičeretben kelſen. es dičőſeggel illeſſek Azert ha ti kezetekben iővend. az ketſeges iras. ez bodog ziznek meneſeről Ne talantan ketſegeſeket bizońert veǵetek Ielennen holott ezekből: eǵeb bizońſag ninčen. hanem hoǵ ez napon dičőſegeſ teſtetől el valtozot Mvtattatik kedeg v̊ koporſoia. mi lattonkra. mind ez ideig Ioſafat vőlǵenek kőzepin ki vaǵon ſion heǵenek: es olaifak heǵenek kőzőtte. kit o paula zemedvel es neztel hol v̊ tizteſſeǵere eǵ eǵhaz ſaragtatoth čvdalatos kv̊ tablakkal kiben temettetnek: mind ot valoktol hirdettetik de moſ-

I. Cogitis me, o Paula et Eustochium, imo charitas Christi compellit, ... ut ... exhortationis [1] gratia, sermonem faciam de Assumptione beatae et gloriosae semper Virginis Mariae... II.... ut habeat sanctum Collegium vestrum in die tantae solemnitatis munus Latini sermonis, in quo discat tenera infantia lactis experiri dulcedinem, et de exiguis eximia cogitare: qualiter favente Deo, per singulos annos tota haec dies expendatur in laudem, et cum gaudio celebretur; ne forte si venerit in manus vestras illud apocryphum, De Transitu ejusdem Virginis, dubia pro certis recipiatis.... praesertim cum ex his nihil aliud experiri possit pro certo, nisi quod hodierna die gloriosa migravit a corpore. Monstratur autem sepulcrum ejus cernentibus nobis usque ad praesens in vallis Josaphat medio, quae vallis est inter montem Sion et montem Oliveti posita: quam et tu, o Paula, oculis aspexisti, ubi in ejus honore fabricata est Ecclesia miro lapide tabulata: in qua sepulta

[1] *rezgeteſnek okaert.* A *rezgetés* szó hiányzik a M. Tört. Szótárból.

tan hyvnak mvtattatik. minden latoknak Ezt azert mondom mert ſokan ketelkednek ha fel vetetet teſtevel őzve Avaǵ el ment leǵen teſtcet meg haǵvan Nekik bizońei-tani akariak. v̊tet imar fel kőltnek es criſtoſſal bodog halaltalanſagban. meńńekben rvhazotnak Bodog ianoſt evangeliſtat. ez bodog ziznek őrizőiet ki ziznek kriſtoſtol zizen haǵatot. fel tamadotnak ſokan valľak Mert v̊ koporſoiaban. mikent zolľak ſemmi hanem manna leletik de mi bizońn-val ezek kőzőt leǵen tibeľǵőnk: mi-kent azokol es kiket evanǵeliom tanoſagara vrral fel kőlteknek hizőnk De ha meg porba tertek leǵenek. ninčen bizonſagonk čak hoǵ olvaſſiuk Mert ſok zenteknek teſtek kik el alvttak volt. fel kőltenek Es iőttek zent varoſba az az iervſaľembe es ſokaknak ielentek. kikről bizońńal nemeľ doktorok ertettek hoǵ imar azokban őrők fel kelet telľeſedet Mert valľak. hoǵ bizon tanok nem volnanak. ha v̊ fel keletek. bizon nem volna kit mi es Bodog maria-rol lőt lenni nem ketelkedőnk. lehet oltalmert. hv̊t meg alvan Ionkab keǵes kivanſaggal aleitanonk kel: hoǵ nem tanalč nal kv̊l tőkellenőnk, ki vezedelm nel kv̊l. nem tudtatik ha kedeg kerdes lenne vr ieſus halala vtan mit tőt leǵen ez bodog ziz maria Ez eǵ bizoń: hoǵ zent zizen teſtben es elmeieben meg maradot. kit okoſſaggal gabriel arhanǵal mi-kent meńńei naazs illetlen őrizte: es ianos apaſtal es evanǵeliſta. ki-nek criſtos v̊tet hatta az kerezt-farol ziz: zizet őrizett. es v̊ zolga-latťaba zolgalt Nem hoǵ: ha valaz-tott apoſtolnak. ſerege v̊tet hatta volna. kik kőzőt fel keletenek vtanna. Ki menven. es be menven. ńaiaſban

fuisse ab omnibus ibidem praedicatur: sed nunc vacuum esse mausoleum cernentibus ostenditur. Haec idcirco dixerim, quia multi nostrorum dubitant, utrum assumpta fuerit simul cum corpore, an abierit relicto corpore . . . . Nonnulli astruere volunt eam jam resuscitatam, et beata cum Christo immortalitate in coelestibus vestiri. Quod et de beato Joanne evangelista ejus ministro, cui virgini a Christo Virgo commissa est, plurimi asseverant, quia in sepulcro ejus (ut fertur) nonnisi manna invenitur... Verumtamen quid horum verius censeatur, ambigimus,[1] .... sicuti et de his, quos cum Domino (Evangelio teste) resurrexisse credimus. Sed utrum redierint in pulverem terrae, certum non habemus, nisi quod legimus; *quia multa corpora Sanctorum qui dormierant surrexerunt, ac venerunt in sanctam civitatem, scilicet, Jerusalem, et apparuerunt multis* (Matth. XXVII. 52., 53.). De quibus profecto nonnulli doctorum senserunt, quod jam in illis perpetua sit completa resurrectio. Fatentur enim quod veri testes non essent, nisi et vera eorum esset resurrectio... Quod nec nos de beata Maria Virgine factum abnuimus, quanquam propter cautelam (salva fide) pio magis desiderio opinari oporteat, quam inconsulte definire, quod sine periculo nescitur. III . . . si quaeritur post ascensionem Domini quid egerit, unum pro certo est, quia Virgo sancta corpore ac mense permansit; quam sane angelus Gabriel, ac si coelestis paranymphus, intactam custodivit. Et Joannes apostolus, atque evangelista, cui Christus eam de cruce commisit, virgo virginem ser-

[1] *tibelgőnk*. Ez az alak nincs meg a M. Tört. Szótárban.

bezellet. criſtoſnak teſtôleſerôl Bizo-
naval anńival bizomban. menivel
eleitôl fogvan. zent lelekel telſeſben
meg tanolt vala: es mindent meg
latot v̊nôn zemevel. lehet az apoſ-
tolok es. Azon zent lelek mia min-
dent meg tuttak volna. es meg ta-
nolvan. mindent bizonſagba Ivtat-
tak volna Ez napon dičôſeges min-
denkor ziz maria. fel haga meńbe.
ez napon anǵali zep inekleſbe eǵǵik
maſik ellen: ôrôk zôld ſegnek me-
zôibe mikint hvl. minden felôl valo
polgaroknak. eǵ ńaiaſ tarſaſagok:
hvl anǵaloknak fô innepek: hvl
mvnka||nak es keſerôſegnek vtanna.
bodog es edes lelki elet vaǵon Ez
vilagnak azzońa. ez napon fôldtôl
elmvlt es ez alnok vilagbol ki ment
Attamfiai kerlek titeket vigaǵǵatok:
mert hoǵ vǵ monǵak mondhatat-
lan. igen fel magaztatvan. criſtoſ-
ſal orzagl mind ôrôke Eſmeg mon-
dom vigaǵǵatok. mert bizodalmas
v̊ fońńadhatatlan dičôſegerôl: Imar
meńorzagnak palotaiaba ivtot. hol
v̊ zive. banatoth nem lat. Ôrven-
dezietek monǵam. es vigaǵgatok es
ôrôlſôn mind ez zeles vilag: Mert
ez napon minekônk mindeninknek.
v̊ erdemenek eſedezeſeert idvôſſe-
gônk ôregbôlt: ti nektek kedeg. v̊tet
zeretôknek. tizteſſeg es iozag: eǵeb
zent zizekkel ôzve bevebben es ada-
tik malazt Azert zeretôim ôrôlſetek
es dičerietek v̊tet: Mert ha vr iſtent
profeta zava mia. v̊ zentiben tar-
tozonk dičernônk: Naǵǵal ionkab.
ez naǵ innepen. v̊ bodog zent. ziz
ańńanak fô Innepen kel: zep Inekkel.
es hangoſſaggal. naǵ zerelmeſen ma-
gaztatnonk Es iſtennek valo melto di-
čeretekkel edeſkednônk Es lelki aian-
dekokkal tiztelnônk Senkinek ninčen
ketſegere: hanem mind || v̊ nevek-
nek dičeretire Illik valamit meltan
es felſegeſen v̊ ańńanak tennônk

vavit, suisque ei deservivit obse-
quiis: non quod eximius ille sanc-
torum chorus apostolorum deseruе-
rit eam, inter quos post resurrec-
tionem intrans et exiens, familia-
rius contulit de Christi Incarnatione;
tanto siquidem verius, quanto ab
initio plenius per Spiritum sanctum
cuncta didicerat, et perspexerat ocu-
lis universa: licet et Apostoli per
eundem spiritum sanctum omnia
cognoverint, et in omnem edocti
pervenerint veritatem..IV.... quo
beata Virgo feliciter hodie introivit,
alternantibus hymnidicis angelorum
choris intra pascua aeternae viridi-
tatis: ubi una societas civium su-
pernotorum, ubi dulcis solemnitas
angelorum, ubi post labores et
aerumnas felix et suavis refectio
animarum. Hodie gloriosa namque
semper virgo Maria coelos ascendit:
rogo, gaudete: quia (ut ita fatear)
ineffabiliter sublimata cum Christo
regnat in aeternum ... iterum dico
gaudete, quia secura de sua im-
marcescibili gloria ad coeli jam per-
venit palatium. Exsultate, inquam,
et gaudete et laetetur omnis orbis,
quia hodie nobis omnibus ejus inter-
venientibus meritis salus aucta est.
Vobis quoque diligentibus eam, ho-
nor et virtus una cum reliquis
sacris virginibus amplior praestatur
et gratia. Idcirco, dilectissimae, laeta-
mini et laudate, quia si Deum ore
prophetico in sanctis suis laudare
jubemur, multo magis eum in hac
celebritate beatae Mariae Virginis
matris ejus oportet eum hymnis et
canticis diligentius extollere, et dignis
Deo jubilare praeconiis, ac mysticis
honorare muneribus. Nulli enim du-
bium, quin totum ad gloriam laudis
ejus pertineat quidquid digne geni-
trici suae impensum fuerit, atque
solemniter attributum ... V... quid-

Valamit kedeg emberi ńelő mondhatna: mind kiſſeb meńńei dičeretnel Mert iſteni es anǵali magaztaſſal hirhőt es dicertetet Es lehet profetak mia előzer meg hirdettetet. patriarkak mia peldakban. es bőlč bezedekben meg ieǵezven volt zent evanǵeliſtak mia Ime ki mvtattatot. es ki adatot Anǵal mia naǵ tizteſſeggel. es zolgalat [mia] zerent idvőzletet Ennek felőtte. meľ ez. es mene volna Iſtenſegent ki ielenik: Mikoron monǵa Idvőz leǵ maria malaztval tèlľes vrtc veled Aldot te azzon emberek kőzőt Mert ilľeten aiandekkal illik vala ilľ zizet aiandekozni. hoǵ anǵal hirdetneiee. v̊ [malaztjaval] malazťaval telľes voltat ki meńńeknek dičőſeget adot Főldnek iſtent. beket advan Poga noknak hv̊tőt. binőknek veget: Eletnek zert Erkolčnek feǵelmet Es iol kv̊ldetik anǵal ez zizhez *haſonlatojſag* Mert zizeſeg mindenkor rokonſag anǵalſagnak Mert teſtben teſt kv̊l elni. nem főldi elet. de meńńei Azert es teſtben Anǵali eletet kereſni naǵvb erdemre vaǵon. hoǵ nem anǵalla lettel Mert || Anǵalla letel boldogſag. zizze kedeg lenni iozag Mikoron ember ereievel. azt akaria nierni myee vaǵon anǵalnak termeźetent de maga moannoaik zizze vaǵ anǵalla letel Iſteni aiandeknak zolgalatťa nem emberi erőnek Mond az anǵal Idvőz leǵ malaztval telľes Es iol telľes. mert eǵeb zenteknek reźvel adatot Mariaban kedeg malaźtnak telľeſſege eǵźer mind bele őtlőt Iſtennek bodog zileie. iſőt előb meg valaztot tőrveńent Idvőzletik anǵal mia. malaztval telľesnek Es hirdetik es. ki mia zent leleknek bő harmatťa[bo]val felől őtlőt minden allatnal Mert igazan monǵam. nem kiſded avaǵ zokot volt az kőzőnet. de melto minden.

quid humanis dici potest verbis, minus est a laude coeli: quia divinis est et angelicis excellentius praedicata et laudata praeconiis. A prophetis quidem praenuntiata; a patriarchis figuris et aenigmatibus praesignata: ab evangelistis exhibita et monstrata: ab angelo venerabiliter atque officiosissime salutata. Praeterea qualis et quanta esset, ab eodem divinitus declaratur, cum dicitur: *Ave, gratia plena, Dominus tecum; benedicta tu in mulieribus.* Talibus namque decebat Virginem oppignerari muneribus, ut esset gratia plena, quae dedit coelis gloriam, terris Dominum, pacemque refudit, fidem gentibus, finem vitiis, vitae ordinem, moribus disciplinam. Et bene angelus ad Virginem Mariam mittitur: quia semper angelis cognata virginitas. Profecto in carne, praeter carnem vivere, non terrena vita est, sed coelestis. Unde in carne angelicam vitam acquirere, majus est meritum, quam habere. Esse enim angelum, felicitatis est: esse vero virginem, virtutis: dum hoc obtinere viribus virgo nititur cum gratia, quod habet angelus ex natura. Utrumque tamen et esse virginem et angelum, divini muneris est officium, non humani: *Ave,* inquit, gratia plena (Luc. I. 28.); et bene plena, quia caeteris per partes praestatur: Mariae vero simul se tota infudit plenitudo gratiae. ... Dei genitrix electa et praeelecta jure ab angelo salutatur, et praedicatur gratia plena. Vere plena, per quam largo sancti Spiritus imbre superfusa est omnis creatura. .... non enim simplex, fateor, vel consueta fuit ista salutatio, sed omni admiratione digna. Siquidem venerationis fuit delatio, oblatio muneris, famulatus obsequii. Quia etsi in

čvdalatra mert tiztelctnek kővetſege volt aiandeknak aianlaſa. zolgalatnak ńaiaſſaga : Mert azert noha zent profetakban es zenth aſakban hizivͤk hoǵ malazt volt. de maga nem az keppen telſesen Mariaban kedeg minden malaztnak ki criſtoſban volt. telſeſſege iőt Merth valami atok Eva mia őtlőt. mindent el vőtt marianak aldomaſa Annak felőtte criſtoſnak ‖ ziletеſe ańńe malaztot őttőt: meńńe mind ez zeles vilagnal ſem volt előzer Mert mie termezetnek nem volt. elet nem tudta okoſſag nem ertette Emberi elme nem fogia Meń rettegi fȍld feli. minden termezet Iſőt meńńei es čvdalſa ez mind az ki iſtenſegent. gabriel mia izentetik es criſtos mia meg telſeſedik Ez napnak felſegeſe volt: es mikent ez ziz haſonlathatlan Ez innep eǵeb innephez Iſőt anǵali erőknek es čvdalatos Azert es felől valo polgaroknak kepekben zent lelek čvdalkodvan. vͤ neki fel mieneſen: Mond. ki ez. ki az pvztabol. fel meǵen. mikent io illatokbol. ſvſtnek vezzeie Es iol monǵa. mikenth ſvͤſt vezző. mert vekoń. es ǵenge. mert iſteni feǵelmel meg vekońolt volt Mert bizońaval belől meg eǵet volt. aldozatban. keǵes zerelmnek ǵoitaſa mia. es zeretetnek kivanſagaval mikent ſvſt vezző. io illatokbol. Es nem čvda. mert ſok iozagnak illatſabol telſeſőlt vala. es vͤ belőle. zarmazik vala edeſſeges illat Anǵali zepſegnek es ſel meǵen vala kedeg ez vilagnak pvztaiabol Ieſſe ǵvͤkereből ‖ tamadot vezző. regen meg mondott: de valaztatot lelki őrőmekben čvdalkodnak vala hoǵ ki volna ki iozagoknak erdemevel. Anǵaloknak meltoſagat felől mvlnaia kiről eſmeg zent lelek meg ottan mond ki ez ki fel meǵen. mikent fel tamadot hainal. zep mikent hold. valaztot

sanctis patribus et prophetis gratia fuisse creditur: non tamen eatenus plena. In Mariam vero totius gratiae, quae in Christo est plenitudo venit, quamquam aliter. ... Ac per hoc quidquid maledictionis infusum est per Evam, totum abstulit benedictio Mariae. Insuper gratiam refudit Christi ortus, quam non habuit prius omnis mundus. Igitur quod natura non habuit, usus nescivit, ignoravit ratio, mens non capit humana, pavet coelum, stupet terra, creatura omnis etiam coelestis miratur: hoc totum est, quod per Gabrielem Mariae divinitus nuntiatur, et per Christum adimpletur.... VIII. Et haec est hujus praesentis diei festivitas, . . . quae profecto festivitas, sicuti beata Maria incomparabilis est virginibus caeteris, ita incomparabilis est omnium sanctorum festivitatibus: et admiranda est etiam angelicis virtutibus. Propter quod ex persona supernorum civium ejus ascensione admirans Spiritus sanctus, ait in Canticis: Quae est ista quae ascendit per desertum, sicut virgula fumi ex aromatibus (Cant. III. 6.)? Et bene quasi virgula fumi, quia gracilis et delicata, quia divinis extenuata disciplinis, et concremata intus in holocaustum incendio pii amoris, et desiderio charitatis. *Ut virgula* inquit, *fumi ex aromatibus:* nimirum quia multis repleta est virtutum odoribus: manans ex ea fragrabat suavissimus odor etiam spiritibus angelicis. Ascendebat autem Dei genitrix de deserto praesentis saeculi, virga de radice Jesse olim exorta: sed mirabantur electorum animae prae gaudio, quaenam esset quae etiam meritorum virtutibus angelorum vinceret dignitatem. De qua rursus idem Spiritus sanctus in eisdem Canticis: *Quae est ista*

mikent nap yedetes mikent hadaknak zerzet elő ſerege: čvdal. kedeg zent lelek. v̊ fel meneſeben. mert zenteknek ſok ſeregivel erőſſőlt. es kőrńől vetetet Azert mońga yedetes mikent hadaknak zerzet elő ſeregi Bizonaval v̊ iozagival yedetes lőt. mikent varnak iol zerzet ſereg orra Inneit es onneit. zent anǵaloknak ereiekkel erőſſőlt Zep mikent hold: iſőth zepb holdnal. mert imar foǵatkozaſanal kv̊l [fell] fenlik. meńńei feńeſſegekkel meg feńeſőlt: Valaztot mikent nap. iozagoknak feneſſegevel mert igaſſagnak napia valaztotta v̊tet. hoǵ v̊ tőle ziletneick ez vilagnak valtoia kinek lehet temeteſere. mikent alkolmas hińńőnk. zolgalnak vala anǵalok: es mind meńńei odvar. neki vigad vala Es nem čvda. mert ańaj tizteſſeg aze. ki v̊ tőle ziletet. kit meńńei zerzet bečől. es imaǵǵa v̊ neki fel emelkettet. aťaval felſegnek zekiben Olvaſtvk azert ǵakorta zenteknek temeteſekre angaloknak iőveſeket. es v̊ zolgalatokra. zolgalatokot tetteket Iſőt valaztottaknak lelkeket Inekekkel es vigaſaggal meńben vitteket. hvl mind ket nemő [mem] nemzetnek hangoſſagit. ferfiaknak es zent zizeknek inekleſeket hallatni. es zep hangoſſagit hallatni Ezek kőzőt. ki ſokkal ńilvabban vaǵon ſokzer v̊ket vilagoſſaggal fenleniek Ennek felőtte meeg teſtben eltekben es. azon helben čodalatos illatnak. illatozaſat erzeneiek. hoǵ ha O zeretoim remenſegnek hiventeſere. es hitnek erőſſeiteſere. niha criſtos mi idvőzeitőnk. kőrńől alloknak. v̊ nekik erdemek bizonſagara eńńiet. es ilſeket meltol mvtatni. v̊ meńńei zolgai mia. holtaknal. mitől ionkab hinni valo ez napi napon. meńńek-

quae ascendit, inquit, *quasi aurora consurgens, pulchra ut luna, electa ut sol, terribilis ut Castrorum acies ordinata.* (Cant. VI. 9.)? Admiratur autem Spiritus sanctus, quia — — ascensu — — multis freta et vallata sanctorum agminibus. Unde dicitur, *terribilis ut castrorum acies ordinata.* Siquidem terribilis suis facta virtutibus, ut castrorum acies admodum ordinata: hinc inde angelorum sanctorum fulta praesidiis: *pulchra ut luna,* imo pulchrior quam luna, quia jam sine defectu sui coruscat, coelestibus illustrata fulgoribus. *Electa ut sol,* fulgore virtutum, quia ipse elegit eam sol justitiae, ut nasceretur ex ea. Ad cujus profecto exsequias (quantum fas est credere) famulabantur angeli, et universae coelorum congratulabantur curiae. Nec mirum, quia honor maternus ejus est, qui est natus ex ea: quem omnis coelorum ordo veneratur et adorat super se elevatum cum Patre in sede majestatis Domini. Legimus enim quam saepe ad funera et ad sepulturas quorumlibet sanctorum angelos advenisse et exsequiis eorum obsequia praestitisse: necnon et animas electorum usque ad coelos, cum hymnis et laudibus detulisse: ubi et utriusque sexus chori commemorantur frequenter auditi, laudesque cecinisse: interea et quod perspicacius est, multo nonnunquam lumine eosdem resplenduisse; insuper et adhuc viventes in carne, ibidem miri odoris fragrantiam diutius persensisse. Quod si ad recreandam[1] spem, dilectissimae filiae, et corroborandam fidem interdum astantium Salvator noster Jesus Christus, ob merita suorum amplius comprobanda, talia et tanta

[1] *remenſegnek hiventeſere.* A *hiventés* szó hiányzik a Ny. Tört. Szótárból.

nek ſeregit v̊ ſeregivel dizeſt iſtennek an̄ia eleibe iőttek. es v̊tet keptelen naǵ vilagoſſagval. kőrn̄ől fenletneiek Es mind az kirali zekik, regen vilagnak zerzeſe előt ¦ v̊ neki ǵartotba vittetek dičeretekkel. es lelki inekekkel Senkinek ketseg: mind az men̄ei iervſaľemet: tahat őrvendenek. mondhatatlan őrőmmel Tahat meg vidamvltanak Entezhetlen zerelmben Es tahat mind őrvendeſſel. lelki őrőmben lenek. mikoron ez innep ki nekőnk eztendőről teer. v̊ nekik mindeniknek zv̊netlen vaǵon Nem meltatlan es. mert hinni valo. hoǵ mikent [erterne] erteni valo mindennek idvőzeitőie v̊nőn maga hamarſaggal dičőſegben eleibe iőt leǵen Es vilagoſſaggal v̊tet vele zekben v̊ltette. mert ha nem. tahat hoǵ hihető hoǵ meg tellefeitette. mit v̊ torven̄eben paranČol mondvan Tiztelľed aťadot es an̄adot bizonaval hoǵ v̊ atťath tiztelte leǵen. v̊nőn maga tanoo mikoron monda ſidoknak En nem kereſem en dičőſegemet. vaǵon ki kereſſe es itilľe de tiztelem en aťamot. es ti zeǵeneitetek engem V' annarol kedeg evanǵeliſta monǵa. mikoron meg terenek nazaretbe. vala engedelmes v̊ nekik. de eǵeb az termezet kiben aťa iſtent v̊ allatťaban tizteli ¦¦ Eǵeb kiben zileienek enged; mannoban maga azon eǵ criſtos hitetik Azert hoǵ ige teſte lőt. es mi benőnk lakozot eǵ emanvel az az mi velőnk iſten.

dignatus est exhibere per suos coeli ministros circa defunctos: quanto magis credendum est hodierna die militiam coelorum cum suis agminibus festive obviam venisse Genitrici Dei, eamque ingenti lumine circumfulsisse, et usque ad thronum olim sibi etiam ante mundi constitutionem paratum, cum laudibus et canticis spiritualibus perduxisse! Nulli dubium, omnem illam coelestem Jerusalem, tunc exsultasse ineffabili laetitia, tunc jucundatam esse inaestimabili [1] charitate, tuncque cum omni gratulatione jubilasse: quoniam festivitas haec quo nobis hodie revolvitur annua, illis omnibus facta est continua. IX. Nec immerito: creditur enim quod Salvator omnium ipse, quantum datur intelligi, per se totus festivus occurrit, et cum gaudio eam secum in throno collocavit. Alias autem quomodo implevisse creditur quod in lege ipse praecepit: *Honora patrem tuum et matrem tuam* (Matth. XV. 4.)? Porro quod patrem honoraverit, ipse testis est, cum ad Judaeos ait: *Ego gloriam meam non quaero: est qui quaerat et judicet; sed ego honorifico Patrem meum, et vos inhonorastis me* (Joan. VIII. 49., 50.), De matre vero Evangelista: *Cum rediret veniens,* ait, *Nazareth, erat subditus illis* (Luc. II. 51.), Sed alia est natura qua Deus Pater secundum se honoratur, alia qua idem parentibus subditur. In utraque tamen unus idemque Christus recte creditur: eo quod Verbum caro factum est, et habitavit in nobis, unus Emmanuel, quod est, nobiscum Deus ...

[1] *Entezhetlen.* Ez a szó hiányzik a Ny. Tört. Szótárból.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

A Murmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. A schwazi ferenczrendi kolostorban őrzött egyetlen példányból közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Szamota István. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XVI. kötet 7. szám.) Budapest, 1896. V + 46 lap, egy fényképi hasonmással.

Ily czím alatt jelent meg a múlt év végén a m. t. Akadémia nyelv- és széptudományi értekezései között Szamota Istvánnak, e korán elhúnyt fiatal tudósunknak, kinek úgy nyelvészeti működéséhez, mint különösen szerencsés fölfedező kezéhez annyi reményt kötött a magyar irodalom, ez a posthumus munkája.

Murmelius latin-német-magyar lexikonát egész Szamotáig csak hiréből, vagy másodkézből ismerték nálunk; felemlítette ugyan Bod, Sándor István, Szabó Károly, de látni egyikük sem látta; Ponori Thewrewk Emil, a ki a »Tanodai Lapok« 1864. évfolyamában ismertette, ismertetését egy német közlemény alapján írta. Szamota volt az első, a ki e czélból Schwazba utazott s arról ott másolatot vett s jegyzeteivel ellátva közzé tette.

Murmelius János (1479—1517) Németországban tanúlt iskolamester több tankönyvet írt, melyek közűl nagy elterjedtségre vocabulariuma tett szert; ezt csakhamar többféle nyelvre lefordították, így 1528-ban Krakkóban latin-német s lengyel szövege jelent meg, öt év múlva pedig Heptamydius Márton krakkói könyvkereskedő a latin-német és magyar szöveg kiadását eszközölte Vietor Jeromos könyvnyomtatónál.

Ki írta e kiadásban a magyar részt — mondja Szamota — talán Komjáthy, talán más, azt majd a későbbi kutatások fogják kideríteni. Vannak csakugyan bizonyos támpontok, a melyeket Szamota figyelmen kívül hagyott, a melyek némi útbaigazításúl szolgálnak a szerzőség nyomozásánál. (Az egyik a fordító ama tulajdonsága, hogy nem elégszik meg egyik másik szónál az egyszerű fordítással, hanem olyan magyarázatot is ad hozzá, mely nem is annyira az illető fogalmat világosítja, mint inkább saját magának arról alkotott egyéni véleményét foglalja magában. Nem arra czélozunk ez által, hogy pl. a cicercula-ról (1540. sz.) a magyar (tatárka) nevén kívül azt is megmondja, hogy »*ninczen magyar orsakban*« vagy hogy a Saxoniabeli sör-höz azt is hozzá teszi, hogy »*magyarnak nehez es segen ital*« (2180. sz.), bár mindenesetre ezt is jellemző sajátságnak tartjuk, hanem azon magyarázatokra, melyeket az »eggy hazi meltosagnak« nevekhez és egyházi dolgokhoz fűz. Pl.

Papa = *Bölczeseguel es igaz isteni tudomanual wen embernek kelene lenny* (2241.), *Sacerdos* = *Isten mondássának tistan predicalloia* (2257.), *cucullatus rogator* = *kodolo es puzteilo barát* (2275.), *cilicium* = *kép vtalo* (azaz képmutaló = képmutató) *kin senuedesnek ruhaia* (2042.), *diploma* = *oldozo leuel io körözztiennek nenkel uele elni* (2543.) stb. Az a kevés tiszteletet tanúsító hang, melylyel itt a pápáról, barátokról, a ciliciumról s a bűnbocsátó levélről emlitést tesz, míg ugyanakkor a (2277. sz.) Dignitatum secularium vocabula-t: *Sent iambor es tizta hazas fejedelmeknek mint sentpal mondia neuekröl* -nek fordítja. E sajátságai, valamint annak hangsúlyozása, hogy a sacerdos az Isten mondásának *tisztán* predikálója, arra vallanak, hogy a fordító már ismerős volt a reformáczió által indított szellemi áramlattal s hajlandóságot érzett iránta, habár, mint ekkor oly sokan tették, nyiltan nem szakított is a kath. egyházzal, mit ha tett volna, valószínűleg a hét szentségről stb. szóló fejezet szavait is hasonló szellemű megjegyzésekkel kisérte volna. Másik figyelemreméltó jelenség a fordító görög nyelvtudásának, hogy úgy mondjuk, fitogtatása: Epitaphium = *koporso felet valo iras. Ταφος az az koporso επι az az felete* (1671); *Poéta* = *vers serzö iu az görög igheböl ποίεω czeleködöm* (2232.) *Grammatistes* = *grammatica tudo, iü ez görög igheböl γράφεω az eruk* (2348); *Hypodidascalus* = *Resumptor iü ez görög buttö tül διδάσκω az az tanittok* (2350). Nem érdektelen Szent-Pál nevének a magyar szövegbe való bevonása sem, noha ez nincs a latinban. Mindezek a sajátságok megengednék azt a feltevést, hogy Komjáthyt tartsuk szerzőjének és ezt a feltevést az a körülmény is támogatná, hogy a krakkói könyvárus Perényi Mihálynak és Ferencznek néhai Perényi István fiainak ajánlja a kiadást, Komjáthi pedig 1533-ban a Krakkóban Vietornál kiadott »*Zenth Paal leueley*«-t István testvére Perényi Gábor özvegyének ajánlja, ki miként István neje, szintén Frangepán leány volt s a kihez Vietor is külön ajánlást intézett. E föltevés természetesen az által nyerne megerősitést, ha mindkettőnek nyelve, írásmódja stb. is ezt bizonyitaná, a minek vizsgálása áthágna egy rövid ismertetésnek szabott határokat.

Annak igazolására, hogy e nehezen hozzáférhető nyomtatvány újból kiadása milyen hasznos szolgálatot tett s mennyi új és becses adalékot nyújtott a régi magyar nyelv szókincsének ismeretéhez, közöljük azon szavakat, melyek Szamota jegyzetei szerint a Nyelvtörténeti szótárban nem fordúlnak elő. Ötvenhárom ilyen szóról találtuk ezt a megjegyzést s ezeket felsoroljuk betűrendben: *Agas fa* tignus 1753 sz. *Aranias kep varro* barbaricaria 2428. *Czöpögö mosdo* gulturium 1928. *Discantor* musicus 2343. *Eleul kostolo* praegustator 2322, *Elö kuut* puteus 337. oklevelekben: eleuen k. *Etkezni* obsonari 2079. Mehúnek *ereztese* examen apum 1208. Rostelus *erkölet* pensiles clathri 396. *Fiyltös* flacus 668. *Gus tekerö* funarius 2424. *Hargia czinalo* membranarius 2453. *Herpiteslö* astmaticus 938. *Hezag faias* laganoponus 995. *Hezag faio* iliosus 996. *Hwtüs athya* pater adoptinus 2215. *Kenkö czinalo* sulphurarius 2423. *Kesgyart*[o] faber cultrarius 3385. *Ketser palast* diplois 2033., a Schlägli Szójegyzékben (1155.): Ketzer kentes. *Kez haylas* cubitus 750. *Kezkenö*

arolo lintearius 2454. *Kez moso* trulleum 1987. *Kezy ewltözet* manipulus 1663. *Kö oslob czinalo* statuarius 2407. *Költbuza* pannicum fagotriticum 1515. *Leuelserzö* ab epistolis 2318. *Leuel viselö* tabellarius 2326. *Leveles ag* ewmeg mas, perizoma 2041. *Leves kenyer* offa iussulenta 2111., ezenkivűl még Beszt. Sz. 1272. Schlägli Sz. 1873., 1876. Heyden S. X. Dial. *Lo ewltözzet* ephippium 1996. *Lobogo körözt* vexilum christianum 1630. *Melivas* thorax 2034. *Mely suba* rheno 2035. *Meg hanio lo* sternax 450. Ny. Sz.-ban csak hanyo lo. *Orgona gyarto* orgarius 2405. *Ewzuer viselö* mulio 2367. *Ruha arolo* vestiarius 2455. *Ruhafenesteito* czapo fullo 2427. *Saidlee* offa 2110. *Saito gerenda* prelum 1986. *Sar vekonta* sura 804. *Sarkante gyarto* calcariarius 2417. *Sekren uagy selöncze gyarto* arcularius 2439. *Selus pohar* patera 1982. *Surnia azaz elsö sakal* lanugo 702. *Meg tauazolny* vernare 99. *Trank* cereuisia secundaria 2178. *Vekon ber* aluta 2445. *Vekon ber czinalo* alutarius 2444. Velckas torok 708. *Vereiteközö hel* thermae 1749. *Vytezy kener* panis militaris 2093.

Az itt felsorolt szavak egy jó része ugyan ma is él a nyelvben, más része csak mint összetétel volt eddig ismeretlen, nehány csak a sajtóhiba által eltorzított alak révén jutott ide, olyan is lesz talán, a melyre gondosabb kereséssel a Nyelvszótárban is ráakadunk, vagy a Tájszótár most megjelenő füzeteiben nyer megoldást, de mindez egyáltalában mit sem von le a kiadvány nyelvtörténeti értékéből.

Miként Szamota már előbb megjelent hasonló irányu kiadványának a Schlägli Szójegyzéknek, úgy ennek is nagyon emelik becsét azon jegyzetek, melyekkel a ritkább vagy eddig ismeretlen szavakat magyarázza. Ezeknél sikeresen alkalmazta és használta fel azon kiváló becsű szógyüjteményt, melyet különböző levéltárak eredeti okleveleiből nagy fáradtsággal és páratlan szorgalommal szedett össze; mint említett kiadványaiban itt is első sorban a ruházatra, fegyverzetre, bútorokra, ételekre és mesterségekre vonatkozó szavakat részesítette kiváló figyelemben, minthogy ezeknek nemcsak nyelvészeti, hanem művelődéstörténeti értéke is van.

Végül a 152., 153-ik lapokról vett fényképhasonmás diszíti s egy betűrendes szómutató fejezi be a nagy gondról és kiváló szakértelemről tanúskodó kiadványt.

DÉZSI L.

REPERTORIUM.

Ábrányi Emil. Cher maître! (Jámbor Pál halála). Budap. Napló 105. sz.

Ábrányi Kornél id. Életemből és emlékeimből. Ism. Magy. Hirl. 94. sz.

Alpári Lajos. Az első keresztény passziódráma. Nemzet 108. sz.

Bársony István. Ecce homo. Ism. P. Napló 94. sz. — Sz. Zs. Magy. Ujs. 119. sz.

Bartha József dr. Ilosvai és Arany Toldija. Ism. Heinrich G. Philol. Közl. 371. l.

Békefi Antal. Az asszony itél. Ism. Magy. Hírl. 108. sz.

Beöthy Zsolt. Erdélyi János műbölcselete. Bud. Szemle 90. köt. 1—16. l.

Biró Pál. Az ország szinészete. Jelenkor 9. 10. sz.

Bleyer Jakab. A magyar vonatkozású német történeti népénekek 1551-ig. Philol. Közl. 334—347. 417—436. l.

Bodnár Gáspár. Az Isten nem halt meg. Regény. Ism. Tóvári. Kath. hitvéd. folyóirat 43. l.

Bodnár G. Családi tűzhely búban és örömben. Ism. Pannon. U. o. 92. l.

Bökényi Dániel. Szilágyi István. 1819—1897. Vasár. Ujs. 17. sz. (Képpel.)

Bölöny József. Vadvirág. Ism. Lázár Béla. Nemzet 97. sz. — Ferenczi Zoltán. Erd. Múz. 226—228. l.

Celesztin. Régi és uj poétákról. Magy. Ujs. 97. sz. (Csokonairól).

Császár Elemér dr. Kölcsey Ferencz. Polit. Heti Szemle 15. sz.

Cserhalmi Irene H. Ungarischer Dichterwald. Ism. Tielo, A. K. L. Beil. z. Allg. Ztg. 67. sz.

Dézsi Sándor. Ifjuság. Ism. Tardos. Kolozsvár 65. sz.

Dóczi Lajos. Ellinór királyleány. Vigj. 3 felv. Első előadása a nemz. szinházban márcz. 19. — Ism. Alfa. Bud. Hírl. 79. sz. — H. S. P. Napló 79. sz. — Timár Szaniszló. Egyetértés 79. sz. — Ambrus Zoltán. Magy. Hírl. 79. sz. — Keszler József Nemzet 79. sz. — Palágyi Lajos. Főv. Lap. 79. sz. — K. t. Magy. Ujs. 79. sz.

Erdélyi Zoltán. Epizódok. Ism. Lázár B. Nemzet 79. sz. — Vasár. Ujs. 11. sz. — Budap. Napló 107. sz.

Fehér Jenő, Szürkület. Ism. p. c. Polit. Heti Szemle 15. sz.

Ferenczy Zoltán. A kolozsvári nyomdászat története. Ism. Dr. Rupp Kornél. Protest. Szemle 120—127. l.

Feszty Árpád. Az én parasztjaim. Ism. *p. l.* Jelenkor 13. sz. — Vasár. Ujs. 12. sz. — Orsz.-Világ 12. sz. — Magy. Szemle 16. sz. — *l.* Egyetértés 108. sz. — Bródy Sándor. Magy. Hírl. 114. sz. — Sz. Zs. Magy. Ujs. 119. sz.

Fraknói Vilmos. Miklós modrusi püspök élete, munkái és könyvtára. Könyvszemle 1—23. l.

Ghyczy Emilia. Küzdő szivek. Ism. Dr. Császár Elemér. Polit. Heti Szemle 11. sz.

Gyalui Farkas. Apróságok. Vajda Jánosról. Erd. Múz. 202—206. l. és Nemzet 105. sz.

Gyarmathy Zsigáné. Zudorék. Ism. Egyetértés 87. sz. — D. Magy. Szemle 15. sz.

H. V. Jámbor Pál. (Hiador). (1821—1897.) Nemzet 105. sz.

Halasi János. Gróf Széchenyi Istvánról. Nyirvidék 16. 17. sz.

Herczegh Béla. Modern szinpad. Ellenzék 9. sz.

Herczeg Ferencz. Honthy háza. Szinmű 3 fölv. Bpest, 1897. Ism. dr. Császár Elemér. Polit. Heti Szemle 10. sz.

• *Hevesi Sándor.* A kritika joga. P. Napló 94. sz. (Kölcseyről).

i—cz. Magyar szinműírók. Máramar. Lap. 14. sz.

Igric. Hiador. P. Napló 105. sz.

Imre Sándor. Irodalmi tanulmányok. Ism. Magy. Szemle 17. sz. — Egyetértés 108. sz.

Jókai ujabb regényei. (A két Trenk. Sárga rózsa. Trenk Frigyes. Tégy jót). Ism. Kiss Ernő. Nyelvőr 167—169. l.

Kacziány Géza. Vajda János. Jelenkor 5. sz.

Kaposi I. és Klinda Th. Mult és Jelen. Ism. Liberius. Magy. Sion 294. l.

Kardos Albert. Kölcsey és Debreczen. Főv. Lap. 95. sz.

Kazinczy Ferencz levele Szánthó Jánoshoz. (A. Regmetz 1782. jul. 4.) Közli Nagy Márton. Főv. Lap. 80. sz.

Kecskeméthi Ármin. A »zsidó« a magyar regényirodalomban. Magy. Zsidó Szemle 129—147. l.

Keglevich István gr. Az »állandó Nemzeti szinház« épitése. Magy. Ujs. 108. sz. és Nemzet 108. sz.

Kóbor Tamás. Hoffmann meséi. Ism. Magy. Hírl. 114. sz.

Kölcsey Ferencz levele Ormos Lászlóhoz. (Cseke, Jan. 24. 1837.) Közli Darnay Kálmán. Főv. Lap. 94 sz.

Kölcsey. Bud. Hírl. 94. sz. (Vezérczikk K.-ről.)

Kölcsey n.-károlyi szobrának leleplezése. Vasár. Ujs. 15. sz.

Komáromy András. Beniczky Péter pöre. Magy. Hírl. 89. sz.

Komáromy András. Kazinczy Ferencz mint genealogus. Turul. 34—37. l.

Koroda Pál. Reviczky Gyuláról. Nemzet 84. sz.

Kun István gr. Költemények. Ism. Lázár Béla. Nemzet 97. sz.

Madách Imre. Az ember tragédiája. Uj betanulásban előadták a nemz. szinházban ápr. 9-én.

Madách kiadatlan költeményei. Jelenkor 5. sz.

Margalics Ede. Magyar közmondások. Ism. R. B. Polit. Heti Szemle 14. sz.

Milkó Izidor. Mosoly. Ism. Jelenkor 14. sz.

Morvay Győző. Magyarázó tanulmány »Az ember tragédiájához.« Ism. Doktor Apáczai. Polit. Heti Szemle 13. sz.

Muzslai K. János. Rudnai Nicolics Sándor. Jelenkor 11. sz.

Németh József. A régi Magyarországból. Magy. Ujs. 108. sz. (Berzeviczy Gergely levelezéséről).

Nikolics Sándor költeményei. Ism. *p. l.* Jelenkor 7. sz. — Lázár Béla. Nemzet 97. sz. — p. c. Polit. Heti Szemle 15. sz.

Oláh György. Ezechiel. Ism. Békés 15. sz.

Palágyi Lajos. Visszaemlékezés Vajda Jánosra. Jelenkor 4. sz.

Paszlavszky József. Földi János. Termtud. Közl. 177—179. l.

Pekár Gyula. Hatalom. Ism. Jelenkor 11. sz. — Sz. Zs. Magy. Ujs. 119. sz.

Pósa Lajos. Édes anyám. Ism. Lyka Károly Bud. Napló 97. sz. — Salgó Ernő. Egyetértés 108. sz. — B. E. Nemz. Iskola 14. sz. — Vasár. Ujs. 14. sz. — Tabódy Ida. Ung 15. sz. — Dr. Császár Elemér. Polit. Heti Szemle 16. sz. — S. J. Nemz. Nőnevelés 170. l.

Püspöky Gráczián. Egy üldözött nagy férfiu. Magyarország 105. sz. (Jáprai Spissich Jánosról).

Rakodczay Pál. Julianus apostata. Tört. tragédia 5 felv. Rövid ism. Magy. Hírl. 101. sz.

Rákosi Jenő. Jelentés az 1896. évi Teleki-pályázatról. Akad. Értes. 153—158. l.

Rass Károly. A »Toldi« csolnak-jelenete. Ellenzék 50—52. sz.

Sz. K. Jámbor Pál mint Jászai kritikusa. Magy. Hírl. 108. sz.

Szabó K. és *Hellebrant Á.* Régi Magyar Könyvtár. III. köt. Ism. Kont J. Revue critique 13. sz.

Szana Tamás. A szépirodalom érdekében. (A Petőfi társaság legujabb terve). Magyarország 92. sz.

Szászy István dr. Tiszavirágok. O-Becse. 1897. Ism. Vasár. Ujs. 18. sz.

Szávay Gyula. Ujabb verseskönyve. Ism. Lázár Béla. Nemzet 97. sz.

Gróf Széchenyi István mint katona. Ludov. Akad. Közl. 469—477. l.

Szécsi Ferencz. Dramaturgiai dolgok. Budap. Napló 92. 93. sz.

Szegedy Rezső. Kölcsey aesthetikai dolgozatai. Philol. Közl. 318. — 334., 436—451. l.

Szentessy Gyula. Ninon dalai. Ism. Lázár Béla. Nemzet 97. sz.

Szerdahelyi Aladár. Gentry uraimék. Ism. Magy. Hírl. 101. sz. — Sz. Zs. Magy. Ujs. 119. sz.

Szigligeti Ede. A mama. Vigj. 3 felv. Ism. *m.* Szamosujvár 17. sz.

Szomaházy István. Biarritz és Társa. Ism. dr. Császár Elemér 12. sz. — Jelenkor 10. sz.

Thury Zoltán. Bolondok. Jelenkor 13. sz.

Tolnai Lajos. A grófné ura. Ism. Magy. Szemle 13. sz.

Tóth Béla. Szimbolizmus és nyelv. (Még egyszer Pékár Gyula Aranykesztyűs kisasszonya). Nyelvőr 165. l.

Trischler Károly. Ifjuságom. Ism. Szerédy Athilla. Bácska 31. sz.

Ujlaki Antal. Bibliás emberek. Rövid ism. Vasár. Ujs. 17. sz.

Ürmössy Lajos. Irodalom az ötvenes években Erdélyben. Erd. Múz. 185—201. l.

Ürmössy Lajos. A régi hazai lapok. Magy. Hírl. 95. sz.

Ürmössy Lajos. Az első magyar hírlap. Nemzet 108. sz.

Váczy János. Emlékezés Kölcsey Ferenczre. Vasár. Ujs. 14. sz.

Váczy János. Kazinczy Ferencz leveleinek VII. kötete. Akad. Értes. 165—177. l.

Vadnay Károly. Jelentés az 1896-iki Farkas-Raskó-féle pályázatról. Akad. Értes. 158—164. l.

Vajda János, Arany Jánosról. Vasár. Lapok 1. sz.

Vajda János. Jelenkor 4. sz.

Váradi Antal. »Bánk bán«-ról. Magy. Hírl. 94. sz.

Varga Mihály. Hangok a pusztán. Ism. Lázár Béla. Nemzet 97. sz.

Vass Tamás. Emlékek. Ism. Lázár B. Nemzet 97. sz. — Vasár. Ujs. 16. sz.

Vayk. Kölcseyről. Vasár. Ujs. 15. sz.

X. Y. Z. Die Tragödie des Menschen. Budap. Tagebl. 100. sz.

Zempléni Árpád. Vajda János. Egyenlőség 4. sz.

Zempléni Árpád. Uj versek. Ism. Vasár. Ujs. 17. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

AZ ELSŐ MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETIRÓ.[1]

— *Pápay Sámuel élete és irodalmi működése.* —

— Negyedik és befejező közlemény. —

III.

Pápayt munkája befejezésében nemcsak a Horvát kritikája miatt érzett kedvetlenség gátolta; egyelőre ideje sem volt hozzá. »Az insurgens világ is sok időmet, kedvemet elveszi a literatúra gyarapításátul« — írja Kazinczynak 1809. ápr. 20-án.[1] Ekkor már fegyvercsörgéstől hangzott az egész ország, katonaállítással, a nemesi fölkelés szervezésével bajlódott minden megye. Kazinczy Zemplénben, Pápay Veszprémben tagja az állandó-bizottságnak s hetekig vesződik, míg a megyei nemességet összeírják, a megyére kivetett ezer gyalog és 700 lovas katonát mustrára eresztik és fölszerelik.

De ez csak bevezetése volt a későbbi nagy drámának, mely Pápa és Győr körül játszódott le. A világbíró Napoleon közeledtekor minő közromlásra számítottak nálunk, eléggé kitűnik az akkori általános végrendelkezésből; az udvar nagy sietve Budára költözködik, kincseit még tovább, a határszélekre küldi, a minek a híre rémítő előjelül tűnt fel; Kazinczy Zemplénben, Vitkovics Pesten, Szemere Péczelen, kiki a maga családja s baráti körében úgy intézkedik s búcsúzik, mint a mikor ma nem lehet tudni, mit hoz a holnap.

Pápaynak volt alkalma színről-színre látni a rettegve várt franczia hadsereget. A rémület annál nagyobb volt, hogy a veszedelem, ha nem is váratlanul, de hirtelenül lepte meg Pápát s ott tanyázó seregünket. Mint Pápay Kazinczyhoz intézett levelében részletesen leírja, János főherczeg és tisztjei június 12-én oda érkezve,

[1] Pápay lev. Kazinczyhoz 1809. ápr. 20. (Innét valók a köv. sorok adatai is.) Kczy Lev. VI. köt.

azzal biztatták a lakosságot, hogy még egy pár napig eltart, míg ellenséget látnak; és — alig volt idejük az ebéd elköltésére: »lárma esett: itt az ellenség! — ágyúink megdördültek a város alatt, katonacsoportjaink siettek ki a városból Győr felé s az ellenség tüzes csatázás közben fél óra alatt Pápa piaczán termett«.[1] Pápay lakása a piaczon lévén, ablakából nézte a heves csatározást s tanúja volt, a mint huszárjaink a tóduló ellenségből kettőt lovastul együtt elejtettek. Az előcsapat üldözi menekvő seregünket, de a deréksereg az alkirálylyal együtt ott marad s estig ellepi az egész várost. Éjfélig dorbézolnak, sőt némelyek garázdálkodnak s néhutt prédálnak is. Másnap tovább vonulnak ugyan, s csak őrsereget hagynak hátra, de a város lakosságának még egy hétig kell élelmeznie a franczia sereget; aztán százával hordják a sebesülteket, kivált midőn (jún. 14-én) megesett Győr alatt a kismegyeri ütközet. Mindkét részről feles számmal közel négyezeret szállítanak Pápára, kiket a megyéből berendelt orvosok és polgárok önfeláldozó fáradsággal ápolnak s néhányan közülök áldozatul is esnek a kórházi láznak. E mellett napirenden voltak a fosztogatások, erőszakoskodások, s csak az éjjel-nappal működő megyei bizottság ébersége mentette meg a nagyobb bajtól a város és környékének lakosságát. Pápay néhány úri családdal együtt csak annak köszönhette szerencséjét, hogy hozzájuk tiszteket szállásoltak, s hogy ezekkel egy kissé beszélni tudtak. Különben — mint Kazinczynak írja[2] — elég emberséget mutatott az ellenség iránttuk s kivált a magyarokat különösen respektálta; elhárítja róluk a szállongó hírt, mintha némely főemberünket durván bántalmazták volna. De másrészt a hol megtudták, hogy valamelyik családnak tagjai a magyar táborban vannak, mint az öreg Kisfaludy házát Téthen, kíméletlenül kifosztogatták.[3] Július 1-én virradóra hirtelen nagy titokban elvonult a sereg utolja is, s Pápa lakossága föllélekzett; de még hetekig eltartott a sebesültek szállítása és ápolása, azután pedig seregeink elvonulása. A megyei insurgens seregből 40 vitéz esett el; ezek fölsegélésére a nemesség

[1] Pápay levele Kazinczyhoz 1810. decz. 20-áról. A M. Tud. Akadémia kézirattárában.

[2] U. o.

[3] Kisfaludy S. levele nejéhez 1809. júl. 6-ról. Minden munkái VIII. k. »Azonkívül, hogy mindenét elprédálták, a mi a háznál volt, minden pénzét is (vlmi 10 ezer frtot), sőt testéről a ruhát is elvették.« Az öreg úr maga vagy 50 ezer frtra becsülte kárát.

gyűjtést indított, oly szép eredménynyel, hogy 18 ezer forintot oszt hattak ki hátrahagyottaiknak, a miért a főherczeg nádor is megdicsérte a megyét.[1]

Ennyi bajlakodás közepett a maga ügyében is szerencsével fáradozik. 1810-ben egy olyan osztályos pert sikerült dülőre juttatnia, melyben félszázad óta hiába dolgoztak feleségének elei. Pápay a felesége hat testvérének részeit örökbevallás mellett szintén megszerezvén, a közel hatszáz holdas szalmavári és gárdonyi jószág urává lett, s így — mint Takáts barátja Téthen — nem csekély örömére ő is a magáéban gazdálkodhatott.[2] Volt még több zálogos pere a pest- és fehérmegyei részjószágokra, de ennek végét nem érhette már meg, s családja — a zálogévek leteltével — 1848-ban egyezkedés útján nyert kárpótlást.[3]

De bármennyire elmerül hivatala s új gazdasága gondjaiba és örömeibe, koronkint szívesen foglalkozik még irodalmi tervekkel. A *Magyar Literatúra Esméreté*nek befejezéséről már le kell mondania. Ha Takáts folytathatná a Minervát, legelőbb ezt adná ki; de lassan kelnek a kibocsátott kötetek s így »nincs rá fundus, kivált most, e pénztelen világban« — írja Kazinczynak 1811-ben.[4] A következő években (1813.) a helytartó-tanácsnál működő Horváth kanonok egy folyóirat kiadását tervezte. Az insurrectio dolgában Pesten időző Kisfaludy Sándort körülveszik barátai, hogy ő szerkeszszen ilyent; hajlott is a kérésre, hanem Takátsot és Pápayt kívánta maga mellé segédekül; ezek is ráálltak, de a pénzválság után megint a funduson akad el a dolog, s a szép szándék, Horváth ajánlása mellett is abban maradt.[5] Sartori Ruszekkel együtt felszólítja, hogy a »Tudósok Lexicon«-a számára írjon a magyar írókról. Hajlandó is a munkára, — »de csak magyar nyelven, melyen könnyebben esik dolgoznia mint sem németül« s Rumyt kéri fel dolgozata lefordítására. Hanem a következő évben is csak a készületnél marad.[6] — Mikor Erdélyben megindul az Erdélyi Múzeum (1814.) s Pesten a Tudományos Gyűjtemény (1817.), amott Döbrentei, emitt »a tudós társak nevé-

[1] Pápay föntebb id. lev. és Zsoldos János főorvos czikke »A francziák Pápán« stb. Tud. Gyűjt. 1817. XI. k.

[2] Pápay lev. Kazinczyhoz 1811. szept. 18-ról. Akad. kézirattár.

[3] Családi adatok.

[4] Id. lev. 1811. szept. 18-ról.

[5] Pápay lev. Kazinczyhoz 1813. jún. 24-ről. Akad. kézirattár.

[6] Pápay levelei Rumyhoz 1812. jan. 30. és 1813. jún. 17. U. o.

ben Trattner hívja meg az együtt dolgozásra«. »Belső örvendezéssel veszi a megtiszteltetést, de — úgymond — bármely buzgó vágyára légyen is szívének literatúránk gyarapítása által nemzeti dicsőségünket előmozdítani«, sokoldalú elfoglaltsága, egyre növekvő gondjai miatt le nem kötelezheti magát a rendes munkálkodásra.[1]

De ha maga nem jut is többé hozzá, hogy új munkákat írjon, leveleivel fentartja iró-barátaival az összeköttetést, buzgón terjeszti munkáikat, s így részt vesz a közös, hazafias munkában. Legkorábbi barátság fűzi Takáts Józsefhez, de később közelebbi ismeretségre vagy barátságra lép csaknem valamennyi dunántúli íróval, különösen Kisfaludy Sándorral, Horváth Endrével, Kis Jánossal, Ruszek apáttal, Döbrenteivel, több levelet vált még Rumyval, Vitkovicscsal, s néhányat Virággal, Kulcsárral és másokkal,[2] melyek csaknem teljesen irodalmi vonatkozásúak s érdekes adalékokkal járulnak az akkori viszonyok történetéhez.

Azonban valamennyinél előbb kell vala említenünk Kazinczyhoz való viszonyát és leveleit, melyeknek nagyobb része csak ezután fog napvilágot látni. Mióta 1807-ben bemutatta neki első munkáját s kifejezte iránta régóta érzett határtalan tiszteletét, a mester szíves örvendezéssel fogadta a hódolót s barátságát ajánlá, mely Pápayt végtelenül boldoggá tette. Az a tisztelet, mely Pápay első levelében megszólalt, nem szűnt meg később sem, sőt annál bensőbbé vált, mennél több alkalma nyílt — levelei révén — bepillantania Kazinczy lelkébe s mindvégig maradt benne a kassai tanuló s az egri tanár rajongásából. Nemzeti irodalmunk fejlesztése lelkesíti, közös barátok tisztelete köti őket össze. S az az áradozó boldogság, melylyel Kazinczy nejéről, gyermekeiről, az az őszinteség, melylyel bajairól szól: megnyitja, elragadja a Pápay szivét is. »Uram Istenem, — így sóhajt fel egyik levelében[3] — hintsd tiszta áldásidat az ilyen boldogságot érdemlő Antoniákra (mint a Kazinczy s az ő felesége). Tekints különösen e két, véletlenül összebarátkozott házra, mely sok más ezereknél édesebben tudja érezni az igaz boldogságot!« — Öt év mulva,[4] arról emlékezve, hogy pesti barátai dicsekedve emlegetik a mesterrel

[1] Pápay Kazinczyhoz 1817. febr 20. U. o.

[2] Ezeknek java része az Akadémia kézírattárában, de sok elhányódott és ismeretlen.

[3] Pápay Kazinczyhoz 1808. máj. 8. Kczy Lev. V. köt.

[4] U. a. 1813. jún. 24. Akad. kézirattár.

való találkozásukat, nem lankadó őszinte baráti szeretettel írja neki ismét, hogy ő bár 1789-ben mint deák s csak távulról tisztelve látta, »íme sziveik mégis a legtisztább barátságnak szent tüze által összeolvasztattak. Oly szerencse ez is, melyet megérdemleni s állandóan fentartani tudni, egyik boldogító kötelessége.« Ezt a levelet annál nagyobb örömmel vette Kazinczy, mert már régebben nem kapott tőle hírt, s most hasonló meleg ömlengéssel felel: »Ma érkező leveled — úgymond — megszabadíta azon gyötrő gondtól, hogy szokatlan hallgatásod elhidegülésből eredhet. Én téged oly sok, oly nagy és oly szent okoknál fogva tisztellek s szeretlek, hogy vigasztalhatatlan volnék, ha azt kellene látnom, hogy a mely barátsággal te önként jövél ezelőtt hét esztendővel ellenembe, azt most gondolatlanság vagy valamely szerencsétlen lépés által magam vesztettem el. Barátimnak szenteltebb köréből nem szeretnék senkit elveszteni; de higyj állításomnak, *te egyike vagy azon keveseknek, a kiknek innen kilépteket legérzékenyebben fájlalnám.*« Végül reményét fejezi ki, hogy nemsokára látni fogják egymást.[1] De ez a találkozás csak két év múlva (1815. máj. 14-én) történt meg Pesten, midőn Pápay — grófja dolgában — Aradra ment, Kazinczy pedig bécsi útjából visszatérőben volt.[2] S midőn aztán hónapokig nem ír Pápaynak, mentegetőzve mondja: »Vádoljanak rajtam mindent (barátaim), a mit akarnak, csak ne szívemet, mely erántok változhatatlan, s az kivált te erántad, *tisztalelkű* s *elszédíthetetlen fejű* férfiú![3]

Valóban az volt Pápay: tisztalelkű, egyenes szivű minden vele érintkező emberrel, főkép barátaival szemben, és elszédíthetetlen fejű, szabad gondolkozású s következetes — meggyőződéseiben! Erről éppen a Kazinczyhoz írott levelek tanúskodnak legjobban. Mint előbb a nyelvtani és helyesirási kérdésekben, úgy később a nyelvujítási vitákban is a conservativ mérséklet híve volt: sokat elfogadott Révai fejtegetéseiből, mint a hogy gyönyörködött Kazinczy munkáiban; de ép oly tüzesen kikelt utóbb ennek germanizálásai s kivált túlzó követői ellen, mint korábban a diktátorkodó Révai s heves tanítványa Horvát István ellen.

Voltak, a kik már régebben némi féltékenységgel nézték Kazinczy működését. Horváth Ádám, a »csombókos magyar,« már

[1] Kazinczy Pápayhoz 1813. júl. 2. U. o.
[2] U. a. 1816. máj. 14. és Pápay levele Rumyhoz 1815. jún. 24. U. o.
[3] Kazinczy levele Pápayhoz, 1815. nov. 8-án. U. o.

1806-ban tiltakozik az ellen, hogy nyelvünket »kivegyék a természetibül s eredeti szépségeit idegenekkel cseréljék fel«;[1] de Kisfaludy Sándor, Kis János, Berzsenyi a Dunántúl, a pesti triász, az Erdélyi Múzeum köre s mindazok, kiknek több érzékük volt a nyelv stílbeli finomságai iránt: gyönyörködve olvasták Kazinczy művészi fordításait, nemcsak a Gessner *Idylliumait*, hanem a húsz év mulva kiadott Marmontel *Szívképző regéi*t is (1808) s La Rochefoucauldnak *Erkölcsi maximái*t (1810.), melyek pedig nagyon különböztek már a régebbiektől, mint ahogy ízléses, fényüzően szép kiállításuk is szinte anachronismus abban az időben. Következett azonban a nyilt zászlóbontás: a *Vitkovicshoz írt epistola* (1811.), a *Tövisek és Virágok* (1811) — versben, a Dayka (1813) és Bároczy munkáihoz (1813—4.) írt életrajzok — prózában, s követte mindezt betetőzésül Kazinczy szépirodalmi fordításainak kilencz kötete (1814—16.) Ezekkel idézte fel s hivta ki maga ellen a harczot, melyet annyira óhajtott, de a melyben már nemcsak maró gúnynyal megtámadott elleneit, hanem legjobb barátai némelyikét is szemben találta magával.

Ezek közé tartozott Pápay is, ki ifjukorától fogva annyi csodálattal s később is annyi élvezettel olvasta Kazinczy munkáit.

Vele együtt még sokan egyetértettek Kazinczyval abban, a mit ez a nyelvujításról elvileg úgy fejezett ki Pápayhoz írt levelében: »hogy ujítani csak ott kell, a hol múlhatatlan szükség van az újításra, s az új szó széphangzású; s az írónak két fortélylyal kell élni az újításokban: 1) hogy azzal ritkán éljen, 2) hogy bájoló stílje meg se engedje sejtetni, hogy ott ujítás van.«[2]

Pápay maga is választékos, de egyszersmind magyaros igyekszik lenni mind munkáiban mind leveleiben, melyeket Kazinczy is mindig gyönyörködve olvas,[3] s ugyanezt követeli az iróktól is. Neheztelve írja a mesternek, hogy Ruszek *Magyar Philosophiá*ja tele van a veszprémi köznép szóejtéseivel, s hogy előszavában úgy tünteti fel őt, mint »ilyen eretnekség mesterét, azt állítván, hogy többnyire őt (Pápayt) követte.«[4] Pethére, a gazdasági iróra,

[1] Horváth Ádám levele Kazinczyhoz, 1806. aug. 6. Kaz. Lev. IV. 256—7. lp.

[2] Kazinczy Pápayhoz 1814. jun. 14. (Bároczy életrajzából idézve). Akad. kézirattár.

[3] U. a. 1817. márcz. 8-ról: »Ez a most érkező leveled is (Pápay lev. 1817. febr. 20.) gyönyörű magyarság.« U. o.

[4] Pápay lev. Kazinczyhoz 1813. jún. 24. U. o.

is haragszik »alacsonykodó nyelve miatt.«[1] De nem kisebb bosszúsággal olvassa Helmeczy dolgozatait, főkép azt a jelentését, melyben Kazinczy összes munkáinak kiadását hírül adja. Olyan »magas hangon beszél, mintha égiekkel szólna« — írja Kazinczynak; s ismét: »Helmeczy nagyon erőlködik a neologizálásban s a nagy erőlködésben egészen megszakasztja nyelvünket s nem veszi észre, hogy a Kazinczysmusok, melyek magának Kazinczynak tollából fűszerező kéméléssel oly szépen folynak, az övétől egymásra halmozva, ízetlenül esnek ki.«[2] Nemcsak a Kazinczy iránt érzett személyes tisztelete, hanem eddigi irodalmi működésének javalása hangzik ki abból a megbotránkozásból is, melylyel a Somogyi *Mondolat*ját fogadta,[3] a miben Pápayval Kazinczynak még sok barátja egyetértett, mert a mérsékelt Kazinczyt meg tudták különböztetni szertelenkedő követőitől. De midőn egymásután kezdenek megjelenni fordításai, — nagyon megfogynak hívei. Eddigi munkáira Pápay mindig tudott előfizetőket gyűjteni, de *Klopstock*jára már egyet sem bir szerezni, sőt a régi köteteket is nyakán hagyják az aláirók. Ez alkalmat nyújt neki, hogy végre föltárja Kazinczy előtt a helyzetet. Ez a levél, mely 1817. febr. 20-án kelt,[4] úgy tekinthető, mint az akkori közvélemény nyilatkozata vagy éppen kifakadása, s ezért kétszeresen érdekes. »Publicumod, kedves barátom — így ir neki — igen megfogyott, s ezért óh csak magadat, egyedül magadat okozhatni! A nemzet ügyét kiáltozod, azt akarod a nyelv gyarapítása által boldogítani, s azonban eltérsz arról a boldogító útról, melyen eleinte oly szép sikerrel előhaladál. Miolta megszálla a vers- és könyvgyártás dühe s ezen dühvel tolod a nemzetre a halmozott újságot, a temérdek szokatlant, látnod kell tennen magadnak, hogy a nemzet nem akar így ismérni nyelve boldogítójára.« Felhozza Pázmány, Gyöngyösi, Faludi, Virág, Kis, Csokonai, Kisfaludy, Berzsenyi példáit, kik mind újítók, de szerencsésen eltalálják a mérsékletet, melyet eleinte Kazinczy is megtartott. Megrójja Helmeczy, Bilkei Pap Ferencz, Tóth László szertelenségeit s a nevetségesig érthetetlen újításait. Kazinczy és követői »nem akarják megérteni, mi az a sok az újításban, s ezt nehéz

[1] U. a. 1814. dátum nélkül (pünkösdkor). U. o.

[2] U. o.

[3] Pápay lev. Vitkovicshoz, melyet ez szó szerint idéz Kazinczyhoz írt levelében 1814. márcz. 19. Vitk. munkái III. k. 235. lap.

[4] Eredeti fogalm. az Akadémia kézirattárában.

is bizonyos határozattal megmondani,« de utal a föntebb elősorolt irók példájára. »Az szerencsés író — úgymond — ki magát a nemzettel megkedvelteti, mert attól az újítás is kedvesen vétetik, s ekképen az új csakhamar közönségesen megszokottá válik, s a czél így leghamarább elérettetik.« Végül megbocsáthatatlannak tartja, hogy Kazinczy mindig csak fordít s a poétákat is prózában, s hogy nem vágyódik »nemzeti első poéta lenni,« a ki pedig »mind nyelvünk ismeretével, mind poétai lélekkel, mind szép ízlettel a legnagyobb értékben bir, s ezekben nemzetünk elsője.« Ezek a bókok bizonyára nagyon hizelegtek Kazinczynak, de miattuk nem feledte a többit sem, s Pápay levelére pontonkint felel.[1] Elmondja másutt is ismételt nézeteit a nemzetiségről, a prózábanfordításról s a köztetszésről. Ruszek azt írja neki: vox populi vox Dei; ő pedig, ki sokaknak soha sem kivánt tetszeni, bizonyos fensőbbséggel idézi feleletül a bibliai mondást: »Regnum meum non est de hoc saeculo.« Elismeri, hogy erőltetve akarnak boldogítani, de e nélkül a dolog nem megy; így ment ez mindenütt. Rosszul esik neki az alattomos támadás, hogy a dunántúliak Sághy által ijesztik Döbrenteit, s óvják az ő mételyeitől. Megkérte Horváth Endrét, Gyarmatit s másokat is, hogy jegyezzék ki munkáiból, a mit máskép akarnának látni. Amaz 43 gáncsot írt, Gyarmati csupán az I. kötetből három ívnyit; de Kazinczy sikerrel védekezik ellenök. Pápayt kéri most: tegye meg »azt az áldozatot a barátságnak, azt a szépet, azt a hozzájok illőt, hogy ő terítse meg,« miután amazok nem tudták. És végre belátja, hogy — átlépte a határt. Legközelebbi levelében[2] már azt írja Pápaynak, hogy a kilencz kötet némely darabját újra dolgozza, s elismeri, hogy némelyikben »sok volt, a mit tett«. »Most — így folytatja — minden dolgozásaimat elő fogom venni s nem irok egy sort is, hogy ne emlékezzem, mit kivántál te tőlem utolsó leveledben.« Legközelebbi levelében a Beregszászy és Sipos ellen írt Antikritikájáról szól; örül az írói perlekedésnek s csak azt óhajtja, hogy a vadság epocháján esnénk által minél elébb.[3] A szenvedélyes kitörésekben a válság tetőpontra jutván, nemsokára csakugyan hűlni kezdett a küzdelem heve. Kazinczy értekezése: *Orthologus és neologus,*

[1] Kazinczy lev. Pápayhoz 1817. márcz. 8. U. o.
[2] U. a. 1818. jan. 4. U. o.
[3] U. a. 1818. máj. 31. U. o.

nálunk és más nemzeteknél,[1] mely a vitát bezárja, már a győztes fensőbbség nyugodtságával, de egyszersmind mérsékletével tárgyalja a kérdést. Jóformán összefoglalja a vitának egész anyagát, s történeti alapon, a régi és újabb, hazai és külföldi írók példájából bizonyítja, hogy a nyelvujítás szükséges is, lehetséges is; tárgyilagos mérséklettel rója meg mind az orthologia mind a neologia vétkeit. Itt fordúlnak elő a nevezetessé vált szavak is, melyekben a nyelvujítás kánonját foglalja össze: hogy az irónak szabad mindaz, — »a mit a minden nyelvek ideálja megkiván, a magyar nyelv természete (örök szokása és törvénye) világosan nem tilt, a régi és újabb classicusok által nevelt ízlés még javasol is, s a szükség múlhatatlanul parancsol«.

Kazinczy győztesnek mondhatta magát. Győzelme ott kezdődik, a midőn újra-dolgozott munkáiban mérsékelni kezdi korább merészségeit; s ebben nemcsak a heves támadásoknak, hanem a Pápay őszinte megrovásának is volt része és érdeme. Ez a mérséklet csak erősebbé tette fegyvereit, melyekkel aztán végkép leverte ellenfeleit; s győzelmét teljessé tette, hogy a következő évtizedben fellépő fiatalabb költők és legjobb írók az Aurorában, a Hébében s külön köteteikben mindnyájan a megújított, ízléses s a régitől különböző művészibb nyelven szólaltak meg.

Ha valaki örömmel látta irodalmunknak ilyen felvirágzását, Pápay mindenesetre azok közé tartozott. Maga már végkép letette az írói tollat, s csak leveleiben érintkezett író barátaival; de résztvesz máskép is a nemzeti nyelvért küzdők munkájában. Alig van ez idétt szorgalmasabb terjesztője az irodalom hasznosabb, jobb termékeinek, mint ő. Neve majd minden akkori könyv lajstromában megtalálható vagy az előfizetők vagy a gyűjtők között. Mert a mit maga jónak ismert, akár szépirodalmi, akár hasznos ismereteket terjesztő munka vagy folyóirat volt, azok megrendelésére másokat is iparkodott rávenni. Pl. Rumy *Régi magyar Emlékezetes Irásai*ra 50 előfizetőt gyűjt; Kazinczy és mások munkáira is gyűjt több-kevesebb megrendelőt. Döbrentei az Erdélyi Muzeum végén fölemlítésre méltónak találja, hogy Pápay tíz példányra fizetett elő. S így tett később Virág, Kisfaludy S., Vitkovics, Fáy s mások munkáival egész Vörösmartyig, kinek *Salamon királyá*ra (1827.) 17 előfizetőt gyűjtött.[2]

[1] Tud. Gyűjt. 1819. XI. k.

[2] Az előfizetők jegyzékéből. A szerzők rendesen külön tiszteletpéldánynyal

Bizonyára ez is olyan szolgálat akkori irodalmunknak, a melyet nem hagyhattunk említetlen.

Ilyen buzgó terjesztője lévén a magyar irodalom termékeinek, jól ismerte a közönség vágyait. S a mit tapasztal, szívesen közli az írókkal és kiadókkal, s ezek nem is hagyják észrevételeit figyelem nélkül.[1]

Pápayt 1821-ben igen érzékeny veszteség érte: elhúnyt Takács József, kihez legrégibb és legszorosabb barátság fűzte. Foglalkozásuk közösségén kívül sok egyező vonás volt bennük: békességet kedvelő, komolyabb lelkületük, irodalmi törekvéseik, sőt ezekben is egyező véleményök. Ennek a korán kelt s mindvégig zavartalan barátságnak eredménye volt a *Magyar Literatúra Esméreté*nek kiadása is. Pápay baráti hívségét legjobban mutatja az a levél, melyet Takáts elhúnyta után írt Kazinczynak:[2] »Takáts elhala s benne elhúnya egy oly tiszta lelkű barátom, kit én szűntelen kesergek s keseregni éltem fogytáig meg nem szűnhetek. Ember nem lehet méltóbb a legforróbb baráti szeretetre, mint ő vala, de csak annak, ki őt úgy tudta esmérni mint én.« Kazinczynak nem volt barátja, de — úgymond — bármily buzgón óhajtotta, hogy az ő teutogallo-hungarismusa és sokra vitt neologismusa ne kapjon tekintélyre, ebben mint semmi másban, nem élt erőszakoskodással vagy fortélylyal, mert »Takáts a bölcsek számából való, kik nem tudnak ingerelve is, rosszak lenni. Egész gyengéje a nyelv dolgában az vala, hogy őt a Verseghismus szelleme igen megszállotta, a mit ő sok exorcizálásival sem tudott belőle egészen kiűzni.«

Takáts halála alkalmat szolgáltatott egyszersmind az élők ellenkezéseinek elsimítására is. Kisfaludy Sándor ugyanis Pápayval — közös barátjuk, elhúnyta felett keseregvén — előhozakodtak az irodalmi dolgok közt Kazinczyról is. Kisfaludy és Kazinczy szinte egy évtized óta nem leveleztek egymással s köztudomású volt elhidegülésök, sőt gyűlöletük, mely Kisfaludy érzékenységéből támadt. Eleinte Kisfaludy is a legnagyobb tisztelettel közeledett Kazinczyhoz, mérsékelt újításait is kedvelte. De midőn ez a hozzá

kedveskedtek neki; ezekből — a szerzők sajátkezű bejegyzéseivel — máig is több megvan a családi könyvtárban.

[1] Kazinczyhoz írott leveleiben is többször van erről szó; a Rumyhoz írottak pedig legnagyobb részt kiadói dolgokról szólnak.

[2] Pápay Kazinczyhoz 1821. júl. 20. Akad. kézirattár.

írt levelekben — szokása szerint dicséretekkel halmozta el Himfyjét, híressé vált epigrammjában pedig a még ismeretlen Dayka által itélteti el s prózai bírálatában is nagyon keményen szól róla: Kisfaludy kétszinűséget vet a szemére; növeli az elhidegülést több apró félreértés is, a mit másokhoz írt leveleikben egymásról terjesztettek. Kazinczy utóbb megkisérlette Ruszek utján a közeledést, de Kisfaludy az apáthoz írt két levelében[1] oly élesen és epésen felelt, hogy csak még tátongóbbá tette a szakadást. Kazinczy gyengeségeit oly kiméletlenül még senki sem leplezte le; hiú, asszonyi kaczérsággal vádolja, ki folyton tetszeleg, elveiben változó stb. Ruszek sietett mennél szélesebb körben megismertetni Kisfaludy leveleit, hogy a Kazinczy iránti gyűlöletet még jobban szítsa. Kisfaludy sem bánta, ha terjesztik leveleit, sőt Desewffyhez, Kazinczynak egyik legjobb barájához írott levelében ismétli azok tartalmát, melyeknek élességét csak az mérsékli némileg, hogy a maga gyöngeségeit sem leplezi és soha sem tagadja, hogy a nyelvre nézve hatást vett és sokat tanúlt a régi Kazinczytól.

Évek múltak el aztán. Kisfaludy megmaradt régi csökönösségében, Kazinczy pedig kivíva látta elvei győzelmét; a harczi lárma elcsendesedett, s a küzdelemre visszatekintve, Kazinczy megnyugtató tudattal írhatta Pápaynak, hogy »minden megbántás után ő tette az engesztelő lépést.« Kisfaludy is engesztelőbben nyilatkozott. Pápay sietett ezt tudtára adni a mesternek, kérve, hogy írjon Kisfaludynak egy békenyujtó levelet s biztosítván, hogy most és általa szerencsésebb lesz, mint 1816-ban Ruszek által volt.[2] »Illő — ugymond — kezet fognotok közkincsünk, a nemzeti nyelv ügyében s tűrnötök egymást, ha mindenben meg nem egyezhettek is.[3]« Kazinczy örömmel vette a biztosítást s a kivánt levelet elküldte Pápaynak. Tudta, hogy ő volt az első támadó; megbocsátotta a levélbeli sértéseket, csak hogy ne lássa nyilt ellenségének a nemzet népszerű költőjét. Pápaynak »lángolt szíve, hogy ő lehete közbenjáró a köztiszteletre méltó két nagy ember között.«[4] S nem csalódott. Kisfaludy megírta engesztelékeny levelét. Megbocsátja a költői érzékenységét sértő nyilvános támadásokat; fentartja korábbi elveit, de kész megbékélni s a régi lelkesedéssel

[1] Kisfaludy S. minden munkái. VIII. 280—309. lp.
[2] Pápay lev. Horváth Endréhez 1822. apr. 7. Akad. kézirattár.
[3] U. a. Kazynczyhoz 1821. júl. 20. U. o.
[4] Pápay id. lev. Horváth E.-hez.

újra elismeri, a mit legnagyobb gyűlölködése idején sem tagadott, hogy Kazinczytól sokat tanult. Ezt a levelet [1] ő is Pápaynak küldé el, kinek »érzékeny szíve« határtalan boldogsággal telik meg. 1822. jan. 5-iki levelével újévi ajándékul kedveskedik vele Kazinczynak. »Óh nagy lelkek — így sóhajt fel — mint ver szívem értetek, hogy öszveölelkezésteknek én lehetek látó tanúja s buzgón sohajtok fel nemzetünk Géniusához, hogy áldja meg az engesztelés oltárát, melyen két lelkes hazafi elátkozza az ellenkezést s szeretetet fogad egymásnak.«

Kazinczyt nagyon lekötelezte ez a baráti szolgálat. Hogy öröme teljes legyen, arra kéri még, hogy Horváth Endrével is békéltesse meg, kit »ő soha meg nem bántott.« »Ha — ugymond — Horváthtal füzendesz öszve, nyugalomban leszek mindazokkal, a kiknek nyugalmokat óhajtom.« [2] Pápay szívesen vállalkozott ezúttal is a közvetítésre. Közölte Horváthtal a Kisfaludy megbékélése történetét, Kazinczynak reá vonatkozó levelét s végül szinte esengve kéri, hogy békéljen meg ő is, hogy »hazánk tudós fiait s nemzetünk buzgó tagjait, közkincsünk, a nemzeti nyelv ügyében barátságos öszvetartással lássa munkálkodni.« De ezúttal csak fél sikert érhetett el. Kazinczy 1822. okt. 30-án (pár nappal előbb lévén 64-ik születése napja) elérzékenyűlve írja Horváthnak,[3] hogy adjanak példát a kibéküléssel azoknak, »kiket forró vér vagy valami egyéb öszveháborított;« — de teljessé, őszintévé nem vált kibékülésük.

A következő évek mozgalmai mint hazafit és mint literátort egyképen nagyon érdekelték Pápayt. Az 1825-iki országgyűlésnek mindjárt az elején olyan esemény történik, mely az ő régi vágyait volt teljesítendő. Egy nyelvmívelő társaságnak, akadémiának felállítását Bessenyei óta már sokan tervezték; megvitatták hasznait, országgyűlés elé is került, de megint csak abban maradt. Pápay a *Magyar Literatúra Esméretében* a Tudós Társaságokat szintén azon eszközök közé sorozza, melyekkel nyelvünk ügyét tetemesen előmozdíthatjuk, mert a társaság tagjai »közölvén egymással gondolatjaikat, tapasztalásaikat s esméreteiket« — mind elméjeket naponkint jobban élesítenék, mind pedig magokat a dolgokat egyesült erővel igazábban kifejtenék.« Rájok kivánja bizatni »a kijövő munkák megitélését is« s azt hiszi, hogy így majd megszünnének »azok a csúf mocskolódások s mérges csipkedések,« melyeket a

[1] Kisfaludy S. minden munkái VIII. k. 411—423. lap.
[2] Kazinczy Pápayhoz 1822. febr. 13. Akad. kézirattár.
[3] Kazinczy lev. Horváth Endréhez. Takáts S. gyüjteményében.

Baróti-Rajnis és Révai-Verseghy-féle irodalmi harczokban láttunk. A Tudós Társaság censurája még kinyomtatás előtt törülné az ilyen részeket, úgy hogy minden munkának csak a szépe, java hagyatnék meg. Látni való, hogy Pápay főkép kritikai feladatot szán a társaságnak s ezért elégszik meg, hogy egyelőre hat tagból álljon, de működését országos oltalom támogassa. Óhajtja azonban, hogy ezen kívül az ország különböző vidékein s »különféle tárgyakban« több társaság is álljon össze, melyek kölcsönös érintkezéssel s egymás támogatásával dolgoznának a közös czélra.[1]

Olyan tudós társaság után — úgymond — minő a franczia akadémia, már csak a két nemzet különböző állapotja miatt is hiában ásítozunk. Irodalmi viszonyaink azonban két évtized alatt sokat fejlődtek, s bár többen, maga Kazinczy is féltette nyelvünk, főkép a nyelvújítás ügyét az ily társaságtól: annak eszméje annyira megérett, terve is annyira kialakult, hogy 1825-ben már csak a megvalósítás eszköze hiányzott. Széchenyi s az első alapító hazafias áldozatkészsége azonban megszűntette az akadályt, az országgyűlés megtehette fölterjesztését, s midőn 1827. ápr. 11-én a királyi válasz is kedvezően hangzott, a nádor-főherczeg pedig elfogadta a védnökséget, annál kevésbbé lehetett akadálya a társaság felállításának, mert az egyre szaporodó ajánlatok összege, az országgyűlés végére, mint tudva van, már negyedmillióra rugott.

Ebben a negyedmillióban foglaltatik a Pápay Sámuel ezer ezüst forintja is Csekély összeg a nagy alapítókéhoz képest, de annyi, mint sok nagybirtokos főuré vagy főpapé, s annyival több, mert Pápaynknak *három évi* ügyészi jövedelme volt. Ekkora áldozatra csak a nyelvünk s nemzetünk javáért lángoló, legmélyebb hazaszeretet volt képes. Ajánlata, mely halála hónapjában, 1827. máj. 6-án kelt, »az országosan elfogadott« társaságra szólt, azzal a hozzáadással, hogy ha valami ok gátolná ennek felállítását vagy megszüntetné, az ő vagy maradékainak rendelése szerint a felajánlott összeget ismét a magyar nyelv előmozdítására adja.[2]

Mint a bibliai Simeonnak: megadatott érnie, a mit kivánt, s pár hét múlva, május 31-én, azzal a tudattal húnyta le szemeit örök álomra, hogy új nap derül hazánkra Boldog volt, hogy ennek legalább virradatát láthatta. DR. BADICS FERENCZ.

[1] Magyar Literatúra Esmérete 474—5. lp.
[2] A Magy. Tudós Társ. Évkönyvei I. 1833. 53 lp.

KRÓNIKÁINK ÉS A NEMZETI HAGYOMÁNY.

(Befejező közlemény.)

III.

Miután már tisztában vagyunk azzal, hogy a világtörténelem a hun-magyar rokonság kérdésében nem a német történeti iskolának és magyarországi híveinek ad igazat, hanem hazai krónikáinknak, illetőleg a nemzeti hagyománynak, — lássuk tovább, hogy ezek a magyar krónikák a szájhagyomány alapján mit tudnak nemzetünk vándorlásairól és előbbi lakhelyeiről.

Valamennyi krónikánkban azt olvassuk, hogy a magyar nép őshazája *Scythia* (vagy terra Scythica) volt, mely a mai hazától messze *kelet* felé esett.

Anonymus (kiről ma már historiailag bizonyos, hogy III. Béla király jegyzője volt és a XIII. század első éveiben írta krónikáját) így határozza meg ezt az őshazát: »Scithia maxima terra est... versus *orientem,* finis cuius ab aquilonali parte *extenditur* usque ad *nigrum pontum.* A tergo autem (vagyis kelet felől) habet flumen, quod dicitur *Thanais,* cum *paludibus magnis*« (1. fejezet). Erről mondja aztán a 7. fejezetben: »Anno dominice incarnationis 884 — sicut in annalibus continetur cronicis — septem principales persone, qui hetumoger vocantur, egressi sunt de terra scithica versus occidentem«.

A magyar őshaza határai e szerint: délről a Fekete-tenger, kelet felé a Don vize. Első pillanatra észre lehet venni, hogy ez a föld nem más, mint őseinknek az a hazája, melyet Konstantinus császár *Lebediának,* Livanius philosophus és a ravennai geographus pedig *Onogoria*nak neveznek (l. föntebb a 285. l.). De egyszersmind azt is észre vehetjük, hogy Anonymus Scythiának ezt a meghatározását *Regino* krónikájából vette át, melyben ezeket olvasta: »*Anno dominicae incarnationis* 889 gens Hungarorum . . . . a Scythicis regnis et a *paludibus,* quas *Thanais* sua refusione in immensum porrigit, egressa est . . . . . Scythia . . . . *in orientem* extensa, includitur ab uno latere *Ponto.*« Hogy pedig a mi krónikásunk csakugyan Reginoból írta ki ezt a meghatározást, bizonyitja az a körülmény, hogy — mint ismeretes — szintén Regino könyvének ugyanezen helyéből vette át mindazt, a mit

tovább az 1. fejezetben a scythák, vagy magyarok lakásáról, táplálkozásáról, ruházkodásáról és foglalkozásáról stb. mond. — Tehát a Fekete-tenger északi és a Don folyó nyugoti partvidéke az a föld, melyről kiköltöztek a magyarok Anonymus szerint.

Ámde ezen tudósításával homlokegyenest ellenkezik az, a mit alább, a 7. és következő fejezetekben mond. Itt ugyanis már úgy beszéli el a magyarok költözködését, hogy mikor kiindulnak Scythiából »versus occidentem« elfoglalni Pannoniát, több napon át *jönnek nyugot felé, mignem elérkeznek az Etyl folyóhoz, melyen átkelnek* (Venientes autem dies plurimos per deserta loca et fluvium Etyl super tulbou sedentes ritu paganismo transnataverunt). Ezután Rusciaba, *Susudalhoz* érkeznek, majd onnan Rutheniaba, *Kiev* városához s végre *Lodoméron* és *Galicián* át Pannoniába.

Itt mindenekelőtt két dolgot kell megjegyeznünk. Egyik az, hogy Anonymus forrása, Regino, semmit sem tud eme hosszas vándorlásról a nevezett tartományokon keresztül, — minélfogva krónikásunk nem őtet követi ebben az elbeszélésében, hanem itt tőle függetlenül ír. Másik dolog az, hogy Anonymus az *Etil* néven határozottan a Volga folyót érti. Mert hiszen a Don vizét ő is *Tanaisnak* nevezi (két helyen, t. i. az 1. és 14. fejezetben) s ettől a névtől határozottan megkülönbözteti az *Etil* nevet, minélfogva ez utóbbi név okvetetlenűl más folyót jelöl, mint a Tanais.[1] Továbbá ha Scythiának *keleti* határa a Tanais, vagyis Don, a Scythiából *nyugot* felé utazónak csak nem kell átkelnie a Donon, még pedig a rajta túl eső és több napi járóföldre terjedő pusztaság elhagyása után! Végre ha a magyarok az Etil folyó átúsztatása után érkeztek *Susudalhoz,* akkor megint csak a *Volgát* lehet értenünk az Etil néven és semmi esetre sem a Don folyót.

Anonymus tehát ezzel a második tudósításával azt állítja, hogy *a magyarok régente túl laktak az Etil, azaz Volga folyón* s onnan indultak el nyugot felé vezető útjokra, — noha már előbb elfogadta azt a meghatározást, hogy Scythiának keleti határát a *Don* folyó alkotja. A Don vizén innen eső régi hazát Reginoból ismeri; de honnan vette a másikról, a Volgán túl fekvő őshazáról való tudomását? Mert hiszen tény, hogy nemzetünk ősei, *onogur* (onugur, unugur) néven, a 457. év tájáig a Volgán túl, a Kaspi-tenger fölött laktak.[2] Mivel erről a hazáról sem Reginoból,

[1] Ellenben azok a krónikák, melyek a *Dont* nevezik *Etil*-nek, ezt világosan megmondják. Pl. Kézai: »Fluvius Don . . . qui ab Hungaris *Etul* nominatur, sed ut montes Rifeos transit, diffluendo *Don* est appellatus.« A bécsi Képes Krónika is: »Don grandis fluvius est . . . ab Hungaris *Etul* nuncupatur, et ibi montes niveos . . . transcurrit, amisso nomine *Don* vocatur.« Más helyen pedig: »fluvius Ethul, id est Don.« De Anonymusnál nem találjuk meg e két névnek azonosítását.

[2] L. »A magyarok eredete, őshazája és vándorlása« cz. dolgozatomat, Századok 1896. évf. 787—789. lapokon.

sem más, általa ismert íróból nem szerezhetett tudomást, sem ama történeti kútfőket nem ismerhette, melyeknek alapján ma tudjuk, hogy őseink csakugyan laktak az említett földön; s mivel másrészt nem tehetjük föl, hogy az általa használt irott forrásoknak nyiltan ellentmondva ő maga költötte volna ezt a Volgán túli hazát és igy véletlenűl eltalálta volna a történeti igazságot: ennélfogva a föntebbi kérdésre csak azt lehet válaszolnunk, hogy erről való tudomását a *szájhagyományból* vette. Munkája Prologusában bevallja, hogy ismerte azokat a népmondákat és historiás énekeket, melyek egyenesen a *magyar nép eredetéről* szóltak (Si gens Hungariae *primordia suae generationis* . . . . . ex falsis *fabulis rusticorum,* vel a garrulo *cantu joculatorum* . . . . . audiret . . . . .). Ezek között természetesen olyanoknak is kellet lenniök, melyeknek tárgyát az ősök vándorlásai és aközben folytatott harczai tették; mert hiszen ezek a tárgyak természetszerűleg beletartoznak a »primordia generationis« fogalmának körébe. De már az ő korában a »fabula rusticorum« bizonyára csak annyit tudott általánosságban, hogy a nemzet hajdan az Etil, vagyis Volga folyón túl kelet felé lakott egy nagy pusztaságon (deserta loca) s a »cantus joculatorum« is már csak annyit foglalhatott magában, hogy az ősapák nyugot felé vezető útjokban átúsztattak az Etil folyón tömlőkön, — a nélkül azonban, hogy akár egyik, akár másik forrása pontosan tudott volna visszaemlékezni a Volgán túli hazának hol fekvésére. Ezért Anonymus is egész általánosságban csak annyit tud mondani, hogy a »hétmagyar« a mai hazától »versus *orientem*« fekvő Scythiából »versus *occidentem*« indult meg és átkelt a közben eső *Etil* folyón.

Igaz, egy helyen azt írja Anonymus, hogy a magyarok az Etil átusztatása után *először Susudal*hoz érkeztek, — a mi, ha igaz volna, azt tenné, hogy tehát a *Volga felső folyásán* keltek át és igy az őshaza Oroszországnak északi, vagy észak-keleti részén feküdt valahol. Ámde *ez az útirány* nem lehetett benne a nemzeti hagyományban; mert 1. abban az időben, mikor a magyarok átköltöztek a Volgán (t. i. 457 tájban), még híre sem volt sem *Ruscia* nevű tartománynak, sem Szuszdal városának, annál kevésbé a szuszdali fejedelemségnek; a nem-létezőről tehát nem maradhatott fenn emlékezet; 2. ma már egészen bizonyosan tudjuk a világtörténelemből, hogy a honfoglaló magyarság ősei hajdan a Volgának *alsó* folyásától keletre laktak, minélfogva csakis az alsó Volgán kelhettek át; s hogy soha sem laktak a Volga felső folyásától északra, hogy útban kellett volna ejteniök Szuszdal városát. Egyébiránt maga Anonymus is megingatja a szuszdali útirányban való hitünket, a mennyiben már előbb azt állította, hogy a scythiai őshaza Pannoniától *kelet* felé feküdt, nem pedig észak, vagy észak-kelet felé s hogy az uj hazát kereső magyarok egyenesen *nyugoti,* nem pedig déli, vagy délnyugoti

irányban jöttek. Két állítása közűl csakis az előbbit lehet elfogadnunk, csak az lehet a hagyományból való; mert az felel meg a történeti valónak. A Szuszdal felé vezető útirányt tehát csak Anonymus toldotta a hagyományhoz. Mint alább (az V. szakaszban) látni fogjuk, nagyon valószinű, hogy őseink egészen Szuszdal vidékéig elkalandoztak Lebediában, vagy Atelkuzuban lakásuk idején; krónikásunk aztán azért merte eme kalandot összekapcsolni a Volgán túli hazából történt kiköltözéssel; mert nem volt helyes és pontos ismerete Oroszországról, a Volga irányáról és Szuszdal fekvéséről s mert a hagyományból sem szerezhette meg a Volgán túli őshazának pontos meghatározását.

Az eddig mondottak szerint tehát úgy áll a dolog, hogy Anonymus — ki azzal dicsekszik, hogy a népmondák és historiás énekek mellőzésével a »traditiones diversorum historiographorum«-ot követve »de certa scripturarum explanatione« fogja előadni a »rerum veritatem« — könyve elején Reginotól fogadja el ugyan Scythiának, vagyis az őshazának meghatározását, — de azután még is egy *egészen más őshazából* költözteti ki a magyarokat. Minthogy ennek a másik őshazának megjelölése megfelel mai történeti tudásunknak, a krónikásnak ezt a följegyzését nem tekinthetjük a véletlen művének, hanem úgy kell megitélnünk, hogy Anonymus ebben olyan *nemzeti hagyományt* tartott fenn, *a mely még emlékezik homályosan a Volgán túl, a Kaspi-tenger fölött elterült őshazáról,* melyből őseink Priscus rhetor tudósitása szerint Kr. u. 457 tájban költöztek ki. Az Anonymus-korabeli földrajzi ismeretek hibás és hiányos volta okozta aztán, hogy krónikásunk nem tudott eligazodni a kétféle forrásból (Regino és a nemzeti hagyomány) eredő tudósitás között, hanem összezavarta őket, mikor egyeztetni próbálta.

Lássuk már most Kézait és a vele egy nyomon járó krónikákat: mit tudnak a magyarok őshazájáról.

Kézai Simonnál ezt olvassuk: »Scitica regio *in Europa* situm habet, extenditur enim versus *orientem; ab uno vero latere ponto* aquilonali, *ab alio montibus Rifeis includitur* ... De oriente quidem *Asie* iungitur.« Ugyanezt mondják a többi krónikáink is, csakhogy még hozzá teszik: »de occidente fluvius Ethul, id est Don.« Továbbá azt is mondják, hogy ennek a Scythiának két nagy folyója van; egyik a Don, melyet a magyarok *Etul*-nek hívnak, másik a *Togora* (vagy Thogata, Togata, Tagatha). Amaz az alánok földén átfolyván, a kerek tengerbe (mare rotundum) szakad; emez pedig — mely olyan északi tájról ered, hol a köd miatt soha sem süt a nap — miután erdőkön, mocsárokon és havas hegyeken átfolyik végre *Yrçania* (vagy Irchania) felé fordulva az északi tengerbe ömlik.

Látnivaló, hogy a krónikás Scythiának ezt a meghatározását Isidorustól és Justinustól vette. Ugyanis Isidorus mondja azt, hogy Scythia Európában fekszik, Justinus pedig igy jelöli meg a hatá-

rait: »Scythia in orientem porrecta includitur ab uno latere Ponto et ab altero montibus Riphaeis, a tergo Asia et Phasi flumine«.[1] Egyszersmind az is szemmel látható, hogy az igy meghatárolt terület nem más, mint az európai Oroszország keleti és délkeleti része, délen a Kaukázusig. Mert hiszen a határokul megnevezett Pontus, Rif hegység (= Ural), Phasis (a mai Rioni) és Don nevekhez semmi kétség sem férhet, a *Togora* néven pedig (mert ez tekinthető a helyes alaknak, mivel igy fordul elő a legrégibb forrásban, Kézainál s csak a későbbieknél van *t*-vel az *r* helyett) csakis a *Volga* folyót érthetjük. Ezt bizonyitja először a folyó egész pályájának leirása krónikáinkban, mely tökéletesen a Volgára illik. Továbbá maga, a Kézainál található *Togora* név is nem egyéb, mint a Volgának középkori neve: *Tigira,* Marco Polo útleirásában *Tigeri.* Azután az *Yrcania* nevezet is — a mely felé a Togora kanyarodik alsó folyásán — kézzel foghatólag azonos a latin Hyrcania, görög *Ὑρκανία* tartománynévvel, úgy hogy itt a krónikairó ezen a néven a mare Hyrcanumnak, vagyis a Kaspi-tengernek nem csak keleti partvidékét, hanem a tőle északra elterülő pusztaságot is akarja érteni. A mi végre az »északi tenger« (mare aquilonis) elnevezést illeti, tudni kell, hogy ezen a néven (mare aquilonis, glacialis Oceanus, Oceanus euroborus) úgy a nyugoti, mint a keleti irók a IV. századtól fogva (már Ammianus Marcellinus is) egészen Rubruquisig a *Kaspi-tengert* értették, a mennyiben ezt a közhiedelem az északi jeges tenger folytatásának, vagy öblének tartotta.[2] Ennélfogva a magyar krónikás eme kifejezésének: »Togora . . . tandem intrat . . . in mare aquilonis« ez az igazi értelme: »a Volga végre a Kapsi-tengerbe ömlik.«

Mint látjuk, Kézai és a vele egy nyomon járó krónikák — Isidorus és Justinus nyomán — a Volga és Don mellékét, vagy inkább a Don, Kaspi-tenger, Ural hegység és Kaukázus közét mondják annak a Scythiának, melyből a magyarok Pannoniába költöztek.

Ámde ennek a meghatározásnak már ugyanazon a helyen, t. i. Scythia leirásában, ellentmondanak, a mennyiben másrészt azt állitják, hogy ezt a scythiai őshazát határolják: a regnum Jurianorum (vagy Jorianorum), továbbá Tarsia, Mangalia, dél felől a gens Corosmina. Ha aztán tudjuk, hogy a ***regnum Jurianorum*** nem egyéb, mint Jugria, Juharia, Juhria tartománya az északi szélesség 56—67. fokai s az Ural hegység és Obi folyó között[3]; hogy *Tarsia* Tarasz városát és környékét jelenti a Balkhas tavától délnyugat felé[4]; hogy *Mangalia* világosan a. m. Mon-

[1] L. idézve Gr. Kuun Gézánál: Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima. Claudiopoli 1895. vol. II. a. 121., 122. és 127. l.

[2] L. erre nézve Gr. Kuun Géza: Relatio stb. I. köt. 42—43. l.

[3] L. id. dolgozatomat: Századok 1896. évf. 904. lapján.

[4] *Tarasz* a középkori olasz forrásokban is *Tarsia*-nak neveztetik. L. Gr. Kuun Géza: Relatio stb. I. 34. l.

golia [1]; s hogy végre a gens *Corosmina* alatt a Kaspi tengertől keletre s az Aral-tótul dél felé eső Khārezm, vagy Khoarezm tartományának lakói értendők [2]: világosan láthatjuk, hogy *itt az Ural folyó, felső Irtis, Balkhas és Aral-tó közötti terület, vagyis a kirgizek mai hazája van megjelölve a scythiai őshazául* s hogy ez a földterület *egészen más,* mint az Isidorus és Justinus nyomán rajzolt Scythia.

Látjuk, hogy Kézai és követői éppen úgy tudnak egy olyan őshazáról is, a mely semmiképpen sem egyezik a forrásaiknak Scythiájával, a mint Anonymus is egészen más földről hozza ki a magyarokat, mint a melyet Regino nyomán meghatározott. Föntebb (a II. szakaszban) már mondottuk, hogy a hunok és magyarok ősei — az ujgur, sinai és görög irók öszhangzó tudósitása szerint — valóban laktak régente az imént leirt területen, hol ma a kirgizek tanyáznak. Azonban a magyar krónikások nem ismerhették azokat a történeti kútfőket, a melyeknek tudósitásaiból ma már módunkban van megállapitani a magyaroknak egykori tartózkodását a nevezett területen; s mivel mindennek daczára olyan dolgot állitanak, a mit az újabb történeti kutatások teljesen igazolnak: szükségképpen arra az eredményre kell jutnunk, hogy Kézai és követői, vagy az ő közös forrásuk nem a levegőből beszéltek, hanem az apáról fiúra szállt *nemzeti hagyományból*, a »fabula rusticorum« és a »cantus joculatorum«-ból vették arról az őshazáról való tudomásukat, melyet az Ural folyó, felső Irtis, Jugria és a későbbi közép-ázsiai három khánság határoltak. Ez a nemzeti hagyomány — mint látjuk — még messzebb vezet vissza bennünket kelet felé s egyszersmind régibb időre is, mint az a szájhagyomány, melyet Anonymus tartott fenn s mely csak arra emlékezik határozatlanul, hogy az ősapák egykor a Volga folyón túl laktak.

Megemlitésre méltónak tartom, hogy erről a dél-szibériai őshazáról a latin nyelvű magyar krónikából törökre fordított *Tárikh-i-Üngürúsz* cz. krónikának is van tudomása, a mennyiben nem csupán azt olvashatjuk benne, hogy a hun-magyarok *Szidija*-ból (= Scythia) költöztek ki, hanem egyszersmind azt is mondja, hogy ez a *Szidija* vagy *Dsidia* tartománya a Fekete-tengertől kezdve egészen Szamarkandig terjedt (az akadémiában levő kézirat 3. levelén).

Mikor az eddig mondottak alapján immár tisztán áll előttünk az a tény, hogy a nemzeti hagyomány nem csupán a hunokkal való rokonságról, illetőleg közös eredetről tudott krónikáink keletkezéseig, hanem még a Volgán, sőt az Ural folyón túl eső őshazára is vissza birt emlékezni: semmi esetre sem ütközhetünk meg némely krónikánknak (Képes, Budai és Pozsonyi Kr.) azon az állitásán,

[1] A bécsi Képes Krónikában is ezt olvassuk IV. Béla korából: »*Mangali*, sive Tartari.

[2] A *Corosmina* t. i. már latin képzővel ellátott melléknév, melyből a tő: *Corosm* = Khoarezm, Khārezm.

hogy *Atila,* a hunok fejedelme, egyszersmind a magyaroknak is fejedelmük volt s hogy ezt a czímet adják neki: »Atila, *rex hungarorum*«. Tény, hogy Anonymus korában a szájhagyomány, vagy történeti énekek útján még tudtak hazánkban arról, hogy az ősök egykor az Etil, vagyis Volga folyó keleti oldalán laktak; ugyanebben az időben élt és parancsolt Európa nagy részének Atila, kinek tettei földrészünk csaknem minden népének emlékezetébe mélyen bevésődtek; tehát a magyar népnek éppen ebbe az időbe visszaérő hagyománya is könnyen emlékezetben tarthatott olyan dolgot, hogy akkor az Etil melléki hazában a hun Etele a magyarnak is fejedelme volt. Ámbár megbizható historiai adatokkal nem tudjuk bebizonyitani, hogy Atila valóban meghódoltatta a magyarokat is, de ez egyáltalában nem lehetetlen s a magyar krónikák »Atila, rex hungarum« czimzése nem mondható képtelenségnek. Sőt inkább a nagy valószinűség fokára emelik krónikáink emez állítását a következő körülmények: 1. A magyar nép emlékezete (a mint Anonymus fenntartotta) tényleg visszanyúlik abba az időbe, melyben Atila uralkodott s abba az őshazába, melyben az ősök Atila korában laktak. 2. Atila — mint Priscustól tudjuk — fejedelme volt a kozároknak, a *magyarok nyugoti szomszédainak,* kiket csak a Volga választott el amazoktól.[1] 3. A Volgán túl kelet felé is még *hun* népség lakott abban az időben: onugurok (= magyarok), szaragurok, urógok, szabirok és avarok,[2] Atilát tehát ezek is elismerhették uroknak. 4. Atila annál inkább magához csatolhatta ezeket, a Volgától kelet felé lakó rokon törzseket; mert Média és Persia elfoglalását is forgatta az eszében,[3] noha ezektől a tartományoktól a Kaukázus hegyláncza választotta el s tudhatta, hogy ezeknek lakói, mint egészen idegen népek, nagyobb ellentállást fognak kifejteni, mint a rokon törzsek. 5 Mikor az összes külföldi írók, illetőleg az idegen népek s közöttük krónikáink forrásai is *Attila, Atila, Αττήλας, Ατήλας*-nak stb. nevezik a hun fejedelmet: honnan vette volna a magyar nép az ettől eltérő *Etele* nevet, ha az emlékezete nem nyúlik vissza annak a fejedelemnek koráig és személyéig, a ki ezt a nevet viselte?

IV.

Anonymus kivételével a többi krónikáink úgy beszélik el a hunok és magyarok eredetét, hogy a hajdan korban az Eviláth földén, vagyis Persisben lakó Nimród óriásnak fiai, *Hunor* és *Magor* (Képes és Budai Kr.), vagy *Mogor* (Kézai és Pozsonyi Kr.), *Maeotis* tartományába (regio Meotida) költöztek.[4] Ezután

[1] L. id. dolgozatomat: Századok 1896. évf. 787—789. l.
[2] L. ugyanott.
[3] L. föntebb, e dolgozat II. Szakaszában, 292. lapon.
[4] Hogy krónikáink mely tartományt neveznek *Eviláth* földének; hogy miért tették éppen *Nimródot* Hunor és Magyar apjává; s hogy a hun-magyarok ősapáit miért származtatják éppen Eviláth földéről, vagy *Persisből:* mindezeket

kevés idő mulva a szomszédos pusztaságról elrabolták és magokkal haza vitték *Belar* fiainak feleségeit és gyermekeit s köztük *Dula*-nak, az *alánok* fejedelmének, két leányát is. Ezek közül az egyiket Hunor, a másikat Magor, Mogor vette nőül s eme házasságból származott aztán a hunok és magyarok népe, a mely, miután itt nagyon elszaporodott és a hely szűke miatt nem tudott megélni, *kiköltözött Scythiába,* kiűzvén onnan, vagy leölvén az ott lakott *alpzurokat* és *prutênokat.*

Ez az elbeszélés, ilyen alakban, *népmonda;* lássuk, hogy mi és mennyi belőle a történeti való.

A történelem arra tanít bennünket, hogy a magyarok ősei még *onugur, unugur* (= ungar, hungar) név alatt, a 457. év táján a Volga és Ural folyók közt fekvő hazájukból a Kubán folyó mellékére, a *Maeotis és Fekete-tenger keleti partvidékére* költöztek és ott laktak két századnál tovább, körülbelül a 700. évig.[1] — Továbbá azt is tudjuk a történelemből, hogy a Maeotis keleti partján s a Kubán torkolata körül lakó *hunnok,* tehát az *onugurok,* az 528. évben a görök iróktól *Muager* vagy *Moager*-nek nevezett embert választottak fejedelmükké (Theophanes szerint).[2] — Végre arról is van biztos tudomásunk, hogy VI. és VII. században a Pontus fölött és a Maeotis mellékén egy bolgár-kuturgur-unogur szövetséges állam létezett a bolgár *Dula* vagy *Dulo* nemzetségből származó fejedelmek kormányzása alatt (Theophanes és a bolgár fejedelmek lajstroma szerint).[3]

Az tehát, hogy a magyarok ősei hajdan a Maeotis mellékén, a »regio Meotida«-ban laktak, történeti tény. De krónikáink nem pusztán ennyit tudnak erről a hazáról és ebből az időből, hanem — mint látjuk — egyebet is.

Krónikáink együtt lakatják a Maeotis mellékén Hunor ivadékait, a *hunokat,* és Magor fiait, a *magyarok*at. Könnyü észre venni, hogy ebben a följegyzésben a maeotisvidéki bolgár-kuturgur-unogur szövetséges állam emlékezetét tartották fenn a krónikák; mert hiszen tudjuk, hogy úgy a bolgárok, mint a kuturgurok Atila *hun* népének maradványai,[4] kik a nagy fejedelem halála után visszaköltöztek a Pontus fölé, vagy Jordanis szavaival élve »ad proprias sedes« s a VI. és VII. században egy ugyanazon

tüzetesen tárgyaltam »A magyaroknak szavarti-aszfali neve« cz. dolgozatomban. (Századok, 1897. évf. 399—403. l.) A magyarságnak az a része ugyanis, mely a 830. év táján Lebediából nem költözött Atelkuzuba, hanem északi Armeniában, a Kur folyó mellékén telepedett meg, még a XIII. század végén is itt lakott és ezekről Magyarországon még abban az időben is tudtak, mikor Kézai, vagy az ő forrásának szerzője írt. Krónikáinknak tehát az a följegyzése, hogy a magyar nép testvérei Persisben laknak, szintén történeti tény.

[1] L. id. dolgozatomat: Századok 1896 évf. 789—796. lapokon.

[2] Ugyanott a 914—915. lapokon.

[3] Ugyanott a 794—795. l.

[4] L. erre nézve föntebb a 289. lapot és a Századok 1896. évf. 793. lapján mondottakat.

államban éltek a magyarok őseivel A Kézainál található *Belar* név éppen ezeket a *bolgár*okat jelenti; mit az is bizonyit, hogy a Kézaival egykoru utazók, Ascellin és Plan-Carpin csekély eltéréssel *biler* vagy *byler*-nek nevezik a Volga-melléki bolgár népet, a mi Anonymusunk pedig *bular*-nak (terra *Bular;* de az al-dunai bulgárokat ő is *bulgar*-nak mondja). A későbbi krónikákban olvasható *Bereka, Berela, Wereta* alakok nem jöhetnek számba; mert a legrégibb forrásban *Belar* alakot találunk s mert ennek van értelme és jelentősége, mig amazoknak nincs, minélfogva ezt kell hitelesnek tartanunk. A népmondának, mint tudjuk, egyik jellemző sajátsága az, hogy egész népeket egyes hősökkel képviseltet, valamely népről úgy beszél, mint egyes emberről. Ebben a hagyományban is az egyénített *Belar* az egész belar, biler vagy bular népet, azaz a bolgárokat képviseli. A Belar fiai feleségeinek és gyermekeinek elrablása és haza vitele aztán voltaképpen azt jelenti, hogy a magyarok és bolgárok abban az időben, mikor nem csak szomszédságban, hanem közös fejedelmek alatt ugyanazon államban laktak, összeházasodtak egymással és így összevegyültek.

A *Dula* névben annak a nemzetségnek vagy családnak emléke maradt fenn, melyből a VI. és VII. századbeli hun-magyar (bolgár-kuturgur-unogur) állam fejedelmei származtak.[1] A régi bolgár fejedelmek lajstroma határozottan azt mondja, hogy ez a *Dula* vagy *Dulo* család *bolgár* eredetű volt, tehát egyenesen Atila hunjaitól származott le. Ezt annál inkább elhihetjük; mert az e családból való második fejedelem neve, t. i. *Irnik,* élénken emlékeztet Atilának egyik fiára, *Irnakh*-ra; s mert a negyedik fejedelemről, t. i. *Kuvrat,* vagy *Kurut, Kurt*-ról Theophanes görög iró azt állítja, hogy ez egy Organ nevű *hun* fejedelemnek unokaöccse volt.[2] — Ellenben a magyar krónikák *Dulát* az *alánok* fejedelmének tartják. De velök szemben határozottan a bolgár fejedelmi lajstromnak kell igazat adnunk; mert ez sokkal régibb keletű (765 tájban iratott), mint a legelső magyar krónika és mintegy hivatalos jellegű okmánynak tekinthető. A magyar krónikás, vagy talán inkább már ennek forrása, a nemzeti hagyomány, tehát összetévesztette a bolgárokat és alánokat, mikor a bolgár, azaz hun eredetű Dulákat alánoknak mondja. Azonban ezen a tévedésen egyáltalában nem ütközhetünk meg; mert van némi alapja és megérthetjük, hogyan történhetett meg.

Tudjuk ugyanis nem csak azt, hogy az *alánok* éppen azon

[1] Emlitésre méltó, hogy a *Dula* mint személynév még a XIII. század közepén is használatos volt nálunk. Egy 1261. évből való oklevélben olvassuk: *Dula* de genere Tomoy (Fejér Gy.: Cod. Dipl. IV, 3: 37). Anonymus szerint ez a genus Tomoy *besenyő* eredetű: In eodem tempore de terra byssenorum venit quidam miles *de ducali progenie,* cuius nomen fuit *Thonnzoba,* pater Vrcund, a quo descendit genus Thomoy. Cui dux *Thocsun* dedit terram habitandi in partibus Kemey usque ad Tysciam, ubi nunc est portus Obad.« (57. fejezet).

[2] Századok 1896. évf. 794. l.

a tájon laktak, hol a hunok s hosszabb időn keresztül közvetlen szomszédai voltak a magyarok őseinek, és más hun törzseknek, hanem azt is, hogy a hunok mindjárt első föllépésük alkalmával 375-ben, legelőször éppen az alánokat hódoltatták meg és fegyvertársakul vették magokhoz, sőt már előbb is együttesen harczoltak hunok és alánok Arméniában.[1] Már a keresztyén időszámítás I. században a *Maeotis és Tanais* mellékén laktak, honnan Kr. u. 76. évben beütöttek Arméniába (Josephus Flavius szer.), valamint a 90. évben is.[2] A IV. században Ammianus Marcellinus a Tanaistól keletre, Scythia pusztáira helyezi őket, Claudianus pedig a Maeotis partjaira.[3] Az V. században — vagyis mikor a magyarok ősei, az onugurok, a Kubán és Maeotis mellékére költöztek — Sidonius Apollinaris »caucasigena« alánokról beszél. 558-ból, az avarok föllépése alkalmával, tudjuk, hogy a nyugoti Kaukázus északi részén, a Kubán felső folyása vidékén laktak; ugyanitt találta őket Zemarkhosz is 569-ben. Az örmény történetirás az 572. évben az abkhazokkal kapcsolatban említi őket.[4] A későbbi időkre már nem szükséges lejönnünk; mert ennyiből is tisztán áll előttünk, hogy az alánok a krónikáink által jelzett időben csakugyan *szomszédaik voltak őseinknek* s a magyar krónikás, vagy inkább a nemzeti hagyomány bizonyára az alánokkal történt összeházasodás vagy népkeveredés emlékét őrizte meg abban a mondában, hogy Hunor és Magor nőül vették az alánok fejedelmének leányait.[5] A magyar krónikás annál könnyebben összetéveszthette a bolgárokat és alánokat *Dula* fejedelem nemzetisége kérdésében, mivel az alánok az ő tudomása szerint is a Don folyó torkolata táján, tehát a magyarok szomszédságában, laktak. A Képes, Budai és Pozsonyi krónikákban ugyanis ezt olvassuk: »Etul

[1] A IV. századbell Byzanti Faustus örmény író szerint (Lukácsy Kristóf: A magyarok őselei stb. Kolozsvár, 1870. a 112. l.)

[2] History of Armenia, by Father Michael *Chamich* Translated form the original armenian by Johannes *Avdall.* Calcutta, 1827. I. köt. 138. l.

[3] »Patriamque bibens Maeotim Alanus . . .« In Rufinum, lib. I.

[4] Csámicsián örmény irónál, id. munk. I. 339.

[5] Az *alánok*ról — kiket a középkori utazók *asz*, az oroszok *jasz*, a georgiaiak *osz*-nak neveznek s hazájokat *oszethi*-nek — általánosan azt tartják, hogy a mai *osszétek* ősei. (L. különösen D'Ohsson: Des peuples du Caucase és Neumann Károly: Die Völker des südl. Russlands.) Az osszétek magokat *iron*-nak nevezik (= iran) s nyelvük legközelebb áll a régi persához (pehlevi) és örményhez. Azonban az örmény történetirók arról tudósitanak bennünket, hogy az alánok — mikor Kr. u. 90. évben beütöttek Arméniába. — *tolmácsok* segélyével tudtak beszélni az örményekkel. (Csámicsián id. m. I. 138—139.) Az alán — osszétek és magyarok huzamos együtt lakásának és érintkezésének emlékét a magyar nyelv is őrzi, mit bizonyitanak az osszét nyelvből vett szavaink P l. *evziszt* = ezüst; *khid, khēd* = híd; *jikh* (dugur: jekh) = jég; *varth* = vért; *ruvasz* = régi magy. ravasz (= róka); *leg* (ember) = legény; *marg* = méreg, stb. (L. Klaproth: Voyage an mont Caucase, II. 485, 486. és Nyeltudományi Közlem. 1894. évf. XXIV. köt. 128). A mai osszétek traditiója és a georgiaiak tudomása szerint országuk régente a *Don* folyóig terjedt s valóban az osszét nyelvben *don, dun* = víz, folyó.

.... amisso nomine Don vocatur. Circa enim meridiem *juxta ipsum* jacet .... gens Alanorum.«

Nagyon figyelemre méltó és történeti értékü a magyar krónikáknak az a följegyzése, hogy a magyar nemzet egy *Magor, Mogor,* azaz *Magyar* nevű ősapától, illetőleg fejedelmétől vette nevét és származását, — még pedig éppen itt, a Maeotis melléki hazában és sem nem Lebediában, vagy pedig az Etilen túl fekvő, sem nem a mai kirgiz pusztasággal azonos lakhelyén, sem nem Eviláth földén, melyekről pedig szintén van tudomásuk krónikáinknak.

Tudvalevő dolog, hogy a Kubán folyó vidékén s a Maeotis keleti partján a 457. évtől fogva, tehát az 528. évben is, a magyarok ősei laktak, még *onugur* vagy *unugur* néven. Theophanes bizánczi irónál — ki a magyarok őseit majd *unogurok*-nak nevezi, azt mondván róluk, hogy *hunnok,* majd pedig hibásan *unogundur*-oknak (l. föntebb 289. l.) — az itten lakó népről, melyet ez alkalommal általában *hun*-nak nevez, azt olvassuk az 528. évre vonatkozólag, hogy Gordasz nevű királyuk Bizánczban létele alkalmával fölvette a keresztyén vallást, miért is a nép megtámadta és megölte őt és helyébe testvérét, *Muager*-t (Moager) tette fejedelmévé. Annyi tehát historiailag bizonyos, hogy a magyarok őseinek, mikor a Maeotis vidékén laktak, csakugyan volt egy *Magyar* (Magor = Muager) nevű fejedelmök. Az idézett görög író ugyan nem mondja, hogy ezek a hunok, vagy legalább a pogányságban megmaradt nagyobb részük, ez alkalommal fölvették az új fejedelmük nevét s azontul így nevezték magukat; de a magyar krónika, illetőleg ennek forrása, a nemzeti hagyomány, hirdeti, hogy a magyar nép a Maeotis-melléki hazájában uralkodó Magor, Mogor fejedelmétől vette a nevét is Annyival inkább igaza lehet ebben a dologban a nemzeti hagyománynak; mert (mint ezt máshol kimutattam) [1] a török eredetű népeknél általános szokás volt egyes fejedelmek, vezető egyének nevének fölvétele nemzeti névként; s mert éppen ennek a *Magyar,* illetőleg *Madsar* személynévnek ilyen fölvételére csakugyan tudunk egy példát a törökség körében; s végre mert a nemzeti hagyomány és utána a krónika a *magyar* nemzeti névnek eredetét, a többi régi lakóhelyek mellőzésével, egyenesen abba az őshazába helyezi, a hol a történelem tudtával valóban volt az ősöknek *Magyar* nevű fejedelmük. Mikor a krónikának erről a Maeotis-melléki hazáról szóló följegyzése — mint látjuk — minden részletében megfelel a történelem tanításának, bátran történeti ténynek vehetjük a *magyar* nemzeti név származásának magyarázatát is.

Világosan meglátszik ezekből, hogy milyen az a nagy hírű *német alaposság,* a mely Hunfalvy Pál mesterével, Roesler Róberttel merészen kimondatta, hogy a magyar krónikák *Magor, Mo-*

[1] L. »A magyarok eredete, őshazája és vándorlása« cz. dolgozatomat a Századok 1896. évf. 912. lapján.

gor-ja »nichts anderes ist, als ein *fingirter* Eponymos der Magyaren.« Mert mivel bizonyította akár Roesler, akár Hunfalvy, hogy ez a *Magor* csakugyan költött, képzelt név és személy? Semmivel, még csak egyetlen egy árva szóval sem! Hát abban áll az alaposság, hogy *minden bizonyitás nélkül* nagyot és merészet mondjunk? A kinek ez is imponál, légyen néki az ő hite szerént.

Ezek után könnyen megérthetjük, hogy a nemzeti hagyomány, vagy a krónikairó miért tartja éppen *Maeotis tartományát* a magyar nemzet bölcsőjének, noha a távolabb, kelet felé eső lakhelyeiről, nevezetesen a Volgán túl fekvő, sőt a mai kirgiz pusztasággal azonos őshazákról is van tudomása. Az apáról fiúra szállt nemzeti hagyomány ugyanis emlékezett arra, hogy a nemzetnek ma is használatos neve, a »*magyar*«, a Maeotis-melléki hazában keletkezett s igy bizonyos tekintetben igaza volt a krónikásnak, mikor a »*magyar*« nevű nép bölcsőjét arra a földre helyezte; mert a »*magyar*« nép története csakugyan a Maeotis vidékén kezdődik, mivel addig az ideig az elődök az eredeti *onugur,* vagy *unugur* nevet viselték.

Végre még egy pont van a krónikának föntebb idézett tudósitásában, melyhez hozzá kell szólanunk.

Krónikáink ugyanis azt mondják, hogy a magyar nép ebből, a Maeotis-melléki hazából költözött Scythiába. Ez képtelenség, ha *Scythia* alatt itt akár az Isidorus és Justinus nyomán meghatározott Scythiát, akár a nemzeti hagyományból vett s föntebb tárgyalt őshazát, t. i. a mai kirgiz pusztaságot értjük. Mert az Isidorus és Justinus Scythiája ezt, a Maeotis-melléki hazát is magában foglalta, tehát voltaképpen ez is Scythia, ebből nem kellett kiköltözniök, hogy Scythiában lakhassanak. Továbbá mert ellenkezik a történelmi tudással az a fölvétel, hogy a magyar nép a Maeotis mellől előbb a Volgán túlra, a Kaspi-tenger fölé, majd még tovább, az Irtis felső folyásaig költözött volna s csak azután és onnan vándorólt volna ismét nyugot felé Pannoniába. S valóban krónikáink itt a Scythia nevezeten egészen más területet értenek, a mint világosan kitünik ama mondásukból, hogy a hun-magyarok ezen a földön az *alpzur*okat és *pruten*okat találták lakókul (a későbbi krónikákban *alprosur, alplozur* és ezt ezek egynek veszik a prutén vagy ruthén néppel).

Ugyanis a magyar krónikás azt a dolgot, hogy a hun-magyarok Maeotis tartományából Scythiába költöztek és legyőzték az ott lakó alpzurokat, Jordanistól vette át, kinek könyvében ezeket olvasta a hunnok első föllépéséről: »Quorum (t. i. hunnok) natio saeva — ut Priscus historicus refert — in Maeotide palude *ulteriorum ripam* insedit . . . (S itt elbeszéli, hogy egy szarvas megmutatja az utat a Maeotison keresztül a hún vadászoknak) . . . Mox ingentem illam paludem transiere, illico *Alipzuros* (vagy *Alpidzuros),* Alcidzuros .. *qui ripae istius Scythiae* insidebant.... rapuere« (24. fej.). Itt Jordanis — mint látjuk — Scythián a Fekete-

és Azovi-tenger északi partvidékét érti s voltaképpen azt mondja, hogy a hunok a *Maeotis keleti* partjáról beütöttek a *Pontus fölött* elterülő tartományba. Bizonyitja ezt kortársa, Agathias, is, a ki ugyanezen eseményről a következőt irja: Hunnorum gens olim habitavit circa eam Maeotidis paludis partem, quae *subsolanum ventum versus* (= keletre) spectat .... Multis autem post temporibus *transierunt in Europam*[1] ..... a cervo quodam ducti .... et Maeotidem paludem, qua parte in Euxinum pontum fertur..... trajicientes«. — Ennélfogva természetesen a magyar krónikás is a mai déli Oroszországot érti itten *Scythia* alatt, kelet felé a Don vizéig; a mi annyival inkább bizonyos, mivel ennek a Scythiának lakóiként a *prutén*okat vagy *ruthén*okat is (= oroszok) fölemlíti (a későbbi krónikairó meg éppen azonositja az alpzurokat a korabeli ruthénekkel), — noha forrása, Jordanis nem szól ezekről. Vegyük még számitásba, hogy Anonymus is úgy tudja, hogy *Ruthenia,* vagy a regnum Ruthenorum a *Dneper mellékén* feküdt Kiev fővárossal s nyugot felé Lodomérig terjedt.

Ezek szerint tehát krónikáinknak *ebben* a följegyzésében annak a történeti ténynek tudása foglaltatik, hogy a magyarok a Maeotis és Kubán-melléki hazájukból későbben az Azovi- és Fekete-tenger fölé s a Don és Dneper közé költöztek, a mely hazájokat Konstantinus császár *Lebedi*ának, Livanius philosophus és a ravennai geographus pedig *Onogoria*-nak (= Hungaria) nevezik.

Látnivaló, hogy Kézai és a vele egy nyomon járó krónikáink, a Scythia meghatározását és leirását tartalmazó fejezetben, csak látszólag beszélnek *egy* Scythiáról, azonban valójában *három* Scythiát, azaz három őshazát emlegetnek. Kettő a régi idegen irók két Scythiája, t. i. egyrészt Isidorusé és Justinusé, másrészt a Jordanisé; a harmadik pedig a mai kirgiz pusztaság, a melyről való tudomásukat a nemzeti hagyománynak köszönhetik. Ezt tudva megérthetjük a Scythia leirásában tapasztalható zavar okát, de egyszersmind könnyen meg is tudjuk magyarázni az ott lépten-nyomon előforduló ellenmondásokat.

V.

Anonymusnál azt olvassuk, hogy midőn a magyarok Álmos vezetése mellett kiindultak az Etilen, azaz Volgán túl fekvő őshazából, először *Rusciába* érkeztek Susudal városához. Azután Rutheniába hatoltak be, »*terras Ruthenorum* sibi subiugaverunt et bona eorum accipientes .... civitatem *Kyeu* ceperunt expugnare.« Erre a ruthének fejedelmei nagyon megijedtek és békekérő követeket küldtek hozzájok. »Tunc dux Almus inito consilio cum suis, sic legatos remisit Ruthenorum, ut duces et primates sui filios suos obsides darent, *tributumque annuatim persolverent* decem milia

[1] Nem kell elfelednünk, hogy a középkorban a *Don* folyót és *Maeotist* tekintették Európa keleti határának.

marcarum et insuper *victum*, vestitum et *alia necessaria*. Duces vero Ruthenorum ..... *hec omnia* Almo duci *concesserunt.«* (9. fej.) ... Tunc duces Ruthenorum, sc. de *Kyeu* et *Susudal*, filios suos in obsides dederunt Almo duci, et cum eis miserunt decem milia marcarum et mille equos cum sellis et frenis more ruthenico ornatis et centum pueros cumanos et XL camelos ad onera portanda, pelles ermelinas et griseas sine numero, ac alia multa munera non numerata« (10. fej.). Majd »ad civitatem *Lodomer*« érkeztek. »Dux Lodomeriensis duos filios suos cum omnibus filiis jobagionum suorum duci Almo in obsides dedit. Et insuper duo milia marcarum argenti et centum marcas auri cocti cum pellibus et palliis non numeratis et ccc equos cum sellis et frenis et XXV camelos et mille boves ad onera portanda et alia munera non numerata.... presentavit.« Innen *Galiciába* jöttek. Itt »Galiciae dux .... unicum filium suum, cum ceteris filiis primatum regni sui in obsidem dedit, et insuper ... CCC equos cum sellis et frenis, et tria millia marcarum argenti, et CC marcas auri, et vestes nobilissimas tam duci, quam omnibus etiam militibus suis condonavit« (11. fej.)

Anonymusnak ez az egész elbeszélése — a mint az előadásnak részletező voltából s mind a négy epizód alakitásában mutatkozó hasonlóságból szemmel látható — a népmondából, vagy talán inkább a joculatorok historiás énekeiből van véve s igy az események már eo ipso költői mezbe öltöztetve jelennek meg nála. A legjobban észrevehető költői mez t. i. az, hogy a krónikás az itt elbeszélt dolgokat úgy tünteti fel, mintha azok mintegy útközben, a Volgán túl fekvő hazából Pannoniáig egy huzamban végzett költözködés alkalmával, 10—12 hét rövid tartama alatt történtek volna meg, a mennyiben szerinte a magyarok az Etil folyóig több napon át jöttek, Rutheniában két, Lodomérban három hétig s Galicziában egy hónapig időztek. Ezt a költői mezet a monda-alkotó és éposz-költő népszellemnek az a sajátos eljárása adta rá a száraz, történeti tényekre, a mely a hosszú idők eseményeit szereti egy időpontba helyezni s több nemzedék tetteit egy generationak, vagy egyes hősöknek tulajdonitani. Ebből a költő mezből tehát okvetetlenül ki kell vetkőztetnünk a factumokat s ezt könnyű megtennünk; mert 1. a történelem nem tud a magyaroknak *egy huzamban megtett, ilyen útjáról*, ellenkezőleg azt tanítja, hogy attól az időtől fogva, mikor a magyarok ősei átköltöztek a Volgán nyugot felé, Pannonia elfoglalásaig körülbelől *ötödfél száz esztendő* telt el (457—896) s hogy e hosszú idő alatt őseink három helyen laktak huzamosabban, t. i. a Kubán és Maeotis mellékén, majd Lebediában (a Don és Dneper között), végre Atelkuzuban. 2. Maga a krónikás, vagy inkább forrása, a nemzeti hagyomány is, megczáfolja az emlitett dolgoknak ilyen rövid idő alatt s útközben történtét azzal a kifejezéssel, hogy a Dneper-melléki ruthének a magyaroknak »tributum *annuatim* persolverunt.« Mert hiszen, ha a magyarok tényleg csak két hétig tartózkodtak

volna Rutheniában, ennek lakosai hogyan fizethettek nekik adót *évenkint?*

A másik dolog, a mivel még tisztába kell jönnünk, az, hogy a krónikás a maga korabeli elnevezésekkel és viszonyokkal jelöli meg a nehány századdal régibb kort, természetesen nem azért, hogy hamisitson, hanem azért, mert azokat a régibb neveket és viszonyokat már nem ismerte. *Szuszdal* városát 997-ben említi a történelem legelőször s a *szuszdali fejedelemség* a XII. század elején kezdődik. A *lodoméri herczegség* a XI. század végén tűnik fel, a *halicsi fejedelemségről* (Galiczia) pedig csak a XII. század folyamán tudunk.[1] Azonban Anonymus voltaképpen nem azt akarja mondani ezen elnevezések használatával, hogy eme fejedelemségek már akkor léteztek, mikor a magyarok déli Oroszországban, Lebediában és Atelkuzuban laktak, vagyis a VIII. és IX. századokban; hanem csak azt állitja, hogy a magyarok érintették azokat, a szláv népektől lakott tartományokat, a hol ma (t. i. az ő korában) a szuszdali, lodoméri és halicsi fejedelemségek vannak.

Ha tehát Anonymus elbeszéléséről levetjük ezt a költői mezet és helyesen értelmezzük az általa használt elnevezéseket: tudósitásának mintegy magvaképpen az marad, hogy a magyarok Pannonia elfoglalása előtt, de a Volgán túl eső hazájukból történt kiköltözésük után meglátogatták és meghódoltatták azokat a területeket s azokat a szláv népeket, melyekből a XII. századbeli szuszdali, kievi, lodoméri és halicsi fejedelemségek támadtak; s hogy a nevezett szláv tartományok lakosai kezeseket, rabszolgákat (»centum pueros cumanos«) és különféle ajándékokat adták s évi adót fizettek nekik pénzben, élelmi szerekben, ruhákban, állatbőrökben, hátas és igás jószágokban. Ez az, a mi Anonymus tudósitásában a száraz történeti ténynek mutatkozik s ezt csakugyan igazolja is a történelem.

Abból az időből ugyanis, mikor a magyarok Atelkuzuban (a Szeret, Prút, Dneszter, Bug és Dneper folyók közén) laktak, az egykorú *Ibn-Roszteh* (írt 913 előtt) arab író többek közt ezt mondja róluk: (A magyarok) az összes *szomszédos szláv népeken uralkodnak, nehéz adózásokkal* terhelik őket s úgy bánnak velök, mint *hadi foglyaikkal.* Mikor a *szlávokkal háborút viselnek és foglyokat ejtenek közülök,* e foglyokat a tengerpart mentében a rúmi tenger egyik kikötőjébe hurczolják, mely Karkhnak neveztetik.... A rúmiak elébük mennek s a magyarok vásárt csinálnak velök, eladják nekik foglyaikat.«

A persa *Gurdézi*nál (írt 1052-ben) pedig ezt olvassuk róluk ugyanezen időből: »*A szlávok felett fenhatóságot gyakorolnak,* reájok *szüntelenül termény-adókat* rónak ki s őket *rabszolgáiknak* tartják .... A guzokat, *szlávokat és oroszokat meg-megrohanják*

[1] L. ezekre nézve Matyás Flórián: Historiae Hungaricae fontes domestici. Quinque-Eclesiis 1883. II. 271. Tv. Pauler Gyula: Anonymus külföldi vonatkozásai, Századok 1883. évf. 107. lap. Roesler: Rom. Stud. 198.

s azoktól rabszolgákat hoznak, kiket aztán a rúmi birodalom területére hurczolnak és ott eladják .... *Gyakran rontanak a szlávokra.* A magyaroktól a szlávokig 10 napi járóföld van.[1]« Ugyanő a szlávokról ezt mondja: »Szokásban van náluk várakat épiteni. Vitézeik *azért épitenek várakat, mert a magyarok folytonosan reájuk támadnak* s őket nyugtalanitják.[2]«

Látnivaló, hogy Anonymus voltaképpen ugyanazt mondja lényegében, a mit az idézett arab és persa irók. Egyezés mind a hármoknál: a szlávokkal folytatott harczok, a fölöttük gyakorolt fenhatóság, az adófizetés, a terményekből való adózás (Anonymusnál: victus) és a szlávoktól kapott rabszolgák emlitése (Anonymusnál: pueri cumani). Még annak is van történelmi alapja, hogy a magyarok Kievet ostrom alá fogták s megnyiltak előttük Lodomér és Halics várának kapui. Szem előtt tartva ez említett keleti irók tudósitásait, abban sincs semmi lehetetlenség, vagy valótlanság, hogy a magyarok csakugyan elkalandoztak egészen *Szuszdal* vidékéig és megsarczolták az ott lakó szlávokat, — ha nem Atelkuzuból, bizonyára még lebédiai hazájukból, melyet, mint tudjuk, a 830.-év táján hagytak el.

A mondottak után mindenki megitélheti, hogy mennyire ellenkezik az igazsággal Hunfalvy Pálnak Roesler Róberttől eltanult eme nyilatkozata: »A magyar krónikák nem tudnak semmit a magyarok történeteiről a mai *keleti és déli Oroszországban*« (l. föntebb 278. l.). Mert igenis tudnak a magyar krónikák — a nemzeti hagyomány révén — nem csak arról, hogy a nemzet ősei egykor keleti Oroszországban az Etil, azaz Volga folyón túl laktak a Kaspi-tenger fölött, hanem még a Jugria, Kharezm, Tarasz és Mongolia között elterülő őshazáról is emlékeznek; tudnak továbbá a déli Oroszországban eső hazáikról, nevezetesen a Maeotis és Kubán mellékéről, még pedig elég részletesen, azután Lebediáról és Atelkuzuról; tudnak a hun-magyar (bolgár-kuturgur-unogur) szövetséges államról, a Dula fejedelmekről, az alánok szomszédságáról, *Magyar* fejedelemről és a »magyar« nemzeti név eredetéről; s tudnak végre arról is, hogy Lebediában és Atelkuzuban milyen viszony volt a magyarok s a tőlük észak és északnyugot felé lakó szláv népek között. Ez a tudományuk pedig elég sok; sokkal több, mint a mennyit az összes nyugot-európai irók s különösen a Roeslertől annyira magasztalt német krónikák tudnak a magyarság történeteiről Pannoniába érkezése előtt; sokkal több annál is, a mit Hunfalvy Pál tud a magyaroknak erről az őskoráról!

Anonymus azt beszéli, hogy midőn a magyarok *Kiev* alá érkeztek és »voluerunt regnum Ruthenorum sibi subiugare«, a ruthének fejedelmei segitségül hivták a *kun*okat *(cumani),* az ő igen hű barátaikat, kik meg is jelentek nagy számú lovassággal

[1] Az Oxfordban levő kézirati példányból ford. gr. Kuún Géza : Akadémiai Értesitő 1894. aprilisi füzetben 235—227. l.

[2] Ugyanő ugyanott a 228. lapon.

»causā amicitiae ducis de Kyeu.« Csatára kerülvén a dolog, a magyarok igen sokat lemészároltak a ruthének és kunok közül, az életben maradottak pedig Kievbe menekültek. Mikor aztán a magyarok a várost ostromolni kezdték, a ruthének békét kértek és kaptak adófizetés mellett, mit látván a kunok, meghódoltak Álmosnak, elismerték fejedelmüknek s a magyarokhoz csatlakozva velök együtt beköltöztek Pannoniába (8—10. fej.).

Roesler és Hunfalvy Pál képtelenségnek tartják Anonymusnak eme tudósitását, azt mondván, hogy a *kunok* először csak *1044*-ben törtek elő a Volga mögűl, megtámadván a besenyőket (Kedrenosz szerint) s csak az *1061.* évben harczolnak legelőször az oroszokkal (Nesztor szerint), tehát még hirük sem volt a Volgán innen, mikor a magyarok Kievnél járhattak.[1] Ennélfogva Hunfalvy igy itél: Ha az oroszok először 1055-ben, vagy 1061-ben ismerkedtek meg a polovczokkal (azaz: kunokkal): lehetetlen képzelnünk, hogy ezek közül telepedők már azon idő előtt kerülhettek volna Magyarországba.«[2] Szerinte tehát *kunok* legelőbb Kálmán királyunk korától kezdve, a XII. század első felében (1104—1141.) jöhettek be hazánkba. — Ezt az itéletet csak az a kényelem-szeretet mondathatta ki tudósunkkal, a mely valamely történeti adat megértésénél és méltatásánál röstel szétnézni több nemzetnek régi történeti irodalmában. De a ki elsőnek tartja a kényelmet, annak nincs joga azt mondani valamely régi iróról, hogy egész munkája »haszontalan mesés könyv«!

Köztudomású dolog, hogy a kunokat a régibb bizánczi irók (Konstantinus császár is) *úz*oknak (*Οὖζοι*), a későbbiek *koman*oknak (*Κομάνοι*), az oroszok és lengyelek *polovcz*oknak (polovczi), az arab és persa irók *gúz*oknak nevezték.

A föntebb idézett *Gurdézi* azt mondja, hogy a magyarok *Atelkuzuban* lakásuk idején többször megrohanták nem csak a szlávokat és oroszokat, hanem a *gúzokat* (= kunok) is. A magyarok — mint tudjuk — a 830. év tájától fogva laktak Atelkuzuban, keleti szomszédaik levén a besenyők, a Dneper és Don között; ezeken túl a khazarok s ezek mögött a Volgán túl a gúzok (úzok vagy kunok). Ha már a gúzok, vagyis kunok egészen *1044-ig* ki nem mozdultak a Volga mögül, hogyan rohanhatták meg őket a magyarok két népen, a besenyőkön és khazarokon, keresztül? Azt mondani erre, hogy a persa iró téved vagy nagyít, lehet ugyan, csakhogy akkor ezt be is kell bizonyítani! Gurdézi elég sokat tud a magyarokról, sőt házassági szokásaikat is ismeri; bajos tehát olyant föltenni, hogy arról ne tudott volna, mely népekkel szoktak háborúskodni.

Konstantinus császár azt irja, hogy a besenyők eleinte a

[1] Roesler: Rom. Studien 207., 329., 330. l. — Hunfalvy: Magyarország Ethnogr. 290. s a Petrarca-Codex és a kunok cz. értekezés, 13. l.

[2] Hunfalvy: A Kún- vagy Petrarca-Codex és a kunok. Budapest, 1881. 15. lap.

Volga és Ural folyók közén laktak. Innen kiűzték őket a khazarok és úzok; a besenyők tehát a magyarok földét, t. i. Lebediát, foglalták el, a besenyőkét pedig az úzok. Ez történt volna 50, illetve 55 évvel azelőtt, mikor a császár ezt írta (950-ben), vagyis 900-ban, illetőleg *895*-ben. — A császári iró azonban téved az időszámitásban. A besenyők — mint ezt több rendbéli történeti adatból tudjuk — 895-ben nem Lebediából szoritották ki a magyarokat, hanem Atelkuzuból, ellenben Lebediából már jóval előbb kiűzték őket, t. i. 830 tájban.[1] E szerint az úzok vagyis *kunok már 830-tól fogva a Volga és Ural folyók között laktak,* a besenyők pedig Lebédiában s a magyarok Atelkuzuban. Ilyenformán lehetetlen-e az, hogy a kunok nehány törzse, vagy nemzetsége 830 után átköltözött a Volgán nyugot felé, körülbelül Szaratov, Voronecz és Kurszk irányában, a besenyők lakta földön felül és megtelepedett a Don felső folyása mellékén, illetőleg azon innen? Úgy kellett lennie; mert csak igy érthetjük meg Gurdézinak azt a tudósitását, hogy a magyarok több ízben megtámadták a *gúzokat* is. A gúzoknak túlnyomó nagy része azonban a XI. század közepéig megmaradt a Volga-Ural közén s csak ezekről mondható, hogy 1061-ben érintkeztek először az oroszokkal. Hiszen a nomád népek nem egész tömegükben egyszerre szoktak költözködni valamely földről másikra. Tudjuk, hogy a besenyők sem mindnyájan hagyták el a Volga és Ural folyók közét, hanem egy részük még Konstantin cs. korában is (950-ben) ott lakott az úzokkal együtt.

Semmi lehetetlenség sincs tehát abban a tudósitásban, melyet az ú. n. *Sztepennaja Kniga* cz. orosz krónikában olvasunk, hogy mikor Aszkold és Dir, Kiev urai, a *866.* évben megtámadták Bizanczot, szövetséges *kunok* is (kumánok = polovczok) voltak seregükben.[2] Sőt Gurdézinak imént idézett tudósítása szépen egyezik egy másik orosz krónikásnak (Ossostovič) ama följegyzésével, hogy a magyarok egy ízben a *Don* folyó mellett megverték a *polovczokat* (= kunokat).[3]

A különböző nemzetiségű, t. i. bizanczi görög, persa és orosz írók tudósításainak ilyen némű öszhangzása tehát egészen valószinűvé teszi nemcsak azt, hogy laktak *kunok* már a *IX. század*

[1] L. »A magyarok eredete, őshazája és vándorlása« cz. dolgozatomat, Századok 1896. évf. 798—799. l. Továbbá »A magyaroknak szavarti-aszfali neve« cz. czikkemet, Századok 1897. évf. 393. l. — Az ott felsorolt adatokhoz kell még vennünk *Nesztor* orosz krónikásnak ama tudosítását is, hogy Aszkold és Dir, Kiev urai, a *867.* évben megverték a *pecsenég*eket, azaz besenyőket. Ezen adat is azt bizonyítja, hogy a besenyők 867-ben már a Don és Dneper között, Lebediában, laktak, (nem a Volga-Ural közén), a magyarok pedig természetesen Atelkuzuban.

[2] L. idézve Katona Istvánnál: Historia primorum Hungariae ducum. Pest, 1778. a 68. lapon. — Eme krónika irását *Kiprian*, moszkvai metropolita (megh. 1406) kezdte a XIV. században, régibb följegyzések alapján; s ezt folytatta és bővitette a XVI. században *Makarij* moszkvai metropolita (megh. 1564).

[3] Idézve Katonánál id. munk. 64. lapján.

közepén a felső Donon innen, a Kiev fenhatósága alatt álló terület szomszédságában, hanem Anonymusnak azt az állitását is, hogy Kievnél *kunok* csatlakoztak a magyarokhoz. A magyar krónikás azt mondja, hogy a kunok igen jó barátai (fidelissimi amici) voltak a kievi fejedelmeknek és segitségükre mentek; — ezt megerősiti a Sztepennaja Kniga tudósitása a 866. évről. Azt mondja továbbá, hogy a magyarok megverték a ruthéneket és kumánokat; — ezt az állitását is megerősiti ugy Gurdézi, mint a másik orosz krónikás. Azután éppen a *kievi* fejedelmek szövetségeseinek mondja Anonymus a kunokat, nem a szuszdali vagy lodoméri, vagy halicsi fejedelmek szövetségeseinek; — s az orosz krónika is egyenesen mint Kiev urainak, Aszkoldnak és Dirnek fegyvertársait emliti őket. Végre a magyar krónikás szerint éppen a kievi fejedelmek küldtek Álmosnak száz *kun gyermeket,* vagyis azok az orosz fejedelmek, a kiknek csakugyan volt közük a kunokhoz. — Aszkoldot és Dirt *882*-ben végeztette ki Oleg. Nesztor krónikás a *888—898.* évek közé teszi a magyarok elvonulását Kiev mellett s nem szól Kiev ostromlásáról és a fejedelem megaláztatásáról. Ebből az tűnik ki, hogy Kievnek az az ostroma, melyet Anonymus említ, előbb történt, még Oleg fejedelemsége, vagyis *882* előtt és igy azok a kievi fejedelmek, kik a *kunokat* hívták segítségül a magyarok ellen, bizonyára Aszkold és Dir voltak s az ő idejükben (862—882 között) csatlakoztak a kunok a magyarokhoz.

Az eddig mondottakkal, úgy hiszem, bebizonyitottam a kunok beköltözésének lehetőségét a honfoglaló magyarokkal együtt. Vannak azután olyan bizonyítékok, melyek egészen igazat adnak Anonymusnak s a történeti bizonyosság fokára emelik ezt a valószinűséget.

1. Anonymus tudása szerint a beköltözött *cumánok* a következő helyeken telepedtek meg. Egyik vezérük, *Ketel,* a Bodrog folyó mellékén, Sátorhalomtól a Tolcsva vizéig (15. fej.); *Ed* (vagy Edu) és *Edumen* a Takta (Tocota) folyócska mellett, Tarczal, Szerencs és Lucz táján, továbbá a Mátra alján a mai Pata vidékén (17. és 32. fej.); *Bunger* a Tapolcza és Sajó között, Diósgyőr és Miskolcz vidékén (31. f.); *Ousad* Borsodban a Nyárad forrása és Kács mellett (32. f.); *Borsu,* Bunger fia, a Boldva mellett, Borsod vára vidékén (Edelény táján; 18. f.); végre *Turzol* (miles cumanus, cuius genealogia *defecit in semetipso)* Tarczal és Tokaj vidékén (17. fej.), *Huhot* pedig a Tisza mellett, Dorogma és Egyek közt kapott birtokot (28. fej.).[1] E szerint a magyarokkal beköltözött *cumanok* a

[1] Eme birtok neve régen: Huhot, Hohat, Uhot, Uhod és Hahoth, ma *Ohat.* Ezt a földet, mikor Anonymus írt, még Huhot utódai birták, de *1219*-ben már monostor volt itt, a mennyiben a váradi Regestrum 120. §-ban »abbas de Uhod«-ról van szó. — Itt alkalmilag meg kell jegyeznünk, hogy a 47. fejezetben említett *Ete,* az *Eudu* apja, ki a Duna mellett Szekcső vidékét kapta, és *Boyta,* ki a Sárviz felé nyert birtokot, a hol ma Vajta van Fehér megye déli részén. — nem kunok voltak, hanem *magyarok.* Ezt maga Anonymus mondja, a meny-

Hegyalja, Bükk és Mátra hegyek aljában telepedtek meg, vagyis hazánknak éppen azon a részén, a hol — vagy ma már: a melynek szomszédságában — még ma is *palóczok* laknak.[1] Ez a *palócz* név pedig szemmel láthatólag ugyanaz a szó, a mi az orosz és lengyel *polovcz*, vagyis a kumánok, úzok, gúzok vagy kunoknak szláv elnevezése. Már most az, hogy a magyarok ezeket a *kuno*kat oroszos nevükön *polovcz—palócz*oknak nevezték el, teljesen érthetetlen és megmagyarázhatatlan, ha ezek csakugyan a *XII. század* első felében jöttek volna be hazánkba; mert az elnevezésükre csak nem a *külföldi* népektől vettek idegen szót őseink, maguk a kunok pedig semmi esetre sem hozták ide hozzánk a *polovcz* nevet, mert arra nincs példa, hogy valamely nép egy másik néptől vegye kölcsön a maga nemzeti nevét, a melylyel maga nevezi magát. Ellenben ha a kun-palóczok már az atelkuzui hazában őseinkhez csatlakoztak, úgy könnyen megérthetjük, hogy miért ragadt rájok az orosz-szlávoktól hallott és eltanult nevük.

2. Hogy az Anonymustól emlegetett s az imént megnevezett vidékeken letelepedett *cumánok* csakugyan valóságos *kunok* voltak, bizonyítja az a körülmény is, hogy az az apátság, melyet Cletus egri püspök *1232*-ben alapitott Apátfalva mellett (hol régente Fel-, Közép- és Al-Bél helységek voltak), a Mátra és Bükk hegyek érintkezésénél, vagyis a *palóczok* lakta vidéknek mintegy középpontján: a *kunok* bél-háromkúti apátságának neveztetett (Abbatia de Beel trium fontium Beatae Mariae, alias trium fontium de Beel *Cumanorum)*.[2]

nyiben azt irja, hogy *Ete* és *Boyta* »de principalibus personis« valók; mert hiszen csak a magyar vezéreket, a hetumogert és azok ivadékait nevezi ő »principales personae«-nak, ellenben a kunok vezéreit soha sem. Egyébiránt *Ete* nála a 6. fejezetben mint magyar főnök, Ound fia, van fölemlítve; a kunok vezérei pedig *Ed* és *Etu*. Továbbá a kunok vezérei között említett *Boyta* határozottan más személy, mit a 47. fejezetben előforduló magyar *Boyta*; mert a 30. fejezetben a *kun Etu*-vel együtt szerepel egy *Voyta*, a ki bizonyára szintén *kun* és azonos a 8. és 10. fejezetekben említett *Boyta*-val, a kunok egyik vezérével.

[1] Ma már a *palóczok* lakta vidék nem födi teljesen azt a területet, a hova Anonymus a *cumano*kat telepíti. Ennek szerintem kétféle magyarázata lehetséges. T. i. a *cumánok*, a természetes szaporodás következtében, tovább terjeszkedtek a hegyek közé s mig a hegyekben lakók egész máig megőriztek sok régi sajátságot, addig a síkföldön maradottak, a magyarsággal történt érintkezés és összeolvadás következtében, teljesen elvesztették megkülönböztető sajátságaikat. Vagy pedig az összes *cumánok* idővel, legnagyobb valószinűség szerint a tatárjárás alkalmával, a hegyes vidékekre menekültek s ott állandóan meg is maradtak.

[2] Apátfalváról nem régiben ezt írta egyik ismertetője: itt a főfészke a legtisztább jellegű tősgyökeres *palóczságnak*. (Magyar- és Erdélyország képekben, IV. k. 86). — *Kunok* másod izben II. István alatt, 1122—23-ban, jöttek hazánkba, a kik t. i. Comnen János bizánczi császár öldöklése elől — mikor Thraciát pusztították — megmenekültek. (L. Mátyás Florián: Hist. Hung. Fontes Domestici. II. 265). A bécsi Képes Kr. ugyanis ezt mondja: »Rex autem Stephanus diligebat *Cunos* . . . Quorum dux, nomine Tatar, qui a caede imperatoris *cum paucis ad regem fugerat*, cum rege morabatur.« Hunfalvy azt mondja,

3. Némely történetiróink abban a nézetben vannak, hogy Anonymus *cuman*jain ama *kabar*ok értendők, a kik Konstantinus császár szerint elszakadtak a *khazar*októl és a magyarokhoz csatlakozván, velök együtt beköltöztek Pannoniába. Ezt a föltevést azonban maga Anonymus is megczáfolja, a mennyiben élesen megkülönbözteti a *cuman* s *cozar* nevet és népet, még pedig nem csupán eme két külön név használatával, hanem egyébbel is. Láttuk az imént, hogy hova telepité azt a népet, melyet *cuman*nak nevez; ellenben a *cozar* nevű népről azt mondja, hogy a Tisza és Erdély s a Szamos és Maros között laktak (11. fej.). Továbbá a *cuman*okat még Pannonián kivül, Kievnél csatlakoztatja a magyarokhoz és velök együtt költözteti be; ellenben a *cozar*okat már itt benn lakóknak állitja őseink bejöttekor. Ha bár téved is úgy az időre, mint a helyre nézve a kozárokat illetőleg, annyi kétségtelen, hogy ő öntudatosan megkülönbözteti a *cuman*okat és *cozar*okat s ezzel határozottan tiltakozik e két nép azonossága ellen. S e tekintetben teljesen igazat ad neki az a körülmény, hogy az országnak egészen más helyein találunk *Kozár, Kazár* nevű helységeket, nem ott, a hol a cumanok, vagyis palóczok telepedtek le. A Dunán túl, *Baranya* megyében van Pécs közelében, kelet felé *Nagy-Kozár,* délkelet felé *Kis-Kozár,* a megye északi részén pedig, Mágócs mellett, *Rácz-Kozár.* Már egy *1224*-ki oklevél említ *Chuzar* nevű praediumot Baranya megyében (Fejér : Cod. Dipl. III, 1:464), egy 1330-ki oklevél pedig *Kazar, Kozar* nevű falut ugyanitt (Anjoukori okmánytár II. 508, 512, 513), mig egy harmadikban ezt olvassuk 1327-ből: *rivulus, Kazar* dictus, fluit in rivum Apatipatak, Tolna megye határához közel. (U. o. II. 326.) — Továbbá *Vas* megyében is találunk *Kozár* nevű falut Söpte mellett, Szombathelytől északra. — *Nógrád* megyében, a keleti részén van *Kazár,* Mátra-Szele és Markháza között, déli részén pedig *Kozárd,* a hevesmegyei Pásztótól nyugot felé. Amazt már egy 1384. évi oklevélben is megtaláljuk: *Kasaar* villa in comit. Neograd. (Cod. Dipl. X, 1:161.) — Azután a Tiszán túl, *Szathmár* megyében *Kozárd,* Nagy-Károly mellett. Egy 1335-ki oklevélben olvassuk: Possessio *Kozar* . . . in comitatu Zothmariensi, Koplonmonostura (= a mai Kaplyon), Karul (= Nagy-Károly), Bobad és Tubultheleke között (Károlyi család oklevéltára I. 114). Ugyanez 1398-ban *Kozardeghaza* ecclesia néven fordul elő (u. o. 484). — Végre Erdélyben, *Belső-Szolnok* megyében

hogy ezek a kunok a *Mátra hegységben,* Apátfalva táján laktak, — de csak azért, hogy a kunok legelső beköltözését erre az időre tehesse s ezekkel a kunokkal magyarázhassa meg a »*kunok* bél-háromkúti apátsága« elnevezést (a kún- v. Petrarca-Codex 16. l.). Lehet, hogy II. István csakugyan a Mátra aljába telepíté ezeket a kunokat, de ezt sem Hunfalvy, sem más nem állithatja egész bizonyossággal, abból az egyszerű okból, mert sem a legelső forrás, mely említi őket (a Képes Kr.), sem a későbbiek nem mondják meg, hogy az országnak mely részén laktak ezek, a II. István alatt bejött kunok.

van *Kozárvár,* a Szamoshoz közel, Dézstől északkeletre, mely már egy 1261. oklevélben is emlittetik *Kazarwar* néven (Árpádkori uj okmánytár VIII. 10). Nagyon természetes, hogy eme *Kozár* nevű helységek nem olasz, német, orosz, besenyő stb. településektől nyerték a nevöket, hanem csakis *kozár* eredetű lakóiktól; s látnivaló, hogy — a nógrádi *Kazár* és *Kozárd* kivételével — nagyon távol esnek az ország ama részétől, hol *cumanok*, vagyis *palóczok* telepedtek meg, minélfogva Anonymus *cumanjai* nem lehettek azonosak a kozár kabarokkal.

4. Végre még fontoljuk meg jól a következő dolgot. Tegyük fel, hogy a mai palócz-kunok ősei csakugyan a *XII. század első felében* költöztek be hazánkba, a mint Hunfalvy Pál tanítja. Ez esetben ezt a dolgot ugyanennek a *XII. századnak második felében,* III. Béla király idejében (1173—1196), még minden intelligens ember nagyon jól tudta az országban; mert hiszen a ki a század elején, mondjuk *1110*-ben született, az *1170*-ben 60 éves ember volt s okvetetlenül vissza birt emlékezni 15—20 éves korára, vagyis 1130 tájáig, minélfogva a palóczok beköltözése az ő idejében történt. Már most képzelhető-e, hogy III. Béla király jegyzője — a ki bizonyára még 1150 előtt született — azt a badarságot merte írni a palócz beköltözés élő tanúinak, hogy ezek a palóczok Árpáddal együtt jöttek be? Nevetséges volna ilyent föltenni! De mert Anonymus azt merte írni a kortársaknak, hogy a cumanok Árpáddal együtt költöztek be, ez azt bizonyítja, hogy Hunfalvy Pál nem bizonyította s nem is bizonyíthatta be, a mit állított.

VI.

Kézai Simon ezt írja a honfoglaló magyarokról: »In *VII. exercitus* sunt divisi, ita quidem, ut *unus exercitus* . . . . . *unum* haberet *capitaneum,* cui tamquam duci deberent unanimiter intendere ac parere.« A bécsi Képes Krónika pedig: »*Septem capitaneos* inter se prefecerunt, et in *septem exercitus* sunt divisi, ita ut *unusquisque exercitus* unum haberet *capitaneum.*« Ugyanilyen értelemben nyilatkoznak a többi krónikák is. — Ennek megfelelően Anonymus a honfoglaló magyarság vezéreit »hét magyar«-nak (hetumoger) nevezi s azt mondja, hogy ez a »*hét magyar*« *jött ki Scythiából,* mindegyik a saját népével. Továbbá a magyaroknak közigazgatásáról, vagy kormányformájáról Scythiában, azt tudja, hogy abban az időben és ott *egyes* »*principales personae*« voltak, szám szerint heten, »viri nobiles genere et potentes in bello« s először csak akkor választottak »dux ac praeceptor«-t Álmos személyében, még pedig »*usque ad ultimam generationem* et qui de eius generatione descenderent«, mikor elindultak a nagy útra, hogy elfoglalják Pannoniát. Ez alkalommal a »*hét magyar*« *szerződést kötött egymással,* melyet esküvel és vére ontásával pecsételt meg.

Lássuk, mit szól mindehhez a történelem.

Az egykorú Bölcs Leo, bizánczi császár, azt irja Taktikájában a magyarokról még Atelkuzuban lakások idejéből, hogy »*sok törzsből* vannak összeszerkesztve«.[1] Fia, Konstantinus császár, — ki a magyarokat nem csak a mai hazában, hanem déli Oroszországban (Lebediában és Atelkuzuban) is ismeri — a következő tudósitást adja róluk. A magyarok népe eredetileg *hét törzsből* állott s csak későbben csatlakozott hozzájok nyolczadikul a kozároktól elvált kabarok nemzetsége. *Mindegyik törzsnek* van külön *vojvodája* (= vajda), vagy archonja, de az egész nemzetnek valódi fejedelme egy személyben, nem volt Árpád előtt. Atelkuzuban az egész nemzet közös és fő archonjává választották Árpádot s attól fogva mindig az ő utódai Turkia fejedelmei (nagy vagy fő archon). A hét törzs azonban nem alkot szigorúan egységes nemzetet, »hanem .... *szerződésben vannak egymással*, hogy a melyik részen háború talál kiütni, egymást egész készséggel és buzgósággal segítik«.[2]

Igazuk van tehát krónikáinknak, illetőleg forrásuknak, a nemzeti hagyománynak, minden pontban. Nem csak abban, hogy a magyar nemzet hét, olyan törzs szövetkezéséből alakult meg, melyek szerződést kötöttek egymással; hogy minden törzsnek külön feje, vagy vezére volt; s hogy csak kevéssel a honfoglalás előtt választottak közös fejedelmet egy személyben; hanem még abban is, hogy mindegyik törzs népe csak a saját törzsfőnökétől függött, annak tartozott engedelmeskedni (unus exercitus ... unum haberet capitaneum, cui ... deberent parere), ellenben a központi hatalmat gyakorló fejedelemnek csak a mindegyik törzset illető ügyekben. Mert ez az értelme Konstantinus császár azon kifejezésének, hogy »a turkok ezen nyolcz nemzetsége (t. i. a kabarokkal együtt) nem alattvalói saját fejedelmeiknek« (t. i. a *μέγας ἄρχων*-nak).

Az egymással szövetkezett hét törzs a szerződés megtörténte után »*hét-magyar*«-nak (hetu-moger) nevezte magát, éppen úgy, mint az Orkhon, Tula és Szelenga mellékéről az Irtishez s onnan a Volga mellé költözött ugurok *on-ugur* vagy *un-ugur*-nak, azaz »tiz-ugur«-nak, az Ázsiában maradt testvéreik pedig *tokuz-ujgur*, vagyis »kilencz-ujgur«-nak nevezték magokat. Úgy hogy ez a »hét-magyar« nevezet éppen olyan eredetű és természetű, mint az Orkhon-melléki feliratokon található török népnevek: *üçs-oguz* (három oguz), *alti-oguz* (hat oguz), *tokuz-oguz* (kilencz oguz), *tokuz-tatar* (kilencz tatár) és *otuz-tatar* (harmincz tatár), melyekben a jelzőként szereplő számnév szintén az egymással szövetkezett, egy nemzetté alakult törzsek vagy nemzetségek számát

[1] L. Szabó Károly Kisebb Tört. Munkáit. Budapest, 1879. I. köt. 92.

[2] Szabó Károly: Bíborban született Konstantin császár munkái, magyar történeti szempontból ismertetve. Magyar Akadémiai Értesitő. Szerk. Csengeri A. 1860. évf. I. köt. 141.

jelenti.[1] Abban, hogy Anonymus már nem magokat a törzseket, hanem azoknak *főnökeit* nevezi »hét-magyar«-nak, ismét a mondaalkotó népszellemnek azt az eljárását ismerjük fel, hogy egész népek helyett egyes hősöket szerepeltet, valamely nemzet viselt dolgait egy egyénre, mint amannak képviselőjére, ruházza át.

Bölcs Leónak és Konstantinus császárnak ama tudósitását, hogy a korukbeli egész magyar nemzet hét külön törzsnek szerződésen alapuló szövetségéből alakult meg: Anonymus mintegy drámaivá, vagy szemlélhetővé teszi az ú. n. *vérszerződés* elmondásával. A mi ezen vérszerződés tényének és egyes pontjainak történeti értékét illeti, nem állíthatjuk ugyan, hogy szószerint úgy történt, a mint a krónikás elbeszéli s azt sem tudjuk pontosan, hogy mikor és a magyarságnak melyik lakhelyén történt meg: de egyrészt a józan ész azt mondja, másrészt a két bizánczi császár tudósitása is bizonyítja, hogy *ilyenféle szerződésnek*, közös megállapodásnak okvetetlenűl létre kellett jönni a hét törzsnek valamelyik közös gyűlésén; mert hiszen olyan nagy fontosságú és olyan természetű dolog, a milyen több törzsnek egyesülése, egy nemzettestté alakulása, semmi esetre sem történhetett meg hallgatagon s mintegy véletlenűl és öntudatlanúl.

A magyar krónikák ama hét törzs főnökeinek neveit is tudják, még pedig Anonymus egy nemzedékkel előbbi időből, mint Kézai és a többi krónikák.[2] — Ezek közűl a bizánczi írók is ismernek és említenek négyet ugyanilyen minőségben, — a mely találkozás ismét csak növeli krónikáink hitelességét.

Konstantinus császár szerint ugyanis Lebediában és Atelkuzuban az egyik magyar törzs vojvodája (vajda) *Λεβεδίας* volt, egy másik törzsé pedig *Σαλμούτζης*, Árpád apja. A Lebediasz, vagy helyesen *Levediasz*[3] név — a görögös *ας* végzet elhagyása után: *Levedi* — nem lehet más, mint az Anonymusnál található *Eleud*. Mert Konstantinus ezt a Levediaszt éppen úgy Árpád apja kortársának s azzal egy időben vajdának mondja, mint Anonymus *Eleudőt* szintén Árpád apja kortársának és ugyanazon időben törzsfőnöknek. S mert másodszor ez az *Eleud* név, kiejtve *Előd*, nem más, mint *előd*, azaz *elő-d*, *d* képzővel (éppen úgy, mint a régi magyar *Ketted, Kettőd, Harmad* stb.

[1] L. »A magyarok eredete, őshazája és vándorlása« cz. dolgozatomat: Századok 1896. évf. 917. lapon.

[2] Ugyanis míg Anonymus szerint a »hetumoger«, vagyis a hét törzs fejei, ezek: *Almus* (Árpád apja), *Eleud* (Zobolsu apja), *Cundu* (Curzan apja), *Ound, Tosu* (Lelu apja), *Huba* és *Tuhutum* (Gyula nagyapja), addig Kézai és követői ezeket sorolják fel ilyenekűl: *Árpád* (Álmos fia), *Zobole* vagy *Zobolch* (Eleud fia), *Leel* vegy *Lel* (Tosu fia), *Jula* vagy *Gyula* (Tuhutum unokája), *Cund* (Anonymusnál is), *Werbulchu* (Anonymus szerint Bogát fia) és *Vrs* (Anonymusnál Vrsuur, a kun Ousad fia).

[3] Mert a β betű Konstantinusnál már *v*-nek ejtendő, mit bizonyít nála a Σαβα, Μοραβία, βοέβοδος stb. írásmód, mely szavak természetesen Száva, Morávia vojvodosz-nak ejtendők.

személynevek), a melynek töve, az *elő* (pars antica, Vordertheil, Vorderes; anticus, Vorder; primus, erster; princeps, vornehmster) eredetileg *elev, elöv*-nek hangzott. Pl. a Müncheni Codexben olvassuk: »elövec leznek vtouac« (erunt primi novissimi 92); *eleve* halad (= előhaladni; Ehrenfeld-Codex 28); *elöwe* hywni (= előhívni; Jord. Cod. 718); *eleue* iarol (előjárul; Bod Cod. 32); *elöwe* áll (= előáll; Érdy Cod. 661); *elöve* szóllit (= előszólit; Thali: Vitézi Énekek I. 65) stb. E szerint az *Eleud* — *Előd* név is eredetileg okvetetlenűl *Eleved* vagy *Elöved*-nek hangzott, mire még utal is a Képes Krónikában található *Elevd* írásmód. Konstantinus császár aztán valószinűleg okoskodásból hagyta el a szókezdő *e* hangot (a mennyiben *Levediasz*-t ír), hogy a *Λεβεδία* (Lebedia, illetőleg Levedia) helynevet ebből magyarázhassa meg. — Hasonlóképpen a *Σαλμούτζης* név is (kiejtve Szalmucs, vagy Szalmus) okvetetlenűl azonos a magyar krónikák *Almus* nevével; mert hiszen a bizánczi császár is ugyanazt a személyt, t. i. Árpád apját és Levediasznak vajda-társát, nevezi így, a kit a mi krónikáink *Álmus*-nak neveznek; s mert a XII. századbeli Nikétász Khoniatész görög író *Σαλμούτζης* helyett igy írja Árpád apjának nevét: *Ἀλμούτζης Almutzész.*[1]

Továbbá Georgius Monachus krónikájának folytatója és más bizánczi írók szerint a bolgár-magyar háború idején, tehát Atelkuzuban, egyík magyar törzsnek feje *Árpád,* egy másiké pedig *Kurszan* (*Κουρσάνης*) volt.[2] Ez a tudósítás — mint látható — már a következő nemzedék korára vonatkozik, és így szépen egyezik a magyar krónikákkal, melyek Álmos és Előd nemzedéke után éppen így *Árpád*ot és *Curzan*-t (Anonymusnál Cundu-nek, Álmos kortársának, fia) mondják egy-egy törzs fejének. Krónikáink nem mondják ki ugyan világosan, hogy a törzsfőnöki méltóság mindegyik törzs kebelében apáról fiúra szállt, de egész biztosan kiolvashatjuk belőlük ezt a tanulságot, ha összehasonlítjuk az Anonymusnál található nevekkel a Kézaitól és követőitől fölemlített neveket. A bizánczi írók aztán ebben a tekintetben is igazat adnak a magyar krónikáknak.

*
* *

Megvizsgáltuk, hogy hazai krónikáink mit és mennyit tudnak a magyarok őstörténeteiről a mai hazának elfoglalása előtt s arra a kettős eredményre jutottunk, hogy azok nem »mesevilágban« élnek és nem olyan »hasznavehetetlenek őstörténetünkre nézve«, a mint a német történeti iskola és annak növendékei szeretnék

[1] L. Roesler: Rom. Stud. 166. — Már csak azért is a magyar krónikákban levő *Almus* és ez az Αλμούτξης (Almucs vagy Almus) a névnek helyes alakja; mert Ibn Fozlán, Ibn Roszteh és a régi bolgár pénzek felirata szerint a Volgamelléki bolgároknak is volt egy *Almus* nevű fejedelmük, a ki 921-ben az iszlámra tért s ekkor *Dsafar* nevet vett föl.

[2] Szabó Károly Kisebb Tört. Munkái I. 102.

elhitetni a világgal; s hogy tartalmukból éppen azok a részek legbecsesebbek történelmi szempontból, melyeket a nemzeti hagyományból vettek át.

Az a körülmény, hogy a német történeti iskola tana a magyar krónikák historiai értékéről, ennyire ellenkezik a tárgyilagos igazsággal: kézzelfoghatólag bizonyítja, hogy eme tan megalapításában és terjesztésében *nem tudományos* motivumok működtek. T. i. ezt az elméletet elfogultság és gyűlölet teremtette meg a külföldön, hazánkba pedig csak olyan ember ültethette át. a ki egyrészt történeti ismereteinek nagyon hiányos volta, másrészt a beható tanulmányozás elhanyagolása miatt nem tudta megérteni krónikáink tartalmát.

Igy állván a dolog, ebből három tanulságot vonhatunk le. Egyik az, hogy *tudományos* kérdések megoldásában csupán tudományos érdek, az igazság szeretete vezesse az embert, ne pedig a saját fajának szeretete és a másik faj gyűlölete. Másik az, hogy ha tudományos itéletet akarunk mondani, legyen ahhoz elegendő apparatusunk s ne tegyük elébe a kényelmet a minél szélesebb körű, fáradságos kutatásnak. Harmadik tanulság az, hogy valamely elmélet, csak azért, mert *német* tudóstól származik, még nem *szentirás* ám. Nálunk sokan úgy vannak a német tudóssal, mint a középkorban voltak Aristotelesszel: ha valaki azzal állt elő, hogy ezt, vagy azt Aristoteles mondja, vége szakadt minden vitatkozásnak. E felfogással szemben ideje volna már, hogy a magunk lábán járjunk és saját szemeinkkel nézzünk, ne mindig és mindent a német tudósok szemüvegén keresztül!

THÚRY JÓZSEF.

GYÖNGYÖSI ISTVÁN

életrajzi adatainak s származásának megállapitása.

Hogy Gyöngyösi István XVII. századbeli költőink egyik legkapósabbika milyen hatást gyakorolt hosszú időn át a magyar olvasó közönségre: azt munkáinak többszörös kiadásai igazolják; [1] és egyik élőtanúja vagyok magam is, ki negyedik-ötödik osztályú gymnasista koromban (1838-ban) kapva-kaptam azokon a gördülékeny rímekben irt költői elbeszéléseken.

Hogy költői elbeszéléseinek műbecse mennyit nyom az itészet mérlegében, azt a legavatottabb biráló: Arany János mondta el a *Koszorú* 1863. évf. 22. és 23. számaiban, hol Gyöngyösinek a Dugonics által első izben világ elé bocsátott arczképét ő is ismét kiadta. A mit pedig Arany János ugyanott Gyöngyösinek életéről és magán jelleméről és életrajzi adatait illetőleg megjegyez, hogy tudniillik *»Gyöngyösi-ről alig tudunk többet a semminél«*, — az botrányosan igaz!

Gyöngyösi István halálától (1704-ik évtől) 92 esztendőnek kellett elfolynia, míg Dugonics Andrásban akadt egy magyar iró, ki 1796-ban az általa *»Gyöngyösi Istvánnak Költeményes Maradványai«* czímű Posony, Pest 1796. Landerer Mihály betüivel kiadott munka I. kötetében legelőször *úgy a hogy* megirta a költő életrajzát.

Dugonics-nak ezen tökéletlen szerkesztményét vette alapul Toldy Ferencz minden irodalomtörténelmi kiadványaiban. Igy *a)* a Handbuch der Ungrischen Poesie. Wien 1828. I. 78. — *b)* A Magyar Költészet Zrinyi-ig. Pest, 1854. — *c)* A Magyar Költészet Kézi

[1] *A Murányi Venus* első kiadása megjelent Kassa, 1664. Azután Kolozsvár 1702. Buda, 1725, 1729, 1739, 1751, 1767. 1771 és 1775. — *A Rósa koszorú* kiadásai Lőcse 1690. és Nagyszombatban, 1772, 1789. — *A Porából megéledett Phönix.* Lőcsén 1693 és 1713. Budán 1725, 1735, 1758, 1763 és évnélkül is; Sopronban, 1748, Kolozsvárott, 1768. — *Az Uj életre hozott Chariclia* Lőcsén 1700. Buda, 1733, 1735, 1763 és h. n. 1742. *Palinodia,* Lőcsén, 1695. Győrben, 1743. Budán 1743, 1771, 1775. 1785 és 1789. — *A Csalárd Cupido* (állítólag először 1695.) Sopronban 1734. Budán, 1751 és 1772. — *Dedalus Temploma* h. n. 1727, 1744. év n. Posonban. Budán 1764. *Igaz barátság tüköre.* Poson 1762, 1763. Budán, 1765, 1777, 1785, 1808. és év n. Pesten is.

Könyve. Pest, 1855. I. 250—254. — *d)* A Magyar Irodalom Története. Pest, 1864—5. a 73. lapon csak röviden érintve. — *e)* A Magyar Költészet Története. Pest, 1867. a 292. lapon igen röviden és tartózkodással. — *f)* Összegyűjtött munkái. Pest, 1870. III. kötet 117 és köv. lapjain már bővebben foglalkozik Gy. I. életével; de egyszersmind itt már 1620. helyett születési évét önkényesen 1625-re teszi; és megemlíti azon ideig felfedezett leveleit is. — *g)* A Magyar Költészet Kézi könyve, második kiadás Budapest, 1876. I. köt. 224 s köv. lapjain ismét csak az előző kiadást közli. — Végre, amit a korrend szerint előbb kellett volna említenem — ugyancsak Toldy Ferencz, az általa »*Gyöngyösi István válogatott Poétai munkái.* Pest, 1864. I. kötete elején közlött életirása teljesen megegyezik az a) b) c) d) e) alatti kiadványaiban foglaltakkal.

Mielőtt Toldy követőit elősorolnám, lássuk, mit irtak Gyöngyösiről a régibb irodalom-történészek és életrajz-gyűjtök. *Czwittinger* hallgat róla. *Bod Péter* M. Athenása 96. lapján csak azt említi, a mit munkái czímlapjáról is tudhatott, hogy Gömör vármegye alispánja volt, és munkáit a nyomtatás éveinek kitétele nélkül elsorolja. — *Horányi* Memoria Hung. Wiennae. 1776. II. 62—63. lapon túl dicsérőleg említi munkáit évszám szerint; egyebet nem mond. — *Katona* is Hist. Crit. XXXVI. 739. csak is gömöri alispánságáról és munkáiról tesz említést röviden. — *Pápay* Sámuel A M. Literatura. Veszprém, 1808. 391. l. csak alispánságát és munkáit; — *Wallaszky P.* pedig Conspectus R. Litterariae Budae, 1808. 223. épen csak nevét említi.

Kölesy Vincze és Melczer, Nemzeti Plutarkus Pest, 1816. III. 61. l. szintén csak Dugonics adatait írja át. *A Ferenczy Jakab Magyar Irók Eletrajzi Gyűjtemény.* Pest, 1856. 173. l. ismét csak Dugonics adatait közli azzal a toldással, hogy — a mit Dugonics nem állit — Gyöngyösit Gömör vármegyében születteti. A Moenich és Vutkovich-féle M. Irók Névtára Pozsony, 1879. 333. lapján születési helyéül a Bars megyei *Léva* városát állitja. Ezt követte a *Pozsonyi Pantheonban* megjelent Gyöngyösi István életrajz irója is, Ponori Thewrewk József *Magyarok születése* napjai. Második közlés. Pozsony 1846. alapján [1] A hirlapokban és iskolai Értesítőkben megjelent Gyöngyösi István-féle értekezések, illetőleg életrajzok szintén mind a Dugonics adatai alapján és Toldy Ferencz szerkesztményei után készültek.

Következik már most *Szinnyei* Józsefnek: *Magyar Irók Élete és munkái«* czimű nagy szabású biographiai műve, mely még

[1] Meg kell jegyeznem, hogy P. Thewrewk e művében a leghatározottabban megvan Rimai János, Koháry István, Zrinyi Miklós, Liszti László, Beniczky Péter, Tinódi Sebestyén, Balassa Bálint költőinknek is születési helye, éve és napja — csakhogy a légből merítve. Különben maga P. Thewrewk József e műve 156. lapján ezekről ezt irja: »*ez adatokat egy széles olvasottságáról és gyöngeségeiről jól ismert néhai férfitól nyertem.* Tehát az életrajz irókat már ezen nyilatkozat figyelmessé teheti a hitelesség értékére.

folyvást foly. Ennek IV. kötetében, mely Budapest 1896-ban jelent meg, az 50–57. laphasábokon találjuk *Gyöngyösi István* életrajzát. Méltánylattal kell elismernünk, hogy a szerző fáradhatlan buzgalommal és pontossággal összegyűjtötte mindazt, a mi Gyöngyösire vonatkozva, nyomtatásban megjelent. Azonban Gyöngyössi életének első szakaszára nézve ő is csak Dugonics adatainak utánirója. Sőt annyival merészebb előzőinél, hogy Gyöngyösinek — nem tudom mily forrásra támaszkodva — születési helyéül *Rosnyó-bányát* állítja.

Végre és legutoljára meg kell még említenem a Beöthy Zsolt szerkesztette »*Magyar Irodalom Történetét*« Budapest 1896., melynek I. 380 s k. lapjain megjelent közleményében Rupp Kornél avatott tollával ismerteti Gyöngyösi István életét és műveit; persze — ámbár maga is hézagosnak és combinatióra épitettnek jelenti — még is csak *Dugonics* adatainak alapján, a mennyiben súlyt helyez Gyöngyösinek Gömör vármegye rendei által 1653-ban táblabiróvá megválasztatására, és elfogadja — mint eddig valamennyi, — azt is, hogy Bekényi Zsófia 1659-ben felesége lett volna Gyöngyösinek. Sőt azt is tudja, hogy Gáboron kívül még más megnevezett három gyermeke is volt; egyébként pedig néhol maias bátorsággal von következtetést politikai jellemére. Különben mind ezt felpanaszolni nincs szándékunkban, nem is lenne jogos, mig Gyöngyösi származásának és születésétől férfiú koráig életének is minden nyomatékosabb mozzanata felderitve nem leszen. Ez pedig kitartó ernyedetlen kutatást igényel.

Az eddig előadottakból látjuk tehát, hogy az eddigi életirók Gyöngyösi István életpályájának történelmi főtényezőit mind csak Dugonics első és alapjában csak föltevéseken nyugvó állitásaiból igyekeztek kihámozni.

Tudnunk kell, honnan vette Dugonics adatait, és mik voltak az ő forrásai. Ő maga elmondja ezt *Gyöngyösi István Költeményes Maradványai.* I. kötetének Előintésében. — Landerer Mihály meg bizván őt Gyöngyösi összes műveinek kiadásával, *ő »gondolatait arra forditotta, hogy a nevezetes verselőnek életét is előadhassa.«* Megkérte tehát a Gömör vármegyében birtokos Kornis József hétszemélyes táblai bírót, hogy ez ne sajnálná neki azon Vármegye jegyzőkönyveiből megszerezni a Gyöngyösi Istvánról szóló adatokat. Kornis meg is tette, megkérte szatmári Király Miklós alispánt; ez pedig megbizta a levéltárnokot, hogy a mit talál Gyöngyösi Isván nevére vonatkozót a jegyzőkönyvekben, azt irja ki. Ez is teljesült. Igy jutott Dugonics az ő adataihoz. Természetes, hogy a levéltárnok, a mit talált egyre-másra a jegyzőkönyvekben a Gyöngyösi vagy Gyöngyösi István nevére, azt kiirta, bizonyára minden utasitás minden összevetés és tekintet nélkül arra, illeti-e az épen Gyöngyösi Istvánt, a volt alispánt? vagy egy más Gyöngyösi családbelire vonatkozik? Ezekből az adatokból kellett Dugonicsnak megírni Gyöngyösi életrajzát.

Már most lássuk, mit merített ki és irt le a gömöri levéltárnok Dugonics részére a jegyzőkönyvekből. Mint a Dugonics által összeszerkesztett életrajzból látjuk; az 1681. évet megelőzött időből mindössze két olyan adatot, a mi egy Gyöngyösi István nevű egyénről szólt, a mit Dugonics azután sietett is felhasználni. Az első az: *hogy Gyöngyösi István 1653. évi január 4-en Gömör vármegye táblabirójává választatott.* Ez való s igy ezzel nem sült fel. A második adat az, hogy bizonyos Bekényi Zsófia Gyöngyösi Istvánné 1659. julius 1-én ügyvédeket vallott. A többi adatot azért nem hozom itt fel, mert azok Gyöngyösi Istvánra mint alispánra és KÖvetre szólók, kétségtelenül a mi Gyöngyösi Istvánunkat illetik. De fel kell még említenem, hogy a többi adat között kiirta a levéltárnok Dugonics részére még azt is, hogy az 1704. évi september 30-ki gyűlésen bejelentetett Gyöngyösinek, az alispánnak halála.[1]

Ezen adatokból állította össze Dugonics Gyöngyösinek, a költőnek életét, és pedig ugy, hogy — saját szavai szerint »*ha Gyöngyösi Istvánnak születése esztendeje felől semmi bizonyosat nem mondhatok is . . . mind az által az észnek szerkeztető tudományához*[2] *folyamodván, szinte közel jutottam az igazsághoz. Azt állítom tehát, hogy 1620-ik esztendőben születtetett ama hires Gyöngyösi Istvánunk. Mert N. Gömör-vármegyének jegyzőkönyvében feltalálható, hogy 1659. január 4-én itélőszékének táblabirájává rendeltetett* — úgy vélekedem — *mondja Dugonics* — *se fiatal korában, sem vén korára nem hagyták ezen tisztségre való megválasztatását, tehát 33 esztendősnek állítom*«, és ekkor a megválasztatási 1653. évből levonja a 33 évet, marad tehát és »következik (úgy mond) hogy 1620-ban született«.

A másik jegyzőkönyvi adatból, mely szerint egy bizonyos Gyöngyösi Istvánné született Bekényi Zsófia asszony 1659-ben ügyvédeket vallott, — elővévén ismét az »*észnek szerkeztető tudományát:*« nem csak minden kétség nélkül azt merészli állítani, hogy hát ez a Bekényi Zsófia férje azonos Gyöngyösi Isvánnál a költővel; de azt is még merészebben kiokoskodja pusztán ezen ügyvédvallásra szóló kivonatos jegyzék alapján, hogy azzal a költő már 1653-ban egybe kelt, és így már ezen évtől feleségévé lett.

Ime igy bánt el Dugonics a Gyöngyösi életirásával.

A Dugonics irta Gyöngyösi-féle életirás óta (1795) épen száz és két év mult el, és ennek az időnek hosszú folyamatában Gyöngyösinek máig minden életirója után irta ezen életrajzi két sarkalatos valótlanságot.

[1] Ugy emlékszem, hogy én Gömör vármegye jegyzőkönyvében ezen jelentést saját szemeimmel olvastam sept. 11-kéről, nem pedig 30-káról. De elhányódván jegyzékem, most e külömbséghez nem merek ragaszkodni.

[2] Ezt ma »combinatio«-nak nevezik, mi pedig a maga nemében a legmerészebb combinationak mondhatjuk.

A sors teher-osztó szeszélye az én vén vállaimra juttatá azt a fáradalmas munkát, hogy a Dugonics-féle ingatag combinatiók kikerülésével Gyöngyösi Istvánnak, a költőnek, ha nem is egész élete folyására, de legalább származására és ezzel kapcsolatos viszonyaira útmutató világosságot deritsek.

Az ösztönöztetés indokát is elmondom.

Évek előtt (még 1885-ben) néhai Madách Károlynak (Madách Imre testvéröcscsének) barátságából jutottam Gyöngyösi Istvánnak egy ivrét alakú, bőrbe kötött, 202 lapból álló XVII. századi codexéhez (magyarul mondva kéziratához), mely Gyöngyösinek saját kezével írva a) »*a Porából meg éledett Phoenix*-et egészen, b) *Az igaz barátságnak és szives szeretetnek Tüköréből*« az első actust az első három versszakon kivül szintén saját kezével, továbbá az eddig kiadatlan c) *Mars és Bacchus egymással való viaskodása,* d) *Az jó vitézeknek Tükere,* e) *Nay modi*« czimű munkáit más egykorú kézzel leirva tartalmazza. Végre tartalmaz még e könyv Gosztonyi Istvántól saját családjára vonatkozó adatokat. Ezen (Dunántúli köveskúti (?) születésü Gosztonyi István a könyvnek már a XVII. században tulajdonosa, a kir. kincstárnál hivataloskodott; 1690-ben Pozsonyban harminczados volt, és miután Gyöngyösi Istvánnak legidősb fia *Gábor* szintén szolgált a kincstárnál és utóbb a Dunántúl csepregi birtokos volt, jogos a feltevés, hogy az előkelő nemes családból eredt Gosztonyit ismerte, és igy juthatott Gyöngyösi István kézirata Gosztonyi birtokába.[1]

Ezen Gyöngyösi István-féle kézirat, melynek tüzetesebb tárgyalásába ez úttal nem bocsátkozhatom, nehogy a kitűzött czéltól messze távolodjam, — inditott arra, hogy Gyöngyösi István életének nyomozására forditsam figyelmemet. Megjártam Rimaszombatot, Rosnyót, Csetneket, Krasznaszorkát, stb. kutatást indítottam az országos állami, az egri, jászói, leleszi, nagyváradi, szepesi volt hiteles helyek levéltáraiban; valamint néhány magán-család levéltárában is. Ezekből gyűjtött oklevelek a forrásai azon állitmányoknak, melyeknek alapján a Gyöngyösi életére vonatkozó mozzanatokat elmondó leszek.

Hogy Gy. István hol és mikor született, teljes bizonyossággal kikutatnom nem sikerült. Mert Gömör vármegye 1704. évi sept. 30-káról szóló jegyzőkönyvében csak elhalálozásának bejelentése foglaltatik sivár rövidséggel. De hogy *hol,* mely napon, és *kora hányadik* évében halt meg? — arról szó sincs. Legutoljára Csetneken lakott, onnan kelt egyik általam eddig legutolsónak ismert levele 1704. april 4-kéről. Ha tehát ott halt volna is meg, minthogy Csetneken a r. kath. egyház anyakönyvei csak 1735. évvel kezdődnek, arról ott hiteles adatot nem találhatni. Hiába kerestettem arról tudomást a város levéltárában is.

[1] Gosztonyiaktól rokonság utján a Majthényi, majd a Madách család egy tagjához, attól hozzám került.

Horányi és követői születési évét mind 1620-ra teszik. Toldy utóbb 1625-re vélte találóbbnak. Születhetett azonban 1620—1628 évek között bármely esztendőben.

Az azonban bizonyos, hogy Gyöngyösi István nem volt Gömör vármegyei születésü, hanem a legvalószínűbben *Ung vármegyei és pedig Radváncz* községbeli, mely faluról egy párszor előnevét is irta.

Radváncz falu Ungvár átellenében az Ung folyócskának balpartján fekszik, a hol Gyöngyösinek birtoka is volt. És miután azt hiszem, hogy itt ringott bölcsője, azt is feltehetjük, hogy Ungvárott járta kisebb iskoláit és Kassán fejezhette be a Jesuitáknál.

Azt meg már bizonyosan tudjuk, hogy azon időben Ungvármegyének legnagyobb úri főbirtokosa a Homonnai Drugeth család volt.

Gróf Homonnai János, Ungvármegye főispánja, felső Magyarország főkapitánya, utóbb országbiró († 1645) anyai nagyatyja volt Széchi Máriának a Murányi Venusnak. Ennek a Homonnay Jánosnak *udvari secretariusa volt Gyöngyösi András,* kinek hű szolgálatiért 1637-ben Varannón Zemplén vármegyében egy curialis házat a hozzá tartozó földekkel együtt élete fogytáig tartó zálogos joggal irt be (inscribált) Homonnay János.[1] Ez a Gyöngyösi András lehetett atyja, vagy nagybátyja a mi Istvánunknak. A Gyöngyösi család tehát a Homonnay háznak kegyeltje volt. E viszonyból következtetve juthatott Gyöngyösi István, mint iskoláit kitünően végzett ifjú, Murányba, gróf Homonnay Máriának, Széchy György özvegyének udvarába, a hol az özvegy grófnő is 1643-ban elhalván, maradhatott leányánál Széchy Máriánál. Igy minden esetre előbb lehetett ismerős a Széchy családdal, mint Wesselényivel, és előbb lehetett pártfogoltja ennek, mint annak.

Mindez azonban ezen pontig csak összevetésből merített sejtelem, mert bizonyítani nem bírjuk, de valószínű vélemény az alább következő hiteles adatoknál fogva, melyek határozottan Gyöngyösi István személyét érdeklő hiteles oklevelekből merítvék. Hogy pedig a puszta combinatiókat és sejtelmeket meg lehessen különböztetni a kétségtelen tényektől, az ide vonatkozó okleveleknek és regestáknak itt e közlemények Adattárában közzétételét szükségesnek tartottuk.[2]

Történelmi tény az, hogy a mi Gyöngyösi Istvánunk 1652-ben már mint házas ember szerepelt. Felesége baranyai Baranyay Gáspárnak első feleségétől Ördögh Katától született leánya Baranyay Ilona volt. Ezt minden kétséget kizárva igazolja azon osztályos szerződés, melyet a már harmadszor is megnősült ipa Baranyay Gáspár 1652-ben a jászói Convent előtt harmadik neje biztositása végett két leányával, nemes Baranyay Borbála nemzetes

[1] A szepesi kápt. levéltárában. Lásd az oklevelek közt I. sz.

[2] A köv. füzetben.

jászói Horváth András és Baranyay Ilona nemzetes Gyöngyösi István urak feleségeivel néhai Ördögh Ilonától született saját leányaival és fia Baranyay Menyhért érdekében is az anyai örökség elosztására nézve ünnepélyesen megkötött.

Eleddig ez az első legrégibb oklevél, mely kétségtelenül Gyöngyösi Istvánt érintvén, mélyen belenyúl annak családi összeköttetési viszonyaiba és jellemének himzéséhez is világosabb szineket ad. Ebből tudjuk meg, miként lett felesége jogán Gömör megyében Csetneken legelőször birtokossá, de megismerjük a felesége után támadt rokonságot is. Ezen osztályos szerződés ismertet meg a következő érdekes történelmi tényekkel.

Baranyay Gáspár, — ki szintén Ungvármegyei származású nemes ember volt, és előnevét is azon megyei Baranya nevű faluról vette, — ifju korában feleségül birta néhai Csuda Györgynek özvegyét: Ördögh Ilonát, kinek néhai férjétől két leánya maradt: 1. Csuda Zsuzsánna négyesi Szepessy Pálné, és 2. Csuda Éva, mérai Horváth Ferenczné, mind kettő már 1652. előtt férjhez adva és kielégítve. Az egyiket — *Szepessy Pált* — mint a bujdosók egyik fő emberét, utóbb Tököly tanácsosát ismerjük. Ez volt Gyöngyösink egyik sógora. — Baranyay Gáspárnak ezen első feleségétől született szintén két leánya 1. Baranyay *Borbála* 1652-ben már jászói Horváth Andrásné, és 2. *Baranyay Ilona Gyöngyösi Istvánné.* Ezek anyjának Ördögh Ilonának halála után Baranyay Gáspár másodszor Abauj megyei nemes családból házasodott, elvévén Czéczey Erzsébetet, kivel Abauj vármegyében kapott birtokokat és kitől egy fia maradt: Baranyay Menyhért. Ezen második feleség elhaltával Baranyay Gáspár harmadszor is házasságra adta magát, egybekelvén uszfalvi Usz Klárával. Igy álltak a dolgok 1652-ben, midőn eszébe jutott, hogy két rendbeli házasságból született gyermekeivel harmadik neje biztositása végett is az anyai örökségekre nézve osztályos szerződést csináljon. Első felesége Ördögh Ilona után Ung megyében jutott birtokokhoz, de melyeket — mint a szerződési oklevél mondja — ő még részint felesége Ördögh Ilona életében azzal együtt rendezett, azokhoz szerzett, azokból itt-ott cserélt, meg el is zálogított. Ezek tehát Ördögh Ilona utódait és igy ettől született Borbála és Ilona leányait illették; Baranyay Gáspár azonban ezeket fiának Baranyay Menyhértnek kivánta hagyni, ezek helyébe pedig a Menyhért anyja Czéczey Erzsébet utáni abauji birtokokat a két édes leányának és vejeinek szánta. Ebbe az érdeklettek bele is egyeztek. Kiköttetett mindazáltal, hogy ha idővel a fiának Menyhértnek az ungi birtokoktól kedve elmenne, avagy ha az abauji birtokokban mérai Horváthnét és Gyöngyösinét háborgatnák, akkor ez utóbbiak rövid uton elfoglalhassák maguknak az anyjok után maradt Ungmegyei birtokokat. Ha pedig az abaujmegyei birtokok miatt a Csuda örökösök, Szepessi Pálék és mérai Horváthék kereskednének, ezekre nézve Baranyai Borbála Horváth Andrásné és Baranyay Ilona Gyöngyösi

Istvánné a szavatosságot magukra vállalták és a maguk javaiból készeknek nyilatkoztak ezen igénylők kielégítésére. Végre, hogy ha fia Baranyay Menyhért magtalanul halna meg, ez után is Baranyay Borbála és Ilona örökösödjenek. Harmadik neje pedig semmiképen se háborittassék. Legvégül a szintén első felesége Ördögh Ilona után kapott csetneki és Borsod megyei berentei birtokrészeket, melyeket ő eddig birtokolt, azonnal átadta nevezett két leányának: jászói Horváthnénak és Gyöngyösinének, mire mind ezen kielégítésről fogalmazott szerződést ünnepélyesen bevallották és átiratták a jászói Convent előtt.[1]

Ezen hiteles oklevél bizonyságul szolgál arra is, hogy Gyöngyösy István már 1652-ben felesége jogán birtokossá lett *Csetneken* és a Borsod megyei Berentén is. A következőkből látni fogjuk, hogy csetneki birtokát még későbbi szerzemények által is szaporította.

Mielőtt azonban tovább haladnánk, minthogy Gyöngyösi Istvánnak felesége Baranyay Ilona által támadt családi összeköttetése kiható lőn életének további folyamára is, hogy ezen rokonsági kötelék szemlélhetőbb legyen az olvasó előtt, érdekesnek tartjuk ezen rokonsági összeköttetést a következő táblázaton is feltüntetni:

Csuda György, neje: *Ördögh Ilona,* ki Cs. György halála után lett

Baranyay Gáspárnak, 1. neje: *Ördögh Ilona,* 2. » Czéczei Erzsébet. 3. » Üsz Klára, 1652.

Csuda Zsuzsanna, (Szepessy Pálné) 1652.	Csuda Éva (mérai Horváth Ferenczné 1652.)	1. Baranyay Borbála. 1. jászói Horváth Andrásné 2. Péchy Jánosné.	*Baranyay Ilona, (Gyöngyössi Istvánné* 1652.)	2-tól: Baranyay Menyhért, 1652.

Baranyay Gáspár, Gyöngyösi ipa, 1663. évi január 14-én már nem élt, mert e napon két leánya *Borbála* jászói Horváth Andrásné és *Ilona* rodvánczi (igy van az oklevélben) Gyöngyösi Istvánné megosztoznak maguk közt a csetneki birtokon. *Borbálának* jutott Csetneken 3 jobbágy, Geczelyen 2 egész helyes jobbágy, Fekete-Lehotán 1 zsellér, Dopsinán féltelkes jobbágy és zsellér, *Ilonának* Gyöngyösi Istvánnénak pedig Csetneken két zsellér; Fekete-Patakon két félhelyes jobbágy, továbbá Berdárka, Nagy Szlabos és Dobsina helységekben fekvő részek, Dopsinán a kastély és borház közösnek maradt.[2]

Ezen osztálylevél világosan mutatja már, hogy Gyöngyösi

[1] Lásd az oklevelek közt II. sz. alatt. Magát a világos és folyékony tiszta latin nyelven fogalmazott szerződést is — úgy látszik — maga Gyöngyösi fogalmazta. Ezt sejteti a latin nyelvben és értelmes, szabatos irályban jártasságot tanusító oklevél egész szerkezete.

[2] Lásd a III. sz. oklevelet. Itt meg kell jegyeznünk, hogy miután ezen oklevél szerint Gyöngyösinek az osztályban ház nem jutott, azért igyekezett — mint alább látni fogjuk — ottani birtokaihoz lakóházat is szerezni.

Isván magát *radvánczi*nak tartotta, a mire nézve még az oklevelek között a VI. szám alatt, is bizonyságot találunk.

Az eddig mondottakból kitünik, hogy Gy. István, a költő, a ki már 1652-ben Baranyay Ilonának férje volt, és ezen neje még 1667-ben is az élők közt volt, — nem lehetett azonos azon Gy. Istvánnal, kinek Dugonicsnál a Gömör vármegyei jegyzőkönyv szerint felesége *Bekényi Zsófia* 1659-ben ügyvédet vallott.[1] Tudni való is, hogy akkor mind Gömör, mind a szomszéd megyékben többféle Gyöngyösi nevű család élt. Volt ugyanis peéri, volt petényi, volt Gy. máskép Horváth nevű és még több más Gyöngyösi nevű család is.

Gy. Istvánnak megnevezett felesége Baranyay Ilona (mint mondók), még 1667-ben is életben volt, mert ezen évi május 12-én még bizonyos Pernik Jakab nevű csetneki lakosnak azon városbeli birtokából valamely részt zálogba adott.[2] Mikor halt meg Baranyay Ilona biztosan nem tudjuk; de ugy látszik, még az 1667. év folytában; mert ez és a következő évi eseményekből azt kell következtetnünk, hogy 1668. és 1669. években, sőt talán még 1670-ben is Gyöngyösi István özvegységben élt. Az már bizonyos, hogy 1674-ben ismét házas volt, felesége levén a Torna vármegyei Görgő helységről nevezett Görgey családból származott Görgey Judit,[3] a kit valószinűleg is 1673 vagy 1674-ben mint 17 éves fiatal leányt vett feleségül,[4] a mint alább látni fogjuk.

Gy. Istvánnak e kétszeri házasságára nagyon bőven kijutott az isten áldása. Halálakor (1704.) nem kevesebb, mint tizenkét gyermek gyászolta az elvesztett családfőt. Ez a körülmény is kell hogy kulcsúl és magyarázatúl szolgáljon a sok gyermek nevelésével terhelt költő élete folyásának, ténykedéseinek lélektanilag mérlegelő megitélésében.

Első feleségével, Baranyay Ilonával a családi összeköttetés előnyei mellett jelentékenyebb vagyoni hozomány is járult, mig a másodiknál (Görgey Juditnál) annak csupán fiatal kora volt jó részben az egyedüli nász-ajándék. Hiszen, — mint az akkori közép nemességnél szokásban volt — Görgey Judit Krasznahorka vára-

[1] Bekényi Zsófia, a hasonnevű családról itélve, valószinűleg protestans vallású volt, és igy valószínűbb az is, hogy az valamely protestans vallású Gyöngyösi családbélinek volt felesége.

[2] Lásd a XXI. sz. alatti oklevelet. Ennek a Pernik Jakabnak végrendelete 1669. évről megvan Pray kézíratainak XIX. kötetében a Budapesti egyetemi könyvtárban jegyzetem szerint, és ebben emlittetik Gyöngyösi István is. Ezen okmányt ez alkalommal nem láthattam.

[3] Tehát nem Szepes megyei görgei és toporczi Görgey családból, hanem azon Tornamegyei czímeres nemes családból, melynek czimere a szepesmegyei Görgeyekétől elütőleg hármas halomból kiemelkedő szarvas volt, a mint ez Görgey Jánosnak 1795-ben Torna vármegye főszolgabirájának pecsétjén látható.

[4] Miután Görgey Judit Gyöngyösi Istvánné a Krasznahorka várallyai anyakönyv szerint 1691. május 12. kora 36. évében halt meg, (lásd okl. IX. sz.) és 1674-ben meg már Gyöngyösi neje lévén (L. okl. VII.), akkor is csak 17 éves és így asszonynak nagyon fiatal volt.

ban Andrássy Miklós gömöri főispán első és második feleségénél mint aféle pesztonka és komorna szolgált[1] Innen lőn 17 éves korában az akkor már élete delén túl haladt Gy. Istvánnak házastársává; és az előbbi asszonytól maradt mostohákon kivül még egy csapat gyermeke édes anyjává. A lét küzdelmeiben tehát nehéz feladat terhelte a családfő gondjait. Minden eszményies észjárás és költői kedély mellett a szerzés és vagyongyarapitás ösztönének kellett sarkalnia Gy. István lelkét, hogy családját ne csak fentarthassa, de ha lehet, anyagi és szellemi színvonalon is előbbre vigye. Vérmérséklete, vagy a sors ebben sem a rövidebb és anyagi tekintetben gyorsabb sikerű pályára utalta. Nem a kard, hanem a toll lőn fegyvere életfeladatainak megoldásában. De ezt a fegyvert azután ügyesen, élelmesen és szívós kitartással igyekezett is felhasználni. Bevégzett iskolázottság; (nem tudjuk hol, de alaposan kitanult törvényes gyakorlat (patvaria), alapos törvénytudás, találékony elme, és világos fogalmazó tehetség voltak a tényezők, melyeknek erejével kellett Gy. Istvánnak hajóznia az élet forgatagában. Családfői hivatásának tudatában nem is vetett meg semmi alkalmat, a mi őt céljának, kieszelt törekvéseinek elérésében sikerrel biztathatta. Mint több vármegye esküdtje, ezen tiszteletbeli állásnál szórványosan csepegő eljárási dijjak mellé mint felesküdt ügyvéd folyvást űzte az ügyvédkedést is, s ezenkívül szüntelen igyekezett az állandó fizetéssel összekötött hivatalos állomások elnyerésére is. Volt hadbiró, lett komornyik, majd várkapitány s végre vármegyei tisztviselő, alispán még öreg korában is. Fölös jövedelmét pedig birtokszerzésre forditotta. Sőt nem megrovásképen, de élelmességének feltüntetéseül megemlithetjük, hogy még költői tehetségét is a viszonyok keretében igyekezett értékesiteni, még lantja csáb erejét sem hagyta ki olykor a számitásból, midőn költeményeinek valamely nagy úr, — vagy asszonynak oda-ajánlásával (dedicatio) moecenásságát és ennek kapcsán egyebekre nézve is hatékony pártfogását, kegyét megnyerhette. Hiszen, életében csak is azon munkái jutottak nyomtatás alá, a melyeket a Moecenások kinyomattak.[2] Tudva van, hogy még azután is több mint egy századon át, az iró csak maga költségén adhatta ki művét. E századra esik azon haladás, mikor már akadt kiadó, a ki ingyen kinyomatta a szerző munkáját, de tiszteleti dijjat nem adott semmit.

De lássuk már életpályája mozzanatait korrendben a hiteles adatok alapján.

[1] Lásd oklevelek VIII. sz. a.

[2] a) A •Marsal társalkodó Murányi Venus. Kassa, 1664. *gróf Wesselényi Ferencz nádornak és felesége gróf Széchy Máriának.* b) Rósa-Koszorú. Lőcse, 1690. *gróf Koháry Istvánnak.* — c) Porából megéledett phönix. Lőcse, 1693. *Apor Istvánnak* Csik, Gyergyó és Kászon-székek fő király-birájának. — d) Palinodia Hungariae. Lőcse, 1695. *Ifj. Eszterházy Pál* nádornak. — e) Uj életre hozatott Chariclia. Lőcse, 1700. — *Andrássy Péter gömöri főispánnak* vannak ajánlva.

Gy. István életpályáját két főszakaszra oszthatjuk. Az első azon időközt foglalja magában, melyben Gy. István Wesselényi Ferenczczel és hitvese Széchy Máriával hivatalos és ügyesbajos viszonyban állott, és a mely összeköttetés, mint Széchy Máriához Bécsből irt levele mutatja, 1671. deczember 2-kig tartott.[1] A második szakasz az, mely az Andrássy család pártfogásába juttatá, és melynek legnagyobb részét Gömör vármegyében alispáni hivataloskodással töltötte el.

A legrégibb általunk ismert adat, mely a közéletben szerepét jelöli, az 1652. év. Ezen évi január 29-én (tehát egy évvel előbb, mint Gömör vármegyében) Nógrád vármegye *Assessor*-rá választotta.

Szükséges itt megjegyeznünk, hogy abban az időben (t. i. a XVII. században), a kit a latin stylus Curiae szerint ***Tabulae Judiciariae Assessor-nak*** (röviditve Tabulae Judriae Assor-nak) neveztek, azt magyarul ***Esküdt*** mondták; a »Táblabiró« nevezet vagy czím ekkor még nem létezett.[2] Annak az Assessornak, a milyennek Gy. István is választatott, hivatala tiszteletbeli állás volt fizetés nélkül, és segédje volt a szolgabirónak vagy alispánnak törvényes eljárásoknál; mert a szolgabiró csak egy magához vett Esküdttel képezte a törvényes bizonyságot (legale testimonium). Azért míg a vármegyének csak meghatározott számú (rendesen négy) (esztendei fizetéssel ellátott) *szolgabirája volt, **Esküdteket*** határozatlan számban választott, hogy mennél több lévén, a szolgabirák könnyen hozzá juthassanak. Csak a XVII. század második felében osztatott ketté az Assessorság; a Tabulae Judiciariae Assessor lett táblabiró, mig az ***Esküdt*** latin neve a Juratus Assessor névből összevonva lett ***Jurassor,*** és igy nevezték az Esküdtet deákúl 1848-ig. Utóbb azután a XVIII. század harmadik tizedében az ***Esküdtség*** is kétféle lett; határozott számmal választott a vármegye minden szolgabirói járás részére egy vagy két fizetéses, ugynevezett rendszerinti Esküdtet (Ordinarius Jurassor) és tiszteletbeli Esküdteket (honorarius Jurassor) határozatlan menynyiségben.

Ilyen Esküdt lett Gy. István 1652-ben Nógrád, 1653-ban Gömör megyénél, sőt előfordul 1669—1673-ban mint Abauj, 1677-ben pedig mint Pestvármegye esküdtje is. Mikor lett ez utóbbi megyéknek tiszteletbeli Esküdtje, arról adataink nincsenek. Ezen Esküdti hivatal alkalmi ténykedésekért napi dijjakat jövedelmezett. De Gy. István egyszersmind az ügyvédséget is űzte. Már 1653-ból nyoma van Nógrád vármegye azon évi jegyzőkönyvében,[3] hogy

[1] Thaly Kálm. Adalékok a Thököly és Rákóczi kor irodalomtörténetéhez. Pest, 1872. I. 310.

[2] Páris Pápai Dictionarium. Leutschoviae 1708. 61. lap. ***Assessor*** biroi renden való.

[3] Protocoll. C. Neograd anni 1653. p. 71. — 1659-ben több társával ellentmond Keczer András beiktatásának, 1663-ban pedig Bory Mihály beiktatá-

Galambos Zsófiát a pinczi zálogos perben ő képviselte. És részint megyei jegyzőkönyvekből, részint egyéb ügyiratokból számtalan esetet hordhatnánk fel, melyekben egész 1675-ig sőt bizonyára alispánsága kezdeteig mint ügyvéd szerepelt. A saját birtokán kivül tehát ezen két, — a tiszteletbeli esküdtség és az ügyvédség — volt sokáig azon állás, mely Gy. Istvánnak mellékjövedelmét képezte. Természetes, hogy családi viszonyait tekintve, meg volt azon törekvése, hogy állandó rendes fizetéssel járó tisztségre tegyen szert. Igy lett hadbiró Fülek várában, ahol ezen tisztben már 1658-ban találjuk;[1] de bizonyára előbb lett azzá, és az maradt valószinűleg egész 1664-ig, a midőn már Wesselényi komornyikjává lőn.[2] Ennek a komornyiki állásnak sem megszabott hatáskörét, sem a velejáró fizetés mennyiségét és minőségét nem ismerjük.[3] De valami nagyon terhes és az udvarhoz kötött hivatal nem lehetett, mert Gy. István e mellett más ügyvédies dolgokat is szabadon végezhetett. Igy 1665. november 14-én a Fülekvárában lakó nemesség és a vár-őrség őt bizza meg és hatalmazza fel arra, hogy a várbeliek italmérési jogát az azon ejtett sérelmek ellenében megvédelmezze.[4] És ő, miután ezt békés uton és levelezés által nem birta elérni, 1666-ki Octob. 5-én a jászói Convent előtt személyesen megjelenvén, ott a sérelmek ellen tiltakozva, törvényes uton meg is kezdte.[5] Ide vehetjük azon nem csekély időbe kerülő ténykedéseit is, melyeket részint saját birtokai rendezésére, részint ezek jogi állásának megállapitására, s gyarapitására, s részint egyéb ügyvédies eljárásokra 1668-ik évig fordított.

Mielőtt a személyi mozzanatok lánczolatát tovább fűznők, lássuk ezen életének elsö időszakában birtokviszonyainak fejlődését és ezek gyarapitására forditott törekvéseit. Gömör és Borsod megyei

sának Heves megyei Atkár végett. Sz.-benedeki Convent, Metales A. 6. 21. és fasc. 72. nro. 28.

[1] Századok 1873. évf. 507. l.

[2] Hogy csak is 1664-ben lehetett Wesselényi Ferencznek komornyikjává, erre nézve Gy. Istvánnak 1663. máj. 7-éről Koháry Istvánhoz *még Fülekről* keltezett levele is bizonyiték, mert e levelet (tartalmát tekintve) csak is mint még hadbiró irhatta. L. Századok 1870. évf. 124. I. és utóbb Thaly K. Adalékok I. 299. — Ide járul, hogy Széchy Mária a Babaluska faluról szóló 1669. decz. 14-én kelt beiratos adomány-levelében mondja, hogy »*Ura éltében egynehány esztendeig hiven és szorgalmatosan szolgált komornyikúl.*« A nehány év alatt 3—4 évet érthetünk, és épen négy év folyt le Wesselényinek 1667. mart. 27-én történt haláláig. De ugyan e levélben azt is mondja Széchy Mária Gy. Istvánról: »*jól lehet sokféle hivatalja volt a szolgálatra, mindazáltal félretévén az olyatén alkalmatosságokat, minket el nem hagyott, hanem elsöbben udvarunkban continualván az komornyiki tisztét, s azután balogi kapitánynyá lévén, esztendeig szolgált azon hivataljában is.* L. Deák Farkas Magyar hölgyek levelei 259. l., hol toll vagy sajtó-hibából *balogi* vár helyett »bukóczi« van.

[3] Saját táram egy adata szerint a hadbiróság egyenlő rangú és fizetésű lehetett a századossal, mert 2—3 ló tartású tiszthez hasonlittatik egy 1663. évi levélben.

[4] L. a IV. sz. Oklevelet.

[5] Jászói Conv. Protoc. f. 25.

részbirtokait már fennebb ismertettük. Ezekhez adjuk, hogy 1655-ben adomány kapcsán beiktatási parancsot kapott, melynek erejével Nógrád vármegyei Sós-Hartyán helységbeli egész curiába beiktattatott.[1] 1663-ban Nógrádi birtokától 33 denárt fizetett.[2] Ezekhez járultak még egyéb szerzemények, melyekről alább fogunk megemlékezni, mert életviszonyaival szoros kapcsolatban állanak.

Wesselényi Ferencz 1667. mart. 27-én halt meg. Ugy látszik, ekkor már Gyöngyösinek első felesége Baranyai Ilona is a sirban porladozott. Ez volt tehát a megözvegyült költő életének legválságosabb szaka. Az urát vesztett komornyik ekkor juthatott asszonya mellé Murányvárába. De az udvari légkör nem volt az ő őszinte jellemének kedvező. Aköznapi mende-mondákra és üres feltevésekre nem épithetünk. Az ellene üzött áskálódásnak nyomósabb okai lehettek. Gyöngyösi teljes lélekkel hazafi volt; de ovatossága, higadtsága tartózkodóvá tehette főbenjáró merényletek megkísérlésétől, és e szerint nem is illett be leszenyei Nagy Ferencz mellé, ki Széchy Mária mindenese, az összeesküvők egyik mozgatója és mondhatni, az özvegy nádornénak rossz szelleme volt. Egy haszonra és nagyravágyó ember, a mint Pauler is jellemzé, és a mint leveleiből jogosan következtetjük, majdnem uralkodott komaasszonya Széchy Márián.[3] Önző és kapzsi jellem volt, és igy aligha tévedünk feltevésünkben, hogy Széchy Mária közeléből nem valamely költői féltékenykedés[4] távolitá el, hanem leszenyei Nagy Ferencznek lehetett terhére. Még az 1667. év őszén is teljes bizalmát birta asszonyának, mint meghatalmazottja ő járt Lengyelországba az ottani jószágok eladása ügyében és sept. 22-én ő kötötte meg Széchy Mária nevében Lubomirsky Sándor herczeggel az eladási szerződést.[5] Hanem hát az áskálódások még is czélt értek. A következő 1668-ban a kegyvesztés bekövetkezett. Gyöngyösinek a komornyikságról lemondani, az udvarból menni kellett. Ez év dec. 18-án Széchy Mária Pozsonyból ezt irja Bicsányi István balogvári tiszttartójának: »volt komornyik Gyöngyösi István be megyen baloghi kapitányságra, azért a mely házban ennek előtte a kapitányok laktanak, azon házat tisztitasd ki, lakjon abban. Mivel pedig conferáltuk Babaluska nevű falucskát, azt is mindjárt bocsásd per manus és jól lehet most arról semmi irást nem adtunk,

[1] Szent-benedeki Convent Metales A. 3. 12. Ebben az adományos levélben: Stephanus Gyöngyösi *literatus*-nak neveztetik.

[2] Nográd vm. ltárában 1663. évi Regestrum, — Wesselényi is igyekezett őt esetleges mellékjövedelmekkel boldogitani, igy 1666-ban, midőn bizonyos Nagy András nevű mezei hadnagy örökösök nélkül elhalt, annak hagyatékát Gyöngyösinek juttatá. Lásd gr. Csáky Ferenczhez irt levelét Századok, 1873. évf. 510. lap.

[3] Deák Farkas, M. Hölgyek levelei 252—253. lapokon, és Acsády: Széchy Mária 227. Iap.

[4] Mint egy irónk a költőnek 1669. máj. 4-ről Baloghon irt levele mellé jegyzetben »titkos viszony«-ról szóló sejtelmét jelezte.

[5] Acsády J. Széchy Mária élete A szerződés az országos ltárban Neoregesta Actorum f. 722. nro. 23.

mindazáltal Isten haza vivén, neked is tudtodra adjuk, mi formában bocsátottuk kezéhez«.[1] Ebből és a következőkből látni fogjuk, hogy az a kegyvesztés nem volt valami kérlelhetlen gyűlölet, daczára, hogy a besugások lidércze még Baloghon is kisértette Gyöngyösi nyugalmát. Deczember végén utazott a költő Baloghra, és 1669. január 12-én irta onnan asszonyának, hogy »január 1-ső napján állatta be őt Kövi András uram ottani szolgálatába, a kapitányságba, igérvén, hogy utasitása szerint teljes tehetségével meg akar felelni hivatalának, sőt igyekezni fog asszonya neheztelését is megengesztelni stb.[2] Erre, vagy egy másik levele után azonban már ismét haragos, szemrehányó levele jött asszonyától, amiből ámulva olvashatta Gyöngyösi, mivel vádolják őt a besúgók. Bizonyos Dósáné asszonyom, (talán a szomszédságban Panyiton lakozó Dósa Ádám felesége inarcsi Nagy Borbála) holmi mende-monda utján valamely női cseléddel való viszonynyal gyanusitva mártotta el az özvegy költőt Széchy Máriánál, a ki még elfogultságából ki sem bontakozva, tüstént szemére hányta az ujdon várkapitánynak a felőle terjesztett mocskos hireszteléseket. Gyöngyösi május 4-én válaszolt asszonyának, tréfás gúnynyal igyekezvén magáról lemosni a szemérmetlen gyanusitást, de egyszersmind komolyan is kimenteni magát a méltatlan vádak alól, midőn irja: »noha nem vétettem soha annyit, az melynek érdemeinél már is többet nem szenvedtem. Keservesen jutnak eszembe azok, a melyekkel engemet eleitől fogvást az udvar (tudniillik a Wesselényi nádor és neje udvara) érdemetlenül rongált. Bokros szerencsétlenségeim nem elégedének meg azzal, hogy az elmult esztendőbeli sok rövidséges szenvedésim után (az mikor kakas nélkül is kotlanak a jérczék) végre bizony merő gyermeki te-mondákból származott s ok nélkül okozott gyanús gondolatokra s azokból valamely subtilizáló elmének helytelenül inferált consequentiáira nézve az én kegyelmes asszonyom ő nagysága kegyelmességébül proscribáltattam és a többi«.[3]

Mint mondók, a kegyvesztés nem volt tartós. Mikor történt a kiengesztelődés? nem tudjuk. Tény, hogy már 1669. évi junius 1-én — tehát Gyöngyösi imént idézett válasza után alig egy hónapra — Széchy Mária Murány várában kelt adomány levelében Hrucsova, Esztrény és Baradna helységbeli részbirtokait adományozta Gyöngyösinek.[4] Az év utolsó havában 1669. decz. 14-én pedig a Babaluska faluról szóló beiratos (inscriptionalis) levelet is kiállitotta részére.[5]

Ezen oklevélből látjuk, hogy Gyöngyösi szolgálata az 1669. évvel végleg megszünt; de a kiengesztelődés is megtörtént, és a

[1] Eredetije az orsz. ltárban.
[2] Eredetije az orsz ltárban, kiadva Századok, 1870. évf. 121.
[3] Eredetije az orsz. ltárban. Kiadta Thaly K. a Századok 1871. évf. 281—284. l. és utóbb Adalékok Thököly és Rákóczi kor irod. történetéhez I. 302.
[4] Koháry-féle családi ltár Sz-Antalban 2122. sz.
[5] Eredetije orsz. ltár. Kiadta Deák Fark. M. Hölgyek levelei 259. l.

jó viszony Széchy Máriával továbbra is fennmaradt. Sőt Széchy Mária még ezután is folyvást igénybevette Gyöngyösi hű ragaszkodását és tehetségét, a költő és jeles ügyvéd pedig végig kitartott egykori asszonya mellett annak főbenjáró ügye végleges eldöltéig. Pedig magának is még sok viszontagságon kelle átesnie, mig azt az 1669. maj. 4-ki levelében említett »homályos hajnal« felvirradást megérhette. Már 1668-ban mint a Thököly rebellio egyik híve bekerült a pártosok összeirt lajstromába;[1] mivel pedig épen mint Széchy Mária követe részt vett a császári udvar által betiltott 1670. január 24-ki kassai gyülésen, belekerült társaival Fülekvárában a börtönbe is, melyből csak — miután 1670. aug. 23-án Szelepchényi primás kanczellárhoz intézett feliratukban nógrádi nyolcz társával együtt az összeesküvésbeni részvétellel való gyanusítást elutasitva — sérelmeik orvoslását kérték, — szabadult meg kezesség mellett és már összeirt javaik is érintetlenül hagyattak.[2] És ezután Gyöngyösi nem gondolva az egykori bántalmakra, ismét segitségére ment egykori asszonyának.

Széchy Mária 1670. augusztus 10-én adta fel Murány várát az ostromló császári hadnak, a hol azután őrizet alatt maradt az összeesküvési vád következtében. Ügye szorgalmazása végett 1671. febr. 13-án távozott Murányból Pozsonyba, reménykedve a királyi kegyelemben, melynek szorgalmazására innen küldte május 17-én Gyöngyösit Bécsbe. Junius elején maga is Bécsbe utazott és Gyöngyösi itt is mellette maradt, mindaddig, míg sorsa el nem dőlt és szabad lábra nem bocsáttatott, a mi 1671. deczember 1-én történt meg, a mint ezt Gyöngyösi István Bécsből decz. 2-án kelt levelében Andrássy Miklósnak megírta.[3]

Ezzel végződött Gyöngyösinek Wesselényinél és özvegyénél Széchy Máriánál töltött szolgálatának pályája. S egyszersmind ezzel bezáródik Gyöngyösi életének első,- és kezdődik második időszaka.

Már Bécsben 1671. dec. 2-án irt és fennebb idézett leveléből kiérezhető a vágy, sőt mondhatjuk: a terv, mely a tekintélyes Andrássy család pártfogásának megnyerésére irányult. A levél bevezetése igy szól:[4] »*Akartam ez alkalmatossággal is alázatosan bemutatnom írásom által az kegyelmed szolgálatjára magamot, az hol személyem szerént is kivánnék immár egyszer jelen lenni s udvarolni.*« sat. A végén pedig ezt irja: »*Minthogy már alkalmas időtől fogvást egészségem is csak imígy-amúgy szolgál itten: alig várom, hogy felszabadulhatnék az bécsi lakástól s*

[1] Egri káptalan.
[2] Thaly K. Adalékok I. 307.
[3] Thaly, Adalékok I, 310.
[4] A levél tudnivalóképen Andrássy Miklóshoz volt intézve és valószinű, hogy ez már előbb hitta is magához.

már egyszer Kegyelmednél is udvarolhatnék, az kit el sem mulatok, Isten innét visszavivén.«

Nagyon érthető Gyöngyösinek ezen levélben nyilvánitott óhajtása. Ő boldogult felesége Baranyay Ilona jogán az Andrássyaknak Csetneken nem ugyan egyenértekü, de csekélyebb mérvben birtokos társa volt, és neki ugyan csak elhalt nejének hozománya által Gömör-vármegye második hazájává lőn. Andrássy Miklós pedig ha nem előbb, de mindenesetre még ennek Jász-kún kapitánysága korából jó ismerőse volt. És most, midőn özvegy Wesselényiné Széchy Máriához is minden szolgálati viszonya megszakadt, vonzhatta őt nemcsak egy nagyobb úri család — milyen ekkor már az Andrássy is volt — pártfogói kegyének megnyerése; de talán egy boldogabb jövendő életnek reménye is. A még talán 50-ik évét el sem ért özvegy férfiut egy új élet kérdésének megoldása is foglalkoztathatta. Talán már látta, ismerte Krasznahorka várában azt a fiatal hajadont (Görgey Juditot), ki azután mint az a »valamikor megviradó hajnal« derengett költői álmaiban. Szóval: egy új életnek nyugalmasabb szakára számíthatott a költő, midőn arra törekedett, hogy az Andrássyak családjával szorosabb összeköttetésbe juthasson. És ezt sikerült is elérnie. Bécsi levelében tett igéretét bizonyára megtartotta és haza érkezvén, első dolga volt, hogy Krasznahorkán Andrássy Miklós Uram ő nagyságánál udvarolhasson. A következés mutatta, hogy szivesen fogadtatott. Kölcsönösen szükségök is volt egymásra. Terjedelmes ingatlanok urai mindig gazdagok jogi ügyes-bajos dolgokban is. Gyöngyösi ügyvédségének hirneve pedig delelőjén állott. Több mint húsz éve mult, hogy a törvénykezési pályán mint gyakorlott ügyvéd szerepelt; széles ismeretségre tett szert. Nagy urak, és családok is kérték jogi tanácsát; nem csak Széchy Máriának volt több ügyben jogi képviselője, használta tehetségét és jártasságát Koháry István is, vitte ügyét gróf Balassa Bálintnak,[1] sőt számtalant elhallgatva, ügyvédének vallotta Zrinyi Ilona is,[2] utóbb pedig az Andrássyaknak legbensőbb családi viszonyaikban ő volt jogi tanácsosuk.

Bizonyos, hogy Andrássy Miklós (1676. óta báró és gömöri főispán) már 1673-ban megnyerte ügyvédjének Gyöngyösit. Ez évben, vagy a következő 1674-ben vette el Gyöngyösi azt a fiatal nemes leányt Görgei Juditot, a ki a Tornavármegyei Görgei családból származott és a ki Andrássy Miklós családjánál volt gyermek kora óta belső alkalmazásban, a mint erről már fennebb emlékeztünk, és így az ott mondottakat ismételnünk fölösleges lenne. Gyöngyösi ezen második házasságának több mint egy évtizedét Csetneken élte le. Ott lakott közel tizennégy éven át, mert miután Csetneken volt ugyan birtoka, de alkalmas lakháza nem; 1674-ben Andrássy Miklóstól kapott a maga és neje Görgei Judit és utó-

[1] Protoc. C. Neográd 1675.
[2] Századok 1873. évf. 510.

daik részére Csetneken egy házat tizenöt évre ezer magyar forintban beiratképen.[1]

Időjártával, hogy az Andrássyak várához és talán hogy kisebb gyermekei iskoláztatása végett Rozsnyóhoz is közelebb legyen, Krasznahorkaváralİyára tette lakását. Ez 1684. után történt, mert ezen évben Andrássy Miklós gömöri főispán ujra nem csak a csetneki házat, de Krasznahorkaváralİyán egyik romban heverő házát, és egy puszta jobbágy házhelyet szabad épitkezési joggal, Henczkova, Berdárka, Markutka és Rokfalva helységbeli részbirtokait, Hosszuréten egy darab rétet a Gyöngyösitől több izben kölcsön vett és felszámított összegek fejében a szerződés keltétől számitott tizenkét esztendőre beirta és átadta.[2] E szerződés alapján Gyöngyösi Várallyán épitvén magának alkalmas lakást, oda valószinűleg már 1685-ben Csetnekről áttette lakását, mert az anyakönyv tanusága szerint Zsigmond nevü fia már 1686. november 5-én Várallyán született, a hol azután Gyöngyösi mindaddig lakott is, míg ezen fekvőségek tőle vissza nem váltattak; a mi 1697-ben megtörtént, a mint ezen átköltözéséről alább leszen szó.

Alig tévedünk azon állitásunkban, hogy Gyöngyösit Andrássy Miklós gömöri főispánnal való összeköttetése vonta be a megyei közélet tényezői közé. Szüksége volt egy értelmes, tapasztalt emberre, ki a megyei kormányzat vitelében hű, tanult és megbizható segélytársa legyen, milyent Gyöngyösiben ismert föl. A XVII. században a megyei tisztviselői karban nem volt ugyan ritkaság a már jól iskolázott egyén, de az irásmesterségre és annak gyakorlására a tanulás bevégeztével kevésnek volt kedve. Erre természeti hajlam is kellett. Már pedig a jegyzői, sőt az alispáni tisztet viselőnek ebből a mesterségből is bőven kijutott a része, Gyöngyösi pedig teljes életében nem csak a toll embere, de egyszersmind kitünő és tapasztalt törvénytudós is volt, melynél fogva a megyei életben kiváló szerepre volt hivatva. A mint ő Andrássy Miklósnak emberévé lett, azonnal a vármegye zöld asztalánál is megkezdődött szerepe. Már 1681-ben nemcsak a katonai parancsnoksághoz a vármegye által adandó élelmezés tárgyában küldetett követségbe, hanem a soproni országgyűlésre is Gömör vármegye egyik követeül választatott. Nem csak a publicista, de a költő is vele ment egy személyben. Sopronban felhasználva az alkalmat, az akkor nádorrá választott herczeg Eszterházy Pálnak ajánlotta »*Nympha*« czimű művét, mely azonban csak később 1695-ben »*Palinodia*« czím alatt Lőcsén látott először napvilágot.[3]

Ezen országgyűlés után a főispán igyekezett Gyöngyösit az alispáni székbe ültetni, az előbbi alispán mellé másodiknak jelölvén

[1] Az oklevél szerint (VIII. sz.) ezen házat Andrássy Miklós az édes anyja Monoki Anna után örökölte.
[2] Jászói Convent ltárában. Lásd VIII. sz. okl.
[3] Dugonics A. Gyöngyösi Istvánnak Költeményes Maradványai. Posony 1796. I. darab LII. és köv. l.

őt az 1683. január 7-én tartott tisztválasztáskor; de a vármegye a jövevény Gyöngyösi helyett a megye szülöttjét panniti Uza Sándort választá meg.[1] Hanem azért még sem fordúlt el tőle, s a hová szakügyesség és értelem kellett, igénybe vették a tekintetes rendek Gyöngyösinek tehetségét és az 1685. év folyamán januárban Caraffa császári tábornokhoz, valamint októberben a katonasággal való számadások megvizsgálására őtet küldték ki.

1686-ban meghalván báró Andrássy Miklós, helyébe fia Péter lett főispánná. A mi az apának nem sikerült, azt fia, az új főispán véghez vitte. Még azon évi november 22-én tartott tisztválasztó közgyűlésen a rendek nagy többsége Gyöngyösit megválasztotta első alispánnak, és ezután a következő választásokon 1693. évig mindég ő lőn megválasztva, úgyhogy hét évig egy folytában ült az alispáni székben, daczára annak, hogy már az 1691. évi választáskor mint beteges ember leköszönt a megtisztelő de terhes állásról, azonban a főispán és a rendek unszoló kérésére maradt meg még két évig; sőt még ideiglen a főjegyzői hivatal viselését is vállaira tukmálták. Idő közben pedig az 1687. évi pozsonyi nevezetes országgyűlésen is követe volt a vármegyének.

A megyei hivataltól szabadulva, ismét családi, s gazdasági ügyeinek vitele (közben a költészet is) foglalatoskodtatta, és az előbbiekre nézve nagyon is szüksége volt az időre, mert szerzési vágya gondos perekbe bonyolitotta. Még 1692. nov. 20-án nádori adományt[2] nyervén a Kubinyi-ak nyustyai, klenóczi, tiszolczi, várgedei és poloni birtokaira, melyekbe a szepesi káptalan őt 1693. junius 8-án be is iktatta; azonban a beiktatás ellen a Kubinyi család tiltakozott, ezen ellenmondásból támadt per később egyezséggel végződött akként, hogy a Kubinyiak Gyöngyösinek az adományozásra tett költségeit megtérítvén, ez utóbbi a szepesi káptalan előtt még azon évi julius 22-én az adományban kapott birtokokról lemondván, azokat a Kubinyi családnak visszabocsátotta.[3] Ugyancsak 1692-ben szintén nádori adományt szerzett a Máriássyaknak Berzéte, Kőrös, Geczel, Berdárka, Felső-Sajó, Csetnek és Dobsina határában fekvő birtokaikra is, melyekre a beiktatáskor a többi érdeklettek nevében is Máriássy László ellentmondott, és az adománytnyerő Gyöngyösit perbe keverte.[4] Azonban Gyöngyösi nem remélvén sikerét a hosszu perlekedésnek, követelésétől elállott és a pert 1696-ban megszüntette.[5]

Még nagyobb kellemetlenség és veszteség érte Gyöngyösit az által, hogy gróf Koháry István megvásárolván a kir. kincstártól a Wesselényi, illetőleg Széchy Mária-féle murányi, baloghi

[1] A megyei ügyekre forrásunk Gömör várm. jegyzőkönyvei; ámbár ezen adatokat Dugonics A. is közlötte már.
[2] L. X. sz. oklevelét.
[3] L. XI. sz. okl.
[4] L. XII. és XIII. sz. okl.
[5] L. XV. sz. okl.

uradalmakat és azokat adományul kapván, a Széchy Mária által 1669-ben Gyöngyösinek beiratképen adott Babaluska falut, letévén a beirati 400 tallért, 1695-ben visszaváltotta.

A baj nem jár egyedül. Érzékenyebb csapás sujtotta Gyöngyösit 1697-ben az által, hogy a néhai báró Andrássy Miklóstól 1684-ben beiratképen tizenkét évre kapott csetneki ház és birtok és a krasznahorka-várallyai curia és pusztabirtok zálog határideje letelvén, b. Andrássy Péter a kiváltást sürgette, és a váltási összegeket visszafizetni megkezdette; daczára, hogy a szentmíhály nap előtti felmondást elmulasztotta.[1] Bármilyen nehezen esett Gyöngyösinek a birtokból való kilépés, el kellett a keserü esetet viselnie. Azonban az Andrássy Péter családjához való viszonya mind a két félnél az ügynek sima, engedékeny megoldását eredményezte. Andrássy hajlandó volt a csetneki házat és birtokrészt továbbra is Gyöngyösi kezén hagyni; Várallyára nézve pedig megengedte, hogy onnan hű embere kényelmesen elhurczolkodhasson; miután tehát kiküldött biróság által 1697. Október 7-én előbb a várallyai beruházásokat (épitést stb.) megbecsültette, a választott biróság előtt ugyan az napon kötött szerződésben megengedte, hogy ott laktáig fát szabadon hordathasson, és az őszivel be nem vetett földeket még a jövő évi tavaszon is saját használatára bevethesse.

Gyöngyösinek Várallyáról tehát költözködnie kellett és miután Csetneken a magáén kivűl az Andrássy-féle beiratos birtok és ház még kezénél maradt, még az 1697-évnek őszén Csetnekre tette át lakását, elhagyva Várallyát, hol annyi megtiszteltetés, családi öröm és gyász érte. Itt születtek 1686. nov. 5-én *Zsigmond* és 1688. april 25-én *György* fiai; itt temette el 1691. majus 12-én második feleségét *Görgei Juditot* kora 36 évében.[2] Innen adta férjhez épen az elköltözködési évnek tavaszán 1697-ki april 25-én *Rozália* nevü leányát a nógrádmegyei régi nemes családból eredt kálnói Etthre Lászlóhoz.

Csetneken laktában elvonulva, megöregedve, betegeskedve, nagyobbára a Musákkal társalkodva töltötte napjait a költő. Itt dolgozta át »*Chariclia*«-ját, melyet a XVIII. század felviradtán uj évi köszöntésül b. Andrássy Péternek ajánlva, 1700-ban Lőcsén nyomatott ki. Ajánló levelében irja: »***Az új saeculumbéli új esztendőben, az új életre hozatott Charicliával, avagy a Chariclia historiájának újabb és jobb rendben vételével köszönök be a***

[1] L. a XXI. sz. Oklevelet, melyben Gyöngyösiről igy nyilatkozik »noha pedig azon házrul való contractusában specificalt nap és üdő, ugymint sz. Mihály Archangyal napja már elmulván, lehetett volna oka, hogy azon házat és azzal együtt ő kegyelmének hypothecalt pusztákat hic et nunc nem tartozott volna kibocsátani kezéből, mindazonáltal ebben is akarván a nevezett Urnak (Andrássynak) szolgálatjára való készségét s igaz devotióját contestálni, condescendált arra, hogy . . . . remittálja azon házat és . . . . pusztákat.«

[2] L. az anyakönyvi kivonatokat Okl. IX. sz. alatt.

Nagyságod méltóságos személye eleiben, és azzal ujitom meg szolgálatjára való régi kötelességemet. Eleget gondolkodtam ugyan, mi mellett lehessen Nagyságodat azon uj esztendőben illendőképen idvezlenem, és voltam azon: hogy nem mások leleményét toldozva és foldozva, hanem csupán a magam elméjétől származott valamely ujságot irva, tegyek eleget az aránt lévő szándékomnak és kötelességemnek, tudván hogy: Est quoque cunctarum novitas gratissima rerum, Gratiaque Officio, quod mora tardat abest. (Ovid) . . . stb. Ezután dicsőitve az Andrássy családot, és különösen Péternek katonai érdemeit, leszármaztatja a családot a sz. István korában élt Andrástól, mint törzstől, először közölve ezen (Tropheum Estorasianum-féle) adatokat; majd A. Pétert és nejét Orlay Borbálát halmozva el dicséretekkel, zárja Ajánló levelét ekképen: »*Nagyságod is hozzámvaló régi úri akaratját mind magamra, mind gyermekeimre nézve az új saeculumban megújitani és abban végig mind engemet, mind azokat megtartani méltóztasson, a kiben ajánlom is alázatosan vélek együtt magamat és donec lumen solare tenebo, serviet officio spiritus iste tuo. (Ovid) mindaddig, valamig életemnek napja el nem enyészik teljes szivvel, lélekkel kivánok maradni, s maradok is Nagyságodnak. Irtam Csetneki házamnál 10. jan. A. 1700 alázatos és köteles szolgája Gyöngyösi István*«.[1]

A szivélyes viszony, mely b. Andrássy Pétert és Gyöngyösit egymáshoz fűzte, folyvást fennmaradt. Az előbbinek mint főispánnak bizonyára nyomós része volt abban, hogy Gyöngyösinek *Gábor* nevű eszes, és jól kimivelt fiát még 1699. october 5-én Gömör vármegye főjegyzőjének választotta. Az 1700. octob. 4-én tartott megyei tisztválasztáskor pedig Gyöngyösit magát ismét alispánná választotta. Gyöngyösinek — ugy látszik — akarata ellen, mert öt nappal később a távol lévő Gyöngyösi egy megbizottja által a rendek elé terjesztvén már egykori hosszú szolgálatját és beteges voltára hivatkozva, kérte a vármegyét, hogy őt e terhes tiszttől felmentenék, de a rendek és főképen a főispán nem engedtek és igy kérésökre Gyöngyösi egy évre az alispánságot elfogadta és a következő évi május 31-ki gyülésen, hogy az alispán hivatalos terhein könnyitsenek, elhatározták, hogy az irási teendőkre nézve várandó dijjazás mellett fia *Gábor*, a megyei jegyző segédkezzék atyjának. Az 1701. october 6-ki tisztválasztáskor ismét az előbbi vonakodás és erőltetés játszódott le, midőn Gyöngyösi az alispánságban, fia *Gábor* pedig a jegyzőségben ismét megerősittettek; daczára, hogy ez utóbbi a megye által Bécsbe küldve, a választáson jelen sem volt. Igy történt még az 1702. és 1703. évi tisztválasztáskor is és igy Gyöngyösi élte fogytáig Gömör vármegye alispánja maradt. Az aggkor és betegeskedés azonban megviselte már a törődött férfiut. Utolsó hivatalos ténykedése, melyről tudomá-

[1] A Chariclia lőcsei, 1700. évi első kiadásából.

sunk van, azon nyilt parancs, melyet a »*méltóságos fejedelem, felső vadászi Rákóczi Ferencz kegyelmes urunk ő nagysága parancsolatjára*« *az 1704. évi* ápril 14-ki megyei gyülés rendeletéből bocsátott ki és irt alá Csetneken, mely szerint a kurucz táborból eloszlott lézengő katonáknak a táborba vissza küldetése sürgettetett. Meghalt Gyöngyösi 1704 september havában Csetneken és ott temettetett. Már a september 30-kán tartott megyei gyülésen bejelentetett, hogy Gyöngyösi az »*elmult napokban*« meghalt és a rendek a megüresedett első alispáni állásra az eddig másod alispánt Bárczay Gyöngyöt, helyettesiték.

Gyöngyösi tizenkét gyermeket nevelt föl, kik közül egy pár, mint *Gábor,* a kir. kanczelláriai előadó tanácsos és György a nagy váradi kanonok a legtekintélyesebb állásra emelkedtek. Leányai közül is többeket tekintélyes nemes családok fiai vettek feleségül. — A végső, teljes osztály levelet, mely szerint az örökösök az összes hagyatékot megosztották, — nem birtuk eddig megtalálni. De a két első — úgy látszik — ideiglenes osztályi feljegyzések egykorú irásban előttünk fekszenek. Az első 1705. ápril 29-én kelt[1] és Gyöngyösinek csak nyolcz gyermekét emliti, a többiek távol voltak és valószinűleg első feleségétől származván, még életében ki lettek elégitve. Sőt távol volt *Gábor* is. Ezen első osztozás csak is házi és gazdasági kisebb becsű eszközökre, meg a pinczei bor, — és istállói marha-állományra vonatkozott. A második osztozás a becsesebb és értékesebb ingóságokra vonatkozva, 1707. sept. 11-én ment végbe.[2]

Miután Csetneken a b. Andrássy Miklóstól beiratképen kapott házat és birtok részt Gyöngyösi István halála után az örökösöktől 1716. január 31-én visszaváltotta, az inscriptionalis 1200 m. forintot Gyöngyösi Gábornak Kassán fizetvén le ennek nyugtája szerint,[3] a meg maradt többi Gyöngyösi István-féle birtokot Csetneken és a borsodmegyei Berentén, melyek Gy. első felesége Baranyai Ilona után háramlottak a családra, az örökösök elzálogitották és ezután Gyöngyösi István családja Gömör-vármegyéből végképen eltünt.

Gyöngyösi Istvánnak gyermekeit és unokáit legrövidebben szembetünteti a következő családfai táblázat:

[1] Lásd XXV. okl.
[2] L. XXV. sz. Okl.
[3] L. XXVI. sz. Okl.

Gyöngyösi István,
gömöri alispán és költő
† 1704. sept.
1-ső neje Baranyai Ilona, † 1667 körül.
2-ik neje Görgei Judit, † 1691. máj. 12. kora 36.

- István, 1707.
- Mária, Mezericzkyné
  - Mezericzky Mária, özv. 1751. Náményi Miklósné
    - Náményi Imre, 1751. Hubka-Helmeczen.
- Borbála, Szent-Imrei Zabó N.
  - Szent-Imrei Ferencz, 1751. Rodvánczon.
- Éva, Tarczayné
  - Tarczay László, 1751. Nagy-Tárkányban.
- Imre, 1705—1718.
- Rozália, 1697-től Etthre Lászlóné.
- Gábor, kanczell. tanácsos † 1746. okt. 20 előtt N. N.
  - Maria Jozéfa, Rolly Ferencz kapitányné.
  - Victoria, (báró Zwenckauné).
  - Károly, kapitány 1746.
  - Francziska, (Gasster Lep. Vilh.).
  - Mária Terézia, Pompeji Ferencz.
    - Mária Anna.
  - Antal, 1754.
- Julianna, 1709. (Pletrich János, gömöri alispán)
  - Kata, (Beőthy Imre) 1742.
  - Magdolna, †
  - Anna Mária, (Jankovich Istvánné).
- Magdolna, 1695. (Ordódy Kristófné).
- Ignácz.
- Zsigmond, sz. 1686. nov. 5.
- György, sz. 1688. április 25. nagy-váradi kanonok † 1767 körül.

Gyöngyösi Istvánnak első házasságából született gyermekei közt legidősb volt *István*. Erre nézve azon kétségünk van, vajjon azonos-e azon Gyöngyösi Istvánnal, ki mint Radvánczon lakozó 1669. junius 8-án Ung várában irt egy nyugtát, mely szerint felvett »Bornemissza Mihály uramtól asszonyunk ő nagysága (valószinűleg özv. gr. Homonnai Györgynét érti) számtartójától a rodvánczi Szent puszta házhelyért 120 frtot.[1] Kétségünk van azért, mert Rodvánczon lakozó-nak írja magát, tehát Gyöngyösi István az apa nem lehetett a nyugta irója, mert neki 1669-ben még Széchy Mária volt az asszonya, és ő nem is lakott Rodvánczon, habár az 1663. évi osztályos levélben[2] magát Gyöngyösi de Rodvancz-nak irta is. Tehát az apa nyugtája nem lehet. De kétségünk van azért is, mert István a fiú, még ha 1650-ben született volna is,[3] ez esetben is 1669-ben csak 19 éves volt volna. De kétséges ezen 1669. évi nyugtának a költő fiára Istvánra alkalmazása azért is, mert ez utóbbi 1751-ben is mint élő fordul elő, már pedig 1669-től 1751-ig is 80 évnyi időtartam telt el, pedig 1669-ben már a nyugtázás alkalmával is legalább 24 éves korúnak méltán hihetjük a nyugta kiállitóját.

Ezen kétségek figyelembe vételével Gyöngyösi István az 1669-ki nyugta kiállitója hamarább lehetett volna apja a költőnek, mint fia; minden esetre azonban vérrokona volt. — Gyöngyösi Istvánnak *István* nevű fia, midőn 1751-ben nővéreivel és sógoraival együtt az anyjok Baranyai Ilona után örökölt csetneki és egyéb elzálogitott birtokok iránt atyjafiával Szepessy Pállal szerződésre lépett, már a Rodváncztól két mérföldnyire eső Zemplén megyei Gatályban lakott.

Legkiválóbb fia volt Gyöngyösi Istvánnak *Gábor*, a ki 1699-ben Gömör vármegye főjegyzője lett, és kit mint eszes és mivelt embert ugyanazon évi october 5-én a vármegye főispánja mellé a porták kiigazitására küldött ki. 1701-ben a megye megbizásából Bécsben járt, valamint 1702-ben is, a midőn távolléte daczára is a főjegyzőségben is megerősiték. Szintén követségben volt Bécsben 1703-ban is, ekkor azonban a Rákóczi Ferencz mozgalma megkezdődvén, Gábor Bécsben, hová Andrássy Péter főispán is elvonta magát, késlekedett és czélszerűbbnek tartván az ott maradást, nem ment haza, és igy mint távollevő, ki is maradt főjegyzői hivatalából; azonban mint a Rákóczi forradalom alatt is hűségben maradt jeles tehetségű egyén, kormány-hivatalt kapott a szepesi kamaránál, mely akkor Kassán székelt; itt hivataloskodott még 1716-ban is,[4]

[1] Az eredeti a Jászói Conv. ltárában. Lásd VI. sz. okl.

[2] Lásd III. sz. okl.

[3] Miután Baranyai Ilona az 1652-ki osztálylevél szerint már mint Gyöngyösi István felesége fordul elő. lehetett ugyan már előbb, 1650-ben is Gyöngyösi István felesége; de a nyugtázó István, törvényes korára még ekkor sem futja ki a kivánt időből.

[4] A gróf Károlyiak budapesti családi levéltárában 1715—1742-ig 35 darab levele őriztetik, és pedig Kassáról 1716-ig, Bécsből keltezve 1727-től 1742-ig.

de nem sokára Bécsbe neveztetett ki, és ott a m. kir. udv. kanczelláriánál előadó tanácsos lett. Bécsi hivataloskodása idejében 1745 előtt nehány évvel szerzette meg Sopron vármegyében Csepregh városát.[1] Felesége nevét nem ismerjük. Rozália nővére 1699. táján irta atyjának Gyöngyösi Istvánnak, hogy öcscse Gábor hallomás szerint megházasodott, nőül vévén Semsey Lászlónét (talán özvegyét.[2] Meghalt 1746. oct. 20-ka előtt, csepreghi jószágának administratorává egyik vejét báró Zwenkaut nevezvén; azonban ez a jószág kormáyzását átengedte sógorának Gyöngyösi *Károly*, kapitánynak.[3] Ezen Károly fián kivül még egy fia maradt Gábornak, *Antal* nevű, kinek nagybátyja *György* a nagyváradi kanonok 1767-ben kelt végső végrendeletében 50 aranyat és soproni borait hagyományozta. A két fiún kivül Gábornak négy leánya is maradt, ezek egyike volt *Victoria* az emlitett báró Zwenkau-né.

Gyöngyösi Istvánnak legifjabb fia: *György* (szül. 1688. april 25-én) a papi pályára szánta magát, és nagyváradi kanonokságig vitte, mint ilyen, már 1742-ben, majd 1756-ban és végre 1767-ben tett végrendeletet, melyben az egyházi alapitványokon kívül — úgy látszik — legtöbbet hagyományozott Gyöngyösi Juliánna nővérének, kinek férje Pletrich János utóbb Gömör vármegye alispánja volt és később a gróffá lett szentkirályi Pletrich család alapitója lőn. György kanonok úr végrendeletében megemlékezett atyja egykori lakhelyéről Csetnekről is, melynek kath. templomára 3400 frtot hagyományozott. Testvéréről *Imréről* csak annyit tudunk, hogy Kolozsvárott is járt, a másikról *Zsigmondról* pedig, hogy 1702-ben Nagyszombatban járta a rhetoricai osztályt, és akkor a sz. Adalbertről nevezett seminarium alumnusa volt.

Ezekben bevégeztük Gy. Istvánnak társadalmi életpályája ismertetését.

Melyik Gyöngyösi családból származott ő? annak kinyomozása más későbbi alkalomra marad. Bizonynyal feltehető, hogy halála után a családi irományok Gábor fiának kezére jutottak, tehát ennek utódainál vagy fia a csepregi birtokos Károly kapitánynál és ha voltak, ennek utódainál, vagy a leányok örököseinél lappanghatnak.

Ezuttal Gyöngyösi irodalmi hagyatékának ismertetését is mellőzzük. De ki nem adott, soha nyomtatásban meg nem jelent műveiből mindenesetre még e folyó iratban lesz szerencsénk néhányat bemutatni.

Tény az, hogy Gyöngyösi István a XVII. századi magyar

[1] 1745. febr. 5-én Bécsben kelt eredeti levele felsőbüki Nagy Pálhoz, Sopron vármegye aljegyzőjéhez.

[2] Deák Farkas, Magyar hölgyek levelei 389. lapon Gyöngyösi Rozália kelet nélküli levelét 1692-ik évre teszi, de ez tévedés, mert *Rozália* csak 1697-ben ment férjhez és csak ezután irhatta levelét, sőt lehet, hogy még 1699. év után is 1704-ig, miután öcscse Zsiga 1702-ben járta csak a rhetori gynm. osztályt.

[3] Eredeti levél büki Nagy Pál Sopron v. alispánjához.

irodalomnak a szó szoros értelmében egyik legvalódibb literatora volt. Ő sem hivatalos és közéleti elfoglaltsága közepette, sem családi gondjai és terhei mellett nem szünt meg iró és költő lenni. Irt szünetlenül úgy eredeti, müveket, valamint forditott is kivált a római classicusokból. Századának fogyatékossága okozta, hogy tehetsége gyümölcseit nem értékesithette. Művei többnyire kéziratban forogtak közkézen s bizonyára sok el is veszett. Az is megtörtént, hogy halála után félszázad mulva idegen elmék sajátjok gyanánt, vagy legalább is kétes kifejezéssel élve nyomatták ki egyes darabját, a mint ez történt az »*Igaz barátságnak és szives szeretetnek Tüköre*« sat. czímű művével is, melyet a czimlapon ilyen félreérthető kitétellel: »*régi irások fragmentumából összeszedegetett*« adott ki Pozsonyban 1762-ben bizonyos, az ajánló levél szerint Rimaszombatban lakó *Z. Sz. J.*[1]

És ezzel be is fejezhetnők sorainkat, ha nem tolúlna agyunkba a gondolat: vajjon ismeri-e még valaki a Csetneki temetőben azt a (talán örökre jeltelenül maradt) sirhelyet, melyben a 193 év előtt elhunyt költő porai enyésznek? Aligha! Utódait a sors más vidékekre sodorta, a kortársak pedig és azután következők, kik ha ismerték és olvasták is műveit: közönynyel viseltettek irójok, megyéjök jelese iránt, mint annyi máshol és annyi más iránt. Egykori, utolsó lakhelye azonban, ha a hagyománynak hihetünk, Csetnek városának jolsvai utczájában azon 110. számú ház volt, mely a mi időnkben[2] Urszinyi Mátyás gyógyszerész tulajdona lett és talán jelenleg is az. A nevezett gyógyszerész azon házat atyjától U. Györgytől örökölte, ez pedig ismét atyjától (ki 1774-ben született és 1832-ben halt meg,) hallotta, hogy azon ház volt egykor a költő lakása.

NAGY IVÁN.

[1] És megjelent még Budán 1765-ben és 1777-ben is. Végre pedig szintén Budán Bagó M. betűivel 1848-ban, azon czimlapi megjegyzéssel, hogy »*a menynyire a dolog engedte, megjobbitatott.*«

[2] Teschler Antal csetneki plebános 1886. évi mart. 12-én kelt levélbeli tudósitása. Ezúttal egyszersmind mindazon uraknak, kik ezen munkámhoz az országos és családi levéltárakban lévő adatok nyomozásában, illetőleg közlésében hazafias készséggel segitettek és közreműködtek, ugymint az egri, nagyváradi, szepesi káptalani, jászói és leleszi prépostsági levéltárak levéltárnokainak, nevezetesen Erőssy Lajos urnak gróf Andrássy Dénes krasznahorkai uradalmi kormányzójának, Bunyitay Vincze n.-váradi kanonok úrnak, Horváth Balás jászói prépostsági titkárnak, Nagy Gyula orsz. allevéltárnoknak, Török Béla földbirt. úrnak az Etthre családi levéltár tulajdonosának, Dr. Márki Sándor úrnak, ki helyettem az említett Etthre család levéltárában kutatott és a többinek hálás mély köszönetet mondok. N. I.

ADATTÁR.

DÖBRENTEI GÁBOR LEVELE BOLYAI FARKASHOZ.

Buda, November 4. 1836.

Szeretett barátom!

Tegnapelőtt hozá valaki october 1-én költ leveledet. Csak asztalomon találtam.

Ugy van, irnom kell vala már régen. Mint mentsem magamat? Szólok nyiltan a mi legdiszesebb. Sokszor elfoglalta elmémet két előbeszéd, melyet a bécsi Codexhez (1382—1430) és Kinizsiné imádságaihoz (1513) irok. Összehányok ezek miatt minden Franciscanus, Paulinus évkönyvet, nagyokat kaczagok a fraterek magok ösztövéritésén s kinzásán és mérgelődöm az emberi nem ostobaságain. Egyébiránt a »Régi magyar nyelvemlékek« szerkesztését örömestebb viszem a titoknoki hivatalnál, melyet felette meguntam volt. — Majd meg, néha rest voltam. El-elgondolék jó barátimmal lefolyt időmre, akarék is irni, mint Neked is, de csak haladott.

Hanem már most leveled vétekor derekasan lepirongattam magamat, kötelességemmé tettem a válaszolást, mi azonban, érzem, Hozzád, Te jó ember, Te tiszta magas lélek, könnyen önkényt foly.

Légy nyugodt, küldött pótlékaidat,[1] munkáidba tettem, mind a társaságnak ajándékozottba, mind az enyimbe. S hasonló történik a most érkezettel is. Benned látom, meglövi magát a gondolat, éget az észrevett hiba, és nyughatlanul jóvá teszed. Értem az illyet, azért kész eszköz vagyok.

Sinai[2] kéziratát Báró Redl helytartói tanácsos akarta lemásoltatni. De, díját sokallotta, azért nem is irtam. Elmarad hát egészen. Pénze

[1] Bolyainak a »Tentamen«-hez később irt pótlékait érti, melyet megküldött mind a Tudós Társaságnak, mind Döbrenteinek.

[2] Sinai Miklós, debreczeni tanár »Historia ecclesiastica Hungariae et Transilvaniae« kézirati művére czéloz, mely a Teleki könyvtárban van I—II. kötet. S ennek lemásoltatása ügyében irt volt Döbrentei hihetőleg Bolyainak s effelől világositja föl most Bolyait, hogy miért maradott el a másoltatás. 1896. Pank Oszkár fiatal német theologus, Tisza Kálmán úrnál nevelő, szándékozott kiadni e munkát, de több nehézség miatt még eddig késett.

elég van s ehez szenvedélye hevesebb mint Sinai sinai hegyü terjedésü munkájához. Pedig a leirási dij nem sok ahozképest.

S másodszor vagy özvegy? Azt nem is tudám. Ládd, tehát megint pajtásom vagy. Megházasodik az ember, azt sem tudja, hogy; nőtelen marad, azt sem tudja, hogy?

Igen is: Nagy Károly arithmeticája kapta 1835-re a 200 darab aranyat. Győri, Nyiri, Bitnicz mathesisi tagok nagyon ajánlották. A választottság 4 tagja: Fáy, Vörösmarty, Szász Károly, Stettner azon véleményen volt, hogy 100 # Bajzának menjen verseiért, 100 # Nagy Károlynak; 3 tagja pedig: Döbrentei, Kállay, Győri mind a 200 # Nagy Károlynak egyedül. E kisebb számban maradottak közül Döbrentei és Kállay felolvasák külön szavazatukat a 32 tagu nagygyülés előtt, s erre 18 csak Nagy Károlyra szavazott. Szász Károly érkezett velem barátkozni akarólag, elment, barátom soha nem leendő.

A jó Hegedüsnek[1] lehet sok sokezer jövedelme, szerencsés nem leszen soha. Sajnálom fatumát. Házasság már több nagy elmét lebéklyózott, elhervasztotta dicső repteiket. Méze, nagy embernek többnyire méreg.

Örülök, a cholerából kimenekedhetéseden. Nekem gyomorbajom van néha, hülés ülés miatt, különben egészséges szoktam lenni. Csak indifferens kezdek lenni. Azért-e, mert már sok gazságot láttam, türtem, s lángzataimat az emberiségért, eloltá az emberiség visszás alávalósága, vagy azért, mivel bajuszom őszül annyira, hogy ha ifju feleségem volna, szálankét kopaszlétig tépegetné ki, mert fejérnépszem ugy hiuszkodik őszhajra, mint ösztönként kergeti a macska az egeret.

Mig borivó valék Neszmélyi bornak akóját én helyben Neszmélyen Tikos szolgabirótól, 35 frton vettem váltóban. Vettem tőle más számára s Bécsbe küldvén, két akót 90 frton is veszi. Budai vörös bort szoktam akkor venni iczés butelianként egy itteni bortermesztőtől Semelweisstól, ki épen szomszédom, per 30 kr váltóban, s a buteliat én adám, a 64 iczényi akó tehát került 32 váltóforintba. Ma szólottam Semelweiss idevaló polgárral, azt mondja ád egy akót, maga termesztette 1824-beli borából 12 frton pengőben, vasabroncsos hordóját adja 1 frtért pengőben, bepakkolja szalmába és vászonba varrja 1 frt pengőben. Pecsétjét üti azután reá, annak mássát megküldöm, összehasonlitod, ha ittak-e belőle a vivők vagy nem, — mert borszállitó embernek, átaljában embernek kötve hidj. — Igy hát minden akó kerül 14 pengő forintba Budán. Most kérdezd meg Marosvásárhelytt mit szoktak az örmény haruczok fizetni mázsáért, akóért, ugy küld a pénzt és budai, magyar-török-sváb, spanyol, burgundi, véren termett borodból neved napján már ürithetsz poharat vagy Newton-Lichtenberg, vagy Shakspeare-Schiller isteneidért. Érzeni fogod, mikép villogand két szemed majd még Horatius ancillájára is. Sőt nem kezeskedem, e bor még 3-szor

[1] Hegedűs Sámuel, hires pap, tanár és költő, m. tud. társaság tagja, 1809 enyedi, 1810 kolozsvári pap, 1812 kolozsvári theol. tanár, 1815 enyedi történelmi tanár, 1830 ujból kolozsvári theol. tanár, azután tordosi és 1836 szászvárosi pap. Neje: Abacs Terézia, kinek megbomlott elmetehetségére van itt czélzás a »fatum« szó kifejezés-el a nagy jövedelme mellett.

is megházasit, ha nem tiszteletes uram közbe jöttével is. Minekutána pedig engemet Te ily hatalmas bor szállitójává teendesz, lekötelezlek, hogy egy kis pohárral csordultig az én egészségemért igyál és Tittel emlékéért, ki szegény halála előtt még 3 nappal tőlem abból vitetett fel Sz. Gellért hegyére. The finest of the astronoms, the heartest of the learned!

Ugy tudom öt erdélyi veder lévén egy akó, s ez akó neked vitellel együtt kerülhetvén 16 pengő frtodba, vedre kóstáland (erdélyiesen) 3 frt 12 kr pengőben.

Isten veled, barátom. Szives tréfák viditsák életedet. Apropos. Nagy Esztert tiszteld nevemmel

barátod

Döbrentei Gábor m. k.

(Eredetije a Bolyaiak irományai között a ref. kollegium könyvtárában.)

Közli: KONCZ JÓZSEF.

ADATOK LISTI LÁSZLÓ ÉLETÉHEZ.

(Második és befejező közlemény.)

X.

Generose Domine amice observandissime.

Salutem etc. Ujabban instált ez az szegény ember, hogy mivel illen messzire fáradott s most is kódulássával kell élni s vissza is ugy kell magát táplálni, adna kgd valami rövid terminust ezen dolog revísiójára s cselekedné azt kgd vele az amit az törvény s igazság fog hozni, ne busitaná tovább kgdet és engem is. Tovább Isten éltesse kgdet jó egészségben.

Ex Köpcsiny die 6. septembris 1656.

Generosae D. V.

Amicus ad serviendum paratus
Comes Ladislaus Listius mpr.

Kivül: Generoso domino Stephano Aszalay de Fony, sacrae Caes. Reg. majestatis Camarae hung. Consiliario etc domino amico observandissimo.

(Országos Levéltár. Aszalay cs. ltára.)

XI.

Köteles szolgálatomat ajánlom kegyelmednek, Isten jó egészséggel áldgya kgdet.

Az kegyelmed böcsületes levelét vöttem, megszolgálom az kgd aggratulatióját és látogatását, adgya Isten én is, mind *fiammal együtt,* kgnek szolgálhassunk. Az kgd egészsége jobbulásán szívem szerént örülök, kévánom, hogy az miből kgd fájdalmát érzi, abból is vigasztalást vehessen Istentül kgd. Az keresztelő végett Cancellarius uramat várom minden

órában, melyet kgd nékül nem akarunk végben vinni, adja Isten kgdet jobb egészségben láthassam, maradván én kknek.

Mindenkor köteles szolgája
G. Listius László s. k.

Köpcsint, 19. septembris 1656.

P. S. Lévén kgddel derekas beszédeim, holnap jó reggel Hatvany uramat beküldöm az kgd látogatására.

Kivül : Generoso domino Stephano Aszalayde Fony, Sacrae Caes. Reg. Majestatis Camarae hung. Consiliario etc. domino amico et vicino observandissimo.
(Eredetije az országos Levéltárban Aszalay cs. ltára.)

XII.

Kgdnek köteles szolgálatomat ajánlom.

Az kgd fiunk keresztségén való jelen lételére tett ajánlását knek kötelesképen megszolgálom s mivel Cancellárius uram maga jelen nem lehet, személyében ugy hiszem Szusics uram lészen jelen s praépost uramat ő kglnét is kértem, ebbeli jó akaratját kdnek kötelesképen megszolgálni el nem mulatom, még is igen kérem kgdet. Isten hozza kgdet jó egészségben és én maradván mindenkor

Kdnek köteles szolgálló szomszédja
Gróff Listius László s. k.

P. S. Elvárom azért kgdt Vasárnap 9 órára.

Kivül : mint elöbb.
(Országos Levéltár. Aszalay cs. lt.)

XIII.

Baróthy Ferencz és Ferenczy Imre pozsonyi kanonok által 1658 március 18-án tartott tanukihallgatás.

1. Tudgya e az tanu, jelen volt-e, hallotta e s emlékezik e reá, hogy *Kerekes Menyhárt* uram Mosonyvármegye vicze ispánnya gróff Listius László uramat, az meg írt nemes vármegye gyűlésében és másutt is azonkivül gyalázta volna, ilyenképen szólván: az ördöggel bagzik, sodomita, méreggel éteti az embereket és égető.

2. Tudgya e az tanu stb. hogy azon Kerekes vice ispán uram az elmult 1656 esztendőben mártius havában, az megírt vármegye gyülésében követeket választván gróf Listius László uram ellen ő felségéhez, micsoda gyalázatos okokkal informálták ő felségét? és ugyan akkor Prentaller Balázs nevű szolgáját az vicze ispán kiküldte és kirekesztette az vármegye közül, hogy ura ellen való gyalázatos szavait ne hallja.

Primus testis. Egregius dominus Georgius Méhes tricesimator semptiensis Annorum circ. 44. sub juramento suae majestatis praestito examinatus fassus est. Audivit a domino Melchiore Kerekes quod dixerit dominum comitem Ladislaum Listium esse intoxicatorem . . ad secundum ita ut in deutro continetur.

Secundus testis Egreg. d. Georgius Kiss gróff annorum stt stt.

(nem vallott semmit, mert ugymond, csak egyszer volt a gyűlésen) *Tertius testis Egregius dominus Benedictus Pakay de Oroszvár,* annor. circ. 35 stb audivit a domino Melchiore Kerekes, quod dixerit coram tota congregatione Comitatus d. Comitem Ladislaum Listium esse incendiarium, sodomitam et cum diabolo . . . habere et homines intoxicare solere. (A második kérdésre ugy vall a mint a deutrumban áll.)

Quartus testis nobilis d. Stephanus Hatvani juratus assessor Comitatus, ann. 49. stb. audivit, quod in medio Comitatus dixerit d. Melchior Kerekes quod d. Comes Ladislaus Listius latrones interteneat etc et ipse etiam semel fuerit ex comitatu exclusus.

Quintus testis Egr. d. Samuel Orlik. ann. 60 juratus assessor etc. dicit multa fuisse . . lata in Comitatu sed illorum non amplius recordatur et scit Stephanum Hatvani fuisse exclusum cum esset servus domini Comitis Ladislai Listius. De reliquo nihil.

Sextus testis nobilis Blasius Prentaller juratus Comitatus anno 44. etc. dicit se fuisse per vice comitem exclusum cum contra dominum suum consultatio facta est de impediendo officio supremi comitis, alias nihil.

Septimus testis Egr. Georgius Kamper ann. 41. etc. audivit in congregatione Comitatus, quod d. Melchior Kerekes dixerit de domino Comite Ladislao Listius, quod intoxicare soleat homines et hominem certum interimi curaverit, atque incendiarium esse, propterea talem oportet ad suam majestatem expedire, qui ipsum sciat bene depingere, alias nihil.

(Eredetije a pozsonyi káptalan levéltárában.)

XIV.

Gróf Listius László 1660. május 10-én Chunban kelt oklevelében Lidl Ulrik köpcsényi mészárossal bizonyos közöttük fennforgó pör tárgyában barátságos egyezségre lépett s minthogy 700 frttal »*melyeket* — ugymond — *in absentia mea szegény meg holt feleségem* (t. i. Kecskés Éva) *temetésére adott*« különben is tartozott neki, kötelezte magát, hogy némely jobbágyhelyet és egy mészárszéket örök tulajdonába bocsát.

(Országos Levéltár Lymbus. Egyszerű másolat.)

XV.

Ad mandatum excellentissimi principis regni Hungariae palatini etc vigore Art. 112. novissimae diaetae contra comitem Ladislaum Listius, medio palatinalis Johannis Madáts exactae attestationes. (1560.)

Generosus dominus *Benedictus Pakay de Oroszvár,* juratus assessor comitatus mosoniensis, sub juramento fatetur:

Látta hogy sodomitálkodott Listius László *Hansz Kristóf*[1]) inassával, Girgell nevűvel, még hozzá is akart löni fatens uram, de az asszony tartóztatta meg, szegény *Bánffy Adviga. Item* hallotta ő kegyelme az szegény asszonytul, hogy panaszolkodott volna, ő vele is sodomitául bánt, kiben meg is szakadkozott volt. Azt is mondotta, hogy ő neki az ura gonosz-

[1] Listius János Kristóf, a ki 1653. virágvasárnap körül halt meg.

sága miá kell meghalni. Másik felesége is azon panaszolkodott ő kglmenek, hogy circiter másfél avagy fél esztendeje vagyon, véle nem hált az ura, hanem — egy inasra mutatott — Ihon Jancsi! — ugymond — az ő felesége, azzal hál. *Item* Marczis nevű inasától hallotta, hogy ő vele is sodomitálkodott. *Item* nyilván tugya Pakay uram, hogy Listius László hamis pecséteket csinált, az minthogy *Sibrik* dolgában élt is hamis levéllel. Tudgya azt is, hogy egy Dudás György nevű szolgáját ő klmének próbálta Listius László az sodomitaságra, ajándékot igérvén neki, de ő kést köszörült reá ha neki megyen hogy a seggében üti a kést. Azonban Pakay uram azt adta tanácsul az szolgájának, hogy *szigont* vegyen s azt üsse Listius László seggében, hogy ki ne vonhassa. *Item.* Magához is kapdosott markászni akarván, kiért meg is szidogatta publice az asztalnál fatens uram. Item látta azt, hogy felnitván egy ezüst ládácskát, kivett egy üvegecskét, mondván: Pakay uram, *confertatio* volna ám ez! kire ő kglme mondotta: Nem kell bizony nekem. Kire mondotta László: Nem is emberséges embernek való, hanem *Hanszéknak,* Jánoséknak, *ezzel kellene* (ugymond) *őköt kigyomlálni, hogy magunk lehetnénk ura Köpcsénnek.*

Generosus dominus *Georgius Kamper,* sub juramento fatetur: Hallotta Lisztius László szájából, hogy ő titkos tanácsa Barcsay Ákosnak, minthogy itt becsületi nincsen, vagyon Ákos előtt becsületi, ő semmit sem fél a bugyogótól, mit tehetnek a bugyogósék a töröknek?

Egregius *Michael Kelemen,* annorum 33, Patrum Jesuitarum in Owár hospes domus Juratus examinatus fassus est. Látta midőn Listius László valami olajokkal kente volna meg egy leánkájának keze hivelkéjét és körmét. Bele nézvén a leány, kérdezte tüle Lisztius László mit lát? Mondotta a leányka, megnevezvén a helyt, hogy itt s itt nagy kincset lát. Item tudgya bizonyosan, hogy a mely gyermekeket magáénak mondott Lisztius László egy sem volt igaz gyermeke, hanem supposititiusok voltak. Hallotta második feleségétől Listius László uramnak, hogy ő tiszta az ő urátul, nem is keresztény módon él az ő ura. Hallotta *Horvát Péter* szájábul, midőn tanácsot kérdett volna tőlle, ha megcselekedgye é azt az gonoszságot, melyre őtet az ura Listius László uram fogadta, ugy hogy bemennyen az annyához és egy Bársony nevű inaskát vigyen neki, azontul penig mintegy fertály esztendő mulván, azon inas étesse meg az annyát *Lisztius Ferencznét,* főtt vizben tévén az mérget. Mondotta azt is Horvát Péter, hogy már a méreg is kezénél volna, melyet készitett vala Lisztius László uram annya megétetésére, száz tallért is igért Horvát Péternek költségére, száz aranyat penig, ha végben viszi. Item látta az fatens, hogy dupla aranyakat adott Horvát Péternek László ur, melyeket mondotta Horvát Péter, azért adta volna neki az ur, hogy ezen dolgokat ki ne nyilatkoztassa. *Item* azon Horvát Péter más csomó aranyakat is mutatott a keblében, meg ütvén az oldalát, mondotta: Itt is vannak aranyak azért adta az ur, hogy Mészáros Ulriczét megölljem, de ő elvévén az pénzt, azután nem akarta megcselekenni. *Item* tudgya nyilván, hogy minden uj Csütörtökön eljárt Lisztius László *Niklstháli* hegyre, a hol magyarországi és ausztriai határok vannak, ördöngős circulusokat

csinálni. *Item* valja azt is, midőn egykor mondotta volna Listius Lászlónak próbálásképen: hiszem gonosz ember Ulrich mészáros, hogy annyi ellensége vagyon, pajtáját és malmát megégették. Arra azt felelte Lisztiusz László: de ha másokat nem respectálnának, bizony eddig magát is házában égették volna. Tudgya azt is, hogy egy fekete tyukot tollastul és egy fekete malaczot szőröstül meg főzetett, abbul hét tál étket csinált, mindenik tál étekhez egy egy abroszt, olyat, a mely Karácsony napján volt asztalon, egy kenyeret és egy korsó bort tött s azt hét kereszt utra vitte el ásván az kereszt uton az egy tál étket abroszostul, borostul és kenyerestűl. Midőn penig az fatens Köpcsénben lakó patertől *Fersént*ől kérdette volna: miért cselekeszik az ur ilyen bolondságot azon étkekkel? Azt mondotta Pater: Az — ugymond — arra való, hogy az ördög azon étkekért ő neki egy erszént ad, melyben valahányszor nyul egy-egy aranyat talál.

Barbara Dulits, nobilis persona, consors egregii Pauli Sigmond (?) Pellionis in Óvár, annorum circ. 24. jurata fatetur: Hogy ő neki is megkenette Lisztius László két uja körmét s midőn bele nézett, látott nagy ládát s a körül ördögöket, kit ember s kit eb képében, kik jártak s ki az ládán ült közülök. Mely dolog miá csaknem megbódult ez fatens, sőt midőn nem akarta cselekenni, veréssel is fenyegette Lisztius László uram. *Item* Szentpéteri nevű inasától Lisztius László uramnak hallotta ez fatens, hogy mondotta volna: Ő véle is fertelmeskedett az ura, szemében is mondotta ezen inas Urának: Mind Istentül mind emberektül meggyaláztatván, holtom utánnis tudom hova megyek te miattad.

Conradus Ulr (?) chirurgus in oppido Köpcsén, subditus S. ac. Magnifici domini Johannis Listius annorum circ. 42. Iuratus, examinatus fassus est: Listius László uram adott neki háromféle mérget, edgyet üvegben, másikát porban, harmadikát füstölő materiában, hogy megétesse Listius János uramat, Ulrich Lidlt és Fischer Jánost, mostani pozsonyi vámost. Az üvegben való mérget negyed nap mulván visszavette tőle és hogy meg nem akarta étetni az embereket, megpálczáztatta érette, kinszeritvén tovább is, hogy megétesse, mert ő azt az bünt magára veszi, és ha meg cselekszi száz tallért ad neki, házat is a városban. Tudgya azt is bizonyosan, hogy Ulrich Lidl malmát megégettette, még ő adott palástot azon legényre Gerstnstingelre az ki meggyujtotta az malmot. Az ökreit is Ulrichnak, hogy Listius László meglövöldöztette, bizonyosan tudja. Azt is vallja, hogy nem akarván megétetni ezen fatens az embereket, félre kellett neki állani. Azonban Listius megfogatván a feleségét, a ki akkor terhes volt, fel s alá hurczolta az házban és két lánczra vetvén ugy hadta egy hideg házban, vasban veretvén az lábait. Annyira volt miatta, hogy a gyermek elment tőlle s bétakarván a gyermeket, hogy magának nem segéthetett, éjjel az ebek ették meg a gyermeket.

Maria Magdalena, consors Johannis Ribstein in oppido Köpcsén, annorum circ. 27. Jurata examinata fassa est: Tudgya azt bizonyossan, az mely terhes leánt Bécsbül aláhozatott Teisenreder által férfi ruhában, hat avagy hét hét után a gyermeke meglött de ő nem tudgya hová tötte. Azonban Listius László mondgya ezen fatensnek (kit ennek előtte

magához esküttetett vala): im — ugymond — meg lött a gyermeke annak a leánynak s nem tudom hová tette, talán meg ölte. Immár nem merem elbocsátani, mert ha elmegyen *Listius Jánosnéhoz* ott is minden dolgunk kitudódik, hanem nekem egyáltaljában csak meg kell ölnöm azt az leányt, mert megszabadulván, ha egy kővárat adnánk is neki, de elárulna s kimondaná, hogy ő a gyermek szülésért itt tartatott. Másnap bemenvén ez fatens, mondgya neki Listius László: no már megöltem a leánt, oda fel vagyon az ház héja alatt, eredj lásd meg. De az fatens nem akarván látni, föl sem ment az héjazat alá. Tudgya azt is bizonyosan, hogy más terhes leányt hozatott Bécsbül és azt szülésse után 14 napig a várban tartóztatta, félvén azért palatinus urunktul, hogy akkor az várban fel ne kerestesse, azt az személyt egy nagy kovács pöröllyel agyon ütötte egy éjszaka, kiküldvén ez fatenst az Bábával edgyütt az várbul, minthogy a gyilkosságban nem akartak segéteni neki. Azt is tudgya, midőn agyon ütötte az leánt, az másikhoz vitte azontul. Pálffi Miklós uram ő nsga jobbágya leányát is megölvén, hasonlóképen az héjazat alá vonta és ott egy veremben temetvén őket hamuval és mészszel hintette be. Sőt egykor magával föl hijván ez fatenst az héjazat alá, egy imegben öltözvén téglát hordatott az fatenssel és ugy rakta be azon lyukat, mondván: Ha mind az egész várat feljárnák is, ezt semmi uttal meg nem találnák. Hallotta azt is Listius Lászlótól, hogy a harmadik leányt Pálffi uram jobbágya leányát megfojtotta maga kezével. Vallja azt is a fatens, hogy százszor panaszolkodott neki Listius Lászlóné Kecskés Éva asszony, hogy az ő ura vele sohasem hál, semmi dolga nincs vele, hanem egy Jancsi nevü inassával szollották akkor. Az asszony is sokszor mondotta, hogy Jancsival és Szentpéterivel fertelmeskedik az ura. Vallja azt is, hogy Ulrich Lidl malma megégetésekor kérdette volna Listius László uram a fatenst; Nem hallott e valamit az városban? Arra azt felelte ez fatens: igen is hallottam, mert némely kurvafiai megégették Ulrich Lidl malmát. Arra Listius László megüti az fatens fejét mondván: Rut kurva, én is ott voltam, mert kurvafia Dusits nem jól csinálta volt reá az tüzes szerszámot. *Item* tudgya bizonyosan, hogy Ulrich Lidl ökreit Listius László lövöldöztette meg, hallotta azt is Listius Lászlótul, hogy már elvégezte s el is rendelte a mérget, miképen kelljen Listius János uramat fiaival edgyütt megétetni.

Generosus dominus *Johannes Armbruster,* substitus vice comes comitatus mosoniensis. Annorum circ. 31. sub juramento fatetur: Történt egyszer, Kelemen Mihály nevű szolgája maga kertében talált egy vas ládácskát. Megtudván Lisztius László uram, reá fogta, hogy tele lött volna pénzzel, hanem adgya elé az pénzt mivel nem hiszi hogy üres lött volna az láda. Tagadván ezt Kelemen Mihály, esküttt hogy csak üressen találta. Akkor Lisztius László meg akarván tudni a dolgot, varázslás által, elé hozatta a templom kulcsát és az misemondó könyvet s leiratván Kelemen Mihály nevét egy czédulára, tette az szent János evangeliumának első részére. Akkor az kulcsnak pléhben járó végét tette az *Missáléban* s erőssen összekötvén, a fogatóját tette egy felől maga újjára más felől penig fatens uram ujjára, ahoz elmondván egy nehány igét, a könyv

megfordult az ujakon egynehányszor, mely dolog hogy lött ott való köpcséni pap is jelen volt.

Generosus dominus *Melchior Kerekes,* Comitatus Mosoniensis vice comes sub juramento fassus est: Egykor hozzám jövén Riebstein János nevü soldat (a ki személyében nemes ember s annak előtte szolgája volt Lisztius Lászlónak) mondván nekem: hivassam elé feleségemet, gyermekimet, kik között Sándor Mihály vőm is jelen volt, tovább mondotta Ribstein: kezemben volt már a méreg egy bugyogós korsóban, melyet az uram Lisztius László kgd kuttyában hagyott öntenem, kitül kglmeteknek minnyájoknak meg kellett volna halni, de én szánván kgleket, nem akartam megcselekenni s ha kgtek nem hiszi, kérgye reá kis Dusicsot, Partl nevű drabantot, hárman voltunk a kiket elrendelt Listius László, hogy megcselekedgyük s ha kgtek nem hinné, esküttesse meg azokat is. Vallja tovább vice ispán uram, hogy egykor Ulrich Lidl mészáros ő kglméhez jövén azt az embert is magával hozott, a ki által őtet Lisztius László meg akarta étetni, sőt azaz ember egy üvegecskében a mérget is ő kglme kezéhez adta, a mely akkor liquida materia volt, de most megszáradott immár, kit fatens uram producált is, hitire kérdvén az az fogadott *Gerstnstingel* nevű embert, azt vallotta, hogy az ur Listius László és felesége Kecskés Éva asszony adták volna neki a mérget, hogy megirt Ulrich Lidl nevű mészárost megétesse, *és sirtanak volna keservesen, a mikor kezében adták a mérget.* Item, a mely tüzes szerszámot produkálnak volt is, kit Lidl malmára reá szórtak vala, legelőször is az ő kglme kezéhez hozták, kit az ország előtt is mutattak, de az most ő kglme kezénél nincsen, és még az országyűlése előtt elvette ő kglmétül azon Lidl nevű nemes ember. Vallja azt is fatens uram, az mely embert gátai erdőnél megöltek vala, Ribstein mondotta őkglmének, hogy ő ölte volna meg Gerstenstingellel együtt Listius László uram parancsolattyából. Egy veres süveg is vagyon ő kglme kezénél mely ott találtatott és az vármegyén reproducáltatván, mint vice ispánnál ugy hagyattatott.

Egregius *Georgius Moroch* Excellentissimi Principis palatini bonorum in Gatha provisor, annorum circ. 37. sub juramento fatetur: Hallotta Listius Lászlónétól Kecskés Éva asszonytúl, panaszolkodott volna ez fatensnek, hogy vagyon három esztendeje vele nem hált az ura.

Egregius dominus *Johannes Polonaj* jurassor Comitatus Mosoniensis (sub) juramento fatetur: Tudgya, hogy Listius László hamis pecséteket csináltatott és hamis levéllel élt *Sibrik* ellen való pöriben. Idem. Az mely ember Kugl János nevű a hamis pecséteket csinálta az mondotta ezen fatensnek, hogy Listius László őtet fiastul megétette, ki miá ugy elszáradott hogy csak a csont, bőr volt rajta s ugy hala meg.

Egregius *Georgius Prentaller,* jurassor Comitatus Mosoniensis sub juramento fatetur: Tudgya, hogy ő véle egy ördöngős könyvet iratott volna Listius László, az ki által az ördög sok pénzt hozott volna neki, de nem akarta irni ez fatens.

Providus *Georgius Schmaidler,* judex juratus in Köpcsén Annorum circ. 50. subditus domini Johannis Listius (sub) juramento fatetur: Tud-

gya azt egyházfiu lévén Köpcsénben, hogy egy mise mondó imeg eltévelyedett volna. Az sekrestyében idő jártában kérdezte az paptul: Édes paterem, én számadó szolga lévén, tudakozom kgdtül hová lött azon imeg? Arra azt felelte, ereggy — ugymond — tudd meg Listius Lászlótól, hová tötte, mikor az akasztófa alatt misét mondott benne.

Providus *Nicolaus Steiner,* Excellentissimi Principis palatini praedii Flanczendorff inspector, annorum circ. 43. Juratus examinatus fatetur: Hallotta azt Ribsteintul midőn Judl (?) nevű tehén pásztornak mondotta volna: Látod hogy szeret tégedet a grófné, mert jó ital bort adott. Azt felelte a tehén pásztor: Ugy vagyon. Azonban haza menvén azon éjjel meghalt s annyira el dagadott, hogy sárga s zöld rutság jött ki belőle mind felül, alul, ugy annyira, hogy alig vihettük el a testét is nagy büdösség miá.

Providus *Andreas Schadner* (?) juratus civis oppidi Köpchén subditus domini Johannis Lisztius annorum circ. 54. juratus, fatetur: Tudgya azt, hogy köpcséni Fersén nevű pap a mise mondó ruhát és kelhet Nagy Csütörtökön bevitte a várba, ki felől azt hallotta, hogy Lisztius László elvivén az ruhát az kelhel együtt farkasfalvai pappal misét mondatott az akasztófa alatt és a ruhát elszaggatták s nagy kárt tettek benne, az kelhet is összenyomták. Az minthogy az köpcséni pap mutatta is ez fatensnek, mondván: Nézzed mint rontotta el Lisztius László a kelhet és mise mondó ruhát, már most semmi hasznát nem vehettyük, most is foltos a ruha. Melyet láttak káptalanbeli visitatorok is. Item tudgya azt, hogy hirdették volna, hogy Lisztius László uj fazekakat ásott el a keresztutakon, melyet ez fatens megakarván tudni, minthogy akkor biró volt, kiment s föl ásva találta az utakat s ugy találkozott, hogy uj fazekakat találtak elásván s abban sok féle csontokat, tollat és szőrt és gyapjat találtak, melyet maga látott ez fatens.

Providus Andreás *Puckll* S. ac. magnifici domini Johannis Lisztius vinitor in Köpchén Ann. circ. 33. jur. exam. fassus est: Tudgya azt, hogy egykor halászott a vár alatt való álló vizben, szintén az hol Lisztius László az álajtócskát törette a váron, meg akadott a hálójok, azonban felakarván szabaditani a hálót, találtak egy jobb kezet, a ki elsenyvedett és meszes, azon egy réz gyürücske vagyon, melyet ez fatens producált is előttem. Ezen megijedvén nem halásztak tovább, sőt a mely halat fogtak is vissza hánták az vizben. Azon éjjel asztán Listius László szolgái halásztak a vizben, miért? ő nem tudgya.

Georgius Treman. ejusdem domini satrapa in Arce Köpcsén, annorum circ. 30. juratus fatetur per omnia ut praecedens: Ugyan ő vetette ki a partra az ember kezet.

(Eredetije az Országos Levéltárban N. R. A. fasc. 104. nr. 5. Töredék.)

XVI.

Nos Capitulum Ecclesiae Posoniensis memoriae commendamus etc quod nos litteras Illustrissimi et excellentissimi domini comitis Francisci Wesseleny de Hadad, perpetui in Murany Regni Hungariae Palatini etc etc attestatorias seu compulsorias pro parte egregii Nicolai Maylath,

veluti Causarum regalium directoris et sacrae regni hung. Coronae fiscalis etc nobis praeceptoriae sonantes et directas honore et reverentia quibus decuit accepimus in haec verba: Comes Franciscus Wesseleny de Hadad etc etc Venerabilibus Capitulo Ecclesiae posoniensis salutem et amicitiam paratam cum honore. Expositum est nobis nomine et in persona egregii Nicolai Maylath, veluti Causarum regalium directoris etc Qualiter idem exponens in facto certorum quorundam negotiorum suorum coram clarius declarandorum fassionibus et attestationibus nonnullorum magnificorum, reverendorum etc etc ad praesens pro jurium suorum tuitione plurimum indigeret, essetque necessarius etc. Pro eo amicitiam vestram harum serie hortamur et requirimus etc etc (következik a nádor parancsa, hogy a káptalan a jogügyek igazgatója által megnevezendő embereket a *homo palatinalis* közben jöttével hallgattassa ki és vallomásukról a fiscus jogainak védelmére hiteles pecsét alatt bizonyság levelet adjon etc etc.) Datum *Viennae* Austriae die 13. mensis aprilis Anno domini 1661. — Nos itaque Commissionibus et mandatis praetitulati illustrissimi et excellentissimi domini Comitis palatini obtemperare uti tenemur et satis facere cupientes, unacum prae memorato *Petro Persich* alias homine palatinali, inter alios in prae insertis literis compulsoriis recensitos nominato et ad id specialiter transmisso, nostrum hominem nempe venerabilem virum Ignatium Moro, fratrem et concanonicum nostrum, ad infrascripta fideliter peragenda, nobis que suo modo referenda nostro pro testimonio exmiseramus fidedignum. — Qui tandem exinde ad nos unareversi, nobis fideliter et sub juramento suo in generale regni decreto superinde expresso retulerunt eo modo. Quomodo ipsi die 30 mensis aprilis et sub sequentibus diebus praesentis quoque mensis maii et anni 1661 currentis in hac libera ac regia civitate *Posoniensi* in comitatu similiter Posoniensi in oppido *Köpchin* et possessione *Czun* aliisque locis in Comitatu Mosoniensi existentibus et habitis, erga infrascriptos testes personaliter accessissent, ab eisdemque sui in praesentiam citatis et accersitis, memoratus homo palatinalis, ipso testimonio nostro secum praesente, sub onera solutionis sedecim marcarum gravis ponderis juxta contentum generalis regni decreti, ad fidem eorum Deo debitam, fidelitatemque praetitulato domino imperatori et regi nostro Clementissimo sacroque ejus diademati regio observandum de infrascriptis articulis, eisdem praepositis scivisset suo modo inquisivisset et expertus fuisset meram plenam atque omni modam certitudinis veritatem. Et inprimis quidem de et super eo.

Primo. Tudgya e bizonyossan az tanu, avagy látta e, hallotta e, minemű czégéres gonoszságokat cselekedett és cselekettetett légyen Listius László uram ő nsga az elmult esztendőkben, külömb külömb üdőkben és helyekben s micsoda cselekedetek azok és kik voltak társai és segétségi azokban az cselekedetekben? Nevezet szerént, tudgya e bizonyossan, avagy látta e és hallotta e, hogy hamis pecsétekkel élt volna s álnok leveleket fundálván azoknak ereivel adósságokat törölt el maga részéről és szedett föl másoktól ő nsga.

Secundo. Tudgya e vagy hallotta e bizonyossan, hogy tüzzel vagy külső ellenséggel fenyegetődött volna az Nemes magyar ország ellen, vagy

illetlenül beszéllett volna az mi fölséges urunk és királyunk ellen, és ha ugyan ugy vagyon e a mint beszélik közhirrel, hogy ugyan meg is gyujtotta volna egykor Köpcsinben báttyának Listius János uramnak majorját vagy valamely jobbágya házát.

Tertio. Tudgya e bizonyossan, vagy látta és hallotta e, hogy egynehány embert rekkentett s ölt és öletett volna meg titkon ő nsga az mind hirdetik s nevezet szerént annak is az gyermeknek annyát az kit most magáé gyanánt tart. Sőt az másiknak is az annyát, az melyet hasonlóképpen tartott, a mint mondgyák és az mostani előtt meg holt és ugyan ugy vagyon e a mint közönségessen beszéllék, hogy nem volt feleségének semmi gyermeke hanem másokét supponálta és vetette alája el rekkentvén igaz annyokat, hogy annyival inkább eltitkoltattassék az vétek? Item hogy egy szolgáló leánykát is vizbe vettette volna, melyrül az el mult országgyűlésében panasz volt és ugyan az köpcsényi vizben találták meg fél karját s megösmerték gyűrűjéről, hogy annak az elveszett leánkának keze?

Quarto. Tudgya e, látta e vagy hallotta e bizonyossan, hogy mérget is tartott házánál s másokat meg itetett és itettetett sőt az mi nagyobb az maga édes annya s vér szerint való attyafiai halálára is igyekezett járni, a mint hirlelték, azon míreggel?

Quinto. Tugya e, látta e vagy hallotta e bizonyossan, és az mit hallott kitül hallotta, hogy grabonczáskodott, avagy az köpcsinyi akasztófa alatt misét karácson éjjel éjfélkor az pappal mondatott volna, és eo tempore avagy elevatiónak idején fekete tyukot szakasztott volna maga avagy más által és mi végre cselekette és ha akkorbeli köpcsényi plebanus volt-e azon pap? és ördögöket hivott volna elő s két levele által valami garabonczás deákot, hogy kárt tegyen az föld gyümölcsében, és külgyen ő nsgának familiaris spirituszt, az kinek segitségével egy helyről máshova hamar mehessen s magát is néha láthatatlanná tehesse az mikor akarja?

Sexto. Ezeken kívül micsoda gonosz cselekedetit tudgya, látta vagy hallotta ő nsgának az tanu s mely idő tájban cselekette ezeket vagy más gonoszságokat? s kik lehetnek tudósok ezekben és egyébb cselekedetiben ő nsgának s hol vannak és laknak azok a személyek vallja meg az testis.

Primus testis egregius *Stephanus Boruemisza de Pest,* annorum 61. sub juramento fassus est. Ad primum punctum ex rumore vulgari ipsum scire dominum Ladislaum Listium falsas confecisse litteras in negotio Stephani Zibrik, iisdemque usum fuisse. Ad secundum ex auditu Communi, ex visione certorum quorundam instrumentorum de pice, aliisque quibusdam materiis per ipsum Ladislaum Listium uti dicebatur confectorum et sub proxime Regni diaetae praeterita productorum. *Ad tertium* ex rumore vulgari intellexisse Ladislaum Listium plurimas intercmisse personas, praeterea fassus est ex ore Consortis Ladislai Listii Evae condam Keczkes, audivisse haec verba, occasione spurii quem legitimi filii instar alit: *Az én oldalom nem fájt érette.*

Ad quartum ex ore Joannis Riebstein audivisse ipsum Riebstain

certum venenum Vienna ad internetionem domini Johannis Listii filiorum que suorum ordinatum detulisse, ex comissione ejusdem Ladislai Listii, sed postmodum proditum fuisse similem Ladislai Listii conatum.

Ad quintum audivit idem fatens ex ore parochi köpcsiniensis Joannis Fersin, dum correptus et angariatus fuisset ab missa, sub quodam patibulo ad requisitionem Ladislai Listii factam celebrationem, quod non idem Joannes Fersin sed alter praesbiter ad latus Ladislai Listii existens, missam loco sub praemisso celebraverit, fassus est praeterea idem fatens, certam ancillam Ladislaum Listium intertenuisse, qua referre noverat ea quae extra praesentiam ipsius agerentur.

Secundus testis egregius *Franciscus Bella* annorum 50. juramento mediante. *Ad primum* fassus est a Ladislao incerto quodam negotio pro agente Pragam expeditum fuisse, et inter solicitandum supervenisse quasdam literas, quae apud Illustrissimum dominum Cancellarium Georgium Szelepcheny suspectae habebantur, ac proinde nullam expeditionem consequi potuisset imo eaedem etiam literae temporis processu a domino personali Thoma condam Mikulich pro falsis et adulteratis fuerant pronunciatae. *Ad secundum* ex proprio ore eiusdem Ladislai Listii audivit memoratus fatens, quod dum quidam lanio köpchiniensis Ulricus Ledl, certam quandam contra Ladislaum Listium controversiam movisset occasione incineratae molae suae, ipsum Ladislaum Listium asseruisse sic oportet tales tractare. *Ad tertium* scitu nihil sed auditu. *Ad quartum* audivit idem fatens ex ore castellarii arcis posoniensis domini Kapussi, quod vice quadam in memorata arce Ladislaus Listius eidem domino Kapussi infectum vinum afferi curaverit, cujus aliqua parte epota moto subitaneo vomitu eundem potum ejecit. *Ad quintum* idem fatens dum in anno 1661. die decima octava martii Viennam certi sui negotii causa evadisset, cum duobus serariis peregrinantibus, quorum unus in Curru narravit, quod cum Ladislao Listio fuerit in circulo, lectas vero ibidem congurationes non intellexisse, alia puncta ex auditu.

Tertius testis Agilis Georgius Szeleczky ann. circiter 30. juramento mediante fassus est, quandam foeminam nasu diminutam in finem uti suspicabantur exercende magiae per Ladislaum Listum in arce Köpchin asservatam fuisse.

Quartus testis nobilis Ulricus Lidl ann. 56. juramento mediante fassus est, *ad punctum primum* se nihil scire sed ex auditu. *Ad secundum* dicit ex relatione Cuiusdam Dussich Georgii Pratner ,aliter Gerstenstingel et Ioannis Riebstein intellexisse, quod Ladislaus Listius servitores praemissos, ad binas suas molas et horreum in territorio Köpchin existentes succendendum ordinasset et expedivisset certa quadam ijsdem instrumenta de pice et alys materiis ignem foventibus constructa assignando, ac demum ipsum Ladislaum Listium ob ejusce modi illatum damnum cum eodem Udalrico Lidl ín quadringentis florenis transegisse et accordasse, fatetur etiam idem Lidl, Ladislaum Listium combustionis unius molae tempore personaliter ad fuisse. *Ad tertium* dicit idem fatens se ex ore Joannis Riebsteini et consortis suae, Georgii Gerstenstingel et Joannis Korpes intellexisse dominum suum Ladislaum Listium plurimas

personas jugulasse et interemisse in arce Köpchin, in quarum interemptarum personarum numero moderni quoque spurii mater, quem legitimi filii instar idem Ladislaus Listius foveret, ac quadam virgo Catharina Sebastiani Fogler privigna continentur. *Ad quartum* dicit se audivisse ex ore Georgii Pratner aliter Gerstenstingel, medio sui Ladislaum Listium potentissimo quodam veneno ipsum Ulricum Lidl interimere voluisse. *Ad quintum* idem fatens dicit se ex ore cujusdam diversoriarii in Swehet prope Viennam apud *nigrum equum* commorantis, cognominati Sturm, revera intellexisse Ladislaum Listium cum certo quodam pastore mago habuisse consultatione cui idem diversoriarius in secreto invigilavit sed intelligere nihil poterat.

Quintus testis providus Sebastianus Fogler castellanus interioris arcis Köpchin, ann. circiter 56 juramento mediante fassus est, se per Ioannem Riebstein ex commissione Ladislai Listii in quoddam conclave introductum, ibidemque per eundem Riebstein vi quasi compulsum et inductum fuisse, ut sumpto ad manus suas certo veneno, illoque Joannem Fischer teloniatorem Posoniensem interficere conaretur, de caetero nihil scit.

Sextus testis nobilis Georgius Abhortis ann. 35. in Köpchin habitans juratus examinatus fassus est, *ad primum* ex ore Ladislai Listii audivisse dum in servitiis ejusdem fuisset, quod omni arte etiam falsificatione literarum et imitatione sigilli, idem Ladislaus Listius domini sui patruelis Joannis Listii pecuniam Viennae in deposito habitam ad se recipere conabitur. *Ad secundum* palam audivisse Ladislaum Listium molas Ulrici Lidl igne consumi fecisse, et ad ejusmodi damnum cum eodem Lidl, in certa summa pecuniaria transegisse, complices vero facinorum suorum fuisse asserit, Joannem Riebstein, Georgium Gerstenstingel et Joannem Dobrogassi, ejusdem Ladislai Listii servitores. *Ad tertium* dicit idem fatens ex ore Riebstein consortisque suae, et Georgii Gerstenstingel revera audivisse Ladislaum Listium, homines quam plurimos interemisse in arce sua Köpchin signanter vero binorum quorundam spuriorum, quos legitimorum filiorum instar habuit, et etiam num unum de ysdem foveret, nomine *Georgium*, matres, postea quandam pastorem porcorum in quo robur veneni experiri voluit item villicum suum, una cum consorte, ac insuper aliam etiam suam allodiatricem, in domo pistoria praefatae arcis Köpchin per Ladislaum Listium jugulatos et enecatos fuisse, produxitque Sebestiani Fogler privignae manum unam in specie, cujus caro calce fuerat absumpta. *Ad quartum* dicit idem fatens, se per Ladislaum Listium eo tum servitorem suum, cum certis quibusdam pixidibus, seu scatulis annulari sigillo obsignatis addicto quodam ab eodem Ladislao Listio sibi recipe pro conficiendis quibusdam medicamentis *Krakoviam* fuisse expeditum, quod recipe dum in diversione Kismarkiensi apothecario demonstrasset, qui agebat attrocissima esse venena de quibus Ladislaus Listius medicamenta sibi confici postularet, quae etiam pixides in specie coram nobis sunt productae et assignatae. Praeterea idem fatens audivit ex proprio ore Ladislai Listii, quod praetextu praeservationis contagionis pestiferae dominum Joannem Listium et filios suos, veneno interimere

voluisset inquiendo. *Te bestye fattyu kurvafi, ha eljártál volna igazán az recipe dolgában most nagy emberré tehettelek volna tégedet. Ad quintum* dicit idem fatens ex proprio ore Ladislai Listii audivisse, quod demones in quadam arce deserte *Leányvár* vocitata, idem Listius conjurasset circulosque etiam num apparentes efformasse et quod ad ejus modi conjurationes doemones in pileum per Ladislaum Listium extensum pecunias imposuissent, inquiendo idem Ladislaus Listius se summe delectari, in rebus magicis et lectione *Cornelii Agrippae,* praeterea vidit idem fatens super certo gladio evaginato ad mensam posito et velis obducto de commissione Ladislai Listii sacrum fuisse celebratum medio cujusdam saecularis Sacerdotis, de quo idem Ladislaus Listius asserebat gloriabundus: *Iste sacerdos pro duobus, tribus talleris, omnia facit. Ad sextum* dicit se domino vice comiti Mosoniensis Melchiori Kerekes, duos ejusdem Ladislai Listii ephebos adduxisse et statuisse, quod idem Listius more sodomitico attentasset.

Septimus testis generosus dominus Melchior Kerekes vice comes comitatus mosoniensis ann. 54. sub juramento fassus est annis superioribus diversas personas, signanter quendam Conradum olim Chyrulgum Köpcsiniensis eundem vice comitem accessisse, exhibuisseque certas pilulas per Ladislaum Listium de pestiferorum hominum sanguine et alys materys venenosis fieri curatas, quarum solo fumo homines enecari posse asseruisset. *Ad primum* ex auditu. *Ad secundum* dicit ex Joannis Riebstein ore intellexisse, quod idem Riebstein cum Ladislao Listio domino suo ad molam Udalrici Lidl in territorio Köpchin existentem perexerunt eandemque certis instrumentis piceis et sulphureis ad asseres Molae applicatis, incinerassent, cumque instrumenta in specie nobis sunt exhibita. *Ad tertium* ex auditu habere praeter reliquas personas etiam cujusdam Sebastiani Fogler privignam Ladislaum Listium interemisse, rationeque cujusdam privignae sub proximae praeterita regni dieta per dictum Fogler Uitricum contra Ladislaum Listium quaerimonia instituta fuerat, sed postmodum cum eodem Fogler ne regno ulterius de super conqueratur idem Listius concordavit. *Ad quartum* praeterea idem fatens retulit sibi ante triennium per Udalricum Lidl et Georgium Gerstenstingel conquestum fuisse, quod idem Ladislaus Listius, dictum Georgium Kerstenstingel ad occidendum veneno Udalricum Lidl expedivisset, quod toxicum *blabeisen luctel* vocitabatur, nobisque in specie assignatum. Ulterius idem fatens asseruit Joannem Riebstein dixisse, quod Ladislaus Listius eundem Joannem Riebstein eo tum servitorem suum cum quadam amphora veneno repleta ad curiam ejusdem fatentis Chunensem expedivisset, commitando eidem ut amphoram praemissam in puteum ad quam magna pars loci illius concurrit, injiceret, aquamque inficeret, dicendo idem Listius si aliter ipsum vice comitem Kerekes perdere non possum, hoc modo illum interemptum volo. *Ad quintum* nihil scit nisi quod idem fatens viderit quandam Attestationem Carnificis Viennensis in qua continebatur, quod Ladislaus Listius eundem carnificem ad dominum Joannem Listium et filios suos arte magica enecandos instanter sollicitasset.

Octavus testis nobilis Blasius Prentaller jurassor mosoniensis comitatus ann. quadraginta sub juramento fassus est. ***Ad primum*** audivisse palam Ladislaum Listium, contra Stephanum condam Sibrik falsas confecisse literas et sigilla, iisdemque usu fuisse in judicio, praeterea vidisse quasdam Literas obligatorias Stephani condam Listii non nihil suspectas, quarum vigore dominus Joannes Listius non ita pridem ipsi Ladislao Listio solvere debuerat 9000 flor. eaedem autem suspectae litterae, ubi cum alys cujusdam Stephani condam Listy genuinis obligatoriis fuissent comportate, magnam animadversisse et in subscriptione sigillo difformitatem. ***Ad secundum*** ex auditu habere molas Udalrici Lidl D. Ladislaum Listium succendisse, audivisse etiam ex ore Ladislai Listii, ipsum vice quadam prandio accumbentem, contra suam majestatem, haec verba . . *Bár föl ne tegyen az római császár az török fényes portával.* ***Ad tertium*** nihil. ***Ad quartum*** dicit se per Ladislaum Listium eotum dominum suum Posonium, ***ad rubrum Cancrum appothecam*** pro adferendo mercurio sublimato alias veneno missum fuisse, sed non reperit, ad quod agebat Ladislaus Listius se libenter aliquid eodem mercurio experiri voluisse. ***Ad quintum*** dicit idem fatens se cum nigromantico illo, qui apud dominum Comitem Palatinum Posonii detentus fuerat, locutum fuisse et ex eodem quaesivisse, quidnam egisset, cum Ladislao Listio, cui respondit, committente domino Ladislao Listio tempore nocturno ad benedictum cereum accensum, spiritus conjurare ex libro quodam, praeterea ipsi fatenti per Ladislaum Listium datum fuisse, quendam librum magicum ad describendum, cujus diabolicas praxes, dum idem fatens advertisset, describere verebatur, excusando se germanicam ignorare scripturam. Occasione aliarum magiarum et malitiarum retulit se ad recognitionem et examinationem cujusdam Georgii Fersen parochi condam Köpchiniensis.

Nonus testis providus Joannes Leopold 61. ann. domini Joannis Listii teloniator in Köpchin juramento mediante fassus est, ***ad primum*** ex auditu vulgari. ***Ad secundum*** rumorem communem fuisse, quod Ladislaus Listius oppidum Köpchin non ita pridem conflagratum incendi curaverit, quod quidam famulus domini Joannis Listii incendio obvians, et illud subire volens per famulum Ladislai Listii fuisset vulneratus, unde praesumebatur authore Ladislao Listio incendium fuisse factum. ***Ad tertium*** dicit se ex ore Joannis Riebstein et consortis suae percepisse Ladislaum Listium plurimas personas occidisse, quorum cadavera nonnulla in cellario arcis Köpchin essent recondita.

Decimus testis Sebastianus Czeller ann. 50. antea pistor ejusdem Ladislai Listii juratus et examinatus fassus est, ***ad primum*** et ***secundum*** nihil scit, ***ad tertium*** dicit se die quodam sabbathi dum aream arcis purgasset, invenisse Caput seu craneum humanum in fimo absconditam. Praeterea nihil.

Undecima testis honesta Ursula Czeller praefati fatentis consors, annorum circiter 62. fassa est sub juramento Ladislaum Listium certam quandam foeminam nasu diminutam penes se servasse, quam sagam

suspicabantur, eandemque lautissime tractatam et de nocte per parvam quandam et extraordinariam portulam arcis Köpchin emissam fuisse.

Duodecimus testis Valentinus Auersperger ann. circiter 16. sub juramento fassus est optime recordari, ante quinque circiter annos se per Ladislaum Listium pro missione rubrarum vestium pollectum et persvasum fuisse ut permitteret ungues pollicum suorum certa nigra tinctura ungi, quos ita cunctos praelegente Ladislao Listio conjuratione quadam et ipso fatente repente intueretur, qui fatens praemissa exequendo, vidit in pollicum suorum unguibus effigiem beatae mariae virginis et daemonis prouti pingi solent, item per Joannem Riebstein et Ladislaum Listium idem fatens in cellarium Arcis Köpchin deductum fuisse, ibidemque intra pedes ejusdem fatentis unam albam columbam erupisse, in quam territus pedibus insiliens disparuit.

Decimus tertius testis Wolffgangus Tensenrieder civis viennensis ann. 70 sub juramento fassus est, dum Ladislaus Listius coram viris authenticis certam quandam fictam et larvatam personam loci veri Tensenrieder substituisset et praesentasset, assignando eidem substitutae fictae personae certas literas imitatione syngraphae et sigilli veri Tensenriderii per Ladislaum Listium confectas, cassationemque geminarum quorundam litterarum obligatoriarum per Ladislaum Listium ipsi Tensenriedero datarum continentes, per omnia esse falsas, tum ex eo quia nullas unquam idem Tensenrieder cassatorias dedisset Ladislao Listio tum etiam ideo, quia die illa tota quem datum praemissarum fictarum cassatoriarum continerent, fuisse ad ripam Danubii viennensis poma vendens. *Ad secundum ex auditu. Ad tertium* dicit idem fatens per Joannem Riebstein moderni, quem Ladislaus Listius, instar sui veri filii alit, matrem nomine *Agnetem* fuisse Vienna in Köpchin deductam, ibidemque post aliquod tempus ipsam Agnetem praemissam spurium in praesentia ipsius Tensenriederii imo eodem etiam vices obstetricis subeunte reperisse partusque per eundem Tensenrieder in lectum Ladislai Listii consortis Evae condam Keczkés puerperium simulanti deportasset.

Decimus quartus testis nobilis Cyprianus Jager J. v. candidatus, annorum triginta viennensis juramento mediante fassus est ex sincera relatione· Leonardii Bellin, Ladislai Listii condam Chymici habere ipsum Ladislaum Listium in praesentia ejusdem Chymici sui, adulterinas et falsas confecisse litteras et sigilla, subscriptionemque aliarum efformasse in sui commodum, aliorum vero gravem oppressionem Literas expeditorias quoque occasione summa pecuniaria Domino Tensenrieder per dominum Ladislaum Listium debita esse falsas, quarum falsitatem agnovit idem fatens ex dato expeditoriarum, siquidem illa die tota quo eaedem emanatae fuissent Tensenriederum ad ripam Danubii poma vendentem, continuo vidisset et observasset. *Ad secundum* ex auditu. *Ad tertium* fassus est in sui praesentia Ladislaum Listium eo tum dominum suum certam quandam praegnantem meretricem Barbaram Vienna in Köpchin adduci fecisse ibidemque masculum genuisse, quem consorti suae Evae condam Keczkés puerperium simulanti Ladislaus Listius supposuisset, veram autem puerperam in abscondito conclavi idem Ladislaus Listius

aliquo tempore celasset, quam post modum in praesentia ejusdem fatentis, in cubiculo suo arcis Köpchin, idem Ladislaus Listius prius inconvenienter illam tractando, laqueo collo ejusdem meretricis puerperae injecto, circa horam decimam noctis *in anno 1655.* tyrannice jugulasset, sanguine modico ex naribus ejusdem scillante ad cujus sic jugulatae, miserabilis personae tumulationem, ipsum fatentem acrioribus territamentis, ut etiam concurrat adversisset, qui totus consternatus et metuens, ne et ipsi aliquid simile obveniret, juvit dictae jugulatae personatae cadaver pecoris instar, cum domino suo Ladislao Listio et Joanne Riebstein in certum quoddam conclave domui pistoriae contignae, ubi fossa jam approbata fuerat, injicere et sepelire. Audivit praeterea idem fatens ex ore Riebsteinii, plurimas personas per Ladislaum Listium partim veneno partim laqueo interemptas et jugulatas fuisse. Audivit praeterea idem fatens ex ore praemissi Riebsteini veluti complicis enormium facinorum cum domino suo Ladislao Listio patratorum, quod idem Ladislaus Listius certum quendam scribam suum nomine Joannem, variis pollicitationibus ad veneno enecandos d. Joannem Listium et filios suos inducere et commovere voluisset, sed idem scriba tantum scelus patrare horrescens, omisit, ideo circa possessionem Gattam in comitatu mosoniensi, ex commissione Ladislai Listii medio Joannis Riebsteini et Georgii Abhortis servitorum suorum fuerat trajectus et interemptus. *Item* certum quendam suum porcorum pastorem, idem Ladislaus Listius ad experiendam vim et robur mercurii sublimati Vienna de apotheca rubri cancri, per memoratum Cyprianum, allati, interemit. Intellexit praeterea idem fatens ex ore Joannis Riebsteinii, posterioris spurii matrem Agnetem, per Ladislaum Listium Joannem Korpes et alterum Joannem Riebstein servitores suos strangulatam fuisse; audivit etiam idem fatens a praelibato Joanne Riebstein, cujusdam Sebastiani Fogler privignam Catharinam, ac etiam praenominatorum duorum spuriorum matres, et aliam quoque meretricem Elisabetham cujus pariendam prolem masculam consortis suae Evae Keczkes dolose supponere intendebat, sed ob passum abortum pari modo jugulatam fuisse. *Ad sextum* idem fatens recognovit Ladislaum Listium in praesentia sua certos circulos in quadam arce deserta prope Köpchin formasse, ac in ijsdem quosdam *Astarot* et *Lenoch* demones adjurasse, item super quadam franea nuda in cujus una parte *Agla* ex altera *On* nominata fuerant expressata et super ejusmodi franea velis abducta, in suo Hypocausto sacrum celebrari curavit, eidem sacrificio ipso fatente administrante. Praeterea idem Ladislaus Listius summopere sacro sanctam Eucharistiam affectabat, coram hoc fatente dicendo si habuero Eucharistiam sacram in circulo producam et dicam: *Si tu es deus, sicut Deus es, et ego credo te esse deum, et si verus Deus es, siquidem falsus esse non potes, sic conniveas operi meo.* Paulo post idem Ladislaus Listius gloriabatur coram memorato Czipriano servitore suo, se optatam Eucharistiam obtinuisse a sacerdote, eandemque in circulo circa Nikelsthall produxisse, sanguineque suo proprio subscriptam singrapham, extra circulum doemoni objecisse, quam quia Daemon abripere recusasset, ideo pigrum doemonem idem Ladislaus Listius esse asseruisset.

Decimus quintus testis nobilis Adamus Muntz, medicinae Doctor Viennensis ann. 37. jur. examinatus fassus est, *ad primum* certas literas obligatorias a Ladislao Listio in recompensum servitiorum et aliorum respectum sibi datas, tempore judiciarii revisionis alias ad instantiam domini Vandelini condam a Schlosperg contra Ladislaum Listium circa territorium Köpchin motae et suscitatae in specie medio cujusdam nobilis productas, annihilare conatus fuerat producendo idem Ladislaus Listius, coram prothonotario Petro Alvinczy earundem falsas Cassatorias, cum tamen defacto in specie priores litterae Ladislai Listii originales prae manibus fatentis existerent, et idem fatens nunquam easdem cassaverit. *Ad secundum et tertium* ex auditu. *Ad quartum* fassus est se per Ladislaum Listium sollicitatum fuisse, ut quendam Judeum in allodio Köpchiniensis anseres nutrientem, in quo vim veneni experiri desiderabat, anatomizaret, cujus malignae postulationi idem fatens dissensit, petiit idem Ladislaus Listius a memorato fatente talia venena, quae lente et sine quodam modo sensu hominem enecarent, ideo quia idem Ladislaus Listius intenderet quendam turcam bassam christianitati plurimum infensum, veneno interficere, qui doctor et fatens dolum et malitiam Ladislai Listii ignorans, Christianitatis bono favore volens, libros et venena varia ipsi Ladislao Listio praescripsit praecipue inter reliqua quandam herbam venenosissimam *Napellum* dictam, quam in montibus Nivalibus idem Listius colligit et collectam medio Chymici sui Leonardi Bellin temperari fecit. *Item ex relatione primo Joannis Riebsleini et post ipsiusmet Ladislai Listii consortisque suae Evae condam Keczkes habere,* dictum venenum in occisionem Joannis Listii et filiorum suorum veluti *Lutheranorum et ecclesiae catholicae adversantium* ordinatum et dispositum fuisse; praeterea sollicitavit idem Ladislaus Listius ab eodem fatente, formosam meretricem in loco quo dominus Joannes Listius divertere et condescendere consvevit collocandam, quatenus idem Joannes Listius ejusdem meretricis illecebri amore inflammatus, per eandem demum ex improviso evivis tolleretur, et in ejusmodi patrandi homicidii poenitentiam et satisfactionem eidem fatenti peregrinationem cellensem cum confessione Ladislaus Listius commendavit. Item audivit idem fatens ex ore ipsius Ladislai Listii consortis Evae condam *Keczkés, ipsam multas magias probasse ac etiam Bufones in omnium diabolorum nomine,* ad domini Joannis Listii interitum confregisse, illosque sub limitibus portae per Joannem Listium frequentatis et transitis sepelivisse ac tumulasse. Plura circa ejusmodi materiam ex auditu.

Decima sexta testis honesta foemina *Margaretha Hanakerin* Hamburgensis, annorum septuaginta sex sub juramento fassa est, puerum Georgium, quem Ladislaus Listius instar veri sui filii modo alit et fovet, cujusdam meretricis viennensis in Köpchin deductae esse spurium et Evae condam Keczkés, domini Ladislai Listii consortis puerperium simulanti suppositum, imo etiam ad ficti ac dolosi puerperii, omnimoda tollendam suspitionem debuit eadem fatens materiam sanguineam de puerperis alioquin profluere solitam circa lectum ejusdem fictae puer-

perae Evae condam Keczkés diffundere. Quod eadem fatens summa cum inpatientia et exceratione fuerat executa.

Decimus septimus testis agilis *Georgius Pratner aliter Gerstenstingel* subditus domini Walterskiercher in Penker commorans, adjuratus et examinatus fassus est, *ad primum* se nihil scire. *Ad secundum* dicit ex commissione Ladislai Listii medio fatentis et Joannis Riebsteini veluti servitorum suorum molam Udalrici Lidl fuisse succensam, praeterea idem fatens per Ladislaum Listium dominum suum, ad incinerandum horreum Köpchiniensem Udalrici Lidl omnis generis frumento repletum, adhortatus et expeditus fuerat, dicendo idem Ladislaus Listius Udalricum Lidl eo usque damnificari debere donec non defatigetur, et noli timere, *comes sum, contra me fateri non poterit,* damnificatus Lidl vel rustici hocce opus cognoscentes, neque vos capere audent, sed ad impensionem petere debent *et ego judex tunc ero, neque etiam palatinus mihi obesse poterit, quia sum talis comes qualis ille,* talibus idem fatens et alii servitores Ladislai Listii animati in actu incinerationis processerunt, similiter etiam idem fatens dicit, se et alios Ladislai Listii servitores in Catha fractura vesperi, ad pascua Köpchiniensis per eundem Listium fuisse expeditos ad occidendos ibidem boves Udalrici Lidl. Ulterius idem fatens dicit se ex ore consortis Joannis Riebstein audivisse, per Ladislaum Listium Sebastiani Fogler privignam in domo sua, dum lectum Ladislai Listii stravisset, nihilque adveniri sibi imminere formidasset, quodam funiculo repente strangulatam esse. Ejusdemque corpus ex *Angue* in certum locum ad formam limacis versus tectum extructum posuisset cinere et calce idem cadauer contegendo. Fassus est praeterea idem Georgius Gerstenstingel alias Pratner, per Ladislaum Listium ad interficiendam venenoque extinguendam Joannis Riebsteini consortem et Udalricum Lidl ipsum fatentem missum et destinatum fuisse, quod venenum in praemissorum necem ipsi fatenti per Ladislaum Listium assignatum, domino vice comiti Mosoniensis Melchiori Kerekes assignavit: Erat etiam idem fatens cum Joanne Riebstein ad occidendum quendam Joannem Fischer per Ladislaum Listium serio ordinatus et exmissus, praeterea idem fatens asserebat, quod Ladislaus Listius eundem fatentem in *Klosterneuburg* prope Viennam habitum, ad quendam lictorem ibidem commorantem, alias nominatissimum magum expedivisset, quatenus idem magus arte sua diabolica Joannem Listium cum filljs suis enecare vellet, sed quia idem lictor et magus e vivis decessisset, pro inde ipse fatens Carnificem Viennensem nomine Nicolaum, pro effectuanda ipsius Ladislai Listii malitiosa intentione requisivisset, sed idem Ladislaus Listius per memoratum carnificem qualiter elusus fuerit habetur in fassione ejusdem Carnificis, prothocollo Viennensi inserta; his magis enormia scelera, vindictam dei summe irritantia et per homines cum erectione pilorum obstupescenda, dicit idem fatens dominum fiscum ex Joanne Riebsteini et consorte sua, veluti ejusdem Ladislai Listii omnium facinorum sufficienter intelligere posse, quemquidem Joannem Riebstein, regius coram domino Capitulari libenter examinasset, sed idem Riebstein ejusmodi regii hominis pro attestatione facienda requisitioni et palatinali mandato obtem-

perare neglexit, ex eo quod idem Joannes Riebstein, jam semel coram Excellentissimo Comite Palatino fatenda fassus fuisset.

Super quorum quidem testium fassionibus et attestationibus ac rescitae veritatis praemissorum seriem ad fidelem annotatorum hominis palatinalis et nostri testimonii relationem praesentes literas nostras attestatorias testimoniales memorato exponenti jurium suorum futuram ad cautelam necessarias, sub sigillo nostro Capitulari usitato et authentico extradandas duximus et concedendas. Datum feria quinta proxima post Dominicam jubilate. Anno domini 1661 praenotato. (L. S.) Lecta per lectorem.

(Országos Levéltár N. R. A. fasc. 178. nr. 11.)

XVII.

Leopoldus dei gratia electus Romanorum Imperator, semper augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. Rex.

Spectabilis ac magnifice syncere nobis dilecte. Intelligimus fidelitatem Vestram occassione proxime futurorum extraordinariorum Judiciorum, in civitatem videlicet nostram Posoniensem, pro vigesima tertia praesentis, ac alijs immediate subsequentibus, ejusdem mensis diebus per vos indictorum et celebrandorum, inquisitionem quoque illam, juxta articulum *centesimum duodecimum,* novissimae diaetae Posoniensis contra fidelem nosturum spectabilem ac magnificum Comitem *Ladislaum Liszthius* de Keöpchin, instituendam inchoare et peragi facere velle. Cum autem nos idem negotium, *certis ex rationibus,* pro hac vice omnino suspendendum et in alium tempus differendum esse velimus: fidelitatem vestram harum serie benigne requirimus, clementer mandantes, quatenus intellecta hac benigna et omnimoda voluntate nostra eidem se se eo, quo par est modo, accomodare velis. Rem nobis in eo gratam est factura. Cui in reliquo solita gratia nostra Caes. et Regia benigne propensi manemus. Datum in Castro nostro Laxemburgh *die secunda Mensis May.* Anno domini 1661.

Leopoldus mpr. Georgius Szelepcheny. m. p.
Archiepiscopus Colocensis.

Kivül: Spectabili ac magnifico Comiti Francisco Wesseleny de Hadad perpetuo in Murany, Regni nostri Hungariae Palatino etc etc.

(Országos Levéltár Wesselényi féle iratok)

XVIII.

Urtl oder Sentenz.

So über denn herrn grafen Ladislaum Listium wegen dess von ihme vorbey ganngen falschen müntzen durch den löbl. Statt magistrat alhier geschöpfet worden.

Ratschlag.

Darumb gesagt unnd solle herr graf Ladislaus Listius mit dem schwert vom leben zum todt hingericht werden, benebens sein haab unnd güet der röm. kays. majest. unserem allergnädigisten herrn unnd lanndts fürsten etc. haimb gefallen sein.

22. decemb. 1661.

Dess alheisigen kays. Statt unnd lanndtgerichts gehorsambliche überraichung.

Innvermeltes delinquenten, wegen fürganngener falscher müntz gethanne unnd geschöpfte khanntnuss betreffender

Regierungs ratschlag.

Dem kays. stattgericht ex offo widerumben hinaus zugeben, unnd will regierung invermeltes urtl den Ladislaum Listium betreffend allerdings confirmirt haben.

Collat. und mit dem bey des kay. stattgerichts Canzley verhandenen original allerdings gleichlauttendt. Actum Wien den 16. februarii Anno 1662.

(L. S.) Caspar Willner m. p.
kays. schranner schreiber.

(Országos Levéltár. N. R. A. fasc. 104. nr. 5. Megvan latin fordításban is.)

DR. KOMÁROMY ANDRÁS.

FÁBIÁN GÁBOR LEVELEI ÉDES ALBERTHEZ.

(Hatodik és befejező közlemény.)

XXIII.

Arad, octob. 31. 876.

Szerelmes Albertem!

Silány szüreteden, hiszem, eddig átestél, s ha másért nem, csupán búfelejtésért is a Múzsákhoz ismét visszatértél. Azért merek neked Múzsám egy legujabb szülöttével, ide mellékelve kedveskedni, kikérvén iránta véleményedet. Mondd meg felleled-e benne az elégiai hangulatot e szellemet, s azt a változatos eszme- és kedélycsapongást, mik főképp s versnemnek a klasszikus költőknél, mint Tibull, Propertz és Ovid, kiket egész a váteskedésig követni akartam, fő jellemvonásait képezik. A Kisfaludy Társaság, mellynek September 27-ki ülésén, népes hallgatóság előtt köz tetszés mellett olvastatott fel, Évkönyveiben leendő felvételre érdemesitette. Midőn hát ez uton a darabot már többen ösmerik, illő, hogy Te arról ne csak az országos hírlapokból hallj valamit, hanem, mint velem legbensőbb viszonyban álló, közvetlen magamtól nyerd az ismertetést.

Szabó Jóska, ez a mi páratlan derék barátunk, azon protestátzióm dacára, hogy mostani invalidus állapotomban nem kivánom őt magamnál látni, mert sem magam sem családom illendőn fogadni s ellátni képesek nem vagyunk, azzal reprotestált, hogy: de bizony csak *hát azért is éppen most meglátogat* s kitűzte egyszersmind a napot is, u. m. octob. 13-kát a megjelenésre s ugyanaz nap csakugyan, mindnyájunk nagy örömére személyesen compareált is. És e rég várt találkozás mind

két részről olly kimondhatlanúl jól ütött ki, hogy a házi baj valamenynyünknél (még nálam is) azonnal el lett felejtve, sőt attól a pillanattól fogva naponként magamat javulni érzem, ugy hogy már lábamon a háznál járhatok, legkisebb fájdalom nélkül, s számitgatom az órákat, mikor lehet már kivül is a városban bátran sétálgatnom. Mert hisz — a mint az Orvosok mondják, s a tapasztalás is igazolja — az én bajom, t. i. a lábdaganat, sajátlag nem is betegség, hanem a késő vénségnek, az én kilencedik évtizedemnek, természetes állaturája csak, mi ezentúl egészen el sem is fog maradni. Majd elmúlik, majd ismét előjön, hol kisebb, hol nagyobbacska mértékben; miután az nem egyéb, mint az elaggott nervusok gyengélkedő lazúlása.

Jóskánk is annyira meg volt elégedve látogatásával, hogy az alatt a mig vendégünk volt, egy nap fiaimmal kedve jött kimenni vadászatra is, még pedig olly szerencsével, hogy hárman, reggeltől délig nyolc nyulat lődöztek össze. Mint örült az öreg e zsákmánynak! azt mondta rá: »No ez már, kedves öcséim, szamár szerencse!« S négy napi itt mulatása után azzal búcsuzott el tőlünk: »Olly jól éreztem itt magamat, hogy jövő évben is, ha még élünk, meg akarom látogatni Aradot e házért«. Az Elégiát neki is megmutattam, de számára le nem másolhattam. Ahoz jelen bajom és szemeim gyengesége miatt sem kedvem, sem időm nem volt. És igy hát azt ő nem birván, tudasd vele alkalmilag, hogy Neked megküldtem, ugy Baksayval is, hogy tőled, ha kivánják, maguknak leirathassák. Ha a Neked küldött másolat szemeimet ki nem fárasztotta volna: irnék még többet is; most ennyivel be kell érnem. De egyet mégis meg kell említnem. Iván bátyád — ki már egész év óta mint patiens őrzi benn a szobát s többnyire ágyat is, az alatt mig engem lábaim elhagytak, furcsa metamorphosison esett át: fél oldalán valami gyenge szélhüdés forma érte, melly a fél pofáját s szemét egészen elferditette s egyik sem akar maig helyre igazodni. Persze magam még nem láttam, sem én hozzá, sem ő hozzám mostani állapotunkban nem járhatván. De gyakran váltogatunk leveleket egymással, a mellyek többnyire most is versben szerkeztvék s most is mindig humorral. Jövő alkalommal e versekből is küldök egy párt lemásolva Neked. Most elégedjél meg ennyivel.

Ég áldása legyen rajtad. Szeress, mint én, míg élek

forrón ölelő barátod
Fábián Gábor.

XXIV.

Arad, január 3-n 1877.

Szerelmes Albertem!

Múlt december 27-ről kelt vékony dongáju leveled, amint a postás kezéből átvettem, már kivülről, szokatlan csekély súlyával gyanussá vált előttem, gondolván magamban, no ezt az én örökké vidám hangulatu kedves cimborám aligha jó kedvében irhatta s alkalmasint silány tartalma lesz. És csakugyan ugy is találtam belül. Harmadnapra reá Jóska barátunktól kapok Tállyáról levelet, hasonló tartalmut, ki szinte azt irja

magáról, hogy kiállt súlyos betegségéből, melly vele négy hétig az ágyat nyomatta, csak most kezd kicsinyenként épűlni. Mármost hogyha ehez hozzáadom azt is, miről talán eddig neked tudomásod sem volt, hogy engem is, az egykori gyorslábas Achillest, múlt september 1-jén egyszerre, éppen a lábaimon olly fájdalmas baj lepett meg, mely miatt hat álló hétig a szobából ki nem mozdulhattam; mig nem aztán a lábszárak alján s bokák körűl folyvást domináló s egy pár nap még égő orbánctól is kisért dagadozás lassanként ugy alább hagyott, hogy mamár ismét szabad lábakon járhatok ki a szabadba: mit mondasz ehez? Nem arra mutat-e ez a sympatheticus találkozásunk még a betegeskedéseknél is: hogy *magna ingenia conveniunt?* Orvosom az én bajomat elejétől fogva könnyeden vette s azt mondta rá, az nem is betegség, csakis a nervusok gyengülése, mi már a korral, mellyben én vagyok, együtt szokott járni; s e részben a tapasztalás igen kevés kivételt tud felmutatni. Mondhatta volna, mint az egyszeri orvos, ki szenvedő patiensét, egy 90 éves táblabíró collegánkat, ezzel vigasztalta: »Csak hogy igy is vagyunk, Domine Spectabilis.« S igaza volt az orvosnak. Ne kivánjunk többet, mint ami korunkat megilleti; s én részemről, habár inaimba az előbbi ruganyosság nem tért is vissza, s most is néha-néha, mikor estve lábbelim levetem, lábaimon, vagy egyiken, vagy másikon, kis püffedést veszek észre — mi azonban reggelre mindig egészen elmúlik — jelen egészségi állapotommal is megelégszem; annál inkább, mert különben magamat mindenképp jól érzem; s még a közelebb múlt apró szentek napján születésem 82-ik évfordúlóját is jó gyomorral s jó kedvvel ülltem meg; s abban a reménybεn vagyok, hogy talán már — a mitől, megvallom, eleinte féltem, hogy bajom (a láb daganat) podagrává, vagy plane vizkórsággá fog fajulni tán utóbb, nem kell többé tartanom. — De Iván bátyódat (inter nos sit dictum) kihez mármost ismét mindennap kiki sétálok, komolyan félteni kezdem. Arca ferdűlése, mi az orvosok mondása szerint, nem más, mint gyenge szélhüdés, sehogy nem akar javulni, sőt a szemén egyidőtől fogva még rosszabbúl a baj; szeme nem hogy helyre menne a rendes állásba, de még az alsó szemhéjja nagyobb mértékben kifelé fordul, golyója vér-veres, egyre könnyezik s szúró fájdalmat érez mellette. Ezen fölűl soha (több, mint fél év óta) a szobából friss levegőt színi a szabadba ki nem mehet s e miatt naponként inkább gyengül, mintsem erősödnie lehetne . . . .

Újévi gratulátzióđ azon jókivánattal viszonzom: Engedje a Mindenható, hogy a beállott ujévben mind a hármunk egészségi, kik a lefolyt év utolsó negyedének javát nyavalyogva töltöttük, ugy megerősödjék, hogy annak ezentul, mig csak szemeinkkel látjuk még a napot, semmi többé ne árthasson; s bármeddig élünk is, sem magunknak az előbb elmasirozót gyász-elegiával kikisérnünk ne kelljen, sem másnak (valami *Entreprise des pompes funebres*-féle intézetnek) rólunk illyet készittetni ürügye ne legyen, hanem, hogy a népnek halva is mulatságot szerezzünk, török muzsikával vigyenek ki bennünket a Libitina kertébe s ássanak ott el a földbe soha többé ki nem csirázandó magul, Ámen!

Többet ez úttal nem irok; ha majd tőled tökéletes felépülésedről

értesülni fogok s az előbbiekhez hasonló kedélyes válaszra számolhatok, folytatom én is a Horátz »dulce est desipere in loco« bölcs életszabályát megint.

Ölellek legforróbb öleléssel

végig híved
Fábián Gábor.

XXV.

Arad, január 5-n 877.

Szerelmes Albertem!

Amit itt kapsz tőlem, tegnap hozzád inditott levelemhez való appertinentia akart lenni, de a nagy sietés közben, félvén, hogy az esti postát elszalasztom, itthon felejtődött. Hogy e pompás curiosumot, mellynek párját a maga nemében én eddig nem láttam, minél előbb Te is élvezhesd, nem akartam annak közlését következő levelemre halasztani, hanem uj 5 krros márk mellett nyomban kezedhez juttatni; nem hiszem, hogy ennél neked mint convalescensnek, bármi orvos jobb szert tudna adni ebéd utánra concoctióul. Én ezt a természeti józan ész remek productumát többször át meg áttanulmányoztam és annak mind fogalmazásában, mind logikai szerkezetében, correct modorában, komoly és férfias hangúlatában sat. olly sok épűletes tanulságot találtam, hogy róla, ha akarnám, könyvet tudnék irni. Kétlem, hogy bármelly híres prókátor, vagy mesterkélt szónok a mi Simon Bálintunknak az elkeseredett szegény eeformátus paraszt-embernek e conceptziójánál derekabb szüleményt képes lrgyen előteremteni. Lett is annak példátlan hatása a kormánynál. A novemb. 4-kén felküldött sollicitáló levél következtében Simon váló pere negyed napra, óhajtása szerint végképp el lőn intézve. De olvasd meg a famosus levelet figyelemmel magad és azután mondd meg róla nekem Te is a magadét.

hived
Fábián Gábor.

XXVI.

Arad, april 18 n, 877.

Szerelmes Albertem!

Iván bátyód e hó 15-kén meghalt; temetése tegnap volt — mint ezt az általam hozzád adresszált parti-cédulából, gondolom eddig már tudod is. 9-kén egy erős láz végképp leverte lábáról s hat napi kinos szenvedés után elvitte őt oda, hova maholnap utánna én is Te is megyünk. Nyugódjék békével a jámbor, legalább a földben, mert élete a földön csak a bel-háborúk s családi viszályok szakadatlan láncolatának mondható. S a mi legszomorúbb, ennek nem a világ, hanem egyesegyedül ön maga volt oka. Nem nagy életbölcsességgel, csak közönséges józan ésszel is pedig ugy intézhette volna dolgait, hogy a kik között élt, rá, mint szerencse fiára irigy szemmel néztek volna . . . . . De nem célom a boldogtalanról, ki egész életét elhibázta, kimerítő nekrológot irni; csak személyesen tudnám azt híven lefestni előtted; s mert erre kilátásom

nincs: inkább maradjon az végképp eltemetve bennem, mintsem papirosra irva (verba volant, scripta manent) itt szélnek eresszem . . . . .

Névnapi gyönyörű köszöntő-versedért vedd forró köszönetem. Egy szavadon kivül, egy betűig klasszikai műnek találtam azt. Egy herélt szavad az s én az illy féltökű, félb... ból eredt szókat ki nem állhatom; azért rá im ezt a verset rögtönöztem.

Fent az égen járó Nap dicső sugára
Ugy szép ha ragyogó s nem csupán ragy'gó az;
De ha Nálad, ami lötyög a Hód[1] szára
Köztt lötygő, igy és úgy vele szégyent vallasz.

Egészségem ollyan, mint előbb; az az minővel be kell érni egy 82 éves embernek. Járok kelek; de már hamar kifáradok, érzem hogy inaim gyengülnek, és hogy semmi sem járja már ugy nálam, mint régen; majd itt, majd ott hibázik valami — csak étvágyom jó folyvást s utánna képem szine is, olly egészséges, a millyen fiatal koromban sem volt; azért a kivel csak találkozom, mind ezzel gratulál s azt hiszi, illyen pofával 100 évet is érhetek még. Én meg gondolom magamban: Nocsak beszéljetek; én tudom, mint vagyok — sz..om én már az illyen életre . . . . . .

Egy előre ennyit — rövid időn többet. Ölellek legforóbb öleléssel

végig hű szerető feled
Fábián Gábor.
LÉVAY JÓZSEF.

RÉVAI MIKLÓS LEVELEI PAINTNER MIHÁLYHOZ.

— Tizedik közlemény. —

81.

Nicolaus Michaeli Suo S.

Dréta noster tradidit mihi suauissimas tuas literas; quem doleo sine meis domum rediisse. Narrauerit, puto, meas tum occupationes; ob quas ad te scribere non potui. Iucunde pransi sumus, tui cumprimis memores. Takátsium nostrum habui etiam auditorem prolusionis meae, ipso festo die S. Martini. Amicum nostrum, diem nominis celebrantem, a meridie potui adire; qui dictam sibi salutem reddit cumulatissimam. Tu immortaliter, de me, rebusque meis mereris. Non modo recte, sed etiam amicissime egisti de subsidio, mihi a Majlatho, si fieri posset, impetrando. Tua quidem praeclara voluntate valde oblector. Si nihil obtinemus, te bona mente, etsi non pari successu, rem tamen fecisse gratissimam, semper gratus recordabor. Illius vitio meritum tuum nunquam minuetur. Si quidquam mittere voluisset, habuit Virum cui id concredere potuisset. Praelatum Somogyium; quocum de me saepius locutus fuisse memoratur. Hinc tamen non ita succenseo, uti Archiabbati

[1] *Hód;* aequivocum: a) »Castor« mellynek két hátulsó lába közül kerül a dámáknak olly kedves illatu *Castoreum,* vagy pézsma, b) *Luna*-»Hó(l)d;« jelesen itt, ellentétben a Nappal.

iam plane indignor. Data sunt promissa magnis testibus, in his Somogyio status Consiliario; qui mihi iam gratulatus est de pingui carminum remuneratione: praesentem egestatem meam satis intellexit et ex Wolfgango nostro, et ex Praelato Somogyio, nouissimo oratore meo: sed ille immemor, et surdus est, nec ego saturor, verum macer maneo. Contemno hominem, et uilis animi donum iam respuo. Deus prouidebit angustis rebus meis. Nunc de opere, quod coepi, continuando, et ad finem deducendo, agamus potius. Qui cito dat, bis dat. Sic ego promto tuo auxilio duplo sum recreatus. Utinam te sequantur Canonici Veszprimienses! Jam adhaereo in editione. Interserenda esset loco suo dedicatio secunda, praemittenda primam principio, ut continuari possint reliqua; sed hoc agere prohibeor tardatione Virorum uel dimidiati Maecenates, ut esse velint, tam diu consultant, tam sero deliberant. Si praeuides nihil futurum, obsecro te, fac me de eo quantocius certiorem: ut aliam meam maturandae editionis rationem. Schedius in postremo Scripto suo Periodico fecit, et tui, et mei mentionem honorificentissimam, fere ad inuidiam. Is te salutat cum Schönuisnero, Schwartnero, Trenka, et Kelemenio. Obrueris proxime et Schafrathi epistola. Rajnisium non moror. Scio, quibus rebus putet se offensum in hoc opere. Tuto me petat, et impetat: stabo ut rupes, nil rescribam. Fortasse discipuli mei pugnabunt pro me. Ego rixis modo inuolui nolo; sed etiamsi vellem, non mihi vacat; restant alia, multo utiliora, quae promere debeo; me ab his auocari non sinam. Valetudo mea in dies est confirmatior. Aeternas habeo gratias meo Szombathio.. Amice! idem est hic Szombathius, qui et te curauit in Gedelõ. Iucunda illi fuit tua eius memoria. Aesculapius Apollinis fuit filius. Hunc meum Aesculapium eiusdem Apollinis filium dixi multo digniorem: quod Patrem suum Apollinem, et medendi arte, et elegantiorum literarum studio, pariter imitetur, (strepitu) feliciterque referat. Meditor monumentum quodpiam ponere Viro Optime de me merito, fortasse etiam de Patria, me illi restituto. Saluto Theresiam tuam. Takátsium nostrum deosculor. Curas rem meam pro viribus grauiter, nullus dubito. Noui amicum eius animum, et veterem, et recentem. Ama me tui amantissimum, et vale.

Pestini, die 20. Novembris, 1803.

82.

Nicolaus Michaeli suo Salutem Pl.

Iam audieris, puto, Canonicorum munificentiam. Singuli ducentos florenos destinarunt. Verum est, me primum Takátsio tantillum saltem subsidium urgendum proposiusse. Sed posteaquam Zsolnaium mecum loquentem audiuissem de spe maioris liberalitatis; putabam fore, ut huius exemplo et alii aliquanto largius conferant. Eo animatus misi supplicem libellum. *Deo gratias!* Et hoc beneficii loco est. Modo non mihi frangeretur in minutiores partes, interiecta mora transmittendas, vel hoc dimidiatum subsidium, pro quo ego integram reddo gloriam apud posteritatem. Hoc facto quam res meae male misceantur, intelligere potes

ex epistola mea hic acclusa. Eam perlectam, rogo te, obsignes sigillo tuo, et transmittas Takátsio nostro. Quanta tua fuit erga me humanitas! Credidisti pretium impressionis; non curasti inuestigari, tantum ne sit reuera, ut hi Maecenates dimidiati fecerunt. Perorasti pro me, ut pecuniam leuare possem pro dimidia solutione anticipata, hancque iuvisti ipse, dato 60 florenorum subsidio. Deinde opere nondum perfecto, ut alterum dimidium solutionis explere possim, mature submisisti pecuniam ampliorem; ex qua mihi esset plena animi tranquillitas. Deus te servet diu incolumem, et florentem. Scripsi hodie Tothio nostro. Indignor Archiabbati: qui debitum mihi praemium pro Sacro Monte Pannoniae, ingenti promissum strepitu, nondum misit, tanto licet tempore. Subtrahit mihi subsidium, quo nunc indigeo quam maxime, in isto foeneratorum crudeli nido. Vix tolero vitam, ob insana rerum omnium pretia. Iniquissime cessit mihi labor iste; nefasta versificatio, vel carnificina! Brutum pecus fuit obiectum, sed quod laudare non potui. Laudavi ordinem. Quid me ab hoc monstro adeo abhorrentem fecerit, hic habes acclusum. Conserva monumentum favoris, quam sum expectus ego homo literatus, indefessus, et perpetuus in ornanda patria, sed recentiora vide. Propter hoc opus meum, communi in Benedictinos invidia, undique impetitus fui, recente adhuc memoria: cur illis carmen scripsi, paniperdis, montanis asinis? Annales Litteraturae Austriae infami me censura notarunt. Dum editio curabatur, dispendium passus sum 25 florenorum. Ad cumulum horum accedit inhumana Bruti avaritia. Sed mittamus haec. Effudi dolorem in sinum tuum, ut mihi levius sit. Ama me tuum, et vale. Pest. 28. Nov. 1803.

83.

Nicolaus Michaeli suo salutem.

Iustissimam habes facti tui voluptatem. Quibuscunque narro Veszprimiensium Canonicorum liberalitatem, ultro omnes eam, tibi, et tuo exemplo tribuunt, laudant aemulationem, Ego rem strenue urgeo. Trattner mihi duos Collectores ordinavit. Voluminis Primi Tomus Primus iam feliciter prodiit; Tomus nunc Secundus cuditur, et is quoque proxime terminabitur. Voluminis Secundi uterque Tomus deproperabitur postea: ut ante Pascha totum Opus absolutum sit. Brevi spargam Novum Nuntium: Tomos priores, quibus collibueris, iam emi posse; ea nihilominus conditione, ut una et pro Tomis posterioribus pecuniam praenumerent. Spero hac ratione sumtuum summam alteram satis collectam iri. Dum calet ferrum, cudendum est. Immortaliter valeo, quasi renatus. Szombathius, sospitator meus, reddit salutem, unum gaudes de tua sui memoria. Imminentis Anni Novi, et auspicium, et decursum, precor tibi faustum, et fortunatum. Brevi plura. Nunc valde occupor. Vale. Theresiam saluto 24. Dec. 1803. Pestini. Illustrissimus Episcopus Zsolnai pecuniam, maturandae editioni consecratam, mihi, ipso nominis mei die, per Bajzathum numerandam curavit. Deus illi retribuat hanc beneficentiam! Spero, iam nec reliqui tardabunt. Dedicationem, uti svasisti, paravi stylo lapidari. Mitto excusa exemplaria, ut videas, quae facta sint.

84.

Nicolaus svavissimo Michaeli suo S.

Cuperem rerum, cum praesens nequeam, saltem per literas, et frequentius, et prolixius confabulari. Nihil est mihi iucundius tua familiaritate, nihil svavius tuo colloquio. Sed cumulatae occupationes meae eripiunt mihi vel hanc oblectationem, ex mutuis literis capiendam. Ita obruor propriis, ita etiam alienis distrahor negotiis, quae mihi maiore auctoritate, et varia necessitudine imponuntur: ut ipse mirer me, et somno brevissimo, et nulla cessatione interposita, posse tamen sufficere laboribus perpetuis.

Tanto maius experior Szombathii meritum de restituta valetudine mea. Vir immortalis, non me aegrotum curavit, sed perditum nova creatione recentissimum restituit mihi ipsi, amicis, et Patriae. Quae mihi in mandatis dedisti, transigenda cum Schedio, et de comparando Schwartnero: curabo nunc denuo, et urgebo, efficacius. Scire percupis Patroni sententiam. Illam mihi Vienna perscriptam ab amico Frayo tecum lubens communico. Lakitsnak sok védői vagynak; de S — — — nem nagy barátja. Sokat tudott meg felőle azóta, hogy sarkára kezdettek lépni. Ő tsak azért javaslotta az Universitas Typographiáját, mivel nem reménylette, hogy annyi jóakaróid legyenek, a kiknek segedelmekkel kiadhatnád munkáidat. Bátorság kedvéért javaslotta tehát, és most már megnyugszik. Tsak az Ur Isten mentsen meg. Édes Miklósom! mindenek jól fognak menni. Mi mellitissime Michael! fruere et tu iustissimo solatio tuo. Quiqui vident conatus meos, vident autem multi, omnes isti laudant et Veszprimiensium munificentiam, et *ultro re una voce proclamant, ad coelos usque attolunt primum protectorem,* et alios tam exemplo suo, quam interpellatione pertrahentem amicum optimum, literaturae patriae amantissimum. Ira illis luculenta sunt omnia ex rerum nexu, et decursu. Habes et ex eo voluptatem certe non mediocrem: quod eum videas Veszprimii Canonicum, quem iam in ipso contentionum exordio futurum praedixisti, Fratrem tuum in Ignatio, etiam nostrum, ut puto, in Calasanctio, per eius Fratrem, Rectorem Claudiopolitanum, Ludovicum Farkas, Virum Egregium. Rostium bis vidi, mihi forte obvium, et mecum longius colloquentem. Viennam parat. Hodie intellexi etiam Kapuvarium hic esse. Doleo mihi tempus non suppetere, ut ipsos invisam. Utinam et pro me, homine laborioso, bonus aliquis intercessor vadimonium praestaret apud Priorem Zirtzensem! Est certe et mea crumena misere perforata, crudeli avaritia quaestorum, usurariorum Pestinensium. Inquilinorum Judeorum contagione ita omnes infecti sunt; ut ipsi Judaei mitius laborent morbo suo, isti vero ad extremam insaniam. Vix tolero vitam: adeo exaggerata sunt rerum omnium pretia. Sed Prior, Vir optimus, succurere posset mihi vel sine vadimonia, unice patriae literaturae amore. Obtulit ille mihi ducentos florenos, sed conditione non bona, quam dedignabar usque ad indignationem, ob quam et tu me obiurgasti: ut, contra conscientiam agerem, et linguae nostrae detectam magna labore puritatem, placendi studio, cum reliquis ignorantibus, vitiarem, fieremque ex linguae nostrae

vindice strenuo agnitae veritatis vilis impugnator. Disputationis argumentum attingo breviter Propositione XII. Pag. 9. et 27. inter eas, Tentamini subiectas, Auditores mei publice probabunt 6. Martii. Praesentes vos cuperem in hoc periculo. Sed legetis eam disceptationem, ad evidentiam evolutam, in Tomo III. qui nunc sub praelo est. Svavissimus Dreta noster, mutata sententia, amabit me potius, constantiamque meam eo pronius remunerabitur, quo est et ipse cupidior puritatis Hungaricae. Ego linguam nostram castissimam contendo exhibere indefesso labore meo; qualis est genuina indole, et natura sua. Nihil affingo ex meo: quae promo, ex eius adytis profero. Haec sacra erunt vobis, et gratissima ut me contra avaritiam Judaicae Civitatis [1] vestra liberalitate tanto efficacius defendatis. Secus deficiam,: et, abiecta ingratissima scribendi cura, dedam me commercio; fiam Judeus, in tanta occasione, ut quidam Professores nostri, in tuis quam maxime Revitzkius: qui non eget, sed facit, alios egentes, iniquissima pressione. Hic, quomodo et me vexaverit, narrabo praesens. Laudo te, Svavissime Michael! de constantia muneris sanctissimi. Nihil audivi. Sed si audivissem etiam, rumorem malignum repressissem illico. Novi animum tuum altiorem vexationibus homuncionum, quos virtute tua semper cum gloria proterer.

Ex antiquitatibus impressa sunt 1000 exemplaria, totidem ex Grammatica. Sumtus in illas impensi sunt: pro Typographi opera fl. 511, xr 30, pro tabella aenea fl. 25, pro huius impressione fl. 13, universim fl. 549 xr. 30, Typographo pro philyra una in 1000 exemplaribus solvere debeo fl. 22. Idem contractus est in Grammatica. Huius Tomus I. constat fl. 493, Tomus II, fl. 341. Uterque ergo fl. 834. Accedunt Nuncia in exemplaribus 4000; Horum propagatio per Noua Viennensia, et Budensia; Donatia collectoribus, Impressoribus et Bajulis; Donatia Patronis, Amicis, Eruditis, in exemplaribus compactis, et crudis. Prior, et posterior editio, his titulis, rapuit mihi florenos 300. Habes ergo impensas meas florenorum 1683. Quanta autem lucra? Sed satis lucri dabit utilitas publica, et gloria inde redundatura. De e mellett elsoványkodom, úgye bizony? Jó a Zirtzi Prior, a kit igen tisztelek. Amico meo Khorio dedi nomine tuo exemplar in compactura Gallica. Tradidi eidem et alia duo exemplaria Sabariam transmittenda: alterum Nagyio, alterum Ölbeio. Nihil isti rescribunt. Khorii fidem in dubium non voco: suspicor istorum indignationem. Nam alter horum invidit ubi carmina mea, tanto magis hanc *dedicationem. Sed cur illi non sequuntur tuam etiam munificentiam?* [2] Hoc reposui alteri mecum Viennae expostulanti. Stentorem nosse cupis. Grande Brutum, est is Batsányius, Portentum Ingenii! Sic ipsum miratur vel Schedius noster. Gratulor tibi de honore a Principe Eszterhazio tam amoene facto. Utinam et mihi amoenus esse posset! Speravi aliquid per Görögium; sed hoc iam evanuit. Theresiam, mei memorem, amicissime saluto, et optime valere cupio. Vale, et me ama. Pest, 3. Martii 1804.

[1] Révay akkor már zsidó városnak mondja Budapestet.
[2] Ismét a Paintnernek való ajánlást erősíti meg.

85.

Nicolaus Michaeli suo Salutem.

Moerore tuo moereo, vere ex animo. Scio enim, quam fidam animulam, quantam rerum tuarum adiutricem amiseris. Sed quando mortalis est origo nostra, conquiescere debemus in lege aeterna. Et vocamur et nos. Praeeunt amici, ut meus nuper condiscipulus svavissimus: Pater Sigismundus Darabos, Budae Superior Castrensis, Vir singularis exempli, praeeunt, inquam amici nostri, et longam hanc viam reddunt nobis faciliorem: dum discessu suo hunc orbem faciunt sensim nobis minus gratum, ut ab eo divelli iam non aegre feramus, imo optemus potius. Interea, dum licet, comparemus nobis bona viatica, egregia in terris merita, et praemia his in coelis destinata; quae nunc Theresiam manent, immortalem vel testamento suo. Cum voluptate intelligo te pronum esse ad pistrinum Jaurinense. Dulcis est haec occupatio amore boni communis. Laudo operam tuam, quam es tam libenter nauaturus Fratribus Zirtzensibus. Deus te confirmet! Sed lente festina. Haerent Benedictini, quia repente inchoarunt. Si quid profeceris apud Drétam mea caussa; eriges me prostratum. Frustra minor commercia: iam sero est. Maturius debuissem incipere, uti Revitzkius; in quo habendi libido ita omnem Jesuitae speciem exstinxit; ut ne umbram quidem superstitem meo videas. Sed gravius est urgenda apud Drétam res multo facilior. Quidam Andreas Fajner, qui tibi Gödölini saepe adstitit, ut clericus Agriensis, mutato hoc statu factus est Linguae Hungaricae infelix Professor, primum Jaurini, deinde Budae. Homo vitae integerrimae, sed valde pusillanimis nactus est Collegas inhumanos, et feroces. Ad animi aegritudinem habuit miser et corporis morbos varios. Non benigna ratione detrusus est de statione, spe accommodationis. Iam in quintum annum vivit miserrime; oberrat, ut mendicus; in summa desolatione fere contabescit. Frustra ipsum commendavi Novákio. Frustra pulsavit apud Jaszoviensem Paepositum, frustra apud Quinqueecclesienses, Agrienses, et alios pinguiores Sacerdotes. Obsecro vos, per viscera misericordiae aeternae, misereat vos hominis undique derelicti. Foveat ipsum Benignus Dreta, dum reviviscat, et se pro aliquo officiolo aptum ostendat, in tanta familia. Multi epulantur illic sine merito. In hoc paupere Christum ipsum est hospitio excepturus Bonus noster Dréta. Quaeris de Tentamine meo. Successit quam optime. Juventus mea animata Illustrium Virorum frequentia solatium mihi attulit incredibile. Aderat in hoc tentamine cum voluptate Comes Georgius Festetits; qui mihi subsidium dedit 50 florenorum. Rectoris Magnifici Decanorum, et Collegarum solito numerosior praesentia, ornavit actum nostrum. Amant me omnes, et aestimant. Succurrunt, et applaudunt conatibus meis. Gloriam, quem refero ex lucubrationibus communem faciunt: laetantur hos in Universitate prodire in lucem. His viuo solatiis.

Perscripsi haec Viennam Patrono, in responso meo ad recentissimas eius literas, plenas amoris, plenas benignitatis. Sed tu tecum communicata non cuiuis pandas, praesertim malevolo: ne me ob loquacitatem

indignum putet favore suo, et praecipue literis. »T. Úr nemzetünket oly kintsel gazdagította meg, mellyel talán kevés nemzetek ditsekedhetnek. Nem is tudom, micsoda nyelvnek volna annyira kifejtve tulajdonsága, Semper honos, nomenque tuum, laudesque manebunt. Az első kötettel már az előtt Paintner Prépost úr megajándékozott, későbben pedig T. úr is: melyért nagy köszönetet mondok, és adósa maradok. Kikérem pedig a többi részeit is, el nem mulatom teljesíteni kötelességemet. T. Úr alig lépett a Professori hivatalba, már is remek munkát ereszt ki. Utinam haberet plures imitatores! Meg köll esmérnem artza pirulással, hogy nálunk a tudományoknak becse, és jutalma, a mint T. Úr jól sajdítja, nintsen illendő mértékében; és a Tanítók inkább tarthatnak számot a jövendőnek hála adására, mint a mostaniaknak. Noha bizony most is nem régen Felséges Urunk avval igen nagy tanubizonyságát adta, melly igen kivánja az oktatókat megjutalmazni: midőn kegyelmesen megparancsolta, hogy a Cancellária mondja meg vélekedését, miképen lehessen a gazdagabb káptalanokban a stallumokat szaporítani; hogy azoknak, kik az Universitasnal ditséretesen tanítanak, jutalmat rendelhessen. — A bál adót várom a napokban: reménylem a Magyar nyelvnek »elé mozdításában is bőkezűségét.« Tantum est, quod et te oblectat. *Bál adó* est Sigismundus Horváth, qui Budae una nocte 6000 florenos impendisse spargitur ultimis Bacchi feriis, dato saltu solenni. De quo nunc sic rescripsi, ad cudendum ferrum, dum calet. Tisztelem a Méltóságos Békes Fő Ispán urat ő Nagyságát. Ha annyi százat ád egy könyvemnek ki nyomtatására, a' mennyi ezret költött egy éjjeli inneplésre: olly hatalmas illuminatiót gyújtok dedicatiomban, hogy soha el nem alszik nevének fennmaradó ditsősége.

Schedius te perhumane reveretur. Soceri res iam defecerunt. Eius effigies nunc imprimitur: ea tibi lubens gratificabitur. Animadversiones tuas accipiat cum voluptate. Perficies et istas animo tranquilliore, moerore leuito. Sic sumus nati homines, ut vicissitudinibus iactemur. Orationem tuam in funere Fengleri non legit, quod valde miror Leget nunc, et eius quoque mentionem faciet, qualem meretur, insignem certe. Is erat, Tentaminis mei Praeses, a me, et Juventute mea delectus: quo honore valde exultat. Salutat te Báró Schaffrat, iam restitutus; meus item Servator Szombathius; deinde amici alii. Forti esto animo, vindica te Patriae: mitte fucos otiosos, ventri, el mammonae deditos. Inglorii morientur; nos famelici, colaphis caesi perennabimus. Vale, et me ama tui amantissimum. Pestini 14 Martii 1804.

Prolusiones meas serius edam iusto volumine, per politas, et castigatas. Placent illae, dum perorantur; editae vix placiturae. Nosti criticos inhumanos. Habent, quod rodant. Tot rebus modo equidem non sufficio.

86.

Nicolaus Michaeli Suo, Amico Svavissimo, Solatio a Deo, solatiorum omnium Fonte.

Pransus sum hodie cum Schafratio apud Fratres, tui memores, tuique pro merito observantissimos: quod Vir sis, siue partium studio,

recti, aequique amantissimus. Venerantur te omnes. Schafratius vero gratificatur etiam suis Iustis Solennibus. Si haec tuo iudicio probata fuerint, perinde habiturus est, ac si totius orbis iudicio probata fuissent. Tanti re facit. Commendo tibi sortem miseram desolati Fajnerid. Esto et huius Pater, ut es Orphanorum. Vale, et me ama tui amantissimum. Pest, 18 Martii 1804.

1804. 20. febr. Installatus Custos Jaur.
Régiben el temetők szeretett atyavéredet Imrét,
Kelcz János Prépost, és Fületinczi Nemes
Jézusi Társaság, és káptalan ápola kettőt,
Vér, szerzet, papi rend mindenitekben egyez
Püspöki Szkófiumot nem nyert; vala érdeme rája
Bátyádnak, mit üzent? Kusztosi öttse vegye.[1]

87.[2]

Nicolaus Michaeli Suo Salutem P.

Molestissimum habui totum mensem Martium et Aprilem. In continuis hemorroidalibus et rheumaticis affectionibus exegi tam longum hoc tempus. Oculorum, sanguine suffusorum, ruborem aegre potui depellere vel mense Maio, continuo licet medicamentorum usu. Sic mihi affecto, nec licuit, nec libuit scribere. Habes itaque excusationem longae cessationis. De pueris quae scripsisti, nihil moror. Potior mihi est mea libertas, et tranquillitas, quam ut metu sermonum vulgi, in me utique nunquam benigni, sub onere gemam, quod circumstantiarum ignoratione male assumsi, non delegi. Sapientis est consilium mutare in melius. Ideone alam, et educem proles potentum, ut ego pauper, in hac praesertim rerum omnium enormi pretio, non modo nihil lucri referam, sed debitis etiam profundius immergar? Et re mea sic cadente, etiam ne ita praeterea desipiam, ut otium, et tranquillitatem meam, ingratis curis consecrem, nobilioribus occupationibus multo laudabilius impendendam?

Quantum Patriae fulcrum erigam in Horvátho? quantum in Festetitsio? Ille gentili tarditate fratribus nil promittis excellentius. Iste alter matris et aviae blanditiis corruptus, iam in Theresiano nequam nobile ingenium malitia, aetatem superante depravavit; futurus, more magnatum, helluo, pergraecator, famulorum, et subditorum carnifex. Et istum quidem, talem mihi praecognitum iam mense Novembri dimittere volui. Futuro quidem anno non habebo amplius etiamsi mille florenos pollicea. tur pater. Horváth sumtuosus alias, praesertim inter magnos, sed in prolium educatione male parcas, et fere avarus est. Quod illi Viennae a Somogyio, Almasio, Josepho Nagy Canonico Sabariensi, per elegantem iocum satis obiectum est inter epulas, ea mente, ut me hominem, quo ille se felicem iactabat, paullo liberalius haberet. Sed experior fabulam

[1] Ezt a kis alkalmi verset, melyet valószínüleg Révai készített, Paintner jegyezte e rövid levél hátlapjára.

[2] Ez a levél bár a gyűjteményben rendes folyószámmal van ellátva, nem tartozik ide; mert időrendben korábbi dolgokról és Révay soproni tartózkodásának idejéről szól.

surdo fuisse decantatam. Si se ille non emendat, et ego perseuerabo in tuenda mea indemnitati et tranquillitate. Mirabar Belnaium literas ad me datas ad te direxisse: qui probe scierit me iam Sopronii degere, cum me hic mense Octobri hospitio meo inviserit, et carmina mea hinc missa cum literis meis mense Maio acceperit. Mihi hoc videtur voluisse isto errore; ut tu ex ipsius epistola legas ipse eius de te iudicium, et exspectationem tui operis. Multas tibi gratias ago de opera tua apud Budenses pro me interposita. Percepi tandem pecuniam integram cum fine mensis Aprilis. Novákii, et Schwartzlii, foedissimorum hominum molimina Budae ne assumta quidem fuisse videntur. Usque 4-tam Januarii, qua die Jubilatio mea in Cancellaria promulgata est, spectatus sum in categoria Professoris, licet a prima Junii non docuerim, propter fractam valetudinem: a 5-ta vero iam in seriem Pensionatorum relatus. Utriusque tituli ratas partes levavi ex Csornensi Cassa filiali, universim flnos 290 xros 10. Prima Maii in amicis litteris nostri Mártonfii accepi flnos 100. Tanta ergo pecunia, flnis 390, xris 10, continuis his aliquos diebus releuatus, expunxi illico debita, et inclementia temporum vix tantum mihi superest, qua aegre terminem annum hunc scholasticum.

Nulla von nulla gehet auf. Sopronii nulla spes est facilioris vitae. Praeemtores hic regnant, incuris Magistratus, et Lutheranorum in primis summa est avaritia. 300 floreni hic mihi non sufficiunt. Ne qua stipendia sunt frequentia. Monialium Confessarius solet mihi succurrere: dat sacra a 20 xris. Deo gratias! praestat vel hoc, quam nihil omnino. Praestolor meliores circumstantias: et locum mutabo. Liber utique esse volo nulli loco alligatus, etiam literariae peregrinationis caussa. Modo, restituta aliquantulum valetudine totus sum iterum in antiquitatibus meis Hungaricis. Satis sum feriatus tres integros menses, quod tuli aegerrime. Sed oculis debui parcere. Episcopum meum iam salutavi. Ad carmina mea, in quibus tu pro meo affectu tibi debito regnas, iam dudum scribi iussit per Granerum: »Sua Excellentia Episcopalis, ubi Rakosinum venerit,« coram contestabitur, quo animo grato, et acceptaverit, et legerit adnexum opusculum, cuius praestantia, non alio, quam Révaio digna est auctore.« Sum apud ipsum loco adhuc veteri. Somogyii laetitiam de versibus meis communicavi cum Mártonfio. »Kedves drága Tisztelendő Uram! Két rendbéli kedves levelét, a mint szoktam, örömmel vettem. Az elsőre megpirultam, olvasván, hogy Tisztelendő Úr sok fáradozásinak elvett nyugodalmas jutalmát nekem köszöni; holott azt csupán a maga tetemes érdemeinek, és a legkegyesebb Felséges Urunk kegyelmének tulajdonéthatja. »Én tsak azt kévánom, hogy számos esztendőkig azt egészségben jó kedvel tölthesse, és így mindenkor Hungaricos concinat ille modos. »Mivel pedig éppen erről vagyon a szó, ki nem mondhatom, melly igen tetszett Méltóságos Erdélyi püspök ezen ékes gondolatjának a deák versekben való elől adása. Méltóságos Püspök Rosos is álmélkodva olvasta. Én tsak attól félek, hogy, ha a Deák Szűzek is Phoebus sententiáját feljebb appellálják, vagy ismét uj pert kezdenek, az illyes darabok be mutatásával hasonló just a Magyar Szűzekkel ne nyerjenek:

mert lehetetlen, hogy Tisztelendő Úr betegen írta volna azokat. Azonban mind azért, mind a többbi legékesebb darabokért igen különös köszönetet mondok: Denisről igen méltó volt olly ékesen emlékezni: kinek neve és ditsérete, meddig a szép tudományok fen maradnak, mindenkor megmarad.« Neostadium excurri cum Herulis ad videndam Contractionem Insurgentis nostri Exercitus. Conveni illic cum quodam Canonico Hungarico: qui tibi invidit honorem meorum Carminum, aperte indicant cupiditatem eorum: si ad eum divertissem in curanda mea valetudine aeque eadem me habiturum fuisse apud eum benevolentiae, et hospitalitatis Argumenta. Domine mi! sic illi reposui, cur antea non eandem excitaui in me fiduciam, ut sic secure ad re venissem, quam in me Paintnerus meus iam dudum excitavit, et fovet constanter annis iam viginti quinque? Virtutem diu cognitam amo, et celebro. Audio Grossingerum aliquid de me scripsisse propter Denisii celebrationem, sed quod ego carmen nondum vidi. Sanyensis Poetae versiculos tecum communico. Utinam et Majlathii animum, subito propensum, sed non etiam mutatum perscribere possem! Acceptis versiculis, ad liberalitatem excitatus, dixit se aliquid missurum per eorum adlatorem Canonici Horváth nepotem, Episcopi nostri Provisorem Rakosiensem. Adfuit hic die altero monitus a Patruo, sed Praepositus nescio quas occupationes est caussatus, et in hunc usque diem occupatur. Tu, si quid iocari posses opportune, rem mihi gratam laceres, ut ipsum de largiore manica celebrare valerem. Lege nugas meas cum Mártonfio.

88.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

Scripta tua, et Carmen de Illuminatis, ab Eggenbergero mihi traditum, illico ad Schedium detuli. Ille, cum te magni faciat, colat, et observat, officio erga te suo non deerit. Rauschium munere Jaurinensi se abdicare velle iam scimus: quod Fratres Canonici Posonienses, nescio qua lege peculari, ipsi absenti tantundem de proventibus detrahunt, quantum ex Directoratu percipit. Hanc ille iacturam aegre fert. Occupationem publicam non deprecatur, modo laborum proemia non ipsi subducantur. Videtur se offere pro eodem munere in Districtu Posoniensi. Quid tum fiet Szapário? Budae nunc moratur Tumor Jaurinensis de Arca Laeva in Seminarii negotio propter testamentum Dongóianum. Nosti hominem ambidextrum: hic ille Sinistra Manu agit una de Successione Regni decedente Rauschio; nisi obstet Dente Cruentus Aper, ad revomendas siliquas porcorum nondum plene deglutitus. Ita isthic loquuntur. Credo non defuturos, qui te iterum provocent. Mea quidem vota pro te sunt, item bonorum omnium, qui et te probe noverunt, et bonum publicum promovendum exoptant. Eventum revera cupide exspecto. Martinus Kovatsits gratificatur tibi Nuncio suo, quod hic acclusum transmitto. Nuper admodum me invisit rogatu cuiusdam amici, quem nominare noluit. Retulit huic Graecio literas esse scriptas a quodam venerando Senecione Jesuita: qui cupiat scire, quid tu agas qualia opera edideris. Dixi, quaesivi: Zamagnae Navim Aeriam cum tua Praefatione; Solennes Dictiones, Zirtzensem, et

Jaurinensem; Fugientia quaedam in Opere Periodico; Excellentem demum Apparatum Bibliothecae Jesuiticae. Si qua me latent, eo velim perscribo Tu Graecensem Senecionem nosces utique, cum Fratrum fidelem habeas memoriam. Cum Kitajblio nuper sum de te locutus: qui te amicissime salutat, item et Schönvisnerus, tui semper memor, quoties ad Bibliothecam venio. Ama me tui amantissimum, et vale. 3. Junii 1804.

Jam obsignatam habui epistolam ad te datam: cum mihi allata est Takátsiana per famulum Eggenbergerianum. Eam vix potui perlegere, iam ad Collegium ire debui. Conveni illic cum Schedio: qui mihi epistolam itidem Takátsianam exhibuit ad se scriptam. Nubes grandae concurrerunt: tua terrificans, et expostulans; mea per tuam incitata; Takátsiana querula, et beneficium exprobrans, eaque duplex. In hac pugna fiunt coruscationes, eduntur tonitrua. Futura est certe etiam exoneratio. Sed quae postea serenitas ventura ?Ego vos iam audivi; et vos me audite, quo dolore doleam, novo, et antiquo. Rupto sigillo, epistolae priori adiicio et alterum hoc schediasma. Obsecro vos, si amici estis, ne viliter mecum agatis. Ego iam elocutus sum mea. Quidvis porro sequatur, altum tacebo, et me in proposito labore meo turbari non patiar. Multa restant ante mortem superanda: cur ista litibus impediantur? Puto et vos ea esse de me sententia: ut pace perfruar ad tantos, quos mihi sumsi, labores feliciter exantlandos. Alii quidem mitiores arbitri, si mihi non blandiuntur, sic vulgo loquuntur: ad hoc, quod orsus sum, si ego eripiar, alium non futurum in Patria tam aptum, tam feruidum. Damnant hostes meos priores, qui Patriae commoda invide hactenus remorati sunt: valetudinem, et tranquillitatem exoptant. Patriae vivo, non mihi. Franciscus Frey est Praefectus Junioris Comitis Wenkheim, cuius Tutor est Illustrissimus Somogyius, Patre anno superiore e vivis erepto. Junxit nos Jnstitutum Scholarum Piarum, et amica consvetudo in Collegio Karolyiensi.

Origine est Jaurinensis, et ad dioecesim eandem transiit impetrata secularisatione, eodem, quo ego, tempore. Vix optimus. Oblectemur vero rebus etiam iucundioribus; alibi serenius est coelum. Accepi Jaurino duas epistolas, alteram a Rajnisio, alteram a Tumpachero meo, eodem prorsus die, quo tuas. Has tecum lubens communico.

»Révainak boldogságot kiván *Rajnis.* A Parnaszszusomnak, és Virgiliusomnak tsinosgatásában foglalatoskodván, még ugyan reá nem érkeztem: hogy az imént nyomtattatott könyveidet általolvasnám. De elég az, hogy ezek Révainak szüleményei, mellyeket tsak azért is nagyra bötsülök. Ha mi van bennek, a mire nézve külömbözünk; abban olly módot fogok találni, hogy perlekedés nélkül megegyezhessünk. Élj. Barátom! és sok esztendeig örülj ditsőségednek, mellyet magadnak szép munkáid által szerzettél. Győrben, Bika havának 12 nap. 1804 eszt.«

Josephus Nicolao Suo Svassimo S. Quod opus industria, eruditione, ingenioque tuo dignum mihi transmiseris, ago tibi gratias, quas possum, maximas. Superasti exspectationem, quam non vulgarem fovi, de opere hoc, cuius ante annos velut prima lineamenta mihi adumbraveras. Miratus sum non minus tuam in his salebrosis tractandis dexteritatem, ac stupendam laboris patientiam; prorsusque mihi e paucis hucdum

delibatis persvadeo, neminem fuisse in praesens; qui seu linguae naturam tam fuerit profunde scrutatus; seu tantum adhibuerit exterorum subsidiorum apparatum. Quod cum non postremum sit meritum, inde tamen maiorem puto laudem tuo accidere ingenio: quod sterile, et insipidum plerisque argumentum ita ornasti; ut grammatices taedia philosophica velut tractatione condires, ac prope depelleres. Vale. Die 12 Apr. 1804.

Baro Schaffrath te reveretur. Accipies proxime ab eo literas polixiores. Mirum in modum placuit Venerando Senecioni sententia tua, de affectu, et pietate in Cineres Prayanos. Multum te diligit.

89.

Nicolaus Michaeli Suo, Amico Svavissimo.

Jam tuto gaudeamus de re nostra feliciter superata. Quod boni omnes iam dudum optarunt, quodque bonum, faustum, fortunatumque sit, et cedat ad maiorem Dei gloriam, Patriaeque emolumentum: es revera Superior Studiorum Director per Districtum Literarium Jaurinensem, et Quinqueecclesiensem. Indignor amicis Viennensibus: quod rogati hoc mihi solatium non illico perscripserint. Tui, credo, erant in hoc vigilantiores; neque novam sibi rem scribo, sed gratam tantum modo a coniuncta amici animi laetitia, et sincera congratulatione. Ego fontem huius solatii, per Praelatum Somogyium, habeo ipsum Semseium Personalem Praesentiae Regiae, qui literas Vienna accepit, inter alia, et hoc nuncio mihi iucundissimo signatas. Dies Sancti Andreae sacer me hoc gaudio cumulavit, mane hora septima, qua ad Missam celebrandam cum Praelato Somogyio quotidie convenire soleo. Eodem die consvevit Rector Universitatis solenniter eligi. Ad quam functionem cum serius confluxissemus hora decima, gaudium meum dissimulare non potui. In frequenti Literatorum Virorum corona, ante solennia nostra, hanc Promotionem Literariam laetus promulgavi: laeti omnes audiverunt, praesertim qui te propius norunt, qui te colunt, qui te amant, Fratrem Socium, Amicum, Literatum Fautorem, et te ipsum Literatum. Consecuta omnium congratulatio, consecutae piae omnium comprecationes: Vivat! Deus ipsum diu incolumen servet literarum incremento, et dulci praesidio!!!

Jaurini audio iam plena fuisse omnia exspectatione certissima: ut ille Tumor Sinister tanto isto honore, altius, latiusque distendatur. Fidem rei conciliavit factum Excelsae Cancellariae: quae togis circumsita, iisque moliminibus obruta, quae acheronta moveant, hoc insigne Factus et Arrogantiae Monstrum, reiectis ceteris candidatis, solum, et unicum proposuit Maiestati. Credulitas ergo Jaurinensis persvasa erat: hoc tanto conatu alium fieri non posse. Sed ille de Status Consilio, qui *inter competentes te aptiorem nullum novit.* Maiestatem flexit ad te nominandum omnium aptissimum. Ventus Albensis eo die, quo redux Albam veni, Viennam properavit, ad se tracturus omnia, suo praesertim sermone doctissimo *de prioris mundi vestigiis*, de *sententia perite lata* in caussa matrimoniali. Aegre potui vel 50 florenos ad priores 40 ab eo extorquere. Reliquos 600 iam perdidi de eius promisso priore, quum est Canonicus factus.

Annuos 300 a Directoratu acceptare non potui vel Perkatensio Parochi sententia deterritus: qui intrepide asserebat Stultum a Cancellaria Directorem proponi non posse. Cum patrono iocatus sum per literas, quando et tuum moerorem perscripsi satis mature: ut mihi tantam hanc iacturam via alia resarciat. Si Antonio grata erat mea delineatio, multum gaudeo. Silesios cum Davide Hungaro Vienna esse remissos valde laetor etiam Antonii caussa: cui molestiae fuissent enatae non mediocres, si eos iam Zirtzium, advenientes denunciare debuisset. Initia tua tam iucunda rebus meis non iucundis non lubet, quasi nube aliqua, contenebrare. Sed tu res meas scire aves. Febrium reliquiis et nunc affiictor: febri lenta catarrhali, tussi molestissima, et sudore imani; quae me mala vespere obruunt, noctemque totam reddunt miserrimam. Decessit nunc rheuma ferox in brachio, et pede sinistro. Obruor interea laboribus, non modo meis, satis utique onerosis, sed et aliis aliunde mihi obtrusis.

Trattnero dedi florenos 200, quos mecum attuli; haeret tamen editio, et quartus quidem tomus, Deus novit, quando sit lucem visurus. Pecuniam Martzibányianam impensam tomo tertio restituere debeo in tomum secundum antiquitatum. Utinam Veszprimiensium munificentia non fuisset dimidiata in his incoeptis tam arduis! Budam transire non dum potui ob aegritudinem. Inde ergo nihil scio. Sed excludor tempore. Plura alias. Vive felix, et fortis in novo tuo munere! et me ama porro etiam. Pest. 2 Dec. 1804. Revereor humillime Illustrissimum D. Episcopum, et Praepositum Maiorem. Saluto, et exosculor Takátsium, Dretam.

90.

Nicolaus Michaeli Suo, Amico Svavissimo.

Heri, in praevigilio Sancti Patroni mei, mane ante collegium, exhibitae sunt mihi literae Buda scriptae manu amica, plenae gratulationum et votorum, te iam Superiorum esse Directorem. Scitur itaque haec tui promotis iam et Budae. Post prandium, affixus mensulae meae scriptoriae, ecce et alteram accipio epistolam Vienna missam ab ipso Patrono. Votis pro die onomastico depromtis adiecit solatium, quo me certo tripudiaturum probe novit ex arctissimo nexu nostro. Quanta dignatio! Az Úr Isten tartsa, és boldogítsa ezután is: hogy számtalan Szent Miklós napját érhesse, és vigan szentelhesse olly örvendetes hireket hallhasson, mint a' millyent én most jelentek: hogy tudni illik *Paintner Rátóthi Prépost Úr Győri Districtusban Fő Directornak neveztetett a' Fölséges Urunk által.* Moerorum tuum perscripsi mature, uti perscribendum iussisti, ex malitiosa Sartorii Tumoris machinatione. Rescripsit, Patronus ad istam quoque portem. A' mit T. úr irt B. felől, kételkedem annak valóságáról: legalább én legkisebb nyomát az ollyatén lépésnek nem tapasztaltam, és igy meglehet, hogy az a hir is költemény volt. Expertus sum mentes altiores abhorrere ab humili talium criminatorum animo, et molitione. Puto ergo iam in principio ab ipsis illis matronis, quarum favor prensabatur, reiectas fuisse viles istas rationes fortunae promovendae. Vel certe negat Patronus quidquam tentatum fuisse, illa, quae Virum Aulicum decet, prudentia, ne inter viros

dignitate conspicuos, in eadem praesertim orbe, aliquis furor gliscat, et animi indignatio, facile in apertas simultates eruptura. Tu quidem vindictam habes cumulatissimam; et ille, siquid vile molitus est, poenas luit gravissimas: quod remotus sit a re, tam cupide, tamque perdite quaesita. Te ergo Virum esse volo magnanimum; qui noris dissimulare, et hanc iniuriam, et alias quascunque oblocutiones, futuras certe non modicas. Magnum enim est, et excelsum: quo te eluctatum fremit invidia. Sed imbellem faciunt merita tua insignia, clara, manifesta, et quotidie majus incrementum captura inposterum tua prudentia, tua gravitate moderata tuo fervore, tua vigilantia, tua charitate paterna, tam erga Professores ipsos, quam erga Juventutem, Spem Patriae, tuae sollicitudini traditam. Tuum ingressum cupio, gravitate, et amore temperatum esse. Sunt tibi ad hoc multa praesidia ab ipsa natura, ab usu, rerumque cognitione latissima: svavitas oris, et eloquii, publica auctoritas, communis omnium exspectatio, propensus in te omnium animus. In osculo publice dando adolescanti omnium optimo, iuventutis principi, de quo locutus es in confabulatione amica, video aliquid inesse adversum dignitati tuae, imo et noxium famae. Exultant Professores tuo Directoratu. Sed in Polono Hirschio, Prodirectore tuo, observasti quoddam frigus. Hic primus erit, qui osculi levitatem palam exprobraturus est. Alius fortasse longius procedet, et spurcitiem aliquam Novákianam malitiose interpretabitur in re innocentissima. Omittes ergo hanc teneritudinem maternam: induesque potius paternum aliquem rigorem prudentem, necessarium ad perpurgandum Augiae stabulum, reliquias Quinqueecclesiensis malitiae; cuius auctores, et fautores, erant ipsi Professores nonnulli, tua sapientia reducendi, vel coercendi. Haec, velim, boni consulas, profecta ab animo rerum tuarum studiosissimo.

Diem onomasticum habiturus eram satis tristem, partim ob rheumatis ferociam adhuc saevientem, partim vero, imo quam maxime ob temporum iniquitatem. Pestini sum pauper, et egenus, in nido crudelium foeneratorum, insatiabilium hirundinum. Sed repetito hoc nuncio, de tua dignitate iam certissima, voluptatem capio liquidissimam, et laetitia exsulto quam maxima. Prandium erit mihi hoc tantum nomine iucundissimum: quo me Praelatus Somogyius ita hodie excipit, ut illi adesse velit amicos meos Markovitsium, Kelemenium, quosdam Fratres in Patre Calasanctio. Pocula evacuabimus, inter gratulatione, et vota, pro tua Superioris Directoris incolumitate, meaque tui amici sorte aliqua meliore. Fortasse ridebimus leviter lusam spem Sartorii Tumoris, acheronta moventis, clientis togarum propudiosi. Ignosces mihi, quod hucusque neque Carmina mea, neque Diploma Graecum a Szerdahelyio editum, neque responsa ad sciscitationes ex Schedio, tibi transmittere potuerim. Faciam proxime adiectis rebus nonis, tibi, ut spero, non ingratis. Cum fine huius mensis absolvam Sacra, mihi ab Ugodiensi Parocho Boros amice data. Rogo te, velis adlaborare, ne hoc beneficio deficiam, procurato mihi subsidio ex thesauro Kis Martoniensi. Pestini valde egeo. Sed iam vale quam optime. Obruor a salutatoribus, complere chartulam nequeo. Plura proxime, tuis praesertim literis provocatus. Pestini 6. Dec. 1804. Takátsium nostrum disvavior, item et Drctam.

Ez az utolsó levél, mely gyüjteményünkben megvan Révaitól.

Midőn ezeket a leveleket sajtó alá rendeztem, az igazi, hű barátság és egy valódi Maecenas mintaképe szövődött elmémben és mondhatom leirhatatlanul roszszul esett, mikor a levélváltás megszakadása után kutatván, ez a szép álomkép szétfoszlott.

Még ugyanazon év (1804) deczember 24-én kelt és Mártonfi József erdélyi püspökhöz intézett levelében Révai örömmel irja: »*Paintner Barátunk* Fő-Directorrá lett a Győri és Pétsi Districtusban. Örvendek előmenetelének, mert a Piaristákat is szereti; mint Te Erdélyben. Ne hagyjátok el szegényeket, mert jó munkások az Urnak szőllejében. Dignus est operarius mercede sua.[1]

Azóta nem akadtam más vonatkozásra közte és Paintner között. Végre 1807 január 7-én kelt és Révai halála előtt utolsó levelében, melyet Mártonfihoz intézett, ő maga adja meg a felvilágositást következő kiméletlen kifakadásban:

»*A mult nyáron,* tehát 1806., inséges állapotomban igen is esedezőképen *Paintner*-hez folyamodtam, hogy segitene szegény fejemen. *Megbántottam* szerencsétlen kérésemmel. Dühödő haragjában mocskolt mindeneknél. pap társainál, a professorok, sőt asszonyok előtt a társaságokban: fenyegetőzött, hogy bolond kérésemet megbünteti örök megvetéssel és engem többé soha sem méltóztat levelére. *Ilyen a német ember!* Édes Mártonfim! Magyar vagy Te, azért édes nekem a Te Barátságod . . . Minden jótéteményét keményen megfizettette velem a dicséreteken kapkodó *emberke.* Oly környülállásokban voltam, hogy Fő-Direktorságában segitő eszköz lehettem. Édes Mártonfim! ebben való fáradságommal kellett az utolsó fillérig mindent pogányul lefizetnem. Nem elégedett meg vele, hogy sokfelé irtam dolgában: megkivánt minden beszélgetéseket, a hol csak szóval folytathattam ügyét. Irgalmatlanul megfárasztott. Ő Fő-Direktorrá lett, ennélfogva kanonokká is — s engem farba rúgott!«[2]

Paintnert valószinűleg az tette türelmetlenné szegény Révaival szemben, hogy folyton-folyvást anyagi támogatásért zaklatta. Fönnebb láttuk, hogy egy ízben éppen e miatt hosszabb időre megszakadt köztük az érintkezés; de ez alkalommal már egyszer s mindenkorra végeszakadt köztük mindennek.

Révai még ugyanez utolsó levelében irja Mártonfinak: »Nyugodalomra és halálra kéredzem« és ismét támogatást kér a püspöktől: »Meg ne vesd kérésemet. *Haldokló* barátod esedezik!« Ezek voltak utolsó szavai.

És csakugyan e levelét 1807. január 7-én irta és ugyanez év ápril 4-én jobb létre szenderült.

Kibékült-e halála előtt Paintnerrel, kit 1780 óta »Kintsem, Leg-

[1] »Hazánk« 1858. évf. 366. l. Török János szerkesztő itt jól jegyzi meg, hogy Révai a kegyes tanitórendnek haláláig hű tisztelője maradt; bár szabadabb mozoghatási vágyból ki is lépett annak kötelékéből. Ez valóban szép jellemvonás Révainál, ki nagylelkűen felülemelkedett a rend kebelében egyesektől szenvedett sérelmeken, a rendet, mely őtet megérteni nem tudta, a maga összeségében nagyrabecsülni meg nem szünt.

[2] A m. tud. akademia kézirattárában.

kedvesebb Barátom! Amice Constantissime, Sincerissime et Dulcissime!« megszólításokkal czímezett leveleiben — és kinek haláláig hű barátjának nevezte magát: — örök rejtvény marad!

Közli: DR. RÉCSEY VIKTOR.

TOMPÁNAK EGY FIATALKORI VERSE.

Tompa legelső versét állítólag 1837-ben »Kandalló« czímmel Sárospatakon irta, mely néhány mással együtt a pataki coll. emlékkönyvében maradt meg. Az első költeménye, mely nyomtatásban megjelent, az „*Alkonyatkor*" czimű verse volt, mely az »Athenaeum« 1841. jun. 29-ki számában látott napvilágot, s nem a „*Mohos váromladékon*" czímű románcz, mint azt Szász Károly T. életrajzában (*összes költeményei* I. köt.) említi. Mert e költemény, az »Athenaeum« jul. 1. számában jelent meg.

1841-ben Fáy Ferencz a sárospataki collegium gondnoka a debreczeni váltótörvényszék elnökévé neveztetvén ki, a sárospataki tanulóifjuság egy kis emlékfüzetet adott ki tiszteletére következő czímmel: *Hálaemlék, mellyet Méltóságos Fái Fáy Ferencz úrnak, a debreczeni váltótörvényszék Elnökének tiszteletére hű gondnoki atyáskodásáért szentele a sárospataki tanuló-ifjuság. Sárospatakon, 1841.*

E 11 negyedrétű lapból álló füzetben *Miskolczy Mihály* hittudom. hallgató, *Tompa Mihály* bölcselked. hallg., *Sebők Károly* hittudom. hallgató és *Nagy Ábrahám* hittud. hallgató írtak bucsuzó verset Fáyhoz, a ki

. . . legnemesebb gyönyörét a Pimpla' vidékén
Muzsasereg köriben keresé, s föllelte Patakban,
Serkentvén szeliden a gyöngyéd érzetü keblet;

irja Miskolczy Mihály versében, s kivánja,

Hogy mit benne Patak' Múzsája veszite el, azt a
Testvér Debreczen' Astraeája találja föl, egy bölcs
És hű buzgalmú intézőt a közügyekben.

Tompa költeménye e füzetnek 5—7 lapját foglalja el s Miskolczy verse után következik. Sem összes költeményei közé nincs fölvéve, sem másutt nem jelent meg; ezért nem fölösleges dolog, ennek közzététele:

Zugó viharral küzdő oceán'
Hullámit, és a felhevült kebel'
Érzelmit, mellyben öröm s szomor
Csatára kelt; életvalón ki tudná
Élettelen lapra átönteni?
Nagy Férfiu! mig ajkaink meleg

Hálát rebegnek, és öröm ragyog
Szemünkben; szívünk elszorul . . .
Arczunkra hullanak búcsukönyeink,
S az érzemény' csodás vegyülete,
Tördelt szavakban ömled ez feléd.

A gyors idő fut; s mint sebes folyam
Ragadja a part' lenge fűveit,
Elhordja napjainkat; és ki azt
Munkátlanul letünni engedé,
Mint könnyü sajkaút a mérhetlen
Víz' tűkörén, elmulik nyomtalan,
S a sír göröngyeit nem éli túl;
De tettek által halhatatlanul
Ám a derék, s nevét kivíja rénye
A bús feledség éj' homályibul,
Miként a fénykirály habokba száll,
De éltetővilágot még sokáig
A bérczek' ormain ragyogva hint.
Márványt emel a hála s tisztelet
Annak, ki a közügy' javára élt.
Hű Gondnokunk! sok üdves tetteidnek
Illy nagyszerű emléke iskolánk,
Mert két tized — lankadni nem tudó
Atyáskodásod tanuja — tünt el
Felette; mellyben jelszavad vala:
— Követve szép lelked' sugallatát —
»Díszét javát munkálni ennek, és
Mi ezt emelje, létesíteni.«
Emlék ez, és dicsőbb mint a hideg kő,
Melly holt betűkkel érzéketlen áll,
S bár sorsod int és elszakaszt körünkből,
Szívünkben élni fogsz örökre, s abból
Mély tisztelet s hő hála leng utánad,
S csak végütésekor hal el vele.
És most az elválás' bús perczein,
Fogadd közös hálánk atyáskodó
Buzgalmidért, miket tanúsitál
Intézetünk körül; s hogy ápolád
A tudomány szelid virányait:
Oh! ezt méltánylani a jó király,
Hazánk atyja is kegyes vala.
Hálánk csak egyszerű virágfüzér;
Mellyet számodra tisztelet kötöz;
Csak gyenge sugár a hő láng helyett,
Melly szivünk' oltárán lobog feléd.
Mert a kebel' tolmácsa: nyelv s ajak

Szavakban olly szegény, s elégtelen
Hűn visszaadni annak érzetét.
De szólnak könyeink a mellyeken át
Tükröznek a sziv' hő indulati,
Tiszták ezek, mint a forrás, miből
Fakadnak bús szemünk' pilláira.
Sirunk — mert távozol nemtőnk! — de menj!
Kisérjen áldásunk örökre —!
Menj! készen új pályád, a mellyre már
Régen utat törének érdemid;
S miként bátran röpül a nap felé,
A bérczeken lakó királyi sas,
Lépj a dicsőség fényfokán magasbra.
S légy mindenütt a jóügy' bajnoka;
Mellyért legyen jutalmad: jó királyunk'
Magas kegyelme, és a hon meleg
Hálája, és az édes öntudat.
Tisztán ragyogjon még sok éveken át
Feletted, a boldogság nyilt ege.
Találj lelkes nőddel boldogító
Gyönyört, jeles reményű magzatodban;
Kit képezhess erényid' nyomán,
Ki örökölje szép erényidet.
Ugy folyjon élted, mint a rét' ölén,
Vésztől zavartalan kies folyam,
Melly partain virágokat nevel,
S jótékonyan árasztva csöppjeit,
Körülte minden díszlik és virul.

Szerény Fáynk! fájdalmasan bucsúzunk
Tőled, kit olly szeretve tisztelénk;
De él reményünk: hogy ha elszakadsz is,
Jó szivedtől feledve nem leszünk,
S gyakorta feltünendik képzetedben,
A tégedet hálásan tisztelő
És vérző szivvel elváló Patak! —

Tompa Mihály,
bölcselked. hallg.

Közli HELLEBRANT ÁRPÁD.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

Régi Magyar Könyvtár. Szerk. *Heinrich Gusztáv.* I. A székelyek Erdélyben. II. Pálos iskoladrámák a XVIII. évszázból. III. Csiksomlyói nagypénteki miszteriumok. IV. Heltai G. Esopusi meséi. — Franklin-Társulat kiadása. Budapest, 1897.

Számtalan esetben igaz lehet a példabeszéd, hogy »elég egy sütetből egy lepény« ! igazsága azonban nem alkalmazható arra az esetre, a mikor régi irodalmi műveink kiadásáról van szó. Ezekből egy kiadás csak egy pásztás esővel ér fel. Az a 4—500 példány, a mennyire egy kiadás becsülhető, feliben-harmadában jut olyan kézbe, a melyikben hasznot hajt. A mai kor, a mely inkább holnapi erőködik lenni, semhogy csak tegnapi is akarna maradni, szívesebben menekül eresz alá a kelletlen csepegés elől, semhogy csak valamicskét is le hagyjon magáról mosni a modernkedés filozofiájából. Az igy elmulaszthatott esőnek azután köpenyeg sem kell, hogy az idegen zöldséges kertekbe rándulhatást folytatni lehessen, hol a bürök-szagolás gyönyörűsége mellett, a bürökmagszedhetés haszna is kecsegtet. Ha bürök is, csak exoticus legyen! Takuljatok bazsalyikom, levendula, zsálya, rozmaring, majoránа s ősanyáink több efféle keblen hordott gyimgyomjai.

Ezt a kesernyés felfogást szinte megédesíti az a »fogadj Isten« ! a mivel a sajtó üdvözölte Heinrich Gusztáv vállalatát. Azt lehet mondani, kivétel nélkül úgy fogadta az egyszerre megjelent négy első füzetet, a mint csak kivánatos, hogy fogadja mindazt, a mi régibb irodalmunk alapos ismertetésére van irányozva. Mert, ismételjük, hogy az ilyen kiadásból három-négyféle még akkor sem volna sok, ha az egyik már holnap keritené a sort arra, a mi a másikban tegnap jelent meg. Kinek az egyik, kinek a másik esik inkább útjába, kezére s jó ha az is bele botlik olykor-olykor, a kinek kisebb gondja is nagyobb minthogy az ilyenek után járjon. Hadd tenyészszenek az iskolákban minél bujábban ezek a divatjokat mult fűvek, virágok, de egy-egy cseréppel legalább jusson belőlök minden kunyhó és palota ablakába is. Ha mindig mindenütt voltak volna a hol helyök van, éppen úgy mint a korinthusi oszlopfő, rég megteremhetett volna a sehol sem létező magyar épitészeti styl. Különben csak csudálni lehet, hogy a leveles szín, a mit magyar kéz nem Szíhalmon épitett először s annyiféle alakban vidékenkint más-más faágból fűzve, korczolva, diszítve ma is épül, egyetlen épitészünk figyelmét sem keltette fel. A falevél sok mindenre jó; tölgylevél és makk árpádkori régiségeinken a rózsával, búzavirággal stb. együtt található. De hova kalandozunk! Magyarnyelvü irodalmi emlékeink, nagyobb mennyiségben az Arpádokon jóval innen

találhatók. Ezek közül is ki kivánhatná, hogy például Codexeinket, a Nyelvemléktárt, nagy közönségünk olvassa, mikor még nyelvtudósaink is csak foghegygyel csipegetik. A Régi Magyar Könyvtár nem is ezeket bolygatja, hanem a XVI—XIX. századi nyomtatott s kéziratban maradt vonzóbb olvasmányokból válogat olvasói számára.

Talán nem eléggé válogat? gondolja magában, a ki a négy első füzetet végig nézte s a következendők előre hirdetett tartalmán átfutott. Elegyes biz ez a tartalom, akárcsak a koldús-tarisznyáé, de mindkettőnek van egy természetes jó tulajdonsága. Amabból meg lehet határozni, hogy mivel él a falu, emebből megitélhető, hogy miféle szellemi táplálék tartotta fenn eleinket. Egy kevés haricska puliszka, barát czibere, nagyheti bőjtös eleség, husvéti himes tojás s mindenféle aszalvány. A többi közt egyéb is következik. Ha nem volna ily változatos a sorozat, hanem csak szine-java adatnék a négy évszázad irodalmának: korántsem lenne oly tanulságos és hű képe az ismertetni kivánt korszakoknak.

»A Székelyek Erdélyben« kétségtelenül legtöbbet érő poétai műve Ar. Székely Sándornak, — a mivel még azért épen nem mondunk valami sokat. Vörösmarti tagadni látszik, hogy Székely példája buzditotta volna az eposzirásra. Elhihetjük neki, de az a gondolat, hogy Székely eposzainál ő különbet tud teremteni, a tagadásból iskivehető. Ennek a gondolatnak a felébresztése is érdem, a mi méltó jutalmat nyert Heinrich Gusztáv gonddal irt bevezetésében.

A XVIII. századi pálos iskoladrámák sem valami egetverő dolgok, de Bayer József berek-ismerő szemei jól látták a hézagot, a hova ezek beillesztendők. Dráma-voltukat a mi illeti, ahhoz annyiban joguk van, hogy a magok idejében azok akartak lenni, hanem Markalfra emlékeztető naturalis mondásaik furcsa színben tüntetik fel a magok idejebeli iskolák tanitóinak pedagogiai felfogását. Ily vastag húrokat, még a korábbi hegedűsök sem feszítettek kobzaikra.

Érdemes volt kiadni a Csiksomlyói nagypénteki miszteriumokat is, melyeknek jól folyó verseik egy tárgyra irányzott bibliai jellegök mellett is szép bizonyságot tesznek a csiki barátok irodalmi munkásságáról. Azt is gyanittatják, hogy egyébnek is kell még abban a klastromi könyvtárban rejleni. Szabó Károly emlegette, hogy ő ott pergamenre írott nagy szerkönyvek lapszélein magyar feljegyzéseket is látott. Fülöp Árpád, a miszteriumok figyelmes kiadója nagy szolgálatot tehetne az irodalomnak s nyelvtörténetnek, ha gondját ezekre is kiterjesztené.

A mit Imre Lajos, Heltainak esopusi meséi körül végzett, eddig is kár volt véka alá rejteni. Köszönet illeti a szerkesztőt, hogy nem hagyta ott, hanem első sorba állitotta. Az esopusi mesék is, Heltai irodalmi munkássága is oly alapos kutatót kiván, a milyennek Imre Lajos nem most mutatta magát először. Példája, módszere buzditson másokat is, hogy azon a széles mezőn minél nagyobb előt foghassunk

Óhajtjuk, hogy iskola és közönség a Régi Magyar Könyvtár megjelent füzeteinek fogyasztásával fejezze ki abbeli kivánságát: jőjjenek a következők.

AD VOCEM.

Scythia. Simonyi Zsigmond a M. Nyőr 270. lapján arra emlékeztet, hogy a NyK. 25 : 252. lapján velem szemben azt vitatta, hogy a *régiek* a Scythia szót csakugyan Szittyának olvasták. Szívesen emlékezem, ha úgy kívánja s most is csak azt mondhatom, hogy a régiek a Scythiát nem olvasták Szittyának. Lehet, hogy Simonyi a praehistoricus régieket gondolja, mert ezek némely nyelvészeti módszer alkalmazásakor gyakran szerepelnek: én csak a XVI. XV. században élt régiekről beszélek. Székely, Heltai s a többiek scythákról, scithiaiakról, Scythiáról beszélnek és a hogy ők írták, olvasták s mondták a szót, úgy olvasta, mondta mindenki az ő írásukat egészen a Nyelvtörténeti Szótár megszerkesztése után még egy darab ideig. Azonban a tananyag feldolgozásában szorgalmatoskodó lelkek szükségesnek ítélvén Csáti Demeter döczögő verseinek orthopaedizálását, antipalaeographicus kötések alkalmazásával elsőben is zsugorító műtétet vittek véghez a szegény Scythia szón: Nosza! »prédára siető saskeselyűként« ott termett a magyarkodó orthológia is, és karma szakadtáig huzza-vonja a vélt zsákmányt, vijjogva felette a maga természete szerint. Évődésnek megjárja, tudománynak azonban — aligha.

De hogy S. szerint el ne felejtsek arra a kérdésre felelni, hogy vajjon hol vette magát a *szittya* szó: ezennel megmondom. Mind prózát író krónikásaink, mind énekszerző verselőink Farkas Andrástól kezdve Görcsöni Ambrúson s a többieken át egész Etédi Mártonig, a Magyar Gyász és a Scytha király szerzőjeig, Scythiát írnak s mondanak. Ennek az utolsónak már lett volna módjában Szittyát írni, de nem tette. Sőt az, a ki ezt a *régiséget* megcselekedte, maga sem ragaszkodott hozzá. Ez pedig Dugonics volt, a ki a nevestől mindenestől maga alkotta Etelkájával mondatta ki legelőször a *Szittyai Magyarok* nevét Etelka-ja (1788.) első könyve 65. lapján, a hol azután 14. sz. jegyzetében csűrve-csavarva etymologizálja a Saca, Scytha szót, *száz ki-ki* értelmet tulajdonítván neki, t. i. hogy egy scytha száz ellenséget bír legyűrni. »Ugyanezen okból ama magyar Eleink *szittyai* magyaroknak édes-örömest mind nevezték, mind neveztették magokat. Sőt országjokat is *Szittyiának* mondották, azt értvén általa: hogy ők olly országiak lennének, és magokat olly magyaroknak tartanák, kiknek egygyike se félne az imillyen-amollyanoktól; hanem szemébe merne nézni akárki fiának stb.« A jámbor Dugonics erőködéséből kilátszik, hogy a *Saca, scytha, száz* szavak összetimporálhatása alkottatta meg vele a *szittyai, szittyia* alakokat, melyek helyett a 97. 98. lapon már megint *sciták*-at, *scitiai nyelvet* ír, a 123. lapon Scitiai magyarokról és Scitia-

beliekről szól. (Az *sc* talán csak nem *sz* még itt is?!). Mily kevéssé volt szerelmes Dugonics e régiséges alkotásaiba, abból is kitünik, hogy 1794-ben megjelent Gyapjas Vitézei előszavában is így ír: »Kár vólt vólna pedig ezen régi történetet, új világra nem hozni: mivel benne édes Eleinknek, ama régi *Scitáknak* nyomdokait láttyuk. Sőtt maga is ama híres-neves Medea, a kolkisi királynak hasonlíthatatlan kisaszszonya, ki ezen munkámban fő-személlyét mutattya, Anyai részről, valóságos *Scithiai* fajzat vala.«

Nem lehet tehát állítani, hogy Dugonics nagyra lett volna a maga csinálmányával s talán mivel maga sem kedvelte, azért nem akart tetszeni még olyan írónak sem, mint Mándy István, Anonymus fordítója (1799.) a ki Magyar Sunádja 2. lapján nagy dicsérettel említi Dugonics etymologizáló szép jegyzését, de nem megy tovább annál, hogy *Sczithát, sczithiait, Sczithiát* ír.

Az így árván maradt *szittyaiakon* aztán Virág Benedek jó szíve esett meg; 1808-ban megjelent Magyar Századaiban pártjokat fogta s örök életet biztosított számukra. »Anonymus Szittyának nevezte azt a földet, mely »nagyon kiterült hoszszára és szélire... Ez szerint Szittyaiaknak tarták magokat a magyarok stb.« (4. l.) »Oh Szittyaiak!« szólítja meg Álmos a maga magyarjait (8. l.) stb. stb.

A *szittya, szittyai* alakot tehát Dugonicsnak és Virágnak köszönhetjük. Etelka és a Magyar Századok népszerűsége tette őket közkeletűekké. Ezeket tudva írta Czuczor és Fogarasi a Nagy Szótárban, hogy »a *scytha* szó nálunk is régebben egészen a latin szerént ejtetett«: ma a nyelvész hatánkodás (Rechthaberei) patinával igyekszik bevonni azt a darab vasat, a minek még a komisz rozsdából is csak a nyelvészek feledékenysége és makranczossága révén juthat valami kevés. Úgy jártak vele mint egy néhai jó barátom a Ruchadlo-ekével, a minek a nevét annak idejében a magyar béres *rohadló ekének* mondta. Megtetszett neki a szó hangzása s nem állította éppen, hogy a szittyák már azzal szántottak, de ősmagyarságát még is hajlandó volt vitatni. Mikor aztán az eke cseh eredetéről meggyőződött, azzal fejezte be a vitát, hogy »semmit sem mondtam!«

Tudós vitatkozásaink nem szoktak ily őszinteséggel végződni. Talán ez a szóváltás sem fogja azt megérni, pedig már elég lehetne ebből a szityegés-szotyogásból; elég abból a furcsaságból is, hogy oly kocza nyelvész csinálmányát, a milyennek Nyelvőrék bizonyára tartják Dugonicsot, ily őskori koppantónak agnoscalják. (Oh *sc!*)

De ki tehet róla, hogy megesik az ilyen is, meg az olyan is, a mit a felülmondott Márton Etédi (ad formam: Mat'as Devai, Pál Kenézi stb.) igy foglalt versbe:

Nemzeti nyelvedet ha veszed pennára,
Ditsekszel, hogy tértél Atyáid nyomára:
Mégis magyar selymet tekersz frantz rámára
S tántzolsz Scytha lábon idegen nótára.

Sz. Á.

REPERTORIUM.

Abonyi Árpád. Jön a hajnal. Rövid ism. Egyetértés 197. sz.

Abonyi Lajos. Férfi sorsa az asszony. Eredeti népszínmű 3 felv. Először adták a népszinházban ápr. 30-án. Ism. Aba. Nemzet 120. sz. — Magyarország 120. sz. — l. k. Magy. Hírl. 120. sz. — á. b. Magy. Ujs. 120. sz. — b. l. Budap. Hírl. 121. sz. — G. J. Fővár. Lap. 118. sz.

Ábrányi Kornél, id. Petőfi és a magyar dal. Alkotmány 184. sz.

Ábrányi Kornél emlékiratai. Ism. Magy. Szemle 22. sz.

Ábrányi Kornél, ifj. Madách mint költő és politikus. Bud. Napló 146. sz.

Alexics György. Vadrózsapör. Ethnogr. 279—290. l.

Alfa. A segesvári Petőfi-emlék. Bud. Hírl. 156. sz.

Alpáry Lajos. Az első magyarországi tudóstársaság. (1497.) P. Hírl. 191. sz.

Ambrus Zoltán. Szeptember. Ism. dr. Z. I. Kath. Szemle 507. l.

Balló István. Altorjai Báró Apor Péter. (1676—1752). Csíksomlyói kath. főgymn. 1896/7 értes. 3—112. l.

Balog István. Husz esztendő. Ism. Regőczi (Exner) Győző. Székesfehérv. és vid. 50. sz.

Bán K. A. Pázmándi Horvát Endre Árpádja. Ism. Magy. Szemle 24. sz.

Baráth Ferencz. Irodalmi dolgozatok. Ism. Rácz Lajos. Erd. Muz. 279. l.

Bársony István. Ecce homo. Ism. Lázár Béla. Nemzet 145. sz.

Bartók Lajos. A szemfényvesztők. Ism. dr. Z. I. Kath. Szemle 508. l.

Békefi Antal. Az asszony itél. Ism. S. E. Egyetértés 156. sz. — Császár Elemér. Polit. Heti Szemle 20. sz.

Bencz János. Vajda János költészete s a magyar lira. Pancsovai főgymn. 1896/7 értes. Rövid ism. Magy. Hírl. 190. sz.

Benedek Elek. Magyar mese- és mondavilág. Ism. Lázár Béla. Nemzet 145. sz.

Beniczkyné Bajza L. Közvélemény. Rövid ism. Egyetértés 197. sz.

Beöthy Zsolt. A magyar irodalom kis tükre. Ism. Lázár Béla. Nemzet 186. sz.

Bölöny József. Vadvirágok. Ism. Vasár. Ujs. 20. sz.

Brassai Sámuel. Egyetértés 174. sz. — Junius. Bud. Hírl. 175. sz.

Czelesztin. A nagyváradi Elektra és más egyebek. Magy. Ujs. 195. sz. (gr. Rhédey Lajosról).

Déri Gyula. Forgószélben. Ism. V. A. Orsz.-Világ 16. sz.

Dévay Biró Mátyás. Tizparantsolatnac magarazatta. Ism. Sz. F. Prot. Szemle 345. l.

Domby Lajos költeményei. Ism. Békés 24. sz. — K. Erzsike. Máramaros 29. sz.

Dusovszky Mariska. Petőfi családias költeményei. Szarvasi polg. leányisk. 1896/7 értes.

Emlékezés Petőfire. (Képpel). Vasár. Ujs. 31. sz.

Eötvös Károly. Petőfi haláláról. Vasár. Ujs. 31. sz.

Erdélyi Gyula. Tóth Kálmánról. Új Főv. Lap. 5. sz.
Fehér Jenő. Szürkület. Ism. Vasár. Ujs. 21. sz.
Ferenczi Zoltán dr. Egy jezsuita-dráma-codex a kolozsvári r. kath. lyceumban. Erd. Múz. 316—320. l.
Feszty Árpád. Az én parasztjaim. Ism. Lázár Béla. Nemzet 145. sz. — Hét 14. sz.
Firtinger Károly. Századelei hírlapjainkról. Grafikai Szemle 5. sz.
Fülei-Szántó Lajos. Petőfi és a székelyek. Függetlenség 211. sz.
Fülöp Árpád. A Megváltó. Drámai költemény. Ism. Ember János. Ung 23. sz.
Gál Lajos. Petőfi. Borsodm. Lapok 62. sz.
Gálffy István. Emlékezzünk régiekről. Szépirodalmi viszonyaink a század elején. Délmagyar. Közl. 163. sz.
Gárdonyi Géza. Göre Gábor tapasztalatok. Ism. Z. Gy. Nyelvőr 264. l.
Gárdonyi G. Igazság a földön. Ism. *i.* Bud. Szemle 91. köt. 330—334. l. — Lázár Béla. Nemzet 176. sz.
Géczy István. A gyimesi vadvirág. Népszinmű. Ism. Zlinszky Aladár. Nyelvőr 309—311. l.
Gonda József. Hangulatok. Loreley. Novellák. H. M. Vásárhely, 1897. Rövid ism. Egyetértés 135. sz — Magy. Hírl. 142. sz.
Gyarmathy Zsigáné. Régi urak, uj parasztok. Ism. Császár Elemér. Polit. Heti Szemle 24. sz.
Heinrich Gusztáv. Bánkbán. Collin Máté drámáiban. Philol. Közl. 509—519. l.
Herczeg Ferencz. Szabolcs házassága. Ism. dr. Z. I. 509—513. l.
Hevesi Sándor. A szabadság dalnoka. P. Napló 211. sz.
Hevess Kornél. Lant és Biblia. Ism. Haber Samu. Egyenlőség 30. sz.
Hódolat Petőfinek. *bp.* P. Hírl. 211. sz.
Jékey Aladár. Apró dalok. Ism. Hét 14. sz.
Jókai Mór. De kár megvénülni. Ism. dr. Z. I. Kath. Szemle 504—507. l.
Jókai »főmunkája«. (Levente). Magy. Hirl. 204. sz.
Kálnay László. Jaj és kaczaj. Ism Sz. Zs. Magy. Ujs. 119. sz. — Hét 14. sz. — Lázár Béla. Nemzet 145. sz.
Kandra Kabos. Magyar mythologia. Ism. Brassói Lap. 71. sz. — Rexa Dezső. Uj Főv. Lap. 3. sz.
Kanyaró Ferencz. Néhány szó régi naptárainkról. Könyvszemle 180—183. l.
Katona Lajos. A magyar mythologia irodalma. III. Ipolyi »Magyar Mythologiá«-ja. Ethnogr. 266—279. l.
Kazár Emil. Össze-vissza. Ism. Lévay Mihály. Főv. Lap. 147. sz. — S. E. Egyetértés 156. sz. — Császár Elemér. Polit. Heti Szemle 19. sz. — Lévay Mihály. Alkotmány 175. sz.
Kemény Zsigmond br. összes művei. 4—6. köt. Ism. Magy. Szemle 23. sz. — Doktor Apácai. Polit. Heti Szemle 25. sz.
Kempelen Farkas. Blanche. Rövid ism. Hét 14. sz.
Kolozsváry Aladár. Arany János életéből. Mezőtúr és vid. 40. s kv. sz.
Kornai István. A jövő. Költemények. Ism. Magy. Szemle 25. sz. — Vasár. Ujs. 29. sz.
Körösi Henrik. Fiume irodalma. Magy. Tengerpart 22. s köv. sz.
Kovács Sándor. A kuruczvilág költő asszonya. Evang. egyh. és isk. 19. sz. (Petrőczi Kata Szidónia.)
Kozáry Gyula. Idealizmus az irodalomban. Ism. Róna Béla. Uj Főv. Lap. 33. sz. — és Magy. Szemle 32. sz. D. Alkotmány 181. sz.
Kozma Ferencz. Petőfi szobra és a honvéd-emlék a segesvári csatatéren. Vasár. Ujs. 31. sz.
Krúdy Gyula. Üres a fészek. Ism. g. i. Magy. Szemle 28. sz. — Egyetértés 197. sz.
Krüzselyi Erzsike. Versek. M. Sziget 1897. Ism. Vasár. Ujs. 30. sz.
Kún István gr. költeményei. Ism. F. Z. Erd. Múz. 330—332. l.
Kuun Géza gr. Költő s a nemzeti nyelv. Főv. Lap. 140. sz.
Lampérth Géza. Első könyvem. Ism. Vasár. Ujs. 25. sz. — Szabados

Sándor. Egyenlőség 126. sz. — Lázár Béla. Nemzet 176. sz. — Magy. Szemle 28. sz. — O. L. Alkotmány 168. sz. — S. E. Egyetértés 197. sz. — K. Erzsike Máramaros 2?. sz.

Lendvai Miklós. Petőfi Sándor Temesvárott. Délmagyar. Közl. 175. sz.

Leövey Klára (1821—1897.) (Képpel). Vasár. Ujs. 18. sz.

Lilla gyűrűje. Magy. Hírl. 190. sz.

Makkay József. Vetési Albert veszprémi püspök. Magy. Sion 498—515. l.

Malcomes Béla br. Napról napra. Költemények. Ism. Vasár. Ujs. 24. sz. — Lázár Béla. Nemzet 176. sz.

Mikszáth Kálmán. Kisértet Lublón. Ism. dr. Z. I. Kath. Szemle 513. l.

Morvay Győző. Magyarázó tanulmány az Ember Tragédiájához. Ism. Hartmann János. Magy. Szemle 20. sz. — Zlinszky Aladár. Nyelvőr 217—220. l. — Róna Béla. Orsz.-Világ 16. sz. — Rakodczay Pál. Szinészek Lapja 19. sz.

Neumayer K. Dezső. A Karassó mellől. Ism. O....k J. Kath. Hitvéd. folyóir. 141. l.

Palágyi Lajos. Petőfi Sándor síremléke. Magy. Géniusz 31. sz.

Pekár Gyula. Hatalom. Ism. Dr. Lázár Béla. Nemzet 197. sz.

Pekár Gy. Az aranykeztyűs kisasszony. Ism. Csendes Aladár. Nyelvőr 262. l. — Dr. Lázár Béla. Nemzet 197. sz.

Perényi József. Szemere Miklós élete. Ism. Junius. Bud. Hírl. 183. sz. — Igricz. P. Napló 135. sz.

Petőfi családja. P. Napló 212. sz.

Petőfi életrajzához. 1848/9. Tört. Lapok 1. sz.

Petőfi halála. Egyetértés 210. sz. — Brassói Lapok 87. sz.

Polevkovics Gustav. Matthias Bél. Evang. Glocke. 7. s köv. szám.

Polgár Géza. Jókainál. Muraköz 22. sz.

Porsche Vilmos. Millennium. Ism. *y.* Torontál 113. sz.

Pósa Lajos. Édes anyám. Ism. ó—s. Bud. Szemle 90. köt. 461—467. l. — Magy. Szemle 19. sz. — Lévay Mihály. Főv. Lap. 147. sz. és Alkotmány 175. sz. — Lázár Béla. Nemzet 176. sz.

Püspöky Graczián. Epizódok Kisfaludy Sándor életéből. Egyetértés 180. sz.

Rápsági. Közönyös költészet. Magy. Szemle 29. sz.

Régi magyar könyvtár I—IV. Ism. Kardos Albert. Philol. Közl. 556—562. l. — Kalmár Elek. Nyelvőr 259—262. l.

Regőczi (Exner) Győző. Szerelem könyve. Ism. ifj. Téglás Gábor. Erd. Múz. 335. l. — *y.* Torontál 113. sz.

Répássy János. Ujabb költemények. Ism. T. Pelikán Kr. Kath. Hitvéd. folyóir. 237. l.

Révész Kálmán. Czeglédi István származása és családi viszonyai. Protest. Szemle 6. füz.

Riedl Fr. A magyar irodalom főirányai. Ism. Lázár B. Nemzet 186. sz.

Róna Béla. A Fanni hagyományai költőjéről. Uj Főv. Lap. 1. sz.

Róna Béla. Kemény Zsigmond. Uj Főv. Lap. 24. sz.

Róna Béla. Petőfi-kultusz. Uj Főv. Lap. 35. sz.

Róna Béla. Az ujabb magyar irodalom. 1897. Rövid ism. Egyetértés 135. sz.

Rupp Kornél. A Ráday-könyvtár. Könyvszemle 173—180. l.

Sándor Aladár. Küzdelem mindhalálig. Ism. dr. Z. I. Kath. Szemle 513—516. l.

Sárosy Gyula egy ismeretlen verse. Közli Lector. Vasár. Ujs. 29. sz.

Silberstein Adolf. Kóbor Tamás. P.-Lloyd 135. sz. reg.

Sörös Pongrácz. Verancsics és Forgách Simon. Magy. Sion 408—416. l.

Szabó K. és *Hellebrant Á.* Régi Magyar könyvtár III. köt. Ism. dr. Bartha József. Kath. Szemle 517—520. l.

Szana Tamás. Markó Károly kéziratai. Magyarország 159. sz.

Szántó Kálmán. Alkonyat. Rövid ism. Egyetértés 197. sz.

Szávay Gyula. Ujabb költemények. Ism. Hét 14. sz.

Sziklay János. A szerelem apostolai. Ism. dr. Z. I. Kath. Szemle 516. l.

Szomaházy István. Biarritz és Tsa. Ism. Hét 14. sz.

T. K. E. A segesvári Petőfi emlékszobor. Alkotmány 182. sz.

Tenus Tivadar. Megosztott szerelem. Rövid ism. Magy. Hírl. 190. sz.

Thury Zoltán. Bolondok. Ism. Hét 14. sz.

Török Konstant. Br. Orczy Lőrincz költészetének ethikus természete. Ism. Dr. Zlinszky Aladár. Philol. Közl. 572—575. l.

Tóth Béla. Úttalanul. Hátrahagyott versei. Ism. *ő.* Bud. Hírl. 174. sz. — Magy. Szemle 26. sz.

Ürmössy Lajos. A Petőfi szobor leleplezése. Nemzet 211. sz.

Váczy János. A Kisfaludy-társaság. Vasár. Ujs. 23. sz.

Vadvirágok. Máramaros 30. sz. (Népdalokról).

Vargha Gyula.. A boszuló kard. Ism. Magy. Hírl. 149. sz.

Vargyas Endre. Gyöngyök Pázmány P. összes műveiből. Ism. X. Magy. Sion 444. l.

Vass Tamás. Emlékek. Költemények. M. Vásárh. 1896. Ism. F. Z. Erd. Múz. 332—335. l.

Végh Arthur. Tanulmányok. Ism. Rácz Lajos. Erd. Múz. 280. l.

Zempléni Árpád. Uj versek. Ism. Róna Béla. Főv. Lap. 155. sz. — Lázár Béla. Nemzet 176. sz. — *y.* Torontál 113. sz. — Egyetértés 135. sz. — Magy. Szemle 24. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

Igazitás. Folyóiratunk előbbi füzeteibe több értelemzavaró sajtóhiba csuszott be. Igy a 63. lapon a 3. és 4. jegyzet egymással föl van cserélve. A 70. lap 8. jegyzetében: Kr. T. Ewethpelychnel helyett Ewethpelyehnel, 72 l. felülről 22 sor: thanycha ht. thaniycha; 32 s. keetzer ht. kectzer; 213. l. 23. s. Ihol ht. Ihon, 25 s. ydeje ht. ydeye; 214 l. 19 s. Eleozzer ht. Eleozzeor, 25 s. Wyiadwal ht. Wyaydwal; 215 l. 5. s. Kyssel ht. Kysseel, 217 l. 17 s. yaachwnk ht. yaacchwnk, 27 s. ily ht. illy, ingherely ht. ingherly; 218 l. 9 s. Thawozzal ht. Thaavozzal; 222 l. 23 s. yaacham ht. yaaccham olvasandó.

C006903452
